

**A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 40.**

Ács Tibor

A reformkor hadikultúrájáról

A magyar hadügy és tudomány kérdéseiről

Sajtó alá rendezte: Gazda István

Szakszerkesztő: Bodorné Sipos Ágnes

**A Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 48. köteteként
2005-ben megjelent munka teljes szövege**

Piliscsaba, 2005

A reformkor hadikultúrájáról

ÁCS TIBOR

ÁCS TIBOR

A REFORMKOR HADIKULTÚRÁJÁRÓL

A MAGYAR HADÜGY ÉS TUDOMÁNY KÉRDÉSEIRŐL

MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
PILISCSABA, 2005

MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI SZEMLE KÖNYVTÁRA 48.

A kötet kiadását támogatta:

az MTA II. Osztálya javaslatára a Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottság
és

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Magyar Könyv Alapítványa

A borítón:

A győri nemzeti őrsereg 1. zászlóaljának zászlószentelési ünnepsége,
1846. július 26.
(Strohmeyer Antal színes könyomata. Hadtörténelmi Múzeum)

© Dr. Ács Tibor, 2005

ISBN 963 9276 45 6
ISSN 1416–5368

Készült az OTKA T035116 sz. kutatási programja keretében

Felelős szerkesztő: dr. Gazda István
Szakszerkesztő: Bodorné Sipos Ágnes
A szerkesztésben közreműködött: Perjámosi Sándor

Nyomdai előkészítés és gondozás: Tordas és Társa Kft.
Nyomta és kötötte: Révkomáromi Nec Arte nyomdája
Felelős vezető: dr. Szénássy Árpád

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
A REFORMKORI HADÜGY ÉS HADIKULTÚRA	
JELLEMZŐIRŐL	11
Nézetek a hadikultúráról	11
A Habsburg Monarchia hadügyi szervezete	24
A magyar hadi intézmény állapota és a reformtörekvések	33
A Magyar Tudományos Akadémia és a hadtudomány	65
Károly főherceg és a magyar hadtudomány	82
Katonaelméleti és hadtudományi irányzatok	95
Az első akadémiai hadtudományi pályázat	111
Magyar tudósok, technikusok és a hadiröppentyű	117
GONDOLKODOK „HADI ÜGYÜNK KORSZERŰ	
ÁTALAKULÁSÁRÓL”	143
„A hadinép műveltségéről” – Széchenyi István hadügyi reformeszméi	143
„Nemzeti katonaság létre jöhet” – Kiss Károly hadtudományi munkássága	154
„Hadi műveltségen épült nemzeti önállóság” – Tanárky Sándor a hadtudományokról	175
„Hadi szolgálatra rendelt nemzeti rész” – Mészáros Lázár a katonaságról	191

„Honvédelmi systémát felállítani” – Raksányi Imre hadi erőről	209
„A magyar hadügyi rendszer fejlődése” – Korponay János a katonai akadémiáról	227
ÍRÓ ÉS POLITIKUS KATONÁSKODÁSA „ÉDES HONUNK JAVÁRA”	243
Kisfaludy Károly katonaéveiről – „Nem csügged s honvéd tisztét teljesíti”	243
Batthyány Lajos katonaélete – „Védelme alatt minden fejlődik”	278
Petőfi Sándor közkatonáskodása – „Katona vagyok én, kiszolgált katona”	311
NÉVMUTATÓ	325

ELŐSZÓ

„Napoleon a puskaapor feltalálása után legelső hozott egészen új háborúi methodust divatba, mellyet ítéletem szerint systemának nem nevezhetni, mert felhevült szabadsági s halhatatlansági részegségre, a mi egykor még is csak kipárolog, s úgy szólván a nemzet s frigyesek vérére, a mi előbb utóbb kifogy, vala állítva; melly methodus azonban a nemzetet védő s megtámadó terheik súlyát olly nehézzé tévé, hogy az a meg nem szünő kótyavetye következésében kinek van több ágyúja, kinek nagyobb hada s a t. végkép tűrhetlenné vált, s komolyabb vizsgálatokra nyújtott alkalmat, a mik azon igazságot hozák világra – hogy a nagy szám, habár tudatlan is, csak ügyes en vezettesék, csatákat nyer, de egyszersmind megemészti a hon minden áldását, s így a hazának tán több kárt okoz, mint a mennyinek gátot von; midőn azonban maga helyét tökéletesen betöltő rendes bajnok szám, még bizonyosabban vi ki diadalmakat, s a hazát idomzatos mennyiségével nem gázolja el. – A nemzetek a hon védelmét előbb utóbb illy seregekre bizandják, hanem illyesek valódi ereje a tactica s háborúi erőművek legnagyobb kiműveltségében gyökerezhet csak; erre pedig mély tudomány kell, ehez mindig egybenlét és szinte egész élet.”¹ – írja Széchenyi István a 'Világ' című művében, a nézete szerinti korszerű nemzeti hadsereg összetevő alapelemeiről, illetve a magyar nemzet számára elérendő modern hadikultúra jellemzőiről.

Ha a liberális reform hazai úttörője a „háborúi erőművek legnagyobb *kiműveltsége*” kifejezését a hadikultúrai értelemben kiterjesztjük – amit egész honvédelmi és hadtudományi gondolatrendszerét szem előtt tartva, meg kell tennünk –, akkor bele kell értenünk magát a hadikultúrát is. Az idézett tanulságos sorok vezettek bennünket akkor, amikor arra vállalkoztunk, hogy e kötetben megkíséreljük bemutatni reformkorunk hadikultúrája fontosabb jellemzőit.

Széchenyi, aki a reform előmozdítása érdekében igyekezett minden alkalmat megragadni a magyar viszonyok korszerűsítése, hazájának, nemzetének felemelkedése érdekében, bírálta a magyar nemesi szabadság egyoldalú, feu-

¹ Gróf Széchenyi István: Világ. Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat. I. köt. 2. rész. Szerk.: Szily Kálmán. Bp., 1904. Akadémia. p. 87.

dális voltát, aminek védelmében nem érdemes vért ontani. A legnagyobb magyar – sokat elmélkedve a magyarság boldogulási és hazája fejlődési lehetőségeiről – 1830-ban, a 'Hitel'-ben fejtette ki a nemzeti honvédelemnek, a „hadisereg valódi ereje” ma is érvényes főbb alaptételeit – a „hadi műveltség” legfőbb összetevőit.²

Már előjáróban közölnöm kell a könyvet kezébe vevő minden olvasóval, hogy a jelen kötetben vizsgált területen, a hadikultúra magvát érintő vonatkozások és az összetevő elemek esetében nemcsak tartalmi, de szóhasználati kérdésekben sincs egység. A hadikultúra fogalmáról és tárgyköréről még a szakemberek között is vita folyik, és sok a tisztázatlan elméleti és módszertani probléma. Saját álláspontom szabatos körülhatárolása érdekében kötelességem jelezni, hogy az érdeklődő olvasó nem egy korszak hadtörténeti vagy hadi kultúrtörténeti összefoglalóját veheti kézbe. A kötet mondanivalója távolról sem meríti ki a magyarországi reformkor hadikultúra szintézisét, szélesebb értelmű tartalmát, és nem törekszik a korszak hadikultúrája fejlődéstörténeti folyamata egészének összefüggő, teljességre törekvő előadására. E szűkebb sávú, de a kölcsönhatások teljes bonyolultságát érzékeltető érdekes témákat és részkérdéseket tárgyaló fejezetek azonban elősegíthetik a korabeli magyar hadügyi reformtörekvések és hadikultúra értékeinek megismerését, áttekintését és elhelyezését történelmünkben, hadtörténetünkben, tudomány- és kultúrtörténetünkben.

A kötet fejezetei a fejlődés és időrend menetét követve vizsgálati és tárgyalási módjában, s többé-kevésbé mind Magyarország XIX. századi hadtörténetébe és hadtudomány-történetébe ágyazva, a reformkori hadikultúra különböző kérdései vertikális és horizontális síkjai bemutatásának, ábrázolásának „kísérletei”, legalábbis kétféle értelemben. Egyrészt különböző módon keresik azt a műformát, amely a legjobban megfelel e bonyolult témakör – a magyarországi reformkor hadikultúrája – sokoldalú elemző tárgyalásának, hol a részletes hadügyi szövegmagyarázatban, hol ismert és ismeretlen hadtudósi és írói arcképekben, hol a katonai dialógusban vélik megtalálni. Másfelől mindegyiknek egy a célja: hogy az olvasókat egyenrangú társként vezesse be a magyar történelem egyik legfényesebb és sokat emlegetett korszakába – a reformkor mozgalmas világának egyik ismeretlen vagy inkább feltáratlan szférájába, bemutatva a hadikultúra fontos jellemzőit és értékeit, valamint az önálló nemzeti haderő és országvédelem megteremtéséért folyó reformtörekvéseket és küzdelmeket.

A kötet fejezetei – több évtizedes kutatásaink eredményeképpen – a reformkori Magyarország védelmével, hadügyével és hadtudományával foglalkozó korábbi munkáinkra alapozva készültek. Gazdag levéltári forrásokból és könyvészeti kútforrásokból merítve született munkánk egyes részei nehéz történel-

² Gróf Széchenyi István: Hitel. Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat I. köt. 1. rész. Szerk.: Szily Kálmán. Bp., 1904. Akadémia. p. 147, 158.

mi terepet, a haza és kultúra sorsának alakulását, a hadügy és hadtudomány bonyolult változását járják körbe – a teljesség igénye nélkül.

Tagadhatatlan, hogy a reformkor 1830 és 1848 közé eső időszakában bontakoztak ki a polgári-nemzeti átalakuláshoz vezető új politikai mozgalmak, amelyek megfogalmazták a teendőket és előkészítették a változást. Óriási gazdasági és társadalmi, politikai és kulturális átalakulások, gyökeres fordulatok következtek be nemcsak az Európában, de a soknemzetiségű Habsburg-birodalomban és Magyarországon is. A régi, feudális rendszerből a polgári nemzeti állam, a kapitalista gazdaság és a liberalizmus felé tartó Magyarországon, a reformokért folyó mozgalmak ügye összekapcsolódott a nemzeti és hadügyi függőség felszámolásáért vívott egyre határozottabb küzdelemmel is. Ez bomlási, lazulási folyamat indított el a birodalmi hadügyben, viszont pozitív fejlődési tendenciát idézett elő a magyar hadügyben és hadikultúrában. Ezt kísérli meg nyomon követni a kötet szerkezeti felépítése, amely a kronológiai és tematikai sorrendet követi. A fejezetek bemutatják – az egyetemes hadügy, hadtudomány fejlődésébe ágyazva – a gyökeres hadügyi, honvédelmi és hadtudomány változásokat, átalakulásokat, melyek mérföldköveket jelentettek a magyar hadikultúra reformkori fejlődéstörténetében.

Ezeket a rövidebb-hosszabb fejezeteket egybefűzi az, hogy valamennyi a reformkori Magyarország hadikultúrája fejlődésének olyan alapkérdéseit fessegei, s hogy ezeket a hadtörténet és hadtudománytörténet-írás eddig alig érintett vagy nem tisztázott kellőképpen. Meggyőződésünk, hogy e kötet hozzájárulhat majd a magyarországi reformkor hadügyi és hadtudományi viszonyai és körülményei változásairól, a korforduló katona- és tudósnevezéseiről az érdeklődők és a szakemberek körében élő történeti kép pontosabbá tételéhez és a korszerűbb műtszemlélet erősítéséhez.

Be kell vallanunk az olvasónak, hogy a kötet fejezeteinek írása és összeállításában közben mindig arra gondoltunk, milyen kár, hogy ezeket a nagy értékeket képviselő gondolkodók munkáit csak igen kevesen ismerik, mert eredeti, teljes terjedelmű kiadásukra – elegendő pénz és akarat híján – csak nagyritkán kerülhet sor. Véleményünk szerint hasznos lenne néhány reformkori magyar katonai teoretikus – például Kiss Károly, Tanárky Sándor, Raksányi Imre, Korponay János és mások – válogatott műveinek közreadása, mert ezzel nemcsak a mélyebb katonai gondolkodás és pallérozottabb hadtudományi műveltség kialakítását, hanem hadi kulturális hagyományainknak a külső formák másolása helyett, a tartalmi, tehát igazabb ápolását is elősegítenénk.

Tagadhatatlan az is, hogy a jövőben a reformkori hadikultúra rendszeresen felépített, jól megalapozott és minden lényegesre kiterjedő fejlődéstudománya és története is megírható lesz. Ez a könyv azonban távol áll ettől az igénytől, célunk a reformkori hadikultúra néhány tartópillérének és alapkövének vizsgálata volt. Munkánk során szemünk előtt lebegett a hadtudomány egyik legnagyobb klasszikusának, a magyar reformkor kezdetén, 1831-ben elhunyt Carl von Clausewitz porosz tábornoknak 1832-ben megjelent híres

postumus műve ('A háborúról') előszavának alábbi tanulságos sorai: „Nem akarván ilyen közhelyekkel visszariasztani az érdekes olvasót, és híg lére eresztve élvezhetetlenné tenni a kevés jót is, elhatározta a szerző, hogy amit a háború sokéves tanulmányozása, haditapasztalattal bíró okos emberekkel való érintkezés és saját tapasztalatai útján leszűrt és megállapított, nemes fémek apró szemcséiként nyújtja át. Így jöttek létre e könyv külsőleg kevésbé összefüggő fejezetei, melyek, remélhetően, mégis belső kapcsolat híján. Lehet, hogy nemsokára egy nagyobb elme bukkan majd fel, aki e szemcséket salak nélküli tiszta fémömbbé olvasztja össze.”³

A magyarországi reformkor hadikultúrájának lényeges jellemzőit, de nem teljes históriáját, tárgyaló és bemutató könyvünket Széchenyi István 1831-ben megjelent híres, 'Világ' című művének alábbi, figyelemreméltó soraival ajánljuk az érdeklődő olvasók figyelmébe. „A honvédelem erejét itt ex asse felvenni nem akarom még is elég, úgy hiszem megmutatni azt, hogy e tárgyul, ha nem helyesen is – amit csak az idő határozand el –, de minden esetre egy keveset gondolkodtam.”⁴

Budapest, 2004. Böjtmás hava

Ács Tibor

³ Clausewitz, Carl von: A háborúról. Ford. és jegyz. ell.: Réczey Ferenc. 1. köt. Bp., 1961. Zrínyi. p. 34.

⁴ Széchenyi I.: Világ, id. kiad. p. 88.

A REFORMKORI HADÜGY ÉS HADIKULTÚRA JELLEMZŐIRŐL

NÉZETEK A HADIKULTÚRÁRÓL

A tudományok szinte mindegyike vizsgálja, de mégis eltérően értelmezi, határozza meg és írja le az emberiség kultúrájának fogalmát, szerkezetét és terjedelmét. Ha a kultúra fogalmát a lehető legtágabban kívánjuk értelmezni, akkor szükségszerűen bele kell foglalnunk a történelem egész menetének minden számottevő eredményét. E legtágabb, önkényesnek tűnő értelmezés szerint, a kultúra az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek azon összessége, amelyet története folyamán felhasznált, megőrzött és továbbadott.¹ Elfogadhatónak tűnik tehát az a meghatározás, hogy a kultúra egy adott korszak társadalmának jellemző szellemi és anyagi értékrendje, amely az embert fizikai környezetével összekapcsolja, abból a célból, hogy biológiai és nem biológiai szükségleteit kielégítse és ezzel társadalmi létét fenntartsa. Az egyes szükségletcsoportok kielégítésére szolgáló tevékenységgel integrálódnak és rendszert alkotnak, amelyek egymással is kölcsönösen összefüggve egy-egy populációjának rendszerét alkotják. A kultúra meghatározott felfogásoknak, törekvéseknek, megmozdulásoknak sajátos kifejezője. A kultúra legmarkánsabban a célokban és azok felé való haladásban jut érvényre. A kultúra értékei mélyen bevésődtek az emberek tudatába, s feltűnik gyakorlati tevékenységük minden mozzanatában és ezért igen nehéz megváltoztatásuk. A kultúrának négy kölcsönhatásban álló alrendszere van: technológiai, ideológiai, szociológiai és érzelmi.² Használják a kultúra egyetemes minta fogalmát is, amely a kultúra elemeinek egységgé kapcsolódását és olyan rendjét fejezi ki, amely minden kultúra vázát, keretét alkotja. S voltaképpen azt mutatja ki, hogy minden kultúra számos szférából tevődik össze, és bizonyos alapszükségleteket kell kielégítenie. Az amerikai Carl Wissler szerint a nyelv, az anyagi kultúra, a művészet, a tudás, a vallás, a társadalom, a tulajdonviszonyok, a kormányzás és *hadakozás* azok a szférák, amelyek minden kultúrában megtalálhatók.

¹ A mai is vitatott kérdéskörrel jó áttekintést nyújt: Bevezetés az európai kultúra és bölcsélet történetébe. I. köt. Szerk.: Vincze Lajos. Bp., 2001. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. pp. 29–57.; Magyar Néprajzi Lexikon. 3. köt. K–Né. Bp., 1980. Akadémiai. p. 347.

² Uo. p. 349.

Elterjedőben van az a nézet, hogy a *kultúra hadi szférája*, vagyis a *hadikultúra* belső és külső tényezői, a kialakított feltételek és körülmények kölcsönhatásai, főszerepet játszanak a katonai szervezet tevékenységében. Biztosítják a keretet, melyben a hadikultúra és a katonai szervezet működik. A hadikultúra a hadviselést meghatározó katonai, szellemi és anyagi értékek összessége, amely kijelöli az adott ország, nép vagy állam hadserege összetartó erői megőrzésének és a szembenálló ellenséges hadsereg összetartó erői felbomlásának alapirányát.³ A hadikultúra nevezhető a hadtudomány irányultságának, áramlatának, de a hadsereg karakterének is. A kultúra és a körülményekkel (gazdaság, technológia, lakosság száma és műveltsége, földrajzi tényezők, társadalmi viszonyok, háború jellege, hadviselési formák stb.) való közvetlen kapcsolatának terméke határozza meg a haderő szervezetének reagáló képességeit. Ezek figyelembevételével elfogadhatónak tűnik a lényegi jegyek alapján, két angol kutató – Applegate és Moore – a hadi- vagy katonai kultúráról megfogalmazott következő meghatározása:

„A katonai kultúra olyan elképzelések, hiedelmek, előítéletek és felismerések együttese, amelyek alakítják és meghatározzák a kapcsolatot az alkotórészek között. Ennek eredményeképpen a katonai kultúra határozza meg a belső feltételeket, így például a kritériumok kiválasztását és támogatását, a kiképzést, a nevelést, az erőforrások biztosítását és a katonai nyelvezet szókészletét; ezek lényegében úgy kapcsolódnak egymáshoz, hogy megkülönböztető jelleget adnak a katonai szervezetnek és meghatározzák azoknak a hadműveleteknek a jellegét, amelyeket képesek végrehajtani, következésképpen a számításba vett háború formáját is. Ily módon egy hadsereg belső feltételei (azaz kultúrája) nagyobb befolyást gyakorolhat a szóba jövő háború formájára, mint a külső feltételek és körülmények – ami adott esetben negatív következményekkel is járhat.

Esetenként a kulturális értékeket világosan megfogalmazott doktrínákban rögzítik, de gyakoribb az, amikor gondosan őrzik a hagyományok és gyakorlati tevékenységek régóta formálódó nem hivatalos készletekben, ami a nem beavatottak számára nehezen érthető.”⁴

Ezt jól példázza témánk, a Habsburg-birodalom katonai szervezetének 1815 és 1848 közötti története, amikor a vezénylő tábornokoknak sikerült megakadályozniuk a császári-királyi hadsereg anakronisztikus szemléletmódjának és értékeinek, azaz kultúrájának megváltoztatását. Ebben az időszakban a Habsburg-birodalom hadügyére és hadseregére nem a fejlődés, hanem a pangás nyomta rá a bélyegét. A cs. kir. hadsereg fő funkciója a birodalmi rendészeti

³ A hadikultúra és jellemzőiről lásd legújabban: Applegate, R. A. D. – Moore, J. R.: Warfare – an Option of Difficulties. An Examination of Forms of War and the Impact of Military Culture. = RUSI Journal 135 (1990) No. 3. pp. 13–19.; Kovács Jenő: Katonai stratégia és hadikultúrák. Magyarország katonai stratégiája. Elméleti kutatási terület. II. rész. OKTK VII. 480/94 /E. Kézirat. Bp., 1995. pp. 12–48.

⁴ Applegate – Moore id. tanulmánya p. 16.; Kovács id. műve pp. 17–18.

feladatok ellátása volt: a belső elnyomás biztosítása, a nemzetiségi és szabadságmozgalmak elfojtása. A hadügy területeire az volt a jellemző, hogy a hadsereg és gyalogos, lovas és tüzér fegyvernemei szervezete lényegében nem változott, a létszámot jelentősen csökkentették, a legénység 14 évig szolgált, a gyalogsági és a tüzérségi fegyverzetben némi fejlődés történt, a kiképzést a formalizmus uralta el, az egyszerűség és ésszerűség helyébe a mesterkéeltséget és célszerűtlenséget helyezték, a had- és csapatvezetés színvonala visszaesett, a hadművészet nem haladt előre, sőt a harcászatban visszalépés történt. E kulturális értékek dominanciája olyan hadsereget eredményezett, ahol a kreativitást nem támogatták. Ellenben a porosz, francia és más európai állam ez idő alatt korszerűsítette katonai rendszerét és fejlesztette hadereje képességét.

A hadikultúrát tehát *hiedelmek* (a háborúkról, fegyverekről, katonákról stb.), *hitek* (hadvezérbe, győzelembe, hadviselési eljárásba stb.), *előítéletek* (hadviselő félről, hadseregről, katonai képességről stb.), *meggyőződések* (háború szükségszerűségben, a hadsereg erejében, a tisztikar tudásában stb.) és *meglátások* (harceljárások kiválasztása, új katonai szervezet felismerése, korszerűbb fegyver feltalálása stb.) övezik. Magába foglalja még a háborúval és hadsereggel kapcsolatos társadalmi hagyományokat és népszokásokat, a katonai szimbólumokat, a hadsereggel való azonosulást szolgáló lelkesítő jeleket, jelvényeket, jelképeket (csapatzászló, egyenruha, tisztelgés stb.). Mindezek a hatások motiválják egy-egy ország és állam, nép és nemzet hadikultúrája háborúval és hadsereggel kapcsolatos kritériumainak rendszerét.

A közelmúltban elhunyt jeles magyar hadtudós, Kovács Jenő megállapítása szerint, ez felöleli a hadikultúra körébe tartozó alapvető hadviselési módok, valamint harcmódok és eljárások megvívására alkalmas hadsereg jellegéről és felépítéséről, az országvédelem és a hadügy állami és katonai vezetési struktúrájáról alkotott nézeteket és felfogásokat. Továbbá tükrözi a katonai szolgálat és hadkiegészítés jellegét, a tisztképzés és a személyi állomány kiképzése, a hadsereg mozgósítási, ellátási és békealkalmazási tradícióit, a harcban tanúsított erkölcsi magatartás szabályait, a hadügyhez és a hadsereghez fűződő tudati és emocionális motívumokat. A hadikultúra ezért olyan társadalmi és katonai szellemi és anyagi alapfeltétel, adottság, amelyre ráépülnek az elképzelt háború jellegéből, a haditechnika színvonalából, a hadszíntér-viszonyokból és a moráltól függő alakzatok. Az ezekből adódó elveket, szabályokat és előírásokat fogalmazzák meg a különböző katonai (szolgálati, harcászati stb.) szabályzatokban. Ám a hadikultúra nem szabályzat-jellegű, hanem az érvényes szabályzatoknál jóval szélesebb értelmű és áthatja a társadalmi (gazdaság, tudomány, művészet, oktatás stb.) élet egészét. Az egyes hadikultúrák hadművészeti alapelvei általában azonosak, de a részelvekben és szabályokban (támadási és védelemi, hadászati, hadműveleti és hadászati eljárások, parancsnoki jogkör stb.) különböznek egymástól.⁵

⁵ Kovács id. műve pp. 19–21.

Itt kell megemlíteni a hadikultúra és a technika kapcsolatát. A technológiai haladás következtében az új fegyverek és rendszerek megjelenésére a katonai szervezet kultúrák által adott pozitív vagy negatív választ, hiszen ez határozza meg, hogyan reagáljanak új, korszerű technológiai változásra, elvégre ennek hatására fejlődik vagy megtorpan a hadsereg és hadviselésének eljárásai. Hadtörténeti és hadtudományi tény, hogy minden korban létezik egy úgynevezett technológiai minimum, amelyet a katonai szervezetnek el kell érnie, és fenn kell tartania, ha a harcképességére súlyt helyez. Például az Udvari Haditanács öt tábornok tagjának csak 1835-re sikerült keresztül vinnie azt a „technikai újítást”, hogy a cs. kir. hadvezetés a gyalogság 150 éve használt kovás gyújtású elavult puskáit korszerűbb gyutacsos elöltöltőkre cserélje fel, és 1840-től kezdték rendszeresíteni az új, Augustin-féle puskákat, majd az 1842M sima csövű, elöltöltős gyutacsos puskát és a huzagolt csövű, kamrás puskát.

A XIX. század első felének hadtörténete és a hadtudomány-története bizonyítja, hogy az ilyen hadügyi reformok csak akkor lehetnek sikeresek, ha figyelembe veszik a kultúra és alkotóeleme, a hadikultúra értékeit. Ám a szakírók azt is kiemelik, hogy a „katonai kultúra – természetesen – részben az adott társadalom és annak történelmi tapasztalatának visszatükröződése, de a társadalom és hadsereg nem lép mindig egyszerre. Egyes hadseregek hátrafelé néznek és megpróbálják megőrizni azokat az értékeket, amelyekkel a társadalom többi része már nem azonosul. Ez a konzervatív felfogás még akkor is makacsul tarthatja magát, amikor bizonyos katonai feltételek már változtatást sürgetnek. De fordítva is előfordul, a hadseregek gyorsíthatják a változások bekövetkeztét, amikor a politikai és társadalmi reformtörekvések erős támaszáivá válnak, gondoljunk csak a porosz hadsereg szerepére az 1806-os vereségek után. Vagy ami különösen a nemzeti felszabadító háborúban volt gyakori, a hadsereg fejlődése alakította át annak az államnak alapvető jellegét, amelyből kinőtt, sőt saját maga hozta létre az államot.”⁶

A XIX. század első felében az európai országok társadalmi gyökeres gazdasági és politikai átalakuláson mentek keresztül, a régi feudális rendszerből a polgári nemzeti állam, a kapitalista gazdaság és a liberalizmus felé tartva. E változás-sorozatban a különböző államok hadseregeinek reformjai is több-kevesebb sikerrel megtörténtek. Magyarországon is a társadalmi, gazdasági és politikai átalakulásért küzdő ellenzéki reformmozgalomban számos politikus és író, tudós és katona ismerte fel, hogy a hadikultúrában való elmélyedés elősegítheti a nemzeti hadügyi törekvések reformját, a birodalmi haderőtől független nemzeti hadsereg megteremtését.

A történelmi fejlődés egy-egy korszaka alakította és formálta az európai kultúra végtelenül gazdag tárházát, melynek folyamatában következtek be a magyar kultúra és szerkezete sokszínű alkotóelemei és rétegei történelmi

⁶ Applegate – Moore id. tanulmánya p. 16.

alakváltozásai – így annak a szerves részét képező magyar hadikultúráé is. Nem kis nehézséget jelent a hadikultúra általános fogalmának értelmezése az emberiség kultúrájában. Van olyan nézet, hogy az emberi kultúra, így a hadikultúra múltját csak visszaidézni tudjuk, mivel az megtörtént. A múlt tanulságait viszont a jelenben hasznosítanunk kell, hogy elkerülhessük a hibák, a tévedések megismétlődését a jövő érdekében. A tudományok művelőinek közre kell működniük abban, hogy megtörténjen a világban olyan átalakulás, amely „az erő rációjából a ráció erejéhez vezet, a múlt háborúinak kultúrájától a béke kultúrájához”.⁷ Mi mégis, más példákban erőt merítve, a kultúra fogalmát lehető legtágabb értelmezésben használva, az óriási nehézséget jelentő több tudomány szempontjai és kutatási módszerei együttes vizsgálódásai alapján teszünk kísérletet, az orákulum és a teljesség igénye nélkül, a XIX. század első fele magyarországi hadügye kultúrtörténete felvázolása érdekében,⁸ ezen belül is elsősorban a reformkori hadügy és tudomány összefüggései főbb jelenségeinek bemutatására, s a magyar hadikultúra keretének és kérdéseinek leírására helyezzük a hangsúlyt. Bár joggal tarthatunk attól, hogy a reformkori hazai hadikultúra vázlatának ilyen irányú elkészítésére tett lépéseink csak vitát váltanak ki, valamint felettébb korlátozott, bizonytalan és kezdetleges eredményekre vezetnek.

Az érdeklődő olvasó ma már kézbe vehet olyan kiváló szintézist, amely a XVIII–XIX. századi magyar és az egyetemes európai történelem egységes bemutatására vállalkozott.⁹ Az összefoglaló koncepciója arra az „alapgondolatra épül, hogy az európai kultúrát, Európa történeti modelljét minden tagolt-sága és sokszínűsége ellenére valamiféle nagyobb, összefüggő egységnek kell tekintenünk, amelybe, mint elemeinek, alkotó részeinek egyike, Magyarország is mindenkor szervesen beletartozott”.¹⁰ Az európai „kultúra különböző elemeit, minden sokféleségük, sokszínűségük mellett, közös egybefüggő fejlődés fűzte össze. Története folyamán a magyar nép, Magyarország is e sok elemnek volt egyike, ennek a kultúrának volt részese, és e nagyobb hazában találta meg a maga helyét és szerepét. Éppen ezért múltját is csak e nagyobb keretben, a szélesebb összefüggések figyelembevételével lehet helyesen bemutatni és értelmezni.”¹¹ A szintézis ennek alapján mutatja be témánk – a reformkor hadikultúrája – szempontjából is fontos korszakok: a háborúk, a vál-

⁷ Mayor, Federico: Rajtunk, mindannyiunkon is múlik. In: A tudomány világkonferenciája 1999. június 26. – július 1. Bp., 1999. Akadémia. A Magyar Tudomány különszáma. pp. 19–22.

⁸ Lásd példának Fenyő István: Haza és tudomány. A hazai reformkori liberalizmus történetéhez. Bp., 1969. Szépirodalmi. p. 502.; Simonyi Károly: A magyarországi fizika kultúrtörténete. XIX. század. 2. bőv. kiad. = Természet Világa, 2002. I. különszám. p. 104.

⁹ Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Bp., 1990. Háttér. 464 p. (Magyarok Európában 3.) (Új kiadása: 2001)

¹⁰ Uo. p. 9.

¹¹ Uo. p. 11.

ság és felemelkedés 1795–1815 közötti időszakát, Európa és Magyarország 1815 utáni alakulását, a Habsburg Monarchiába tartozó Magyarország sorsának változásait, Európa és a liberalizmus, a magyar reformkor, 1830–1848 közötti fejlődését és kultúrájának történetét, a magyar forradalom és szabadságharc 1848–49. évi történetét.¹²

Mi ezeknek a történeteknek és eseményeknek a figyelembevételével vizsgáljuk fel a reformkori magyar hadikultúrát, melyet a korabeli hazai szellemi élet különböző irányzatai a nemzet kultúrája szerves részének tekintettek. E korszakban középpontba került a reform eszméje, a nemzet és haladás, a társadalom és kultúra megváltoztatása iránti igény, amely nem kis erjesztő hatással volt a hadikultúrára is. A korszerű európai eszmék és a nemzeti szellemi törekvések áthatották a társadalmi közgondolkodást. A társadalom – a reformokért folyó több évtizedes küzdelem alatt – elengedhetetlennek tartotta a magyar hadügy problémáinak alkotmányos megoldását, a korszerű nemzeti hadsereg létrehozását. Különböző irányzatú hazai politikusok és katonák, tudósok és írók foglalkoztak a magyar hadikultúra értékei és az európai hadtudomány új eredményei „átmentésével”, egyben írásban és szóban a magyar hadügyi reform politikai és tudományos kérdéseivel.

A magyarországi reformkor hadikultúrája problémáinak felületes áttekintése is azt igazolja, hogy a korszak európai hadikultúrái között ténylegesen nagy különbségek vannak, annak ellenére, hogy a különböző országok hadikultúrája egy közös gyökérből az egyetemes, mindenkinek előtt a francia forradalmi és a napóleoni háborúk gazdag haditapasztalatainak tárházából nőttek ki. Ám e haditapasztalatok rendkívül sok, olykor egymásnak ellentmondó tanulsággal, szinte átláthatatlan összefüggésekkel és különbségekkel szolgáltak a kor magyar politikai és katonai elitje, a tudomány és irodalom művelői és a társadalom különböző rétegei számára. Ezért kísérték a nemzeti hadügyi reformtörekvések megvalósítása szándékát tartalmában eltérő tudományok, eszmék és nézetek, eltérő hitek és hatások a magyarországi hadikultúra átalakításának nyomvonala és a követendő utak lényegének felismerésében.

Ráadásul a királyi Magyarországon a katonai elmélet és gyakorlat, a hadi intézmény és szervezeti fejlődése, eszközei, céljai és módszerei alapján hosszú ideig a Habsburg birodalmi hadügy keretein belül mozgott, változott. A magyar rendi alkotmánynak és a törvényeknek, ha nem is minden vonatkozásban, de a hadügy lényeges területein (hadiadó, kiállítandó újonckontingens, nemesi felkelés stb.) is sikerült biztosítani a birodalmi-magyar kettőséget. Ezenkívül a reformkori magyar hadikultúra eredői közé kell sorolni a napóleoni hadikultúra irányzatait, és nem utolsósorban a magyar hadügy történeti fejlődése során felhalmozott katonai javak, örökölt hadügyi elemek összességét is.

Erről szól a tudás minden ágát felölelő enciklopédikus jellegű folyóira-

¹² Uo. pp. 225–305.

tunk, a havonta Pesten megjelent Tudományos Gyűjtemény 1817. évi januári, februári és márciusi számának „A Nemzeti Culturáról közönségesen, s a Magyar Nemzet Culturájáról különösen” című bevezető tanulmánya.¹³ A tanulmány „Y” betűvel feltüntetett írója, a folyóirat szerkesztője, Fejér György pesti egyetem tanár volt, akinek – feudális és rendi mentalitása ellenére – a magyar nemzeti kultúráról kifejtett koncepcióját áthatják a polgári nemzetfelfogás eszméjének lényeges jellemzői, amikor bonckés alá veszi az egyetemes és magyar történeti fejlődés során kialakult nemzeti kultúra rendszerének összetevő elemeit.

Az általános „Nemzeti Cultura” és a „Nemzeti kimíveltetés” rendszerének összetevő elemeit – polgári társadalmi viszonyok, nevelés, oktatás, tanintézetek, vallás, tulajdon, kereskedelem, nemzetek közötti kapcsolat, akadémiák és tudós társaságok, háborúk, éghajlat, földrajzi fekvés, élelem, életmód, ruházat, szokások, nyelv, írás, tudományok, művészetek, mesterségek, fölművelés, ipar, gazdaság, népesség száma, államforma, törvények – 27 pontba szedve vizsgálta és mutatta be. Nézete szerint „a teljesen kimívelt nemzet az, vagy az volna, melly a Culturának minden okozó és segéd-eszközeivel bírván a legfőbb grádicsára emelkedett”.¹⁴ A nemzeti kultúra rendszere elemei jellemzőinek bemutatása sorrendjében tizenkettedikként tárgyalja, a nemzeti kultúra hadügyi szféráját, és álláspontja szerint: „A Nemzetek kimíveltetésének rendszeribe a háborúk is beszöveztettek: nem csuda azért, ha az ember esze békességet, természete háborút kíván”.¹⁵ Véleménye az, hogy ez az emberi tulajdonság egyaránt fellelhető a vad hottentottáknál és a pallérozott franciáknál. A népek és a nemzetek életében „az égi, s földbeli háborúk”, a súlyos természeti katasztrófák, sem kerülhetők el. De elkerülhetetlenek azok a „romlások, veszteségek is, melyekkel járnak a háborúink, a gondviselőnek planuma szerint, az új rendtartást, egyarányúság (aequilibrium) helyre állítását tárgyozzák az emberi nem jobbvoltára”.¹⁶ Fejtegetése szerint az ókori hadakozások hozták létre Asszíriában, Babilónban és más országokban a valóságos társadalmakat és államokat. De egy idő után ezeket az erőtlenné, tunyává és erkölcstelenné vált államokat ledöntötték, hogy „az erősnek, munkásnak, erkölcsösnek helyt adjanak: mint a Persiai Monarchia a Macedóniainak. A hadakozások által fejtődött ki a nemzeti Cultura: a nemzetek az óta kezdetek civilizáltatni... a hadakozásokkal terjedett az ki”.¹⁷ Megállapítása bizonyítására Nagy Sándor és Julius Caesar háborúit és következményeit említi, majd ismét az ókori görög, keleti, római, kínai, illetve a középkori gall, ger-

¹³ Tudományos Gyűjtemény 1 (1817) No. 1. pp. 13–42.; No. 2. pp. 3–27.; No. 3. pp. 3–44.; lásd még a Tudományos Gyűjteményről: Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780–1830. Bp., 1935. Akadémia. pp. 227–241.

¹⁴ Tudományos Gyűjtemény 1 (1817) No. 2. p. 27.

¹⁵ Uo. No. 1. p. 27.

¹⁶ Uo. pp. 27–28.

¹⁷ Uo. p. 28.

mán, arab spanyol, tatár, amerikai, francia és más népek hadtörténelmi példáira hivatkozva leszögezte: „A hadakozásokkal közösült a nemzeti Cultura: kiterjesztettek a tudományok, mesterségek, törvények, kereskedések, polgári igazgatások”.¹⁸

Fejér a magyar hadikultúra kialakulására és korabeli helyzetére utalva fejtette ki azt a tételét, mely szerint: „Bizonyos, hogy a polgári erkölcs a hadakozással élesztetnek, s fejtetnek ki leginkább... Hazaszeretet, tántoríthatatlan hívség, nagy lelkűség, fellül halladhatlan vitézség, unhatatlan munkásság, állhathatos tűrés legszámosabb bizonyosságot adtak. A szűk földről tágasabb lakhelyre vergődött, vagy ősi örökiért, és szabadságáért küszködő nemzetek között született a Tactica s más hadi tudomány; tűntki a nemzeti méltóság és hatalom; halhatatlan dicsőséggel jutalmaztatott a vitézség; formáltattak a nagy Emberek, Árpád, Hunyadi, Camillus, Washington, Phocion, és Welington. A győzödelem s hadi zsákmány által a fényűzésnek új forrási nyitnak... A meggyőztettség a polgári igazgatás, gazdálkodás, hadimesterség tökéletesül; a béküléssel a megsértett nemzeti, s polgári jussoknak és szabadságoknak tekintete megújul. A háborúk a nemzeti kimiveltetésre szükségesek tehát mind addig, míg a polgári igazgatások belől tökéletességre nem lépnek, kívül a nemzetek közönséges szövetségbe nem egyesülnek háboríthatatlanságok végett.”¹⁹ Végkövetkeztetése az, hogy a „háborúkat” nem úgy kell tekinteni, mint az országokat és népeket sújtó különböző természeti katasztrófák súlyos veszteségeit. Egy ország nemzeti kultúrája kimiveltetéséhez, gyarapításához, elengedhetetlenül szükséges a megfelelő számú népesség, ezért azt nem szabad felesleges háborúkra »pazarolni«. A nemzeti kultúra és egyik nélkülözhetetlen alkotórésze, a hadikultúra, a „nemzeti erő a külső és belső bátorság fenntartására való, nem a nagyra, hirre, névre-vágyás tápláltatására”.²⁰

Az általános nemzeti kultúra főbb jegyeinek és fejlődéstörténeti vázlatának kifejtése után, tizennégy (30–43.) pontban villantja fel a XVIII. végi és a XIX. század eleji „Magyar Nemzet Culturája” jellemzőit.²¹ A korabeli magyar kultúra pozitív tényei mellett sajnos anakronisztikus érveléssel védelmezi a nemesi kiváltságokat és a hadikultúra már régen elavult elemeit, amikor kijelenti: „polgári alkotmányunk megegyez nemzeti Characterünkkel is melly a nemesség, és vitézség azért áll is fenn, mintegy ezer esztendő óta”.²² A nemesi privilégiumok megőrzése mellett kiállva, leszögezi: „Míg a köz-adózással tehetségeik nem szűkítettnek, készek ők minden közjó és szükség előmozdítására, s kipótoltatására: mint közelebb is a Ludoviceum s Nemzeti Museum fundatiójával, a több ízben Haza-védelmére önnön költségeken felkelé-

¹⁸ Uo. pp. 28–29.

¹⁹ Uo. p. 29.

²⁰ Uo. pp. 29–30.

²¹ Uo. No. 3. pp. 3–44.

²² Uo. p. 34.

sekkel, 10,000 lovasság 3–4 hét alatt kész kiállításával, a huzomos subsidiumokkal, s nagy számú önkéntvaló áldozataikkal megmutatták; s a t.” Felemlíti még az országgyűlés „1716. art. 8. Bandériumokról végzése szerint”, hogy teljesíti a „Magyar Nemesség hadi kötelességét” is.²³

Ez a tanulmány is azt igazolja, hogy a korszak európai hadikultúrái között ténylegesen nagy különbségek vannak, annak ellenére, hogy a különböző országok hadikultúrája egy közös gyökérből: az egyetemes, mindenek előtt a francia forradalmi és a napóleoni háborúk gazdag haditapasztalatainak tárházából nőtt ki. Ezt hangsúlyozzák a kortársak, például a kiváló tudós katona, Kiss Károly – ekkor a 37. magyar sorgyalogezred alhadnagy is –, akinek egyik kiemelkedő tudományos teljesítménye volt, a *Maximes de Guerre de Napoleon* című könyv magyarra fordítása és a napóleoni elvekhez fűzött megjegyzései. Kissnek ez a munkája 'Napoleonnak a' háborút illető alapszabásai' címmel hét részben jelent meg, 1828 szeptemberétől 1829 júliusáig.²⁴ Kiss Napóleon 78 maximája közül 32-höz fűzött megjegyzést, amelyek kiegészítést, magyarázatot, de számos esetben alkotó hozzáadást jelentettek a napóleoni hadikultúra alapelveihez.

Bevezető soraiban kifejti, hogy a „múlt évben Párisban kijött könyvecskét a magyar olvasó közönséggel már csak azért-is kívántam közleni, mivel Tud. Gyűjteményünkben, mi a hadi-tudomány tárgyát illeti, jobbadán minden évben érintlen szokott maradni, mintha mi Magyarok egészen lemondanánk azon jeles tudományról, melly az akkori idő szelleme szerint Elődeink legelső tulajdonságok volt. Hogy ne láttassunk tehát Álladalmunktól törvényesen markunkba nyújtott fegyverünkről elpuhulva egészen elfelejtkezni, s hogy valamikép fél-lobbanthatnám Hazánkfiaink mejjökben azon már elaludni készülő... felséges szikrát, elejbe adtam a Nemzetnek... *Napoleonnak a háborút illető alapszabásait*, mellyet a Németek már nyelvükön olvasnak jegyzésekkkel meg bővítve, akartam nyelvünkön kiadni.”²⁵

Kiss a napóleoni hadikultúra 57. – a nemzet harci szelleme – alapszabályát taglalva, a korabeli osztrák és magyar hadikultúra torz szimbiózisára gondolva megállapítja: „Azon Nemzettől várhatunk csak nagy katonai tetteket, mellynek polgárjai – is hajlandók a fegyverhez, a melly Nemzetben meghűlt a hadász-tűz, abból válhat jó, tökéletes katona pedig sohasem. A honnvédelme a polgári kötelességekkel légyen egybe kapcsolva. Össze-olvadva szeretném látni a polgári Statust a hadival, a hol úgy nincs, ott különködés, meg hasonlítás lelke uralkodik, ez pedig elpuhítja a polgárt, a katonát pedig durva Soldateskává teszi, mind kettő bizonyos jele az elkorcsosodásnak, a

²³ Uo. p. 36, 38.

²⁴ Felső Magyar-Országai Minerva 4 (1828) No. 9. pp. 1856–1861; 5 (1829) No. 1. pp. 38–52.; No. 2. pp. 105–116.; No. 3. pp. 192–208.; No. 4. pp. 293–300.; No. 6. pp. 446–459.; No. 7. pp. 528–543.

²⁵ Uo. 4 (1828) No. 9. p. 1856.

nemzeti lélek elromlásának.” A magyar hadikultúra fontos összetevőinek erősítésének szükségességét kiemelve szögezi le, hogy „amely nemzet fiataljai célirányosan neveltetnek, a hol a katona-állítás helyesen szervezve van; ott a hadiláb jó törzsekből áll, ott jó sereget, a legnagyobb veszélyekben elnem csüggedőt, tántoríthatatlan hívet lehet gondolnunk. Mikép lehessen a népet célirányosan nevelni? Milyenek kelletik lenni a katonaság szervezésének? Nagy két kérdés.”²⁶

Ezeket a hadikultúra fogalomkörébe tartozó kérdéseket, gondolatokat vizsgálta tovább Tanárky Sándor őrnagy ’A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fentartására életbe ható fontosságáról’ című 1838. november 19-i akadémiai rendes tagi székfoglaló értekezésében, amikor kijelentette: „A francia forradalmi háborúk, nagyszerű eredményeikkel együtt sokkal elevenebb emlékezetben vagynak mintsem felvilágosításokkal foglalkodnom szükség volna. Elég legyen megjegyeznem, miképpen ezen világunk nagy részire kiterjedt rázkódással a hadtudományok történeteiben új időszak kezdődik.”

Érvekkel és tényekkel bizonyítja, hogy Franciaországban „van a tudományos hadi műveltség bölcsője és fő iskolája, ott hágott az a tökély legfelsőbb fokára, onnan terjedt ki Európára. De azért, valljon hátra maradt-e valaha ezen ország a béke tudományaiban, a művészet, ipar, kereskedelem valamely nemében csak egy lépéssel is? Nem szolgált-e inkább más nemzeteknek mintául mind a hadmesterségben, mind az élet kellemeit nevelő csinosodottságban?” Legfontosabb következtetése az, milyen döntő, szavai szerint „végválasztó befolyása legyen a hadi műveltségen épült hősszellemnek a nemzeti önállóság fentartására, vagy az elvesztett függetlenség visszaszerzésére; legtisztábban kitűnik a minden időkorbeli hódítók által gyakorlott politikából. Semmitől inkább nem retteg a hódító zsarnok, mint az elnyomott nép hadi erényeitől. Ezek ellen intézi tehát legravaszabb cselszövényeit, jól tudván, hogy mihelyt ezeket megvesztegette, s a szívekből kioltotta, a hódítás munkája azonnal be lesz végezve.” Magyarországon helyzetére és hadikultúrájának állapotára gondolva jelentette ki, „a hadtudományos műveltség a nemzeti élet fenntartásának leghatalmasabb eszköze; elhanyagolása, politikai halálra vezető legegyszerűbb út. Nem ismerem Európában nemzetet, melynek a hadtudományok művelésére sürgetőbb oka lehetne, mint éppen nekünk magyaroknak.”²⁷

Az Akadémia XLIII. nagygyűlése 1883. május 11-i ülése is úgy foglalt állást, hogy a nemzeti kultúra fontos összetevő eleme a hadikultúra, aminek művelése érdekében, mint Lónyay Menyhért elnök hangoztatta, „a III. Osztályban a hadtudományi bizottság alakult meg, és remélhetjük, hogy ez eddig elhanyagolt tudományág is új életre zsendül”. Fraknói Vilmos főtitkár a ’Jelentés a M. T. Akadémia 1882–1883. évi munkálkodásáról’ előterjesztésében a hadi tudom-

²⁶ Uo. 5 (1829) No. 6. p. 455.

²⁷ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). p. 235, 229, 238.

mányok művelésére a hadtudományi bizottság megalapítását a nemzet kulturális szükségességletével indokolta. Elmondta, hogy az „Akadémia soha sem kereste munkásságának tudományos jellemét a közélettől való elzárkózásban. Sőt ellenkezőleg, alapítóinak legbensőbb óhajta, hogy a nemzet életében időnként fölmerülő kulturális szükségletek kielégítésében közreműködjenek.

Így régi hagyományokat elevenített fel most is, mikor önálló Hadtudományi bizottság felállítását elhatározta, és ezt a jelen nagygyűlésen tényleg megalkototta.

Az Akadémia még a szervezkedés stadiumában volt mikor gr. Festetics László 1826-ban tízezer forintnyi alapítványt tett, oly célból, hogy kamatait a matematikai osztály egyik rendes tagja élvezze, »kinek – mint az alapító oklevélben olvassuk – tiszte legyen, a Társaság felügyelete alatt, az angol, franczia, német, muszka s más európai nemzeteknek a hadi tudományokról szóló érdekes munkáikat magyarra fordítani; a külföldieknek azon tárgyról szóló új találmányaikat megismertetni; és általában a hadi tudományokat hazánkban magyar nyelven művelni.«²⁸

Az egyetemes és nemzeti hadikultúra összetevőivel és jelentőségével foglalkozott a XIX. század végi magyar hadtörténetírás is. Salamon Ferenc 'Általánosságok a hadtörténelemről' című tanulmányában vizsgálta azt a kérdéskört, hogy mi viszi előre a hadikultúra egyik legfontosabb elemét, a hadtudományt mind az elmélet, mind a régi és újkori tapasztalatok terén.²⁹ A korabeli hadtudományi munkák nagy hibájának tartja, hogy kizárják a tudományból egész korszakok hadikultúráját, s megállapítása szerint: „Itt az elbizakodás azon hibájába esik a XIX. század büszke hadtudománya, a mibe több más szak esik saját történetére nézve: a gyakorlat történetét mellőzik s csak a teoriák történetét tartják tudományos érdeklődés méltó objectumának. Már pedig például a nemzetgazda nemcsak szakja irodalmából, hanem a múlt és jelen fejletlenebb műveltségű és államszerkezetű népeinek tényleges életmódjából, pénzügyeiből, kereskedelmi viszonyaiból is tanulhat. Ha abból nem tud tanulni, a maga szakértelméről állít ki szegénységi bizonyítványt, ha nem csalódom. Nem tudom, mit mondanak rá a jogi facultas túlságosan jogász nemzetgazdái. De mondjanak akármit, azt nem kérdelem tőlük, mert abban bizonyos vagyok, hogy egy történész, ki egyes országok történetét vagy ennek egyes korszakait akarja megírni, a leghálásabban fogadná a szakértőknek éppen az illető fejletlenebb állapotokra vonatkozó felvilágosításait.»³⁰

A továbbiakban azt fejti ki, hogy minden teória, a múlt tapasztalataira épül, mert különben nem érne semmit, „így van ez a hadi ügyekben is”. Kiemeli, hogy a „mai hadtudomány lenézi kivált a középkort... a mai hadtörténelem kevélyen nézi le ama fejletlenebb korszakokat. Különösen kegyes le-

²⁸ A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei 17 (1883) p. 4., pp. 12–13.

²⁹ Hadtörténelmi Közlemények 1 (1888) No. 1. pp. 1–11.

³⁰ Uo. p. 3.

ereszkedés, ha visszamegy a XVII. századra. *Az 1870-ik év óta sok, ha visszamegy I. Napoleonig vagy a nagy Friedrich korára.*” (Kiemelés tőlem – Á. T.) Élesen bírálja, az olyan hadtudósokat, hadtörténészeket és politikatörténészeket, akik „a múlt küzdelmeit” nem a „mai tudomány teljes apparátusával vizsgálják” és „elfelejtik számba venni a régi népek hadi szokásaiból, fegyverneméből s más viszonyokból folyt kénytelenségeket”.³¹ A XIX. század egy adott korszaka nemzetének hadikultúrája, így a magyar reformkor hadikultúrája vizsgálatánál is – mint alkalmazandó általános kutatási módszer és alapelvek – leszögezi: nem lehet „a XIX. századbeli viszonyokból folyó újkori elveket...alkalmazni a XV. századbeliekre... A hadtudományi írónak, mielőtt gáncsolná a régieket, gondosan számításba kellene vennie az illető kornak minden viszonyait, hiányait, s mondhatni nyomorúságát. Akkor lesz az esemény elbeszélése tanulságos... Csak érintem a hadtudományi írók egy részének még egy hibáját: a nemzeti kérkedést s az idegenek érdemeinek kisebb nagyobb lenézését... Annyi mindenestre áll, hogy bármely tudománynak, s így a hadtudománynak is egyik legveszedelmesebb ellensége az elfogultság bármely fajtája.”³²

Témánk, a reformkor hadikultúrája elemzése szükségességének bizonyítására, az egyetemes és a magyar történelem és hadtörténelem számos példáját felvillantva állapítja meg, hogy „a hadügy szoros kapcsolatban áll a politikai, nemzetgazdasági, kulturális s társadalmi állapotokkal is. Hogy a mely nemzetnek ipara nem képes oly jó, oly mennyiségű fegyvert, ruhát s más hadi kellékeket előállítani, mint az ellenfél, az tartósan győzedelmes nem maradhat. Nemzetünk történetéből is lehetne ismeretes példát hozni fel. Egy-egy nagy hadi vállalat nemcsak az erkölcsi s értelmi nevelés, hanem az anyagi vagyonyosság vagy szegénység kiállítása is szokott lenni egy-egy nemzet részéről. E szerint a hadtörténet nemcsak a csatátér eseményeit világítja meg s teszi érthetőbbé, hanem tanulságos a béke művei szempontjából is.”³³

Rámutat arra is, hogy a hadügy és a háború milyen szerepet játszott a különböző nemzetek életében, a béke ügyében és a hadiszervezet az állam szervezetében. Fontos megállapítása a reformkor hadikultúrája bemutatásának szempontjából, hogy „a felvilágosult XIX. században is a hadügy, kevés kivétellel, mostoha gyermeke a középkori nemzeti általános történetírásnak. Feltűnő túlzásig ment némely történetírónál a hadügyek lenézése.” Szükségesnek tartja megváltoztatni a tudományban tapasztalható azon állapotot, hogy a „hadtani írók rendszeren túlságosan megbíznak a politikai történészek elbeszéléseiben, addig az ex professio történészek nagy többsége tekintetre is alig méltatja a hadi tudományokból nyerhető becses világítást”.³⁴ Bízik ab-

³¹ Uo. p. 4.

³² Uo. p. 5.

³³ Uo. p. 8.

³⁴ Uo. p. 7.

ban, hogy bár a „régí divat tartani fog egy ideig, hogy vaskos történelmi munkák hadjáratokat, csatákat fognak leírni minden hadtudományi tanulság nélkül, mert hiányosan s tévesen fogják fel, de lesznek majd mind többen, ki legalább előmunkálatti részekkel járulnak a követendő nagy műveihez, melyek a hadtudomány világánál eleven rajzokat állítanak elénk a nemzet hadi történetéből is.”³⁵

A reformkori hadikultúra alapjának és legfontosabb összetevőjének tekintette a XIX. századvégi hadtudományi írók szinte minden irányzata azt a tényt, melyről egyik kitűnő munkában röviden így olvashatunk: „A modern hadviselés alapjai a francia forradalmi s a napóleoni háborúk idejében tétettek le. A csaták legnagyobb mestere I. Napoleon volt az, ki a mult század hagyományaival gyökeresen szakítva, a hadművészetet egészen új irányba terelte s ez új irány helyességét a dicsőséges hadjáratok hosszú sorozata által, a legfényesebben igazolta. Hadművészeti elveit rövid idő alatt elfogadták ellenei is, mert belátták, hogy elavult eszméikkel ez új irány ellenében boldogulni képtelenek; így terjedtek el az új elvek Európa minden hadseregében s így váltak az egész világ közkincsévé.”³⁶ Ezt megerősítette a XX. század első felének hadtörténeti irodalma, amikor kiemelte, hogy a francia forradalom nem viharzott el nyomtalanul „a Monarchia hadseregének életében”. Megállapította azt is, hogy bármennyire is igyekezett a hadvezetés a hadsereg és tisztikar szellemét, vagyis hadikultúráját, „a korszak eszmeáramlataitól elszigetelni”, ez nem sikerült teljes mértékben. „A francia háborúk befejezése utáni hadsereg magyar katonaságának további fejlődésében világosan követhetjük a francia háborúk tapasztalatainak nyomát, annál is inkább, mert annak alapgondolata, az egyéni bátorság, a lelki erő fejlesztése, önállóságot, harckészséget, lendületet kívánt, ez pedig a magyar katonában megvolt.”³⁷

Ám e haditapasztalatok, de elsősorban a Habsburg-birodalom hadikultúrája rendkívül sok, olykor egymásnak ellentmondó tanulsággal, szinte átláthatatlan összefüggésekkel és különbségekkel szolgáltak a reformkor magyar politikai elitje és magyar származású tisztjei, a tudomány művelői és a társadalom különböző rétegei számára. Ezért kísérték a magyarországi hadikultúra átalakításának nyomvonalát, a követendő utak lényege felismerésének és a nemzeti hadügyi reformtörekvések megvalósításának szándékát tartalmában eltérő tudományok és nézetek, hitek és hatások. Ezért is szükséges a Habsburg-birodalom hadügyi szervezetének áttekintése – amely ha tetszik, ha nem – maradandó hatást gyakorolt és el nem hanyagolható elemeket épített be a magyar reformkor hadikultúrájába.

³⁵ Uo. p. 10.

³⁶ Az újabbkori hadviselés történelme. A magyar kir. honvédségi Ludovika-Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamai számára írta Rónai Horváth Jenő. Bp., 1891. Pallas r.-t. pp. 2–3.

³⁷ Lásd részletesen: Markó Árpád: A francia forradalom és a napóleoni idők magyar katonája. = Hadtörténelmi Közlemények 40 (1939) No. 1–2. pp. 34–73.

A HABSBURG MONARCHIA HADÜGYI SZERVEZETE

A magyar hadikultúra állapotát meghatározó soknemzetiségű Habsburg-birodalom bel- és külbiztonságát, belső helyzetének megszilárdítását és nagyhatalmi pozíciójának fenntartását szolgáló hadügyi szervezet évszázadok alatt alakult ki.¹ A császári-királyi hadsereg volt a Habsburg-uralkodóház érdekeinek legfőbb eszköze, leghűbb őrzője és a birodalom fő összetartó ereje. A XIX. század első felében a birodalmi hadügy élén – legfelsőbb hadúrként – az uralkodó (osztrák császár és magyar király) állt: 1835. március 2-ig I. Ferenc, majd 1848-ig V. Ferdinánd. Az uralkodót, a saját és családja tulajdonaként kezelt hadsereggel kapcsolatos döntések meghozatalában szárnysegédje – aki az államtanács katonai szekciójának vezetője is volt – segítette. Az uralkodót hűségesen szolgáló gróf Karl Joseph Clam-Martinitz tábornok – noha a vezénylő tábornokoknak a csapatok hiányos és lesújtó állapotáról írt figyelmeztető jelentéseit legtöbbször elsüllyesztette – a civil kormányzattal szemben a hadsereg öntudatát erősítette. A tisztikar tekintélyét még az arisztokrácia elébe kívánta helyezni és azt követelte, hogy a hangzatos név és cím helyett az egyenruhái legyen a legnagyobb társadalmi megbecsülés. Clam-Martinitz tábornok 1838-ban azt a merész kijelentést tette, hogy a birodalom összetartó erejét a hadsereg képezi, amelynek ezért jelentőségének megfelelő helyet kell kapnia az államirányításában. Az 1840-ben elhunyt tábornoknak ezek a törekvései nem jártak sikerrel.

¹ Ennek a fejezetnek megírásánál elsősorban a következő munkákból merítettem: Bence László: A Habsburg-birodalom katonai rendszere. In: Bona Gábor (szerk.): A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig, 1848–1849. Bp., 1998. Zrínyi. pp. 9–33.; Borus József: A kuruc szabadságharctól ezernyolcáznegyvennyolcig. In: Magyarország hadtörténete. I. köt. Főszerk.: Liptai Ervin. Bp., 1984. Zrínyi. pp. 401–445.; Gömöry Gusztáv: Ausztria hadereje az 1792–1866-ig folytatott háborúkban. = Hadtörténelmi Közlemények 6 (1893) pp. 394–411.; Fenneberg, Ferdinand Fenner von: Oesterreich und seine Armee. Leipzig, 1842.; Wreda, Alphons: Geschichte der k. und. k. Wermacht. I. köt. Wien, 1898.; Blumenthal, Johann Heinrich: Eine Armee im Biedermeier. Unser Heer. 300 Jahre Österreichisches Soldatentum in Krieg und Frieden. Wien – München – Zürich, 1965.; Allmayer-Beck, Johann Christoph: Das Heer unter dem Doppeladler. Habsburgs Armee 1718–1848. München, 1981.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1830–1847. Wien, 1830–1847.

A legfőbb katonai hatalmat, a cs. kir. birodalmi hadügy és a hadsereg tényleges irányítását, a bécsi székhelyű cs. kir. Udvari Haditanács gyakorolta. Elnöke gróf Ignaz Hardegg lovassági tábornok volt – aki 1848-ig töltötte be ezt a legmagasabb katonai beosztást, a aki bürokratikus vezetési stílusával sajnos nem vette figyelembe a főhadparancsnokok és a csapatok parancsnokainak sürgető és újító hadügyi javaslatait. A Haditanácsban néhány tábornok, törzstiszt és főtiszt mellett civil hivatalnokok is dolgoztak, akik a nehézkes, akadozó ügymenettel és az ésszerűtlen, túlzó pénzügyi takarékossgal gátolták a főhadparancsnokságok, magasabb parancsnokságok és más katonai intézmények, szervezetek munkáját.

Az Udvari Haditanács közvetlen alárendeltségébe tartoztak a Habsburg-birodalom területén működő másodrangú hadügyi szervezet, a cs. kir. haderő katonai-rendőri feladatainak végrehajtásáért felelős területi főhadparancsnokságok. A monarchiát alkotó Ausztriában, Csehországban, Morvaországban, Galíciában, a történelmi Magyarországon – amelyhez a Horvát-Szlavon Királyság, Erdély és a katonai határőrvidék is tartozott –, valamint Lombardiában és Velencében összesen 12 főhadparancsnokság működött. A történelmi Magyarország és kapcsolt részei területén öt főhadparancsnokság működött: a magyarországi központi főhadparancsnokság Budán, az erdélyi Nagyszebenben, a szerémségi Péterváradon, a bánsági Temesvárott és az egyesült károlyvárosi báni és varasdi Zágrábban. Az egyes főhadparancsnokságok élén álló magas rangú vezénylő tábornokok, legfőbb katonai parancsnokként személyesen feleltek az adott ország, tartomány vagy országrész rendjéért, bel- és külbiztonságáért, a területén állandóan vagy ideiglenesen állomásozó csapatok, különböző – dandár és hadosztály – parancsnokságok, hadkiegészítő szervek, katonai intézmények és objektumok, személyek tevékenységéért és a tevékenység feltételeinek biztosításáért. A főhadparancsnokságok egységes működését az Udvari Haditanács szabályozta. A Haditanács adta ki a szükséges utasításokat és az uralkodó leiratai is rajta keresztül jutottak el a főhadparancsnokságokhoz és azok oda terjesztették fel jelentéseiket. A főhadparancsnokságok vezénylő tábornokai önállóan hozták meg döntéseiket a helyi politikai, katonai, élelmezési, gazdasági és igazságügyi kérdésekben. Hatáskörükbe tartozott a birodalom 58 hadkiegészítő körzetéből az újonc-összeírások, s újoncállítási feladatok segítése.

A vezénylő tábornokok – a haditanácsshoz hasonló tagozódású főhadparancsnokság szervezetének öt osztálya és állománya (referensek, fogalmazók stb.) segítségével, s nem is kis bürokráciával, azaz nagy irattermeléssel – hajtották végre az ügyvitelt. Az Udvari Haditanácsshoz küldött felterjesztéseket és az alárendelt katonai szervezeteknek szóló utasításaikat az ügyosztályok készítették el. A katonai ügyeket a katonai P departamentum (Militär Abteilung) intézte, a politikai ügyeket a Q departamentum (Politische Abteilung), a gazdasági ügyeket az R departamentum (Oeconomische Abteilung), az ellátási

ügyeket az S departamentum (Annonarische Abteilung), az igazságügyeket a T departamentum (Justiz Abteilung).

Az 1815 és 1848 közötti időszakban a cs. kir. hadsereg békeszervezeti kereteit és létszámát – a szűkös katonai költségvetésből, amely nem haladhatta meg az évi 60 millió forintot – úgy alakították, hogy az elsősorban a birodalom belső rendjét biztosítsa. Ennek érdekében a politikai és katonai vezetés szükségesnek tartotta Lombardiában és Velencében 70–100 ezer, Magyarországon és Galíciában 30–30 ezer katona, Bécsben és Pest-Budán pedig jelentős létszámú helyőrség állomásoztatását.

A császári-királyi hadsereg békelétszáma 371 ezer fő volt: a gyalogság 285 ezer fő, a lovasság 57 ezer fő, a tüzérség 23 ezer fő, a műszaki és utászkar 6000 fő. A békelétszámú hadsereg működését és vezetését 230 tábornok, 10.800 tiszt, 3000–3500 katonai hivatalnok és 28.600 altiszt látta el. A hadsereg szervezetéhez – a különböző katonai intézmények és szervezeteken kívül – 58 sorgyalozezred, 18 határőr- és 1 tirolai vadászvezred, 20 gránátos-, 12 vadász-, és 1 sajkászászlóalj, 37 lovasezred (8 vértess, 6 dragonyos, 7 könnyű, 4 ulánus, 12 huszár), 5 tüzérezred, a bombászkar, a rakéta-kar és 1–1 műszaki és utászvezred tartozott. A sorgyalozezredek békében 3 zászlóaljból (2 gránátos és 18 lövészsorozat, századonként 198 fő) és 3693 főből (hadi lábon 4 zászlóalj, 7000 fő) álltak. A határőrezredek 2 zászlóaljból és 2570 főből szerveződtek. A nehéz lovasezredek szervezetébe 3 osztály (6 század), a könnyű lovasezredekébe 4 osztály (8 század) tartozott, békeidőszakban (századonként 218 fő és a törzs) 1340, illetve 1792 fővel (hadi lábon 2400 fő). Ám a költségvetési korlátok miatt a századok békelétszámának sokszor a felét sem töltötték fel.

A hadsereg alakulataihoz bevonultatott újoncok általában 19 és 29 esztendő közöttiek, lehettek, legalább 160 centiméter magasak és ép metszőfogakkal kellett rendelkezniük, hogy puskájuk megtöltéséhez kétféle tudják harapni a kettősével papírhengerbe szerelt puskatöltényt. A sorkatonai szolgálati idő eltérő volt: a németek, csehek, galíciaiak 18 évet, a tiroliak, olaszok 8 évet, a magyarok életük végéig szolgáltak. Ezt változtatták meg, amikor az egész birodalomban a hadseregbe való bevonulást sorshúzással eldöntő sorkatonai szolgálati időt 1840-ben 10, majd 1845-ben 8 esztendőre csökkentették.

Az 58 sorgyalozezredből 22 a Lajtantúli országokban és tartományokban, 15 a magyar királyság országaiban, 13 Galíciában, 8 Lombardiában és Velencében alakult meg. A lovassági ezredek közül a huszárok Magyarországon, az ulánusok Galíciában, a vértessok többsége Csehországban és Morvaországban, a dragonyosok és könnyűlovások Galíciában, Ausztriában és Itáliában szerveződtek. A legfelsőbb politikai vezetés és a hadvezetés az ezredek még a békeidőszakban sem állomásoztatta hazájukban, mert féltek az alakulatok tisztikara és közkatonai állománya nemzeti öntudatának megerősödésétől. A csapatok és a más országok lakosai közötti kapcsolatok elmélyítését a gyakori helyőrségváltással akadályozták meg. A Haditanács a legkülönbözőbb intézkedéseket adta ki a hadsereg hűségének biztosítása érdekében. A különböző

országok és tartományok hadkiegészítő kerületeiből szervezett osztrák, olasz, cseh, lengyel, stájer, magyar és más ezredek állományában nem keverték a nemzetiségeket, ám rendszerint ezeket az alakulatokat más népek és nemzetek körében állomásoztatták. Az osztrák hadtörténetírás ezt úgy értékeli, hogy a magyar és a szláv legénységből álló ezredek német örökös tartományokba való helyezése, „közelítette ezeket a nyugati kultúrkörhöz”. A hadsereg ténylegesen betöltött kulturális funkciót is: a századoknál legénységi iskolák működtek, amelyekben a katonai szabályzatok mellett, az írás-olvasást és a számolást is oktatták.

Az állandó kaszárnnyakkal alig rendelkező – igen rossz körülmények között (falvakban, szabadban) elszállásolt – hadsereg gyalog- és lovasezredei állandóan úton voltak. Egy-egy alakulat fárasztó menete hónapokig tartott Galíciától Lombardiáig, vagy Milánótól Lembergig. A közkatonák kiképzése és fegyelmezése brutális eszközökkel folyt, a szökött katonákat kivégezték vagy vesszőfutásra ítélték. A vakon engedelmességre kényszerített és szoktatott ezredek közlegénységét rendszeresen felhasználták a különböző megtorló katonai-rendőri feladatok végrehajtására.

A soknemzetiségű Habsburg-birodalom egységének megőrzésére a hadsereg alakulatait – 1815 és 1847 között – a belső elnyomás biztosítására, a birodalom országaiban jelentkező nemzeti és szabadságmozgalmak elfojtására vagy rendészeti feladatokra alkalmazták. Emellett a Szent Szövetség előírásai szerint, az államhatárokon kívül is részt vettek a nemzeti mozgalmak leverésében vagy annak őrzésében: 1821-ben, Nápolyban és Piemontban, 1831-ben Pármában és Modenában, 1835–36-ban a horvát területekre betörő rablók ellen Boszniában, 1846-ban Krakkó térségében. A hadsereg ezredeit olykor a birodalom városait ért természeti (árvíz, tűz stb.) csapások elhárítására is bevetették.

Ebben az időszakban a birodalmi hadügyi szervezetet és hadikultúrát az határozta meg, hogy a társadalmilag eltérő fejlettségű, etnikailag különböző országokból és tartományokból álló monarchiában az uralkodó, I. Ferenc, majd V. Ferdinánd és velük együtt Metternich államkancellár a polgári és nemzeti fejlődéssel szembeállította az abszolutista, katonai-rendőri hatalmat, amelynek társadalmi alapját a haladás miatt a léteben veszélyeztetett maradi birodalmi arisztokrácia szolgáltatta. A legfőbb katonai beosztásokat az uralkodó és a kancellár az arisztokráciának adományozta. A hadvezetés gyakorlatából eltűnt a katonai tudáson alapuló szolgálati szellem és helyébe az udvarhű arisztokrácia érdekeit érvényesítő, feltétlen parancsnoki lojalitás és katonai ügyintézés lépett. Ezt tükrözte a hadsereg tábornoki karának összetétele is.

A legmagasabb rangú vezetők (tábornagyok, táborszernagyok, lovassági tábornokok) közül 1825-ben 88% az arisztokraták és a régi osztrák nemesekből került ki, az 1840-es években már 93%-uk került ki közülük. A 40-es évek végén 4 főherceg, 1 herceg és 2 gróf viselte a hadsereg 7 tábornagyi rangját. Táborszernagyi és lovassági tábornoki rendfokozatot 4 főherceg, 4 herceg, 13 gróf, 2 báró és 2 nemes viselt. A hadsereg többi aktív tábornoka

között 16 főherceg és 19 német birodalmi herceg volt, a többiek is grófok és bárók voltak, és csak 20 tábornok volt polgári származású. A 12 főhadparancsokból 1 főherceg, 2 herceg, 2 gróf, 5 báró és 1 lovag volt. Az udvarhű arisztokrácia – a merev katonai hierarchia élén állók – úgy működtették az egész hadügyi gépezetet, hogy az uralkodót gyámságuk alatt tartva, megakadályozta a fennálló katonai viszonyok lényeges, ésszerű módosítására irányuló minden újítást és hadügyi haladást. Az államfenntartó erőnek magát tartó koros arisztokrácia nem akarta és nem is tudta kezelni a polgári és nemzeti fejlődéssel járó konfliktusokat, és nem merte kicserélni az állami közigazgatás és a katonai vezetés élén álló erőtlen személyeket.

A Habsburg-birodalom hadügyi szervezete 1816 és 1848 között szinte teljesen változatlan maradt, a többi európai állam egyre korszerűsödő haderejével, a katonai újításokat elfogadó és bevezető porosz és francia hadvezetésével szemben. Az Udvari Haditanács és a vezénylő tábornokok megakadályozták annak a hadtudományi felismerésnek az érvényesítését, hogy a stratégiai döntésekben szerepet kell játszania a katonailag képzett tiszteknek. Nem hozták létre – a már jól működő porosz és francia példa nyomán – a cs. kir. hadsereg modern vezérkari szervezeteit, testületét és a vezérkari tisztképző intézetet. A meglévő tisztképző tanintézetek – a bécsi mérnökakadémia, a bécsújhelyi katonaakadémia, a bécsi orvosi és állatorvosi intézet, a magyar nemesi testőrintézet, a tulli és hainburgi műszaki és utásziskolák, a grázi és az olmützi kadétiskolák – mellett nem állítottak fel új katonai felsőoktatási intézményt, de a tananyagot sem igazították a kor hadviselési követelményeihez. A vezénylő tábornokoknak az volt az álláspontja, hogy egy tisztből akkor lesz jó és tekintélyes parancsnok, ha az ezredében éveket szolgálva sokat lát és tapasztal, szokásait és hagyományait megismeri, a táborozást és a meneteket, esetleg az ütközeteket átéli, s tevékenységével ezredparancsnokának és tisztikarának elismerését elnyeri.

Súlyos tévedés és visszahúzó tényező volt az is, hogy fenntartották a feudális eredetű ezredtulajdonosi rendszert, amely meghatározta az ezredek belső, igen sokszor negatív értékrendjét, és melegágyai voltak az elvtelen tiszti karriernek, a protekcionizmusnak. Az uralkodó kinevezte ezredtulajdonos – vagy a cím viselésére felkért külföldi állam királyának, illetve fejedelmének helyettese, a másod ezredtulajdonos, illetve egy megbízott tábornok – élete végéig gyakorolta jogkörét: a tiszteket századosig előléptethette, végezte a közjegyzői feladatokat, engedélyezte a házasságot, születési, és halálozási anyakönyvet állíthatott ki, felügyelt az örökségre, ítélezhetett és megkegyelmezhetett.

Az Udvari Haditanács újító rendeletei csak tüneti vagy látszatkezelések voltak a hadsereg akut szervezeti és kiképzési, fegyverzeti és felszerelési, ellátási és elhelyezési bajaira, nem is beszélve a hadművészeti elvekre és hadviselésre vonatkozó eljárásokról. A másfél évszázada rendszeresített puskákat lecserélték a korszerűbb, elöltöltő gyutacsos puskákra. Az alhadnagyi helyett bevezették a másod hadnagyi rendfokozatot, a tűzparancsból törölték az álta-

lános alanyt, engedélyezték a legénység évi 10 töltennyel való lögyakorlatát céltáblákra, elrendelték a kiképzési évet záró és a felkészültséget felmérő őszi ezred- és nagyobb csapattestek hadgyakorlatát. De nem szabályozták a egységesen a hadgyakorlatok célját és rendjét, így ezt a rendeletet főhadparancsnokok egyénileg értelmezve hajtották végre.

A csehországi csapatok herceg Alfred Windisch-Grätz, vezénylő tábornok parancsára 1833-ban Münchengrätz, 1841-ben Kolin, 1846-ban Theresienstadt körzetében hajtottak végre 30–40 ezer katonával hosszú menetekből, az összevont erők szétbontakoztatásaiból és tömeges szuronyrohamokból álló hadgyakorlatokat. Joseph Radetzky tábornagy Észak-Itáliában rendszeresen hajtott végre hadgyakorlatokat ezredkötelékekben, és minden nyáron összevonta 100 ezer majd 70 ezer fős hadseregét a híres Verona–Mantua–Peschiera–Legnano erődnégyszögben és a valódi háborús helyzetnek megfelelő, mozgékony támadó- és védelmi hadműveleteket gyakoroltatta csapataival. Bár nem érte el, de megközelítette az észak-italiai gyakorlatok színvonalát a Pest-Buda térségében 1837. szeptember 24-től október 8-ig megtartott hadgyakorlat, 2 gyalogdandárral, 2 lovasdandárral (1–1 vértés, dragonyos, ulánus, könnyű lovasezred), és 4 (2–2 gyalog és lovas) tüzérüteggel.² Ezen a gyakorlaton a tüzérség támogatásával a gyalogság zászlóalj, ezred- és dandárkötelékekben, a lovasság ezred- és dandárkötelékekben, majd a 4 dandár (a három fegyvernem) együtt hajtott végre különböző támadó- és védelmi gyakorlatokat erős tűzben (Kőbánya, Soroksár, Budaörs, Biatorbágy és Rákos körzetében).

Ám a többi főhadparancsnokság területén, így Magyarországon is, ezek a csapatösszevonások a közös táborozást, a főhercegek előtti látványos díszszemléket jelentették, katonai, harci és hadművelleti tapasztalatok megszerzése nélkül. Igaz a hadseregnek nem kellett megküzdenie ellenséggel, mivel a monarchiát megvédte Metternich biztonsági rendszere. A császári-királyi hadsereg életének és kiképzésének ilyen alakulása következményeként, a legfelsőbb parancsnokainak és tisztikarának legnagyobb része „elpuhult”. A birodalom országainak és tartományainak népei és nemzetei a katonai és karhatalmi-rendőri elnyomás mértékétől és brutalitásától függően más és más viszonyt alakítottak ki a cs. kir. hadsereg tisztikarával. Lombardiában és Velemben az olasz társadalom minden rétege bojkottálta és kirekesztette a tiszteket. Míg más területeken, így Magyarországon is – egyes időszakoktól eltekintve – az arisztokrácia, a nemesség és a városi polgárság különböző mértékig befogadta, mindennapjai, és ünnepei részének tekintette a legtöbbször idegen országból származó katonákat és alakulatokat.

A polgári lakosság és a hadsereg kapcsolatának alakulásában nem kis szerepet játszottak a külsőségek. A birodalom nagyobb helységeinek és városainak középületein lobogó – sárga színű alapra hímzett kétfejű fekete sasos – zászlók, a gyakori katonai ünnepek és díszszemlék, a színpompás egyen-

² Hadgyakorlat a Rákoson 1837-ben. = Hadtörténelmi Közlemények 12 (1911) No. 3. p. 458.

ruhák és kitüntetések, a katonai felszerelések és fegyverek, a nagyszerű katonazenekarok látványos bizonyítékai voltak a tartós békének. A nyilvánosság számára rendezett díszszemlék és más katonai ünnepélyek, no meg a hadi szállításokból eredő haszon, nem egyszer feledtette a civilekkel, a polgársággal a hadsereg rendőri elnyomó szerepét.

Az abszolutista állam elkötelezett felső rétegévé és fenntartó erejévé vált hadsereg tisztikara 1815 után, a testületi összetartozás kifejezéseként, általános gyakorlattá tette a „Te” megszólítást. Az egyszerű polgári származású tiszt is udvarképes volt, részt vehetett a Habsburg-család ünnepségein, és nemességet adományoztak neki 30 év szolgálat után többnyire a Mária Terézia-, a Vaskorona-, a Lipót- vagy Szent István-rend kitüntetéssel együtt. A tisztikar jelentőségét kifejezte a fizetésük is. A tábornoki kar tagjainak évi jövedelme 4000–5000 forint volt, ami körülbelül megegyezett az állami bürokrácia vezetőkarát kitevő udvari tanácsosok és titoknokok fizetésével. Ám a törzs- és tisztikar-főtisztikar fizetése magasabb volt: az ezredes 4–2000, az őrnagy 2200–1200, a százados 1700–930, a főhadnagy 920–430 forintos fizetésével szemben egy civil bécsi fogalmazó 400, egy vármegyei főispán 1500–800, az alispán 800, a főjegyző 600, a tanító 150 és az állatorvos 100 forintot keresett. A hadsereg tisztikarának 80%-a német származású volt és a német szövegű esküjükben „az istenért, császáráért és hazáért” szavak közül a haza szó egyértelműnek tűnt, mert a császár és király személye azonosult bennük az állammal és az állam a Habsburg-uralkodóház németnyelvű hatalma volt. A cs. kir. tisztikar túlnyomó többségét a kitüntetések és a harminc év után járó nemesi cím a társadalmi ranglétra aránylag magas fokára helyezte, de a rendszeres havi jövedelem még az alacsony származású tiszteket is a polgári-kispolgári lét fölé emelte.

A tisztikar a gyakori helyőrségváltások miatt nem szokta meg az otthon fogalmát. De laza volt a családhoz való kötődés is, amelyet még tovább lazított az a szabály, hogy egy ezred tisztikarának csak egyhatoda nőülhetett meg, ha rendelkezett a házassághoz szükséges – hírhedtté vált – magas kaucióval. A tisztekben a szolgálat kifejlesztett pozitív és negatív tulajdonságokat. Ilyenek voltak: az állandó mozgás, az alakulat- és helyőrségváltás, a nehézkes kispolgártól megkülönböztető rugalmasság, a birodalom hatalmas méreteit érzékelő képességük, valamint ragaszkodás az otthonuknak tekintett, azonos értékrendet követő ezredükhöz. A tisztek életvitelükben és szokásaikban alkalmazkodtak az összetartozás és a testületi szellemet tápláló ezredek évszázados hagyományaihoz. Ám a bajtársiasság „megnyilvánulásaiban” nagyon sokszor az italozás, a hazárdjáték és a párbaj nem kis szerepet játszott.

A reformkor végére, 1848 elejére a Habsburg-birodalom hadserege békehadrendjének szervezete 12 hadtestből (Észak-Itáliában hadsereg), azon belül 40 hadosztályból illetve 91 dandárból állt, és személyi állománya 400 ezer főt számlált. Ezekbe a seregtestekbe és magasabb kötelékekbe volt beosztva 58 sorgyalogezred, 18 határőrezred, 1 tiroli gyalogezred, 12 tábori vadászsászló-

alj, 20 gránátos zászlóalj, 5 tüzérezred, 1 aknász-, 1 utász-, 1 műszaki alakulat, a mérnökar és más katonai intézmények, szervezetek (294 zászlóalj, 268 lovasszázad, 56 fogatolt üteg, 121 tüzérszázad). A három fegyvernem – a szakcsapatok és szolgálatok megoszlása – létszám szerint a következő volt: a gyalogság 315 ezer fő, a lovasság 49 ezer fő, a tüzérség 26 ezer fő, a műszaki csapatok és testületek 5400 fő, a szekerészet 4000 fő. A hadrend fontos részét képezték a katonai objektumok, mindenekelőtt a birodalom területén fontos katonai stratégia és rendőri elnyomó szerepet játszó erődök.

A soknemzetiségű Habsburg-birodalomban ez a hadsereg és hadikultúrája jelentette az igazi összetartó erőt, amelyben a fiatal férfilakosság tömegei szolgáltak, és amelyben az eltérő nemzeti vonásokat meghatározóan háttérbe szorította a szigorúan központosított bécsi hadvezetés, az egységes német vezényleti nyelv és az embertelen fegyelmezzéssel fenntartott csapatszellem. A cs. kir. hadsereg – noha ritkán győzött a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig a hadjáratokban és csatákban – mégis szinte a legnagyobb népszerűséget élvezte Európában, amit elsősorban békeidőkbeli jelenlétének köszönhetett. A hadsereg megkísérelte egységes néppé kovácsolni a – többnyire német nyelvű tisztek parancsnoksága alatt – a Habsburgokkal lojális idegen nemzetiségű katonákat. Ám ezeket a sokat szenvedő és megalázott katonákat jobban összekötötte a durva drill, a napi fegyelmező botozásokat és vesszőfutasokat követő fájdalom és kölcsönös együttérzés, mint az uralkodóval szembeni odaadás, amelyre sokat hivatkozott az uralkodóház és hivatkoztak az egyes népek, nemzetek közötti közvetítő szerepet játszó parancsnokok. A cs. kir. hadsereg egységét kifejező német vezényleti nyelvvel sokat hangoztatott ellenérzések csak érzékeltették a hadsereg súlyosabb bajait.

A császári-királyi hadsereg – Johann Christoph Allmayer-Beck osztrák hadtörténész felfogása szerint – szupranacionális, vagyis nemzetek felett álló haderő volt.³ Álláspontja szerint a szupranacionális hadsereg ugyanis már legkisebb alkotórészeiben sem nemzeti, hanem anacionális, azaz a nemzet, mint fogalom itt már egyáltalán nem létezik, legfeljebb csak, mint „nemzetiség”. De akkor is csak az egyes katonák származását jelöli, s semmiféle további elkötelezettséget nem jelent. A szupranacionális hadsereget korlátlan időre hozzák létre, az állam fenntartására. Ha valamilyen okból a nemzetállam eszméje összeütközésbe kerül a szupranacionális haderő modelljével, mint ahogy az a császári és királyi hadsereg esetében megtörtént, akkor abból természetesen problémák sokasága adódik. A hadseregben fellépett alapvető feszültség már a „császári és királyi” megnevezésben is egyfajta nemzeti ellentétet tükröz, amely ennek a hadseregnek a dinasztikus gyökereire utal. Azok a csapatok is, amelyek az örökös tartományokban – beleértve a Magyar Királyságot is – a

³ Allmayer-Beck, Johann Christoph: A császári és királyi haderő a soknemzetiségű osztrák-magyar monarchiában. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 35 (1988) No. 4. pp. 668–669.

XVI. század vége óta a Habsburg-ház fegyveres erejét alkották, illetve azok az alakulatok is, amelyeket a Habsburg-ház (mint a német-római császári méltóság birtokosa) a birodalomban toborzott, lényegében a Habsburg uralkodóházé voltak. Mindegy volt, hogy Csehországban, Olaszországban, Alsó-Ausztriában vagy Magyarországon toboroztak egy ezredet, az nem jelentett semmiféle különbséget, az ezred „császári” alakulat volt.

Mária Terézia uralkodása alatt indult el a „császáriakból” „osztrákokká” válás lassú folyamata, ami egy kezdődő összállami tudatra utalt. Ám a Monarchia ettől még nem vált nemzeti állammá, hanem továbbra is egy nemzetek feletti, az uralkodóházra orientált birodalom maradt. 1804-től az „osztrák” és a „császári” azonossága, államjogilag elismert tényné vált, de az osztrák császárság továbbra is nemzetek feletti birodalom maradt, amely a határai között élő nemzeteket és nemzetiségeket annál kevésbé volt hajlandó politikai erőkként tudomásul venni, minél erősebb volt ezek öntudatra ébredése és elismertetésre való törekvése. A Habsburg-ház tisztában volt azzal, hogy milyen centrifugális erőket képesek a nemzeti liberális mozgalmak kifejteni, és úgy találta, hogy csak akkor tud ellenállni ezeknek, ha egy szigorúan centralisztikus-abszolutisztikus irányvonal megtartásával olyan hadseregre tud támaszkodni, amely kizárólag a dinasztíának van elkötelezve.

A multinacionális Habsburg-birodalomban a szupranacionális hadsereg nem csak történelmi adottság volt, hanem egy történelmi, etnikai, gazdasági, katonai és más tényezők által oly különbözőképpen formált birodalom egyik leglényegesebb összetartó kapcsává is vált. Úgy vélték, hogy a dinasztikus államleszmnének leginkább a nemzetek feletti hadsereg és hadikultúra felel meg. Igaz, ezen a téren már a kezdetektől fogva nem kis nehézségek álltak fenn. A magyarok mindig értették ahhoz, hogy meglehetősen egyértelműen tudomására hozzák a mindenkori uralkodónak: önálló nemzetnek tartják magukat, amely ugyan kész arra, hogy a Habsburg uralkodót Magyarország királyaként elismerje, de hallani sem akar egy, a magyar Szent Korona fölé rendelt birodalomfogalomról. Ennek értelmében súlyt helyeztek egy többé-kevésbé önálló, elsősorban Szent István koronája, és nem a Habsburg-dinasztia iránt elkötelezett hadseregre és hadikultúrára is. Johann Christoph Allmayer-Beck fejtegetésében kiemelte azt a fontos tény is, miszerint: „...a magyarok már jóval a francia forradalom előtt követelték, hogy a magyar territóriumon, saját tisztjeik által vezetett saját csapataik legyenek, és attól kezdve ezt az óhajukat hol erősebben, hol kevésbé vehemensen, de 1918-ig állandóan, újra és újra előterjesztették”.⁴ Ez történt a reformkorban is, amikor magyar hadikultúra sok évszázados hagyományaira támaszkodva követelték a magyar hadügy épületének újraalapozását és olyan erős tartópillérek kiépítését, amely elvezet a nemzet által elképzelt önálló hadsereg megteremtéséhez.

⁴ Allmayer-Beck id. tanulmánya p. 669.

A MAGYAR HADI INTÉZMÉNY ÁLLAPOTA ÉS A REFORMTÖREKVVÉSEK

A magyar hadi intézmény fejlődéstörténete mindig szerves részét alkotta Magyarország történetének. Ez volt jellemző az 1830 és 1848 közötti korszakváltó évekre, a magyar reformkorra, amikor a reformellenzék az élet minden területén harcolt a polgári átalakulásért. Így küzdelmet folytatott a kor és az alkotmány szellemében, hogy korszerűsítse, a magyar hadi intézményt és megszabadítsa a törvénytelen beépített idegen birodalmi és elavult hazai elemeitől. Az ellenzék az uralkodó, valamint kormánya és Udvari Haditanácsa a birodalmi hadügy centralizációjának megvalósítása érdekében tett jogtipró lépései, rendeletei és intézkedései elleni érveléseiben és reformtörekvéseiben felhasználta a magyarországi hadügy jogi kereteinek alakulását a XVI. századtól a XIX. századig, a magyar országgyűlések hadügyet szabályzó törvényeit és határozatait.¹ A centralizált birodalmi hadügy és a történelmileg, jogilag önálló magyar hadügy közötti nézetütközésének oka, hogy az uralkodó, mint magyar király, figyelmen kívül hagyva a magyar érdekeket – és az országgyűlések határozatai sérelmére – rendszeresen a hadügyet és az állandó hadsereget kizárólag a birodalmi érdekeknek rendelte alá.

Az újabb kutatási eredmények szerint a magyar törvényhozásban változás következett be az 1790–91-es országgyűlés alatt, amikor a karok és rendek jól átgondolt tervszerűen indítványozták az uralkodónak a magyar hadi intézmény keretében az önálló budai magyar haditanács és az állandó magyar hadsereg létrehozását. Indítványozták továbbá katonai tanintézet felállítását Budán, a magyar nemzeti katonaság hivatalos magyar vezényleti nyelvét, a ruházata és hadfelszerelése hazai termékből, hazai ipar általi előállítását, a nemzeti katonaság objektumainak, a béke- és háborús létszámának költségeinek törvényesen megállapított adóból való fedezését. Az ország nagyobb biztonsága érdekében a nemesi felkelésnek a kor hadviselési rendszerébe történő il-

¹ Lásd a magyarországi hadügy és törvényhozás kérdéseiről részletesen többek közt: Szederkényi Nándor: A magyar hadi intézmény történeti és közjogi megvilágításban. Bp., 1896. Athenaeum. pp. 68–142.; Zaczhar József: A magyarországi hadügy jogi keretei, 1648–1848. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 42 (1995) No. 2. pp. 3–22.

lesztését és az évi rendszeres, egy hónapos hadgyakorlatok végrehajtását vármegyénként.² Noha az 1790. évi törvények, különösen a X. tc. világosan kikötötte, hogy Magyarország kapcsolt részeivel együtt szabad és egész törvényes kormányára nézve független ország – mely semmi más országtól vagy néptől nem függ és törvényesen megkoronázott királyai által saját törvényei, szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára kormányzandó és igazgató –, ám a jogilag egyértelmű törvényeket, melyek világosan kimondták Magyarország és lényegében hadügyének önállóságát, a Habsburg-ház és kormánya folyamatosan megsértette, mellőzte és elferdítette. Különösen vonatkozott ez az 1790. szeptember 21-i és november 14-i királyi leirat nyugtató sorai ellenére, mely szerint „a katonák az ország törvényeinek értelmében fognak kezeltetni”, a birodalmi hadüggyel torz szimbiózisban álló magyar hadi intézménnyel. Ám végül II. Lipót király döntése értelmében (a korabeli országgyűlési napló megjegyzése szerint) „A nemzeti katonaságról szóló cikk ő felsége által indokolás nélkül kihagyatott”. A király csak azt a törvénycikkelyt hagyta jóvá, amely a török háborúban megfoglyatkozott magyar ezredek kiegészítésére 6000 újonc kiállítását ajánlotta fel az 1741. évi LXIII. tc. feltételei mellett, továbbá egy országos bizottság kinevezését, amely a hadi intézmény reformügyeit, az állandó hadsereg kiegészítését, a magyar ezredek létszáma biztosítását és az adózás módjának szabályzását volt hivatva kidolgozni.

Az 1715. évi VIII. tc. mellett a törvényalkotásban meghatározóvá az 1741. évi LXIII. tc. vált, elsősorban a hadiadó összegszerű megállapításánál és hogy a magyar alkotmányos előírások szerint hadba szólított általános felkelés részét alkotó portális katonaság képezze az összbirodalmi szervezésű császári-királyi állandó hadsereg magyarországi kiállítású ezredeinek újonclétszámát. Ez a törvényes megoldás kapcsolta össze a mindaddig párhuzamosan létező, de csak esetenként fegyverbe szólított magyar nemesi felkelést és a birodalom egészéből kiállított állandó hadsereget. „Ugyanakkor ezzel az összekapcsolással a hadügy vonatkozásában is sikerült biztosítani az egyéb területeken is meglévő birodalmi-magyar kettősséget, mégpedig a magyar érdekek óvásával, hiszen a hadiadó és az ez alapján állítandó katonakontingens nagyságrendje mindvégig magyar országgyűlési határozatoktól függött.”³

Ettől kezdve a rendek, a francia és a napóleoni háborúk időszakában az országgyűléseken elfogadott határozatok alapján folytatták harcukat a magyar hadsereg nemzetivé alakításáért, s a magyar felsőfokú tisztképzés, a Ludovika Katonai Akadémia (Ludoviceum) megteremtéséért. E szerint határozták meg az országtól hatalmas emberi áldozatokat és súlyos anyagi terheket követelő

² Magyar Törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek. Ford.: Csiky Kálmán. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: Márkus Dezső. Bp., 1901. Franklin. pp. 158–163. (továbbiakban – Magyar Törvénytár. 1740–1835. tc.); Szederkényi id. műve pp. 142–150.

³ Zachar id. tanulmánya p. 18.

katonai hozzájárulást, a nemesi felkelés összehívását, a magyar alakulatokhoz bekerülő újoncok létszámát, amelyeket együttesen a hadiadóval együtt szavaztak meg a magyar sorgyalog- és huszárezredekéből álló – a törvényalkotók szerint – „magyar hadsereg”-nek. Ezek a magyar hadi intézmény állapotát meghatározó törvények nem kis szerepet játszottak az abszolutizmus és a rendiség konfliktusának másfél évtizede alatt, amelyre az udvar alkotmányellenes lépései, a rendeleti kormányzás, az országgyűlés kikapcsolása és a megyék gyengítése volt a jellemző. Az országgyűlési döntés nélküli adóemelés és újoncállítás, valamint az ország nagyobb bevonása a Habsburg-birodalom terheinek viselésébe éles konfliktust idézett elő az udvar és a nemesség között. A helyzetet súlyosbította, hogy ennek a törekvésnek a szellemében Ferenc király 1821. május 4-én elrendelte – az 1813-ban és 1815-ben uralkodói rendeleti úton kiállított – 90 ezer újonc 28 ezernyi hátralékban maradt hányadának kiállítását is, aminek először 27 megye, végül pedig 7 megye makacsul ellenállt, és így letörésükre, az adók beszédésére és az újoncok kiállítására a katonai karhatalmat is igénybe kellett venniük.⁴ A rendeleti kormányzás sikertelensége, a rendi ellenállás és a sajátos magyarországi politikai fejlődés idézte elő 1825-ben az országgyűlés összehívását, amely a rendi alkotmány és a magyar hadi intézmény megvédése mellett célul tűzte ki modernizálásának elkezdését is.

Közismert, hogy a rendi alkotmány – a magyar hadi intézményt is érintő – modernizálása az 1825–1827. évi országgyűlésen kezdődött el.⁵ A bizottsági munkálatok kiterjedtek a hosszú évtizedek óta húzódó, égetően fontos katonai ügyekre is. Az országgyűlésnek egyik fő tárgya volt az 1790–91-es országgyűlés által kiküldött országos bizottságnak a hadi intézményről, az újoncállításról és a hadi adó rendszeréről kialakított elképzelései megvitatása.

A bizottság összeállítása szerint a magyar hadi intézmény és hadsereg közjogi fejlődésének jellemzői voltak:

„Az európai államok katonai rendszerének a múlt század [XVIII. század] végétől az álló hadseregre történő alakulásával, az osztrák birodalom, s Magyarországnak más szomszéd tartományokkal való nexusa elodázhatatlaná tette, hogy ez ügyben itt is valami történjék. 1715-ben behozatott ezen állandó katona tartásra az állandó adózás. 1741-ben megalakított a formális magyar hadsereg is, midőn ez év LXIII-ik t.-czikkelye értelmében a nemesi felkelés szabályozása alkalmából 6 magyar ezredben 21.622 főből álló katonaság szervezetetett, s azóta ez, felemelt számban, állandólag fenntartatik. A hivatkozott törvényben azon föltétel áll, hogy a fenti sereg hiányainak pótlására a rendek semmi szín alatt nem kötelezhetők, annak pótlására azért, úgy béké-

⁴ Lásd részletesen Horváth Mihály: Az 1825-ki országgyűlés előtti viszonyok. In: Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848. 1. köt. 3. kiad. Bp., 1886. Ráth Mór. pp. 3–133.

⁵ Uo. 1. köt. Az 1825/7-ki országgyűlés. pp. 137–191.

ben mint háború idejében, a rendek szabad ajánlata folytán, vagy toborzással még is megtörtént.

Az elv kimondatott az 1791. XIX. t.-cikkben is, hogy országgyűlés megajánlása nélkül sem ujoncz, sem adó nem szedhető, a LXVI. t.-cikkben küldöttségre bízott, hogy a magyar hadsereg hiányai pótlására valamely rendszeres mód dolgoztassék ki.

A hivatkozott t.-cikk szerint tehát, midőn kimondatik, hogy az országgyűlés fog rendesen intézkedni a magyar ezredek növeléséről s kiegészítéséről háború esetére, az ezredekben történő évi hiány kiegészítésére célzó módra kell a küldöttségnek javaslatot tenni, hogy az oly állapotban legyen, hogy addig is, míg az országgyűlés intézkedik, az első rohammal való szembe állásra képes számban legyen a hadsereg.

A küldöttség véleménye az, hogy a katonai kerületek létszámában, halál, szökés, képtelenség, vagy szolgálati év letelése folytán felmerült évi hiány állapitassék meg, az országgyűlés elébe terjesztessék, és az szavazza meg, az évi pótlást a jövő országgyűlésig. Az így kimutatott szükséglet osztassék fel a megyék között lélekszám arányában, a megyék az egyes községekre vessék ki ismét lélekszám arányában. A községek a reájok eső részt azután beszedik, első sorban toborzás vagy felfogadás útján, ha így nem lehet, akkor sorozással. Itt az egyetlen fiuk, vagy kik a gazdaság fentartására szükségesek, kivétnek a sorozásból.”⁶

A küldöttség előterjesztésében még felsorolja azokat a módokat, amelyekkel meg lehet kedveltetni a magyar fiatalokkal a katonaéletet, kiemelve, hogy feltétlenül szükséges, hogy az ezredek tisztjei értsék és beszéljék az ezred legénységének anyanyelvét.

Meg kell említeni, hogy az országgyűlés bizottsági munkálataiban az egész feudális adórendszer fellazítása kapcsán a döntő lépést a katonatartással tették meg. A katonatartással foglalkozó javaslatot a kérdés ismert szakértője, Végh Péter (a katonai ellátásra illetékes királyi főhatóság, a Provincialis Commissariatus vezetője) készítette elő.⁷ A javaslata elvben kimondta, hogy a katonatartás nem törvényes kötelesség és az egész rendszer megváltoztatására az országgyűlés az illetékes. A javaslat szerint az ország már csak a lovasságot tartja el, míg a gyalogságot tartsa el a kincstár. Az utoljára 1751-ben megállapított ún. regulamentáris árakat, melyeken számítva tudták be a paraszt katonatartási terheit az adóba, a tényleges árszintre kell felemelni, hogy így a deperdita a parasztot annyira sújtó terheit csökkentse. Ám az országgyűlési összbizottság e döntő kérdésben a katonatartás terheinek új rendezését az udvar befolyására elutasította, vitathatatlanak tartva azt, hogy a katonatar-

⁶ Szederkényi id. műve pp. 168–169.

⁷ Vörös Károly: Abszolutizmus és rendiség konfliktusának kiújulása (1812–1830). In: Pach Zsigmond Pál (főszerk.): Magyarország története 1790–1848. 5/1. köt. Bp., 1980. Akadémiai. p. 632.

tás – még a nem hazai katonaság esetében is – az országlakók törvényes kötelessége, elismerve, hogy az árszabályzók elavultak és a katonai szolgálati időt is szabályozni kell.⁸

A magyar hadi intézmény állapotát befolyásoló fontos ügyet tárgyalt a nemesi felkelés és a bandériális szervezet korszerűsítése érdekében kiküldött bizottság. Ezzel a kérdéssel 1791-ben nem foglalkoztak, de megoldásának igényét tükrözte az 1808. évi IV. tc. is és az 1827. évi XV. tc. megoldását rendszeres munkálatok keretében elrendelte: „A nemesek és bandériumok szemléje és táborozása tárgyában bizottság küldetik ki”.⁹ A kirendelt albizottság javaslata ugyan kimondta a nemesség adómentességének fenntartását, de elutasította a bandériumok szükségességét, mivel a föld a jobbágynál van, aki amúgy is adózik és katonáskodik utána. Kimondták, hogy a nemesség súlyos helyzetben rendkívüli eszközökkel siethet az ország segítségére – subsidiumot [pénzbeli segítséget, hadi adót] adhat. Javasolták, hogy az egyházak a tizedjövedelmeik után subsidiumot adjanak és az inszurrekciós költségekhez járuljanak hozzá. A nemes személyes felkelését és a subsidium fizetési kötelezettségét fenn kell tartani, amit országgyűlési határozatra kell teljesítenie. A javaslat körvonalazza egy önálló nemesi hadsereg létesítését is: fel kell állítani a korszerű fegyvereket tároló pesti országos fegyvertárat; össze kell írni a 18–35, illetve 35–60 éves nemes férfiakat, mindegyikről kimutatva, hogy a maga vagy a felkelési pénztár költségén képes-e katonáskodni. Kezdeményezte, hogy minden nemes – megfelelő, kivételes bánásmód mellett – két évig köteles legyen önként szolgálni a császári-királyi hadseregben. Ez a szolgálatot mindenki számára kötelező törvényes életkoruk betöltésével, a diákoknak pedig tanulmányaik befejezése után. A nemes nem lehet közhivatalnok, amíg nem teljesítette katonai szolgálatát. A katonai szolgálatot teljesített személy háború esetén a nemesi felkeléssel vonul hadba. A javaslat gondoskodott az állandó nemesi kerethadsereg felállításáról is, amelynek főparancsnoka a nádor, és költségeit a felkelés pénztára fedezné. Ez a kerethadsereg háború esetén azonnal mozgósítható, és békeidőben is folyamatosan jó kiképzést és jó felszerelést kapna. Országgyűlési hozzájárulás esetén ez a keret beolvasztható a cs. kir. hadseregbe.

A magyar hadi intézményt új elemmel gazdagító javaslatot a nemesség is, és a kormány is elutasította.¹⁰ Igaz, hogy az 1827. évi XV. tc. kimondta: „A nemesek és bandériumok szemléje és táborozása tárgyában bizottság küldetik ki”.¹¹

Az 1825–27. évi országgyűlésen a vármegyei követek több alkalommal követelték a magyar hadi intézmény egyik legfontosabb alappilléreinek, a

⁸ Uo. pp. 658–659.

⁹ Magyar Törvénytár. 1740–1835. tc. p. 449.

¹⁰ Vörös id. műve pp. 660–661.

¹¹ Magyar Törvénytár. 1740–1835. tc. p. 449.

Ludovika Katonai Akadémiának (Ludoviceum) megnyitását.¹² Az alsó- és felsőtábla hosszas viták és kiegészítések után készítette el a Katonai Akadémia iránti feliratát, melyet József nádor pártolólág terjesztett jóváhagyásra a király elé. Az 1827. július 4-i királyi leirat kedvező volt, és az országgyűlés valamennyi kérésével egyetértett. A felirat és a rezolúció [döntés] alapján összeállított 1827. évi XVII. és XVIII. tc.-et – „A Ludovika katonai akadémia haladéktalan fölállításáról” és „A Ludovika katonai akadémia javára folytatólag tett ajánlatokról” – a király 1827. augusztus 18-án szentesítette.¹³ Az 1827. évi XVII. tc. első paragrafusa elrendelte a váci Tereziánium egykori épületének eladását és Pesten a felsőfokú katonai tanintézet létrehozását. A második intézkedett, hogy a felkelési pénzalap kamatai a tanintézet pénztárába kerüljenek a tényleges fennállás napjától, de a kamatok feletti rendelkezés joga a jövőben is az országgyűlésé. A harmadik paragrafus rögzítette, hogy a király rendelkezése szerint az akadémia tanárait, felügyelőit a királyi kincstárból fogják fizetni, a polgári tanodákból felvett növendékek a korábban bírt ösztöndíjaikat megtarthatják. A jelek kedvezőek voltak, hiszen a magyar hadi intézmény egyik fontos alkotóeleme működésének megkezdését új törvények biztosították, és eredményesen folytak az új felsőfokú katonai tanintézet épülete felépítésének előmunkálatai is.¹⁴ Az országgyűlés támogatta a magyar hadi intézmény egyik elemét képező magyar nemesi testőrség fejlesztését is, amikor az 1827. évi XXXVI. tc.-ben rendelkezett „A magyar nemes testőrségről s az alapjának fölsegítésére tett ajánlatról”.¹⁵

A történelmi Magyarországon, amelyhez a Horvát–Szlavón Királyság, Erdély és a katonai határőrvidék is tartozott, a hadügy és a hadsereg érdemi kérdéseinek intézését a bécsi Udvari Haditanács az alárendelt öt főhadparancsnokság – a magyarországi központi főhadparancsnokság Budán, az erdélyi Nagyszebenben, a szerémségi Péterváradon, a bánsági Temesvárott és az egyesült károlyvárosi báni és varasdi Zágrábban – 9 hadosztálya 22 dandárja segítségével intézte, amelyek függetlenek voltak a magyar kormány szervezettől.¹⁶

Az országgyűlési határozatokban a „magyar hadsereg”-nek nevezett haderő szervezete és létszáma szerint összetevődött: 15 magyar sorgyalogezredből, ezredenként háborúban 4 zászlóaljból állt és 7000 főt számlált, békében 3 zászlóaljból (2 gránátos- és 18 lövészsásadból, századonként 198 fő) összesen 3693 főből. A 12 huszárezred ezredenként 4 osztályba, osztályon-

¹² Lásd: Bényei Miklós: A Ludovika Katonai Akadémia kérdése a reformkori országgyűléseken. = *Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam* 33 (1986) No. 2. pp. 300–303.

¹³ Magyar Törvénytár. 1740–1835. tc. pp. 453–455.

¹⁴ Bachó László: A pesti Ludoviceum története 1830-tól 1848-ig. In: Bachó László (szerk.): *A magyar kir. honvéd Ludovika Akadémia története*. Bp., 1930. Ludovika Akadémia. pp. 123–124.

¹⁵ Magyar Törvénytár. 1740–1835. tc. p. 473.

¹⁶ *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1830–1847*. Wien, 1830–1847. pp. 23–33.

ként 2 századba, összesen 8 századba volt szervezve, létszáma háborúban 2400 fő, békében (századonként 218 fő és az ezredtörzs) 1340, vagy 1792 fő. A 18 határőrezred ezredenként 2 zászlóalj, létszáma pedig 2570 fő volt. Páron Magyarország 101 ezer gyalogost és lovast, Erdély 21 ezer gyalogost és lovast, a határőrvidék 50 ezer gyalogost állított ki. Egy 1842-ben megjelent adat szerint a 15 magyar sorgyalogezred békeállománya 66.510 ember, háborús állománya 86.385 fő volt, a 12 huszárezred békében 17.766, háborúban 23.960 főt számlált. A 17 [18] határőrezred létszáma békében 46.842 fő, háborúban 84.720 fő volt, a csajkás zászlóalj békében 1297, háborúban 2049 főt számlált.¹⁷ A tényleges létszám azonban ennél jóval kevesebb volt. A magyar országgyűlés 1840-ig évente ezer főt adott, de az erdélyi rendi gyűlés 1836-ban megtagadta az újoncállítást és a toborzás is eredménytelen maradt, aminek következtében az erdélyi hadkiegészítésű ezredek századai a 40-es évek közepére 20–25 főre csökkentek. A Magyar Királyság nem rendelkezett tüzér- és műszaki alakulatokkal, de Bécsben volt elhelyezve a közismert királyi magyar nemesi testőrség.

Az udvar és a haditanács a reformkorban a legkülönbözőbb intézkedéseket adta ki a hadsereg, különösen a magyar ezredek hűségének biztosítása érdekében. A magyar hadsereg ezredeinek egyenruha jelrendszerében – noha az uralkodói szimbólumok előkelő helyet foglaltak el – végig dominált a magyar nemzetet megjelenítő jelleg.¹⁸ A magyar katonák külleme kifejezte a gyalogság és lovasság fegyvernemét, valamint a megkülönböztető színek az egyes ezredekét. Az ezredszíneket a huszárság az öltözet egészén, a gyalogság az egyenruha meghatározott helyén – hajtókáján, gombján – tüntették fel. Az egyenruha hivatalosan magyar volt, legalábbis elemei ilyen jelleget biztosítottak. Ez a magyarhonos katonát eleve – és hivatalosan is – megkülönböztette az örökös tartományokból származó katonáktól; de „a mindenkor magyar király magyarhonos katonái Habsburg, köznyelvi kifejezéssel »osztrák« felségeket viseltek magyar vagy magyaros egyenruhájukon: fekete-sárga színpárost, birodalmi kétfejű címersast, a német nyelv szabályainak megfelelő uralkodói monogramot, német–római/osztrák császári koronát.”

A magyar állam fő közigazgatási hivatala, a budai helytartótanács a magyarországi gyalog- és huszárezredek utánpótlásához a lakossági létszám alapján szabta meg a toborzó körzetek, a hadfogadók határait.¹⁹ A több vármegyére kiterjedő körzetek hadfogadó központjaiban gyűjtötték össze az egyes ezredek 3. zászlóaljainak kereteibe osztott újoncokat.

¹⁷ Fenneberg, Ferdinand Fenner von: Oesterreich und seine Armee. Leipzig, 1842. p. 224.

¹⁸ Lásd részletesen Ságvári György kitűnő tanulmányát: Állami és uralkodói szimbólumok a magyar uniformis jelrendszerén. In: "Kard és koszorú". Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei. Bp., 2001. Hadtörténeti Múzeum. pp. 115–129. (A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4.)

¹⁹ A Szent István koronájához tartozó Magyarország, Horvátország, Erdély, határőrvidék lakossága az 1842-es statisztika szerint 13 millió főt számlált.

A 15 magyar sorgegezed toborzó körzetei az alábbiak voltak:

<i>Gyalogezred száma</i>	<i>Toborzóközpont</i>	<i>Toborzómegeyék száma</i>	<i>Toborzómegeyék létszáma</i>
2.	Pozsony	3	860.000
19.	Győr	6	780.000
31.	Nagyszeben	6	900.000
32.	Pest	6	1.060.000
33.	Zólyom	7	670.000
34.	Kassa	6	950.000
37.	Nagyvárad	5	670.000
39.	Debrecen	5	860.000
48.	Sopron	3	745.000
51.	Kolozsvár	4	650.000
52.	Pécs	3	850.000
53.	Eszék	6	960.000
60.	Eperjes	3	560.000
61.	Temesvár	5	1.100.000
62.	Marosvásárhely	5	550.000

A gyalogezredek toborzókörzeteihez tartoztak az újoncozásban a huszár-ezredek:

<i>Huszárezred száma</i>	<i>Gyalogezred száma</i>
1.	19.
2.	31., 51., 62.
3.	33.
4.	37., 61.
5.	48.
6.	39.
7.	52.
8.	2.
9.	53.
10.	34., 60.
11.	székely határőrvidék
12.	32.

A határőrezredek sorszámuk, megnevezésük és a törzsek állomáshelye alapján:

<i>Szám</i>	<i>Megnevezés</i>	<i>Törzsállomáshelye</i>
1.	Likai	Goszpics
2.	Otosáci	Otosac
3.	Ogulini	Ogulin
4.	Szluini	Szluin
5.	Varasd-Körösi	Belovár
6.	Varasd-Szentgyörgy	Belovár
7.	Bródi	Vinkovce
8.	Gradiskai	Újgradiska
9.	Pétervárad	Mitrovica
10.	Első báni	Glina
11.	Második báni	Petrina
12.	Német-bánsági	Pancsova
13.	Román-bánsági	Karansebes
14.	Első székely	Csíkszereda
15.	Második székely	Kézdivásárhely
16.	Első román	Orlát
17.	Második román	Naszód
18.	Illir-bánsági	Fehértemplom
	Sajkás zászlóalj	Titel

A magyarországi állandó katonai szervekhez tartoztak az erődök is, melyek közül Komárom volt a legfontosabb, mint a birodalom legkorszerűbb stratégiai jelentőségű erődje. De a birodalom és az ország belső rendje és határai védelme biztosítása szempontjából számottevő hadászati szerepet játszott Buda, Lipótvár, Munkács, Arad, a Bánátban Temesvár, Erdélyben Gyulafehérvár, Szlavóniában Eszék, a határőrvidéken Pétervárad, Károlyváros, Brod, Gradiska. Az országban voltak elhelyezve még olyan katonai intézetek, mint Óbudán a katonai ruházati-gazdászati bizottmány, Bábólnán és Mezöhegyesen a katonai méntelep, Pesten pedig a tüzérszertár.²⁰ Meg kell jegyezni,

²⁰ Lásd részletesebben Blumenthal, Johann Heinrich: Eine Armee im Biedermeier. Unser Heer. 300 Jahre Österreichisches Soldatentum in Krieg und Frieden. Wien – München – Zürich, 1963. pp. 215–232.; Allmayer-Beck, Johann Christoph: Das Heer unter dem Doppeladler. Habsburgs Armee 1718–1848. München, 1981. pp. 225–248.; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1830–1847. Wien, 1830–1847.

hogy magyarországi illetve magyar származású tábornokok, törzs- és főtisztok, altisztek és katonák többnyire kis létszámban szolgáltak az Udvari Haditanácsnál, a főszállásmesteri törzsben (vezérkarban) és intézményeiben, esetenként a különböző főhadparancsnokságokban, a tüzérség tábori tüzérségében, a bombászkarban és a tüzserész (rakéta)-karban, a műszaki főhivatalban, a mérnökkarban, az aknászkarban és utászalakulatban, valamint más katonai testületekben. Magyar ifjak nem nagy számban tanultak a bécsújhelyi katonai akadémián, a bécsi mérnökakadémián, az olmützi és grazi kadétképző-században és a tullni utásziskolán sem.

A magyar rendek és karok – különösen a liberális ellenzék – a reformországgyűléseken éles politikai küzdelmet folytatva, heves vitákban követelte a honvédelmi és hadi ügyi sérelmek megszüntetését és a magyar hadi intézmény korszerűsítését. Mindenekelőtt a magyar katonaság alkotmányos felhasználását, a hadsereg nemzeti jellegének erősítését, a magyar tisztek alkalmazását, a Ludovikán a magyar nyelvű tisztképzés megindítását, a magyar ezredek külföldre helyezésének megtiltását, a magyar szolgálati nyelv és nemzeti színek bevezetését, az anakronisztikus nemesi felkelés helyett nemzeti katonaság létesítését, a civil törvénykönyv hadseregbeni alkalmazását, az általános katonai összeírás bevezetését, és más égetően szükséges katonai reformokat, hadügyi átalakításokat és újításokat. A magyar országgyűlésnek és a magyar kormányzerveknek, a helytartótanácsnak, a kancelláriának és a kamarának érdemi beleszólási jogokat a magyar koronához tartozó Magyarországból, Erdélyből, Horvátországból és a határőrvidékről származó alakulatok és katonák elhelyezésébe, kiképzésébe, felszerelésébe, alkalmazásába és más kérdésekbe. De szükségesnek tartották a beleszólási jogot a Magyarországot és a kapcsolt részeket érintő birodalmi hadügyi kérdésekben is.

A liberális ellenzéki reformmozgalom kibontakozására nagy hatással volt Széchenyi István munkássága, aki tudományos igénnyel ismertette írásaiban tanulságos reformeszméit a honvédelemről és a hadikultúra különböző területeiről. Sokat idézett híres műve, a 'Hitel' 1830 januárjában jelent meg, melyben „hazánk előmenetelle” és a „közjó előmozdítása” érdekében ismét csak élesen bírálta a feudalizmus intézményeit, egyebek között az elmaradott feudális hadügyet, a nemesi felkelést és kifejtette eszméit a polgári hadügy és honvédelem megteremtésének szükségességéről. Követelte a magyar hadikultúra korszerűsítését, s az ország honvédelmének az európai hadtudomány új eredményei alapján való megteremtését.²¹

Körültekintő vizsgálat tárgyává tette a hadikultúra alappilléreinek számító nemzeti hadsereg harckészültségének összetevőit is. Egyrészt rámutatott arra, hogy mi jellemzi egy „hadisereg valódi erejét... melyeket a bölcs kormány

²¹ Gróf Széchenyi István: Hitel. Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat I. köt. 1. rész. Szerk.: Szily Kálmán. Bp., 1904. Akadémia. p. 62.

tekintetbe is vesz”,²² másrészt kiemelte, hogy nemcsak a nemzet, de hadseregének igazi erejét is a „kiművelt emberfők” száma, „a hadinép műveltsége s vezéreinek esze határozza meg”.²³ Anakronizmusnak tartja a nemesi felkelés rendszerét és elkerülhetetlennek a honvédelmi reform végrehajtását.²⁴ A kortársak a 'Hitel'-t így látták: „szellemi mozgalmat, oly élénk eszmeharczot, mint ez, soha könyv még nem támasztott a magyar világban”.²⁵

A magyarországi fejlődés megoldandó kérdéseinek és a megoldási javaslatoknak (részeként a hadi intézmény) a gyűjteménye 1830 nyarán főbb vonalaiban készen állt, amikor Európában a politikai és társadalmi változások egész sora következett be. Ezek nyitánya a júliusi francia forradalom volt, amely megrendítette a Habsburg-birodalom erejét is. Az udvar célja az 1830 szeptemberére összehívott magyar országgyűléssel az volt, hogy – Ferdinánd trónörökös királlyá koronázása mellett – szavazza meg az adó- és újoncmegajánlást és bizonyítsa a birodalom stabilitását Európa előtt.²⁶

Az újoncmegajánlás vitája során elérték, hogy a kormány felvilágosítást adott a magyar ezredek sorállománya kiegészítése érdekében az újoncállítás szükségességéről. A rendek sérelmeikre adandó választól tették függővé az újoncok megszavazását és vita során elhangzottak olyan vélemények, hogy a rendes hadkiegészítésre a nemzet – törvényei értelmében – nem köteles. A kormány a hibás abban, ha toborzás útján nem kap elegendő újoncot, aminek az az oka, hogy a magyar ezredekben a német vezényleti nyelv a hivatalos. A törvény ellenére a tisztek nagy része német, akik a németül nem tudó legénységgel méltatlanul bánnak, s a németül nem tudó magyar közlegényeket még a tizedes (káplári) rendfokozatba sem léptetik elő. Ám a rendek többsége ezek ellenére – mivel a nemzet alapjogát érintette a béke és háború ügyében – hajlandónak mutatkozott az udvar óhaját teljesíteni. A rendek kívánságára Gyulay Ignác gróf, az udvari haditanács elnöke, a király nevében indokolta, hogy az 50 ezer újoncot úgy kívánja az országtól, hogy a magyar ezredek pótlására 30 ezret azonnal, a többit csak abban az esetben állítsák ki, ha az állam védelme azt a következő országgyűlés megnyitásáig szükségessé tenne.²⁷

A rendek jogaik hangsúlyozásaképpen az 1830. évi VII. tc.-ben, „A magyar ezredekbe sorozandó újonczokban följánlott segedelemről” 12 paragrafusban, a kért 50 ezer újonc helyett csak 28 ezret ajánlottak fel, ezen felül 20 ezret háború esetére.²⁸ Kimondatott, hogy a felajánlott újonclétszám várme gyénként felosztva, a népesség számának figyelembevételével kidolgozott arányok szerinti sorozással történjen. A „kötéllal fogás” helyett a sorshúzás

²² Uo. p. 147.

²³ Uo. p. 158.

²⁴ Uo. p. 221.

²⁵ Horváth M. id. műve 1. köt. A reformmozgalmak kezdete. p. 213.

²⁶ Uo. Az 1830-ki országgyűlés. pp. 227–256.

²⁷ Uo. pp. 241–249.

²⁸ Magyar Törvénytár. 1740–1835. tc. pp. 499–503.

igazságosabb rendszerét ajánlották, amelyet a megyék egy része követett is. Első esetben korlátozták a katonáskodás idejét tíz esztendőre. Rögzítették ismételten azt is, hogy a magyar ezrekhez csak magyar születésű tiszteket helyezzenek, akiknek előléptetése a többi császári alakulattól külön történjen. Az országgyűlés elérte – az 1830. évi VIII. tc.-ben – a magyar nyelv hivatalos kiterjesztését a törvényhozásban, a helytartótanácsnál, a bíróságoknál és a közhivataloknál, valamint azt, hogy minden magyar ezred, végvár és az országban lévő minden katonai hatóság köteles elfogadni a magyar nyelvű beadványokat.

Az 1830-as esztendő Magyarország történetében korszakos változások elindítója lett. Az országgyűlés határozata alapján közreadott operátumoknak megkezdtek a megyei vitatását, melynek során számos értékes reformjavaslat hangzott el. Ám a kolerajárvány miatt az 1831 októberére kitűzött országgyűlést nem hívták össze.

A magyar hadi intézmény állapotának problémáira hívta fel a figyelmet az 1830 novemberének végén kirobbant lengyel felkelés, a december végén a galíciai kolerajárvány miatt katonai kordonnal lezárt északi magyar határ, és 1831 nyarán kitört kolerafelkelés, amelyet csak katonai erővel tudtak leverni. Több megye sérelmezte, hogy idegen ezredek vetettek be a lázongók ellen, miközben a magyar ezrek az örökös tartományokat védelmezték, és ezért utasítást adtak az országgyűlési követeknek, hogy hasonló események elkerülése érdekében követeljék a jövőben, hogy a belső rend fenntartására kizárólag a magyar ezredeket használják fel.²⁹

Közben a rendszeres bizottsági munkálatok hadügyi vonatkozásaihoz a hozzászólások megszülettek a megyékben is. A Zemplén megyei közgyűlésen (1831 januárjában) Kossuth Lajos beszédében elítélte az országgyűlést, mert az ahelyett, hogy „országos állapotásra emelte volna a magyar katonaságnál szolgáló magyar tisztek előbb menetelének a többi austriai seregektől független circulatioját, ezen bölcs intézetet, mely a magyar katona sereget közelebb hozta volna a Nemzethez, amelytől most egy egészen elválasztott, külön testet formál”.³⁰ Békés megye a hadüzenet és a békekötés jogát az országgyűlésre kívánta ruházni, Trencsén megye az idegen katonaság távozását követelte, Temes megye a jobb módú parasztnak az inszurrekcióba vételét javasolta. A megyék általában egyetértettek az inszurrekció rendezésének szükségességével, de a többségük szót emelt az országos javaslatban szereplő kétéves nemesi katonáskodás ellen. Évente csak egyhónapi fegyvergyakorlatot kívántak, valamint a katonai ismeretek és a fegyverforgatás oktatásának bevezetésé-

²⁹ Lásd: Tilkovszky Loránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. Bp., 1955. Művelt Nép. pp. 154–155. (Magyar Történelmi Társulat 4.)

³⁰ Ifjúkori iratok. Törvényhatósági tudósítások. Sajtó alá rend.: Barta István. Bp., 1966. Akadémiai. pp. 217–218. (Magyarország újkori történetének forrásai. Kossuth Lajos összes munkái VI.)

sét a felső- és középfokú tanintézetekbe. Kezdeményezték, hogy magyar kereztetéseket hozzanak létre állandó tiszttalakkal, hogy azok képezzék az oda bevonuló nemeseket, akiknek számát be kell tudni az országra kivetett és eddig csak paraszttal, jobbágyokkal betöltött újonclétszámba. Az uralkodó és a kormány a változatlan hűbe volt és a bel-és külpolitikájának legstabilabb őrzőjére, a hadseregére költötte az 1831-ben felvett 90 millió kölcsönt is.

A magyar hadi intézménnyel kapcsolatos jogalkotás az 1832. december 19-én megnyílt és 1836. május 2-án véget ért országgyűlésen – heves viták közepette – folyt le a nyilvánosság előtt.³¹ Az eseményekről a közvéleménynek a fiatal ügyvéd, Kossuth Lajos szerkesztette, nevezetessé vált Országgyűlési Tudósítások számolt be nagy hatással. A királyi előterjesztésre adandó válaszok vitája közben kerültek tárgyalásra a magyar hadi intézmény állapotának jellemzői és a hadügyi reformtörekvések, amelyeket jól szemléltetnek az 1832–36. évi országgyűlés különböző esztendejéből származó álláspontok.

Már az Országgyűlési Tudósítások ötödik száma beszámolt az 1832. december 27-i és 28-i kerületi ülésről, ahol a nemzeti sérelmeket vitatva a kor egyik legjobb, a lényegét megragadó szónokának, a katonaviselt Beöthy Ödön bihari követnek a hadügyről elmondott szavait az alábbiak szerint ismertetve: „fel hozván azon sérelmet, hogy oltalmazási constitutionális rendszer következtésképpen fel ajánlott katonai erő a constitutioval (alkotmánnyal) ellenkező tőlókra, úgy mint az ingadozó Olasz Ország fejedelmi Széketskék támogatása végett az országból cholera ideje alatt, midőn a fel vett systemánál fogva kordonokat kellett vonni, ki vitetett s Hazánk oltalom nélkül hagyott, a praeferentialis sérelmek sorába ezt is fel terjesztetni kívánja, hogy Ő Felsége minden idegen dolgok béli bé avatkozásoktól óvja magát, s a magyar katonaságot tzipán csak a Constitutio értelmében használja.”³²

Az 1833. január 12-i 10. számában így számoltak be Nagy Pálnak az országos gyűlésen elmondott beszédéről: „A monarchia úgy szólván egy nagy Kaszárnya, s a katonaság melly vagyon oltalmára volt fel állítva, emészt fel minden vagyont”. A magyar hadi intézmény fejlesztéseinek fontos reformtörekvéseit fogalmazta meg Zala megye 1834. január 7-i körlevelében.³³ Ebben

³¹ Lásd részletesen: Horváth M. id. műve 1. köt. pp. 288–461. A törvények a Magyar Királyságban két egymással egyenrangú törvényhozási tényező, az uralkodó és az országgyűlés egyetértésével jöhetnek létre. Kezdeményezésük a király joga volt, aki kívánságait, az országgyűlést megnyitó trónbeszédében vázolta fel. Az országgyűlés két egymással szemben egyenrangú alsótáblára és felsőtáblára oszlott. Az alsótábla vita és szavazás után törvényjavaslatát üzenet formájában jutatta el a felsőtáblához, ahol vita után véleményüket határozatba foglalták, majd üzenet formájában közölték az alsótáblával. Véleménykülönbség esetén mindkét táblán újabb vitára s újabb üzenetváltásra került sor.

³² Országgyűlési tudósítások. 1832. december 17. – 1833. augusztus 4. Sajtó alá rend.: Barta István. Bp., 1948. Akadémiai. p. 39. (Magyarország újabbkori történetének forrásai. Kossuth Lajos összes munkái I.)

³³ Lásd részletesen Molnár András: Hadügyi reformkísérletek 1848 előtt. = Századok 133 (1999) No. 6. pp. 1193–1197.

sérelmezték, hogy a magyar főhadparancsnokságoknál és a magyar ezredekben a magyarok szinte teljes kizárásával idegenek töltik be a hivatalokat és viselik a magasabb rangokat, tábornoki, törzstiszti és főtiszti rendfokozatokat.³⁴ A magyar katonákat idegen tisztek önkényének adják át, akik elzárják előlük az előmenetelt a katonai pályán és a vitéz magyar katona külföldön nem hazája hírnevét öregbíti, hanem Ausztria zsoldosaként emlegetik. A körlevél megállapítja egy „nemzet maga honfiainak elmellőzésével idegen zsoldosokat tartani és gazdagítani ne köteleztessék”, és azt javasolja, hogy a magyar ezredeknél a határőrvidéken, az ország katonai hivatalaiban és intézményeiben ezen túl „egyedül csak a magyar hazában s részeiben született, neveltetett, a honi nyelvet tökéletesen értő és beszélő tisztek alkalmaztassanak”. Indítványozza azt is, hogy magyar tisztek is kerüljenek beosztásba a cs. kir. hadsereg vezérkarába, méghozzá olyan arányban, amilyen arányban az ország adójával hozzájárul a katonai költségek közös viseléséhez.³⁵ Az 1834. február 11-i kerületi ülésén vita folyt a katonai törvényszékről, mert az a Magyar Királyságban és a magyar hadseregben az osztrák törvények alapján ítélkezik, és így a magyar alkotmányt és törvényeket sérelem éri. Országgyűlési Tudósítások (121. sz.) Kölcsey Ferenc szatmári követ véleményét így adta közre: „A katonai rend ítélőhatóságának elrendelése a nemzet kívánságai közé tartozik, ennek jele hogy a sérelmek között már előfordul.”

A magyar hadsereg nemzeti jellegének megerősítéséért folyó küzdelem hevességét bizonyítják az 1835. április 12-i kerületi ülésen elhangzottak. Beöthy Ödön bihari követ a sérelmek és kívánságok sorában elfogadni ajánlotta, hogy „minden nemű királyi épületeknél úgy valamint a katonaságnál is a lo-bogókon sat nem a császári, hanem a magyar színek használtassanak s a magyar katonai sereg mindenkiben egészen elkülönözött magyar lábra állítanék”. Ehhez még hozzátette: „Ami a katonaságot illeti: Semmi sem nézhet a nemzet féltékenyebb szemekkel, mint a függetlenségét, mert ettől függ nemzeti léte. Ezen függetlenség körébe tartozik a katonaságé is mellyet a nemzet ad, az országgyűlés decretál s nem az austriai császár számára, hanem a magyar hon, s magyar királyi szék oltalmára.”³⁶ Hasonló álláspontot képviselt Borcsiczky István trencsényi követ, amikor kijelentette: „Hazánk függetlenségét mindaddig nem véli eszközölhetőnek, míg a német hadseregtől egészen elkülönözött tulajdon seregünk nem lesz.”³⁷

A reformtörekvéseket a magyar hadsereg nemzeti jellegének az alkot-

³⁴ Lásd *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1830–1834*. Wien, 1830–1834.

³⁵ Molnár A.: *Hadügyi reformkísérletek*, pp. 1196–1197.

³⁶ Országgyűlési tudósítások. 1834. december 1. – 1835. augusztus 26. Sajtó alá rend.: Barta István. Bp., 1959. Akadémiai. pp. 342–344. (Magyarország újkori történetének forrásai. Kossuth Lajos összes munkái IV.)

³⁷ Országgyűlési tudósítások. 1835. augusztus 27. – 1836. május 2. Sajtó alá rend.: Barta István. Bp., 1961. Akadémiai. p. 550. (Magyarország újkori történetének forrásai. Kossuth Lajos összes munkái V.)

mány szellemében történő erősítésére a rendek az 1836. március 16-i a nemzeti nyelvről szóló feliratukban 3. pontja két alpontjában így foglalták össze:

„e) Méltó aggodalmat gerjeszt bennünk, hogy a magyar véghelyi katonaság egészen német lábra állítatván, az ausztriai törvénykönyv rendszabásai által kormányoztatik, s már oly helyzetben áll, hogy magát magyarnak sem tekintí. Kívánjuk, hogy a magyar törvények tüsténti behozatalán felül, a véghe-lyeken is egyáltalán kiterjesztessék a magyar nyelv.

f) a magyar ezredeknél a kormányiszavak magyarosítassanak, s az örökösödési háborúig divatozó szokás szerint magyarul adassanak. A magyarországi hadi kormányiszékeknek, nemkülönben a várak és ezredek kormányinak és minden honi katonai intézetnek kötelességül tétessék, hogy ne csak elfogadják a magyar irományokat a törvényhatóságoktól, hanem a törvényhatóságokkal egyáltalában magyarul levelezzenek, sőt az egész katonaságnál a magyar nyelv behozassék, és a főhadi kormányzótól kezdve, csak azok alkalmaztassanak, kik az 1830: VII., VIII. t.-cikkek következésében nemcsak tudnak magyarul, de születésükre nézve is magyarok; a többi örökös tartományok törvényhatóságaira azon rendszabás állítassék fel, hogy vagy mindkét részről deák nyelven legyen a levelezés, vagy ha ők eredeti nyelvükhöz ragaszkodnak, akkor a magyar törvényhatóságoknak is hazai nyelven írhatni tökéletes szabadságukban álljon.”³⁸

A felirat alapján készült egy hat pontból álló törvénycikk a magyar nyelvről, amelynek 2. pontjában ez olvasható: „a magyar katonaságnál, ide értve a véghe-lyeket is, a magyar nyelv hozatassék be; a magyar ezredeknél a kormány szavak is magyarul adassanak; a magyarországi hadi kormányiszékeknek, nem különben várak és ezredek kormányinak, és minden honi katonai intézetnek kötelességül tétessék, hogy az ország törvényhatóságainak irományaira magyarul válaszoljanak. Sőt az egész magyar katonaságnál az 1830: VIII. t.-cikk szerint a hadi kormányiszékbeli és egyéb fő és altisztségekre egyedül azok alkalmaztassanak, kik nem csak tudnak magyarul, hanem születésükre nézve is magyarok.”³⁹

A törvényjavaslatot a király nem fogadta el, a rendek 1836. március 28-án újabb feliratban ismételten kérték a törvények értelmében a magyar hadsereg nemzeti jellegének erősítését, a magyar vezényleti nyelv bevezetését, a magyar főhadparancsnokságok, a katonai szerveztek és intézmények, a magyar alakulat parancsnoki kara született magyarokkal való betöltését, de hiába. Az 1836. április 24-i királyi válasz semmitmondó ígéretekkel tartalmazott arról, hogy a magyar hadi intézmény fontos alappillérét képező parancsnoki karba „a hadi tisztségekbe született magyarokat fog kinevezni”, és ha a körülmények engedik: a „magyarul levelezésre”. Az elképzelt hadügyi re-

³⁸ Szederkényi Nándor: A magyar hadi intézmény történeti és közjogi megvilágításban. Bp., 1896. Athenaeum. pp. 172–173.

³⁹ Uo. p. 173.

formtörekvéseket sajnos a király és a kormány elutasító magatartása miatt nem sikerült törvényekben rögzíteni és végrehajtani.

A nagy országgyűlési vita ellenére nem történt sok előrelépés az első magyar katonai felsőoktatási intézmény ügyében, noha nemzeti sérelemnek tekintették a 28 éve tartó huzavonát a Ludovika Katonai Akadémia (Ludoviceum) megnyitása körül.⁴⁰ Kubinyi András, Nógrád vármegye követe az 1836. január 28-i kerületi ülésen indítványozta, hogy a „nemzeti nagylelkűség alapította nevelőházban a magyar hazának fiai ne csak katonákká, de magyarokká s polgárokká is neveltessenek”, és nevezzenek ki országos küldöttséget az oktatás-nevelési rendszerének kidolgozására.⁴¹ A reformellenzék a kezdeményezést elfogadta, mivel ez azt jelentette, hogy a nemzet által, illetve a nemesség adományaiból felállítandó katonai akadémiában nemzeti szellemű korszerű oktatás és nevelés folyjon, és ne a bécsi udvar és a haditanács birodalmi szellemű befolyása érvényesüljön. Nehezen született meg a rendek, az alsó- és felsőtábla többségi véleménye a katonai akadémia alapításához szükséges költségeiről és a nemzeti célokhoz igazodó korszerű tanulmányi rendről.

Végül a Ludovikával kapcsolatban három törvényjavaslatot terjesztettek elő. Az első törvényjavaslat a tanintézet felállításával foglalkozott öt paragrafusban. Az 1.§. Elrendeli a katonai akadémia megnyitását 1836. november 1-jén két évfolyammal, majd a következő négy éven át egy-egy osztállyal való bővítését. A 2.§. a költségekre 309.000 pengő forint megajánlását rögzítette. A 3.§. az országos választmány feladatául szabta, hogy a korszerűsített és teljesen kidolgozott nevelési rendszerről tegyen jelentést a következő országgyűlésnek. A 4.§. szerint folyó év november 1-jén a tanítás ideiglenesen az 1808-as rendszer alapján kezdődjön meg, de minden hadi és más tudományokat magyarul oktassák, és csak olyan tanárokat alkalmazzanak, és olyan növendékeket vegyenek fel, akik magyarul tudnak. Az 5. §. szükségesnek tartja, hogy „akármely hiten lévő növendékek magok vallásukban oktatást nyerjenek”, aminek végrehajtására nádor intézkedjen. A második törvényjavaslat az időközönként tett felajánlásokat sorolta fel. A harmadik törvényjavaslat Buttler János gróf 133.333 pfrt összegű, 20 növendék ellátására létesített nagy alapítványát kívánta törvénybe iktatni.⁴²

A király a két utóbbi tervezetet szentesítette is, az 1836. évi XXXIX. tc.-et „A Ludovicea magyar katonai Intézetre folytatva tett adakozásokról”, a XL. tc.-et „Bárdányi Gróf Buttler Jánosnak a Magyar Ludovicea katonai intézetre tett ajánlása...” megnevezéssel.⁴³ Az 1836. április 30-i királyi leirat az

⁴⁰ Lásd részletesen: Bényei Miklós: A Ludovika Katonai Akadémia kérdése a reformkori országgyűléseken. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 33 (1986) No. 2. pp. 303–308.

⁴¹ Országgyűlési Tudósítások V. köt. p. 440.

⁴² Szederkényi id. műve pp. 175–176.; Bényei id. műve pp. 307–308.

⁴³ Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvéncikkek. Ford.: Csiky Kálmán. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: Márkus Dezső. Bp., 1896. Franklin. pp. 73–74. (továbbiakban – Magyar Törvénytár. 1836–1868. tc.)

első törvényjavaslat 1–2. és 5. paragrafusát hajlandó megerősíteni, de sem a 3.§-t, az országos választmány kiküldését, sem a 4.§-t, a magyar tanítási nyelv bevezetését nem tartja szükségesnek és kivitelezhetőnek. Az alsótábla erre 1836. május 1-én úgy határozott, hogy nem fogadja el az udvar választát, mert az csorbítja a nemzet és nyelve jogait, és az ilyen feltételek között működő katonai akadémia nem felelne meg céljának. Az udvarnak, valamint kormányának és udvari haditanácsának sikerült megőriznie a cs. kir. hadsereg bel- és külpolitikai szerepköréhez szükséges *német* nyelvi egységét, és ez elháríthatatlan akadályt gördítenie a *magyar* hadi intézmény fontos elemét és nemzeti jellegét erősíthető első magyar katonai felsőoktatási intézet, a Ludovika megindítása és működése elé.⁴⁴ A hadügyi reformtörekvések jegyében hiába tették le nagy ünnepélyességgel 1830. június 28-án az épület alapkövét, s az ott elhelyezett emléktáblára egyebek között ezeket vészték: „Magyar ifjakkak. A hadi tudományban való oktatásra”, a Ludovika 1836 végére elkészült épülete üresen maradt, megnyitására nem került sor – az ország és hadügyének kárára.⁴⁵

Közismert, hogy az országban megmutatkozó elégedetlenséggel és a reformtörekvésekkel szemben az uralkodó körök ellentámadásba lendültek és a rendteremtésre – a megyék tiltakozásai dacára – igénybe vettek katonai alakulatokat is. Pert indítottak és elítélték Wesselényi Miklóst. Katonai segédlettel tartóztatták le az országgyűlési ifjakat, Lovassy Lászlót és társait, akiket törvénytelen eljárással börtönbe zártak. V. Ferdinánd 1837. május 3-án elrendelte Kossuth Lajos letartóztatását, amelyet Lederer főhadparancsnok utasítására a 2. magyar sereg egyik szakasza hajtott végre 1837. május 5-én éjjel a zugligeti „Isten szemhez” nevű fogadóban, majd jogtalanul börtönbüntetésre ítélték. A megyék felháborodottan tiltakoztak. A Törvényhatósági Tudósítások I. számában arról számolt be, hogy 1836. június 13-i és 14-i Pest megyei közgyűlés tiltakozva Lovassy László és társai letartóztatása ellen, leszögezte, hogy a „fegyveres erő megszűnik lenni a haza oltalma s a polgárok szabadságának és személybeli bátorságának megtámadójává változik”.⁴⁶

A birodalom súlyos külügyi, gazdasági, pénzügyi és katonai bajait súlyosbította a magyarországi politikai válság, melyből az új országgyűlés összehívása előtt kompromisszumokkal kívánt az uralkodó és kormánya kikerülni, s ez érintette a magyar hadi intézmény alakulását is.

Az 1836. évi XI. tc. előírta a katonai élelmezés és beszállásolás egyenlőtlen megterhelését okozó rendszerrel foglalkozó országos választmány kiküldését és munkálatainak a következő országgyűlésre történő beterjesztését.

⁴⁴ Szederkényi id. műve pp. 175–176.; Bényei id. műve p. 308.; Molnár A.: Hadügyi reformkísérletek, p. 1198.

⁴⁵ Bachó László (szerk.): A magyar kir. honvéd Ludovika Akadémia története. Bp., 1930. Ludovika Akadémia. p. 164.

⁴⁶ Ifjúkori iratok. Törvényhatósági tudósítások. Sajtó alá rend.: Barta István. Bp., 1966. Akadémiai. p. 637. (Magyarország újkori történetének forrásai. Kossuth Lajos összes munkái VI.)

Mivel a katonai élelmezés és beszállásolás rendszere nem csak a magyar hadi intézményt, hanem a birodalmi hadszervezetet is nagy mértékben érintette, ezért 1838 elején a bécsi kormánykörök, mindenek előtt az udvari haditanács irányelveinek figyelembevételével, Mérey Sándor sümegi főispánnak, a tartományi biztosság főigazgatójának vezetésével az országos küldöttség megkezdte munkálatait.⁴⁷ A küldöttségnek – a haditanács elnökének jóváhagyásával – a magyarországi főhadparancsnokság képviselőjében három katonatagja volt: Lovag Leopold Rousseau d’Happoncourt alezredes, a főhadparancsnokság segédtisztje és a katonai ügyosztály referense, Amadé Kayl főhadbiztos, gazdasági ügyosztályi referens és Mannlicher élelmezési segéd, az ellátási ügyosztályról. A küldöttség munkálatai során abból indult ki, hogy 1838-ban is az 1751. évi szabályzat van érvényben, amely 12 fejezetben részletesen tárgyalja a katonaság elhelyezését és ellátását az országban, de helyette a megváltozott viszonyoknak megfelelő új szabályzat kiadására van szükség.⁴⁸

A bécsi haditanács és a budai főhadparancsnokság utasítására a tárgyalások során a katonatagok a birodalmi hadsereg számára az előnyök kicsikarása érdekében felhasználtak számos, adatokban bővelkedő titkos katonai okmányt.⁴⁹

A tárgyalások során az ezekben az iratokban lefektetett következő alapelveket és előírásokat követték: A katonaságot Őfelsége kizárólagos rendelkezésére, a haditanács legfelsőbb vezetése mellett – tekintettel az 1715. évi XXI. tc.-be lefektetett nádori hatáskörre és annak csorbítása nélkül – állítják fel. A katonaság elhelyezését és ellátását a nádorral és a helytartótanáccsal egyetértve a hadbiztosság intézi. A pénzbeli adó összegét az országgyűlés szavazza meg, behajtását a törvényhatóságok végzik. A természetbeni ellátást a hadiadóba beszámítják. Hangsúlyozták, hogy bár az ország alaptörvényei értelmében az ország csapatainak főparancsnoka a nádor, miután az ország védelme Nyugat-Európa védelme is, a nádor hatáskörének épségben tartásával, a csapatok vezénylése a haditanács kezében marad. A szorosan vett katonai belső ügyek – kiképzés, csapatnemek meghatározása, létszám, fegyverzet stb. – Őfelsége főhadúri jogát képezik és a haditanács útján intéztetnek. Egyéb, katonaságot érintő ügyek, mint az elhelyezés, ellátás, a hadiadó ügyek stb. a hadbiztosságon keresztül kerülnek elintézésre. Célszerűnek tartanak, ha az ország lakói – így a főrendek, a nemesség és a pór nép is – katonai szolgálatba állna, és kiképzést kapna. A nemesség a parancsnokságoknál kaphatna beosztást, míg a pór nép a magyar ezredekben teljesíthetne szolgálatot. Az idegen vagy magyar katonai alakulatok az országban elhelyezését békében és

⁴⁷ Lásd a téma részletes levéltári források alapján való kiváló feldolgozását: Timon Béla: Az 1838/39. évi regnicolaris deputatio katonai vonatkozású munkálatai. A cs. kir. hadsereg elhelyezése és ellátása Magyarországon. Bp., 1935. Madách. 116 p., 2 t.

⁴⁸ Uo. pp. 8–15.

⁴⁹ Uo. pp. 17–50.

háborúban Őfelsége határozná meg. A közös haderő Őfelsége legfelsőbb parancsa és a haditanács igazgatása alatt állana, s így könnyebben védhetné az országot. Ezt a haderőt békében – egyetértve a helytartótanáccsal – úgy helyeznék el, hogy az minden eshetőségre számítva, a végrehajtó hatalom támasza legyen. A haditanács aránytalanul kevésnek tartotta az ország hozzájárulását, az évi átlagos 4.395.244 forint hadiadót, amely nem elégséges a mostani világpolitikai helyzetben egy megfelelő hadsereg fenntartására.⁵⁰ Az ország belső és külső biztonsága szükségessé teszi a haderő fenntartását és terheinek arányosabb felosztását. Szükséges a hadiadó, az újoncállítás, az elhelyezés és ellátás rendezése az országgyűlés által.

Ezek és még más szempontok alapján kellett a katonatagoknak a haditanács érdekeit képviselni a Cziráky Antal gróf országbíró elnökletével az országos küldöttség (33 fő + 3 katonatag) 1838. júniusától megkezdett tárgyalásainál, az országban állomásozó és átvonuló katonaság élelmezésének és beszállásolásának módjáról szóló tervezet kidolgozása során. A küldöttség a katonatagoktól a következő kérdésekre kért választ: 1.) 1715-től 1838-ig milyen volt az országban tartott katonaság, a gyalogság és lovasság élelmezésének és elhelyezésének módja, közöttük milyen különbség létezik? 2.) Milyen változások történtek időről időre? 3.) Mennyi volt 1715-től 1838-ig béke idején az országban állomásozó és átvonuló katonaságnak a létszáma? 4.) Milyen legyen az országban őrködő és állomásozó katonaság elhelyezésének és élelmezésének – mind a kincstár, mind az ország részéről – a módja és szám szerinti különbsége? 5.) Mennyire lehet tenni az országban átmenő és abban elhelyezett katonaság diametrális számát?⁵¹

A főhadparancsok utasítására Mannlicher élelmezési segéd dolgozta fel a katonaság elhelyezésének és élelmezésének alakulását az országban az 1683-tól 1751-ig kiadott szabályzatok alapján,⁵² majd részletesen tárgyalta a várakon kívül elhelyezett katonaság, a várakban elhelyezett katonaság és a csapatok menetek alatti ellátásának ügyét, hosszan bemutatva a katonaság természetbeni- és anyag-járandóságait, a napi adagokat és költségeket. Kitért a rendek emlegette elmúlt évek sérelmeire is. Kiemeli egyebek között, hogy a rendek a csapatok gyakorlatokra való összpontosításában – és az ahhoz szükséges menetek végrehajtásában – igen nagy sérelmet vélnek látni. „Elfelejtik azonban, hogy mindezen mozdulatok az ország véderejének kiképzése érdekében történnek, és az 1751. évi szabályzat ezekről, mint szükségesekekről intézkedik.”⁵³

A már említett kérdésekre a válaszokat kidolgozó Rousseau alezredes kifejti, hogy „az elmúlt 124 év alatt Magyarországon és kapcsolt részeiben el-

⁵⁰ Uo. pp. 28–29.

⁵¹ Uo. pp. 44–47.

⁵² Uo. pp. 48–62.

⁵³ Uo. p. 60.

helyezett katonaság száma állandóan változott. Ez természetszerű következménye volt a király főhadúri jogának.”

Miután ismerteti, hogy az elmúlt száz esztendőben hogyan alakult a katonaság elhelyezésének és élelmezésének az ország és a kincstár közötti aránya, közli, hogy a határőrvidék és várai katonáinak létszámán kívül „1838-ban a Magyarország területén fekvő katonaság összlétszámából 29.087 főt és 3724 lovat a hadikincstár, 292 főt az udvari kincstár, 18.331 főt és 15.987 lovat az ország élelmez. Ezen felül a tábornoki kar, a gyalogság törzstisztei, az ezred- és zászlóalj-segédtsztek lovait is a kincstár élelmezi. (Naponta kb. 300 lótáp.)”⁵⁴ Részletesen, vármegyénként felsorolja, hogy az 1838. évben az 51 vármegyében összesen 199 gyalog- és 100 lovasszáhad van elhelyezve. 1838-ban az országban állomásozott: 4 vértesezred, 2 dragonyosezred, 3 huszárezred, 3 ulánusezred, 2 könnyűlovas ezred, 2 lovas tüzérüteg, 2 huszártorborzó század, összesen 14 lovasezred 100 századdal; 8 gyalogezred, 15 önálló zászlóalj, 3 gyalogszáhad, összesen 191 századdal. Valamint 11 tüzérszáhad, 3 vonatosztály, 12 főhadfogadó parancsnokság és 27 al-hadfogadó parancsnokság.⁵⁵ Ehhez csatolta az 1752–1838 évek között az országban állomásozó katonaság létszám-kimutatásait, majd felsorolja az ország különböző kerületeiben található és katonai célokat szolgáló épületeket. Megállapítja, hogy a Magyar Királyság egész területén, van 63 laktanya, 43 laktanyának alkalmas épület, 1068 tiszti szállás, 1126 istálló, 233 raktár, 25 ezred -, 13 osztálykórház és 9 gyengélkedőház.⁵⁶

A főhadparancsnokság még megbízta Moriz Staehr kassai kerületi főhadbiztost, hogy a magyarországi hadiadóról és az elhelyezett csapatok zsoldjáról készítsen egy történeti visszapillantást, hogy tájékozottak legyenek a szóban forgó ügyek kedvező elintézéséhez.⁵⁷ A hadbiztos dolgozatában a XV. századtól kezdve – koronként, törvényenként és szabályzatokként – megvizsgálva, részletesen kifejtette, hogy az ország törvényei alapján a hadiadót rendszeren az országgyűlés szavazta meg, azonban sürgős esetekben vagy a nádori összejövetel vagy közvetlenül Őfelsége – a nádor és magyar tanácsának megkérdezésével – rendelet útján állapíthatja meg. A hadiadót törvényhatóságokként vetették ki, melynek nagysága a porták számától függött. Az országra kivetett hadiadó összege állandóan változott, aminek bizonyítására csatolta az 1772–1837 közötti időben kivetett hadiadók kimutatását, mely szerint 1772-től 3 és fél millió, 1806-tól 6 millió, 1825-től 4,2 millió forint volt.⁵⁸ Bemutatja részleteiben a hadiadó beszolgáltatás és behajtás módjait is, majd megál-

⁵⁴ Uo. p. 63.

⁵⁵ Lásd Kimutatás az országban 1752–1838. között állomásozó katonaságról. Timon id. műve p. 112. utáni 1. táblázat.

⁵⁶ Uo. pp. 64–65.

⁵⁷ Uo. pp. 65–75.

⁵⁸ Uo. p. 73.

lapítja a hadiadó jelenlegi elosztásának módja nem felel meg a követelményeknek, ezért azt törvénnyel kell újrarendezni. Végül kimutatja, hogy az országnak az 1817 és 1837 közötti 15 békeévében a katonaság ellátásához évente átlagosan 3.587.538 forinttal kellett hozzájárulnia.

Az országos küldöttség 1838 decemberétől 1839 májusáig folyó munkálataiban éles vita folyt a bemutatott elemzések és adatok alapján a katonaság elhelyezése és ellátása főkérdéséről, az ország területén elhelyezett katonák létszámáról (az ország csak az un. „competens” katonaságot, 64 ezer főt köteles eltartani), a hadiadóról (kivetettek 1832-re 3 millió, 1835-re 2.940.000, 1836-ra 2,7 millió forintot), valamint a katonai elhelyezést szolgáló objektumokról.⁵⁹ Hosszan tárgyalták az 1711. évi szatmári békétől (a 124 évből 48 hadiév, 29 év hadikészülődés és csak 47 év volt béke) az országban a béke idején állomásozott csapatnemek és katonák létszámát, melyek meghatározása királyi hadúri jog. Kimutatások segítségével áttekintették a béke idején az országon átvonuló katonaság ellátási költségeinek 10 éves átlagát, amely évente 7.910.236 adag kenyér, 6.397.979 adag zab, 3.730.279 adag 8 fontos és 2.732.079 adag 10 fontos széna volt. A főhadparancsnokság jelentésekben számolt be az ellenzéki tagok, a kormányt támogatók és a semlegesek vitáiról, állásfoglalásairól.

Az országos küldöttség munkálatait összefoglalva úgy határozott, hogy „az adózó népnek a katonai élelmezés és szállásoltatás közvetlen viseléséből származó mostani terheltetése, csak úgy szüntethetik meg, ha mind az élelmezés, mind a szállásoltatás jövőben a fenséges kincstár által fog eszközöltetni”.⁶⁰ Határozat formájában tett ajánlásokat az elhelyezés, a laktanyák hol és mikénti építésére, s az egyéb szükséges épületek megépítésére, az átvonuló katonasággal történő bánásmódra, a szükséges fuvarozásokra, a hadgyakorlatokra és az esetleges rendkívüli intézkedésekre. Ezek lényege, hogy „amennyire a haza állapota s a belső és külső bátorsága engedendi” a „katona minél olcsóban tartassék”, a hadgyakorlatokon az ellátás „egyedül a kincstárt illetvén, az a nemzetnek terhére nem válhat”, mivel a katonaságnál, „mind a tartás, mind a szállásoltatás a kincstárt fogván illetni”, más különösebb intézkedésekre nincs szükség.⁶¹

Az országos küldöttség munkáját befejezve várta jelentésének országgyűlési tárgyalását. A budai főhadparancsnokság is felterjesztette a haditanácsnak az egész munkát németre fordított anyagát. A haditanács az összeállítást előterjesztette az államtanácshoz, az átadta a magyar királyi kancelláriának, azzal a meghagyással, hogy a haditanács észrevételeit használja fel az országgyűlés elé kerülő jelentésnél.

A magyar hadi intézmény reformokkal történő átalakítása szempontjából

⁵⁹ Uo. pp. 76–100.

⁶⁰ Uo. p. 95.

⁶¹ Uo. pp. 94–100.

jelentős – 1839. június 8-án Pozsonyban összeült – országgyűlésen ismertették a június 6-i királyi előterjesztést, amely tárgyalásra tűzte ki a 38 ezer újonc megajánlását és a katonai elszállásolás és élelmezés ügyében kiküldött bizottság javaslatát.⁶² Az országgyűlésen a liberális ellenzék törekvését kettős cél vezette, egyrészt el kívánata érni a társadalomra háruló katonai terhek csökkentését, másrészt korszerűsíteni akarta a magyar hadi intézményt és erősíteni nemzeti jellegét. Ez tükröződött a heves vitákban és a kompromisszumokkal elfogadott törvényekben.

Az újonc-megajánlási vitában a hadsereget képviselő Báró Lederer főhadparancsnok és Rousseau ezredes érvelt amellett, hogy feltétlenül szükséges a 38 ezer újonc. Volt olyan ellenzéki álláspont, hogy „a magyar ezredek hiányainak pótlását az ország soha nem vállalta magára, s nehogy most az újonc megajánlásából következtetés vonassék, nem szavazza meg a pótlást”. Az ellenzék nem tudta elfogadtatni a katonai szolgálatidő 6 vagy 8 évre csökkentését, de azt sikerült kivínnia, hogy az erőszakos katonafogdosást, az elavult hadfogadás embertelen szabályait szüntessék meg, s a 10 évi szolgálatra való újonckiállítás sorshúzással történjen.⁶³

Az 1840. évi II. tc. „A magyar ezrekhez újonczokban tett segedelmi ajánlatról”⁶⁴ rendelkezett, amely kimondta, hogy a király előadására a szokásos törvényi óvások mellett, a „magyar ezrekhez önként 38.000 újonczokat ajánlanak”, az alábbi feltételek alatt:

1. A újonczokat 10 évi katonai szolgálatuk leteltével végleg elbocsátják és még „háború miatt se lehessen” őket szolgálatban tartani; „az ezredektől elbocsátásuk alkalmával végre illendő ruhák és elegendő útiköltség adásával szállíttassanak haza”.

2. Ha valakit a tíz esztendő előtt szükséges leszerelni, ne követeljék tőle a „katonai öltözet árát” vagy más hiánynak pótlását.

3. Az újonczok egyidőben éspedig „mindenhol sorshúzással állíttassanak”.

4. Az „izraeliták is kötelesek népességök arányához képest egyedül, önfelekezetükből újonczokat állítani”.

5. Az újonczok elfogadásában nem a testük formájára vagy mértékére, hanem „alkotására legyen tekintet, úgy, hogy az öt láb magasságú újoncz is, ha különben egészséges testű, és izmos, s a katonai terhek viselésére alkalmas, elfogadtassék”.

6. A sorozó tisztek és orvosok, valamint a törvényhatóságok az országgyűlés utasítása alapján járjanak el az újonczok felfogadásánál és a csekély fogytékosságúakat is, ha alkalmasak a szolgálatra, fogadják fel.⁶⁵

⁶² Lásd részletesen: Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848. 2. köt. 3. kiad. Bp., 1886. Ráth Mór. pp. 109–190.

⁶³ Szederkényi Nándor: A magyar hadi intézmény történeti és közjogi megvilágításban. Bp., 1896. Athenaeum. pp. 179–180.

⁶⁴ Magyar Törvénytár. 1836–1868. tc. pp. 86–87.

⁶⁵ Lásd részletesen: Komlós, John: A Habsburg-birodalom újoncozási módszerei a XVIII–XIX. században. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 34 (1987) No. 4. pp. 733–743.

7. Továbbra is érvényes az újoncállítás alól mentesülőkre vonatkozó utasítás.

8. Az elaggot vagy a hosszú szolgálat alatt megrokkant katonák a kedvezményekben részesülő invalidusok és agg-katonák sorába léphetnek, valamint akire odahaza elengedhetetlenül szükség van, a katonai öltözet árának megtérítése és más legénynek helyébe állítása nélkül „azonnal elbocsátandó”.

9. Ha valaki önként beállna az ezredekhez katonának, az beleesik az illető törvényhatóságra kivetett újoncok létszámába.

10. Az újoncok otthon hagyott vagyonára és összeírt javaira illő gonddal vigyázzanak a köztisztviselők.

11. Az újoncoknak a lakosság létszáma alapján való felosztása az országgyűlésen megbízott „választmány által kidolgozandó kulcs szerint intéztessék el”.

12. A „katonáskodásra legfőbb ösztönül az szolgálna, ha a katonai érdemeket érdemlett előléptetések és jutalmak minél előbb követnék”, ezért felsorolják azokat a törvényeket és rendeleteket, amelyekben királyi ígéret hangzott el, hogy „szívén fogja viselni azt, hogy a magyar sor-és véghelyi ezredekben tisztek, következésképpen tábornagyok [tábornokok] és stabálisok [törzstisztek] is, született magyarok legyenek, a katonai kitűnőbb érdemeket pedig nemesi czimer-levelekkel, udvari telkekre és apróbb részekre osztandó jószágok adományaival fogja a törvények értelmében jutalmazni”.

13. „Az állítandó újonczok egyedül magyar ezredekben szolgáljanak, s őket nem-magyar ezredekhez áttenni semmi szín alatt nem lehet.”

Az országgyűlés 1839 júliusától foglalkozott az országos küldöttség jelentése alapján a katonai élelmezés és elszállásolás ügyével és elfogadtak egy feliratot, hogy „a katonaság élelmezéséről minden tekintetben a királyi kincstár gondoskodik, az adózók a természetmények kiszolgáltatása terhéül tellyesen felmentessenek, a házankénti beszállásolás pedig az állandóan szállásoló katonaságra nézve megszüntetvén, katonai laktanyák építtessenek. Egyszer-smind kinyilatkoztatják, hogy ezen terhek megszüntetésére nézve, mennyiben azok eddig is a törvénnyel ellenkeztek, a kincstárnak netán adandó kárpótlás iránt egyezkedésbe bocsájtkozni készek.”⁶⁶ Kérték továbbá a királyt, hogy a felépítendő laktanyák terveinek kidolgozására országos választmányt nevezzen ki, s akkor katonatagokat is rendeljenek ki. A rendek feliratát a bécsi kormánysszervek és a haditanács elutasítóan véleményezte. Gróf Hardegg, a haditanács elnöke kifejtette, hogy az országot környező államok jóval nagyobb hadseregeket tartanak, és többet költenek fenntartásukra. A birodalom egész hadikiadása kb. 43 milliót tesz ki, s ha az ország területéhez mérten, az örökös tartományokkal fizettetné a hadiadót, akkor az országra eső rész 13 millió lenne. De mivel ragaszkodnak a rendek nemesi adómentességhez, ami az említett összeg egyharmadát teszi ki, akkor is kb. 9 millió esne az országra, a be-

⁶⁶ Lásd Timon id. műve pp. 101–107.

fizetett kb. 4,5 millióval szemben. Ám a királyi kancellária nem tartotta célszerűnek az alaptörvényekkel ellenkező hadiadó-emelést keresztülvinni. Végül a bécsi államtanács javaslatára az egész elhelyezési és élelmezési ügyet elhalasztották, és az országgyűlés megszavazta az 1840. évi III. tc.-t, miszerint „A katonai élelmezés és szállásolás tárgyában országos biztosság rendeltetik”.⁶⁷ Ez a törvény kimondta, hogy a katonai élelmezésből és szállításokból származó terheknek megszüntetésére a királyi kincstárral való egyezkedésre országos bizottságot neveznek ki. Az 1. paragrafus elrendelte, hogy ez a bizottság a király által szükséges adatok feltárása érdekében a kinevezendő kincstári és katonai személyekkel tárgyalásokba bocsátkozik, egyzersmind a katonai laktanyákra nézve, a már fennálló hasonló épületek nagyságának, állapotának és országban elhelyezkedésének számbavételével tervet készít. A 2. paragrafus arra utasította a bizottságot, hogy mielőbb végezze el a munkáját, amit terjesszen a nádor elé, hogy az sajtó által elegendő példányban kerüljön a nyilvánosság elé és az egész tárgyról a legközelebbi országgyűlés végleg határozhasson. A 3. paragrafus felsorolja az országos küldöttség (45 fő) főrendi, s a karok és rendek által kinevezett tagjait.

Nagy vita folyt az országgyűlésen a magyar hadi intézmény alapjait érintő nemzeti nyelv ügyében is, amelynek során a rendek felidéztek a korábbi sérelmeket és ígéreteket. Ám az erős ellenzéki reformtörekvés dacára most sem sikerült a törvényalkotás során a magyar nyelv hivatalossá tétele a hadi intézmény számára.⁶⁸ A magyar nyelvről szóló 1840. évi VI. tc. 9. paragrafusa csak ezt tartalmazta: „Ő Felsége kegyelmesen rendelkezni fog, hogy a magyar nyelvnek tudása a katonai véghelyeken is gyarapíttassék, s a magyar ezredeknek kormányai a magyar törvényhatóságokkal magyar nyelven levelezzenek.”⁶⁹

Az országgyűlésen a követek szorgalmazták a magyar katonai akadémia megnyitását is. A kormánypártiak belegyeztek volna abba is, hogy megajánlják a szükséges költséget a pesti katonai felsőoktatási intézmény számára, ha német nyelven indul meg az oktatás. Az ellenzék viszont ragaszkodott az 1836-os törvényjavaslatban foglaltakhoz: az akadémia nemzeti jelleget biztosító feltételekhez. A magyar nyelvű oktatás mellett a nevelési rendszer országgyűlési felülvizsgálatát is fontosnak tartották, melyet az akadémia 1840. novemberi 1-re tervezett megnyitása feltételül szabtak. A megnyitásra a királyi válasz nem érkezett meg, hiába ajánlottak fel a rendek ismételt 309.000 pfrt-ot. Az országgyűlés nem engedhetett, és az udvar is – féltve a tisztikar egységét – kitartott álláspontja mellett. Az országgyűlés csak az

⁶⁷ Magyar Törvénytár. 1836–1868. tc. pp. 87–88.

⁶⁸ Szederkényi id. műve pp. 178–179.

⁶⁹ Magyar Törvénytár. 1836–1868. tc. pp. 91–92.

újabb adakozásokat tudta törvénybe iktatni „A magyar Ludovicea katonai intézetre tett ajánlásról” szóló 1840. évi XLIII. tc.-ben.⁷⁰

Meg kell jegyezni, hogy a közvéleményt a két országgyűlés között is foglalkoztatta a magyar hadi intézmény alakulásának jövője. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy Kossuth Lajos, a Pesti Hírlap 1841. szeptember 22-i száma 'Adó' című vezércikkében, a nemesség hadüggyel szembeni európaiatlan magatartását bírálva leszögezte: „az országvédelem rendszerint adó által fedeztessék”.⁷¹

A törvényalkotás területén a magyar hadi intézmény korszerűsítéséért tovább folyt a küzdelem a 1843. május 18-án megnyílt, és 1844. november 13-án bezárt országgyűlésen, ám az elképzelt remények nem váltak valóra,⁷² bár foglalkoztak a katonai élelmezés és elhelyezés kérdésével, a magyar nyelv ügyével, a városok rendezésével, a közös adózás kérdésével, amelyek mind valamilyen módon érintették a magyar hadi intézmény összetevő elemeinek reformját.⁷³

A katonatartási országos bizottság 1841 áprilisának végén kezdett hozzá javaslatának kidolgozásához, és nagy munkáját már az országgyűlés kezdetén beterjesztette. A vita eredményeinek megfelelően a bizottságnak a továbbiakban – a katonai szakértők bevonásával – a katonatartási terhek évi meghatározott összeggel való megváltásáról kellett volna tárgyalnia. A szeptember közepén végre a bizottságban megjelent katonai szakértőkről kiderült, hogy nincs haditanácsi felhatalmazásuk az egyezkedésre és meghatározott összegű megváltás javaslatételére. Ebben a helyzetben a választmány a tárgyalásokat abba akarta hagyni, de az ügy jelentősége miatt megkísérelte a további tárgyalást. Néhány nappal később, november 4-én – még az országgyűlés bezárása előtt – a megváltás összegeként megajánlottak évi 1 millió forintot, az átvonuló katonaság iránti elszállásolási kötelezettség meghagyásával, de kikötve, hogy ennek költségeit a katonáknak azonnal és készpénzben ki kell fizetniük. Ám a kormány egyes taktikája következtében az országgyűlés a katonatartás ügyében az ajánlat megtételénél többre nem jutott. A kormánykörök azt

⁷⁰ Bényei Miklós: A Ludovika Katonai Akadémia kérdése a reformkori országgyűléseken. = *Hadtörténelmi Közlemények*. Új folyam 33 (1986) No. 2. pp. 208–309.; Magyar Törvénytár. 1836–1868. tc. p. 184.

⁷¹ Pesti Hírlap 1 (1841) No. 76. (szept. 22.) p. 637.

⁷² Lásd részletesen: Horváth M. id. műve 2. köt. pp. 378–466.; Magyar Törvénytár. 1836–1868. tc. pp. 197–212.

⁷³ A kutatás és a hadtörténetírás még adósa maradt a hadi intézménnyel kapcsolatos álláspontok és viták sokoldalú, elmélyültebb rekonstruálásával az 1843–44. évi országgyűlés naplóiból és írásaiból: ...1843. esztendei... magyarországi közgyűlésnek naplója a t. Karoknál és Rendeknél. 1–5. köt. Pozsony – Pest, 1843–1844.; ... 1843dik évi Magyar Ország gyűlésen a Méltóságos Főrendeknél tartatott országos ülések Naplója 1–7. köt. Pozsony – Pest, 1843–1844.; ... 1843-ik esztendei... Magyarországi Közgyűlésnek Írásai. 1–5. köt. Pozsony, 1844.; Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek naplója. 1–6. köt. Kiadta Kovács Ferenc. Bp., 1894.

is elérték, hogy némi huzavona után az országgyűlés megajánlotta a korábbi években is felajánlott összegű évi hadiadót.

Az országgyűlés megtárgyalta a Ludovika megnyitásának ügyét, de a rendeknek nem sikerült elérni, hogy az idő és korszellemnek megfelelően a magyar nyelvű oktatási rendszer alapján kezdődjön meg a tanítás. Korábbi indítványok alapján tette fel Kossuth Lajos a Pesti Hírlap 1843. augusztus 3-i számának vezércikkében – 'Ludovicea polytechnicum' címmel, a hadügy és a magyar katonai akadémia 35 éve vajdó ügyét bemutatva – a kérdést: „Mellyek legyenek a magyar országvédelem nemzeti rendszerének lényeges alkatrészei, miket idő s körülmények sürgetőleg követelnek, s mellyek hazánk és alkotmányos királyi székünk jövőndő biztosságát kezeshetjük?” Állásfoglalása szerint – mivel minden erőfeszítés ellenére a magyar katonai akadémiát, „az országvédelmi rendszernek ezt az alkatrészét, ízeckéjét” nem engedik működni – az országgyűlés törvényben mondja ki, hogy a Ludovika Katonai Akadémia (Ludoviceum) üresen álló épületét, „míg a katonai intézetek létesítésének órája ütne, használjuk ki azt a nemzet legsürgetőbb szükségei egyikének fedezésére, s alakítsuk ki Polytechnicum intézetté!”⁷⁴

Az országgyűlés 1844. november 6-án elküldött feliratában, az 1840. május 5-én felterjesztett, s a Ludovika megnyitásával kapcsolatos törvényjavaslat szentesítését kérte a királytól, ám semmilyen választ nem kapott.⁷⁵

A rendek törekvéseit, hogy a magyar nyelv hivatalos nyelvvé nyilvánítása körébe bevonják a hadügyi szférát és használatát a magyar katonaság vezénylési nyelvéné tegyék, az országgyűlési feliratokra adott királyi válaszok mindig mellőzték. Hasonló sorsra jutott a magyar ezredek tisztikarába és a különböző katonai parancsnokságokba „született honfiak alkalmazása tárgyában”, 1844 októberében készült felirat is, amely azért érdekes, mivel az 1848-ban történt megoldás előtt a rendek részéről ilyen tartalommal az utolsó kísérlet volt, és szövege így szólt:

„E nemzet, mely fejedelme iránti törvényes kötelességeit az idő minden viharjai között rendületlen hűséggel teljesítette, s teljesíteni bármikor is kész, méltán fájlalja, hogy az ország alkotmányos függetlenségéből önként folyó jogai sérelmével, s világos törvények, jelesen az 1792:IX., 1807:I., 1830:VII. és 1840:II. t.-cikkelyek ellenére a honi hadsereg parancsnokságainál és ezredeinél mind főbb, mind alsóbb tisztségekre nagyobbbrészt idegen származású egyének, kik az ország törvényeit nem ismerik, a nemzeti nyelvet nem értik, s azért kormányzásuk alatt lévő hazánkfiak iránt rokonszenvvel nem viseltetnek, hazafiak mellőzésével vagy hátrátételével mozdítatnak elő, törvény sérelmen felül e tény még több kártékony eredménynek szülője, mert általa a nemzeti jellemnek a katonai testület soraiban nemcsak táplálása akadályoztatik, hanem fenmaradása is elnemzetlenedés veszélyének tétetik ki; a hátrátéte-

⁷⁴ Pesti Hírlap 3 (1843) No. 270. (aug. 3.) pp. 515–516.

⁷⁵ Bényei id. műve p. 310.

lökön elkedvetlenedő számos hazafiaknak a fegyverviselés pályájától visszavonulás okoztatik; azon belső vonzalom tiszt és katona között, mely elszántságot igénylő veszély perczében a buzdítás legerősebb eszköze s melyet csak nemzeti hajlamok egysége támaszt, gyengítetik; s mert végre, békés polgárok katonai egyének által ejtett sértések, nem egy ízben már csupán idegen tisztek népünk iránti ellenszenvének voltak tulajdoníthatók. Alkotmányos önállásunk tehát a nemzetiségünk, miknél nemzetnek szentebb érdekei nincsenek, egyaránt ösztönöznek, e tekintetbeni sérelmünk orvoslását újonnan szorgalmazni, s azért hivatkozván az 1836-ik év márcz. 28-án kelt felírásunk mellett felterjesztett országos sérelmek erre vonatkozó 38-ik pontjában kijelentett kegyelmes ígéretéhez képest, a törvények e tekintetbeni határozatait végrehajtani, s ekképen a honi katonaság parancsnokságaira s tisztségeire magyar honfiakat alkalmazni méltóztassék.”⁷⁶

Erre a felíratra sem érkezett királyi válasz, így a magyar hadi intézménynek ebben a fontos elemében sem sikerült az előrelépést jelentő reformot megvalósítani.

A magyar hadi intézmény egyik elhanyagolt régi eleme volt az 1789–91-es török háború – de még inkább a napóleoni háborúk éveiben – a magyarországi városokban megszervezett félkatonai jellegű, úgynevezett polgárőrség vagy polgári őrsereg.⁷⁷ Heves vita folyt az országgyűlésen a városok belszerkezetéről kidolgozott törvényjavaslatról, amely egyebek között előírta volna, hogy a város közrendjét a polgárőrség tartja fenn, melynek 40 éves korig minden polgár köteles tagja lenni. A polgárőrség maga választja tisztjeit, és ha a törvény erre kötelezi, az ország határokön belül katonai kötelezettsége is van. A városi ügyről szóló javaslat ugyan megbukott az országgyűlésen, de a polgári őrsereg kérdése nem került le a megyék és a városok közgyűlésének napirendjéről. Sőt a 30-as évektől a „polgári őrsereg” és a „polgári őrhad” kifejezés helyett egyre inkább országszerte a „nemzeti őrsereg” vagy „nemzeti őrség” kifejezést kezdték használni.

Az első magyar nyelvű nagylexikon, a 'Közhasznú Esmeretek Tára a Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva', 1833-ban megjelent 6. kötete, „Honvéd” szócikkében már ezt olvashatták: „Az újabb időkben a Francziák kezdtek el nemzeti katonaság felállítását, mikor a revolutio kiütött... Ezen nemzeti őrsereg az esztendő bizonyos részében fegyverben gyakoroltatik s tisztjeit ön kebeléből választja.”⁷⁸ A 8. kötet „Nemzeti őrsereg” szócikke pedig így határozta meg jellemzőit: „Ezeknek felállításában más cél nem lehet, mint a nemzetiségnek a maga széles értelemben megőrzése, és így a nemzeti függetlenségnek, a belső jó rendnek, szokásoknak, tör-

⁷⁶ Szederkényi id. műve pp. 180–181.

⁷⁷ Lásd részletesen: Molnár András: Polgárőrségek Magyarországon a napóleoni háborúk idején. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 39 (1992) No. 3. pp. 94–119.

⁷⁸ Közhasznú Esmeretek Tára. 6. köt. Pest, 1833. p. 32.

vényeknek, személyes és vagyoni bátorságnak, egy szóval a nemzet polgári csendességének védelmezése. Illy nemzeti őrsereget állítottak fel a Francziák Lafayette fővezérsége alatt 1790, melly egészen a nemzet szolgálatjában állott, a polgári igazgató karok parancsaitól függött, s tisztjeit magok a polgárok választották... Az illy nemzeti őrségeket eredetikép nem is lehet másképp venni, mint polgári katonaságnak, mellynek egészen más tulajdonságai vannak, mint az állandó rendes seregnek... az 1830 történeti revolutio hozta azt a régi alapok szerint való életre vissza.”⁷⁹

A történelmi tapasztalatok alapján Wesselényi Miklós 1834 februárjában, az újabb idők legdicsebb intézményeként utalt a nemzeti őrseregbe. Beöthy Ödön 1835 júniusában az országgyűlésen az alkotmányosság biztosítékai közé sorolta a nemzeti őrsereget.⁸⁰

A nemzeti őrsereg felállítására vonatkozó első magyar tervezet kidolgozása a bécsújhelyi katonai akadémiát végzett, de a hadseregből kilépett 26 éves főhadnagy, Zichy Ottó gróf nevéhez fűződik. Ő volt az, aki Győr vármege 1841. december 14-i közgyűlésén kezdeményezte – más nemzetek példájára – a „nemzeti őrség” létrehozását, a „nemzeti védelemnek, kivált az éjszakai hatalom elleni biztosítására”. Kidolgozott tervezetét Zichy az 1842. január 10-i közgyűlésen írásban is előterjesztette, amelynek lényege közteherviselés elfogadása és a szabadságjogok kiterjesztése által az egész népre kiterjesztendő általános hadkötelezettség bevezetése volt, hogy meghatározott életkorban „mindenki a honvédelemre kiállani, s ennek teljesítése végett az időszakonkénti fegyvergyakorlatokra köteleztetnék”. A konzervatívok azonban a nemzeti őrseregbe lépést csak a nemességre akarták korlátozni. Zichy a Landwehrt, a porosz honvédelmi rendszert tekintette példának, azzal a módosítással, hogy a magyar nemzeti őrsereg ne a kormánytól függjön, mint a porosz, hanem a nemzettől.⁸¹

Kossuth Lajos a Pesti Hírlap 1842. október 6-i számában írt ’Igénytelen nézetek’ című vezércikkében támogatta – mint a magyar hadi intézmény alkotóelemét – a nemzeti őrsereg létrehozásának eszméjét, amikor a hon védelmével kapcsolatban leszögezte: „Örök békére biztosítólevél még senkinek sincs; – s ha egyszer elkövetkeznék a zivatar, honunk talán már veszélyben forogna, mikorra nyugton még csak tanácskoznának. – Megtartó szerkesztés alatt és az ember nem tudja, mellyik ajtaja nyílandik meg a szélbarlangnak: éjszaka-e, vagy délkeleten? – és illyrismus és panszlavizmus és annyi nyelv – s vallás – sympathiák. A magyar pedig? – Tekintsünk vissza 1809-re? – Illyen a hajdan

⁷⁹ Közhasznú Esmeretek Tára. 8. köt. Pest, 1833. pp. 279–280.

⁸⁰ A reformkori nemzeti őrsereg kérdésének bemutatásánál elsősorban két értékes tanulmányból merítettem. Lásd részletesen Molnár András: „Nemzeti őrsereg” felállításának terve 1843-ból. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 35 (1988) No. 4. pp. 732–741.; uő.: Hadügyi reformkísérletek, pp. 1205–1212.

⁸¹ Molnár A.: Hadügyi reformkísérletek, pp. 1205–1206.

harcias magyar készületlenül!!! ... Nemzeti őrsereg! mint Győr megye gyűlésén nevezetett. – Mikint? – az más kérdés, – de – gondolkozzunk.”

A cárizmustól és a pánszlávizmustól való félelem hatására a megyék megtárgyalták a nemzetőrség kérdését. Ám a nem nemeseket is magába foglaló nemzetőrség ügye – mivel a közteherviseléssel függött össze – a megyék és főleg a konzervatív erők ellenállása miatt átalakult a nemesi felkelés reformjává. Győr megye is ezt a változatot kívánta támogatni, ezért Zichy Ottó egy átdolgozott tervezetet nyújtott be 1843 áprilisában, amit a közgyűlés elfogadott és utasította a vármegye köveit, egyben és körlevélben kérte az ország törvényhatóságait, hogy pártolják az országgyűlésen a nemzeti őrsereg létrehozására irányuló indítványukat.

Az 1843. április 2-i tervezetében Zichy a felállítandó magyar nemzeti őrseregnek minden 35. nemes és minden 100 porta után 6 nem nemes, összesen 7819 nemes és 564 nem nemes tagja lenne. Az értelmesebb férfilakosság közül kiválasztott 8383 főnyi nemzetőrség évente mintegy másfél hónapos hadgyakorlatot tartana országrészenként, kiképzésüket ideiglenesen a reguláris hadsereg tisztjei vezetnék, de amikor megnyílik a Ludovika, attól kezdve már ők képezik ki a tiszteket a nemzeti őrsereg alakulataihoz. A magyar hadi intézmény reformját – a porosz Landwehr példájára – az általános hadkötelezettség bevezetésével képzelte el, s mint kifejtette: „Háború esetére kell oly törvényt alkotnunk, hogy minden magyar köteles hazáját védeni, s ha csakugyan is bejő a harc ideje, akkor a felfegyverezendő nemzet két részre osztassék; egyike mindenkor hon marad szabad alkotmányunk védelmére, másik a pedig szükségkor a magyar-ausztriai sereggel, egyedül hazánk ügyében honunk határain kívül is harcoland. Ezen általános felfegyverkezés ismét két felkelési osztályban (Aufgebot) történjék: első osztályban tartozhatnak a 18-tól 30-ig, a másikba pedig a 30-tól 49-i évkóruak, s ezen második felkelési osztály csak azon esetre használtassák, ha az első felkelési osztálybeliekből a harcra megkívántató mennyiségű egyedek ki nem kerülendnek. A haza szükségében így felfegyverezendő hadsereg között pedig a nemzeti őrseregnél kiképzett egyedek fő- és altiszti hivatalokra lesznek alkalmazandók, egy jól gyakorlott, értelmes s a hadi tanok minden ágaiban jártas, 8383 egyedeiből álló testület – hadtudományilag – bizonyosan képes leendő legalábbis 250 ezerre menő hadsereget a legjobban kormányozni.”⁸²

Zichy Ottó hadügyi reformtervének teljes elkészítését az új országgyűlés által megbízott országos választmány által kívánta elérni. Ám a győri körlevél már elkészült, a megyék később kapták meg, így a törvényhatóságok és az országgyűlés sem tudott vele érdemben foglalkozni. Ha a nemzeti őrsereg nem is állt fel, de több mint egy negyedszázados pangás után – a reformmozgalom hatására – a 40-es évek elejétől ünnepélyes nemzeti külsőségek közepette újjászerveződtek, és nemzeti tartalmat kaptak a városok magyar polgárőrségei is.

⁸² Idézi Molnár A.: Hadügyi reformkísérletek, p. 1207.

A magyar hadi intézmény egyik elemét képező városi polgárság fegyveres ereje egymás után alakult újjá az ország jelentősebb városaiban. A polgárőrséget Szegeden 1840-ben szervezték újjá, elnevezésük „szegedi nemzeti polgári őrsereg” lett, egyenruhájuk világos kék, ezüst zsinórzattal és meggy-színű csákóval, a vezénylet nyelve magyar volt és 1843-ben kiadták szabályzatukat is. Pécsen 1841 nyarán fogadták el a világoskék egyenruhájú „szabad királyi város magyar nemzeti polgárőrségének rendszabályait”. Székesfehérváron 1843 nyarán állították fel újra a nemzeti polgárőrséget, s az ottani városi tanács 1843. augusztus 15-i levelében az Akadémia segítségét kérte, a „városunkban újonnan felállított polgári katonaságnak alakulása alkalmával” a magyar vezényszavak és szabályzatok elkészítéséhez.⁸³ Pesten 1844 márciusában és áprilisában alakult újjá a „pesti magyar polgári gyalog-örhad” és 1844. augusztus 15-én Rákos mezején több tízezer néző előtt ünnepi külsőségek között került sor a zászlószentelésére.⁸⁴ A budai polgárőrség zászlószentelésére 1845-ben került sor.

A „magyar nemzeti őrsereg” felállításáért szállt síkra Pulszky Ferenc is, amikor a függetlenség egyik legfontosabb sarkkérdésének tekintette a hadügy vonatkozásait és 1845-ben ’Zrínyi Miklós és a hadi adó’ című cikksorozatában azt írta: „a francia nemzeti őrsereg, s a porosz még sokkal jobban elrendezett s szélesebb alapokon nyugvó országvédelem (Landwehr) ezen új iránynak kora felfogásán alapulnak, s megérdemlenék, hogy egy új Zrínyi felemelne szavát, s a nemzeti őrsereg felállítását, mellynek eszméje a magyar nemesi kötelességben már benfekszik”.⁸⁵ Az önnálló, független nemzeti hadsereg érdekében Pulszky még Zrínyi nemességét korholó szavait is ironikusan felidézve igyekszik rávenni a nemességet a hadiadó elvállalására, hathatósan cáfolva fejtegetéseiben a véradó feudális fikcióját.

A sajtó számol be arról is, hogy a győri „polgári nemzeti őrsereg” első zászlóalja zászlószentelési ünnepségére 1846. július 26-án zajlott le hazafias külsőségek között. Zichy Ottó és titkára, Lukács Sándor főszerepet játszottak a polgárőrség 1845-ös újjászervezésében és fejlődésében. Zichy valószínűleg ezzel kárpótolta magát az 1843. évi sikertelen kezdeményezéséért és a nemzeti őrsereg tervezetének valamiféle megvalósulását látta Győr „polgári nemzeti őrseregének” létrehozásában. A győri polgárőrségben együtt szolgált mintegy 500 nemes és polgár – Zichy Ottó őrnagyként –, és mindannyian fel-

⁸³ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (továbbiakban – MTAKK) Régi Akadémiai Levéltár 82/1843. (továbbiakban – RAL)

⁸⁴ Lásd részletesen: Weil, Philipp: A megújított pesti magyar polgári gyalog-örhad 1844. évi nyárutó 15. Rákos mezején ünnepelt zászló-szentelésének emlékkönyve. Ford.: F. M. Pesten, 1845. Landerer és Heckenast. pp. 23–66.

⁸⁵ Pesti Hírlap 5 (1845) No. 455. (ápr. 20.) p. 261., uo. No. 456. (ápr. 22.) p. 265., uo. No. 457. (ápr. 24.) p. 269.

esküdtek a magyar alkotmányra is.⁸⁶ A polgári nemzeti őrsereget a következő fő elv vezette – mint Lukács Sándor a Pesti Hírlapban közölt tudósításában kiemelte –: „vezéreszménk volt, hogy fegyverben gyakorlott, hazánk boldogságáért élni halni tudó, polgári szabadságért törvényszerűleg folytonosan küzdő »polgári nemzeti őrtestület« legyünk”. A polgári nemzeti őrsereg zászlóját így mutatta be:

„A nemzeti zászlót és szalagját, e napon és e helyen kaptuk ajándéku l lelkes grófnőnk től [Zichy grófnőtől], a zászlón és szalagján – melly mind pesti készítmény, s mellynek remek hímzését Kajdán Miklós pesti gombkötő készítette, – következő fölíratok vannak, egyik oldalon: »hazáért királyért«, másikon: »a győri polgári nemzeti őrsereg első zászlóalja«; – a szalagon a grófnő nevé n kívül e vezérszó: »szép és dicső a hazáért élni halni!« ...”⁸⁷

A magyarországi polgárőrség története még teljesen nincs feltárva és feldolgozva, de létszámát Zichy Ottó 1848 februárjában 36 ezer főre becsülte és álláspontja szerint: „A polgári őrseregnek alapja: egy jól elrendezett nemzeti őrsereg; a polgári őrseregek sythemája azon tengely, mely körül forog a honvédelem”.⁸⁸

A reformkori hadikultúra részét képező magyar hadi intézmény állapotának még számtalan jellemzőjét lehetne bonckés alá venni, mert a hadügy számos idegen eleme dacára a magyar ezredek katonáit az egyszerű nép is magáénak tekintette. Ezt jelzi, hogy a magyar népművészetben a XIX. században feltűnt a katona alakja, különösen a huszár örvendett nagy népszerűségnek.⁸⁹ A népi kerámiákon is láthatók a katonaábrázolások. Az 1840-es évekből származik az a festett tál, amely a Hont megyei Bakabányán készült, és két huszárt ábrázol csákóval, barna dolmányban, piros nadrágban, barna csizmában, amint kivont karddal táncot járnak. Ebben a korban készült az a hódmezővásárhelyi ólomházas könyvbutella (pálinkásedény), melynek egyik oldalát teljesen kitölti a kürtjét fújó katona alakja, barna csákóval, kék zubbonyban, barna nadrágban és fekete csizmában. Az 1830-as években terjedt el a miskakancsó, általában katonát – „csákós huszár alakot” vagy „verbunkos huszárt” – ábrázolva.

A magyar hadikultúra hadi intézményének állapotát ábrázolta különböző színvonalon a korabeli irodalom is. A budai helyőrségben szolgáló 32. magyar gyalogezred néhány katonája Bárdy Rudolf gránátos szerkesztésében a katonaéletből merített verseik, dalaik, elbeszéléseik, és epigrammáik gyűjteményét 'Lant és Kard' címmel tervezte kiadni 1844-ben, de ezt az irodalmi

⁸⁶ Balázs Péter: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Bp., 1980. Akadémiai. pp. 166–167.

⁸⁷ Pesti Hírlap 6 (1846) No. 730. (aug. 21.) p. 120.

⁸⁸ Idézi Molnár A.: Hadügyi reformkísérletek, p. 1212.

⁸⁹ Lásd részletesen: Selmeczi Kovács Attila: A huszár és a honvéd mint nemzeti jelkép a magyar népművészetben. In: "Kard és koszorú". Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei. Bp., 2001. Hadtörténeti Múzeum. pp. 177–182. (A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4.)

próbálkozást a budai főhadparancsnokság veszélyesnek minősítette és megakadályozta.⁹⁰ Ám számos jeles írónak és költőnek jelennek meg művei. Vörösmarty Mihály például 1843-ban írta 'A katona' című költeményét, amelynek első hat sorában így örökítette meg a bevonulók sorshúzását:

*„Sorba legény, sorba szép legénység,
Ide álljon, kit nem bánt a vénség.
Akit isten ép kéz-lábbal áldott,
Védelmesni tartozol hazádat.
Nem lesz önkény és nem lesz kivétel,
Nem fogunk már senkit is kötéllal:
Katona lesz, akit a sors talál,
De a katonaság még nem halál.”*

A reformkor hadikultúrájának összetevő elemeit és a hadügy különböző területeit még számos magyar katonai gondolkodó és hadtudós vette vizsgálat alá, hogy reformokkal és eredeti alkotásokkal segítsék elő a teljesen önálló, korszerű nemzeti hadi intézmény megteremtését.

⁹⁰ Lásd: Böhm Jakab: Lant és kard. A cs. kir. hadsereg katonáinak és altisztjeinek irodalmi kísérletei 1844-ben. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 19 (1972) No. 1. pp. 134–142.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ÉS A HADTUDOMÁNY

Köztudott, hogy 1825. november 3-án délelőtt tizenegy órakor a Pozsonyban ülésező országgyűlés kerületi ülésén szót kért Széchenyi István gróf, a 4. huszárezred első lovasszázadosa, aki birtokainak egyévi jövedelmét, 60 ezer forintot ajánlott fel a Magyar Tudós Társaság megalapítására. Történelmi jelentőségű tettét indokló felszólalásában a következőket mondta:¹ „Nem azért teszem ezt, hogy vivátokat kapjak érte, nem is azért, hogy másokat hasonló tettekre tüzeljek. Ezt nem minden ember teheti úgy, mint én. Én katona vagyok és nőtlen.”²

Ez az esemény mindenki előtt ismert. Az viszont már kevésbé, hogy Széchenyi írásaiban a katonai szakírókat felülmúló tudományos igénnyel foglalkozott a hadügyi és honvédelmi kérdésekkel, s hogy a tudós társaság működési körébe tartozónak tekintette a „hadi tudományok” magyar nyelven való művelését is. Ezért vette örömmel tudomásul, hogy kezdeményezéséhez unokabátyja, Festetics László gróf is csatlakozott, aki a nádorhoz és a Rendekhez intézett 1826. június 27-i adománylevelében bejelentette, hogy a haza védelme érdekében az Akadémia keretében a hadtudomány fejlesztéséhez hozzá kíván járulni a következők szerint:

„A Magyar Nemzeti Tudós Társaság felállításáról készült Planumba a Mathezisi osztályban több hadi tudományok, ámbár ezek sokféleségére, fontos-

¹ Jelen esetben Széchenyi naplóira hagyatkozhatunk: Gróf Széchenyi István naplói. I–VI. köt. Szerk. és bev.: Viszota Gyula. Bp., 1925–1939. Magyar Történelmi Társulat. (Magyarország újabbskori történetének forrásai. Gróf Széchenyi István összes munkái 10–15.) I. köt. Bp., 1925. Egy. ny. CLX, 927 p.; II. köt. Bp., 1926. Egy. ny. CL, [2], 823 p.; III. köt. Bp., 1932. Egy. ny. LXXVIII, 810 p.; IV. köt. Bp., 1934. Sylvester ny. LXXII, 754 p.; V. köt. Bp., 1937. Sylvester ny. XCI, 840. [1] p.; VI. köt. Bp., 1939. Sylvester ny. CVII, 810 p. (a továbbiakban – Széchenyi naplói)

² Lásd: Széchenyi naplói. II. köt. p. 642., pp. 711–715, 749–750.; Széchenyi naplói. III. köt. pp. 497–740.; Szász Károly: Gróf Széchenyi István és az akadémia megalapítása. A Széchenyi-szobor leleplezési ünnepére a m. tud. akadémia megbízásából. Bp., 1880. Akadémia. pp. 112–114.; Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia fél évszázados történetéből 1831–1881. Bp., 1880. Akadémia; A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Bp., 1975. Akadémiai.

ságokra, és kiterjedésükre nézve magok is egy osztályt érdemelnének, említetvén, mellyeknek tökéletes esmeretekhez, és hasznokhoz mások is, úgy mint a hadi mesterség kimiveléséhez okvetetlenül tartozandók, kívántanak; ... a Katonai Tudományoknak édes Hazánkban leendő tökéletesítéseikre tíz ezer forintot convencios pénzben ajánlok, olly okkal, hogy ezen tőke pénz nálam és maradékimnál, és Hagyományosainknál felmondhatatlanul maradjon, és a jószágaimon feküdjék, mind addig, míg én, vagy maradékim, vagy Hagyományosink azt letenni nem kívánnók; tartozunk azonban annak hat percentuális kamatját ugyan convencios pénzben esztendőnként fizetni, melly kamatok a Magyar Nemzeti Tudós Társaság olly rendes tagjának fizetésére fordittassanak, kinek kötelessége legyen a Tudós Társaság felvigyázása alatt az Angoly, Franczia, Muszka, Német s. a. t. Európai Nemzeteknek a hadi tudományokról szóló érdemes munkáit magyarra fordítani, de az efféle munkák közé a katonai regulamentumokat, vagy azok kivonatjait nem értvén.”³

Festetics László gróf 1826. június 27-i adománylevelében tehát azt hangsúlyozta, hogy a Magyar Tudós Társaságban létre kellene hozni a hadtudományok gondozására a megfelelő szervezeti formát, a hadtudományi osztályt. Indoklása szerint a „hadi tudományoknak, ámbár ezek sokféleségére, fontoságukra, s kiterjedésükre nézve maguk is egy osztályt érdemelnének”. Ám mivel ez a hazai viszonyok miatt nem volt lehetséges, azt javasolta, hogy az Akadémia matematikai osztályában egy rendes tag foglalkozzon a hadtudományi kutatásokkal.

A magyar tudományosság történeti fejlődésében fordulópontot jelentő 1825. november 3-i alapítástól számítva csak két év múlva szentesítette a király az 1827. évi XI. törvényt: „A honni nyelv kimivelésére felállítandó Tudós Társaságról, vagy is Magyar Akadémiáról”, amely kimondta, hogy az intézmény feladatköre „a honni nyelvnek nemcsak terjesztésére, de egyszersmind annak minden tudományok s mesterségek nemeiben lehető kimíveltetésére is lévén intéztetve”.⁴ Ezt a hadtudomány-történeti tény a magyar tudomány és az Akadémia történetét kutatók mindig kiemelik. Ám megfigyelhetjük még egy fontos, szentesített törvénycikkelyről, amely hangsúlyozottan a hadi tudományok magyar nyelven való fejlesztését szolgálta. A Festetics László grófnak „nemes ajánlatát” törvénybe iktató 1827. évi XIX. tc. kimondta: „a fölállítandó tudós társaság vagy magyar akadémia javára, név szerint az a mellett a katonai ismerettárgyakra berendezendő mennyiségtani osztály javadalmazására további 10.000 forintot ugyancsak pengő pénzben áldozott”.⁵

A Magyar Tudós Társaság 1831-es alaprajza szerint: „A Magyar Tudós Társaságnak egyedül csak az van téve céljává, hogy munkálkodása által ha-

³ RAL Országgyűlési ívrét No. 109.

⁴ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 1 (1831–1832). p. 55.

⁵ Magyar Törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek. Ford.: Csiky Kálmán. Magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: Márkus Dezső. Bp., 1901. Franklin. p. 457.

zánkban a tudományok és szépmivességek honni nyelven miveltessenek”,⁶ de a Társaság alapszabályai, közé iktatta a tudományok, így a hadtudományok, magyar nyelven való művelését is. A korabeli uralkodói hivatalos felfogás a hadtudományokat a matematikai tudományok körébe tartozónak tekintette. Mivel önálló hadtudományi osztály felállítása – noha kívánatosnak tartották – a politikai viszonyok miatt nem volt lehetséges, az Akadémia ezt a diszciplínát, a IV. (Mathematicai) Osztály keretébe sorolta. Ebben az osztályban tevékenykedtek a hadtudományokat művelő levelező tagok és a Festetics-alapítvány évi 600 forintnyi kamatából fizetett hadtudományi rendes tag is, akit első esetben csak 1838-ban választottak meg. A hadtudományok jelentőségét felismerve az Akadémia XVI. nagygyűlésének 1845. november 22-i ülése létrehozta a 'IV. Mathematicai Osztály Hadtudományi Alosztály'-át, amelyben egy rendes és két levelező tag munkálkodhatott.⁷

A Társaság alapító atyái tehát természetesnek és szükségesnek tartották, hogy az Akadémia munkálkodása minden tudományra, így a hadtudományokra is kiterjedjen, éspedig Magyarország felvirágoztatása, a nemzet fejlődése és a honvédelem érdekében. Az Akadémia működése különböző időszakokban a katona-akadémikusok figyelme – a magyar hadügyi műnyelv megteremtése és fejlesztése mellett – egyszerre fordult az egyetemes és a magyar hadügy múltja, jelene és jövője felé.

A reformkorban Széchenyi a hadtudomány művelőit mindig melegen pártfogolta, velük rendszeres kapcsolatot tartott, és tudományos tevékenységük alapján elősegítette hét, ténylegesen szolgáló hivatásos katonatiszt megválasztását az Akadémia levelező, rendes és tiszteleti tagjává, mégpedig a következő időrendben:

Kiss Károlyt (1793–1866), a 37. magyar sorgyalozezred főhadnagyát az I. nagygyűlés 1831. február 17-i 4. ülésén levelező taggá, majd mint a nyugállományú századost a XI. nagygyűlés 1840. szeptember 5-i, 9. ülésén hadtudományi rendes taggá;

Baricz György (1779–1840) hadmérnök őrnagyot, a peschierai erődítési helyi igazgatót és *Szontagh Gusztávot* (1793–1858), a 37. magyar sorgyalozezred főhadnagyát, a II. nagygyűlés 1832. március 5-i 5. ülésén levelező taggá (az utóbbit nyugállományú századosként a X. nagygyűlés 1839. november 23-i ülésén a filozófiai osztály rendes tagjává); báró *Lakos Jánost* (1776–1843), a 2. székely határőrezred ezredesét az 1832. március 10-i 6. ülésen tiszteleti taggá; *Tanárky Sándort* (1774–1839), a 6. határőrezred első őrnagyát a VIII. nagygyűlés 1837. szeptember 7-i ülésén levelező taggá, majd a IX. nagygyűlés 1838. szeptember 7-i 7. ülésén első hadtudományi rendes tag-

⁶ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 1 (1831–1832). p. 101.

⁷ Kónya Sándor: „...Magyar akadémia állitassék fel...” Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990. Bp., 1994. MTAK. pp. 9–13, 57–101. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Új sorozat 32.)

gá; *Korponay Jánost* (1819–1881), a 32. magyar sörgeyalozezred főhadnagyát és *Mészáros Lázárt* (1796–1858), az 5. huszárezred alezredesét a XV. nagygyűlés 1844. december 29-i 7. ülésén levelező taggá; (Kőszeghi) *Mártony Károly* (1783–1848) vezérőrnagyot, morvaországi erődtési kerületi igazgatót a XVIII. nagygyűlés 1847. december 24-i 4. ülése levelező taggá választotta, de ő 1848 januárjában levélben bejelentette, hogy nagy szolgálati elfoglaltsága miatt a megfizetést nem fogadhatja el.⁸

A Magyar Tudós Társaságban a hadtudomány meghatározását és a tudományok rendszerében elfoglalt helyét illetően a nézetek megoszlottak. A XIX. század közepére a hadügy minden területét radikálisan átalakító francia forradalmi és napóleoni háborúk történetének és tapasztalatainak feldolgozásával óriási mennyiségű heterogén jellegű hadtudományi irodalom keletkezett. A hadtudomány történetének egyik legtermékenyebb időszakában a leggazdagabb nyilvánvalóan a háború és a hadviselés, a hadászat, a hadművelet és a harcászat lényegével, elméleti és gyakorlati kérdéseivel, problémáival foglalkozó szakirodalom lett. Ez a nagyon gazdag és igen eltérő színvonalú irodalom tudományosan igyekszik feltárni a háború keletkezését, természetét és törvényszerűségeit. Sőt ezen kívül a hadtudomány művelői újabb és újabb kísérleteket tesznek a hadtudomány és a hadviselés rendszerezésére, a hadtudomány és egyes ágainak fogalmi meghatározására is.

A háború, a hadviselés, a katonai stratégia és taktika titkait elemző nagyszámú és sokrétű munkák és szakírók közül az Akadémia és tagjai hadtudományi munkálkodására meghatározó hatással négy hadtudós volt: Károly főherceg, Adam Heinrich von Bülow, Antoine Henri Jomini és Carl von Clausewitz, akiket ma is a hadtudomány klasszikusának tekintenek, viszont a többi szakíró, már szinte elfelejtették és munkáik csak hadtudomány-történeti érdekességet jelentenek.⁹

A kilépett porosz katonatiszt, *Bülow* volt az első kora szakírói közül, aki kifejtette a magasabb hadvezetés, a stratégia új rendszerét 'Az újabb katonai rendszer szelleme' című művében.¹⁰ Bülow noha az egyik legtöbbet vitatott katonateoretikus, mégis ő ismerte fel először kora hadügyi változásainak lényegét, a minőségi fejlődést a stratégiában és a hadkiegészítésben. Nevéhez fűződik annak megfogalmazása, miszerint a hadászat a politikának, a harcászat a hadászatnak van alávetve. Bevezette a hadműveleti bázis, a hadászati

⁸ Lásd részletes életrajzukat és tudományos munkálkodásukat: Ács Tibor: A Magyar Tudományos Akadémia kiemelkedő katona tudósai. In: Közgyűlési előadások 2000. november. 175 éves a Magyar Tudományos Akadémia. 2. köt. Bp., 2002. MTA. pp. 493–509.; A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002. 1–3. köt. Főszerk.: Glatz Ferenc. Bp., 2003. MTA Társadalomkut. Közp.

⁹ Lásd részletesen: A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Bp., 1974. Zrínyi. pp. 67–91, 379–622.

¹⁰ Lásd: Bülow, Heinrich: Geist des neuern Kriegssystems. Hamburg, 1799. 333 p., 58 vázlat. Hadtudományi Könyvtár No. 37778.

szétbontakozás és más stratégiai fogalmakat. Ám művében túlhangsúlyozta a geometrikus hadműveleti formák jelentőségét. A stratégia alapkérdésének a hadműveleti vonal és a hadműveleti bázis kapcsolatának törvényszerűségeit, geometriai szabályait tartotta, hangsúlyozta a raktárak, a manőverezés fontosságát, valamint a stratégiai tervezésben a terep jelentőségét. A háború vezetését nem művészetnek, hanem tudománynak tekintette, melyben a matematikához hasonló törvényszerűségek uralkodnak. Híressé vált új katonai rendszere, bár több vonatkozásban nem bizonyult életképesnek, mégis új fejezetet nyitott a hadtudomány történetében.

Jomini tábornok műveiben rendszerbe foglalta az egész a hadtudományt. Ő foglalta össze alkotó módon a napóleoni hadművészet rendszerét. Feldolgozta a hadtudomány valamennyi területét, de legerősebb oldala a stratégia volt, melynek fogalma pontos meghatározásával, a politika és a stratégia összefüggéseinek, valamint a hadászat és a harcászat mellett a hadművelet fontosságának felismerésével jelentősen előbbre vitte a hadtudományt. Igen fontosnak tekintette a hadtörténelem tanulmányozását, elméleteit és híres maximáit mindig hadtörténeti példákkal bizonyította, melyek szerint a háború valamennyi lehetséges fordulatára biztos megoldásokat jelentenek. Stratégiai rendszere a manőverre épült, a csatát másodlagos jelentőségűnek tartotta, munkásságának nagy értéke a hadművészeti fogalmak tisztázása. *Jomini* főműve, 'A hadművészet kézikönyve' – Clausewitz nagy hatású munkája mellett – a hadtudomány mindmáig legjelentősebb összefoglalása, szintézise.¹¹

Clausewitz tábornok kitűnő elméleti és hadtörténeti munkákat írt, közte 'A háborúról'¹² című remekművet.¹³ Még ma is a legnagyobb hadtudományi klasszikusnak számító és sokat idézett Clausewitz ebben a munkájában a háború és a politikai összefüggéseinek alapján vizsgálta a háború leglényegesebb vonásait. A francia forradalmi és a napóleoni háborúk tapasztalatai alapján leszűrte hadviselési elvek az ő megfogalmazásában váltak a hadtudomány részévé. Clausewitz munkássága a hadtudomány minden ágára kiterjedt és a hadtudományt rendszerbe foglalta. A tudományos életműve iránti érdeklődés napjainkra sem csökkent, sőt 'A háborúról' című nagy alkotásának jelentősége a változó világ hatásai és következményei ellenére egyre nő.

Mint említettük, a kor felfogásához híven – elsősorban a porosz Bülow és Károly főherceg hatására, akik szerint a hadtudományokban a matematikához és a geometriához hasonló törvényszerűségek uralkodnak – a Magyar Tudós Társaság a hadtudományokat a matematikai tudományok egyik ágazataként kezelte. A katonaaadémikusok közül Tanárky Sándor, az első hadtudományi

¹¹ Lásd: *Jomini, Antoine Henri: Précis de l'art de la guerre. Tom 1–2. Paris, 1837. 416 p., 2 t.; 224 p. Hadtudományi Könyvtár No. 39031.*

¹² *Vom Kriege. Berlin, 1832.*

¹³ Lásd: *Clausewitz, Carl von: A háborúról. Ford. és jegyz. ell.: Réczey Ferenc. 1–2. köt. Bp., 1961–1962. Zrínyi. 348, 517 p.*

rendes tag 1838. november 19-i székfoglalójában is „a mathematicai elveken alapuló hadtudományok szorgalmas műveléséről” beszél. A második irányzat fő képviselője Szontagh Gusztáv, aki Jomini tanításai alapján a hadtudományt a hadművészettel azonosította, és helyesebbnek tartotta, ha nem tudománynak, hanem művészetnek tekintik. Szontagh szerint: „a hadtudomány, elvontan tekintve, kevés, igen egyszerű elvekből áll; de alkalmazásában végtelen, s nem tudomány többé, hanem művészet”. A harmadik irányzat képviselője Kiss Károly, aki Clausewitz nyomán a hadtudományt tudománynak ismeri el. A háborút és a hadügyet – katonai szempontból indulva ki – „a hadtudományok szent tisztaságára figyelve” vizsgálja.

Az Akadémia és tagjai a reformkorban a hadikultúra fontos elemeként a „hadtudományok honosítására” törekedtek. A hadtudomány ágainak – korabeli elnevezésük szerint – a következőket tekintették: (1) a háború politikája vagy hadi politika, (2) a hadtudomány elmélete, (3) stratégia, (4) taktika, (5) hadi történetírás, (6) katonai tan- és nevelési rendszer, (7) a hadi építés mestersége, (8) hadi földírás, (9) a fegyver és lőszer ismerete.

A Magyar Tudós Társaság – mindenekelőtt pedig az 1831 és 1844 között megválasztott katonatiszti állományú tiszteleti, rendes és levelező tagjai – már a reformkorban a hadikultúra alapterületei fejlesztése érdekében céltudatos munkálatokat folytattak. Az első fő célkitűzésük a korszerű magyar katonai nyelv megteremtése volt. Ők tették a legtöbbet a hadi műszavak magyarításáért és szótárakba kerüléséért, így az 1834-ben megjelent Mathematicai Műszótárban, az 1843-ban Heckenast Gusztáv által közreadott Hadi Műszótárban és az akadémiai nagyszótárban igyekeztek minél több magyarított hadi szakkifejezést elhelyezni. Második fő célkitűzésük a híres külföldi katonai teoretikusok művei magyarra fordítása volt, hogy a hazai közvélemény számára is hozzáférhetővé tegyék az egyetemes hadtudomány különböző területein született új eredményeket. Munkálkodásuk harmadik fő céljának a magyar kutatók ösztönzését tekintették a hadtudomány magyar nyelven való művelésére és alkotásaik publikálására.

Ha áttekintjük az Akadémia megjelent évkönyveit, az Értesítőket, a Tudománytárat, a Tudományos Gyűjteményt, a korabeli folyóiratok és napilapok oldalait, azokban a reformkori hadikultúrát gyarapító, gazdagító, számos eredeti hadtudományi értekezést, tanulmányt, műfordítást és cikket találunk az Akadémia civil és katonai tagjainak tollából. A magyar hadtudomány különböző ágainak témáit tárgyaló írások nem egy esetben olyan eredeti teljesítményeket mutattak fel, amelyek színvonalukban felvehették a versenyt az ismert francia, német, angol vagy más európai katonai szakírók munkáival. Az viszont igaz, hogy a hazai publikációk többsége nem vehette fel a versenyt a neves külföldi katonai teoretikusoknak a hadtudományok fejlődését meghatározó, a hadügy számos új törvényszerűségét feltáró és a hadtudományban máig is élő, nem egy axiómát megteremtő munkásságával.

Érdekes nézetet fejtett ki a matematika és a hadtudomány viszonyáról a

II. nagygyűlés 1832. november 16-i ülésén a matematikus Győry Sándor. Azt állította, hogy a társadalom, a gazdaság és a tudomány a matematikára épül, így a hadügy és a hadtudomány is a matematikára vezethető vissza, egyben „költői” kérdéseket tett fel: „Mind az oltalmazó, mind a megtámadó katonai tudomány elkerülhetetlenül mathematicai ismereteken épül? Nemde mind kettő mathematicai terv, eszközök, és kiszámolások szerint folytattatik?” És íme a válasza: „Mely módon valóban ez is jól vezérelt és minden szükséges mathematicai ismeretek s eszközök nélkül szűkölködött könnyen semmivé tehet és elszéleszthet”.¹⁴

A katonaaakadémikusok rendszeresen lektorálták a tudós társasághoz beküldött hadtudományi kéziratokat, és ebben a tevékenységben elsősorban Lakos János, Baricz György, Kiss Károly és Szontagh Gusztáv tűnt ki. Például Baricz 1836-ban Perczel Mór 'Várbeli erősítés' című dolgozatáról, kijelentette, hogy „a felállítandó magyar »katonai nevelékház« számára alkalmas segédlet lenne, mert magyar nyelven ilyen témájú munka még nem született, azonban »a mostani formájában és állapotjában elfogadhatónak nem tartja, azt a szerzőnek vissza kell adni«, de meg kell dicsérni „a hazai nyelv és tudomány körül tett fáradozásaiért”.¹⁵

Az 1837. és 1838. évi kisgyűlések javaslata alapján két hadtudományi kéziratot ajánlottak kiadásra az Akadémia igazgatóságának: (1) „Hadtudomány elemei (Eredetijének czíme: Beiträge zum praktischen Unterricht im Felde). Németből ford. Kiss Károly. Első kötet – Vizsgálták Baricz György és Szontagh Gusztáv.” (2) „A stratégia elvei, Károly Főhgtől. Ford. a francia kiadásra tekintettel Tanárky Sándor. – Vizsgálták Kiss Károly és Szontagh Gusztáv.”¹⁶

A magyar hadtudomány fejlődése szempontjából igen kedvezően alakult az 1838. esztendő, mert Tanárky Sándor személyében megválasztották az Akadémia első hadtudományi rendes tagját. Tanárky Teleki József gróf előülő (elnök) és Széchenyi István gróf másodelölülő (alelnök) jelenlétében, az 1838. november 19-i kisgyűlésen olvasta fel 'A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fentartására életbe ható fontosságáról' című hadtudomány-történeti jelentőségű székfoglalóját.¹⁷ Az értekezés, a polgári reformok szellemében a magyar hadtudomány fejlesztésének programját fejti ki, és a végrehajtásában megfogalmazza a Magyar Tudós Társaság szerepét. Ezért indokolt, hogy részletesebben ismertessük az értekezést.¹⁸

¹⁴ Győry Sándor: A mathematicai tudományoknak, az elme kifejtésére és köztársaságok virágoztatására befolyásáról. In: A Magyar Tudós Társaság évkönyvei 2 (1832–1834). Első Osztály. pp. 36–37.

¹⁵ RAL 67/1836., RAL K No. 1392. 90, 100. lev.

¹⁶ RAL K No. 1392. 107. lev., RAL K No. 1393. 57–58. lev.

¹⁷ RAL K No. 1393. 80. lev.

¹⁸ Lásd Tanárky Sándor: A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fentartására életbe ható fontosságáról. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). pp. 226–240.

Tanárky bevezetőjében leszögezi: „A hadtudományok hasznairól akarok értekezni. Úgy akarom a hadtudományokat előállítani, mint a nemzeti élet fenntartásának leghatalmasabb eszközét; elhanyagolásukat, mint politikai halálra vezető legegyszerűsebb utat.” A továbbiakban azt taglalja, hogy a háborút és a hadsereget az emberi társadalom életéből nem lehet kiiktatni, „az áldott béke örök virágzását” nem lehet megvalósítani, és az ezzel kapcsolatos elméletek mind zsákutcába jutnak, ezt „Rousseau, Kant és mások tapasztalták”.¹⁹ Ezért kiindulási alaptétele: „Mióta földtekénket ember lakja, földtekénk hadszín vala; valamíg azt ember lakandja, földtekénk hadszín marad”. Ebben a helyzetben a hadtudományok „olgy kincssel gazdagítják a polgári társaságot, minél becsesbet a tudományok egy neme sem nyújthat. Mert mit használhat a többi tudomány útján nyert eredmény, ha nem védik meg az országot.” Kiemeli, hogy ahol „a hadtudomány és vele testvér hadmesterség” alapján védi a haderő a polgári társadalmat és államot, ott a „tudomány, művészet, ipar, kereskedelem szabadon virágoznak, s a közjólét haladását semmi sem gátolja”.²⁰

Ebből a fontos megállapításból kiderül, hogy Tanárky felismerte a politika és a hadügy közötti kapcsolatok jelentőségét és olyan hadtudományi tételeket hirdetett meg, amelyekbe belefoglalmazhatta az osztrák függés lazítását és a polgári átalakulást sürgető reformjavaslatait. Erre utal, amikor felteszi a kérdést: „Milly végválasztó befolyása legyen a hadi műveltségen épült hősi szellemnek a nemzeti önállóság fentartására vagy az elvesztett függetlenség visszaszerzésére? Legtisztábban kitűnik a minden időkorban hódítók által gyakorolt politikából. Semmitől inkább az nem retteg a hódító zsarnok, mint az elnyomott nép hadi erőitől.” És a magyarországi helyzetre gondolva megállapítja, hogy „a hadtudományos kiművelődés útjait vagy tövisekkel megrakja, vagy egészen is elzárja, azután a bárdatlan népet hadi fő hivatalok viselésére alkalmatlannak lenne kikiáltván, tőlük elrekeszti”. Az elnyomók a hazaszeretetet elaltatják és a függő ország katonai erejét idegen érdekek szolgálatába állítják. Ha a leigázott nemzet vissza akar kerülni az önálló nemzettek közé, elsőrendű feladata, hogy „gyakorolja a hadtudományok minden ágát, ébressze, egyesítse általuk az alélt, elszórt erőket; így valaha visszaléphet a nemzetek sorába: különben soha sem”.²¹

Értekezésében Tanárky részletes hadtudomány-történeti áttekintést is ad. Felvázolja, hogy milyen fejlődési állomások jellemzik a hadtudományt a XIX. század közepéig és megállapítja: „Mint a műveltség egyéb ágai, úgy a hadtudomány is sok változáson ment keresztül”. Elismerően méltatja a francia polgári forradalom szerepét a hadügy és a hadtudomány fejlődésében: „A francia forradalmi háborúk, nagyszerű eredményeikkel... miképen ezen világnk nagy részeire kiterjedt rázkódással a hadtudományok történetében is új

¹⁹ Uo. p. 226.

²⁰ Uo. pp. 227–229.

²¹ Uo. pp. 229–230.

időszak kezdődik”. Hangsúlyozza, hogy „Európában nemzeti függetlenséget hadi erő, hadi erőt hadtudományos műveltség nélkül még csak képzelni sem lehet”.²² A sokoldalúan ábrázolt hadtudomány-történeti körkép és a korabeli hadtudomány minden ágazatának elemzése után joggal vonja le ezt az igen figyelemreméltó tanulságot: „Nem ismerek Európában nemzetet, mellynek a hadtudományok művelésére sürgetőbb oka lehetne, mint épen nekünk magyaroknak”.²³ Elmarasztalva a hadtudományt lebecsülő hazai nézeteket, szinte líraián ünnepélyesen kéri: „Tekintetes Tudós Ts.! fogadd be kebeledbe az eddig nálunk hontalan hadtudományokat, ápolod őket azon gyöngédséggel, mellyel a tudományok más ágait ápolni szoktad!” Ehhez még javasolja, hogy az Akadémia a tudományok rendszerében állítsa a hadtudományt az őt megillető helyre, és kijelenti: „Igen hibáznának tehát, ha hazánk boldogításán fáradozván, a működés egy vagy más nemét a tudományok hierarchiájából kirekesztenők; de megbocsáthatatlan vétket követnének el, ha a dolgot úgy intéznők, mi szerint a kirekesztés épen a hadtudományokat találja.”²⁴

A Magyar Tudós Társaság első hadtudományi rendes tagja székfoglalóját a magyar hadtudomány elmaradottsága felszámolásának sürgetésével fejezte be. A kisgyűlés elrendelte, hogy az értekezés jelenjen meg a Magyar Tudós Társaság Évkönyvében.

Tanárky programja a reformok szellemében hirdette meg az önálló magyar hadügy követelését és a magyar hadtudomány fejlesztését. Az általa előterjesztett programot a katonaaadémikusok a magukénak vallották és komoly erőfeszítéseket tettek a hadtudomány színvonalas művelése és meghonosítása érdekében. Az Akadémia civil tagjai közül is számosan csatlakoztak e tevékenységhez, és különösen a magyar hadtörténet különböző korszakainak feltárásában értek el figyelemre méltó eredményeket.

Az akadémiai nagygyűlés 1838. szeptember 7-i ülésén a Történetírási Osztály rendes tagjává megválasztotta *Kossovich Károlyt* (1803–1841). A tehetséges jogász 1838. szeptember 25-i levelében bejelentette, hogy székfoglaló „értekezésem tárgya ’Hazánk védelmi rendszeréről történeti tekintetben’. A tárgy nagy, fontos, és érdekes, és a kivitel sikerültéhez képest ebbeli kötelességem az 1839-ben tartandó X. nagygyűlésben teljesíteni szándékom.”²⁵ A X. nagygyűlés 1839. november 16-i első ülésén meg is tartotta székfoglalóját, ’A magyarok védelmi rendszere’ című terjedelmes emlékirata néhány részletének ismertetésével. Az ülés elrendelte az értekezés kiadását az Évkönyvekben.²⁶ Kossovich székfoglaló előadásában erőteljesen hangot ütött meg az önálló magyar hadügy követelésével, amivel kihívta maga ellen a király és a kormány haragját. A ki-

²² Uo. pp. 231–237.

²³ Uo. p. 238.

²⁴ Uo. pp. 239–240.

²⁵ RAL 90/1838.

²⁶ RAL K No. 1354. 2. lev.

rály elégedetlenségének 1841. május 29-én nyíltan is kifejezést adott, amidőn József nádort jelentéstételre szólította fel arra nézve, hogy Kossovich Károlynak a magyarok védelmi rendszeréről írt munkája hogyan nyerhetett el akadémiai támogatást, s általánoságban arról is, hogyan lehetne „az Akadémia néhány tagjánál még mindig nyilvánvaló felforgató törekvést elnyomni”. József nádor alaposan megfontolta a kérdést, s mert éppen az ellenkezőjéről volt meggyőződve, csak az év végén (december 18.) tette meg reá a felterjesztés.²⁷ Kossovich tanulmánya tehát nem láthatott napvilágot és a Magyar Tudós Társaság Évkönyvének ötödik kötetében így kénytelenek voltak megjegyezni a szerkesztők, hogy a székfoglaló: „Nem jelenhetik meg”.²⁸

Ugyanerre a sorsra jutott Kossovichnak az 1840-re elkészült 'A nemzetek béke- és hadviszonyairól' című műve is, annak ellenére, hogy két bírálója is javasolta kiadásra. A „nemzetek had és béke viszonyairól” szóló értekezést – mint Bajza József leírta – „alkalmasnak tartom az Évkönyvekbeni kiadásra. Tárgyát tudományos készültséggel fogja fel és minden oldalról világosítja”.²⁹ Péczely József 1840. szeptember 4-i bírálatában kiemelte: „A szerző miután kifejtette a béke és hadállapotnak eszméjét, s kit, mikor és mikép illet a had és béke jog gyakorlata? Melyek a garantiák, melyekben egyesek és társaságok [társadalmak] önállóságukat s szabadságukat keresik? – tárgyra térve, érdekes áttekintését adja a nemzetek had és békeállapotának, kezdve a régi görögökön és rómaiakon, egész jelen korunkig. Ez áttekintésnek minden sorából látszik a gondolkozó elme, s históriában nagy jártasság” és átdolgozás után közreadását javasolja „az Évkönyvekbe – hová fontosságánál fogva megérdemli”.³⁰ Sajnálatos, hogy ezek a hadikultúránk lényeges jegyeit tárgyaló kéziratok még mindig nem kerültek elő.

A XI. nagygyűlés 1840. szeptember 5-i 9. ülésén Szontagh Gusztáv mondott emlékbeszédet az 1839. december 29-én elhunyt Tanárky Sándor hadtudományi rendes tagról.³¹ Ez az emlékbeszéd azért érdemel figyelmet, mert Tanárky hadtudományi munkásságának méltatása mellett a már neves filozófus, Szontagh részletesen kifejti nézeteit a hadtudomány jelentőségéről, a magyar hadtudomány állapotáról és a Magyar Tudós Társaság szerepéről. Először meghatározza a tudományok rendszerében a hadtudomány helyét és jelentőségét. Azt bizonygatja, hogy a hadtudomány „a tudományok királynéja, mivel a többiek annak oltalma alatt virágoznak; haladása s hanyatlása a nemzetek történetében korszakot képez... e fejedelmi tudomány gyakorlata tartja fenn az álladalom függetlenségét”. Ha tehát a hadtudománynak ilyen jelentő-

²⁷ Bártfai Szabó László: Adatok a Magyar Tudományos Akadémia történetéhez 1825–1849-ig. In: Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez. Első füzet. Bp., 1926. Akadémia. p. 48.

²⁸ A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). p. 22, 86.

²⁹ RAL 21/1840.

³⁰ RAL 8/1840.

³¹ Lásd: A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). pp. 204–213.

sége van a társadalom fejlődésében az „illy végtelen fontosságú tudomány oly intézetnél, mellynek a tudományok és művészetek művelése tűzetett ki czélul, tekintetlenül nem maradhatott: a dolog természetében fekszik”.³²

Szontagh a korabeli neves katonai teoretikusok nézeteinek hatása alatt fejti ki a hadtudományi kutatómunkával kapcsolatos álláspontját és kijelenti, hogy a hadtudomány inkább művészet, mint tudomány „A hadtudomány – mondta – elvontan tekintve, kevés, igen egyszerű elvekből áll; de alkalmazásában végtelen, s nem tudomány többé, hanem művészet, a művészetnek pedig a lángész teremt szabályokat; a hadtudomány e tekintetben a nagy hadvezérek hadi munkálatairól elvont elmélet. Eredeti írók ennél fogva, a hadtudományban kivált, csak a vezérek lehetnek vagy a tábornoki kar azon főtisztjei, kik a fővezérhez közel állanak, s terveikben részt vesznek. Így nyertük a legújabb időben Napóleon, Károly főherceg és Jomini eredeti munkáikat, mikkel e tudomány elmélete haladott.”³³ Az a véleménye, hogy ilyen katonai személyiségeket a Magyar Tudós Társaság nem remélhet tagjainak sorába, és így a tagoknak megválasztott katonáknak más a hivatásuk, mindenekelőtt „a lángésztől gyűjtött világot, mennél tágabb körben terjesztik, hadtudományi nyelvünket mívelik. Academiánk közvetlen célja is főleg az irányban fekszik Új fölfedezések és találmányok a lángész történetes ajándékai, azoknak előmozdítására tudós intézet tevőlegesen nemigen hathat s meg kell elégednie a már szerzett s meglévő kincse közbirtokká tételével.” Különösen hazánkban és az Akadémián „a hadtudományokat nem lehet eléggé ápolni, gyakorlóikat nem lehet eléggé pártfogolni”.³⁴

Szontagh Gusztávról még meg kell említeni, hogy ugyanezen nagygyűlés 1840 augusztus 27-i első ülésén olvasta fel ’A magyar philosophia alapelvei és jelleme’ című székfoglalóját.³⁵ Szontagh a hadtudomány művelésén túl a hazai tudományosságban elsősorban filozófiai és esztétikai munkásságával tűnt ki, alkotott maradandó értéket.

A hazai filozófia másik jeles civil képviselője, *Hetényi János* (1786–1853) a XII. nagygyűlés 1841. augusztus 30-i 4. ülésén, ’Az ész és philosophia fölségéről’ című székfoglalójában is érinti a hadtudomány helyzetét.³⁶ Azt elemzi, hogy milyen volt a hadtudomány a feudalizmus idején, amikor a testi erőt az ész fölé helyezték, amikor az elméletet és a tudományt lebecsülték. Felteszi a kérdést: „Minő volt a hadtudomány az ész kiskorúsága alatt? Szóljanak évkönyveink, mellyek tanúsítják, mily sok vérbe kerültek diadalaink. Ellenben ma az ész kitaláltatá a lángelméssel ama nagy mesterséget, mint kell fényes, és mégis kevesebb embervérbe kerülő diadalt nyerni, és in-

³² Uo. p. 204.

³³ Uo. p. 210.

³⁴ A’ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). Első Osztály. pp. 211–213.

³⁵ A’ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). Második Osztály. pp. 116–143.

³⁶ A’ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 6 (1840–1842). Második Osztály. pp. 35–64.

kább ész mint testi erő által győzni.” Kiemeli, hogy igen nagy jelentősége van a hadtudománynak; „az ész fölségének”, mert „innen intézi el seregeit a hadvezér, aki inkább ész, mint testi erő által győzni ügyes”.

Különösen sokat tett a hadtudomány akadémiai műveléséért Kiss Károly, akit tíz évi levelező tagság után választottak meg – Tanárky elhunyt után – hadtudományi rendes tagnak. Kiss Károly az 1840. december 14-i akadémiai közgyűlésen, Teleki József gróf elnöklétével és Széchenyi István gróf jelenlétében olvasta fel ’Mi okozta a francia köztársaság harcnyeréseit? Győzedelmeinek mi adott olly hatalmas befolyású sikert’ című hadtudományi rendes tagi székfoglalóját.³⁷ Értekezése elismeréssel szól a francia polgári forradalom vívmányairól, noha egész Európa egyesült a Francia Köztársaság ellen. Ám az mégis győzött a hatalmas ellenforradalmi koalícióval szemben. Hogyan történhetett ez? – sokszor és sokan teszik fel a kérdést. Kiss arra vállalkozott, hogy feltárja azokat az okokat, melyek a francia polgári hadügy fölényét előidézték a többi európai állam hadügyével szemben. Elemzése során rámutat arra, hogy már szinte minden lényeges tényezőt feltártak, mégsem könnyű választ adni a francia győzelem okaira. Megjegyzi, hogy már öelötte is többen írtak erről a témáról, de véleménye szerint elfogadható választ nem sikerült adniuk. Ő hadi tapasztalatai, a francia forradalmi háborúk elmélyült tanulmányozása alapján, „katonai szempontból indulva ki” igyekszik feleletet adni e jelentős kérdésre. A megvizsgált tényezők – megállapítása szerint – csak „némi befolyással voltak” a francia győzelemre, de a valóságos okot másban kell keresni. Azokkal értett egyet, akik a fő okot „nem annyira magában a francia hadseregbe, sem a respublica cselekvése módjába helyezik, hanem azon kívül egészen idegen anyagokban, t. i. coalitióban magában keresik”. E következtetésének bizonyítására felidézi az 1792., 1793. és 1794. évi hadjáratok alatt a koalíció politikai és katonai vezetésében meglévő ellentéteket.

Kiss székfoglalójának témaválasztása igen érdekes, hiszen választhatta volna Mohácsot vagy valami más témát a magyar hadtörténetből. De ő a társadalmi fejlődés, a hadtudomány szempontjából is történelmi fordulópontot jelentő francia forradalom hadügyének vizsgálatát, bemutatását választotta. Mondanivalójának kifejtése során sajátos megoldást követett. Nem dicsérte a francia hadügyet, bár kifejtette a tömeghadsereg erkölcsi-politikai állapota, a tiszt elöléptetés, a hadsereg-irányítás és -ellátás új rendszere, a forradalmi hadművészeti eljárások fölénye mellett felhozható érveket, de a szövetséges ellenforradalmi koalíciót elmarasztalta. Ez az eljárás kétségtelenül érdekes és elgondolkodtató. Ezt az érdekes logikai módszert Kiss nagy tehetséggel használta fel arra, hogy a legjobb polgári katonai szakírók hadtudományi tételeinek segítségével bebizonyítsa a francia polgári forradalom hadügyének fölényét a régi feudális rendet képviselő koalíció hadügyével szemben.

³⁷ Uo. pp. 3–17.

A székfoglaló híven kifejezi, hogy Kiss Károly tiszteletre méltó dologra és tette vállalkozott: egy függő helyzetben lévő és önálló hadsereggel nem rendelkező országban a katonai nyelv megteremtésére irányuló kísérletét párosította a hadtudományi és hadtörténelmi ismeretek terjesztésére irányuló nemzeti önismeret igényével. A kisgyűlés jegyzőkönyve szerint: „A nagy érdekekkel hallgatott előadás a XI. nagygyűlésnek, a székfoglaló értekezéseket szabályozó pontjához képest, az Évkönyvekbe kinyomatni rendeltetett”.³⁸

A hadtudomány körét is érintette a XIII. nagygyűlés 1842. november 22-i második ülésén a nemzeti liberális történetírás úttörője, Horváth Mihály, aki ’A magyar honvédelem történeti vázlata’ címmel olvasta fel székfoglalóját.³⁹ Értekezésében olyan témát vizsgált, mely a „hazának egyik legbecsesebb kincse”, mert a „hajdankor eseményeiből, a fejleményeiből a jelennek óvást, s irányt adni, legnehezebb ugyan, de kétségen kívül legnemesebb feladata a történetnek”.

A reformokat sürgető és azokat történelmileg is megalapozni kívánó értekezés négy korszakra osztja a magyar honvédelem történetét. Az elsőben felvázolja a honvédelem történetét az Árpád-ház alatt, és ebben a részben fogalmazza meg nézetét a háborúról és a honvédelemről, eszerint: „A háborúk olly régiek, mint az érzéki természetű s érdekeik összeütközésében az ész szavának nem mindig hódoló emberek. Maga a kölcsönös védelemre szorult emberek társasága is háborúk eredménye némi tekintetben. Nem csoda tehát, hogy a honvédelem eleitől fogva legnyomósabb ügye volt a népeknek.” Horváth Mihály bemutatja az Anjouk országlásától a mohácsi csatáig tartó második korszakot, majd elemzi a honvédelem történetének harmadik korszakát, a mohácsi csatától az állandó hadsereg felállításáig. Meghatározása szerint a negyedik korszak 1715-től a „maig”, vagyis 1842-ig terjed. Ebben a részben megrajzolja a Habsburg-birodalom hadügyének több mint egy évszázados fejlődését és a magyarok katonai szerepét.

Megállapítja, hogy ebben a korszakban a hadügy területén nem történt előrelépés és a fejlődéshez reformok szükségesek. „Mert a fennálló katonai rendszer már maga nem felelhet meg az európai újabb status politicának. És a honvédelem története biztos vezetőül szolgál e nagy munkában.” Következtetése az, hogy Magyarország honvédelmének esetében „csak a polgári védhad-rendszer lehet egyedül biztos horgony, mellynek hatalmas ereje a nemzet sajkáját az élet és a szabadság öblében fentarthatja”. Horváth Mihály értekezésével azt a célt követte, hogy a magyar honvédelem történetén keresztül bebizonyítsa a polgári átalakulás elkerülhetetlenségét, és óvatosan felhívja a figyelmet az önálló hadügy és a nemzeti honvédelem megteremtésének szükségességére.

Korponay János a kisgyűlésen, 1845. március 17-én olvas fel a ’Hadi

³⁸ RAL K No. 1393. 123. lev.

³⁹ A’ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 6 (1840–1842). Második Osztály. pp. 298–376.

földírás’ című munkájából székfoglalójaként részleteket. A művet négy kötetre tervezte, első kötete 1845-ben jelent meg.⁴⁰ Korponay értekezésében megállapítja, hogy „a harcz jelenben, csak hadtudományok szigorú szabályai szerint viseltetik és ennek ellenére az újabb korban a tudomány mégis parlagon hagyta a hadtudományokat, s ezekkel azon egyedüli módszert, melly által a nemzet felvilágosulható”. Kiemeli, hogy a hadtudomány egyik ágazatát, a katonaföldrajzt kutatni kell és ő ezért fogott „a jelen Hadi földírás készítéséhez; egyedüli czélom ezzel, a magyar művelt közösséggel, olly önálló haditant megismertetni, mellyből e rend műveltsége kiviláglik”. Meghatározása szerint a katonaföldrajz tárgya: „A harcz színhelyének rendszeres harczműi vizsgálata, s a harczviselést könnyíthető vagy nehezíthető anyagi erőknél ismerete, Hadi földírásnak neveztetik”. Korponay János művével jelentősen hozzájárult a magyar hadtudomány fejlesztéséhez, és ő volt az, aki a Magyar Tudós Társaság 1845. október 28-i kisgyűlésén felolvasta Mészáros Lázár ’A katonaságról’ című levelező tagi székfoglalóját.

Mészáros Lázár ’A katonaságról’ című értekezésének mondanivalója a reformokért folyó harcot kívánta támogatni.⁴¹ Nagy érdeme, hogy a legkiemelkedőbb katonai teoretikusok tételeinek felhasználásával fejti ki nézeteit a francia forradalom szerepéről, a háború jellemzőiről, a hadviselés eszközeiről, a hadsereg és a fegyvernemek szerepéről, az általános hadkötelezettségről és a katonai szolgálati időről, a katonai nevelési és kiképzési elvekről. Értekezésének első részében az erőszak szerepét tárgyalja az emberi társadalom fejlődésében, és elítéli az esztelen háborút, „ezen ész előtti szörnyeteget”. Értekezésének második részében a hadsereg funkcióit veszi bonckés alá, és objektíven rajzolja fel a hadsereg fő kötelességeit: a „külső támadást visszaverni” és leverni a „törvény elleni belső rendbomlást”-t. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a hadsereget be lehet vonni „a közjót előmozdító munkákra” is. Rámutat a cs. kir. hadsereg legkirívóbb hibáira, a hadügyi reform égető szükségességére és a hadtudomány jelentőségére. Noha Mészáros Lázár értekezése a magyar hadtudományi irodalom egyik jeles munkája volt, kritikai mondanivalója miatt az Évkönyvben nem jelentették meg.⁴²

Ebben az időben az Akadémián belül már éles vita folyt arról, hogy a matematikai osztály tagjai több vonatkozásban háttérbe szorítják a keretébe tartozó hadtudományi alosztály tagjait. Ennek a helyzetnek a megszüntetése érdekében Kiss Károly elhatározta, hogy a következő akadémiai nagygyűlésen előterjesztéssel fog élni. Ez meg is történt a XVII. nagygyűlés 1846. de-

⁴⁰ Korponay János: Hadi földírás. I. köt. Hadi földírás elmélete; Európa általában, Orosz államok és Krakó köztársaság. Pest, 1845. Beimel József. VIII, 192 p., 2 t.

⁴¹ A székfoglaló kézírata RAL 198/1845.

⁴² A székfoglaló csak 134 évvel később lett közreadva, lásd: Mészáros Lázár: A katonaságról. A Magyar Tudós Társaság levelező tagi székfoglaló értekezése 1845. Sajtó alá rend.: Ács Tibor. Bp., 1979. Zrínyi Kiadó. 88, [4] p.

cember 17-i 3. ülésén, amelyet a hiteles jegyzőkönyv a következőképpen örökített meg:⁴³

„Olvastatott Kiss Károly hadtudományi rendes tagnak nyilatkozata melyben panaszt tevén az iránt, hogy a mathematicai osztály tagjai, a hadtudományi osztályt, mely alosztályképen ahoz kapcsoltatott, az őt illető térről leszorítván, sem az e tudomány körében megjelent munkákat nagyjuttalomra bocsátani, sem abból pályakérdéseket kitűzni, sem pedig lev. tagot e tudomány művelői közül ajánlani nem akarnak, kéri az academiát, hogy osztályát jelen alárendelt helyzetéből kiemelve, önálló osztállyá alakítsa; mely írott kívánságához élőszóval még azt adá, miszerint ha ez meg nem történetik, azaz is megelégszik, ha a mathematicai osztályt illető minden harmadik időközben a nagyjuttalom odaitélése és pályakérdések kitűzése kizárólag a hadtudományi osztálynak engedtetik által.”

A Kiss Károly felvetette problémákhoz és a hadtudomány akadémiai újra emancipálásnak kérdéséhez a mathematicai osztály részéről Vállas Antal és Győry Sándor rendes tagok szóltak hozzá, kinyilvánítván, miszerint: „a hadtudományoknak azon részét mely mathezisen alapul ők is a mathematicai osztály körébe tartozónak hiszik, s e nemben írt munkáknak nagyjuttalomra bocsáthatását, valamint illy nemű pályakérdések kitűzhetését nem ellenzik, de a hadtudományoknak azon részét melyek akár a történettudományba, akár a vegytanba vágnak, vagy épen csupán empiricán alapulnak, be nem fogadhatják a mathematicai tudományok körébe; mire még többen a hadtudományi alosztálynak, és a létesítése végett alapított tőkének viszonyát az egész academiához és ennek összes tőkéjéhez taglalván, határozattá lőn:

1-ör, hogy a tek. igazgatóság megkeressék az iránti intézkedésre, miszerint ezentul a hadtudományi alosztály számára alapított 10.000 pengőforintnyi tőkét külön kezeltetvén, e tőke esztendei kamatjainak hatoda ne csatoltassék többé az académia köztőkéjéhez, hanem félretétetvén, abból minden harmadik évben 50 aranyat tevő jutalom alakítanék, melyre a hadtudományi r. t. tűzhesse ki szakából pályakérdést, mely kitűzés azon esetre ha az igazgatótanács e javaslatot el fogadna már a jövő 1847-diki nagygyűlés alatt eshetnék meg, a jutalom megítélése 1849-ben történhetvén.

2-or. A nagyjuttalomérti versenyzés és levelező tag ajánlást illetőleg a nagygyűlés a mathematicai osztály tagjainak méltányosságától várja, hogy illő tekintettel fog lenni a hadtudományok körében megjelenő jeles munkákra és azokkal foglalkozó tudós férfiakra, fenmaradván hadtudományi r. tagnak, mint általában minden osztálybeli kevesebbségnek, egyes esetekben midőn az általa képviselt tudomány szakot az osztálynak bármely határozata által mellőzve hiszi e sérelmek orvoslását a nagygyűléstől kérni, mely eféle vitás kérdésekben az eldöntési jogot magának valamint eddig fenntartotta, úgy jövőre is fenntartani kívánta.”

⁴³ RAL K No. 1358. 13–14. lev.

A nagygyűlési határozat értelmében a hadtudomány újbóli emancipálása tehát megtörtént, amit két esemény is bizonyított. A nagygyűlés 1846. december 20-i ülésén a titoknok jelentésében közölte, miszerint a hadtudományi műveket is jutalmazni fogják, ezért: „Figyelembe, különösen a katonai rendébe, ajánlja az akadémia azon legújabb intézkedését, mely szerint 1849-től kezdve, minden harmadik évben a hadtudományi alosztály részéről egy ötven arannyi jutalom lészen pályakérdésekre csatolva. Teljesen meg lévén győződve e tudománynak főbenjáró fontosságáról a nemzetek élete és fennmaradása körül, az akadémia e bár kisded kezdettel a hadtudománynak honunkban felvirágoztatására óhajt lenni, hatni. Az első jutalomhirdetés a jövő évben esendek meg. Áldja meg a magyarok istene jó sikerrel ez ügyet.” Ugyanez a jelentés ismerteti az akadémiai elismerésben részesített műveket, és ezek között szerepel: „Korponay János ily című munkája: Hadi földírás elemei 1. kötet, mint irodalmunkban, e nemben első és egyetlen, melytől a belbecst és hasznosságot megtagadni nem lehet, tekintvén a szerzőnek fáradhatatlan szorgalma mind az adatok gyűjtésében, mind a munkának sok nehézséggel járó összehasonlításába, dicsérettel megemlíteni határozatott.” 1846. december 20-án még egy sikere volt a hadtudomány művelőinek az Akadémián, mégpedig egy előadással: 'A török hadügy jelen mibenléte' Korponay János hadtud. alosztályi levelező tagtól.⁴⁴

Az 1847-es esztendőben újabb eredményeket ért el az Akadémia keretében folyó hadtudományi tevékenység: „A hadtudományi szakból Kiss Károly r. tag hazánk hadügyeiről elmélkedve, a jelen rendszer némely hiányait adta elő. Korponay János lev. tag pedig Szerbia hadi földíratát, más ízben a Duna hadtudományi leírását közölte majd a harczmesterség történetéből adott elő töredékeket.”⁴⁵ A XVIII. nagygyűlés 1847. december 21-i 3. ülésén pedig „Olvastatott a mathematicai osztály által kitűzésre ajánlott ezen hadtudományi pályafeladat (amellyel a jelen kötet más fejezeteiben is foglalkozunk):

»Minthogy hazánkban az eddigi felkelési rendszerre alapított honvédelem magas hivatásának többé meg nem felelhet, adassék elő a nemzet átalakulásának e korszakában miként lehetne a honvédelmet a mostani hadak és harczviselés elveihez alkalmazva legczélszerűbben felállítani? mely is helyben hagyatott, s a pályamunkák beküldésének határnapjául 1849-dik évi mart. 31-dik napja tűzetett ki. Jutalom 50 arany«.”⁴⁶

Az első akadémiai hadtudományi pályázat igen pozitív visszhangot váltott ki. A sajtó is széles körben ismertette. A hadtudomány több művelője – például Raksányi Imre – is nekifogott pályamunkájának elkészítéséhez.

Az 1848. március 15-i magyar polgári forradalom előestéjén az Akadémia IV., azaz Mathematicai Osztályának keretében működő hadtudományi al-

⁴⁴ RAL K No. 1358. 11–17. lev.

⁴⁵ RAL K No. 1400. 29., 45–46. lev.

⁴⁶ RAL K No. 1358. 16. lev.

osztályhoz tartozott Kiss Károly ny. százados rendes tag, Korponay János főhadnagy és Mészáros Lázár ezredes levelező tag. Az Akadémia és katonatagjainak figyelemre méltó reformkori tudományos munkálkodása ösztönözte a testületen kívül folyó hadtudományi kutatásokat, publikációs tevékenységet, és eredményesen hozzájárult a reformkori hadikultúra fejlődéséhez, az 1848–49-es önálló magyar hadügy és nemzeti honvédelem megalapozásához.

Ez a több vonatkozásban hiányos hadtudomány-történeti vázlat is hűen érzékelteti, hogy az Akadémia és katonatagjainak a hadtudomány fejlesztéséért folytatott tevékenysége nemzeti kultúránknak szerves részét képezi, a magyar hadtudomány történetében pedig az egyik legszebb fejezet.

KÁROLY FŐHERCEG ÉS A MAGYAR HADTUDOMÁNY

Károly (Karl Ludwig Johann) főherceg (1771–1847) a kor legkiválóbb, Napóleont is első esetben az asperni nagy csatában legyőző osztrák hadvezére és katonai teoretikusa, a birodalmi hadsereg újjászervezője – számos klasszikus, az egyetemes hadtudományban korszakalkotó mű, egyebek között 'A kultúra hatása a hadművészetre' c. munka szerzője – nagy befolyást gyakorolt a magyar reformkor hadikultúrájára.¹ Kortársai közül elsőként ismerte fel és mindenki másnál világosabban értette meg, hogy a francia forradalom és köztársaság háborúi gyökeres változásokat idéztek elő a hadügyben. Elítélte és korszerűtlennek tartotta az abszolút monarchiák hadseregeinek hadkiegészítési és hadművészeti elveit.

Katonai reformjai (1800–1805, 1806–1809) jelentősek voltak a birodalmi hadszervezet és a vezérkar szervezete, a hadkiegészítés és a hadművészet átalakításában. Bevezette az oszlop- és csatárharcászatot. Stratégiai nézeteiben a támadó, döntést kereső aktív hadászat híve volt, és azt nemcsak elméletben hirdette, hanem a gyakorlatban is igyekezett megvalósítani. A háborús tapasztalatok alapján megújította a kiképzést és új katonai szabályzatokat adott ki a cs. kir. hadsereg számára. Nagy súlyt helyezett a hadtörténelem oktatására és a tisztek továbbképzésére, a katonai elmélet kidolgozására és fejlesztésére. Munkáiban megkísérelte a háború törvényszerűségeinek levonását, de óvott attól, hogy a nagyhatású matematikai igazságokra épülő törvényszerűségeket sematikusán alkalmazzák a gyakorlatban.

¹ Lásd részletesen: Hollán Ernő: Károly főherceg, mint katonai író. = Hadtörténelmi Közlemények 2 (1889) pp. 517–545.; Waldstätten: Erzherzog Karl. Ausgewählte Militärische Schriften. Berlin, 1892.; Moritz, Angéla: Erzherzog Carl von Österreich als Feldherr und Heeresorganisator. Bd. 1–5. Wien – Berlin, 1896–1897.; Kerchnawe, Hugo: Die Entwicklung unsere Armee zur Zeit des Erzherzogs Karl. 1793–1847. Wien, 1912.; Nemetz, Walter: Erzherzog Karl. Klassiker der Kriegskunst. Darmstadt, 1960.; Károly (Karl Ludwig Johann) osztrák főherceg (1771–1847). In: A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Bp., 1974. Zrínyi. pp. 484–506.; Reothenberg, Gunter E.: The Archduke Charles and the Austrian Army, 1792–1814. Bloomington, 1982.; Clausewitz – Jomini: Erzherzog Carl. Eine geistige Trilogie des 19. Jahrhunderts und Ihre Bedeutung für die Gegenwart. Wien, 1988.; Ács Tibor: A hadtudomány klasszikusa – Károly főherceg. = Új Honvédségi Szemle 48 (1994) No. 11. pp. 12–21.

Károly főherceg elméleti és szervező tevékenysége hosszú időre megszabta a cs. kir. hadsereg fejlődési irányát. Reformtevékenysége kiterjedt a hadsereg magyar hadkiegészítő alakulataira, a nemesi felkelésre és magyar hadikultúra más összetevőire. A XIX. század egyik legtehetségesebb és legnagyobb hatású katonai szakértőjének és teoretikusának munkái közül – a reformkori hadikultúránkra gyakorolt maradandó befolyása miatt – kiemelhetjük: 'A magasabb hadművészet alapelvei az osztrák hadsereg tábornokai számára' (1806), 'Adalékok a gyakorlati harckiképzéshez az osztrák hadsereg tisztjei számára' (1–8. kötet, 1806–1813), 'A stratégia alapelvei, az 1796-os németországi hadjárat alapján' (1–3. kötet, 1813), 'Az első francia forradalmi háborúk története 1792–1797' (1815), 'Az 1799-es hadjárat története Németországban és Svájcban' (1–2. kötet, 1819) című műveit.²

Magyarországon Károly főherceg egész életében igen népszerű volt. Polgár és katona saját, „magyar” hadvezérének tekintette. Amikor a már világhírű hadvezér – a lemergi hadgyakorlat után, 1803. szeptember 7-én és 8-án – Pest-Budára érkezett, nemcsak öccse, József nádor és a helyőrség csapatai fogadták ünnepélyesen, hanem a városban is minden útja valóságos diadalmenet volt. Az egykori lapok beszámoltak kétnapos pest-budai tartózkodásáról. A Magyar Kurír például részletes tudósításban írta le hogyan fogadták „az armádiának kedves személyiségét: Feldmarschall Károly kir. Főherceget”. A város polgárai hasonlóan fogadták a főherceget, amikor 1804. augusztus 6-tól 23-ig megszemlélte a magyarországi csapatok hadgyakorlatát.

A magyar közvélemény érdeklődése Károly főherceg iránt akkor sem csökkent, miután 1809-ben visszavonult. A legnagyobb magyar, Széchenyi István gróf 1814-től naplójában rendre feljegyezte találkozásait Károly főherceggel, megvette és tanulmányozta a neves hadvezér és katonai teoretikusnak a stratégia alapelveiről írott művének 1814. évi bécsi kiadását.³ A magyar sajtóban rendszeresen foglalkoztak Károly főherceg hadtudományi munkásságával. Ennek egyik bizonyítéka, hogy amikor 1827-ben Párizsban megjelent a 'Maximes de Guerre de Napoleon' című kötet, azt Kiss Károly azonnal lefordította magyarra, és hét részben közreadta (1828 szeptemberétől 1829 júliusáig), a Felső Magyar-Országi Minerva hasábjain, s Napoleon 78 maximája közül 30-hoz fűzött hadtudományi megjegyzést, számos esetben Károly főherceg hadvezéri tevékenységével és hadtudományi tételeivel indokolta azokat.⁴

² Lásd: Grundsätze der höheren Kriegs-kunst für die Generäle der österreichischen Armee. Wien, 1806.; Beiträge zum praktischen Unterricht im Felde für die Offiziere der österreichischen Armee. Bde 1–8. Wien, 1806–1813.; Grundsätze der Strategie erläutert durch die Darstellung des Feldzuges von 1796 in Deutschland. Bd. 1–3. Wien, 1813.; Geschichte der ersten Kriege der französischen Revolution vom Jahre 1792–1797. Wien, 1815.; Geschichte des Feldzuges von 1799 in Deutschland und in der Schweiz vom Verfasser der Grundsätze der Strategie. Bd. 1–2. Wien, 1819.

³ Ács Tibor: Széchenyi katonaévei. Bp., 1994. Zrínyi. pp. 196–197.

⁴ Lásd például: Felső Magyar-Országi Minerva 5 (1829) No. 7. p. 542.

Ismert esemény, hogy 1831-től jelentek meg a 'Közhasznú Esmeretek Tára a Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva' kötetei, melyeknek igen sok szócikke foglalkozik Károly főherceg munkásságával. A 6. kötet „Hadi literatúra” címszava kiemeli a nevezetesebb katonai írókat, így „a stratégiában Károly austriai főhercege”-t is, de a „hadi történetek megírásában” is „Károly főherceg” áll az élen. A „Hadi tudomány (felsőbb és alsóbb)” szócikk megállapítja, hogy Bülow és Jomini belső hadműveleti vonalakra vonatkozó tételeit „felülmúlja Károly austriai főherceg útmutatása, melyet a stratégiai elvek felett nagy munkájában kifejtett”. A 7. kötet „Katonai írók” szócikkében kiemeli: „A felsőbb takticában közdicséretet nyert mindenütt Károly austriai főherceg esmeretes munkája: Grundsätze der Strategie erläutert durch die Darstellung des Feldzuges von 1796 in Deutschland”. De a 11. kötet „Strategia” szócikke szerint is: „Különösen kitetsző illy nemű munka a Károly főhercegé e cz. a Über die Grundsätze der Strategie”.⁵

Szontagh Gusztáv 'Napoleon az író, s annak emlékirataiból' című értekezésében megállapítja: „Az 1796 és 97-diki háborúk előadását Olaszország hadtekinteti leírása előzi meg, melly Károly főherceg hasonló célzatú németországi rajzolatával elsőrendű mű; s ezeket, mint a mellyek a háborúink közönséges színei, minden hadtudományra készülőnek nem lehet eléggé ajánlanom”.⁶

Érdekes megemlíteni, hogy Virág József, a 48. magyar sorgyalozezred őrmestere Károly főherceg két katonai szabályzatát is kiadta: 1835-ben magyarra fordította a cs. kir. hadsereg gyalogsági oktató szabályzatát, 1836-ban pedig a szolgálati szabályzatot.⁷ Virág ezeket a szabályzatokat a Magyar Tudós Társaságnak is megküldte, Szontagh Gusztáv 1840. április 28-i véleménye szerint azonban a fordítások nem adják vissza „Károly főherceg szavait és mély belátását”, ezért újranyomtatásukat nem ajánlja.⁸

Kevésbé ismert az a tény, hogy az ország gazdaságai közül korszerű termelési eljárásaival kiemelkedett Károly főherceg magyaróvári uradalma és gazdasági akadémiaja, s ily módon a főherceg összekötötte uradalmának fejlesztését a magyar nyelv, oktatás és tudomány felvirágoztatásával.

1834. március 3-án alapítványt tett, amelynek megtárgyalására a Magyar

⁵ Közhasznú Esmeretek Tára. 6. köt. Pest, 1833. pp. 8–10.; 7. köt. Pest, 1833. p. 96.; 11. köt. Pest, 1834. p. 209.

⁶ Szontagh Gusztáv: Napoleon az író, 's annak emlékirataiból. = Tudománytár 2 (1835) Vol. 7. p. 127.

⁷ Oktató szaballat a császári és cs. királyi gyalogság számára. Ford. a magyar ezredek köz használatjára Virág József. Sopron, 1835. Kultsár Katalin ny. VI, 7–128 p. 2 t.; Szolgálati szaballat a cs. kir. gyalogság számára, mellyet kivonatban a közkatona s altisztek mind béke, mind hadi kötelességeit tárgyzva a magyar n. gyalog ezredek használatára szerkesztve magyarított Virág József. Sopron, 1836. Kultsár Katalin ny. 119, 1 p.

⁸ Szontagh Gusztáv rt. véleménye Virág katonai oktatókönyveiről. Megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában RAL 6/1840.; ugyanitt található a M. Irod. Levelezés elnevezésű nagy kéziratos gyűjtés is, amelyből alább idézünk.

Tudós Társaság Igazgatósága 1834. november 8-i ülésének első napirendi pontja volt, s azt a Magyar Tudós Társaság Évkönyveiben így örökítették meg: „I. Felolvastatott a nádor főherceg s pártfogó levele 1834. évi Április 9-dikéről az előlülő úrhoz, mellyben ns Moson vármegye tudósítását közli az iránt, miképen alapított Károly főherceg a magyar nyelv terjesztésére 10.000 pengőforintot úgy, hogy az említett idő lefolyta után az alapítványtőke az 1827. évi 11-dik törvénycikk erejével felállított magyar tudós társaság vagy akadémia rendelkezése alá essék. Utasított a pénztárnoki hivatal, hogy az Igazgatóságot 1844. évi Március 3-dikán erre figyelmessé tegye.”

Nem feledkeztek el róla, mert a Tudós Társaság elnöke 1844. július 7-én levélben kérte József nádort, mivel Károly „Magyarország királyi hercege” 1834. március 3-án úgy rendelkezett, hogy 10 ezer pengőforintos alapítványnak kamatai 1844. március 3-tól „a Magyar Tudós Társaság szabad rendelkezése alá essenek, bátor vagyok Fenségednek mély tisztelettel, s egyszersmind hivatalosan, könyörögni, méltóztatnék az e kamatoknak ezen-től az academiái pénztárba áttételére szükséges intézkedéseket szokott kegyessége szerint megtenni”.⁹

József nádor a kamatok átutalásának ügyét valószínűleg 1844. novemberében beszélte meg Pozsonyban Károly bátyjával (aki mint királyi biztos november 13-án rekesztette be a magyar országgyűlést), s ezt követően 1844. december 17-i levelében értesíti a Magyar Tudós Társaság elnökét, hogy Károly főherceg alapítványa „1844. március 3-tól fogva az academiára szállt”.¹⁰ Az 1845. június 7-i levél pedig már arról adott tájékoztatást Teleki József grófnak, az Akadémia elnökének, hogy az alapítvány évi 5 százalékos kamatait, 500 pengőforintot megküldte az Akademiának. Az elnök erről az igazgatóság 1845. június 9-i ülésén számolt be és június 13-i József nádorhoz intézett levelében arra kérte, hogy „méltóztassék Fenséges Testvérenek kit Magyarország is büszkén vall magáénak, úgy a közönség több alkalommal s különösen utolsó nyilvános ülésünkben nyilatkozott öröm- és hálaérzetét, mint az egész akadémia hódolatát és köszönetét, magas tudomására juttatni”.¹¹

Károly főherceg 77 éves korában, 1847. április 30-án hunyt el Bécsben. Haláláról és katonai pompával történt eltemetéséről minden magyar lap megemlékezett. A Pesti Hírlap „dicsőségteljes és tettdús életét” emelte ki, a Pesti Divatlap pedig arra mutatott rá: „Dicsőült főherceg, mint tudományosan művelt, tapasztalt hadvezér, európai hírt szerzett magának”. A Honderű gyász-hírében egyebek között ezt közölte: „A pótolhatatlan veszteség, mellyet a birodalom, a hadsereg, s a népesség minden osztálya egy – hősi bátorsága, – és ritka hadvezéri talentumánál fogva a birodalom minden hű alattvalója emlékezetében örökké felejthetetlen herceg elhunyt által szenvedett, nem e biro-

⁹ RAL 202/1844.

¹⁰ RAL 111/1845.

¹¹ RAL 231/1845.

dalom határain belül fog mélyen éreztetni, hanem az összes német hazának minden tartományaiban, mert a magas elhunyt a vészterhes időkben nemcsak Ausztriának megmentője, Ő egyszersmind Németország megszabadításának előbajnoka volt.”

Az alapítvány kamatait Károly főherceg elhunytá után fia, Albrecht főherceg fizette tovább a Magyar Tudós Társaságnak, amit egy 1848. február 10-i levél tanúsít.¹² Kevésbé ismert az a tény, hogy amikor Festetics László gróf 1826. június 27-i adománylevelében bejelentette, hogy 10 ezer pengőforinttal csatlakozik a Társaság megalapításához, ezt azért tette, hogy akadémiai keretek között folytassák a hadtudomány művelését. A Festetics-alapítvány kamataiból kellett fedezni az Akadémia matematikai osztályához tartozó hadtudományi rendes tag fizetését, akinek egyik fő kötelessége volt az Akadémia ellenőrzése alatt az angol, francia, orosz, német és más „Európai Nemzetnek a hadi tudományokról szóló érdemes munkáit magyarra fordítani”. Az alapító gróf az első ilyen magyar nyelvű lefordítandó „érdemes munkának” Károly főherceg ’A stratégia alapelvei’ című klasszikus alkotását tartotta.¹³

Érdemes áttekinteni Károly főherceg művei magyar nyelvű fordításának vázlatos történetét. Az Akadémia II. nagygyűlése 1832. március 12-i ülésén olvasta fel a titoknok az első hivatásos katonatiszt levelező tag, Kiss Károly főhadnagy március 10-i levelét, melyben „a hadi tudományt illető jeles munka ajánlatik fordítás végett – Beiträge zum praktischen Unterricht im Felde. Wien 1806, 8 füzet tervekkel”. Az ülés elhatározta, hogy a munka, melynek „fordítását ugyan Kiss Károly 1. tag vállalja, a többi fordítandó munkák közé menjen”.¹⁴ Az Akadémia tehát eldöntötte, hogy Kiss fordításában magyar nyelven megjelenteti Károly főherceg ’Adalékok a gyakorlati harcképzéshez’ című munkáját, aminek alapján az első katonatiszt levelező tag meg is kezdte a nem könnyű szövegű mű fordítását.

Ám ez előtt egy évvel, Festetics László gróf 1831. március 10-i és május 15-i levelében ismételtelen leszögezte, hogy mivel Pesten nem él olyan hadtudós, aki az ő alapítványa feltételeinek megfelelne, ezért az a kívánsága, hogy a Magyar Tudós Társaság tőkéjének kamataiból a később megválasztandó hadtudományi rendes tag díjazását és Károly főherceg művei magyarra fordításának és kiadásának költségeit fedezze. Ezt az álláspontját erősíti meg Festetics gróf, Keszthelyről 1833. március 29-én Döbrentei Gábor akadémiai titoknokhoz intézett levelében, melyben arról is tájékoztatta, hogy ha a pályázó – Pelzer Károly nyá. százados – a követelményeknek megfelelően lefordítja magyarra Károly főherceg klasszikus alkotását, akkor hozzájárul hadtudományi rendes tagi kinevezéséhez.¹⁵

¹² RAL 66/1848.

¹³ RAL 81., 86/1831., MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 55.

¹⁴ RAL K No. 1353. 22. lev.

¹⁵ RAL 81., 86/1831., MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 55.

Kiss Károly, a 37. magyar sorgyalozezred katonai nevelőintézetének igazgatója is szorgalmasan dolgozott és 1834. október 26-án Nagyváradról kelt levelében beszámolt arról, hogy „a Beiträge zum praktischen Unterricht im Felde című munkának 1-ső részével már készen vagyok”. Az Akadémia V. nagygyűlése 1834. november 1-jei ülésén úgy határozott, hogy Kiss a kész munkát küldje el, hogy az „a maga útján a vizsgálaton átmehessen”.¹⁶ Közben Pelzer is elkészült fordításával, melyet az akadémiai kisgyűlés 1835. március 26-i jegyzőkönyve így örökített meg: „Jelenti a titoknok, hogy Károly főherczeg Stratégiája fordítását Pelzer kapitány küldte be, s annak megvizsgálására br. Lakos János t. és Szontagh Gusztáv lev. tagok kéretnek”.¹⁷

A két bíráló – Lakos János báró, vezérőrnagy, tiszteleti tag és Szontagh Gusztáv százados, levelező tag – miközben részletes véleményükbe lefektetik a hadtudományi műfordítás legfőbb szabályait, nem javasolják a fordítás elfogadását, mert az sem tartalmában, sem stílusában, sem hadi műszavaiban, sem nyelvtanilag nem felel meg a követelményeknek. A vezérkarban szolgáló Lakos Bécsben 1835. március 21-én leírt véleményében kifejtette: „Nincsen arról kétség a katonai világban, hogy az 1796-ik táborozásnak leírása classicus mű ne volna”. Befejezésként pedig megállapítja: „De itt ki kell mondani azon javallatot, hogy mivel már európai nép lettünk, következőképpen a többi európai népekkel minden ellenvetés nélkül kölcsönös függésbe kell állanunk, tőlük nagyobb részint nevelésönket, utánuk idomítván literatúránkat, utánuk szabván életünket, kívánjuk, hogy az 1796-ik évi táborozásnak lefordítása, mostani körülményeinktől várható legnagyobb tökélyben lépjen a Magyar világ eleibe”.¹⁸

A Bécsben állomásozó 37. magyar sorgyalozezred gránátos századának parancsnoka, Szontagh 1835. április 19-i véleményében hangsúlyozza, hogy a „jó fordítást, mint eredetit kell olvashatnunk”, aminek a jelenlegi kézirat nem felel meg.¹⁹

Pelzer 1835. május 31-én megkapta mind a két bíráló véleményét, ezek alapján átdolgozta fordítását és 1836 áprilisában újra megküldte az Akadémiának. Teleki József gróf, a Társaság elnöke 1836. április 18-i és május 16-i levelében jelzi Schedel (Toldy) Ferenc titoknoknak, hogy „Pelzer beadta a Károly Fő Herczeg munkája fordításának első darabját újra keresztül dolgozva” és a „Pelzer munkája mellett magam fogok Lakos generálisnak írni”.²⁰ A fordító azonban most sem tudott megbirkózni ’A stratégia alapelvei’ magyar nyelvre történő szép átültetésével.

Lakos tábornok 1836. július 18-i véleménye szerint ez „a másodszori ki-

¹⁶ RAL 94/1834., RAL K No. 1353. 40. lev.

¹⁷ RAL K No. 1391.

¹⁸ RAL 114/1835.

¹⁹ RAL 79/1835.

²⁰ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 100.

dolgozása a Strategia Elveinek, az aláírtat tökéletesen meggyőzte arról, hogy az Elveknek magyarra fordítása, a fordító erejét, általjában fellyülmúlja”.²¹ Szontagh százados 1836. augusztus 29-i véleményében kifejtette, hogy „Károly Fő Herczeg Strategiája ezen fordítása sem eredetije tartalmát nem adja olly világosan és érthetőleg vissza, sem nyelvbéli előadása sem olly gyakorlott és jó folyamatú, hogy azt szerencsés fordításnak mondhatnó”. Ezért e „munka fordítása által sem literatúránk, sem nyelvünk nem nyerne, mi okból azt nyomtatásra nem is ajánlhatom”.²² Ezek után 1836. október 23-án Pelzer Károly bejelentette a Magyar Tudós Társaságnak, hogy visszalép a mű magyarra fordításától.²³

Ám ezzel nem ért véget a történet. A már ismert szakíró, Tanárky Sándor, a varasdszentgyörgyi 6. határőrezred első őrnagya, aki nyugállományba készült, 1837. június 26-án a Tudós Társasághoz intézett levelében bejelentette: a Festetics-alapítvány előírásai szerint „szándékom van Károly Főherczeg könyvét a Strategiáról, s az 1796-diki táborozásról magyar nyelvre fordítani”.²⁴ Munkája elkezdéséhez kéri az Akadémia segítségét és báró Lakos tábornok véleményét Pelzer fordításáról, „mert úgy hiszem, hogy az említett Generalis Úr, ki alatt szerentsém volt a főhadiszállásnál egy időben szolgálni, csak alapos utasításokat s észrevételeket tehet”, amelyeket fel kíván használni a munkája során.

Tanárky Bécsben meglátogatta Festetics László grófot, aki a találkozás után elfogadta pályázatát Károly főhercegnek a stratégia alapelveiről írt művének fordítására és a hadtudományi rendes tagságra, s mint Döbrentei Gábor akadémikusnak az 1837. július 4-i levelében írta: „Mire nézve nekem legkisebb ellenvetésem nem lesz”.²⁵ De más hadtudományi mű lefordítását egyelőre nem óhajtja kezdeményezni, mert „Főherczeg Károly tudja, hogy az ő munkájával kezdődik a fundatio, és már most megbántódna, ha az nem úgy történe”. Eközben a kisgyűlés 1837. augusztus 29-i határozata alapján Kiss Károly 'Adatok a gyakorlati harczikiképzéshez' című fordítását kiadja véleményezésre Lakos Jánosnak és Baricz György mérnökkari alezredes, levelező tagnak.

Tanárky Sándor őrnagyot 1837. szeptember 7-én megválasztották levelező tagnak, 1838. január 17-én nyugállományba vonult, március 26-i levelében pedig bejelentette a titoknoknak, hogy Budán fog letelepedni és „Károly cs. k. Főherczeg – Grundsätze der Strategie – című munkájának első kötetét magyarra fordítottam”.²⁶

²¹ RAL 47/1836.

²² RAL 66/1836.

²³ RAL 48/1836.

²⁴ RAL 60/1837.

²⁵ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 55.

²⁶ RAL 303/1839.

A már budai lakos Tanárky május 10-én jelenti a titoknoknak: „Cs. K. Főherczeg Károly Ő Felsége Grundsätze der Strategie című munkájának első kötetét magyarra fordítván, szerencsém van azt ezennel bíráltatás végett az Académiának benyújtani”.²⁷ A szintén Budán élő Szontagh Gusztáv ny. százados, levelező tag, 1838. május 29-i ’Vélemény Főnséges Károly Főherczeg Stratégiája Tanárky őrnagy úr által benyújtott fordításáról’ elnevezésű bírálatában drámai módon festette le a magyar hadügy és hadtudomány elmaradottságának okait, amelyet, mint tudományos kórképet, érdemes idéznünk:

„Mind ezen elcsüggesztő körülmények mellett azonban a hadtudomány nyelvünkbeni honosításával lehetetlen felhagynunk, már annál is kevésbé, mivel gyakorlati befolyása társasági életünkre végtelen fontosságú, mivel elve alkalmazásától a külbátorság, sőt a haza fennállhatása s annak jövődő dicsősége függ. Mernünk tehát e tekintetben is minden esetre kell; de hogy mérésünk lehetőségessé váljék s sikerülhessen, követeléseinket kezdetkor lejjebb szállítanunk s mérsékelnünk kell.

S ezt valóban mindjárt e jelen stratégiai munka fordításánál kezdhethetjük, nem egyedül azért mivel a stratégia a hadtudományok legfőbb – tehát legnehezebbike –, hanem azon tekintetből is, mivel e fordítás nemében ugyyszólván első próbatétel; mert Bülow hadtudományi munkája magyarosítása még nyelvünk újabb tudományi haladása előtt történt. Egyébiránt a fordító urra szolgálatbeli körülményei kedvezőbbek volnának, mint azt rendesen tapasztaljuk; mert a hadvezéri karnál szolgált, hol magának a stratégiáról a megkívántató elméleti ösmereteket megszerezhetette, sőt az utolsó nemesi felkeléskor annak szolgálatbeli s fegyvergyakorlati szabályai szerkesztésére használtatott, tőle tehát feltehető, hogy tárgy ösmerettel s elve szerzett stylistikai gyakorlatossággal fogott munkájához. S e reményben valóban nem is csalattatunk.

Ezen áttételnek német eredetijével s egy franczia fordítással szorgalmas összehasonlítása meggyőző a véleményadót, hogy eredetijét érté s annak tartalmát érthetően visszaadá. Előadásának veleje épp nyelvből ki nem költözött a magyar szellem, folyamatja elég természetes, s nyelvünk újabb haladásához szabott; és ha stylistikai tekintetben egészen hibátlannak nem lehet is mondani, hibái legalább könnyen kijavíthatók.”²⁸ Szontagh szerint tehát egy kis átdolgozás után a fordítás kiadható.

Kiss Károly 1838. július 25-i véleményében elismerésének ad hangot, hogy „Károly főherczeg – korunk egyik legdicsőbb hadvezérének – német és franczia nyelven minden hadtudós előtt ismeretes »Grundsätze der Strategie« címzetű munkájának magyar nyelvre fordítását Tanárky őrnagy és m. t. társasági levelezőtag szorgalma által nemzetünk is olvashatja, és belőle a főhadvezér tudományait kitanulhatja”.²⁹ A fordításban általa felsorolt hadi műszavi

²⁷ RAL 61/1838.

²⁸ RAL 7/1838.

²⁹ RAL 8/1838.

és nyelvtani hibák kijavítása után, mint megállapítja: „Tanárky társunk kétségkívül egy olly munkát ad majd a »Grundsätze der Strategie« magyarra fordításával, hasonló szorgalmat a munka második részére is szánva, rajzokkal ellátva, a nemzet kezében, melly mind a német eredetivel, mind a francia fordítással megmérkőzhetik.”

Ugyanezekben a napokban készült el Baricz György és Szontágh Gusztáv levelező tagok véleménye a „Beytrage zum practische Unterricht im Felde” Kiss Károly kapitánytól leadott fordításának első részéről. Szontágh 1838. július 30-i pozitív bírálatában kifejtette: „Ezen munka Károly Főherceg generalis munkássága óta az ausztriai hadseregben minden hadigyakorlatoknál, mint rendszabály használtatik, és teljes ismerete ennél fogva minden tisztnak elkerülhetetlen s a katonai képzésnek lényeges alkatrésze. Áttétele nyelvünkre ezen oknál fogva még sürgetőbb, mint a Stratégiájé, melly tulajdonképen csak a hadvezérek tudománya.”³⁰

Kisst a sikeres fordításban segítette, hogy a munkát szolgálata alatt a gyakorlatban is alkalmazta, és számos hadtudományi értekezés lefordításával, már bizonyította fordítói tehetségét.

Az Akadémia IX. nagygyűlésének 1838. augusztus 31-i ülésén döntöttek „Kiss Károly hadtudományi fordításá”-ról és „A strategia elvei Károly herceg munkája után Tanárky Sándor 1. tag által fordításá”-ról. „Mindezek ívétől két-két arany jutalomdíj mellett sor szerinti kinyomtatásra ajánlatnak a Tek. Igazgatóságnak.”³¹ A szeptember 7-i választáson ez a két fordítás közrejátzott abban, hogy Tanárky Sándor levelező tagot megválasztották a Matematikai Osztály első hadtudományi rendes tagjává.

Az ezt követő két esztendőben katonai nyelvújítói és hadi műszótári alkotói tevékenységük mellett Tanárky és Kiss tovább dolgoztak Károly főherceg hadtudományi műveinek fordításán. Tanárky Sándor betegeskedése, majd 1839. december 30-i halála átmenetileg megtorpantotta ’A stratégia alapelvei’ fordításának munkálatait, de az 1840. január 7-i kisgyűlés Kiss Károlyt az elhunyt tevékenységének „folytatására felszólítani rendelé”.³²

Közben a már neves filozófus és rendes taggá lett Szontágh Gusztáv 1840. március 8-i levelében arról számolt be jó barátjának, Kissnek, hogy a tudományos múlttal nem rendelkező Stöck Ferenc nyugállományú huszárezredes személyében vetélytársa támadt a Stratégia fordításában. Szontágh szerint Stöck „azon ösvényt követi, mellyet Tanárky; levelező s rendes tagnak egymás után óhajt kineveztetni, ha munkája eléb elfogadtatik. Hihető, hogy a dolog miben létét teljesen kitapogadta, a Strategia 2-dik kötetét fordít., hogy Tanárky munkáját folytassa, s az académiától erre bizott dolgokat teljesíthet”.³³

³⁰ RAL 7/1838.

³¹ RAL K No. 1354. 10–11. lev.

³² RAL K No. 1393. 7. lev.

Az Akadémia XI. nagygyűlése 1840. szeptember 5-i ülése azonban tudományos munkássága alapján Kisst választotta meg hadtudományi rendes tagnak és az ajánlásnál sokat nyomott a latba, hogy „Károly főherceg Stratégiájának Tanárky rendes tagtól kezdett fordítása folytatására szívesen ajánlkozik”.³⁴

Kiss a Stratégia második kötetének fordításával elkészülve, azt 1842. november 23-án benyújtotta az Akadémiának.³⁵ A Széchenyi elnökletével megtartott akadémiai kisgyűlés 1842. december 5-i ülésének jegyzőkönyve szerint: „Kiss Károly r. tag külön nyomtatás végett benyújtja 'A stratégia elveinek Károly főherceg után' második kötetét azon kérelemmel, hogy a társaság ennek minél előbbi közrebocsátását annál is inkább elrendelni méltóztassék, mivel a könyv n. Tanárky Sándor r. tag által fordított első részének ki-nyomtatása még 1838-ban rendeltetett el, mivel a hadtudományi r. taghely alapítójának kívánságára történt e fordítás, s végre mivel a különösen hadi munkák kibocsátását célbavevő 10.000 p. ft. alapítvány eddig befizetett kamatai 7.200 p. ft. fr. menván, s a hadtudományi r. tag fizetésére eddiglen alig 1185 p. ft. fordítottván, pénzalaphiány sem akadályoztathatja a nyomtatást.”³⁶

Az ülés ezek alapján határozatban mondta ki a fordítás nyomdai munkálatainak megkezdését, s a második kötet fordításának bírálatával báró Lakos János vezérőrnagy tiszteletbeli és Szontágh Gusztáv ny. százados rendes tagokat bízta meg.

Szontágh 1843. április 11-i bírálatában megállapítja: „E fordítás ellen sem az áttételre, sem a nyelve nézve, nem lehet kifogása, minélfogva azt feltétlenül nyomtatásra méltónak ítéli.”³⁷ A fordítás megjelentetése azonban elhúzódott, mivel 1843. április 24-én kiderült, hogy Lakos János elfoglaltsága miatt a Stratégia második kötetét nem tudta elbírálni. A kisgyűlés ezért Kállay Ferenc ny. hadbíró százados rendes tagot kérte fel bírálónak, aki 1843. június 17-i bírálatában megállapította, hogy „e jelen fordítást elfogadhatónak és kiadhatónak örömet nyilváníttja”.³⁸

A kisgyűlés 1843. július 3-án a pozitív vélemények alapján úgy döntött, hogy a fordítás kiadásának ügyét a legközelebbi nagygyűlés elé terjeszti. A XIV. nagygyűlés 1843. december 12-i ülésének döntése szerint „a Stratégia nyomtatása jobb időkhöz elhalasztódott”.³⁹ Csak másfél év múlva került újra napirendre a kiadás ügye. A Széchenyi elnökletével megtartott 1845. június 9-i igazgatósági ülés úgy döntött, hogy „Károly főherceg Stratégiája 1. és 2. kötetének megjelentetésére az elnökség kössön szerződést”, de a november

³³ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 149.

³⁴ RAL 25/1840.

³⁵ RAL 12/1843.

³⁶ RAL K No. 1394. 271–272. lev.

³⁷ RAL 8/1843.

³⁸ RAL 12/1843.

³⁹ RAL K No. 1357. 10–11. lev., RAL K No. 1306. 35–36. lev.

16-i igazgatósági ülésen kimondták, hogy mivel „pénz nem létezvén, egyelőre nyomtalanul hagyattik” a Stratégia.⁴⁰

A kedvezőtlenül alakult körülmények ellenére Kiss elkészítette Károly főherceg hadtudományi műve III. kötetének fordítását is és átadta az Akadémiának. Az 1846. augusztus 24-i kisgyűlésen a titoknok bemutatta a fordítást, amelyet bírálatra Szontágh Gusztáv rendes tag és Korponay János főhadnagy, levelező tag kapott meg.⁴¹

Az Akadémia 1847 januárjában foglalkozott ismét Kiss Károly fordításával, mivel a két bíráló beadta véleményét. Szontágh Gusztáv véleményében kifejtette, hogy Károly főherceg 'A stratégia alapelvei' III. kötetét „az áttételre nézve sikerültnek” és „nyomtatására méltónak ítélem”. Korponay János bírálatában elmondta, hogy „az európai hadi irodalom legremekebb művé”-t, „kinyomtatásra méltónak ítélem”, és „miután e remek harczműtan” egyebek közt orosz, török és román nyelven is közre lett adva „annak hazai nyelvünkben mentől előbbi megjelenése igen kívánatos és szükséges”.⁴² A kisgyűlés 1847. január 8-án a bírálók véleménye alapján úgy határoz, hogy a munka „minél előbbi közrebocsátása a tek. igazgatóságnak különösen figyelmébe ajánlatik”. A XVIII. nagygyűlés 1847. december 21-i ülése ezt az „ajánlást magáévá tevén” terjesztette az Akadémia igazgatósága elé.⁴³ A közismert események, az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc miatt a hadtudomány klasszikus művének kiadása tovább halasztódott.

A szabadságharcban honvéd ezredesként részt vevő és az aradi börtönt is megjárt Kiss Károly azonban továbbra is szükségesnek tartotta Károly főherceg főművének kiadását, ezért 1853-ban újrarendírtja annak első kötetét. A huzavona azonban tovább folyik közel egy évtizedig, míg a mű végül is a következő címmel jelent meg: 'A stratégia elvei az 1796-ki németországi hadjárat előadásával felvilágosítva. Károly ausztriai főherczeg által. A M. Tudom. Akadémia megbízásából fordította Kiss Károly, acad. rendes tag'. Az első kötet 1861-ben, a második kötet 1862-ben, a harmadik 1863-ban került kiadásra.⁴⁴ Megjelenése a klasszikus hadtudományi szakfordítás jelentős állomása volt, és nagy eseménye a magyar hadtudományi irodalom és hadikultúra történetének.

A 70 esztendő, egyenes jellemű Kiss Károly valószínűleg tudatosan nem tartva be a kor szokásos protokollját, nem küldött tiszteletpéldányt Károly főherceg legidősebb fiának, Albrecht főhercegnek – aki kétes hírnevet szerzett 1851 és 1860 között, mint Magyarország főkormányzója –, s aki nehezmé-

⁴⁰ RAL K No. 1036. 59, 76. lev.

⁴¹ RAL K No. 1398. 63. lev.

⁴² RAL 4., 5/1847.

⁴³ RAL K No. 1358. 21. lev.

⁴⁴ Károly főherceg: A stratégia elvei. Az 1796-ki németországi hadjárat előadásával felvilágosítva Károly ausztriai főherczeg által. Fordította Kiss Károly. I. köt. Pest, 1861. Emich ny. VI, 153 p., 1. t., 1 térk.; II. köt. Pest, 1862. 265 p.; III. köt. Pest, 1863. 280 p.

nyezte a küldemény elmaradását, holott Toldy Ferenc főtitkár figyelmeztette erre a „mulasztására” a fordítót.⁴⁵

Itt kell még megjegyezni, hogy Károly főherceg másik műve: 'Beiträge zum praktischen Unterricht im Felde für die Offiziere der österreichischen Armee', melyet szintén lefordított magyarra Kiss Károly, nem jelent meg az Akadémia gondozásában és kiadásában. Ám igen öröndetes tény volt, hogy több katonai szakíró – Kiss Károly példáját követve – Károly főherceg alapműveit lefordította magyar nyelvre.⁴⁶

Az 1848/49-es szabadságharc hadieseményei bizonyítják, hogy a magyar honvédsereg parancsnoki kara alkotó módon alkalmazta a károlyi hadtudományi tételeket. A honvéd ezredesként harcoló, a dualizmus alatt altábornagy Hollán Ernő, az Akadémia tiszteleti tagja, a III. Matematikai és természettudományok osztálya Hadtudományi Bizottságának elnöke, 1889-ben közreadott 'Károly főherceg, mint katonai író' című tanulmányában a neves hadvezér írói munkásságát így jellemzi: „Károly főhercegnek minden munkái a mély filozófiai gondolkodás jellegét viselik magukon. Irodalmi munkásságának termékei, nemkülönben, mint fényes haditettei, a hadművészetnek nagy mesterére vallanak.

Remekművei a korábbi hadművészet szellemének mélyreható fölfogása, világos kifejtése által tűnnek ki. Akár a gondolatok bőségét, akár az irányi tökélyt tekintjük, kortársai közül egyik sem múlta felül. Nem szabad e mellett megfeledkezni arról, hogy azon időben, melybe irodalmi tevékenysége esik, a hadi tudomány, mint elvont elmélet, a fejlődésének még csak aránylag alacsony fokán állott, Károly főherceg annál fogva az újabb hadi tudománynak egyik kiváló megalapítója is volt.”⁴⁷

Hadtudomány-történeti érdekesség, hogy 1887. november 28-án Trefort

⁴⁵ M. Irod. Levelezés 4-r. No. 77.

⁴⁶ F. Rásztokai Kobilicz Lajos honvéd főhadnagy lefordította, és 1875-ben Budapesten kiadta Károly főherceg 'A magasabb hadművészet elvei az osztrák hadsereg tábornokai számára' (Grundsätze der höheren Kriegs-kunst für die Generäle der österreichischen Armee) című művét. Kobilicz az előszóban megállapította: „Nem volt ez terjedelmes könyv, de magában foglalta mindazon igazságokat és elveket, melyeknek érvénye, mint ezt a legrégibb és legújabb kor hadtörténelme tanúsítja, mindig fenn fog állni.” A „Ludovika Akadémiai Közlönye” mellékleteként, 1895-ben jelent meg Budapesten a 'Szemelvények Károly ausztriai főherceg jelesebb irataiból' című kiadvány. A fordítók az 1894 decemberében írt előszavukban kifejtették, hogy a jeles hadvezér „halhatatlan műveiből óhajtunk szemelvényeket nyújtani s ez által a magyar katonai irodalomnak szolgálatot tenni. Bár sokkal nagyobb lenne e szolgálat, ha a hadsereg szervezése és kiképzése, de írói munkásságával is fényes sikert aratott főherceg összes műveit közre adnók, de e mélytudományú író irodalmi hagyatéka oly gazdag, hogy annak befogadására egész tárház kellene, amellyel mi nem rendelkezünk: meg kell elégednünk tehát azzal, hogy a 'Grundsätze der höheren Kriegs-kunst' s a 'Beiträge zum praktischen Unterricht im Felde für die Offiziere der österreichischen Armee' czimüket vegyük fel jelen szemelvények keretébe. E két mű is fényes tanúságot tesz a fáradhatatlan nagy-névű munkás bokros katonai képességéről.” (Id. mű p. 4.)

⁴⁷ Hadtörténelmi Közlemények 2 (1889) No. 4. pp. 544–545.

Ágoston, az Akadémia elnöke a következő levelet intézte báró Fejérváry Géza m. kir. honvédelmi miniszterhez: „A M. T. A. 1861-ben Károly főhercegnek 'A stratégia elvei' című háromkötetes munkáját magyar fordításban közrebocsátotta. Ezen kiadványból – melynek értéke máig sem avult el – jelentékeny példány-készlet találtatik könyvtárunkban. Ezért az Akadémia, azon óhajástól vezérelve, hogy az a hivatott körökben elterjedve, a katonai tudományokkal való foglalkozás előmozdítására szolgáljon – 300 példányt ajándékképpen följárni a m. k. honvéd-hadseregnek, illetve Exellenciádnak rendelkezésére bocsát oly célból, hogy egy része a csapat-könyvtárakban helyeztessenek el, másik része pedig a Ludovica Akadémia növendékei között osztassék szét.”

Az eddig leírtak is meggyőzően igazolták, hogy Károly főherceg klasszikus hadtudományi munkái nagy szerepet töltöttek be a reformkori magyar hadikultúra és katonai gondolkodás fejlődéstörténetében. Ha valaki veszi a fáradságot, hogy áttanulmányozza vagy csak átlapozza a XIX. század elejétől napjainkig megjelent magyar hadtudományi publikációkat, periodikákat azokból világosan kimutathatóak, hogy Károly főherceg munkássága a szerzők akaratával vagy akaratuk ellenére hatást gyakorolt írásaikra, és azokon keresztül hadikultúránkra. Ám egy ilyen jellegű vizsgálat helyett most meg kell elégednünk azzal a megállapítással, hogy az elmúlt évszázadban, a magyar tisztképzésben mindig megfelelő súllyal oktatták Károly főherceg hadvezéri és hadtudományi munkásságát. A katonai tanintézetekben folyó hadtörténelmi oktatás jóvoltából az egymást váltó tiszti nemzedékek gondolkodásában, vagyis a hadikultúra e fontos alkotóelemében, kisebb vagy nagyobb terjedelemben mindig helyet kaptak a károlyi hadtudományi tanítások.⁴⁸

⁴⁸ Ezt jól illusztrálják az alábbi hadtörténelmi tankönyvek: Az újabbkori hadviselés történelme. A magyar kir. honvédségi Ludovika-Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamai számára írta Rónai Horváth Jenő. Bp., 1891. Pallas r.-t. VIII, 602 p.; Vajnai Viktor – Náday István: Hadtörténelem a magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia számára. Bp., 1935.; Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. Bp., 1935.; Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. 2. köt. Bp., 1954. Hadtörténelmi Intézet; Ölvedi Ignác – Szabó László: Hadművészet története tankönyv. 1. köt. Bp., 1971. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia; Füzi Imre (szerk.): Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig. Tankönyv. Bp., 1986. Zrínyi. 415 p.; Csikány Tamás: Az európai hadművészet a harmincéves háborútól a XIX. század végéig. Egyetemi jegyzet. Bp., 2001. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.

KATONAELMÉLETI ÉS HADTUDOMÁNYI IRÁNYZATOK

A XVIII. század végétől a XIX. század közepéig az egyetemes és a magyar történelem nagy korszakváltásai határozták meg a magyar hadikultúra és katonai gondolkodás, a katonaelméleti és hadtudományi irányzatok, valamint a magyar nyelvű hadtudományi irodalom jellemzőit. A magyar katonai gondolkodókra döntő hatással voltak a régi feudális rend és az új polgári rend közötti küzdelem eredményeként bekövetkezett hatalmas társadalmi, politikai, gazdasági, technikai, kulturális, tudományos és hadügyi változások Európában, a Habsburg-birodalomban és a Magyar Királyságban. Ebben a történelmi korszakban a hadügy is forradalmi változásokon megy keresztül, és megszületnek a hadtudományra és a hadikultúrára, de a korszak hadigondolkodói és szakírói munkásságára ható jeles katonai teoretikusok – Bülow, Károly főherceg, Clausewitz, Jomini és mások – klasszikus művei és tételei.

Magyarország történelmi sorsfordulóinak egyik jellemzője, hogy váltakozó eredményű harc folyik a Habsburg birodalmi hadügytől és hadseregtől független magyar hadügy és az önálló nemzeti hadsereg megteremtéséért.

Az önálló nemzeti hadügyért és az élő magyar hadikultúra további gazdagításáért folyó küzdelem első lépcsőfoka a magyar nyelvű hadtudományi irodalom létrehozása és hazai meghonosítása volt. A XVIII. század vége és a XIX. század első fele az egyetemes tudomány fejlődése szempontjából jelentős korszakot ölel át. Ebben a korban a hazai politikai és társadalmi, a gazdasági és technikai, a kulturális és tudományos, s nem utolsósorban a hadügyi fejlődéssel összhangban alakult, változott a hadtudomány is.

A magyar hadikultúra alkotó elemét képező hadtudomány fejlődésének meg voltak a maga sajátosságai, eredményei és problémái, amelyek szorosan kötődtek a kor magyarországi tudományosságához. A korabeli magyar tudományok és intézmények történetét több monográfia is elemzi,¹ ezért csak né-

¹ Lásd példának: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. (Bp., 1975) című műből, különösen az „I. A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása, 1825–1831” (pp. 9–28.) és a „II. A Magyar Tudós Társaságtól a Magyar Nemzeti Akadémiáig, 1831–1849” (pp. 29–84.) részeket. Vekerdí László: „A Tudománynak háza vagy on.” Reáliák a Régi Akadémia terveiben és működésében. Piliscsaba – Bp., 1996. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület. pp. 5–77, 153–184.

hány, a magyar hadtudomány története szempontjából jelentős mozzanatot kívánunk itt felvillantani.

Ennek az időszaknak a tudománya igen bonyolult képet mutat. A tudományban és a tudományos irodalomban jellemző módon megtalálható az eredeti hazai eredmény és a külföldi tudomány termékeinek fordítása, átdolgozása; számos esetben, különösen a kompilációknál, nagyon nehéz és körülményes kimutatni a valóban eredeti tudományos eredményeket. Ez teszi indokolttá, hogy a hadtudomány területéről a magyar nyelvű vagy a sajátosan magyar szempontú (még ha német, illetve más nyelvű is) eredményeket vegyük figyelembe.

A francia forradalmi háborúk következményeiként a hazai társadalom és a cs. kir. hadsereg magyar katonái körében felerősödik az igény és növekszik az érdeklődés a kor hadtudományi eredményei iránt. Az ennek eredményeként keletkezett magyar hadtudományi munkák jelentős része valamilyen szempontból már a polgári átalakulás irányába való fordulatot és a birodalmi hadügytől való távolodást érzékelteti. A hadtudomány ilyen fejlődése a polgáriasodással és a függetlenséggel járó igények kielégítése azonban magán hordozta a magyarországi történeti fejlődés igen ellentmondásos jegyeit.

A hadtudomány eredményeinek közvetítése már nemcsak német vagy francia nyelven, hanem magyarul is folyt. A polgári tendencia hatását érzékelteti, hogy a XIX. század első felében a magyar hadtudományban is megjelenik minden olyan fontosabb téma és probléma, amely a kor egyetemes hadtudományának körébe tartozik. Ennek eredményeképpen a XIX. század közepén az érdeklődő hazai olvasó az európai hadtudományt foglalkoztató minden jelentősebb problémáról hallhatott és olvashatott valamit, ha nem is feltétlenül a leghelyesebb beállításban.

A hadtudomány kiszélesedésének korlátját mutatja viszont, hogy ebben a korban csak lassan csökken a polihisztorizmus, és igen ritka a következetes tudományos szakosodás. Ennek az a magyarázata, hogy kevés a magyar katonai szakíró, fejletlen a hadtudományi kutatás bázisa, ezért nem egy esetben szerényebbek a teljesítmények és kicsi a publikációk száma is. A hazai körülmények és viszonyok gátló, visszahúzó hatása miatt a hadtudományban jelentős tudományos kérdések nem egyszer publicisztikai formában és felszínesen kerülnek ismertetésre.

A korszak magyar hadikultúrája gazdagításának egyik fő jellemzője, hogy a függetlenséggel és a polgári átalakulással kapcsolatos főbb katonai problémák a tudományos eszközökkel megragadható és kifejezhető témák körül bontakoztak ki. A korabeli hadtudományi irodalomban nehéz szétválasztani a rövid cikkekben jelentkező tudományos színvonalú publicisztikát és az eleve elméleti igényű írásokat. Nem egy esetben kiderült, hogy egy-egy rövid cikk tudományosan eredetibb gondolatokat is tartalmaz, mint az ebben az időben megjelent, viszonylag kevés önálló katonai szakkönyv. Bár ezek a, még gyakran külföldi szakmunkából összeállított kompilációk a hadtudo-

mány egy-egy ágának, területének bemutatásával és az egyetemes eredmények közvetítésével, eredeti gondolatok nélkül is jelentős funkciót láttak el.

A további hazai hadtudományi vizsgálódás számára elengedhetetlenné váltak a forrásfeltárások. Az érdeklődő és kutató egyaránt meríthetett az 1817 és 1841 között megjelent katonai művek ismertetéseiből. Például 1819-ben Wilson angol tábornok 'Aspect of the military and political power of Russia in the year 1817. Ridgway, 208 lap' [Oroszország katonai és politikai helyzete 1817-ben] című művet mutatja be.² De hírt adott a hadtudományi munkák megjelenéséről a havonta megjelenő korabeli bibliográfia, a Honi Irodalmi Hirdető is.

A kor szinte mindegyik tudományos és irodalmi lapjában közöltek hazai és külföldi hadtudományi munkákról recenziókat, sőt esetenként egy-egy hadjárat, ütközet vagy más hadi esemény eredeti iratát is közreadták. Ebben a korban kezdődött meg és kezdett kiszélesedni a hazai hadtudományi információs és bibliográfiai tevékenység.

A tudományos fejlődés eredményeként egyre több hadtudományi és hadtörténeti szintézis, elméleti és gyakorlati szakmunka, külföldi fordítás és átdolgozás, valamint kézikönyv jelent meg. Készült néhány olyan értékes tudományos kézirat, amely – a szerzők önhibáján kívül –nem jelent meg, de ma ezek is megtalálhatók a hazai és külföldi levéltárak vagy kéziratárak gyűjteményeiben.

Ezek a hadi gondolkodók az egyetemes és a magyar hadtörténelemből, a hadtudományi irodalomból, koruk hadügyi jelenségeiből és saját katonai tapasztalataikból merítettek. E négy forráscsoport szoros egymásra hatása alakította a katonai gondolkodók munkásságát, a különböző katonaelméleti és hadtudományi irányzatok nézeteit és tételeit, de műveikből kitűnik, hogy nem egyforma súllyal. A katonai gondolkodás és a hadikultúra azonban óhatatlanul magán hordozta a magyarországi történeti fejlődés ellentmondásos jegyeit. A katonai gondolkodók műveiben megtalálható az eredeti tudományos eredmény és a külföldi tudományos munkák fordítása, átdolgozása és kompilációja egyaránt.

Ez jellemezte a francia forradalmi és napóleoni háborúk negyedszázados időszakának katonai gondolkodását is. Az 1789-ben megkezdődött francia polgári forradalom, majd a forradalmi és napóleoni háborúk gyökeres változásokat idéztek elő a hadügy területén. Megteremtették a tömeghadsereget és a katonai kiképzés új rendszerét; bevezették az általános hadkötelezettséget; kialakították az új hadseregszervezetet, mindenekelőtt az új önálló seregtesteket, a hadosztályt és hadtestet, valamint előtérbe állították a vezérkar szerepét; életre hívták a hadseregellátás új rendszerét; nagy mennyiségi és némi minőségi változásokat hoztak a haditechnikában és a hadfelszerelésben; forradalmat hajtottak végre a hadművészetben, a stratégiában és a taktikában.

² Tudományos Gyűjtemény 3 (1819) No. 2. p. 94.

A francia hadsereg győzelmeit előidéző alapvető hadügyi változások és újítások Napóleon zseniális hadvezéri tevékenységében érték el tetőpontjukat. Ezért nem véletlen, hogy kortársai, köztük a magyar katonák, lázasan kutatták hadi sikereinek titkait. A hadvezérek és katonai gondolkodók közül – az előző fejezetben részletesebben is bemutatott – Károly főherceg volt az első, aki a XVIII. és XIX. század fordulóján a legmélyebbre hatolt a megváltozott hadügyi viszonyok lényegének megértésében. Új felismerései és elvei alapján Károly főherceg híres katonai reformjaival 1801 és 1809 között újjászervezte a sorozatos vereségektől válságba került Habsburg-birodalom hadügyét és hadseregét. mint láttuk, a Napóleont legyőző hadvezér és hadseregszervező, kiemelkedő katonai gondolkodó és remek író is volt, s klasszikus művei mély és maradandó hatást gyakoroltak a magyar katonai gondolkodás és hadtudomány fejlődésére. Munkáit tanulmányozták, tételeit gyakran idézték a hadtudomány művelőinek különböző hazai irányzatai, a magyar tisztek, és szakírók felhasználták katonai gondolataik megfogalmazásánál.

A hadtörténeti feldolgozásokból közismert a cs. kir. hadsereg magyar csapatainak, a magyarországi katonáknak, tiszteknek és tábornokoknak részvétele, sikeres és sikertelen hadi tettei a francia háborúban.³ Ezzel szemben eléggé feltáratlan e háborús időszak olyan katonai vezetőinek, mint Alvinczy József tábornagy, Kray Pál tábornagy, Gyulay Ignác tábornagy, Mecséry Dániel altábornagy, Meskó József altábornagy és más magyar származású tábornokok, törzs- és főtiszteknek katonai gondolatai és hadügyi felismerései; a birodalmi hadügyhöz való még szorosabb kötődést, vagy az önálló nemzeti hadügy megteremtését támogató nézetei, magyar hadikultúrát gazdagító vagy szegényítő tettei. Ismert viszont számos olyan tisztt, katona és szakíró, akik felismervén a hadtudomány művelésének jelentőségét, értékes katonai gondolataik magyar nyelven való közzétételével hatásosan elősegítették a magyar hadikultúra fejlődését.

*

Közismert, hogy 1790–91-től minden magyar országgyűlésen követelték a külön magyar főparancsnokság és a nemzeti hadsereg felállítását. Különösen szorgalmazták a magyar tisztképzés megteremtését, a „nemzeti hadi iskola” létesítését, amely a hadtudomány magyar művelésének és a katonai gondolkodásnak fontos bázisát képezhetne volna. Ezt a törekvést a magyar tisztek jelentős része helyeselte és Péchy Mihály mérnökkari százados (1813-ban vezérőrnagy) elkészített 1792. január 26-án egy tervezetet a magyar katonai akadémia Budán történő felállítására. Az 'Egy katona iskola formálásához való summás Első Munka' nemcsak Péchy gondolatait tükrözi, hanem a kora-

³ Lásd például: Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Huszadik rész. A francia háborúk időszaka 1792–1815. Bp., 1941. Grill. 488 p.

beli magyarországi hadikultúra, katonai gondolkodás és hadtudomány állapotát is, ami kitűnik 'A Hadi Okosságokról' és 'A Tudományokról' című részek megállapításaiból.⁴ Péchy javaslatait ekkor még nem tudták kamatoztatni, mivel az 1792., 1796. és az 1802. évi magyar országgyűlésnek nem sikerült az uralkodóval elfogadtatni a magyar katonai akadémia felállítására vonatkozó tervet.

A katonák közben élénk érdeklődéssel tanulmányozták a külföldi folyóiratok hadügyi cikkeit, és az értékes gondolatokat tartalmazó írások közül nem egyet magyarra fordítottak. Ebben az időben Virág Benedek és Kazinczy Ferenc is támogatták a katonák magyar nyelvű munkálkodását, amit egy 1804-es levélváltásuk is bizonyít. Csehy József, az 1. huszárezred első lovas századosa, 1807. augusztus 19-én Brünnből Kazinczy Ferenchez intézett levelében a következőképpen fogalmazta meg a katonai gondolkodók programját: „A hadi tudományokban leginkább a hadi tisztektől vár a nemzet tanító munkákat, aminek nagy szűkében vagyunk”.⁵

1807-ben három olyan hadtudományi munka is megjelenik, ami jelzi, hogy milyen gondolkodási tendenciák érvényesültek a hadügy magyarosítása területén. *Szekér Alajos Joakim* (1752–1810), az 51. sorgealozezred káplánja közreadta az osztrák vereséggel végződött 1800. június 13-i és 14-i marengói csatát elemző 'Marengoi tsata és azt megelőző körülállások' című, igen elentmondásos munkáját.⁶

Fő érdeme Szekérnek az, hogy még abban az évben kiadta a XIX. századi magyar hadikultúra egyik első színvonalas, szintézis igényű hadtudományi munkáját is, melynek címlapján ez olvasható: 'Hadi tudományok, mellynek némelly fő-tzikkelyjeit kézírásba foglalta egy nevét eltitkolni akaró tudós, és nagy méltoságu Hazafi. Eredeti valójában kiadta, és bévezetéssel megtoldotta Szekér Aloysius Joachim most Nemes Splényi Gyalog-Regimentjének Tábori Papja'. A könyv teljesen megegyezik egy feltehetően magas rangú tiszt munkájával, melyet így tart nyilván az OSzK Kézirattára: „Hadi Feljegyzések. XVIII. sz. második fele. Egykorú kézirat számos ábrával”.⁷ A mű ismeretlen szerzőjét még nem sikerült azonosítani, sikerült viszont megállapítani, azt, ami eddig egyetlen kutatónak sem tűnt fel, hogy a 'Hadi Feljegyzések' című kézirat és a 'Hadi tudomány' című könyv *ugyanaz a munka*.

Az anonim hadtudós saját katonai tapasztalatain kívül műve elkészítésénél merített II. Frigyes hadtudományi munkáiból, ami különösen kitűnik ak-

⁴ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban – OSzK Kt.) Fol. Hung. No. 763. Péchy Mihály terve egy katonaiskola felállításához Budán, 1792.

⁵ Vö.: Kazinczy Ferenc levelezése. A m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottság megbízásából közléteszi dr. Váczy János. V. köt. Bp., 1894. Akadémia.

⁶ Szekér Alajos Joakim: Marengoi tsata és azt megelőző környüállások. Pest, 1807. Eggenberger. XII. 23, 41 p.

⁷ Hadi tudomány... Pest, 1807. XII, 321 p., XIII vázlat; Hadi feljegyzések... OSzK Kt. Quart. Hung. No. 270. fol. 141. (XIII vázlat)

kor, ha összevetjük azt az 1762-ben megjelent 'A porosz király öfelségének hadművészeti tanításai tábornokainak' című könyvével.⁸ A szerző érzékelteti a hadügy változásait, de fejtegetéseiben XVIII. századi hadsereg-szervezési, raktározási és ellátási, hadviselési és hadművészeti elveket mutat be. Műve saját bevallása szerint is a stratégiát csak érintő, inkább a taktikát tárgyaló munka. Legértékesebb gondolata szerint, ha valaki „a Hadi-tudományban egész tökéletességre akarna lépni, igen jó a Theoriát, és Praxist, az-az, a Hadi-tudomány állításainak esmeretét a tapasztalással egybe-kapcsolni”.

Egy másik hadtudományi összeállítást Jung János, a magyar nemesi felkelő sereg főhadnagya adott közre a következő címmel: 'A Hadi Mesterséget tárgyzó szükségesebb tudományoknak summás előadása. A leg-jobb régi, és újabb írókból öszveszedve'. Az első kötet 1807-ben, a második kötet 1808-ban jelent meg.⁹ Előszavában az összeállító megállapítja:

„Az egész Európa magasztallya a Magyar Vitézséget, sőt még Katonai ruházatját is – követi; egy szóval, Kormány-alkotmánya, Törvénnye, Nemzeti gondolkodás módja, Erköltse és Ruházatja a Magyaroknak, mindazt mutatják, hogy ő Katonának született... Mellyeket így jó gondolóra vévén, ki-tenni tsak leg-kevésbé is fel, hagy sok rendbeli viselt Háborúban szerzett tapasztalásait, olly jeles férfiak által, mint Polybus, Caesar, Vegetius, Frontinus és más többek vóltanak, öszve ne szedette, és azokat később Maradékira-is által ne botsátotta volna, holott azonban, oh fájdalom! Tsak egyre se találni, a ki a Hadi Tudományoknak illetén vizsgálásában valaha fáradozott volna. Nints tehát Hadi írott Munkája Magyar Országnak!”¹⁰

Ennek okát abban látja, hogy a magyaroknak a toll helyett szüntelenül csak a fegyvert kellett forgatniuk hazájuk védelmében. Ezért tartotta szükségesnek, hogy külföldi írók műveiből összeállítsa az egyetemes hadügy és hadtudomány eredményeit közvetítő kompilációját. Az első kötet – 'A hadi mesterség rövid historiája' – bemutatja a hadügy és a hadtudomány fejlődését az ókortól a tűzfegyverek alkalmazásáig. A második kötet 'A hadi tisztnek szükséges tudományokról' című része a hadtudományokkal, a matematikával, a geográfiával, a topográfiával, a hadi szemmértékkal, s a katonai műveltséggel foglalkozik; a másik része bemutatja a korabeli fegyverzetet és alkalmazási módjaikat.

A katonai gondolkodás fejlődésében élénkületet idézett elő az 1808. évi országgyűlés, amely a VII. törvényével elrendelte a magyar katonai akadémia

⁸ II. Frigyes: Des Königs von Preussen Majestät. Unterricht von der Kriegs-Kunst an sein Generals. Frankfurt – Lipcse, 1762. 16, 160 p., XIII vázlat.

⁹ Jung János: A Hadi Mesterséget tárgyzó szükségesebb tudományoknak summás előadása. A leg-jobb régi, és újabb írókból öszveszedve. 2 köt. Pest, 1807–1808. Landerer Anna. XXVI p., 1 lev., 167 p.; 2 lev., 273, 3 p. Megjelenéséről részletesen lásd: Balló István: A feledés homályából... Jung János Hadi mesterséget tárgyzó könyvéről. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 32 (1985) No. 4. pp. 858–876.

¹⁰ Jung id. műve I. köt. p. XVIL, XXIV.

felállítását. Ez elvileg biztosítékot nyújtott a magyar tisztképzés beindítására, a gyakorlati megvalósításig azonban még hosszú idő telt el. Ám a Ludovika Katonai Akadémia (Ludoviceum) formális léte is termékenyítően hatott a hadtudományi munkák készítésére. Tanárky Mihály Sándor, a főszállásmesteri törzs főhadnagya 1809-ben egy eredeti hadtudományi művet tett közzé 'Oktatás hadban való szolgálatra a felkelő magyar nemes sereg ifjú tisztjeinek és altisztjeinek számára' címmel,¹¹ melyben a legszükségesebb korabeli harcászati fogalmak, és eljárások magyarázatát adja.

Jelentős eseménye volt a magyar hadikultúrára és hadtudományra nagy befolyást gyakorló, ismert porosz katonai teoretikus, Adam Heinrich Dietrich Bülow: 'Az újabb katonai rendszer szelleme' (Geist des neueren Kriegssystems. Hamburg, 1799) című, sokat vitatott klasszikus művének magyarra fordítása. Jakkó László (1781–1833), a 10. huszárezred lovasszázadosa 1809-ben jelentette meg fordítását az alábbi címmel: 'Az új hadi tudomány lelke. Fordította Zalárdi Jakkó László a báró Stipsitz Huszár Regimentjéből Fő-Hadnagy'. A fordító Bülow gondolatébresztő műve magyar nyelven való kiadását azzal a megjegyzésével bocsátotta útjára, hogy „nem gondolom, hogy haszontalan munkát cselekszem”.¹² Markó Árpádnak a mű szerzőjéről csak annyit sikerült kiderítenie, hogy az „eredeti szerző német”.¹³ Az eredeti és a fordítás egybevetése egyértelműen feltárta, hogy a mű szerzője Bülow. A fordító, Jakkó László az 1799-ben kiadott háromrészes munkából csak két részt adott közre. Elhagyta a bülowi mű második részét, amely a politika és a hadviselés viszonyának lényeges kérdéseit tárgyalja. Jakkó fordítása befejező soraiiban a magyar katonai gondolkodók bátorítása érdekében kiemeli a következő bülowi tételt: „Ha valaki azt mondaná, hogy micsoda Ármádiát vezéreltem én, és micsoda Ütközetet nyertem meg, hogy itten a Hadivezérek bírójává tészem magamat, annak azt felelem, hogy ilyen ellenvetés, a mostani philasophusi Században nekem felette váratlan, czáfolja meg, ha tudja, az én okoskodásaimat, és személyemnek hagyjon békén”.

Közismert, hogy a cs. kir. reguláris és a nemesi felkelés csapataiból egyesült hadsereg 1809. június 14-én a győri csatában vereséget szenvedett. A kudarccal okainak vizsgálatával számos korabeli munka foglalkozott, melyek kö-

¹¹ Oktatás a hadbann való szolgálatra a felkelő magyar nemes sereg ifjú tisztjeinek, és altisztjeinek számokra magyar nyelven közönségessé tette Tanárky Mihály Sándor. Pesten, 1809. Fűskúti Landerer Mihály. 6 lev., 79 p.

¹² Az új hadi-tudomány lelke. Ford.: Zalárdi Jakkó László. Pesten, 1809. Hartleben. VI, 7–231 p. + 109 p. (1. rész. A hadimunkálkodás lineája basisának (fenéklíneájának) kifejtése, és az új hadi-alkotmányka a régítől: abból következő különböztető jelei. + 2. rész. A fenéklínea principiumának, a megtörtént, és jövőben metörténbhető haditörténetekre való alkalmaztatása.)

¹³ Lásd: Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar író-katona. (Jakkó László huszárkapitány, 1781–1833). Bp., 1960. Akadémiai. 55 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 18.)

zül kitűnik a neves költőnek, *Kisfaludy Sándor* (1778–1844) őrnagynak 'A magyar nemesi felkelés őszinte története 1809. és 1810. esztendőben' című műve. Kisfaludy József nádor szárnysegédjeként vett részt az 1809. évi nemesi felkelésben és nádori megbízás alapján 1810 és 1811 között megírta német nyelven a 'Freymüthige Geschichte des Insurrection des Adels von Ungarn im Jahre 1809 und 1810' című ellentmondásos művét. Ez a munka egyrészt az elavult nemesi felkelés apológiája, másrészt a Habsburg-birodalom hadügye – mely a vereséget előidézte – súlyos hibáinak bírálata. Az Akadémia Könyvtárának Kézirattára őrzi azt a korabeli magyar fordítást – 'Története a Haza védelmére 1809-ik esztendőben Felkelő Magyar Nemességnek' –, amelyen láthatók a nádor piros ceruzájának nyomai, de még így sem engedélyezték megjelenését. Nemcsak a korabeli magyar változat megjelenését nem engedélyezték, de a német nyelvű is csak jó egy évszázaddal később, 1931-ben jelent meg, magyarul sajnos még akkor sem.¹⁴

Jól ismertek azonban Széchenyi István gróf első lovasszázados gondolatai, aki 1809 és 1815 között ott volt a hadjáratok szinte minden nevezetesebb eseményénél, és írásaiban rögzítette benyomásait és nézeteit. Igaz, példája nem tipikus. Kevés magyar tiszt volt olyan helyzetben, mint ő, akinek alkalma volt személyesen találkoznia és beszélgetnie hadügyi kérdésekről a kor híres hadvezéreivel: Károly főherceg, Schwarzenberg, Blücher, Radetzky, Wellington, Murat, Barclay de Tolly és más neves tábornokkal, akik termékenyítően hatottak az ifjú Széchenyi katonai gondolkodására. Levelei és naplói bizonyítják, hogy a hadtudomány tételei segítségével elemezte a hadügy területeit, s eredeti látásmóddal foglalt állást a hadseregszervezés és katonai szervezet, a haditechnika és hadfelszerelés, a katonai kiképzés és nevelés, a hadviselés és hadművészet főbb kérdéseiben. Katonai reflexióinak zöme egybeesik nem egy jeles hadtudós e nagy háborús időszak hadügyét tárgyaló műveiben kifejtett nézeteivel és tételeivel.¹⁵

A háborús korszak befejezése után, 1815 és 1848 között – Magyarországon az abszolutizmus és rendiség konfliktusa, valamint a reformkor – az európai országok hadügyeiben és hadseregeiben kevés változás történt, a katonai gondolkodás és a hadtudomány viszont óriási fejlődésen ment át. Európa-szerte megindult a francia háborúk tapasztalatainak feldolgozása és az évek során hatalmas, heterogén összetételű irodalom halmozódott fel. A leggazdagabb a háború és a hadművészet problémáival foglalkozó szakirodalom lett, melyből kiemelkedik Károly főherceg, Jomini és Clausewitz munkássága. Az előző évszázadok katonai irodalmától az volt a lényegi eltérés, hogy a

¹⁴ Hadtörténelmi Levéltár. Magyar Nemesi Felkelés Iratai. 1810: 28. német nyelvű kézirat; RAL Hadtud. 8–5. No. 4. magyar nyelvű kézirat; Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Kéziratból, bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta Gálos Rezső. Győr, 1931. Kisfaludy Irodalmi Kör. pp. 65–351. (A Kisfaludy Irodalmi Kör könyvei 1.)

¹⁵ Ács Tibor: Széchenyi katonái. Bp., 1994. Zrínyi. pp. 54–172.

hadi gondolkodók tudományosan igyekeztek feltárni a háború természetét, törvényszerűségeit, és kísérletet tettek a hadtudomány fogalmi meghatározására, rendszerezésére.

Ebben az időszakban a Habsburg-birodalom hadügyére és hadseregére nem a fejlődés, hanem a pangás nyomta rá a bélyegét. A cs. kir. hadsereg fő funkciója a birodalmi rendészeti feladatok ellátása volt: a belső elnyomás biztosítása, a nemzetiségi és szabadságmozgalmak elfojtása. A hadügy területeire az volt a jellemző, hogy a hadsereg és fegyvernemei szervezete nem változott, a gyalogsági és a tüzérségi fegyverzetben némi fejlődés történt, a kiképzést a formalizmus uralta el, a hadművészet nem haladt előre, sőt a harcászat inkább visszalépett.

A korabeli magyar országgyűléseken azonban mindig hangot kaptak azok a törekvések, melyek a hadsereg nemzeti jellegének erősítését, a magyar tisztek alkalmazását, a magyar ezredeknek az országban való állomásoztatását, a magyar szolgálati nyelv bevezetését, a nemesi felkelés helyett nemzeti katonaság létrehozását, a Ludovika megindítását és más katonai reformokat követelték. Ezek a reformelgondolások igen óvatos megfogalmazásokban a cs. kir. hadseregben szolgáló mintegy kétezer magyar származású tiszt körében is jelentkeztek, amiről nem egy 1815 és 1848 közötti levél, naplófeljegyzés és emlékirat tanúskodik. Sőt, a szigorú cenzúra ellenére, az abszolutizmus és a rendiség konfliktusának idején tovább fejlődött a katonai gondolkodás és a hadtudomány, s jelentősen megnőtt magyar művelőinek száma. Az ezt követő reformkor pezsgő tudományos élete a magyar katonai gondolkodásban és a hadtudományban új szakaszt jelentett.

A hadtudomány-történetből ismert, hogy a napóleoni háborúkkal foglalkozó szakirodalom sorát a francia Rogniat tábornok 1816-ban kiadott 'Elmélkedések a hadművészetéről' című munkája indította el, amely elvetette Napóleon elveit, és az elavult ókori római mintákat helyezte az új hadügyi tételek fölé. A száműzött Napóleon válasza – 'Tizenhét megjegyzés a Gondolatok a hadművészetéről' című könyvhöz – e jelentéktelen munkára, több évtizedig elhúzódó vitát indított el a katonai gondolkodásban.¹⁶ Ez a vita nyomot hagyott a magyar katonai gondolkodásban is. Hatására fordították le a sokszor idézett Frontinus hadtudományi tanításait az alábbi címmel: 'Hadi fortélyok a régiek-nél. Négy könyvben. Sextus Julius Frontinus munkáiból magyarázta Zalárdi Jakkó László a csász. kir. Fridrik Wilhelm prussiai király nevét viselő tizedik huszár regimentben kapitány. 1817. Esztendőben'.¹⁷ Jakkónak ezt a munkáját azonban nem jelentették meg.

A katonai gondolkodás fejlődése szempontjából jelentős esemény volt, hogy 1817-től megjelent az első magyar tudományos folyóirat, a Tudomá-

¹⁶ A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Bp., 1974. Zrínyi. pp. 390–467, 473–482.

¹⁷ OSzK Kt. Quart. Hung. No. 38. fol. 135.; lásd még: A hadművészet ókori klasszikusai. Szerk.: Hahn István. Bp., 1963. Zrínyi.

nyos Gyűjtemény, amely ösztönzője lett a hadügy tudományos vizsgálatának és helyt adott az ilyen tartalmú írásoknak. Már első számában az „Y” jelzésű szerző ’A Nemzeti Culturáról közönségesen, s a Magyar Nemzet Culturájáról különösen’ című tanulmányában a katonai gondolkodás, a hadtudomány és a háború szerepe felett elmélkedve megállapítja: „A Nemzetek kiműveltetésének rendszerébe a háborúk is beszövetettek: nem csuda azért, ha az ember békességet, természete háborút kíván”.¹⁸ Érdekes francia szakmunkát mutat be a folyóirat 1821-ben ’Hadi-tudomány. Theorie de l’office superieur, par I. P. A. Leorier’ címmel. A B-P aláírású recenzió írója felhívta az olvasók figyelmét Leorier ezredes ’Elmélet a törzstiszteknek’ című munkájára, levonva azt a fontos következtetést, hogy „Francza Országnak utolsó háborúi sokkal gazdagabbak voltak nagy történetekkel, mintsem hogy a gondolkozó vitéz, most a béke csendjébe, arra ne függesztené figyelmét, hogy gyűjtött tapasztalásait rendbe szedje, s a kezdő fegyvertársakkal közölje. Néhány esztendőktől óta, sok illy tanító munkákkal gazdagítottak a Hadi Tudományok.”¹⁹ Ez az írás is bizonyítja, a folyóirat hozzájárult ahhoz, hogy a hazai olvasó is többé-kevésbé megismerje a korabeli katonai gondolkodás, az egyetemes hadikultúra jelentősebb teljesítményeit.

Az abszolutizmus és a rendiség konfliktusának időszakában a magyar hadtudomány művelőinek köre tovább bővült, a hadtudományi és hadtörténeti irodalom is tovább fejlődött. Példaként csak két személy munkásságát említjük meg. Az egyik *Lakos János báró* (1776–1843), vezérőrnagy, aki igen eredményes tudományos tevékenységet fejtett ki német és magyar nyelven. A bécsi Hadi Levéltár hadtörténetet feldolgozó osztályát 1818-ban hozták létre, s 1819-ben Lakos János az osztály munkatársaként Anton Martinivel közösen elkészítette az 1800. évi németországi hadjárat történetét.²⁰ Lakos János sikeres munkásságával érdemelte ki, hogy a bécsi Hadi Levéltár hadtörténetet feldolgozó osztályának második vezetője legyen. Ekkor írta meg – eredeti hadműveleti iratok felhasználásával – az 1799. évi itáliai hadjárat történetét. Ezt a két kötetből álló kéziratot művet a bécsi Kriegsarchiv őrzi az alábbi címmel: ’1799 Geschichte des Feldzuges in Italia. Vom Oberstlieut. Br. Lakos’.

A katonai gondolkodás ókori tárházára hivatkozó irodalmat gazdagította a másik, kiemelésre méltó szakember, *Baricz György* mérnökkari százados, amikor lefordította és 1822-ben Bécsben kiadta Cornelius Tacitus munkái első kötetét. E kötetben az *Agricola*, *Germania* és az *Orátorok* találhatók, de kéziratban fennmaradt Tacitus *Históriája* és *Annalesei* fordítása.²¹ Ebből az időből származik Mészáros Lázárnak, a 7. huszárezred főhadnagyának megje-

¹⁸ Tudományos Gyűjtemény 1 (1817) No. 1. pp. 27–28.

¹⁹ Uo. 5 (1821) No. 9. pp. 98–99.

²⁰ Ezt a kéziratot munkát a bécsi Kriegsarchivban így tartják nyilván: ’Lakos, Johann Anton Frh. und Martini Anton E. v.: Geschichte des Feldzuges 1800 in Deutschland’.

²¹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 6 (1840–1842). Első Osztály. p. 133.

lenésre szánt kézírata: 'A Szolgálatot illető Szabások Kérdésekre és Feleletekre foglalva. A Köz Vitézek és Altisztek számára. A Puskázásról, Strázsa és Őrállásról, Czirkálásról és Altiszteknek kötelelességeiről egyben foglalt kiadás. 1823. Esztendőben'.²² Az MTA Könyvtára Kézirattárának címléírásában névtelenül szereplő munkáról a kutatás során derült ki, hogy azonos Mészáros Lázár 1849-ben megjelent 'Huszárok kézikönyvecskéje. Oktatási szabályul altisztek és közvitézek számára' című könyvével.²³

Nagy lendületet adott a katonai gondolkodók munkálkodásának, hogy 1825. november 3-án a pozsonyi országgyűlésen Széchenyi István gróf, a 4. huszárezred első lovasszázadosa, felajánlotta birtokának egy évi jövedelmét a Magyar Tudós Társaság megalapítására, melynek terveiben szerepelt a magyar hadikultúra fejlesztése érdekében a hadtudomány művelése is.²⁴ (Ennek részleteiről kötetünk egy korábbi fejezetében szoltunk.)

1825-ben nyitotta meg Kiss Károly, a 37. magyar sorgyalozezred alhadnagya hadtudományi munkáinak hosszú sorát, mivel ekkor jelentette meg a Tudományos Gyűjteményben ezredének történetét. Művének értékét emeli, hogy a megrajzolt képből kivehetők a cs. kir. hadsereg többi magyar ezredeinek jellemzői is. A folyóirat 1826. évi első számában adta közre 'Az Ó és Újkor Csatarendje' című tanulmányát, kimutatva az ókori és az újkori hadművészet közötti alapvető különbséget, felvetve azt a gondolatot, hogy „ha fel akarjuk tartani nemzetünk katonás lelke hírét nevét, állítsunk hadi iskolákat, melyekben a mostani mélyebb hadi tudományokat Hazánk fiataljai tulajdonukká tehessék”.²⁵

Ez az elgondolás nagyon időszerű volt, mert a katonai szakértők nagy energiával tárták fel Napóleon írásaiból a mélyebb hadügyi gondolatokat, melyeket a francia Boussand tábornok kötetbe gyűjtve, 1827-ben Párizsban, 'Maximes de Guerre de Napoleon' címmel jelentetett meg. Kiss Károly ezt a munkát magyarra fordította és 'Napoleonnak a' háborút illető alap-rendszabásai' címmel 1828 szeptemberétől 1829 júliusáig hét részben a Felső Magyar-Országi Minerva hasábjain közre is adta. Ez a mű „Napóleon a haditudományról mondott vagy tartott” hetvennyolc maximáját tartalmazta. Kiss Károly harminc maximához fűzött eredeti gondolatokat. A 75. napóleoni maxima a nemzet és a hadsereg viszonyával foglalkozik, Kiss magyarázó jegyzetében első esetben használta a honvédelem szóösszetételt, kifejtve: „A honvédelem a polgári kötelelességekkel legyen egybe kapcsolva”.

²² RAL Hadtört. 8-r. No. 4.

²³ Mészáros Lázár: Huszárok kézikönyvecskéje. Oktatási szabályul altisztek és közvitézek számára. Pest, 1849. Emich. IV, 140 p.

²⁴ RAL Országgyűlés ívrét No. 109. További adatok: Ács Tibor: „Az olyan végtelenül bonyolult hadtudomány”. A Magyar Tudományos Akadémia és a hadtudomány, 1825–1848. = Hadtudomány 1 (1991) No. 1. pp. 37–47.

²⁵ Lásd részletesen: Ács Tibor: Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága (1793–1866). Bp., 1982. Zrínyi. 145 p.

A reformkor pezsgő tudományos élete a magyar hadtudomány fejlődésében is új szakaszt jelentett. A közgondolkodásban a hadüggyel és a hadikultúrával kapcsolatos változásokat jelzi, hogy sok huzavona után 1830-ban megtörtént a Ludovika Katonai Akadémia (Ludoviceum) alapkövetétele és a Magyar Tudós Társaság is megkezdte működését.

A Társaság és katonatagjai, Kiss Károly százados, Szontagh Gusztáv százados, Baricz György mérnökkari alezredes, Kállay Ferenc hadbíró százados, Lakos János vezérőrnagy, Tanárky Sándor őrnagy, Korponay János főhadnagy, Mészáros Lázár ezredes, de más katonai szakírók is, Tomka György alhadnagy, Malter József zászlós, Virág József őrmester, Raksányi Imre bombász, Czecz János hadnagy és a többiek 1831 és 1848 között tudatos munkálatokat folytattak a hadi tudományok honosítása és katonai gondolataik közreadása érdekében. A korabeli folyóiratokban és újságokban számos írást találunk a katonairodák tollából, amelyek a hadügy különböző területeit elemezték, és nem egy esetben olyan színvonalon, mint az ismert francia, német, angol és más európai katonai gondolkodók.

A katonai gondolkodásra nagy befolyást gyakorolt Széchenyi István, a reformmozgalom elindítója és kibontakoztatója, aki Magyarország polgári átalakítását elképzelhetetlennek tartotta a hadügy reformja nélkül. Hadügyi és honvédelmi gondolatai nyomon követhetők híres műveiben.²⁶ A Hitelben (1830) kiemelte az országvédelem és a hadsereg átalakításának szükségességét az új európai hadtudomány alapján, rámutatva, hogy „valamelly háború kimeneteléről annak mindég meg kell csalatkoznia ki az ellenség számát s ágyúit veszi csak számba, nem pedig a hadinép műveltségét s vezérinek esztét”.

Jelentős eseménye volt a katonai gondolkodásnak, hogy Kiss Károly és Kállay Ferenc elkészítette a 'Közhasznú Esmeretek Tára, a Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva' című, németből lefordított munka magyar szócikkeit (ezek egy része fordítás, más részük saját megfogalmazásukban készült). Az 1831 és 1834 között Pesten megjelent 12 kötet mintegy kétszáz hadügyi szócikket tartalmazott. A „Hadi literatúra” és a „Katonai írók” szócikkekben áttekintést adtak a legjelentősebb katonai gondolkodók alkotásairól, megállapítva: „A francia revolutio ideje oltta a katonai tudományokban is nagyobb élet terjedt el; mert megváltozván a gondolkodás módja, annak mind a hadi mesterségekre, mind a tisztek kiformalására nagy befolyása lett, melynek következtében szaporodván a tudományos fejek száma a katonai rendben, nagyobb kiterjedést nyert a katonai literatúra”. Ebben az időben jelent meg Tomka György 'Erköltsi tudomány' című munkája is,²⁷ melyben a katonai hivatás és morál jellemzőit vizsgálta.

A Magyar Tudós Társaság 1832-ben elhatározta Károly főherceg két

²⁶ Ács Tibor: Széchenyi hadügyi reflexiói és honvédelmi reformeszméi. = Új Honvédségi Szemle 45 (1991) No. 8. pp. 64–74.

²⁷ Tomka György: Erköltsi tudomány. Pesten, 1831. Trattner-Károlyi.

klasszikus művének, az 'Adalékok a gyakorlati harckiképzéshez az osztrák hadsereg tisztjei számára' (Bécs, 1806) és 'A stratégia alapelvei, az 1796. évi németországi hadjárat alapján' (Bécs, 1813) magyarra fordítását.

A katonai gondolkodás filozófiai irányzatának kiemelkedő képviselője, Szontagh Gusztáv, aki 'Napoleon az író, s annak emlékirataiból' című nagy hatású tanulmányában bemutatta Napóleon hadügyi alapelve óriási jelentőségét. Következtetései szerint Napóleon: „Hadhistóriai, háborucritikai, Regniet ellen intézett hadtudományi vitatásai – szóval minden, ami a háborút illeti, egy külön, legmagasabbban álló szakaszt képeznek, melyben a stratégia és tactica majd minden tételei meg vannak fejtve. Ragyogóbb gyöngyöket ezekenél az egész világ hadi literatúrájában nem találhatni! Mint minden művészetben, úgy a hadiban is, a lángész teremti a szabályt, melyet utóbb a nyomozó tudós műveiben elvon; a görög hadművészet Nagy Sándorban, a római Caesarban, az újkori Napóleonban éri el tetőpontját; ezen három legnagyobb hadművész veti meg tehát főképp az ó- és újvilági hadtudomány szabályait, melyly utóbbiakat csak az itt szóba vett kútfőből lehet eredetileg meríteni.”²⁸

A népszerűsítő katonaelméleti és hadtudományi irányzatot képviselte a katonai gondolkodásban Virág József, aki magyarra fordította a gyalogsági oktató és szolgálati szabályzatokat. Ám ennél jelentősebb volt Virágnak 1836 végén a sajtóban tett azon bejelentése, hogy „1837. évtől fertályonként minden ágú hadművészeti s történeti értekezések folyóirata – a Tudományos Hadász czim alatt” fog megjelenni, de kiadását a hatóságok nem engedélyezték.²⁹ Ennek az irányzatnak egy másik képviselője, Malter József adta ki 'Vezérfonal a hadmenéseken, tábor őrizeteken s őrczilkálásokon, úgy mint oktatás a helyes eligazodásra' című³⁰ harcászati témájú munkáját.

Ennek az időszaknak az írásai közül gondolatgazdagságban kiemelkedik Tanárky Sándornak, az Akadémia kisgyűlés 1838. november 19-i kisgyűlésén elmondott, 'A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fenntartására életbe ható fontosságáról' című hadtudományi rendes tagi székfoglalója. Az értekezésében olyan tételeket hirdetett meg, melyekbe belefogalmazhatta az osztrák katonai függés lazítását és a polgári átalakulást segítő hadügyi reformról szóló gondolatait. Hangsúlyozta, hogy „Európában nemzeti függetlenséget hadi erő, hadi erőt hadtudományos műveltség nélkül még csak képzelni sem lehet”. Legfontosabb gondolatként emelte ki: „Nem ismerék Európában nemzetet, mellynek a hadtudományok művelésére sürgetősb oka lehetne mint éppen nekünk magyaroknak”.³¹

²⁸ Szontagh Gusztáv: Napoleon az író, 's annak emlékirataiból. = Tudománytár. Töredékek 2 (1835) Vol. 7. pp. 120–123.

²⁹ RAL 6., 9/1840.; Váli Béla: A „Tudományos Hadász” története. = Hadtörténelmi Közlemények 3 (1890) No. 3. pp. 419–421.

³⁰ Malter József: Vezérfonal a hadmenéseken, tábor őrizeteken s őrczilkálásokon, úgy mint oktatás a helyes eligazodásra. A századok iskoláik számára. Arad, 1836. Schmidt. 107 p.

³¹ Ács Tibor: A hadtudományi alkotásokért (Tanárky-díj alapítása). = Hadtudomány 2 (1992) No. 3–4. pp. 3–12.

Lényegében e gondolatsort folytatta Kiss Károly 'Mi okozta a francia köztársaság harcznyereségeit? Győzedelmeinek mi adott olly hatalmas befolyású sikert?' című, akadémiai kisgyűlésen 1840. december 14-én elmondott hadtudományi rendes tagi székfoglalójában. A hadtörténet vizsgálata alapján vont le azt a következtetést, hogy a francia tömeghadsereg erkölcsi szelleme, a tiszti előléptetés teljesen új rendje, a hadellátás megváltozott rendszere, a gyökeresen új hadművészeti eljárások fölénye, meg a koalíció ellentétei is hozzájárultak a francia katonai sikerekhez.³²

Hadikultúránkban a katonai gondolkodás fiatal pozitivista irányzatát képviselte Raksányi Imre, Czecz János, Korponay János és Sztankó Soma. Raksányi Imre 1840-ben adta közre első írását 'Kalászat a hadtudomány mezején' címmel, melyben Clausewitz 'A háborúról' klasszikus művének a háború természetét és elméletét tárgyaló legfontosabb tételeinek bemutatására vállalkozott. A hadi literatúrát tartja a legfontosabb forrásnak, mert ez vértézheti fel a tiszteket „mély gondolkodással”.³³

Az 1842-ben megjelent, 'Elmefuttatás a hadierőről' című cikkében kifejtette legértékesebb gondolatait, egyebek között megállapítva: „Katonai értelmi súlyunk = 0-val, amiből egyenesen az következik, hogy a hadtudományt népszerűleg kell előbb terjesztenünk. Honvédelmi systémát felállítani, s a fellet okoskodni, álló vagy nemzeti őrsereg alkotása alkalmasabb e nemzetünkre – mert egyikre ez; másokra amaz szabható jobb sikerrel... Majd, ha a nemzet általános értelmébe a hadi értelem is befészkel – mi jó intézkedésünk mellett valóban igen rövid idő alatt történhet –, a nemzet maga fog nyilatkozni, minő systema kell neki.”³⁴

A „hadi értelmesség meghonosítása” érdekében 1847-ben ki akarta adni a *Szövétnék* című hadtudományi folyóiratot, de megjegyezte, hogy a hatóságok „mint valami pártütőket utasítottak el bennünket, mivel magyar hadi irodalmat rebesgetni merészkedtünk”. Ekkor adta ki Czecz János 'Magyar nyelvtan a császári királyi hadsereg tisztjei számára' című³⁵ munkáját, míg Sztankó

³² A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 6 (1840–1842). Második Osztály. pp. 3–17.

³³ Századunk 3 (1840) No. 85. (okt. 22.) 673–677. has.; uo. No. 86. (okt. 26.) 685–688. has. (A Századunk politikai és tudományos folyóirat, amely Orosz József szerkesztésében 1838–1845 között hetente kétszer jelent meg Pozsonyban.); Lásd még: Ács Tibor: Raksányi Imre hadtudományi munkássága a reformkorban. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 21 (1974) No. 3. pp. 463–493.

³⁴ Századunk 3 (1840) No. 85. (okt. 22.) 673–677. has.; uo. No. 86. (okt. 26.) 685–688. has.; uo. 1842. No. 15. (febr. 21.) 117–120. has.; uo. No. 16. (febr. 25.) 127–132. has. Lásd még Ács T.: Raksányi Imre... c. id. tanulmányát pp. 463–493.

³⁵ Czetz, J. F.: Ungarische Militär-Sprachlehre zum Gebrauch für Offiziere der k. k. Armee. Pesth, 1844. Druck von Trattner–Károlyi. VIII, 9–82 p.; 114, 73, 64 p. (Külön magyar címlappal: 'Magyar nyelvtan a császári királyi hadsereg tisztjei számára'.)

Soma 1847-ben készítette el a 'Franczia–afrikai háború' című művét, melynek „a bekövetkezett forradalmi események miatt kinyomtatása elmaradt”.³⁶

Horváth Mihály, a nemzeti liberális polgári történetírás úttörője, a későbbi 1849-es oktatásügyi miniszter, az 1842. november 22-i akadémiai nagygyűlésen olvasta fel 'A magyar honvédelem történeti vázlata' című székfoglaló értekezését.³⁷ Korponay János 1843-ban kezdte meg gondolatainak publikálását 'A katonai akademiákról általában' című értekezésében, de ennél jelentősebb a 'Hadi földírás' című,³⁸ európai színvonalú műve, melyből 1845. március 17-én akadémiai levelező tagi székfoglalóját is megtartotta. E munkájával az volt a fő célja: egy olyan „önálló hadtant megismertetni, mellyből e rend műveltsége kiviláglik”. Sajnálatosnak tartotta, hogy a katonai gondolkodásban, mely „parlagon hagyta a hadtudományokat, s ezekkel azon egyedüli módszert, melly által a nemzet felvilágosulható, nagy hadi-rendszerünknek az újabb korban egészen más a feladata, mint volt hajdanában”.

A katonai gondolkodás fejlődésében fontos esemény volt Mészáros Lázár ezredesnek, az 5. huszárezred parancsnokának 'A katonaságról' című levelező tagi székfoglalója, melyet az 1845. október 28-i akadémiai kisgyűlésen olvastak fel. Ez a munka sokoldalúan vizsgálta a társadalom és a hadügy, a háború és a hadsereg összefüggéseit, és a kor igényeinek megfelelően a hadügy területeinek szükséges átalakítását.³⁹ Mészárosnak munkája 134 esztendőn keresztül kiadatlanul hevert a tudós testület Kézirattárában, és csak 1979-ben kerülhetett nyomtatásban az érdeklődők kezébe.⁴⁰

A felvillantott töredékek is azt igazolják, hogy a XIX. század első felében a magyar hadtudomány eredményeinek minősége és mennyisége – szűk hatósugara ellenére is – megfelelő volt. A hadikultúrában, s a hadtudományban megerősödött a magyar nyelvűség, és a publikációk felzárkóztak az európai országok hasonló kiadványai színvonalára. A hadtudomány eredményeinek hazai adaptálásában kidolgozták és megtalálták a magyar sajátosságoknak megfelelő formákat és módszereket. A magyar nyelvű hadtudomány – gátló korlátai dacára – kibontakozott, fejlődött, és ebben a folyamatban nagy jelentőségű volt az Akadémia 1831 és 1848 közötti tudományszervező tevékenysége is. A csak mozaikjaiban ismert reformkori hadtudományi munkásság és publikációs tevékenység sok tekintetben hozzájárult az 1848–49-es önálló magyar hadügy megalapozásához.

³⁶ Urbán Aladár: Sztankó Soma tervszövege az 1848-as honvédség felállítására. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 33 (1986) No. 3. pp. 533–534.

³⁷ Lásd: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 6 (1840–1842). Második Osztály. pp. 293–376.

³⁸ Korponay János: Hadi földírás. I. köt. Hadi földírás elmélete; Európa általában, Orosz álladalm és Krakó köztársaság. Pest, 1845. Beimel József. VIII, 192 p., 2 t.

³⁹ Lásd részletesen Ács Tibor: Adalékok Mészáros Lázár tudományos munkásságához és katonai portréjához. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 26 (1979) No. 4. pp. 623–639.

⁴⁰ Mészáros Lázár: A katonaságról. A Magyar Tudós Társaság levelező tagi székfoglaló értekezése 1845. Sajtó alá rend.: Ács Tibor. Bp., 1979. Zrínyi. 88, [4] p.

A magyar katonai gondolkodás és a hadtudomány művelőinek 1815 és 1847 közötti teljesítményei, s a reformkor hadikultúrájának pozitív alakulása nélkül elképzelhetetlen lett volna az 1848–49. évi önálló magyar hadügy és nemzeti honvédelem megteremtése.

Ezt mindenben bizonyítja a polgári forradalom és szabadságharc honvédelme és hadikultúrája is. Az 1848-as márciusi forradalom és a pozsonyi országgyűlés, majd a szabadságharc, nemcsak Magyarországot változtatta meg, de gyökeres átalakítást idézett elő a honvédelemben, a hadügyben és a hadikultúrában is, amely elismerő visszhangot váltott ki Európa-szerte. Rövid idő alatt – sajátos hadügyi fejlődési folyamat eredményeként – megszerveződött az önálló nemzeti tömeghadsereg, a honvédség (1848. december 1-jétől hivatalos nevén: „magyar honvédsereg”). Kialakult a szabadságharc állandóan változó katonai szükségleteinek megfelelő, Európában egyedülálló új hadszervezet, a haditechnikai, a hadfelszerelési, a ruházati, az élelmezési és a pénzügyi ellátás új rendszere, a napóleoni elvektől eltérő újításokat is alkalmazó hadviselési eljárások a stratégiában és a harcászatban, a hadjáratokban, hadműveletekben, csatákban és ütközetekben.

Közismert, hogy a magyar honvédsereget az osztrák császári és orosz cári hadseregek óriási túlereje tudta csak legyőzni. A magyar hadügy és a honvédsereg, a magyar katonai gondolkodás és hadikultúra teljesítményeiről, újításairól, ha szűkszavúan és pontatlanul is, de olvashatunk a híres angol, francia, német és más külföldi lexikonok 1848–49-es magyar szabadságharc-cal foglalkozó szócikkeiben.

AZ ELSŐ AKADÉMIAI HADTUDOMÁNYI PÁLYÁZAT

Az Akadémia XVII. nagygyűlésének 1846. december 17-i ülésén elhatározták, hogy minden harmadik évben hadtudományi pályakérdést írnak ki és a következő, XVIII. nagygyűlés 1847. december 26-i ülése már ki is hirdette az első hadtudományi pályafeladatot.¹

Az első akadémiai hadtudományi pályakérdés kitűzésének több, eddig még feltáratlan és ismeretlen történeti előzménye van.

1844-ben Kiss Károly elérkezettnek látta az időt, hogy az Akadémia IV. Osztálya, egyben a XV. nagygyűlés elé terjessze az első hadtudományi pályakérdésre vonatkozó javaslatot:

„Éjszokról hazánk az ellenséges megtámadás előtt tárva áll, a Kárpatok több uralkodó pontjai, s elzárható völgyesorosai pedig igen alkalmasak egy hatálos védelem elrendezésére, feltéve tehát, hogy Gallicia és Bukovin (kivéve Bochnia, Landec, és Nadovic kerületeket, hol a cs. k. hadsereg gyűpontjai kitűzvék) már az ellenség hatalmában van, de Erdély tábori és állandó erősegekkel biztosítva; feltéve hogy Árokszállásnál összpontosult nagyobb hadsereg előhadi a Tisza, Bodrog, Hernád, Sajó és Garam völgyeiben őrködnek, miképp és hol lehetne stratégiai és taktikai tekintetből a kárpati hegyvonalt Poprádtól a Tisza forrásáig legcélszerűbben, az első megrohanás ellen nagyobb s kisebb váracsokkal, biztosítani, a völgyesorosokat elzárni, s a védelmet mindaddig fentartani, míg a tartalék hadseregtől a szükséges intézkedések megtörténendnek.

Pest Decemb. 17. 1844.

Kiss Károly”²

¹ Részletesen lásd: Fekete Gézáne: Az Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtételei és előzményei. Bp., 1988. MTA Könyvtára. 229 p. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei); A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 8 (1845–1847). Első Osztály. pp. 79–80.

² RAL 20/1844.

A benyújtott pályakérdést 1844. december 19-én iktatta a titoknoki hivatal, majd a IV. Osztály a matematikai pályakérdések között – nem pártfogólag – a nagygyűlés elé terjesztette. A XV. nagygyűlés 1844. december 26-i ülésén nem a hadtudományi, hanem az alábbi matematikai jutalomtételt fogadta el és hirdette meg: „Mik a képzetes mennyiségek tulajdonságai, s mind analyticai, mind mértani értelmök? Határnap 1846. március 21. Jutalom 50 arany.”³

A hadtudományi pályakérdés elutasításának egyértelmű okai voltak. A pályakérdésre adandó feleletre egy, Magyarországot északról ért ellenséges támadás elhárításának védelmi tervét kellett volna kidolgozni. Nem titok, hogy északról csak az orosz cári birodalom támadása fenyegetett, mellyel viszont a Habsburg-birodalom 1833-ban szövetségi szerződést kötött. Ez a tény és az ország hadügyi függése eleve kétségesse tette egy ilyen témájú hadtudományi pályakérdés elfogadását.

Meg kell jegyezni, hogy Kiss Károly témakitűzésében az egész reformkort átlengő félelem fogalmazódott meg azon „éjszaki hatalom” ellen, amely az 1830–31. évi lengyel nemzeti felkelést eltiporta. A zsarnoki cári hatalom ettől kezdve a magyar reformerek célpontja lett. Az Akadémia vezetése, félve a kormányzat retorziójától, akkor még elméletben sem volt hajlandó feltételezni a „szövetséges” cári hadsereg ellenséges támadását Magyarország ellen. Pedig az országvédelem lehetőségének egy ilyen hadművelési tervben történő kidolgozása jól szolgált volna a jövőbeni új nemzeti hadsereg parancsnoki karának felkészítését. Több mint valószínű, hogy számos magyar nemzetiségű tiszt bekapcsolódott volna ennek az érdekes hadtudományi kérdésnek a kidolgozásába, ha az Akadémia kitűzi ezt a pályázatot.

Kiss Károly munkálkodását azonban nem törte meg az átmeneti sikertelenség, hiszen sikerült elérnie, hogy a XV. nagygyűlés 1844. december 24-i ülése két katonatisztet, Korponay Jánost és Mészáros Lázárt, a Mathematicai osztály hadtudományi levelező tagjává válasszon. Az akadémiai reformtörekvések jegyében eredményesen megvalósult az a kezdeményezése is, hogy az Akadémia XVI. nagygyűlésének 1845. november 22-i ülése hozza létre a IV., azaz Mathematicai Osztály hadtudományi alosztályát, melybe besorolták Kiss Károly rendes, Korponay János és Mészáros Lázár levelező tagokat.⁴ Nem vált valóra viszont az az ajánlása, hogy a nagygyűlés Korponay János 1845-ben megjelent 'Hadi földírás' című művét akadémiai jutalomban részesítse. Ám ami még jobban bántotta, hatástalan maradt a hadtudományi pályakérdés meghirdetését szorgalmazó javaslata.

Minden erőfeszítése ellenére 1846-ban sem sikerült elérnie a hadtudomány emancipálását a matematikai osztályon belül, s a hadtudományi pályakérdés kiírását sem. Mindezek miatt az Akadémia XVII. nagygyűlésének 1846. december 17-i ülése elé a következő, megrendítő hatású levelét terjesztette:

³ A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 7 (1843–1844). Első Osztály. pp. 71–72.

⁴ Nagygyűlések jegyzőkönyve, 1845. RAL K 1358. 18, 32. lev.

„Tekintetes tudós társaság!

A hadtudományi alosztály eddig elé a matematikai osztály egy hozzá csatolt kiegészítő részének tekintett, s így működött is mennyire tőle telhetett, de az idei osztálybeli tanácskozmány folytában alkalmam volt az iránt meggyőződni, hogy a matematikai osztály nagyon érdemes tagjai a hadtudományokat az azokat illető térről egészen kiszorították elannyira, hogy a hadtudományból sem pályakérdést kitűzni, sem e tudományban megjelent munkát a nagyjutalomra bocsátani, sem pedig levelező tag megválasztását ajánlani nem engedék, ők mint a matematikai osztály tagjai tán helyesen tették ezt, de így én, mint a hadtudományoknak az Akadémiánál képviselője azon kénytelenségre szoritattam, a tek. társaságot tisztelettel megkérdezni az iránt: vajjon a hadtudományok mennyiben azok sokszerűségükhöz képest, ha a matematikai tudományokkal nem foglalkoznak, a tek. tudós társasághoz tartoznak-e? mert még eddig majd magam is azon véleményben vagyok, hogy maga az Akadémia sem igen hajlandó azokat oda sorozni. Alázatos indítványomat tehát oda irányzom: méltóztassék a tek. társaság a hadtudományokat, ha azok nem a matematikai körben működnek is, vagy maga köréhez számítani és azokat a matematikai osztály alul emancipálni, és egy önálló osztállyá alkotni, vagy pedig kereken ki nyilatkozni, hogy a hadtudományokat passzív állásukból kiemelni teendőin kívülnek találja.

Pesten December 17. 1846.

Kiss Károly”⁵

Az Akadémia rövid történetében szokatlanul drámai hangú nyilatkozatot a nagygyűlés harmadik ülésén olvasták fel, melynek jegyzőkönyve hűen tükrözi a hadtudomány egyenjogúsításáért folyó heves vitát, és végül azt az álláspontot, amit az akadémikusok elfogadtak – egyebek között – az első hadtudományi pályázat kiírása érdekében. Érdemes idézni ezeket a sorokat, mivel Kiss az „írott kívánságaihoz élő szóval még azt adá, miszerint ha ez meg nem történhetik, azzal is megelégszik, ha a mathematicai osztályt illető minden harmadik időköriben nagyjutalom odaitélése és pályakérdések kitűzése kizárólag a hadtudományi osztálynak engedtetik által. Ennek folytán a mathematicai osztály részéről Vállas Antal és Győry Sándor rr. tt. szólaltak fel, nyilvánítván miszerint a hadi tudományoknak azon részét, melly mathezisen alapul, ők is a mathematicai osztály körébe tartozónak hiszik, s e nemből irt munkáknak nagyjutalomra bocsáthatását, valamint illy nemű pályakérdéseknek kitűzhetését nem ellenzik, de a hadi tudományoknak azon részét, mellyek akár a történettudományba, akár a vegytanba vágnak, vagy éppen csupán empiricán alapulnak, be nem fogadhatják a mathematicai tudományok körébe; mire még többen a hadtudományi alosztálynak, és a létesítése végett

⁵ RAL 6/1846.

alapított tőkének viszonyát az egész academiához és ennek összes tőkéjéhez taglalván, határozattá lőn:

1-ör. hogy a tek. igazgatóság megkeressék az iránti intézkedésre, miszerint ezentul a hadtudományi osztály számára alapított 10.000 pengő forintnyi tőkét külön kezeltetvén, e tőke esztendei kamatjainak hatoda ne csatoltassék többé az academia köztőkéjéhez, hanem félretétetvén, abból minden harmadik évben 50 aranyat tevő jutalmat alakítanék, mellyre a hadtudományi r. t. tűzhessen ki szakából pályakérdést, melly kitűzés azon esetre, ha az igazgató tanács e javallatot elfogadna már a jövő 1847-diki nagygyűlés alatt eshetnék meg, a jutalom megítélése 1849-ben történhetvén.

2-or. A nagyjutalomérti versenyzés és levelező tag ajánlást illetőleg a nagygyűlés a mathematicai osztály tagjainak méltányosságától várja, hogy illő tekintettel fog lenni a hadi tudományok körében megjelenő jeles munkákra és azokkal foglalkozó tudós férfiakra, fennmaradván a hadtudományi r. tagnak, mint általában minden osztálybeli kevesebbiségnek, egyes esetekben midőn az általa képviselt tudomány szakot az osztálynak bármely határozata által mellőzve hiszi, e sérelemnek orvoslását a nagygyűléstől kérni, melly eféle vitás kérdésekben az eldöntési jogot magának valamint eddig fenntartotta, úgy jövőre is fenntartani kívánta.”⁶

Az Akadémia XVII. nagygyűlésének 1846. december 17-i harmadik ülése a magyar hadtudomány fejlesztése érdekében nagy jelentőségű döntést hozott: a tudományszak a matematikai osztályon belül teljes egyenjogúságot nyert, lehetővé vált a hadtudományi levelező tag ajánlása, hadtudományi mű nagyjutalomban részesítése, a diszciplínát ért sérelmek nagygyűlés általi orvoslása, valamint minden harmadik esztendőben hadtudományi pályakérdés kitűzése. E határozat alapján Kiss Károly már másnap előterjesztette, a nagygyűlés december 18-i negyedik ülése pedig „dicsérettel említendőnek rendeltette” Korponay János 'Hadi földírás' című művének első kötetét.⁷ A magyar hadtudomány történetében ez volt az első tudományos mű, melyet az Akadémia elismerésben részesített.

Sikeres lépés történt az akadémiai pályázat meghirdetése érdekében is. A testület Igazgató Tanácsa Széchenyi István gróf elnökletével 1846. december 23-i ülésén jóváhagyta a XVII. nagygyűlés hadtudományi pályázat kiírásával kapcsolatos határozatát, amiről a jegyzőkönyvben ez olvasható: „XXXII. Előterjesztett a lefolyt nagygyűl. jkv. XXX. pontja mellyben az igazgatóságnak ajánltatik, hogy a hadtudományoknak Magyarországon felvirágoztatása végett, ezentul a gr. Festetics László által a hadtudományi alosztály számára alapított 10.000 pftnyi tőke külön kezeltetvén, esztendei kamatjainak hatoda szerint eddig az academia köztőkéjéhez kapcsolassák, hanem félretétetvén

⁶ Nagygyűlések jegyzőkönyve, 1846. RAL K 1358. 14. lev.

⁷ Uo. 15. lev.

abból minden harmadik évben 50 aranyat tevő hadtudományi pályajutalom alakitassék. Helyben hagyatott.”⁸

Ezzel a döntéssel elhárult az utolsó akadály az első akadémiai hadtudományi pályakérdés kitűzése előtt. A XVIII. nagygyűlés elé terjesztett hadtudományi pályázati javaslatot, a korabeli hazai viszonyokat és a pozsonyi országgyűlés honvédelemmel kapcsolatos reformköveteléseit figyelembe véve, a IV. Osztály három akadémikusa: Győry Sándor, Vállas Antal és Kiss Károly fogalmazta meg:

„A mathematicai osztály a következő hadtudományi pályakérdést tűzi ki: Minthogy hazánkban az eddigi felkelés rendszerre alapított honvédelem magas hivatásának többé meg nem felelhet, adassék elő, a nemzet átalakulásának e korszakában mikép lehetne a – honvédelmet – a mostani hadak és harczviselés elveihez alkalmazva legczélszerűbben felállítani.

A mathematicai osztály részéről.

Pesten, dec. 21. 1847.

Győry Sándor
Vállas Antal
Kiss Károly”⁹

Érdemes megjegyezni, hogy a tágabb értelmű ’feudális’ szót áthúzták és a szűkebb értelmű ’felkelés’ szóval, helyettesítették a pályakérdésben. A XVIII. nagygyűlés 1847. december 21-i harmadik ülése a matematikai osztály által „kitűzésre ajánlott hadtudományi pályafeladatot” jóváhagyta és „a pályamunkák beküldésének határnapjául 1849-dik évi mart. 31-dik napja tűzetett ki. Jutalom 50 arany.”¹⁰ A titoknok az akadémia munkálkodását összefoglaló jelentésében kiemelte: „Figyelembe, különösen a katonai rendébe, ajánlja az akadémia azon legújabb intézkedését, mely szerint 1849-től kezdve, minden harmadik évben a hadtudományi alosztály részéről egy ötven aranynyi jutalom lészen pályakérdésekhez csatolva. Teljesen meg lévén győződve e tudománynak főbenjáró fontosságáról a nemzetek élete és fennmaradása körül, az akadémia e bár kisded kezdettel a hadtudományoknak honunkban felvirágzására óhajt hatni. Az első jutalomhirdetés a jövő évben esendik meg. Áldja meg a magyarok istene jó sikerrel ez ügyet!”¹¹

Az akadémiai pályázat meghirdetése és a sajtóban való közzététele nagy visszhangot váltott ki a hadtudomány hazai művelői körében, és többen neki is fogtak pályaművük elkészítéséhez.¹² Örömmel fogadta a pályakérdés kiírá-

⁸ Igazgatósági ülések jegyzőkönyve, 1846. RAL K 1306. 17. lev.

⁹ RAL 121/1847.

¹⁰ Nagygyűlések jegyzőkönyve, 1847 RAL K 1358. 16. lev.

¹¹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 8 (1845–1847). Első Osztály. p. 39.

¹² Lásd példának: Budapesti Híradó 5 (1848) No. 726. (jan. 5.) p. 13.

sának hírét Raksányi Imre katonai szakíró, aki nagy körültekintéssel kezdte meg pályaműve megírásának előkészületeit. Igaz, megjegyezte: „Azon szomorú előérzetben bár, hogy netán elsőséget nyerendő pályamunkám évekig fog az akadémia könyvtárában kinyomatlanul heverni, hozzáfogtam az előmunkálatokhoz, a szükséges adatok gyűjtéséhez. Egészen elememben éreztem magam.”¹³ Ezt a tudományos tevékenységet szakították meg a „világ eseményei” és az 1848-as forradalom.

Az első akadémiai hadtudományi pályázat sorsának alakulásába tehát gyorsan beleszólt a történelem és az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc – és a gyakorlatban valósította meg azt a világhírűvé vált új nemzeti honvédelmi rendszert, aminek kimunkálásában nem kis érdeme volt az Akadémia és számos tagja figyelemre méltó tudományos munkásságának is. Már az új honvédelem és a magyar honvédsereg sikereinek ismeretében foglalkozott az első hadtudományi pályázattal az Akadémia 1849. június 11-i kisgyűlése.

Az ülés jegyzőkönyve így örökítette meg az elhangzottakat: „188. a titoknak jelenti az osztálynak, hogy a folyó évre kitűzve volt, s a magyar honvédelmi rendszer átalakítását tárgyaló hadtudományi jutalomkérdésre egy felelet sem érkezett. Mire az ülés kinyilatkoztatá, hogy miután a kérdés azóta gyakorlati téren áll, az összes ülés 173 pont alatti végzésében teljesen megnyugszik.”¹⁴

Az Akadémia közgyűlései az 1850-es években szüneteltek, s csak 1858. december 20-án hívhatták össze ismét. Ennek egyik tárgya az a jelentés volt, amely beszámolt „az 1847-ben kihirdetett jutalomkérdések mibenlétéről”. A jelentés egyebek között megállapította: „Szinte így megfektetlenül maradt az ugyan akkor ötven arany jutalom mellett kihirdetett hadtudományi feladat”.¹⁵ Ezzel a megállapítással ért véget a reformkori hadikultúra gyarapítását célzó első akadémiai hadtudományi pályázat tanulságokat sem nélkülöző, viszontagságos története.

¹³ Lásd az 1848. március 25-i röpiratot: Honvédelmi Szövétnek. Kiadja több katona közreműködésével Raksányi Imre volt. cs. kir. bombavető. Pozsony, 1848. p. 16.

¹⁴ Kisgyűlések jegyzőkönyve, 1848. RAL K 1402. 60. lev.

¹⁵ Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei 9 (1858) Első Osztály. pp. 38–39.

MAGYAR TUDÓSOK, TECHNIKUSOK ÉS A HADIRÖPPENTYŰ

A hadikultúra és a technika kapcsolata, a technológiai haladás következtében az új korszerűbb fegyverek feltalálása, megjelenése és hatása a hadügy és a hadikultúra területeire, a reformkorban élénken foglalkoztatta a magyar tudósokat, technikusokat és katonai szakembereket. A reformkori hazai meglátások különösen szembeötlők a rakéták históriájában kiemelkedő helyet elfoglaló XIX. században.

A század első negyedében gyökeres fordulat állt be a rakétatechnikában, mivel az európai – köztük magyar – haditechnikusoknak sikerült a korszak csöves tűzfegyvereivel vetélkedő, sőt azokat több vonatkozásban felülmúló rakétafegyvereket kialakítaniuk. A szakirodalom e fejlődési folyamatról – melyben tehát nem kis szerepet játszott a magyar rakétatechnika – értékes és hű képet vázolt fel.¹ Ezért az alábbiakban csak arra vállalkozhatunk, hogy kutatási eredményeink alapján új adalékokkal egészítjük ki a XIX. századi magyar rakétatechnikáról és hadiröppentyűről kialakult történeti képet.

A magyarok előtt a rakéta nem volt ismeretlen eszköz, hiszen XV. század-

¹ Lásd példának: Vetter Antal: Jegyzetek a hadi röppentyűről. = A Honvéd 3 (1869) No. 35. (aug. 31.) pp. 278–280.; Szöllősy Sándor: Az 1848–49-i magyar tüzérség megalakulása és szerepe a függetlenségi harc hadműveleteiben. = Magyar Katonai Szemle 5 (1935) No. 7. pp. 209–211.; Kalmár János: A hadiröppentyű története. = Hadtörténelmi Közlemények 40 (1939) No. 1–2. pp. 74–138.; Papp Bálint – Nagy István György – Lőrincz István: Rakéta-technika-rakétafegyver. Bp., 1969. Zrínyi. 218, [5] p.; István György, Nagy: Hungarian rocketry in the 19th century. Bp., 1972. Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége. 22 p.; Horváth Árpád – Nagy István György: A csillagok felé. Bp., 1975. Zrínyi. 258 p., 22 t.; Horváth Árpád – Kovács Zoltán: A haditechnika évezredei. Bp., 1977. Zrínyi. 426 p.; Táplányi Endre: A pirotechnika és a pirotechnikai ipar története. Várpalota, 1980. Magyar Vegyészeti Múzeum. 69 p. (A Magyar Vegyészeti Múzeum kiadványai 20.); Ács Tibor: Magyar tudósok vitája a Congreve-rakétáról. 1847. július 5. = Haditechnika 26 (1992) No. 4. pp. 53–55.; uő.: Sikeres magyar rakétakísérlet 1848. december 11-én. = Haditechnika 35 (2001) No. 1. pp. 10–16.; uő.: Rakétavita a Magyar Tudományos Akadémián 1847-ben. A magyar hadiröppentyű és a honvéd röppentyűkar 1848–49-es történetéhez. In: Haditechnika-történeti és katonatorvoslás-történeti konferencia. Szerk.: Varga A. József. Bp., 2000. Haditechnika-történeti Társaság. pp. 47–71.; Kovács Ákos: Játék a tűzzel. Fejezetek a magyarországi tűzijátékok és díszkivilágítások XV–XX. századi történetéből. Bp., 2001. Helikon. 186 p.

tól kezdve gyártották és alkalmazták a pirotechnikát, a különböző fajtájú rakétákat, a magyarországi tűzijátékokban megrendezésekor és nem egyszer a háborúkban is.² A XVIII. század közepétől a hadsereg szervezetéből kiválik a szórakoztató pirotechnikai ipar, külön hadianyaggyárak és tűzijátékszer-készítő üzemek létesülnek.³ A Habsburg-birodalomban a pirotechnika fejlesztésének csúcspontját a híres Stuwer-dinasztia érte el. A XVIII. század végétől a XIX. század közepéig a pirotechnika legkiválóbb fejlesztői ők voltak, akik szinte minden európai államban – Bécestől Szentpétervárig – csodálatos tűzijátékaikkal szórakoztatták az embereket. A nevezetessé váló bécsi Stuwer-család alapítója az XVIII. század végén Bécsben letelepedett, bajor származású *Johann Georg Stuwer* tűzértiszt, aki a pirotechnika kiváló mestere volt, és művészi tűzijátékaival meghódította a lakosságot s az uralkodó köröket. Fia, *Kaspar Stuwer*, aki 1799-től 1819-ig tevékenykedett, kora legkiválóbb pirotechnikusa volt.

Unokája, az idősebb *Anton Stuwer* (1821–1872) jeles pirotechnikus, a reformkori Magyarországon is igen népszerű volt és igen kedveltek voltak tűzijátékai és rakétái. A magyarországi tűzijátékok kiváló népszerűsítője, akinek tűzijátéküzemében magyar származású pirotechnikusok is dolgoztak, több alkalommal (1837, 1839, 1840) rendezett a Városligetben tűzijátékot. A Honművész 1837. október 5-i tudósítása szerint „Stuwert úr, szabadalmazott bécsi tűzmesternek, csak ugyan sikerült october 1-ső napján mult vasárnapról, a kellemetlen idő miatt elmaradt tűzjátékát a város ligetben töméntelen nép előtt elgyújtani”. A remek tűzijátékból kiemelik, hogy fölrepül „jeladó rakéta”, és „St. úr által feltalált hullóernyős rakéták ragadtak mindenkit álmélatra, melyek iszonyú zajjal” szálltak a fellegek közé, de megemlíti a „folytonosan csillagokat nemző kígyórakétákat” is.⁴

A reformkorban elterjedtek a rakétákkal rendezett tűzijátékok, melyet egy 1832. október 10-i és 13-i hirdetés alábbi szövege is igazol:

„Telegraphi napfényű rakéták. Alól írt bátorkodik az egész közönségnek jelenteni, hogy a közelgő szüreti, vagy egyéb társalkodási multságokra, mint név és születésnapokra, nála rendkívüli világító, s különös szépségű, külömbféle nagyságban telegraphi napfényű rakéták találtnak: ezeknek legnagyobbika felemelkedett helyen felbocsátva, közelről, olly nagyságú mint a nap, és egy tíz mértföldi távolságra, úgy világít, mint Vénus csillaga. Találta-

² Lásd részletesen a XV–XIX. század pirotechnika és pirotechnikai ipar, valamint a magyarországi rakéták és tűzijátékok történetére Táplányi id. művét pp. 3–68. és Kovács Á. id. művét pp. 9–53.

³ A pirotechnika a vegyészetnek rakéta, tűzijáték, jelzőtűz készítésével foglalkozó ága. A görög „pyr” (tűz) és „techné” (mesterség, alkotás) szóösszetételből származó kifejezés. A pirotechnika magyarul tűzszerezés, németül: Pyrotechnik, Feuerwerk. Az alkalmazott kémia egyik ága, amely a fény-, a hang-, és robbanóhatást előidéző vegyi anyagokkal foglalkozik, katonai és polgári célokra. A pirotechnikai anyagok körébe tartoznak a különböző rakéták, gyutacsok, bengáli-tűzek, kőd- és füst-gyertyák, világító töltetek.

⁴ Lásd: K. J.: Látványos mutatvány. Stuwer tűzjátéka Pesten. = Honművész 5 (1837) Vol. 2. No. 80. (okt. 5.) pp. 639–640.; Kovács Á. id. műve p. 150.

tik Pesten Engel Ferencnél Dorottya Utszában Wurm házában. Ára nagysághoz, és tartósságához vagyon mérve.”⁵

Az köztudott volt a XIX. század első felének számos magyar tudósa, pirotechnikusa és katonatisztje előtt, hogy a XVIII. század második felében a rakéatechnika nagy fejlődésen ment keresztül Indiában, hiszen az indiai hadirakéták érzékeny veszteségeket okoztak az angoloknak. Az indiai katonai sikerek láttán több európai haditechnikus kezdett hozzá a rakétafejlesztéshez, egy új, mozgékony, sokoldalúan használható rakétafegyver megszerkesztéséhez.⁶ A hadirakéták kialakítása végül William Congreve (1772–1828) angol hadmérnök nevéhez fűződik. Kísérleteit gyújtórakétákkal kezdte, de korszerű újításnak tekinthető az a tény, hogy először egyesítette rakétával a tűzérési lövedékek robbanófejét, és így a rakéta különféle töltetű lövedékek célba juttatására lett alkalmas, és ezzel Congreve valódi rakétafegyvert alkotott.⁷

Az érdeklődők előtt az sem volt ismeretlen, hogy Congreve rakétáinak indítását a kívánt irányba állítható indítóállványról végezték (a rakéta mozgásának stabilizálása érdekében), s hogy a szilárd fekete lőpor hajtótöltetű rakétákat az angol flotta Boulogne (1805, 1806), Koppenhága (1807) és Danzig (1813) ellen vetette be sikerrel. Szárazföldön az angolok első ízben 1813. szeptember 16-án Göhrde mellett, a luneburgi harcban vetették be ezt a fegyvert, majd 1813. október 16–19. között, a lipcsei csatában Bogue százados rakétakülönítményének szikrázó, lángot fűvő rakétái okoztak nagy fejtelenséget a lovasság, valamint a tűzérési és vonatosztagok lovai között. De sikerrel alkalmazták más ütközetekben és az 1815 júniusi, híres waterlooi csatában is.

Közben a woolwich-i fegyvertárban a Congreve-rakétát továbbfejlesztették: vastagabb, különféle űrméretű gyújtó, robbanó, világító és kartácsfejjel látták el, irányítórúdját a rakéta középtengelyébe helyezték, és más újításokat is végeztek rajta. Congreve rakétáiról 1806 és 1814 között négy, később klasszikussá vált művét adta ki Londonban,⁸ s műveit németre is lefordí-

⁵ Lásd: Hazai s Külföldi Tudósítások, 1832. Minden Szentek Hava [október] 10. (No. 29.) Hirdetések... p. 3.; uo. Minden Szentek Hava [október] 13. (No. 30.) Hirdetések,... p. 2.; Táplányi id. műve pp. 45–46.; Kovács Á. id. műve p. 39, 150.

⁶ Hans-Dierk Fricke német kutató hosszú évek munkájával, gazdag, szinte az összes fellelhető könyvészeti és levéltári forrásokra támaszkodva alkotta, meg a szakirodalomban egyedülálló, 'A 19. század hadirakétáinak és rakétatűzértségének története' című kiváló összefoglaló művét. Lásd: Fricke, Hans-Dierk: Geschichte der Kriegsraketen und der Raketenartillerie im 19. Jahrhundert. Wehrtechnik und wissenschaftliche Waffenkunde. Band 13. Bonn, 2001. 480 p. (továbbiakban – Fricke 2001.); uő.: Vor 150 Jahren... Anfang der raketenartillerie. = Soldat und Technik 42 (1999) No. 8. pp. 502–506.

⁷ Lásd részletesen Fricke 2001. pp. 25–121.

⁸ Lásd Congreve, W.: Memoir on the Possibility, the Means, and the Importance of the Destruction of the Boulogne Flotilla, in the Present Crisis. London, 1806.; uő.: General View of a Complete Course of Experiments of the Rocket System. London, 1809.; uő.: A Concise Account of the Origin and Progress of the Rocket System. London, 1810.; uő.: The Details of the Rocket System. London, 1814.

tották.⁹ Congreve nyomán sok jeles haditechnikus foglalkozott a rakétafegyver tökéletesítésével, köztük Bem József, fiatal tüzértisztként végzett rakétakísérletei, melynek során 1819 áprilisában egy robbantáskor sajnos az arca is megégett.¹⁰

Munkálkodásának eredményeit Bem 1820-ban közreadta és műve német nyelven 'Erfahrungen über die Congreveschen Brand-Raketen bis zum Jahre 1819 in der Königl. Polnischen Artillerie gesammelt' (Weimar, 1820) címmel jelent meg. Az sem volt titok, hogy a napóleoni háborúk után a legtöbb európai hadseregben rendszerezítették a rakétafegyvereket, melyek a tüzérség kötelékében önálló csapatnemként – mint rakéta-kar – működtek.

Congreve kiugró technikai teljesítménye kivívta kora osztatlan elismerését. Neve a rakétáról a szó igazi értelmében annyira elválaszthatatlanná vált, hogy a XIX. század közepéig minden hadirakétát, még azokat is, amelyek az általa kialakított típustól eltértek, a tudományos és köznapi szóhasználatban szerte Európában, de Magyarországon is, Congreve-rakétának nevezték el.

Említésre méltó, hogy a Congreve-rakéták hadi alkalmazásának szem- és fültanúja lehetett az 1813. október 16. és 19. közötti lipcsei csatában harcoló 7 magyar sorgyalozezred és a 7 magyar huszárezred sok katonája, altisztje és tisztje. Széchenyi István gróf, mint másod lovasszázados, Schwarzenberg tábornagy, főparancsnok egyik parancsőrtisztje, szintén ebben a nevezetes csatában volt tanúja az angolok által bevetett Congreve-rakéták hatásának.¹¹ Tény, hogy Széchenyinek a rakétáról vallott korai nézetei nem ismeretesek, ám az több mint valószínű, hogy figyelmét felkeltették, hiszen fiatal huszártisztként a Világosról 1810. szeptember 28-án írt levelében, amikor beszámolt a magyarádi és ménesi szüretekről, megemlíti, hogy a vigasságot „rakétázás” kísérte.¹² Ezt bizonyítják az 1822. évi angliai tanulmányútja során írt naplófeljegyzései is. Április 17-én találkozik a híres Wellington herceggel, aki hadiélményeit meséli el, részletesen kitérve a waterlooi csatára, melyben sikeresen szerepeltek az angol rakétaütegek. Angliai tartózkodása végén, augusztus 5-én szükségesnek tartotta, hogy részt vegyen a Congreve-rakétákat bemutató ünnepségen, naplójában erről lakonikusan csak ennyit írt: „Congreve-rakétáit láttam Woolwich-ban”. Négy nap múlva, amikor Krisztof Andrejevics Levin grófnál, Oroszország londoni követénél együtt ebédelt a neves íróval, Francis-René Chateaub-

⁹ Lásd Sir W. Congreve: Abhandlung über die allgemeinen Grundsätze der Kräfte und die Leichtigkeit der Anwendung des Congreveschen Raketensystems verglichen mit der Artillerie. Weimar, 1829.

¹⁰ Królikowski, Lech: Bem József (Zakariás) tábornok és mérnök. = Technikatörténeti Szemle 17 (1988–89) pp. 51–52.

¹¹ Ács Tibor: Széchenyi katonaévei. Bp., 1994. Zrínyi. pp. 81–119.

¹² Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Előszóval s jegyzetekkel ellátta Zichy Antal. Bp., 1896. Athenaeum. pp. 48–50. (Gróf Széchenyi István munkái 9.)

riand Vicomte-tal, Franciaország londoni követével, szükségesnek tartotta feljegyezni: „Beszéltünk a minapi Congreve-rakéta ünnepekről”.¹³

Széchenyit erősen foglalkoztatták korának zsenije és világalakítói, az olyan emberi nagyságok, akik tetteikkel befolyásolták a történelem menetét. Sir William Congreve angol hadmérnök tábornokot, a XIX. század rakéatechnikájának megalapozóját, találmányaért az ilyen kiemelkedő személyiségek közé sorolta. Az 1824. március 21-i naplófeljegyzése szerint: „Világalakítók az emberek közt azok, akik a népek szokásaiban, erkölcsi és vallási nézeteiben, életmódjában és ízlésében válságot és katasztrófát idéztek elő. – Amióta én élek, a következő világalakítókat tartom számon: Napóleon. Rossini, Congreve, Lord Byron, a gőzgépek megújítója, Washington, a Szent Szövetség.”¹⁴

Széchenyinek ez a tudomány- és technikatörténeti jelentőségű megállapítása és felfogása nem kis szerepet játszott a Magyar Tudós Társaság megalakításában.

A hadtudomány- és technikatörténeti tények tagadhatatlanul bizonyítják, hogy az Akadémia sokirányú reformkori munkálkodásával hozzájárult az 1848-as önálló magyar hadügy és haditechnika, közte a hazai rakéatechnika megalapozásához. Ennek egyik értékes adaléka a magyar hadtudósok nyelvújító munkássága is.

A legtöbb európai nyelvben különböző alakban használt ’rakéta’ elnevezés az olasz „rocchetta”, csövecske szóra vezethető vissza. Ezt az elnevezést, a ’rakéta’ szót használták kezdetben az új rakétafegyver, a Congreve-rakéta megjelölésére a magyar nyelvben is a XIX. század elején. Az Akadémia 1831. évi első nagygyűlése elhatározta a nyelvújítás keretében a tudományok nyelvének magyarosítását és ennek érdekében egy általános nagyszótár és a szakszótárak, közte a hadtudományi műszótár elkészítését és közreadását. Az Akadémia és katonatagjai gyorsan nekiláttak a magyar katonai nyelvújításnak, a hadi műszavak magyarosításának. E munkálatok során Kiss Károly főhadnagy, levelező tag 1832. augusztus 18-án küldte be az Akadémiának kéziratát, mely ’A hadszótárhoz’ címmel, amelyek mintegy 1750, általa alkotott vagy összegyűjtött magyarosított hadi műszót tartalmazott. A kézirat R betűjénél a német „Rakete” szót „Rakéta” szóra javasolta magyarosítani.¹⁵ Az Akadémia a beküldött, magyarosított hadi műszavak kisebbik részét – így a rakéta műszót is – közreadta az 1834 elején közreadott ’Mathematikai műszótár’-ban.¹⁶

Kötetünkben már említettük, hogy ebben az időben, 1831 és 1834 között látott napvilágot Döbrentei Gábor, a testület titoknoka főszerkesztésében, számos – akadémikus közreműködésével – az első magyar nyelvű nagylexikon,

¹³ Ács: Széchenyi id. mű pp. 289–301.

¹⁴ Uo. p. 470.

¹⁵ Kiss Károly: A hadi szótárhoz 1832. MTAKK M. Nyelvt. 2-r. No. 23. Vol II.

¹⁶ Lásd: Mathematikai Műszótár, Pest, 1834.

a 'Közhasznú Esmeretek Tára. A Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva' 12 kötete. Érdeemes szó szerint idézni az 1832-ben megjelent harmadik kötetből a Congreve-vel foglalkozó szócikket, amely találóan írja le, hogy a híres angol hadmérnök tábornok sokoldalú ember volt, és nevét kitörölhetetlenül beírta a technikatörténetbe és a hadtörténetbe:

„CONGREVE (William, sir), az utána úgy nevezett congrève-rakétáknak híres feltalálója, született Máj. 20. 1772. Ő Angliában úgy is, mint a csatornák és zúgók építésének megjobbítója, de úgy is, mint az angol seregnél végbevitt újításoknak legmunkásabb társa híres. Több becses munkákat adott ki hydraulikai tárgyokról s a pattantyússág tudományáról. Az orosz császár azon szolgálataiért, melyet rakétái a lipcsei ütközetben tettek, Szt. Anna Rendjével tisztelte meg. C. a parlament tagja, az angol pattantyússág generala, felvigyázója a királyi laboratóriumnak volt. 1816 s 1817 Miklós császárt, akkori nagyherceget, Anglia belsejébe tett utazásaiban kísérte. Az újabb időben olyan gyújtó rakétákat készített, melyekből a hajtás legfelsőbb pontján egy esésellenzőernyő fejtődik ki s a levegőben felségesen egy bombát tart, mely, ha a szél kedvez, azon városban esik le, melyet meg akarnak gyújtani. (L. RAKÉTÁK) C. feje volt az angol gázvilágítási társaságnak is, mely azon célra egyesült, hogy több európai fővárosokban a gázvilágítást hozza be. Mgh. Toulouseb. Maj. 15. 1828.”¹⁷

Ezt a szócikket és a rakétákról szólót a lexikon előszava szerint vagy Kiss Károly vagy Kállay Ferenc nyugállományú hadbíró százados, akadémiai rendes tag készítette. Érdekes, hogy az érdeklődő nagyközönségnek szóló nagylexikon tizedik kötetében közreadott szócikk, miként magyarázza a rakéta jellemzőit és működését:

„RAKÉTA, tűzi mesterségben, papirosból készült cső, mely puskaporral töltve, hosszú botra függőlegesen köttetik, s meggyújtva néha több ezer lábnyira egyenesen száll fel a levegőbe. Congreve rakétái pléhcsőből állanak, s szinte bothoz köttetnek, de nem tetőpontosan szállanak, hanem hatalmas robajjal vízirányosan repülnek. Azonban ezek végén egy bizonyos gyújtószerrel töltött, likacsos golyóbis van, ez mihelyt meggyúlt, olly tüzet köpköd maga körül, mely mindenüvé tapad, elolthatatlan és mélyen beég. Ha ezen szer kifogyott, maga a golyó is, mint gránát, szélyen pattan. E találmányt eleinte igen fontosnak tarták, azonban a tapasztalás megmutatta, hogy e rakéták, szél vagy más történetes ok miatt irányuktól gyakran eltávoztak, sőt vissza is fordultak. Készítésük sem olly megfejthetetlen titok, mint közönségesen hiszik, mert az austriai, szász és más pattantyúsok már utánozták, sőt az elsőt tökéletesítették is.”¹⁸

Ez tehát már jelzi, hogy a császári-királyi hadsereg tüzérsége rendszeres rakétafejlesztést folytat és tökéletesebb rakétákkal rendelkezik, mint az ere-

¹⁷ Közhasznú Esmeretek Tára. 3. köt. Pest, 1832. p. 322.

¹⁸ Közhasznú Esmeretek Tára. 10. köt. Pest, 1834. p. 51.

deti Congreve-rakéták. De ebből a rövid írásból az is kiderül, hogy a magyar nyelv – írásban és a beszédben – a rakéta kifejezést alkalmazza. Ez a szócikk arról nem számolt be, hogy esetleg van-e olyan magyar tudós vagy technikus, aki foglalkozik a rakétákkal és folytat-e kísérleteket annak a továbbfejlesztése érdekében.

Az újságokban is olykor szó esik a rakétafegyverről és szerepéről a háborúban, így az Athenaeum 1839. január 3-i száma „Egyveleg” rovatában ez a hellyel-közzel elfogadható, ha nem is teljesen a XIX., de a XX. és XXI. században valóra vált prófécia volt olvasható: „Congrev-rakéták. – A congrv-rakéták feleresztése is már borzasztó; egész lángtömegben emelkednek fel a földről és szakadatlan zugással repülnek a levegőben egész óranegyednyire és tovább. A várostromnál rendkívül rettenetesek; átütnek a házfedeleken, mindenre tapadnak, a mit átfurni képesek, és minden égethetőt meggyujtanak. Csak a kőfalak tarthatják vissza s ezek sem mindenkor. Minő változás fog a legközelebbi háborúban történni! A csatázók egyszerre felülről, alulról és minden oldalról meg fognak támadtatni. A léghajó elérhetetlen magasságból fog aláokádni tüzet, a gőz-ágyú halált hintend a sánczokról, mielőtt az ellenség olly közel jó, hogy futóárkot nyithatna meg; a congrv-rakéták a sátorokat, löszerszekereket s magokat a katonákat első álmokban lángok által emészti el. Semmi földi gyalogság ki nem állja 500 rőfnyire a jól intézett rakéta-löveget öt első perczig. Hatszori töltés hat ilyen tűz-műhelyből elegendő a legerősb zászlóaljokat összetörni, felét halva levervén, felét égve és szaggatva szétkergetvén. A legszörnyűbb ágyutűz semmi hozzá képest.”¹⁹

A rakétafegyver alkalmazásával, ha még nem is foglalkoznak, de elnevezésével igen. Az Akadémia katonatagjai – Lakos János, Szontágh Gusztáv, Baricz György, de elsősorban Kiss Károly – rendszeres munkát végeztek egy hadtudományi műszótár elkészítése érdekében, amelynek kiadása különböző okok miatt késett, de 1843 márciusában a magyar katonai nyelv fejlődése szempontjából is jelentős szótár végre megjelent.

A 140 oldalas, nyolcadrét nagyságú kiadvány címlapján magyarul és németül olvasható: 'Hadi Műszótár. Magyarul–németül és német–magyarul. Közrebocsátja Kiss Károly, kapitány a magyar académiái rendes tag' (a mű nem az Akadémia kiadásában jelent meg, hanem Heckenast Gusztáv könyvkiadójának a jóvoltából). Kiss összegyűjtötte a nyelvújítási mozgalom során mások által alkotott szavakat és kifejezéseket, de természetesen nagy számban maga is alkotott magyar hadi műszavakat. Szótárának magyar–német része 3534 és a német magyar része 3851 katonai műszót tartalmaz. Ebben a szótárban jelent meg először a rakéta megjelölésére alkotott magyar „röppentyű” szó, ami vitathatatlanul Kiss Károly elvitathatatlan érdeme. A műszótár magyar–német részében az új rakétafegyverrel kapcsolatban ezek a szavak találhatók:

¹⁹ Athenaeum 1 (1839) No. 1. (jan. 3.) p. 32.

„Röppentyű, die Rakete
Röppentyűbot, der Raketenstoch.
Röppentyűt gyújtani, eine Rakete anfeuern.
Röppentyűt kötni, die Raketen an den Stab binden.
Röppentyűüteg, die Raketenbatterie.”²⁰

A német–magyar részben pedig ezek a kifejezések olvashatók:

„Congrevsche Rakete, f. congrév-röppentyű...
Rakette, f. röppentyű, eine Rakette aufeurn, v. a. röppentyűt gyújtani,
die Rakette an den Stab binden, v. a. röppentyűt kötni.
Rakette (congrevsche) f. congrév-röppentyű.
Rakettenbatterie, f. röppentyűüteg.
Rakettenstock, m. röppentyűbot.”²¹

‘A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára’ harmadik kötetének²² összeállítói és szerkesztői elismerik e szó alkotójának Kiss Károlyt, amikor közlik: „röppentyű 1843: „Röppentyű: die Raketa” (HadiMűsz 41.). Kiss Károly munkája a kortársak körében is elismerést aratott, amit jól példáz Raksányi Imre hadtudományi szakíró, a ‘Hadi műszótárról’ című cikke, a Századunk című lap 1843 februári számában, melyben méltatja a haditechnikai eszközök elnevezésének magyarosítását, elnevezését. Megállapítja, hogy Kiss hadi műszavai, így a „Haubitze taraczk, Rakete röppentyű”, igen helyesek.”²³

Itt kell megemlíteni, hogy Bolyai János, aki nyugállományú mérnökkari másodszázados volt, a 40-es évek közepén a hadügy fejlődéstörténetének vizsgálata során kifejtette elítélő véleményét a „gonosz” rakétáról. Bolyai röviden intézi el az újkori fegyverzet históriáját, amikor – ugyan a lényegét kiemelve – ezeket állapította meg:

„A lőpor divatba jövelele utáni »sárkány«, »basilikus«, »(griff-)keselyű« »oroszlán«, »kígyó« s egyéb hacsak irtózatossan jellemző, s tekintetet szerző nevű ágyuk s sok egyéb lő-szerek s pyrotechnica-, s ostrom s a többiről itt nem szólhatók. Az előbbi is, a régiek erősítése, várostroma s oltalmazásuk módjairól erősen röviden érintem-meg. Legújabb tanálmány a Congrev angol ezerekes gonosz rakétája, melyeknek készítetési módja talán csak Angol-hon s Austria előtt nem titok. Az pedig hihetetlen: mit egy angol (tán kapitány) tól

²⁰ Kiss Károly: Hadi műszótár. Magyar–németül és német–magyarul. Pesten, 1843. Heckenast. p. 41.; lásd még: Ács Tibor: Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága (1793–1866). Bp., 1982. Zrínyi. pp. 63–80.

²¹ Ács: Tudós és katona p. 75., pp. 104–105.

²² A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3. k. Ö-ZS. Bp., Akadémiai. 1976. pp. 388–389.

²³ Századunk 6 (1843) No. 17 (febr. 27.) 134. has.

hallottam, miszerint egy egész hajóssereget (flotta-t) közeledés, s elő-készület nélkül, egy csupa intésre (!) össze-ronthatna.”²⁴

Meg kell azonban jegyezni, hogy a kor köznyelvében, de a tudományos nyelvben is az elfogadott és találó röppentyű szavunk mellett tovább élt a jelentés tartalmában gazdagabb, ma is használatos rakéta kifejezés, szó. Ezt bizonyítja a magyar hadiröppentyű előtörténetének fontos tudományos eseménye, az Akadémián 1847. július 5-én lezajlott rakétavita.

A rakéta hadtudományi és technikátörténeti jelentőségével foglalkozó akadémiai kisgyűlés 1847. július 5-én zajlott le. A délután 5 órakor kezdődő ülésén – a jegyzőkönyv szerint – az író Döbrentei Gábor rendes tag elnöklete alatt tíz akadémikus volt jelen: a matematikai osztályból a matematikus Válas Antal rendes tag, a hadtudományi író Korponay János főhadnagy, levelező tag. Egyéb osztályokból az orvos és nyelvész Balogh Pál, a jogász és történész Szalay János László, a költő és nyelvész Czuczor Gergely, a filozófus Szilasy János, a költő Vörösmarty Mihály rendes tagok, az orvos Kováts Mihály levelező tag, az irodalomtörténész Toldy Ferenc rendes tag, egyben titoknak, és az író, műfordító Lukács Móríczt levelező tag, helyettes segédjegyző.²⁵ Nincs még feltárva, hogy milyen okból nem vett részt az ülésen a hadtudománnyal elmélyülten foglalkozó Kiss Károly, az egyetlen hadtudományi rendes tag, a neves filozófus Szontágh Gusztáv nyugállományú százados, rendes tag és Kállay Ferenc rendes tag.

Az ülésen Korponay János levelező tag – mint feljegyezték – „töredéket olvasott egy nála készülöben levő harcműtörténetből, melyben a régi görögök hadviselési módja tárgyalatik”.²⁶ Korponay János 15 éves korától, 1834-től teljesített katonai szolgálatot és 1837 és 1842 között a magyar királyi nemesi testőrségben komoly hadtudományi tanulmányokat folytatott, több tanulmánya mellett elkészítette és kiadta a 'Hadi földírás' című művét (1845), munkássága alapján 1844. december 24-én választották meg levelező taggá.²⁷ A katonai minősítése szerint is nagyon tehetséges, főhadnagyként a 32. magyar sorgyalog ezredben szolgáló Korponay János felolvasása során kifejtette, hogy az a részlet, melyet ismertetett a készülő összefoglaló harcműtörténetéből, a görög hadművészetet tárgyalta. Megítélése szerint a „Kísérlet a harcmű történetéből (Geschichte der Kriegskunst) czim alatt értekezése”, olyan művé fejleszthető, amely még más nyelveken sem ké-

²⁴ Lásd: Ács Tibor: Bolyai János új arca – a hadi mérnök. Bp., 2004. Akadémiai. pp. 368–369. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 30.)

²⁵ RAL A MTT kis-gyűlések jegyzőkönyve. 1847. K. 1400. 62–63. fol.

²⁶ Uo. 63. fol.

²⁷ Katonáskodására lásd: Kriegsarchiv, Wien (továbbiakban – KA, Wien). Die Personalakten. Grundbuch Inf. Reg. 32. Heft. 27. Seite 87., Conduite Liste Inf. Reg. 32. – 1847. Fasc. 117/I. Hofkriegsrath 15. oktober 1845. N. 269., 1845. 13/53.

szült.²⁸ Egy ilyen hadművészeti összefoglaló ha elkészülne, nagy hatást gyakorolna a hazai hadtörténet-írássra és sok, eddig ismeretlen tényt tárna fel, nem is beszélve arról, hogy „a magyar nyelvnek díszére válnék e tudomány”, de a hadikultúránknak is.

Az elnöklő Döbrentei elismerte a téma tudományos feldolgozásának szükségességét és jelentőségét, de megjegyezte, hogy a görögök hadviselési módjának történetét tárgyaló rész csupán vázlat, s az előadónak feltette a kérdést, hogy a későbbi korok feldolgozása milyen módszerekkel fog megtörténni. Sőt még azt is megjegyezte, hogy a hazai tudomány számára az lesz főképpen érdekes, ha „a magyar harcviselési módjára kerül sor” a feldolgozásban. Majd megfogalmazta azt az éles vitát kiváltó megállapítását, amely a rakéta hadviselésében játszható szerepét emelte ki: „látjuk, mint fejlett ki először a testi erő a harcokban, későbbben az ész egész mostanáig, midőn a Congrev rakéta viszi a fő szerepet”.

Ezt a hadviselés jelenébe és jövőjébe mutató gondolatsort bontotta ki Vállas, amikor kifejtette azt az álláspontját, hogy a hadviselő ugyanolyan fordulóponton áll a Congreve-rakéta feltalálásával, mint hajdan a puszkakor megjelenésekor. Felfogása szerint „a rakéták olyan fegyverek, melyek által megfordítva a mostani állapottal egyes ember csoport ellen fog hadakozni. Ez lessz a portyázó és nép fegyvere, mert hátára többet vehet.” Hadtudományi és technikai jövődőlésében pedig leszögezi: „A legelső európai háboruban úgy fogják azt csinálni Páris utcáin mint hajdan a puskaport, és ha egyszer a nemzetnek érdekében áll tudni, miből készül, a francia Chemicusok jobbat találnak fel, mint amilyen a mostani”.

Ezzel az alapjaiban hadtudományilag és technikailag reális állítással szemben – bár tagadhatatlan, hogy néhány elem vitatható hipotézis volt – Korponay a túlságosan kategorikus nemhez ragaszkodva, mereven kijelenti: „A Congrev rakéta nem tesz a hadviselésben legkisebb változást is, és úgy marad minden, mint most van az ágyukkal. Amennyiben jók a rakéták, hogy hegyekre is fel lehet azokat vinni, hova ötven mázsás ágyuval menni lehetetlen. Azonkívül a rakéta sokba kerül, és nem is igen fog használtatni.”

Ám Vállas Antal ragaszkodva a rakéta hadviselésbeni szerepéről kifejtett próféciájához, érveit még hozzátette: „Természetes, mert a democratie fegyvere”. Válaszában Korponay – álláspontját fel nem adva – annyit elismert, hogy a rakétafegyver „a víz alatt is meggyullasztja a tárgyakat, de nem ég sokáig”.

A vita a rakéták fejlődéséről és jövőbeni szerepéről a hadviselésben – az előnyök és a hátrányok felsorakoztatásával – egyre hevesebben folyt a két akadémikus között, amit a jegyzőkönyv lakonikusan így örökített meg:

²⁸ A következőkben idézett szövegrészek megtalálhatók az alábbi kútfőben: MTAKK Mathematicai osztályülés jegyzőkönyvéből. RAL 125/1847. 2–4. fol.

„Vállas: Ágyúval egyes ember nem bírhat, holott ha rakétája van, a hátán elviszi.

Korponay: A találás nagy bajjal jár, mert tanulni kell előbb a bánásmódot. Nagy studiumot kíván és calculust, míg azzal valaki találni megtanul.

Vállas: Nem sok calculus az, mit a pattantyús tesz, egy pár próbálövessel elvégzi.

Korponay: Harmincz lövés között nem hibáz kettőt, és meghatározza hová esik, mert csak úgy találomra lőni nem lehet. A míveltebb tüzéség kellette abban áll, hogy 30 lövés között kettő se hibázzék.

Vállas: Ha az első két rakéta nem talál, talál a harmadik, ha csak eléri a tárgyat, és aki folytatja a tüzelést, többször fog találni. Hanem nem tetszett felfogni a dolgot, én abban helyezek valamit a rakétára nézve, hogy a katonaságnak össze kell tartani, mert ha széljel megyen, akkor elszélednek és vége a disciplínának.

Korponay: Hajdan szemközt állottak egymással anélkül, hogy valaki gondolkozott volna arról, hogy egyes emberek is működhetnek, most ugy nevezett Planklerek vagy tirailleur-ök küldetnek előre, kik szélllyel szórva minden hova elbujnak, s az előnyomulni törekvőket lövik le, ha közelebb jó az ellenség, már erősebb vonal várja, addig a többi magát elkészíti, azután jön a tartalék sereg s először az ágyúzást kezdi. Az anyagi erő mindég a védőé, az ellenség részén pedig morális erő van. – Egyéb iránt bizonyos, hogy Károly főherczeg halála után változás fog történni a hadművészetre nézve.

Vállas: Az én véleményem csak az, hogy a rakéta igen veszélyes fegyver csoport ellen, Planklerekkel más módon is meglehet vívni egyeseknek.

Korponay: Rakétából több ezer volna szükséges, mert csak egy helyre találni velők, holott egy ágyu két háromszáz embert is elvisz, én azt állítom, hogy a rakéta semmi változást nem tesz a harczművészen.

Vállas: Reményilem tanui leszünk az átalakulásnak, ha még 30 évig élünk, akkor egy europai háboruban bizonyosan napfényre jön a titok és akkor használtatni fog.

Balogh: Addig más dolgokat is találnak fel, mint most olyan ágyut melly egyszerre 200 embert elseper.”

Az ülés befejezéséül az elnök, a titoknok, Balogh és Vállas még arról folytatott eszmecserét, hogy a felolvasás anyaga miként jelenhet meg. Korponay János közölte, hogy kéziratát a Társalkodónak ígérte, és valóban a lap szeptemberi és októberi öt számában 'Harczmű-történeti töredék' címmel meg is jelent.²⁹ A vitát megörökítő jegyzőkönyv viszont csak 145 esztendővel később került az érdeklődők kezébe.³⁰

²⁹ Lásd: Társalkodó 16 (1847) No. 78. (szept. 30.) pp. 309–310., No. 81 (okt. 11.) pp. 322–323., No. 82. (okt. 14.) pp. 325–326., No. 83. (okt. 17.) pp. 329–330., No. 84. (okt. 19.) pp. 338–339.

³⁰ Lásd: Ács Tibor: Magyar tudósok vitája a Congreve-rakétáról. 1847. július 5. = Haditechnika 26 (1992) No. 4. pp. 53–55.

Az akadémiai kisgyűlés tudomány- és technikatörténeti szempontból értékes vitájából kitűnik, hogy a katonatiszt levelező tag lekicsinyelte és egyértelműen tagadta, míg a két civil akadémikus felismerte és állította, hogy az újabb és újabb technikai fejlődés következtében a rakéta, mint fegyver, előbb-utóbb nagy változásokat fog előidézni a hadügy minden területén és a hadviselésben. Korponay János főhadnagy állásfoglalása a vitában azért volt érthetetlen, mivel katonai szolgálata alatt már találkozhatott a császári-királyi tüzérség rakéta-csapatnemével és hadirakétaival, amelynek megteremtése, létrehozása, a magyar származású Augustin Vince, vagy németül Vinzens Augustin táborszernagy nevéhez fűződik.

*

A Habsburg-birodalom és a Magyar Királyság hadügyeinek anakronisztikus szimbiózisa, de más tények is bizonyítják, hogy 1848/49-es szabadságharcunk magyar hadiröppentyűi és a honvédtüzérség röppentyűkara története több vonatkozásban a cs. kir. hadsereg tüzérsége csapatneméhez, a „K. K. Feuerwerks-Corps”-hoz – szó szerinti, nem a legszerencsésebb fordításban – a cs. kir. tüzérszekerhez, vagyis a cs. kir. rakétatüzérséghez kötődik.³¹ Noha több fontos történeti és technikai tény – például hogy hány magyar származású katona szolgált és milyen szerepet játszott 1815 és 1848 között a cs. kir. rakéta csapatnemnél – feltárása még nem történt meg, mégis indokolt röviden felvázolni a „Raketen Corps”, a cs. kir. rakéta-kar történetét.³²

A cs. kir. tüzérségi főigazgatóság már 1808-tól arra törekedett, hogy rendelkezzen hadirakétákkal, de csak 1815-ben hozták létre a hadsereg egyik erős alkotórészét, a tüzérség szakcsapatnemét: a rakétatüzérséget. A cs. kir. hadseregben a Congreve-rakétánál korszerűbb és mozgékonyabb Augustin-rakétát rendszeresítették. Ezt a rakétafegyver-típust a XIX. század első felének egyik legkiválóbb haditechnikusa, Augustin Vince cs. kir. vezérkari ör-

³¹ A mai magyar katonai szaknyelvben a tüzérszeker – Feuerwerks-Corps – mást jelent, nem a rakéta-kart vagy a röppentyűkart. Bár a 'Magyar értelmező kéziszótár' (Bp., 1972) 1421. oldalán ezzel kapcsolatban ez olvasható „**tüzérszeker** fn. 1, Műsz. robbanóanyagok, égő keverékek, tűzijátékhoz rakéták stb. készítésével és kezelésével foglalkozó szakember, 2. Kat. fel nem robbant aknák, bombák, lövedékek hatástalanításával foglalkozó szervezet, alakulat tagja.” a korabeli terminológia ennek a haditechnikai eszköznek a megnevezésére többféle szót – hadirakéta, rakéta, hadiröppentyű, röppentyű – használ, ezt alkalmaztuk mi is a tanulmányunkban.

³² A cs. kir. tüzérség rakétakarának vázlatos történetének összeállításához felhasználtam az alábbi műveket: Dolleczek, Anton: Geschichte der Österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien. 1887. pp. 349–354.; Kalmár János: A hadiröppentyű története. = Hadtörténelmi Közlemények 40 (1939) No. 1–2. pp. 81–136.; Gabriel, Erich: Österreichische Kriegsraketen 1808–1869. Österreichischer Soldatenkalender für des Jahr 1970. Wien, 1970. pp. 63–75.; Fricke 2001. pp. 130–185.

nagy tervezte.³³ E jeles rakétaszerkesztő egy, a XVIII. század közepén Magyarországra települt bajor származású cs. kir. tiszt 1780. március 27-én Pesten született gyermeke, aki 14 éves korától (1794. március 29-től) 1859. március 6-ig – Badenben történt elhunytáig – kiemelkedő háborús, katonai és tudományos munkássága alapján, a kadétságtól a táborszernagyságig, a gyalogos szakaszparancsnokságtól a tüzérségi főigazgatóságig, fényes karriert futott be. Kitűnt a napóleoni háborúk hadjárataiban is. A bécsújhelyi katonai akadémián 1802-ben a matematika tanára volt, 1806 és 1808 között részt vett Pest, Esztergom, Győr, Hont és Nyitra megye térképészeti felmérésében, 1809-ben és 1811-ben hónapokig titokban – mint közönséges munkás – angol és dániai rakétagyárakban dolgozott, ahol elleste a rakétagyártás titkait. Az 1813. évi tiszti minősítése szerint: Augustin őrnagy kiváló és alapos tudású matematikus, elmélyült és kiterjedt ismeretekkel rendelkezik, a mechanikában, a kémiában, ásványtanban és az összes katonai tudományokban. Kiemelik azt is, csodálatos tudása van földrajzból, történelemből és statisztikából. Képességei alapján 1814 decemberében nevezik ki a rakétagyártó intézet parancsnokává.

Augustin Vince nevéhez fűződik tehát ennek az intézetnek az ún. Raketen-Dörfel (Rakétafalu) felépítése Wiener-Neustadt és Wöllersdorf között, majd a cs. kir. hadsereg és hajóhad rakétákkal való felszerelése és a tüzérség új rakétacsapatnemének megteremtése. Ő lett a tüzérség új tüzészerszkarának alezredese és parancsnoka 1817. november 11-én, 1821. április 6-án pedig ezredessé léptették elő, majd tíz napra rá bárói címet is kapott. 1831-ben lett vezérőrnagy, 1838-ban altábornagy, 1849. szeptember 5-én táborszernagy, december 4-én pedig a tüzérség főigazgatója.

A legújabb kori osztrák hadtörténet-írás a pesti születésű kiváló hadtudóst – akit családi-rokoni kötelékek is Magyarországhoz fűzték –, báró Augustin Vince (Vinzenz Augustin) táborszernagyot, „az osztrák rakétafegyver atyja” megtisztelő elnevezéssel illeti. Ám az egyetemes had- és technikatörténet Augustin nevét nemcsak az általa szerkesztett rakétái, hanem jelentős tűzér- és fegyver technikai újításai miatt is számon tartja.

Augustin az angol Congreve-rakétákat és harci hatásukat először az 1813. október 16–19.-i lipcsei csatában látta meg, s az azonnal felkeltette haditudósi érdeklődését. Az 1814 májusi párizsi béke után – Metternich diplomáciai missziója tagjaként – Londonban aztán személyesen is megismerkedett a már nevezetes rakétatervezővel, Congreve-vel. Módja nyílt arra is, hogy részt vegyen a híres Woolwich-i arzenálban tartott egyik rakéta-bemutatón, és a rakéták gyártástechnológiájáról, noha titkosan kezelték, újabb részleteket ismert meg. Felismerve a rakétafegyver jelentőségét, elkötelezett hívévé és a cs. kir. hadseregben való rendszeresítésének legfőbb szorgalmazójává vált. Visszatérve Bécsbe meggyőzte Josef Radetzky altábornagyot, a vezérkar

³³ Részletes életrajza Dollecsek id. műve pp. 349–350., Kalmár J. id. műve pp. 81–83.

főnökét, a hadirakéták megszerkesztésének, gyártásának és bevezetésének szükségességéről. Ekkor az eredeti Congreve-rakétákon kívül elmélyülten tanulmányozta a más szerkesztésű rakétákat is. Diplomáciai úton azt is elintézték, hogy 1815 elején Dániában megismerhette az Andreas Anthon Frederik Schuhmacher (1782–1821) tüzérszázados szerkesztette gránátrakétákat készítő titkos kísérleti laboratóriumnak és műhelynek a munkáját, vagyis a Schuhmacher-gránátrakéta gyártási folyamatát.

A megszerzett tapasztalatok birtokában rövid idő alatt sikeresen befejezte az új gránátrakétái szerkesztési és fejlesztési munkáit, majd az eredményes rakétakísérletek után az általa létesített bécsújhelyi intézetben megkezdtek a rendszeresített Augustin-rakéták tömeggyártását. Az uralkodó 1817. június 17-én legfelsőbb – sokszorosított kéziratban készült – parancsában eskü letételével mindenkit föltétlen titoktartásra kötelezett, ami a rakétakészítésére vonatkozott. (Egyébként a cs. kir. hadsereg tüzérsége tűzszerészkarának, a rakétás alakulatok állományának megkülönböztető egyenruhájuk volt és a zubbonyuk sárgaréz gombjain az F – Feuerwerkskorps – betű volt látható.)

Az Augustin-rakétákat, a cs. kir. tüzérség lövegeihez hasonlóan, nem az űrméret, hanem a kilőhető lövedék súlya alapján jelölték. Azt a rakétát nevezték 6 fontosnak, melynél a harci fej, a lövedék súlya megegyezett a 6 fontos ágyú lövedékének súlyával. Ennek a szabálynak az alapján két csoportra osztották a rakétafegyvereket: 1. tábori vagy könnyű rakétákra a 6 (3,4 kg) és a 12 (6,8 kg) fontos rakétákat; 2. ostrom vagy nehéz rakétákra a 16 (9 kg) és a 28 (15,7 kg) fontos rakétákat.

A rakéta három részből állt: 1: a henger alakú 2,1 mm vastagságú vaslemezéből készült rakétatestből, melybe hajtóanyagként 80 rész salétromból, 12 rész kénből és 14 rész szénből álló keveréket, fekete löport sajtoltak (a bécsújhelyi üzemben 2 régi rendszerű hullókalapácsos sajttal 1 altiszt 4 fővel 10 munkaóra alatt 50 rakétatestet töltött meg); 2: a rakétatesthez erősített harci fejből, mely gömb alakú bomba, gránát, ürgolyó, kartács, gyújtó vagy világító lövedék volt; 3: a rakétán elhelyezett stabilizáló rúdból (botból), mely 2,8 méter hosszú és 2,1 centiméter átmérőjű volt.

Az Augustin-rendszerű indító vagy vetőállvány magassága 128 centiméter volt, súlya 19 font (10,5 kg), amely három, falábra szerelt fém felsőrésszel egyesített irányzókészülekből állt. Az irányzókészülék szögbeosztásos – vízszintes és függőleges – tengely körül elforgatható és szorítócsavarokkal rögzíthető volt. Ezen a vetőállványon történt a rakéta begyújtása s indítása, mégpedig a rakétatest nyílásán át történő csapódó gyújtó segítségével (perkussziós gyuttaccsal), oly módon, hogy egy láncsal meghúzták az elsütő ütőszeget.

A rakétalövedék pályájának távolsága és oldalkitérése függött a kilövés szögétől, fokbeállításától, a löportöltet égésétől, a rakéta formájától, a stabilizáló rúdtól és a légmozgás változásaitól. Hatótávolságuk 250 lépéstől 2400 lépésig, vagyis 187,5 métertől 1800 méterig volt a legsikeresebb. A legnagyobb eredményt 800 és 1200 lépés között érték el a rakéták. Noha a hadirakéta nem

volt tökéletes tűzfegyver, de egyesítette magában az ágyú romboló hatását és a kézi lőfegyver könnyűségét, a gyors mozgathatóságot és bármely terepen a tüzelőállás foglalást, a gyors tűzkészséget és a tüzérségi harcban a hatékonyságot, valamint eredményességet a gyalogsággal és a lovassággal szemben. Ez kitűnt már 1821-ben a Nápoly ellen alkalmazott két gyalog rakétaüteg bevetésénél, amikor 1200 lépésre is kielégítő találati eredményeket értek el. A rakétaütegek már jelzett előnyeit, s nagyobb lőszerkészletét bizonyítja az 1827-ben az itáliai cs. kir. hadsereghez vezényelt két rakéta üteg, amely 6–6 kilövőállvánnyal és 12 tartalékállvánnyal, 86 fős személyi állománnyal, 103 lóval és 5344 rakétával rendelkezett. Ez a szám 88 lóval és 145 fővel volt kevesebb, mint két – 6 fontos gyalog és egy 6 fontos lovas – tábori üteg, melyben 6-6 löveg, 231 fő, 191 ló és 2374 lövedék volt rendszeresítve. Az itáliai nemzeti mozgalmak letörésére 1831-ben csapaterősítéseket küldött az udvar, ezek kötelékében 3, 6 és 12 fontos négy gyalog és 4 lovas rakétaüteggel.³⁴

Itt kell megemlíteni, hogy a cs. kir. röppentyűkar rakétás alakulatait a tábori tüzérség szervezési elvei alapján létesítették. Egy rakétaütegbe 6 rakétalöveg – kilövőállvány –, 1 kilövőállványhoz 2-2 szállítókocsi és még 9 löszerkocsi tartozott. Az üteg személyi állománya 1 főtisztből, 1 tüzemesterből, 3 tizedesből és 36 rakétás katonából állt. Egy kilövőállványt 5 fős személyzet szolgált ki, és a szállítójárműről leemelt állványt egy katona is levihette a vállán a tüzelőállásig. Az 1829-es békeévben a tüzszerésszkar létszáma 3 törzstisztből, 13 főtisztből, 60 altisztből és 400 katonából állt. Az Udvari Haditanács 1831. május 6-i rendeletére a tüzszerésszkart „hadilábra” állították, a törzs 5 tábori századdal, valamint 1 raktár- és 1 szer- vagy laboratóriumi századdal rendelkezett. Minden tábori század 4 rakétaütegből, 2 mozgó- vagy könnyűütegből és 2 gyalog- vagy nehézütegből állt. Egy üteg létszáma 2 főtiszt, 2 tüzemester, 60 közlegény és 2 tisztiszolga volt. Békeidőben a tüzszerésszkar szervezete összetevődött a törzsből, 3 tábori-, 1 raktár- és 1 laboratóriumi századból, összlétszáma mintegy 1000 főből állt.³⁵

Meg kell jegyezni, hogy a hazai sajtó rendszeresen beszámolt a reformkorban az egész birodalom területén évente lezajló hadgyakorlatokról, nagy figyelmet szentelve a magyar sorgegyezredek, huszárezredek, a magyar származású tábornokok, törzs- és főtiszték szereplésére, valamint a Magyar Királyság területén – vagy ahogy írták „hazánkban” – lefolyt hadgyakorlatokra. Nagy teret szenteltek a tüzszerésszkar első hazai, az 1833. szeptember 11-i Sopron megyei hadgyakorlatának és parancsnokának, a különböző fajtájú hadrakétáknak és teljesítményüknek a bemutatására, kiemelve, hogy Augustin Vince báró vezérőrnagy, dicsóságára nemzetünknek, a feltalálójuk igaz magyar lelkű és hazánkbeli származású. A tudomány-és technikatörténeti érdekességű tudósításban ez volt olvasható:

³⁴ Kalmár J. id. műve pp. 88–89.

³⁵ Fenneberg, Ferdinand Fenner von: Oesterrich und seine Armee. Leipzig, 1842. p. 224.

A hazai gyakorlatok közül „nevezetesebb a tüzműi-testnek (Feuerwerks-corps) hadgyakorlata, mely Hazánkban most első ízben sept. 11-ikén a csornai nagy gyepen (Sopronyban) báró Augustin Vincze general-örnagynak, mint a nevezett test főparancsnokának ügyelése alatt tartatott igen nagy számu nézőség jelenlétében. Csodálkozásra méltó az emberi parányi ész, milly rettentő eszközöket talál ki ellenségei ronthatására!

E mutatványokat megelőzőtt estvén 9 és 10 óra közben, az éji homálynak különös kedvezése mellett ugyan Csorna vidékében a napkeleti gyeptéren mintegy félórányi távolságra világító rakétákat eresztettek föl, melyek 1800° [méter] magasságra emelkedve pattantak el s a világítót kibocsátván lassud eséssel (a mit egy a rakéta fölibe különösen megerősített 1° [méter] átmérőjű ernyő eszköze) lengettek a földre alá olly világosságot okozva, hogy Csornán a torony maga színében, a házak keményestül, a körülálló sokaságból pedig a nem s ruházat sőt a fák és fűszálak is könnyen kivehetők valának.

Másnap reggel kezdődött a valóságos gyakorlati mutatvány mintegy 30 darab vakrakétának föleresztésével és azonnal a szekeresek és lovak, különös ügyességű fordulatokban az első ponthoz érvén, ettől a kitűzött s fenálló nád-ból sárral és mésszel tapasztva készült célkertecske 1800 lépés távolságra lövetett, részint emelkedőn részint földszínnel egyenesen hullámszón vagy kigyódszón repülő rakétákkal, melyek célzott érve még azután 4–500 lép. távolnyira pattogtak széjjel, mi a füst és ropogásból vala kivehető.

A kitűzött löpontok 1800, 1400, 1100 és 800 lépésnyire valának, de a cél mindegyikéről s a gyakorlásban használt rakéták mindenik nemével különös pontossággal volt elérve; úgy hogy a mutatvány végén a célhoz menők a nádfalat száz meg száz helyen megszaggatva s a rakéták töredékivel elhintve találák. Lövettek kartács-golyók (28 darabot számlálván egy rakétára) és ökölnyi gránátok, melyekből csak egy kettő szakadott össze úgy levén a gyujtószér bennök alkalmazva, s végre a cél mellett nádból felállított viskó 1800 lépésnyiről gyujtó-rakétával és pedig az elsővel találtatván, az, az épen megeredt és igen szapora esőnek daczára is, porrá égett. E mutatványok igen nagy örömet szereztenek a néző sokaságnak, noha, kivált az előre nem gondoskodók által meg áztanak. B. Augustinnak ezen tulajdon s új találmányai által növekedett ága a hadi mesterségnek egészen másformát adhat egykor az ütközeteknek, melyek ámbár a nélkül sem szelídek, de ez által még vérengzőbbekké válhatnak, könnyíttetnek a hadtestnek mozdulatai, minthogy ha rossz utak vagy alkalmatlan helyezet miatt a nehéz vonatu álguk nem használhatók, ezen öldöklő rakéták mint az álguknál is sokkal veszedelmesebb eszközök picziny asztalkáikról akárhol könnyen elröpíthetők. Dicsőségére Nemzetünknek: feltalálójuk igaz magyar lelkű s hazánkbeli származás.”³⁶

A cs. kir. tűzszerészkarban és rakétagyártó üzembn 1815-től 1848-ig több ezren, köztük – ha nem is nagy számban – magyarok is szolgáltak, vagy

³⁶ Lásd: Jelenkor 2 (1833) No. 79 (okt. 2.) pp. 225–226.

olyan személyek, akik leszerelésük után Magyarországon telepedtek le. A tüzszerésszkar katonái és haditechnikusai közül, akik megtanulták és részt vettek az Augustin-rendszerű rakéták fejlesztésében, gyártásában, két magyar rakétatechnikus európai hírnévre is szert tett: Westermayer Márton mechanikus és Lukaszzy László pirotechnikus. A jeles német technikátörténész, Fricke, levéltári kutatásai tárták fel azokat a korabeli német, svéd és más iratokat, amelyek először bizonyítják és mutatják be Westermayer szerepét a korabeli európai rakétatechnika fejlesztésében és terjesztésében.³⁷

A Székesfehérváron született *Westermayer Márton*, rövid ideig szolgált a tüzszerésszkarban, majd szinte a kezdetektől (1815) a bécsújhelyi rakétagyártó intézetben dolgozott, ahol Augustintól elsajátította a rakétaszerkesztés és készítés mesterségét, később pedig a bécsi Bollinger mechanikus és társa mechanikai üzemében működött, ahol a tüzszerésszkar számára a rakéta mechanikai szerkezetét gyártották. A kiváló képességű Westermayer miután megismerte a rakétakészítés és tervezés szigorúan őrzött titkait, rakétatechnikussá válva saját hadirakétákat kezdett szerkeszteni, majd 1821-ben „szép csendben” elhagyta Bécsset és külföldre utazott.³⁸

Ezt követően Európa számos államában gyümölcsözően kamatoztatta a birtokába került Augustin-rendszerű, illetve az általa továbbfejlesztett rakéták készítésének titkait. Mások vagy saját rakétatervei eladása és gyártása ügyében 1821 és 1847 között, hosszabb-rövidebb időt töltött Varsóban, Spandauban, Stockholmban, Szentpéterváron, Hannoverben és Münchenben.

Westermayer 1821-től 1831-ig a lengyel királyság hadseregének varsói rakétalaboratóriumában dolgozott mechanikusként, részt vett a rakéták fejlesztésében és gyártásában, valamint a hadsereg rakétatüzérségének hadirakétákkal való felszerelésében.³⁹ A lengyel szabadságharc – melyben a hadirakéták is jelentős szerepet játszottak – bukása előtt Westermayer elhagyta Varsót. Három korabeli svéd dokumentum bizonyítja, hogy a rakétakonstruktőr 1831 áprilisában jelentkezett Berlinben a svéd követségen, hogy megfelelő fizetségért átadja hadirakéta-rendszerét három hónap alatt a svéd hadsereg tüzérségének, amelyről Berlinben, 1831. május 18-án előzetes szerződést is kötött.⁴⁰ Stockholmban 1831 nyarán folytatott erről tárgyalást.⁴¹ 1832-ben rövid ideig Szentpéterváron is dolgozott a rakétagyárban, ahol újabb rakétákat szerkesztett.⁴² Szentpétervárról 1833 februárjában érkezett Hannoverbe, hogy a

³⁷ Westermayer Márton működésére részletesen lásd: Fricke 2001. pp. 230–235, 246–248, 260–261., p. 286, 299, 340, 344., pp. 349–350, 445–452, 457–458.

³⁸ Hivatalos feljegyzés Westermayer Márton mechanikusról. München, 1833. október 8. Közli Fricke 2001. p. 447.

³⁹ Fricke 2001. p. 340, 344.

⁴⁰ Uo. pp. 458–459.

⁴¹ Uo. pp. 347–350.

⁴² Uo. p. 299.

királyi hadsereggel megismertesse hadirakétáit, majd elkezdje gyártásukat, a rakétatüzérség felszerelését, a tisztek és a kezelőszemélyzet kiképzését.⁴³

A rakétaszerkesztőnek erről a közel másfél esztendeig tartó munkásságáról a közelmúltban feltárt iratok értékes adatokat tartalmaznak. Így a „Röttiger vezérőrnagy, a hannoveri hadsereg anyagi igazgatója és a magyarországi Székesfehérvárról Westermayer Márton úr közötti megállapodás”, kilenc paragrafusa is, melyet Hannoverben, 1833. február 28-án írt alá: „A. Röttiger Gen. Maj. és Martin Westermayer, Mechanikus”.⁴⁴ Ennek a szerződésnek a végrehajtását, a sikeres rakétakísérleti lövészetet jelzi három tüzérezredbeli tiszt által készített és aláírt jegyzőkönyv, mely készült „az 1833. június 3-án a martelegeheide-i Varenwaldban 31 darab 2 hüvelyes Westermayer mechanikus készítette hadirakétákkal lefolyt kísérletről”.⁴⁵ E rakétakísérlet alapján kiegészítették a régebbi szerződést 1833. június 29-én, amely öt pontban foglalta össze a két fél jogait és kötelelességeit, ezt Röttiger vezérőrnagy és Westermayer mechanikus írta alá és pecsételt le. Az 1833. július 15-i rakétakísérlet jegyzőkönyve Westermayer 37 darab különböző típusú hadirakétája Varenwaldban, bizottság előtti reggel fél 9-től déli 1 óráig tartó lövészetének eredményit rögzítette részletesen.⁴⁶

Westermayer, amikor 1833. augusztusában befejezte kísérleteit és a rakétatechnológiájának átadását Hannoverben, felkereste a bajor követséget és közölte, hogy tökéletesített rakétáit átadja, egy rakétatechnikusi állás, útiköltsége és ellátása fejében, 1500 tallér díjazásért. A bajor királysági hadsereg tüzérségének Münchenben bemutatta rakétái teljesítményének adatait, de előzetesen közölte, hogy a 12 fontos rakétája hatótávolsága 2000 láb, a 10 darab 6 fontos gömb alakú lövedékrakétából 600 lépésre kilenc, 800 lépésre pedig hat találja el célt.⁴⁷ Westermayer 1833 augusztusa és 1834 nyara között működött ott, de a bajor tüzérség müncheni főlaboratóriuma egészen 1849-ig gyártotta az 1833-as mintájú Westermayer-rendszerű rakétákat. Meg kell említeni, hogy a végérvényes szerződést Westermayer Mártonnal a királyi bajor hadügyminisztérium bizottsága Münchenben, 1833. október 13-án kötötte meg, mégpedig 30 darab 2 hüvelyes, 15–15 darab 3 és 4 hüvelyes rakéta készítésére. A szerződés 13 pontban sorolta fel a rakétagyártás, és a technológiaátadás, a tisztek és altisztek kiképzését, illetve külön 12 pontban foglalták össze a költségvetés adatait (3000 gulden tiszteletdíjat, határidőket stb.).⁴⁸ Terjedelmes tüzérbizottsági jelentés foglalkozik Westermayer elkészült hadirakétái 1834. május 9-i kísérleti lövészetével, amely kitért a rakéták minden fontos

⁴³ Uo. pp. 246–248.

⁴⁴ Uo. pp. 445–446.

⁴⁵ Uo. pp. 446–447.

⁴⁶ Uo. pp. 447–448.

⁴⁷ Uo. pp. 230–235.

⁴⁸ Uo. pp. 447–449.

jellemzőjére, megállapítva egyebek között azt is, hogy a 40 kilótt különböző hadirakéta hatótávolsága 600–2800 láb volt.⁴⁹

Érdekes adalék az is, hogy a görög királyság kormánya és a bajor hadügyminisztérium között 1834. augusztusától és 1835. végéig tárgyalások folytak arról, hogy Westermayer rakétaiból a görög hadsereg tüzérségét felszereltesse-e és a kezelésére katonáit kiképezhesse-e.⁵⁰

Westermayer Mártonról még azt kell tudni, hogy visszatért Varsóba, s onnan 1841-ben írt levelében közli, hogy még három évig a varsói hadirakéta-laboratóriumban kíván dolgozni.⁵¹ Ettől kezdve ismeretlen a jeles magyar rakétakonstruktor életének további alakulása.

A másik ismert rakétaszerkesztő *Lukaszy László*, aki rakétáit 1847 márciusában a württembergi fegyvertárnak, 1847 áprilisában a badeni hadfelszerelési igazgatóságnak, 1847 augusztusában a hannoveri tüzérdandárnak, 1847 novemberében a szász tüzérségnek – és végül a bajor tüzérségnek is – fizetség ellenében átengedte, illetve bemutatta.⁵²

Ám a tüzserésszkar más volt katonái is nem kis elismerést szereztek. Ezt igazolja – egyebek között – a hazai hadirakéta-fejlesztésben, -gyártásban és a honvédtüzérség röppentyűkarának létrehozásában 1848–49-ben nagy hírnevet szerzett *Unger Károly Sámuel* (szül.: Sopron, 1793) rakétás őrmester, pirotechnikus, *Wilfing József* (szül.: Sopron, 1818), aki 1835 és 1846 között rakétás tizedes volt, *Moser Sándor* (szül.: Graz, 1818), aki 1834 és 1841 között alrakétás, majd főrakétásként dolgozott, s aki leszerelése után – osztrák származása ellenére – hazánkban letelepedve, magyarnak vallotta magát. De valamilyen kapcsolata volt a tüzserésszkarral és a bécsi pirotechnikai üzemekkel a két neves rakétaszerkesztőnek, *Skopál József* (szül.: 1814) műszerésznek és a későbbiekben európai hírnévre szert tett *Lukaszy László* (szül.: Nyársardó, 1819) pirotechnikusnak is.

A cs. kir. hadseregben dandár vagy a hadosztály kötelékébe volt egy rakétaüteg szervezve. A katonai sematizmus szerint 1847-ben a „K. K. Feuerwerks-Corps” parancsnoka Vinzenz Augustin báró, altábornagy volt és a csapatnemnél 2 őrnagy, 3 százados, 2 alszázados, 9 főhadnagy, 9 alhadnagy és 1 kadét szolgált.⁵³ A rakéta-csapatnem törzsének új állományát 1847 októberének végén a következőkben állapították meg: 1 őrnagy, 1 első osztályú százados, 2 másod osztályú százados, 4 főhadnagy, 5 alhadnagy, 1 művezető, 1 főorvos, 27 tüzemester és lőszerész, 4 dobos, 3 főmester, 3 almeister, 45 közlegény, segédmunkásként 24 tizedes és 380 rakétás.⁵⁴ Az 1848–49-es háborús esztendőben

⁴⁹ Uo. pp. 451–452.

⁵⁰ Uo. p. 319.

⁵¹ Uo. p. 334.

⁵² Lásd *Lukaszyra* részletesen: uo. pp. 235–243, 454–457.

⁵³ *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1847.* Wien, 1847. p. 376.

⁵⁴ *Dolleczek* id. műve p. 425., *Kalmár J.* id. műve p. 85.

a rakétaütegek 2 szer- és 12 tábori századba voltak szervezve, 2232 fővel és ők vettek részt az itáliai és a magyarországi hadszíntér harcaiban.⁵⁵

Az eddig felvázolt kultúr- és technikátörténeti kép is jól érzékelteti, hogy 1848 tavaszától az önálló magyar hadügy fő szervezői milyen reformkori hazai példákra és külföldi tapasztalatokra támaszkodhattak az 1848–1849-es szabadságharcban a hazai rőppentyűgyártás és a honvéd rőppentyűkar megteremtésében. Az rideg tény, hogy az eddigi kutatások nem tártak fel olyan adatot, hogy a császári-királyi tüzszerésszkar hivatásos és sorállományából – de még a magyarországi származásúak közül sem – tiszt vagy katona átállt vagy szolgálatra jelentkezett volna a magyar honvédsereg tüzérségének rőppentyűkarába. Viszont néhány egykori cs. kir. tüzszerésznek és pirotechnikusknak köszönhető, hogy megvalósult a magyar hadirőppentyű-gyártás, és a tüzérség egyik csapatnemeként létrejött a honvéd rőppentyűkar, akik tömegesen bevetették a rendszeresített rakétafegyvert, a hadirőppentyűt.

Az OHB és a hadügyminisztérium 1848 októberének első felében megbízta a 30 éves volt cs. kir. tüzszerész altisztet, az osztrák származású boyeni Moser Sándor nemzetőr tüzér hadnagyot, az új magyar hadirőppentyű elkészítésével.⁵⁶ A rakétatechnikus Moser megszerkesztette a hadirőppentyű tervrajzát, elkészítette első rőppentyűt és viszonylag sikeres kísérleteket hajtott végre.

A hadügyminiszter 1848. november 7-én felismerte ennek a kísérletnek a jelentőségét, amikor megállapította: „Minthogy itten egy egészen új magyar honban még soha nem üzött művészet életbe léptetése forog kérdésben, melyből a haza megmérhetetlen hasznot ígérhet magának”.⁵⁷

Moser mellett jelentkezett a hadügyminisztériumnál Unger Károly Sámuel pirotechnikus, a cs. kir. tüzszerésszkar volt őrmestere is, mégpedig egy „soproni születésű egyén, ki is folyó hó 16-án délután ugyanazon helyen sokkal alkalmasabb hadi rőppentyűket bemutatni ígérkezett”.⁵⁸ Nevezetes napon, 1848. november 16-án csütörtökön délután 3 órakor valóban viszonylag sikeres rőppentyűkísérlet zajlott le. A két rakétatechnikus vállalkozó közül először Unger Károly 10 rőppentyűt, majd ezután Moser Sándor 9 rőppentyűt lőtt ki. A hadügyminiszter két nap múlva, 18-án terjesztette fel az OHB-nak a hadi rőppentyűkkel végrehajtott kísérletről készült hivatalos jegyzőkönyvet,⁵⁹

⁵⁵ Gabriel, Erich: Österreichische Kriegsraketen 1808–1869. Österreichischer Soldatenkalendar für des Jahr 1970. Wien, 1970. pp. 73–75.

⁵⁶ Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. Zrínyi. p. 380.; Fricke, Hans-Dierk: Vor 150 Jahren... Anfang der raketenartillerie. = Soldat und Technik 42 (1999) No. 8. pp. 502–505.; Fricke 2001. pp. 371–373.

⁵⁷ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban – MOL). Az 1848–49-es minisztérium levéltára H 3. Az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (továbbiakban – OHB) 1848: 1595., 3093.; MOL Az 1848–49-es minisztérium levéltára. H 75. Hadügyminisztérium általános iratai (a továbbiakban – HM) 1848: 2089., 2221.

⁵⁸ HM 1848: 2361.; OHB 1848: 2792.

⁵⁹ OHB 1848: 2792.

„Melly 1848 f. hó 16-án a kísérleti helyen a vácsi határ mellett a hadiröppentyűkkel tett kísérlet alkalmával vezettetett” s ebből az okmányból minden lényeges adat kiderül a magyar rakétafejlesztés állapotáról és feladatairól.

Az első kísérletek tapasztalatai, az OHB és a hadügyminisztérium utasításai, a szerény pénzügyi támogatás felhasználásával Moser és Unger tovább folytatták a hadiröppentyűk tökéletesítését. Az új fejlesztésű hadiröppentyű tervező, szerkesztő és kivitelező munkálataiba bevonták a szintén soproni születésű, 30 éves Wilfing Józsefet, aki rakétás tizedesként szolgált 1835-től 1846-ig a cs. kir. tüzserészkarban.⁶⁰ A technikai kivitelezésben valószínűleg közreműködött még Skopál József műszerész is, aki 1848. december 1-jétől honvéd tüzér hadnagyként Lukács Dénes tüzér őrnagy munkatársa volt.⁶¹ A készítési nehézségei, a hiányos szerszámok és a technológiai akadályok ellenére, több mint három hetes közös és kitartó munkával a Moser–Unger–Wilfing haditechnikai triász elkészítette a kor műszaki és hadi követelményeinek megfelelő hadiröppentyűket. Az újítások eredményeként kifejlesztett, tökéletesebb típusú és súlyú hadiröppentyűk – a rakétalövedékek és kilövőállványok – gondosabban voltak megszerkesztve és műszakilag igényesebben voltak kivitelezve. Ezeknek rakétáknak a kipróbálására 1848. december 11-én került sor a pesti Magyar Hadi Főtanoda [Ludoviceum] melletti terepen.⁶²

Közben a négy tagú bizottság – Lukács Dénes őrnagy, Kaufmann Károly őrnagy, Kreutere Mihály főhadnagy és Steiner Imre hadnagy – aláírásával, 1848. december 13-án elkészült a „Jegyzőkönyv, Melly a hadügyministerium rendeletére, egy december 11-én hadi röppentyűk felett tartott kísérletnél véttetett”.⁶³ Ez az okmány rögzítette a bizottság megállapításait a hadügyminisztérium számára a kísérlet helyszínéről, az időjárásról, a röppentyűtechnikusok személyéről, a röppentyű és részei szerkezetéről, a kilövőállvány jellemzőiről, az elsülés rendszeréről, a röppentyűk készítési módjáról, a kísérlet és az egyes lövések eredményéről, a legfontosabb következtetésekről és a határozat formájában hat pontban felsorolt ajánlásokról.⁶⁴ A korabeli jegyzőkönyv megörökítette tehát a XIX. századi magyar haditechnika történetének egyik kiemelkedő teljesítményét: a Moser–Unger–Wilfing-rendszerű magyar hadiröppentyű jellemzőit és leírását, megállapítván, hogy a 3 és 6 fontos röppentyűk gondos szerkesztésűek, a lövedék célszerű elhelyezésű, a stabilizáló rúd gyors beillesztésű. A löveg – a kilövőállvány – ésszerűen kialakított, egyszerű szerkezetű, a praktikus irányzókészülék képes a szükséges fokbeállításra, mintegy 7 fontnyi (3,92 kg) súlyú és 1 ember bárhova elszállíthatja. Az elsütés (gyűj-

⁶⁰ OHB 1848: 3255.

⁶¹ Bona Gábor: Hadnagyság és főhadnagyság az 1848/49. évi szabadságharcban. 3. köt. R–Zs. Bp., 1999. Heraldika. p. 467.

⁶² Uo. p. 157.

⁶³ OHB 1848: 5555.

⁶⁴ HM 1848: 2745.; OHB 1848: 5606., 743–746. fol.; lásd: Ács Tibor: Sikeres magyar rakétakísérlet 1848. december 11-én. = Haditechnika 35 (2001) No. 1. pp. 10–16.

tás) nem gyutaccsal, hanem az egyszerűbb tüzérségi kanócos gyújtással történik. A röppentyűk fő hiányossága abból adódik, hogy a szilárd hajtóanyagot (lőport) nem egyforma tömítettséget biztosító sajtológépekkel, hanem – azok hiányában – kézi kalapáccsal való közönséges ütésekkel (döngöléssel) töltötték bele a röppentyű henger alakú testébe. Ennek ellenére a különböző röppentyű-lövedékek rendkívül gyors sebességgel tették meg a röppályát, és nagy hatással fúródtak a talajba. A kísérlet alatt a 22 hadiröppentyű bebizonyította, hogy felhasználhatók az ellenség elleni harcban.

A haditechnikusi triász – megfelelő eszközök, sajtológépek birtokában – bebizonyította azt is, hogy képes a 3 és 6 fontos, de a 12 fontos hadiröppentyűk sorozatgyártására is, és a megalakítandó honvéd röppentyűkart hadi alkalmazásra ki tudja képezni. Ám az új fegyver rendszeresítésében és az új katonai szervezet kérdésében a hadügyminisztériumnak kellett kimondania a végső szót.

A hadügyminiszter megbízásából 1848. december 14-én Láhner ezredes jelentéséhez mellékelve küldi meg a kísérlet jegyzőkönyvét az OHB-nak, fontosnak tartva, hogy kiemelje: ha „a honvédelmi bizottmánynak eltökélt komoly szándéka, illy nemű röppentyűk készítését, hadi használat végett életbe léptetni, és egy e célra alkalmas röppentyűkart alakítani – megkérem ezennel a honvédelmi bizottmányt, szíveskedjék e tekintetben a szükséges intézkedéseknek megtételére a hadügyminisztériumot felhatalmazni.”⁶⁵

Az OHB elnöke ezt az ügyiratot elolvastva, ezeket írta rá: „Helyeseltetik, s rögtön már életbe léptetésére – a jelentés visszavárása mellett felhatalmaztatnak”.⁶⁶ Ennek alapján készült el az OHB elnökének a hadügyminisztériumhoz szóló, 1848. december 16-i rendelete a hadiröppentyű-gyártás gyors megindításáról, a hadiröppentyű rendszerbe állításáról és a honvéd röppentyűkar felállításáról: Kossuth saját kezű írása szerint a hadügyminisztérium „minden javaslatai helybenhagyatnak”.⁶⁷ Az OHB elnöke döntésének meghozatalánál abból indult ki, hogy az 1848 decemberének közepén az ellenség általános támadása elleni harcokban jól felhasználható az új fegyver, és ezért sürgette a hadiröppentyűk sorozatgyártását és harci bevetését, egyben a honvéd röppentyűkar megszervezését.

Az OHB 1848. december 16-i rendelete alapján tehát létrejött a honvédsereg tüzérségének új csapatneme – a honvéd röppentyűkar –, melynek alapító tisztjei a december 16-án előléptetett Moser Sándor, Unger Károly és Wilfing József honvéd tüzér hadnagyok lettek.

Ők négyen – más haditechnikusok segítségével – úgy alkották meg az új típusú magyar hadiröppentyűket, hogy bár ismerték cs. kir. tüzszerész kari szolgálatuk idejéből az Augustin-rakétákat, de ezekből tervező és szerkesztő

⁶⁵ HM 1848: 2745.; OHB 1848: 5606., 743–746. fol.; lásd: Ács id. mű pp. 10–16.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

munkájuk során egy sem állt a rendelkezésükre. A harcok során – februárban és áprilisban – zsákmányolt osztrák rakétákból ha el is jutott egy vagy két darab Nagyváradra, azok a magyar hadiröppentyűk tervezőinek alkotómunkáját lényegesen nem befolyásolták. Ezek ismeretében vitathatatlan hazai technikatörténeti érdemük, hogy a korlátozott lehetőségek és körülmények dacára kifejlesztették a röppentyűgyártás technológiáját, és sikeresen beindították a hadiröppentyű termelést.

A kutatás még nem tudta pontosan megállapítani, hogy hány darab hadiröppentyűt gyártottak a szabadságharc alatt. A feldolgozások Lukács Dénes 1849. április 23-i jelentésére, Moser százados kimutatásaira, s a hadügyminiszterium más irataira hivatkozva állítják, hogy mintegy 50–60 darab röppentyű kilövőállvány készülhetett, nagy részük 3 fontos hadiröppentyű kilövésére volt alkalmas. Azt még nem sikerült feltárni, hogy megközelítőleg hány ezer röppentyűlövédéket készítettek a különböző magyar lőszergyárak.

A kutatás figyelmét eddig elkerülte a Honvéd 1849. június 30-i számában „Egy magyarfi” aláírással megjelent, Nagyváradról június 22-én írt tudósítás a magyar hadiröppentyűről.⁶⁸ Az anonim szerző bevezetőjében kifejti, hogy a haza védelmére a nemzetnek sokkal kevesebb mennyiségű és minőségű fegyver áll a rendelkezésére, mint az ellenségnek, ezért kell tekintetbe „vennünk a jelenleg használatban lévő fegyverek készítésének költsége és ereje mennyiségét. Mind ezeket alaposan megfontolva lehetetlen nem éreznünk, hogy honunk mi okból nem tudom, egy még eddig csaknem ismeretlennek mondható, de jó hatását már bebizonyított fegyver-nemre nem fordított annyi figyelmet, mennyit fordítani belátásom szerint, saját érdeke kívánta. E fegyvernem a röppentyű, ugyanazon hatást teszi, ha nem nagyobb... de annyi távolságra bizonyosan, mint az ágyú, minek ugyanazon lövegeről kartács, 3–6 és 12 fontos masszív és ürgolyók, sőt gyújtó és világító golyók erről legjobban lövethetnek.”⁶⁹

A hadiröppentyű előnyeit kifejtve a cikkíró tovább ecseteli, hogy ez a fegyver bármilyen terepen felállítható és használható, ahova egy ember eljuthat, míg az ágyú ilyen helyeken használhatatlan. Gyártása kezelésének egyszerűségét és olcsóságát vázolva, megállapítja: „Egy röppentyű üteg sokkal kevesebb egyéneket kíván a kezeléshez, készítéshez, pedig fél anynyi költséget, s fél anynyi időt sem mint az ágyúüteg”.⁷⁰ Nem ért egyet azokkal a hadvezéri nyilatkozatokkal, amelyek dicsérik a hadiröppentyűt, mert álláspontja szerint azok „hatása az együtt ható lövegek száma szerint növekszik. Már pedig eddig – mint írta – legalább tudtom szerint csak egy egész üteg is egy-

⁶⁸ Lásd: István György, Nagy: Hungarian rocketry in the 19th century. Bp., 1972. Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége. p. 13, 20.

⁶⁹ F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar miniszteriumok. Bp., 1987. Akadémiai. p. 356. (Magyar Országos Levéltár kiadványai 3.; Hatóság- és hivaltörténet 7.)

⁷⁰ Uo. p. 372.

szerre működésben nem volt, hanem itt két, amott három legfeljebb négy löveg s ezen elszórt használatban mégis a magyar névnek hírt és dicsőséget, még pedig nem kicsit szerzett.”⁷¹ Ez a bírálat jogos volt, mert kivéve az 1849. április 19-i győztes nagysallói csatát, ahol egyszerre 8 kilövőállványt összevonva tüzeltek a honvéd röppentyűsök, a hadiröppentyűket a leírtak szerint vetették be a harcokban. A hivatalos kormány- és hadügyminiszteri iratokon kívül a cikkíró a nyilvánosság, a hazai közvélemény előtt is elismeri Moser Sándor érdemeit a magyar hadiröppentyű tervezésében, megsemmisítésében és gyártásában, érdemes hát szó szerint idéznünk ezeket a hadtudomány-történeti jelentőségű mondatokat: „röppentyű készítés első eszméjét hazánkban Móser Sándor jelenleg százados pendítette meg, kinek is folyó évi február hótól fogva táborba küldött röppentyű ütegei (egy ütegben nyolcz löveg van) közel 5000 darab röppentyűvel, teljesen felszerelve, hányják ölü tüzeiket s hirdetik, hogy a magyar itt sem utolsó. Ez azon fegyvernem, melyre aránylag nagyon csekély figyelem volt és van mind eddig fordítva – mert sem egy önálló s felelőség terhe alatt belátása szerinti intézkedései körrel felruházott feje az ezen fegyvernemet kezelő osztálynak nincs, sem ami nem csekély kárunkra válhat, egy elkülönített célszerű laboratóriumot még mindig eddig nem bír.”⁷²

A honvédsereg és tüzérsége hadrendi átalakulásai nyomán a honvéd röppentyűkar ütegei 1849 februárjától augusztusig szinte havonta – továbbá sokszor nehezen nyomon követhető, eddig még több vonatkozásban feltáratlan szervezetei (elnevezés, parancsnok, létszám, lóállomány, kilövőállvány stb.) – változásokon mentek keresztül, de sikeresen szerepeltek az ütközetekben és csatákban.⁷³ A honvéd röppentyűkar tisztikara összesen 12 főtisztből állt: 3 századosból – Moser Sándor, Unger Károly, Lukasz László –, 4 főhadnagyból – Köhlbaum Henrik, Skopál József, Vidák Adolf, Wilfing József – és 7 hadnagyból: Foltány Vilmos, Gail József, Kropf András, Lukács Kálmán, Miklósy Ede, Molnár György, Sándy Gyula.⁷⁴ A röppentyűkar legmagasabb létszáma 350–400 fő lehetett, amely 7–9 ütegben illetve félütegben, mintegy 40–60 kilövőállvánnyal működött, az állandóan változó ló- és szállítójármű állománnyal és röppentyű-lőszer készletekkel.

⁷¹ Honvéd [Kolozsvár] 2 (1849) No. 158. (jún. 30.) p. 626.

⁷² Uo.

⁷³ Lásd részletesebben: Csikány Tamás: Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Bp., 2000. Tinta. 189 p., [2] t. (Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához 2.); Ács Tibor: A magyar hadiröppentyű-gyártás és a honvéd röppentyűkar az 1848–49-es szabadságharcban. In: Haditechnika-történeti és katonaeorvoslás-történeti konferencia. Szerk.: Varga A. József. Bp., 2000. Haditechnika-történeti Társaság. pp. 52–69.

⁷⁴ Lásd a honvéd röppentyűkar tisztjeire: Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. Zrínyi. p. 380., pp. 423–424, 625–626.; uő.: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. 1. köt. A–Gy. Bp., 1998. Heraldika. p. 412, 444.; 2. köt. H–Q. Bp., 1998. Heraldika. p. 297, 325, 412, 493, 506.; 3. köt. R–Zs. Bp., 1999. Heraldika. p. 87, 157., pp. 462–463., p. 467.

A magyar honvédsereg tüzérsége honvéd röppentyűkar ütegeinek és hadiröppentyűinek dicsőséges szereplése 1849 augusztusában véget ért. Európában egyedül álló módon a magyar hadtechnika és hadtudomány alkotóerejét bizonyították be a hazai szakértők, amikor 1848–49 mostoha körülményei ellenére, rövid idő alatt megoldották a kor műszaki színvonalán álló hadiröppentyűk tervezését, gyártását, ezek szervezetének felállítását, kezelőállományának kiképzését és eredményes harci alkalmazását.

Lukaszy László honvéd százados pedig 1849 és 1855 között a hadiröppentyűk tervezésével és készítésével foglalkozott Bajorországban, Schleswig-Holsteinben, Svájcban és Württembergben. A szakirodalom elismerésre méltónak tartja Lukaszy Lászlónak az európai államok rakétatüzérsége és hadirakétái fejlesztésében kifejtett munkásságát. A jeles német kutató, Fricke nagy összefoglaló munkájában külön alfejezetet – „Der Pyrotechniker Lukaszy” – szentel rakétafejlesztő tevékenysége és eredményes hadirakéta kísérletei (1850. január 9., 1851. június 24., 1851. november 13., november 17.) sokoldalú bemutatására, mégpedig a korabeli levéltári okmányok segítségével.⁷⁵

Tudomány- és technikatörténeti tény, hogy a reformkor és a szabadságharc hadikultúrájának fontos alkotó elemét képező XIX. századi magyar rakétechnika és a hadiröppentyűk sokasága – a kortárs szavaival – „hirdetik, hogy a magyar itt nem utolsó” és „a magyar névnek hírt és dicsőséget, még pedig nem kicsit szerzett”.⁷⁶

⁷⁵ Fricke 2001. pp. 235–243, 454–457.

⁷⁶ Honvéd [Kolozsvár] 2 (1849) No. 158. (jún. 30.) p. 626.

GONDOLKODOK „HADI ÜGYÜNK KORSZERŰ ÁTALAKULÁSÁRÓL”

„A HADINÉP MŰVELTSÉGÉRŐL” – SZÉCHENYI ISTVÁN HADÜGYI REFORMESZMÉI

Széchenyi István csaknem két évszázada áll az egymást követő nemzedékek figyelmének középpontjában. Kiemelkedő személyiségének óriási történelmi érdeme nagy horderejű alkotásaival Magyarország polgári átalakításának máig ható szolgálata. Ám a nemzet emlékezetében élő Széchenyi-kép nem lehet teljes, ha nem tárjuk fel, nem mutatjuk be a legnagyobb magyar gazdag életművének szerves részét képező, a reformkor hadikultúráját gazdagító hadügyi reformeszméit. Széchenyi eszmevilágának fontos elemét képezik nézetei a honvédelemről, az országvédelemről és a hadügy szükséges reformjáról.

Meg kell jegyezni, hogy Széchenyi nem vált hadtudóssá, sem hadügyi teoretikussá, sem katonai szaktekintéllyé. Az viszont tény, hogy elmélyülten tanulmányozta a háborút, a hadügyet, a hadsereget, a honvédelmet és megvolt minden képessége ahhoz, hogy kiemelkedő hadtudományi szakíróvá váljon. Különösen akkor, ha megvalósítja 1820. december 3-i elhatározását, és megírja az 'Észrevételek a kis háborúról és az előørs szolgálatról' című művét.¹

Eszmevilágának szerves részét képező hadügyi reflexióinak, hadtudományi gondolatainak és honvédelmi reformeszméinek keletkezése, változása, fejlődése nyomon követhető leveleiben, naplóiban és műveiben. A legnagyobb magyar sajnos nem készítette el önálló hadtudományi munkáját, de hadügyi és honvédelmi eszméit beépítette írásaiba, beszédeibe. A 'Világ' című művében meg is jegyezte: „a honvédelem erejét itt ex asse felvenni nem akarom – mégis elég, úgy hiszem, megmutatni ezt, hogy e tárgyul, ha nem helyesen is – amit csak az idő határozand el – de minden esetre egy keveset gondolkoztam”.²

¹ Jelen esetben is Széchenyi naplóira hagyatkozhatunk: Gróf Széchenyi István naplói. I–VI. köt. Szerk. és bev.: Viszota Gyula. Bp., 1925–1939. Magyar Történelmi Társulat. (Magyarország újabkori történetének forrásai. Gróf Széchenyi István összes munkái 10–15.) I. köt. Bp., 1925. Egy. ny. CLX, 927 p.; II. köt. Bp., 1926. Egy. ny. CL, [2], 823 p.; III. köt. Bp., 1932. Egy. ny. LXXVIII, 810 p.; IV. köt. Bp., 1934. Sylvester ny. LXXII, 754 p.; V. köt. Bp., 1937. Sylvester ny. XCI, 840. [1] p.; VI. köt. Bp., 1939. Sylvester ny. CVII, 810 p. (a továbbiakban – Széchenyi naplói)

² Gróf Széchenyi István: Világ. Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat. I. köt. 2. rész. Szerk.: Szily Kálmán. Bp., 1904. Akadémia. p. 88.

Széchenyi megértette a háború és a hadügy lényegét, szerepét a társadalom életében. Szilárdan meg volt győződve arról, hogy a háború jelenségeit és a hadügy törvényszerűségeit tudományosan lehet és kell is vizsgálni, rendszerezni. Ezt a hadtudomány feladatának tekintette, és már 1816-ban megállapította, hogy sokan tanulmányozzák a szavai szerint „bonyolult hadtudományt”, de kevesen értik meg.³ Ám ő ennek a diszciplínának felhasználásával elemezte kora hadügyét és háborúit. Hadtudományi elmékedéseiben hangsúlyozta, hogy a francia forradalom és a közel negyedszázadig tartó háborús korszak megváltoztatta Európa arculatát. A politikai és gazdasági változások a hadügyet is átalakították. A Habsburg-birodalom és Magyarország társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális viszonyaiból indult ki hadügyi reformeszméi megfogalmazásakor.

Hadügyi és honvédelmi nézetei kialakításához, fejlesztéséhez a kútfők s források négy nagy csoportjából merített.⁴

Először: saját, 1809. április 16-tól 1826. április 15-ig tartó katonaéletének tapasztalataiból, a háborús és békeszolgálatának élményeiből, a főhadiszállási (1809, 1813–14) és csapattiszti (7. huszárezred, 1. ulánusezred, 5. és 4. huszárezred) beosztásokban szerzett megfigyeléseiből, az átélt háborús próbatételekből. Másodszor: a Károly főherceggel, Blücherrel, Schwarzenberggel, Radetzkyvel, Wellingtonnal, Barclay de Tolly-lal, Murat-val, Jominivel és más hadvezérrel és tábornokkal való találkozásaiából, beszélgetéseiből szerzett ismereteiből, tanulságaiból. Harmadszor: a katonai és hadtudományi, hadtörténeti és történeti művekből (naplófeljegyzései és könyvtárának kötetei tanúsítják, hogy ezek az olvasmányok hozzájárultak hadügyi eszméinek születéséhez és megfogalmazásához). Negyedszer: kora európai államai hadügyének elmélyült vizsgálatából, tanulmányozásából.

Tagadhatatlan, hogy Széchenyi eredeti látásmóddal foglalt állást a háború jellemzőiről, a hadügy alapvető területeinek – a hadseregszervezés és a katonai szervezetek, a haditechnika és a hadfelszerelés, a katonai nevelés és kiképzés, a hadviselés és a hadművészet – főbb kérdéseiről. Közismert, hogy Széchenyi sokrétű reformtevékenységével mit tett a politikai, gazdasági, kulturális és tudományos elmaradottság felszámolásáért, a korszerű európai viszonyok megteremtéséért, a nemzet polgári fejlődéséért. Ám az kevésbé ismert, hogy a haza felvirágoztatását szolgáló reformok megvalósítását elkép-

³ Széchenyi naplói. I. köt. p. 61.

⁴ Lásd naplóin és levelein kívül Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István könyvtára. Bp., 1923. Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára. 102 p. (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke 8); Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István, mint katona. Bp., 1943. Sárkány ny. 162 p.; Ács Tibor: Gróf Széchenyi István – a katona. = Honvédségi Szemle 40 (1986) No. 8. pp. 6–18.; uő.: Angaben zum historischen Porträt von István Széchenyi. = Acta Historica, 1986. No. 3–4. pp. 349–363.; uő.: „Tábornok akarok lenni”, Széchenyi szolgálata a cs. kir. hadseregben. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 38 (1991) No. 3. pp. 3–57.; uő.: Széchenyi katonaévei. Bp., 1994. Zrínyi.

zelhetetlennek és kivihetetlennek tartotta a magyar hadügy reformja nélkül. Kikerülhetetlen feladatnak tartotta a nemesi előjogokon alapuló feudális hadügy alkotmányos lebontását és az új polgári honvédelmi rendszer felépítését, a reformkori hadikultúra leglényegesebb alkotóelemeinek továbbfejlesztését.

A legnagyobb magyar életének minden időszakában, katonai szolgálata alatt, a reformkorban, 1848-ban és a drámai döblingi években is papírra vetette hadügyi nézeteit és honvédelmi nézeteit. Munkálkodását egy cél vezérelte: a magyar hadügy, a nemzeti honvédelmi rendszer korszerűsítése. Ezért célszerűnek tűnik megkísérelni – a teljesség igénye nélkül – hadügyi eszméit időbeni keletkezésük, fejlődésük és változásuk szerint csoportosítva úgy bemutatni, hogy legmarkánsabb gondolatai rajzolódjanak ki, mivel ezek gyakoroltak maradandó hatást korának hadikultúrájára.

Széchenyi előtt nem volt ismeretlen, hogy a magyarság legjobb képviselői mindig felvetették a saját nemzeti haderő gondolatát; ez a törekvés különösen felerősödött a francia forradalom és a napóleoni háborúk hatására. Az országgyűléseken állandó vita tárgya lett a nemesi felkelés és a birodalmi hadsereg részét képező – 15 sorgyalog- és 12 huszárezredből, valamint a 18 határezredből álló – magyar hadsereg („exercitus hungaricus”) problémája. Nem egyszer ő is rámutatott a nemesi felkelést és az állandó hadsereg tartását, vezetését és alkalmazását szabályzó 1715. évi VIII., XXI., XLII., XLIII. tc., valamint az 1741. évi LXIII. tc. súlyos hiányosságaira.

A 18 éves korától 35 éves koráig tartó tiszti szolgálata során szinte hadtudományi szakíróként elemezte az 1809., 1813., 1814. és 1815. évi hadjáratok fontosabb kérdéseit. Bírálta az elmaradott cs. kir. hadügyet, több ízben kifejtette a katonai reformok szükségességét és megállapította, hogy a magyar nemesi felkelés nem töltheti be a nemzeti hadsereg szerepét. Széchenyi – megismerve a háború borzalmait – 1813. november 6-án vetette papírra ezeket a sorokat: „Az ilyen háborúk jellege valóban ostobán barbárabb, ahogy mondom, semhogy a legőrzöltebb ember is a világon örömét lelhetné benne”. A 22 éves ifjú tiszt keserű elmélkedését november 17-én így folytatta: „A háború annyira ellentétben van mindazokkal az érzelmekkel, melyeket maga a természet gyermekkorunk óta szívünkbe oltott, hogy igazi fáradtságba és nagy erőfeszítésbe kerül, amíg az emberi részvét és szánalom minden csiráját elfojthatjuk magunkban”.⁵

Naplójában 1814. december 12-én első esetben vette éles kritika alá a cs. kir. hadügyet és vázolta fel legfontosabb hadtudományi nézeteit. Véleménye szerint egy demoralizált hadsereg senkit sem fog legyőzni, mert a fegyelmetlen fiatal parasztoknak hatszázezernyi tömege legfeljebb nagy nyúl vadászatra, de nem valódi csatára használható. A csapatokat, a közkatonákat békében kell kiképezni arra, amire a háborúban szükség van. Ez a parancsnokok

⁵ Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Előszóval s jegyzetekkel ellátta Zichy Antal. Bp., 1896. Athenaeum. pp. 88–91. (Gróf Széchenyi István munkái 9.)

kötelessége és „ha sok, jól fizetett kiváló tiszt vezeti a csapatokat, akkor a hadsereg minden bajban helytáll”. Álláspontja szerint „az egész hadművészetnek csak két szabálya van, mely a győzelmet biztosítja. Az egyik a csapatok minősége, amely összetevődik az erős bátorságból, a hadmozdulatok gyorsaságából és a veszélyben való kitartásból. A másik a tér ügyes felhasználása, amely szerint a legtöbb ponton egy ember kettőt kössön le és ott, ahol némi előny kínálkozik, kettős erővel lehessen az ellenséget támadni és így minden esetben, még a legbátrabb ellenféllel szemben is, eldöntjük a csatát. Ez az utolsó szabály képezi alapját minden taktikának és stratégiának, amelyről egyébként könnyű beszélni; de ebből az alapelvből indul ki az olyan végtelenül bonyolult hadtudomány, melyet sokan tanulmányoznak, ám eredeti keletkezésére, születésére és szent végcéljára vissza soha sem vezetnek.”⁶

Angliai útjának utolsó napján, 1815. december 13-án írott naplófeljegyzésében keserűen állapította meg: „Az angol hadsereg megszervezéséről, amely jelenleg a legjobb a világon, mit sem akartam hallani; mert nekünk már nincs hadseregünk, és létesítéséhez csak oly kevés hiányzik, mint amennyi Ausztria mostani uralkodói nemzedékének kipusztításához. Oly közel van és mégis mindörökre – messze! És ilyen célt, mely felé pedig minden igaz kebel vágyakozva sóhaj, nem siettethetünk. Istennek és a véletlennek kell az embert ilyen feladatra elhívnia. Eljön-e az idő, vagy sem? Hogyan lehetne megsejteni?”⁷

Széchenyi nagy jelentőséget tulajdonít az ifjúság katonai felkészítésére, és naplójába írt 1819. április 9-i soraiban kiemeli: „Aki a mi korunkban látta egy hadsereg győzelem-ittasságát, a tüzet és lelkesedést, mellyel versenyezni hatalomban, erőben, ütőképességben méltónak a világon semmi sem látszott, az, istenemre, elhiszi és belátja majd, hogy az ifjúság nevelése egy olyan országban, mely létéhez és szabadságához ragaszkodik, tekintettel minden honpolgárának hazája iránti kötelességeire, tökéletes kell hogy legyen.” Hangsúlyozza tehát, hogy egy ország léte és szabadsága a nemzet honvédelmének ütőképességétől függ, majd tovább folytatva, leszögezte alaptételét, miszerint: „Bármely rangban születik és nevelkedik az ember, alkalmasnak kell lennie, hogy szükség esetén hazáját védelmezhesse.”⁸

Vizsgálódásai alapján Széchenyi 1821. július 24-én naplójában hét pontba szedte az általa legszükségesebbnek tartott haderőreform elképzeléseit: 1. Be kell vezetni a hadi szolgálatra alkalmas személyek összeírását és fel kell hagyni az erőszakos katonafogással. 2. Fel kell oszlatni a katonai gazdasági bizottságot és helyette minden ezredparancsnok önálló pénzgazdálkodással gondoskodjon alakulata szükségleteinek kielégítéséről. 3. A hadsereget szervezzék állandó dandárokba és hadosztályokba. 4. A hadsereg ezredeit a

⁶ Széchenyi naplói. I. köt. pp. 58–62.

⁷ Uo. pp. 167–168.

⁸ Széchenyi naplói. II. köt. p. 359.

nagy folyók mellett felépített laktanyákban helyezték el, mert így egyszerűbb és olcsóbb az ellátás és a szállítás. 5. Ne a katonák nagy létszámára, hanem azok minőségére helyezték a hangsúlyt. 6. A katonák kezébe a legkitűnőbb fegyvereket adják. 7. A hadfogadás 20 és 40 évre történjék; aki ezen felül szolgál, azt az állam tartsa el, de elkülönítve a hadirokkantaktól. Végül azt is leszögezi, hogy a kincstári pénzpocsékolás megszüntetésére új katonai pénzügyi rendszert kell létrehozni.⁹

Naplójában 1823. április 21-én arról elmélkedik, hogy a nemesi felkelés már nem tudja a magyar hadsereg szerepét betölteni és a jó katonákat egy rendszeres hadseregben szükséges kiképezni. De ehhez tisztázni kell a reguláris hadsereg helyzetét és olyan hadkiegészítési rendszert kell létrehozni, amely a katonák háborúra való kiképzését szolgálja. Háborúban az irreguláris, fegyelmetlen, kiképzetlen, felszerelés nélküli nemesi felkelés nem alkalmas a hadiszolgálatra.¹⁰ Az elemzésből kivehető, hogy alkotmányos úton lehetségesnek tartotta a magyar hadügyi reformot, de belátta azt is, hogy annak ideje még nem érkezett el.

Széchenyi 1825 szeptemberétől a pozsonyi országgyűlésen azt az álláspontot képviselte, hogy az elavult magyar hadügyi szervezet helyett megfelelő reformokkal, törvényekkel létre kell hozni a nemzet korszerű honvédelmi rendszerét. Nem értett egyet a nemesi felkelés felmagasztalásával. Helytelenítette azt az álláspontot, mely szerint az „alkotmány arra alapoztatott, hogy a nemesember harcoljon, a paraszt a földet művelje, s épp ezért ki kell találni a módját, hogy az új idők szüksége szerint az inszurrekciót¹¹ olyan lábra lehessen állítani, hogy abból azután félelmes és nem nevetségre méltó hadi sereg fordulna”. Ezért az országgyűlésnek „az inszurrekció érdekében valami bölcs és célszerűt kellene határozni”. A nemesi felkelés elavultságának jellemzésére ironikusan megjegyzi: „Az osztrák hadseregnek, amilyen, 2 évre volna szüksége, hogy fegyelmetten legyen – hányra a magyar nemesnek?” Igaz, a birodalmi hadseregről is megállapítja: „Én a legkevésbé sem csodálkozom azon, hogy az osztrák hadsereg napról napra hanyatlik – Császár van az élén!”¹²

Az eddig elmondottakból világosan kiderül, hogy Széchenyi katonakori hadügyi reflexióiban egyrészt általános tételeket fogalmazott meg a háborúról és a hadseregről, másrészt kifejtette jobbító elképzeléseit a Habsburg-birodalom, valamint Magyarország és kapcsolt részeiből származó katonaság torz haderő-szimbiózisa és az ósdi nemesi felkelés reformja érdekében. Ez az elméleti tevékenysége a hadseregből való kilépéssel lezárult, és egy tartalmában új munkálkodásba kezdett, amelyben jelentős helyet foglaltak el a honvédelemről vallott reformeszméi.

⁹ Uo. p. 192., pp. 195–196.

¹⁰ Uo. p. 359.

¹¹ inszurrekció = a magyar rendiség korában a nemesség hadba vonulása, a nemesi felkelésre használt kifejezés (– *a szerk. megj.*)

¹² Széchenyi naplói. II. köt. p. 614, 619, 639, 641.

A katonai életben szerzett ismeretei és tapasztalatai nem kis erőt adtak történelmi szerepének vállalásához. A reformkortól kezdve kevés olyan festmény, metszet és szobor készült Széchenyi István grófról, amely ne a katonai érdemeiért kapott öt kitüntetésével – az orosz Szent Vladimir rend IV. Osztályának, a porosz Pour le Mérite Katonai Érdemrend, a szardíniai Szent Móríc és Lázár Rend, a szicíliai nápolyi Szent Ferdinánd rend lovagkeresztjeivel és a cs. kir. Hadseregkeresztrel – ábrázolta volna. Ez nem volt véletlen. Széchenyiben kitörülhetetlen nyomokat hagyott a 18 éves korától 35 éves koráig tartó, tizenhét esztendei katonatiszti szolgálat. Egész életében büszke volt katonamúltjára és közszerepléseikor, írásaiban és beszédeiben rendszeresen felidézte egy-egy epizódját; nem egy jelentős reformgondolatának megvilágítására, bizonyítására a katonaéletből, a hadügyből merített példákat, illusztrációkat.

A gróf rendszeresen foglalkozik a hadügy, az országvédelem kérdéseivel és tudományos igénnyel ismerteti írásaiban tanulságos reformeszméit a honvédelemről és a hadikultúra különböző területeiről. Ismert, hogy 1828 márciusában jelent meg a 'Lovakról' című műve, amelyben abból az alapgondolatból indult ki, hogy mindenki hasznára fejleszteni kell a gazdaság jelentős ágazatát alkotó, akkor siralmas magyarországi lótenyésztést. A hazai ló – megállapítása szerint – nem alkalmas sem a gazdálkodásra, sem a kereskedelemre, sem a honvédelemre. Munkájában kiemeli, hogy a lovakat öt fő célra kell hasznosítani, első helyre az „ország védelmére” sorolta, leszögezve, hogy nincs elegendő számú katonaló, melyek „társzekerékbe, ágyuk eleibe, vassok, dragonyosok, huszárok sat. alá valók”. Ez a helyzet – tapasztalatai alapján – egy csatában a vereséghez vezethet. Példákkal magyarázza, hogy nem egy „Hadi-vezér vesztett csatákat, mert csak katonái számára és nem azok tulajdonságaira és becsükre ügyelt”.¹³ A továbbiakban bemutatja a lovak szerepét a hadseregben, a lovas fegyvernemben, a hadjáratokban és csatákban, de szólt a hadvezér szerepéről és tulajdonságairól is. Ezzel a művével nemcsak a magyarországi lótenyésztés irodalmának egyik legjelentősebb munkáját alkotta meg, hanem számos vonatkozásban az ország hadügyi problémáit is bonckés alá vette.

Sokat idézett híres műve, a 'Hitel' 1830 januárjában jelent meg, melyben „hazánk előmenetelle” és a „közjó előmozdítása” érdekében ismét csak élesen bírálta a feudalizmus intézményeit, egyebek között az elmaradott feudális hadügyet, a nemesi felkelést és kifejtette eszméit a polgári hadügy és honvédelem megteremtésének szükségességéről. Követelte a magyar hadikultúra korszerűsítését, az ország honvédelmének, az európai hadtudomány új eredményei alapján való létrehozását, mint írta: „Gyakorolni kell tehát magunkat az újabb taktika és stratégia rendszabásai szerint az ország védelmére... Azonban jó katona rövid idő alatt senki sem lehet, ahhoz tudomány s hosszas

¹³ Gróf Széchenyi István: Lovakról. Pesten, 1828. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. p. 17, 92.

gyakorlás kell, mint se tökéletesen jó, de felettébb rossz ember se lesz egyszerre senki.”¹⁴

Körültekintő vizsgálat tárgyává tette a hadikultúra alappilléreinek, a nemzeti hadsereg harckészültségének összetevőit is. Egyrészt rámutatott arra, hogy egy „hadisereg valódi erejét nem teszi az öltözet színe, egydedisége, szabása, s ékessége; legyen az tartós s védje idő sanyarai ellen azt, kit ruház, ez főcélja. Hanem a főcélon kívül hány mellékes van még, melyeket a bölcs kormány tekintetbe is vesz.”¹⁵ Másrészt kiemelte, hogy nemcsak a nemzet, de hadseregének igazi erejét is a „kiművelt emberfők” száma határozza meg. Nagyon sokszor idézik Széchenyi ezzel foglalkozó sorait, de általában elhagyják az utolsó mondatokat, és ezzel megtörik mondanivalójának ívét, elszegényítik gondolatának teljes értelmét. Ezért tartjuk szükségesnek Széchenyi teljes gondolatmenetét citálni:

„A tudományos emberfők mennyisége a nemzet igazi hatalma. Ezek statisztikája az ország legérdekesebb – leginteressánsabb – része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszik a közérőt, hanem az ész, melly azokat józanon használni tudja. Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje. Nézzük a történeteket a Duna folyta körül 1828 és aztán 1829-ben. Nem a sok katona vívja ki a csatát diadallal, hanem a tábornok által jól elkészült s bölcsességgel vezetett bajnok. Nem annyira a fegyverhordozók 5–600 ezres számától kell félni, hanem azon morale pondustul – erkölcsi súlytul – melly tán annyi ember közt hihetőleg rejtekezhetik. S milly természetes, hogy valamely háboru kimeneteléről annak mindig meg kell csalatkoznia, ki az ellenség számát s ágyúit veszi csak számba, nem pedig a hadi-nép műveltségét s vezéreinek esztét... A vezérek több, kevesb józan tanultsága s ügyessége pedig a nemzet támadó vagy védő erejének scálája.”¹⁶

A honvédelmi reform elkerülhetetlenségének igazolására és a nemesi felkelés anakronizmusának bizonyítására Széchenyi szellemesen állapította meg: „Nehezen képzelhetek magamnak, akármit hevítsem is fel s kinozzom fejemet, egy olly hadi sereget, melly a mai nevelés s életmód következtében a legvadabb s dühösb ellenséggel győződelem-hihetőséggel szállhatna szembe, melly jobbára csak Nemesekből, Mágnásokból, Lordokból, Pairekből, Püspökökből s ország zászlósiból volna szerkesztve, kik a nemzet tábornokai, hadnagyai voltak a régi világban!”¹⁷

Az 1830. évi országgyűlésben sikertelenül vetették fel egy valódi nemzeti hadsereg felállítását, a vitához Széchenyi is hozzászólt, s a magyar tisztek

¹⁴ Gróf Széchenyi István: Hitel. Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat I. köt. 1. rész. Szerk.: Szily Kálmán. Bp., 1904. Akadémia. p. 62.

¹⁵ Uo. p. 147.

¹⁶ Uo. p. 158.

¹⁷ Uo. p. 221.

mellőzéséről szóló panaszra kifejtette, hogy az nem alaptalan ugyan – erre ő maga is élő bizonyíték –, de ezen a bajon nem az új intézkedések, hanem a régi törvények (1792. IX. és 1807. I. tc.) betartásával lehetne segíteni.¹⁸ A hadügyi vitában való mérsékelt felszólalása dacára a régi világhoz ragaszkodó erők éles támadást indítottak a Hitelben kifejtett reformeszméi, így hadügyi és honvédelmi gondolatai ellen is. A régi rendet és a nemesi előjogokat, az elmaradott honvédelmi rendszert védelmező támadás lényegét Dessewffy József gróf fogalmazta meg 'A Hitel című munka Taglalatja' című könyvében. Erre válaszolt Széchenyi az 1831 júliusában megjelent 'Világ' című művében, melyben bemutatta, hogy nem a nemesi előjogokon alapuló alkotmány és honvédelem megőrzése a társadalmi, gazdasági és hadügyi bajok megoldásának az útja, hanem a polgári reformok végrehajtása.

A hadügyi korszerűsítés égető szükségességét hangsúlyozva – igazának tudatában – kijelentette, hogy „a Magyarhon véderejével” kapcsolatos reformeszméit már sokszor nyíltan közreadta, melyek a hadi tapasztalatokon alapulnak és nem az íróasztal mellett, puskaport soha nem szagoltak teoretikus irkafirkája.¹⁹ A dolog velejéről, vagyis a hadügy alapvető lényegéről, a nemzet és hadsereg viszonyáról megállapította: „A katona pedig a Nemzet szolgálja, ki éjjel s nappal, télen s nyáron, vízen és szárazon védi Urát a Nemzetet; de Magyarországon, mely tagadhatatlanul hathatósan indul a csinosodásnak, de facto a Nemzet még semmi és szolga, a Nemesség ellenben szinte minden és ur; s így personalis insurrectio mindaddig, míg a Nemzet nem lesz *Valami*, s a Nemesség meg nem szűnik lenni szinte, Minden, egy olly anomalia, melyből hideg vérű, sőt mathesisi számítás szerint, semmi egyéb nem következhetik: mint ha az ország minden más felekezeti közt is az úr szolgává s a szolga úrrá válna.”²⁰

A nemesi felkelés elmaradottságának és az állandó nemzeti hadsereg létjogosultságának bizonyítása érdekében felhívja a figyelmet az európai hadügy és hadikultúra hatalmas változásaira, amelyeket az idézett elő, hogy Napóleon „hozott egészen új háborui methodust divatba”.²¹ Széchenyi szerint tehát az új hadviselési módszer is megköveteli a magyar hadügy teljes átalakítását. A korszerű hadtudomány alapján létre kell hozni a reguláris nemzeti hadsereget, mert az ország nem megközelíthetetlen szigeten fekszik, és ezért olyan haderőre van szüksége, mely a várható ellenséges hadsereg „támadó- és védelemmódjával nem csak egyenlő fokon állna; hanem azokat mindenben meg is előzni”. Nézete szerint: „Illy készüléshez pedig nem esztendő, hanem élethosszak kívántatnak; mert a valódi katonai hivatal nem alapul szemfény-

¹⁸ Széchenyi István gróf munkái. II. köt. Beszédei. Összegyűjtötte s jegyzetekkel kísérte Zichy Antal. Bp., 1887. Athenaeum. pp. 83–85. (a továbbiakban – Széchenyi beszédei)

¹⁹ Széchenyi I.: Világ, id. kiad. p. 86.

²⁰ Uo. pp. 86–87.

²¹ Uo. p. 87.

vesztéseken, melyek egy parádéra, gyakorlásra s mustrára tán elégségesek; hanem azon tudományokon, melyek egy háboru szerencsés elintézésére szükségesek; s nem kevésbé szövevényes mint minden egyéb mesterség, s abban is szintugy mint mindenütt, messze marad a dilettant azok mögött, kik mesterségöket professio gyanánt üzik.”²²

Belátja azt is, hogy az új magyar honvédelmi rendszer megteremtéséhez, a hazai hadikultúra továbbfejlesztéséhez gyökeres szemléletváltásra van szükség, mert mint megállapította, aki „Polybost, Xenophont s Julius Caesar Commentárait könyv nélkül tudja, de a mostani háboru szellemét nem fogta fel, csatákat nem nyerend”. Annak az utópisztikusnak tűnő reményének is hangot adott, mely szerint „jön még idő, midőn a háborui erőműveink annyira lesznek kifejtve, s általuk a mai Strategia s Tactica tudománya megint elannyira változva s javítva, hogy ember ritkán vagy tán soha többé nem lesz kénytelen, nemzeti vagy egyesek viszályai végett embervérrel fertőztetni kezeit”.²³

Ebben az időben, az országban nagyon sokan az ő hadügyi reformeszméi alapján képzeltek el az új magyar honvédelmi rendszer létrehozását és a hadikultúrának a kor viszonyaihoz való előrelépését. Ennek szükségességét maga is megerősítette az 1833-ban megjelent 'Stadium' című művében, melyben kifejtette, hogy reformok nélkül a nemzetnek „védőtehetsége parányi lesz, s a legelső megtámadó előtt az ország minden kapui tárva lesznek”.²⁴ A honvédelem ügyében azonban az 1832–1836. évi országgyűlés sem hozott fordulatot, és Széchenyi is eredménytelenül szorgalmazta a hadikultúra egyik legjelentősebb alkotórészének, az önálló magyar tisztképzést szolgáló Ludovika Katonai Akadémia (Ludoviceum) működésének megindítását.²⁵ Azt azonban el tudta érni, hogy a Magyar Tudós Társaság több tagja – reformeszméinek szellemében – székfoglalójának tárgyául a hadikultúránk állapotának legfontosabb problémáit, az égető hadügyi és honvédelmi kérdések elemzését válassza és azokat jelenlétében adják elő az Akadémián (erről kötetünk korábbi fejezetében már részletesen szoltunk).

Széchenyi az 1839–1840. évi országgyűlésen az újoncállítás kérdésében fejtette ki álláspontját, leszögezve, hogy megengedhetetlennek tartja a katonai szolgálat büntetesképpen való meghosszabbítását és a szökések árnyaltabb büntetésére új katonai törvénykönyv kidolgozását javasolta.²⁶ A nagy vihart kiváltó, 1841-ben megjelent, „A' kelet népe” című munkájában is több vonatkozásban érintette a hadügyi reform problémáját, megjegyezve: „Hideg meggyőződéseim szerint, valamint igaz csatának sikerét inkább a jó számolás és

²² Uo. p. 88.

²³ Uo. p. 142, 144.

²⁴ Gróf Széchenyi István: Stadium. Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat II. köt. Sajtó alá rend.: Szily Kálmán. Bp., 1905. Akadémia. p. 120.

²⁵ Széchenyi beszédei, pp. 135–136.

²⁶ Széchenyi beszédei, pp. 194–195.

mesterség dönti el, mint a bé nem tanult bármi fényes bajnokság; úgy függ nemzeti haladásunk is sokkal erősebben tactikánk józanságától, mint bármilly dicső hősi tettektől.” Egyik fontos, megoldandó feladatnak tekintette a törvény előtti egyenlőség és a közteherviselés polgári rendszerének megteremtésében az általános honvédelmi kötelezettség bevezetését, és ezért követelte: „A haza védelmére írják össze velem és fiaimmal együtt az ország minden lakosit különbség nélkül, hadd húzzunk sorsot mindnyájan sat. sat. sat.”²⁷

A műről megindult heves vitákban élesebb megvilágításba került a kényes honvédelmi reform ügye is. Nemcsak Széchenyi, de a liberális ellenzék is bíráló tárgyává tette az udvar és a kormány engedelmes eszközét, a cs. kir. hadsereget és a hasznavehetetlen magyar nemesi felkelés rendszerét.

Írásaiban és országgyűlési szerepléseiben továbbra is helyt kaptak hadügyi reformgondolatai, ám az eszme és a valóság között a szakadék nem csökkent.²⁸ Ezt bizonyítja az 1843–1844. évi országgyűlés, ahol az ellenzék felvetette a hadikultúra szinte minden szférájának megoldásra váró ügyeit, a magyar hadseregben magyar tisztek alkalmaztatását, a magyar ezredeknek az országban való állomásoztatását, a magyar vezényleti nyelv bevezetését, a magyar nemzeti katonaság szervezését a nemesi felkelés helyett, új katonai büntető törvénykönyv kidolgozását, a katonák polgári bíróság elé való állítását, a Ludovikán magyar ifjak magyarul való oktatását és más katonai reformokat. Ám az országgyűlés a honvédelmi rendszer reformját elnapolta és csak a városi polgárőrség kötelező szolgálatáról született törvényjavaslat.²⁹

Érdekes röviden felidézni 1844. október 28-át is, amikor a közös teherviselés elveinek felsőházi tárgyalásakor Széchenyi magyar díszruhában, katonai érdemrendjeit viselve jelent meg. Beszédében ezt azzal indokolta, hogy amikor a lipcsei csata másnapján, 1813. október 17-én nevezetes futárküldetését teljesítve, 22 éves parancsörtisztként jelentkezett a híres Blücher porosz hadvezérnél, az díszegyenruhát öltve indult el hadseregével a 18-i döntő támadásra. Széchenyi tehát szükségesnek tartotta, hogy életének egyik legboldogabb napján, amikor talán egyik alapeszméjének sikerült a felsőházban többséget szereznie, katonamúltjára, dicsőséges háborús tettére emlékezve ünnepelje közéleti sikerét.

A reformküzdelmek azonban tovább folytak és közismertek azok az okok és körülmények, amelyek előidézték, hogy 1847-ben közreadta 'Politikai programtörödékek' című munkáját. A műből világosan kiderül, hogy az ország és honvédelmének újjáalakítását csak az alkotmányos reformok útján, a kormány segítségével vélte megvalósíthatónak. Féltette nemzetét attól, hogy-

²⁷ Gróf Széchenyi István: A kelet népe. Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat II. köt. Sajtó alá rend.: Szily Kálmán. Bp., 1905. Akadémia. p. 59, 256.

²⁸ Széchenyi beszédei, pp. 267–470.

²⁹ Lásd részletesen: Az 1843–4-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. 1–5 köt. Szerk.: Kovács Ferenc. Bp., 1894. Franklin.

ha más utat választ, a dinasztia azt megakadályozza, mivel „pénzt és fegyvert tart kezében”. Sőt Kossuth és az ellenzék radikális törekvéseinek megvalósítását „Európának minden hatalmaitul leghathatósabban gyámolítva”, fegyveres erőszakkal fogja megakadályozni, és uralmát megőrizni az országban.³⁰

Igaz, ebben az időben már folyt az 1847–1848. évi országgyűlés, melynek vitáiban helyet kapott a magyar honvédelem korszerűsítésének ügye is. Széchenyi ezen az országgyűlésen, 1848 márciusában – ez naplójából, írásai-ból és beszédeiből kiderül – nem kis dilemma árán jutott el oda, hogy a monarchiával kapcsolatban álló magyar hadsereg teljes önállóságának álláspont-ját képviselje. Nézeteinek ezt a változását tükrözi az általa módosított alsó táblai felirati javaslatnak ez a mondata: „honvédelmi rendszerünk nemzeti jellemünknek s a honlakosok különböző osztályai érdekegységének alapján átalakítást kíván”.³¹

Az utolsó rendi országgyűlésen megszavazta azokat a törvényeket, melyek új alapokra helyezték a magyar hadügyet, és mint a Batthyány-kormány minisztere, míg egészsége engedte, 1848. szeptember elejéig munkálkodott az új honvédelmi rendszer megteremtésében is. Naplója bizonyítja, hogy rendszeresen látogatta az országgyűlés üléseit, s nem a legszerencsésebben, augusztus 22-én hozzászólt a hadügyi vitához, amely Patay Józseffal való párbajához vezetett. Közismert, hogy milyen áron jött létre az önálló magyar hadügy és a magyar honvédsereg, amely Európa elismerését kivívva, sikerrel állta ki 1848–49-ben a háború nehéz próbáját. Ennek a helytállásnak a megalapozásában nem kis szerepet játszottak a legnagyobb magyar reformkori hadikultúránkat gazdagító hadügyi reformeszméi. Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka is azt bizonyítja, hogy életének ezekben az utolsó éveiben is foglalkoztatták a hadügyi és katonai kérdések, az ekkor született gondolatai elmélyült hadtudományi elemzése azonban még várat magára.³²

Széchenyi István gróf hadügyi reflexióinak és honvédelmi reformeszméinek – több vonatkozásban az összefüggésekből kiragadott, hézagos és vázlatos – bemutatása talán érzékelteti, hogy azok nélkülözhetetlen részei a reformkor hadikultúrájának, alkotószellemű és a képzeletet mozgásba hozó gondolatai pedig messzemenően tanulságosak az utókor számára is.

³⁰ Gróf Széchenyi István: Politikai programtörödékek. Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat II. köt. Sajtó alá rend.: Szily Kálmán. Bp., 1905. Akadémia. p. 37.

³¹ Spira György: 1848 Széchenyi és Széchenyi 1848-a. Bp., 1964. Akadémiai. p. 205, 281.

³² Ezek jól kiolvashatók Gergely András: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása (Bp., 1972) és Kosáry Domokos: Széchenyi Döblingben (Bp., 1981.; 2. kiad.: 1991) című művéből. Ezt jelzem 'Széchenyi hadügyi reflexiói és honvédelmi reformeszméi' című tanulmányomban is, lásd: Új Honvédségi Szemle 45 (1991) No. 8. pp. 64–74.

„NEMZETI KATONASÁG LÉTRE JÖHET” – KISS KÁROLY HADTUDOMÁNYI MUNKÁSSÁGA

Kötetünk e fejezetében külön is szólni szeretnénk a korábbiakban már többször említett neves hadtudományi írónkról, Kiss Károlyról. Az első hivatásos katonatiszt, akit – irodalmi és tudományos munkássága alapján – a Magyar Tudós Társaság 1831-ben levelező, majd 1840-ben hadtudományi rendes tagjává választott volt. Kiss Károly (Buda, 1793. aug. 12. – Pest, 1866. febr. 17.) katonatisztként 1809-től 1837-ig szolgált a 37. magyar sorgealozezredben, részt vett a napóleoni háborúk hadjárataiban és csatáiban. 1837. május 9-én hirdették ki a parancsot, mely szerint az Udvari Haditanács 1837. április 27-i G. 1583. számú rendelete alapján Kiss Károly századost 1837. május 15-i hatállyal nyugállományba helyezték. Kiss szavaival: „szegre függesztém kardom, 28 évi szolgálat után”. 1837. május 14-én már meghatottan írhatta naplójába „kedves hazánk határán félnyolcz órakor szerencsésen áthágván”. Így ért véget tiszti pályafutása a cs. kir. hadseregben.¹

Egész életében a nemzeti függetlenség, a polgári átalakulás és a tudományos haladás ügyét szolgálta. Kora ifjúságától példaképe Zrínyi Miklós volt, akinek arcképét „hazánk történetének megtanulásában különös jelességéért” kapta meg tanárától. A képet ágya fölé helyezte el, hogy állandóan emlékeztesse a lángoló hazafiságra, és lelkesítse az irodalom és a tudomány művelésére. A nagy történelmi példakép adta meg az indítást katonai pályájához, egyben szépírói és hadtudományi szakírói munkálkodásához. Tollal és karddal gazdagította a XIX. század első felének hadikultúráját, a reformkorban elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar hadi műnyelv és a hadtudományok fejlesztésében.

Galíciában 1816 és 1824 között töltötte életének egyik legszebb időszakát, amelyet a szolgálat mellett az elmélyült tanulás, a hazafias törekvések, a tudományos és irodalmi ambíciók, a Szontagh Gusztáv alhadnaggyal – a ké-

¹ Életére és munkásságára vonatkozóan részletesen lásd: Ács Tibor: Az elfelejtett első katona akadémikus – Kiss Károly (1793–1866). = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 29 (1982) No. 1. pp. 26–58.; uő.: Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága (1793–1866). Bp., 1982. Zrínyi. 145 p.; uő.: Kiss Károly. Bp. 1986. Akadémiai. 190 p., [1] t. (A múlt magyar tudósai)

sőbbi neves filozófussal – egész életre szóló igaz barátságának kezdete jellemzett. 1818-ban közösen elérték, hogy engedélyezték számukra, hogy a Lembergben állomásozó magyar közlegénység számára írást és olvasást taníthassanak. Ennek tanítását – a cs. kir. hadseregben elsőként – a Bell-Lancaster oktatási rendszer segítségével kezdték meg.² Kissnek jelentős szerepe volt abban is, hogy 1820-ban, Zrínyi Miklós születésének 200. évfordulóján Lembergben Zrínyi-émlékünnepséget rendeztek. Rendszeres előfizetője volt a Tudományos Gyűjteménynek, és az évente közölt előfizetési listákon található mintegy tíz magyar tiszt között szerepelt a neve, mint „Kiss Károly M. Báró Máriássy Cs. Kir. Magyar Gyalog Ezrede Alhadnagya”. Kiss és Szontagh a lemergi kaszárnnyában határozták el, hogy a haza és a haladás ügyének szolgálatában bekapcsolódnak az új lendületet vett magyar irodalmi és tudományos életbe, „még pedig különösen az alig megpendített hadiszakba”.³

Irodalmi munkásságának előzményeit 1836-ban így mondja el: „Ifjúságom korában dallokat írtam: hadiakkat, ezeket az 1813. és 15-iki hadévekben táborozás és marsközben a fegyveres nép énekelgette, és szerelmeseket, mindezek jobbadán elvesztek, később politikai értekezéseket – ki nem nyomtathatókat, nevezetesen a katonai status jobb karban helyezettetéséről magyar hazát illetve”.⁴ Első publikált írása az 'Egy este' című vers volt, amely 30 éves korában, 1823-ban jelent meg a Tudományos Gyűjtemény melléklapja, a Szépliteraturai Ajándék hasábjain. 1824 júniusában, amikor áthelyezték a budai gránátos zászlóaljhoz, új szakasz kezdődött életében. Ekkor már megindult Pest és Buda irodalmi központtá válásának folyamata. Kiss alhadnagyot meleg barátsággal fogadták az idős és fiatal magyar írók: Fáy András, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Schedel (Toldy) Ferenc és mások, s maga is nagy lendülettel vett részt a pezsgő művészeti, irodalmi és tudományos életben.

Kisfaludy Károly ösztönzésére művelni kezdte a szépirodalom szinte minden műfaját. Írt verseket, elbeszéléseket, színdarabokat, regényeket, irodalomtörténetet, készített műfordítást. 1824 és 1830 között számos verse és novellája jelent meg az Aurora, a Hébe, a Muzárion, az Uránia, a Sas és a Felső Magyar-Országi Minerva oldalain. Értékes tagjává vált a Kisfaludy Károly köré csoportosult írók híres Aurora körének. Szépirodalmi munkásságával egy ébredő korszak nemzeti irodalmának kibontakoztatásához nyújtott értékes segítséget. Különösen elbeszélései gazdagították a virágzásnak indult reformkori magyar irodalmat. Szerette a szépirodalmat, de mégsem érezte

² Kp.: Kiss Károly és Szontagh Gusztáv életéből. = Vasárnapi Ujság 13 (1866) No. 11. (márc. 18.) pp. 127–128.; Kiss Károly: Lankeszter intézetű tanítás Lembergben. = Tudományos Gyűjtemény 10 (1826) No. 7. pp. 41–52.

³ Toldy Ferenc: Gyászbeszéd Kiss Károly felett. In: Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. VI/2. köt. Gyász- és emlékbeszédek. 1861–1868. Bp., 1872. Ráth M. p. 73.

⁴ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 125.

egészen a magáénak.⁵ Írói útkeresését és irányváltását jelzi, hogy munkássága mindinkább átkerült a Tudományos Gyűjtemény és a Felső Magyar-Országi Minerva lapjaira. Szépírói munkásságának feladásában és hadtudományi szakírói tevékenységre való áttérésében a Magyar Tudós Társaság megalapítása is szerepet játszott.

Hadtudományi és hadtörténeti értekezéseinek, munkáinak hosszú sorát 1825-ben nyitja meg, amikor a Tudományos Gyűjteményben közreadja „Édes Honunk”-nak ajánlva, az önálló magyar hadügy megteremtését is szorgalmazó ’A 37-dik Magyar Gyalog Ezred Történetei’ című tanulmányát.⁶ Ezt követte minden esztendőben több kisebb nagyobb munkája és fordítása. Tudományos kutatómunkájának és publikációs tevékenységének programját 1828-ban fejtette ki a ’Napoleonnak a’ háborút illető alap-rendszabásai’ című fordításának bevezetőjében. A polgári átalakulást és nemzeti függetlenséget szorgalmazó reformokra gondolva felhívta a figyelmet a hadtudomány művelésének és megismerésének a magyar viszonyok között oly jelentős voltára, és megállapítja: „Ha a szelídebb tudományokra akarjuk buzdítani polgártársainkat, el-ne mellőzzük őket a Haza fegyverrel való szolgálatjára is éltetni”.⁷

Kiss Károly magyar nyelvű irodalmi munkásságát cs. kir. katonai előjárói nem nézték jó szemmel. Ez is szerepet játszhatott abban, hogy csak 14 évi alhadnagyság után léptették csak elő főhadnaggyá. Képességeit a cs. kir. hadseregben tiszt karrierje nem tükrözte vissza, de elégtételt jelentett a számára, hogy néhány kortársa tehetségét és munkásságát legalább elismerték. Jelen lehetett számos, ma már a történelemben számon tartott eseményen, például 1828-ban Kazinczy és Kisfaludy híres kézfogásán. Pest dinamikus irodalmi és tudományos életében való aktív részvétele neves írók és tudósokhoz kötődő barátsága új távlatokat nyitott meg nézeteinek alakulásában, mindenekelőtt hadtudományi kutatómunkájában, katonai szakírói és műfordítói tevékenységében.

Tiszt pályafutásának utolsó szakasza kedvezően indult, és végre úgy tűnt, hogy katonai beosztásai elő fogják segíteni tudós karrierjének kibontakozását is. A Magyar Tudós Társaság I. nagygyűlése 1831. február 17-én a délután 5 órától este 8 óráig tartó negyedik ülésén választották meg az első húsz levelező tagot. A hivatásos katonatisztek közül elsőként őt választották meg, mégpedig 14 szavazattal.⁸ Áprilisban kinevezték a 37. magyar sorgegyezred nagyváradi katonai nevelőintézete igazgatójának.

1831. április 20-án még Szegedről írt először negyedévi jelentést a Társa-

⁵ Lásd: Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Sajtó alá rend. és jegyz.: Oltványi Ambrus. Bp., 1969. Akadémiai. p. 240, 256, 386., pp. 388–399., p. 430. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 9.)

⁶ Lásd Kiss Károly: A 37-dik Magyar Gyalog Ezred Történetei. = Tudományos Gyűjtemény 9 (1825) No. 1. pp. 16–48.; No. 2. pp. 3–24.; No. 3. pp. 3–18.; No. 4. pp. 3–35.

⁷ Kiss Károly: Napoleonnak a’ háborút illető alap-rendszabásai. = Felső Magyar-Országi Minerva 4 (1828) No. 9. pp. 1856–1857.

⁸ RAL K No. 1353. 11. lev.

ságnak, amelyben közli, hogy Szegeden nem jelent meg az év első negyedében magyar könyv, s Temesvárról és Nagyváradról sem kapott még jelzést megjelenésekről. Beszámolt a szegedi iskolákban folyó magyar nyelvoktatás eredményeiről is. 1831. július 1-jén küldte meg az Akadémiának második negyedévi jelentését, melyben a parancsnoksága alatt álló katonai nevelőintézetben folyó magyar nyelvtanításról így számolt be: „A nyelv oktatáson kívül meg vagyom határozva, hogy minden második nap a fegyvergyakorlások, belső szolgálati jelentések, mulatozások, éneklések, imádságok magyarul essek meg”.⁹ Ezek a példák, de a további munkássága is azt bizonyítja, hogy nagy lelkesedéssel végezte katonapedagógiai tevékenységét, és tett eleget akadémiai levelező tagi kötelességeinek. Rendszeresen beszámolt a tudományos és irodalmi eseményekről, az akadémiai nagyszótár és a szakszótár számára pedig a katonai műszavakat állította össze. De 1831 októberében már panaszkodott: „hivatali helyzetetésem időmnek nagy részét elfoglalja”.¹⁰

Ezért kérelmezte József nádortól, hogy szolgálati és tudományos pályafutása alapján nevezzék ki a szervezés alatt álló Ludovika Katonai Akadémia (Ludoviceum) harcászati és történelem tanárának. Naplójában a nádori kihallgatást így örökítette meg: „1831. november 20-ikban délelőtt a Nádornál voltam a Ludoviceum véget, kegyesen fogadott és jó reménységgel bocsájtott el magától”.¹¹ December 24-én hivatalos írásos áthelyezési és kinevezési kérelmet is benyújtott hozzá.

Az elkövetkezendő évek azonban nem hozták meg számára a várva várt áthelyezést, sőt, előjárói egyre több akadályt gördítettek irodalmi és tudományos munkássága elé. Ennek ellenére minden alkalmat megragadott, hogy erősítse kapcsolatát a Tudós Társasággal, és egyre eredményesebben dolgozott, mint katonai nyelvújító, hadtudományi szakíró és fordító. Kezdeményezően lépett fel az Akadémián új katonatagok felvétele érdekében, és ennek köszönhető, hogy a II. nagygyűlés 1832 márciusában levelező taggá választotta ezredtársát, Szontágh Gusztáv főhadnagyot, valamint Baricz György mérnökkari őrnagyot, Kállay Ferenc ny. hadbíró századost, tiszteleti taggá pedig Lakos János báró, ezredest. Javaslatára az Akadémia – történetében először – elhatározta két fontos hadtudományi munka magyarra fordítását.

A cs. kir. budai főhadparancsnokság is felfigyelt egyre aktívabb politikai töltetű tudományos tevékenységére, és nem engedélyezte megjelenését az Akadémia augusztusi 1832. évi III. nagygyűlésén: „...egyszersmind értesemre adatott, hogy én figyelmemet inkább az alattam levő nevelőintézetre, mint más literatúrai dolgozásokra fordítanám”.¹² Nem törődve a figyelmeztetéssel tovább folytatta irodalmi, tudományos és akadémiai tevékenységét. A már ke-

⁹ RAL 8/1831.

¹⁰ Kiss naplója. OSzK Kt. Quart. Hung. 2014/1. 9. lev.

¹¹ Uo. 14. lev.

¹² Kiss 1832. augusztus 18-i levele a Magyar Tudós Társasághoz. RAL 111/1832.

serűvé vált katonai pályán a 40 éves Kiss Károlyt 1833. február 16-án végre előléptették alszázadossá, de továbbra is megakadályozták abban, hogy részt vegyen az Akadémia rendezvényein, és az 1833 novemberében megtartásra kerülő IV. nagygyűlésen. Ekkor már nézetei és munkássága alapján Széchenyi István gróf barátságát is elnyerte. Széchenyi reformtörekvéseit támogatva kijelentette: hogy „...mióta Méltóságod barátságával engem megtisztelni tetszett, több erőt érzek lelkemben kifejtve: a haza ügye, ügyem volt mindenkor, ezért élni, s halni most még inkább kész vagyok”.¹³

Az 1835-ös esztendő Kiss számára a nagy csalódások éve volt. 1835. március 16-án végre előléptették századosnak, de áthelyezték a Lembergben állomásozó ezred 198 fős 2. századához parancsnoki beosztásba. Így vége szakadt 10 éves magyarországi tartózkodásának. Az áthelyezés a cs. kir. katonai vezetés tudatos törekvése volt, hogy eltávolítsák a hazai politikai, tudományos és irodalmi élethől. Nem csoda, hogy ezután egyre inkább elege lett a szellemét és alkotó tevékenységét gúzsba kötő katonai szolgálatból, honvágy és betegség gyötörte, sőt 1836 januárjában olyan rosszul érezte magát, hogy megírta a végrendeletét. Betegsége alatt is állandóan érdeklődött a hazai ügyek iránt, és szorgalmasan levelezett barátaival.

Különösen érdekes az 1836. január 13-i levele, amelyben beszámolt Schedelnek a Kisfaludy emléksobrára a katonák körében folyó pénzgyűjtés eredményéről, megjegyezve, hogy „a fiatalság, mellynek inkább szíven fekszik a nemzeti ügy mint Kegyed is tudja, jobbára pénz nélkül nem teheti azt, mit tenni óhajtana, az öregebbekben pedig vagy kihűlt már a honszeretet, vagy soha nem voltak egyebek pusztá szoldateskánál”.¹⁴

Betegszabadsága alatt, 1836 júniusa és szeptembere között – több mint négy év után – ismét személyesen is bekapcsolódott az Akadémia munkájába, és rendszeresen találkozott író és tudós barátaival. A Pest-Budán töltött hetek alatt – talán barátai bátorításának hatására is – megért lelkében a nyugdíjaztatás gondolata. 1836. szeptember 21-én nehéz szívvel, a megtorlások légkörében hagyta el hazáját, de azzal a szilárd elhatározással, hogy nyugdíjaztatását kéri, és életének hátralevő idejét a tudományos és közéleti tevékenységnek fogja szentelni.

1836. szeptember 25-én hivatalosan bejelentette ezredparancsnokának: „tavaszra úgyszólván nyugalomra lépni kívánságom”. Döntése indokolt volt, mert előmenetelének útját állta a cs. kir. hadsereg tudatosan magyarelles előléptetési rendszere, de még inkább saját politikai magatartása, tudományos és irodalmi tevékenysége. Könnyű szívvel mondott búcsút, hiszen 43 éves korára a 37. seregzred tizenkilenc századából csak az egyiknek volt a parancsnoka. 1836 novemberében készítették el a nőtlen Kiss Károly cs. kir. századosról az utolsó minősítést, amely nem mindenben tartalmazza az igazságot. Különösen vonatkozik

¹³ Kiss 1833. október 31-i levele Széchenyihez. RAL 250/ 1833.

¹⁴ RAL Tört. Lev. 4-r. No. 13.

ez az összegező megállapításra: „Megromlott egészségi állapota miatt alkalmatlan az előléptetésre. Soha és semmilyen okból nem mellőzték.”¹⁵

Kiss türelmetlenül várta nyugállományba helyezését, s ez különösen felerősödött benne, amikor megtudta, hogy ezrede Bécsben állomásozó 1. gránátos századának parancsnoka, legjobb barátja, Szontagh Gusztáv százados, 1836 novemberében levélben bejelentette nyugállományba vonulását és Pesten való letelepedését. Kiss Károly nyugállományú százados 1837. május 22-én érkezett meg Pest-Budára, hogy ott letelepedve bekapcsolódjon a tudományos és közéletbe. Magatartásának indítékai és politikai nézetei már az első napokban kiderültek. Egymás után találkozott a reformmozgalom vezető egyéniségeivel, író és tudós barátaival. Május 28-án Széchenyi István grófnál volt. Másnap a Kossuth Lajos kiszabadításáért folyó akciót beszélte meg barátaival: „Ebéd után Vörösmartyhoz – Bajzához (Kossuth segedelem) – Helmechzyhez, Károlyhoz”.¹⁶

Kisst a magyar politika, a tudomány, az irodalom és művészet neves személyiségei nagy várakozással fogadták, s jelentős szerepet szántak neki. Megakarták bízni a Nemzeti Színház vezetésével, amit naplójában, 1837. július 6-án így jegyzett fel: „Szontagh[-g]al Faynál, a magyar színész társaság igazgatását reám akarták bízni, nem fogadtam el”.¹⁷ Nagy lelkesedéssel kapcsolódott viszont be a Magyar Tudós Társaság munkájába. 1837 utolsó hónapjaiban szoros barátság alakult ki közte és Vörösmarty Mihály között. Ettől kezdve naplójában éveken keresztül található ilyen és ehhez hasonló beírás: „Ebéd után Vörösmartyhoz egy pipa dohányra”.¹⁸

Tevékenységet a cs. kir. hatóságok Pestre érkezésétől kezdve figyelemmel kísérték. 1837. december 27-én tudomására jutott, hogy a helytartótanácsot megbízta a budai főhadparancsnokság, hogy – mint írja: „conditionmról és politikai véleményeimről jelentést” adjon.¹⁹ Az 1838-as esztendő számára a tudományos tevékenységben örömeket és csalódásokat is hozott. Több hadtudományi fordítást véleményezett, és tagja volt annak a három fős bizottságnak, amelyet az Akadémia bízott meg „a hadi tudományok terminológiájának együtt készítésére”. De csalódás is érte, mivel a IX. nagygyűlés nem őt – a legrégebb és legaktívabb katonatiszt levelező tagot jelölte és választotta meg a Festetics László gróf alapította és 1830 óta üresen álló matematikai osztály hadtudományi rendes tagi székébe –, hanem a csak egy éve levelező tag, de már 1809-ben katonai szabályzat-szerkesztő munkásságot kifejtő idősebb Tanárky Sándor őrnagyot.

Kiss és Tanárky között a választás után nem romlott meg a viszony. Sőt,

¹⁵ KA, Wien. Conduite-Liste IR 37. 1836. Fasc. 122/ 1. sz.

¹⁶ Kiss naplója. OSzK Kt. Quart. Hung. 2014/4. 25. lev.

¹⁷ Uo. 31. lev.

¹⁸ Uo. 34. lev.

¹⁹ Uo. 57, 61. lev.

közös erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az Akadémia többet foglalkozzon a hadtudománnyal és a hadtudományi szaknyelvvél. 1839-től közéleti szereplése fokozódott, egyre több társadalmi egyesület munkájába kapcsolódott be. Részt vett a Kisfaludy és az Almanach Társaság tevékenységében. Figyelemmel kísérte az országgyűlési küzdelmeket, és bekapcsolódott az újoncállításról folyó nagy vitába. Április 20-án Pest vármegye közgyűlésén „egy ujoncz állítási javallat”-át átadta a küldöttségnek.

Nagy társasági életet élt, részt vett az írók, művészek és tudósok zugligeti kirándulásain. Tartotta a kapcsolatot Széchenyivel, ezt jelzi 1839. szeptember 19-i feljegyzései: „gróf Széchenyi Istvánnal, és Clark angol építésszel a Duna hídján” [pontosabban az épülő hídon]. Rendszeresen látogatta a súlyos betegé lett Tanárky Sándort, aki 1839. december 28-án meg is halt. 1840 januárja újabb izgalmat hozott számára, mivel nem várt parancsot kapott: „magam egy Rearbitrálo bizottság elében állítani”. Kiss Károly nyugállományú cs. kir. százados csak nehezen tudta elhárítani a reaktivizálás veszélyét. A Tanárky Sándor halálával megüresedett akadémiai hadtudományi rendes tagi hely betöltése körüli intrikák szintén izgalmat okoztak számára.

A megüresedett helyre az Akadémia XI. nagygyűlésén két jelöltet állítottak: Stöck Ferenc nyugállományú cs. kir. ezredest, aki tudományos múlttal nem rendelkezett és Kiss Károlyt. A nagygyűlés 1840. szeptember 5-i, kilencedik ülésén a 39 szavazatból 31-gyel Kiss Károlyt megválasztották hadtudományi rendes tagnak. A választást az alapítványt létesítő Festetics László 1840. november 16-án jóváhagyta. Kiss Károlynak nagy elégtételt jelentett, hogy tudományos munkáját, mint rendes tag folytathatta. 1840. december 14-én – az akadémiai kisgyűlések 27. ülésének első napirendjeként – olvashatta fel székfoglaló értekezését.

Közéleti tevékenységének újabb állomása 1841. február 21-én: „Délelőtt kisdedóvó intézeteket Magyarországon terjesztő társaság közgyűlésén, a választottsági tagok közé választattam, minek nagyon megörültem”. Ebben az esztendőben kezdődött el közeli ismeretsége Kossuth Lajossal és más neves politikusokkal. Elősegítette ezt az a tény is, hogy a nőtlen Kiss Pesten a Kossuth-családdal egy házban lakott, távoli rokonának, Lászlóné Szűcs Jozefának Szép utca 3. számú házában. 1841 augusztusában Kiss és Bajza József a XII. nagygyűlésnek levelező tagul ajánlották az országos hírnévnek örvendő „Kossuth Lajos urat a Pesti Hirlap szerkesztőjét”, de a tagok nem választották meg. 1841 utolsó hónapjaiban – szűkebb társaságban – rendszeresen találkozott Kossuthal és családjával, azután Deák Ferencsel, Bezerédj Istvánnal, Klauzál Gáborral, Pulszky Ferencsel, Eötvös József bróval és másokkal. 1841. november 30-án részt vett Kossuth fia, Ferenc keresztelőjén is. A korszak legnevesebb személyiségeivel cserélt eszmét politikai, gazdasági, tudományos és irodalmi kérdésekről.

Tevékenységet a reformeszmék határozták meg, ezek szellemében fogant több hadtudományi írása, így 1841-ben a Tudománytárban közreadott 'Atte-

kintete a külföld legújabb hadi literatúrájának bevezetésül egy pillanat a mi-
enkre is²⁰ címet viselő írása is. Ebben kimutatta: a hadtudományi irodalom
elmaradottságának legfőbb oka az, hogy nincs önálló magyar állandó hadse-
reg. Ezt húzta alá, amikor megállapította: „Honi literatúránk közt a hadi leg-
terméketlenebb! De nem csoda, mert nincs valódi nemzeti katonaságunk.” Az
a véleménye, hogy a korszerűtlen nemesi felkelés rendszere és a cs. kir. had-
seregnek teljesen alárendelt magyar ezredek nem helyettesíthetik az önálló
magyar hadsereget és az azt kiegészítő nemzetőrséget. Elvetette a feudális
hadügy maradványait és a Habsburg-hadügytől való függést, és síkra szállt az
önálló polgári hadügyért, a magyar hadseregért és hadtudományért. Felhívta a
közvélemény és a reformmozgalom vezetőinek figyelmét arra, hogy „e tekin-
tetben is ébredjünk, haladjunk”, de hogy egyszer „elérjük azon kort, melyben
országosan és törvényszerűleg megalapítva nemzeti katonaság létre jöhet”,
azért állandó küzdelmet kell folytatni. Közéleti és tudományos tevékenységé-
ben a 40-es években ez az alapvető célkitűzés vezette.

Kezdeményezései 1843-ban új lendületet adtak az Akadémián folyó hadtu-
dományi munkának. Több munkája elkészült és megjelent. Októberben, az
Akadémia nagygyűlésén azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy sikertelenül
ajánlotta nyolcadmagával levelező tagnak „Stancsics Mihál urat” és hatodma-
gával tiszteleti tagnak azt a Lamberg Ferenc gróf vezérőrnagyot, aki mint kirá-
lyi biztos 1848 szeptemberében az elkeseredett fővárosi nép dühének esett ál-
dozatul. Az Akadémián kívül aktív tevékenységet fejtett ki a Magyar Iparegye-
sületben, a Kisfaludy Társaságban, a Magyar Természettudományi Társulatban,
a Kisdud Kórházi Egyesületben s a Mátyás király szobrászi választmányban. A
Kossuth irányította hazai ipar fejlesztését szolgáló nemzeti mozgalomban ő ve-
zető szerepet is játszott. Erről tanúskodnak 1843. szeptember 27-én feljegyzett
alábbi sorai: „Ipar egyesületi választmányban: Kossuth elnök, Csanády jegyző,
Valero, Kunewalder, Simon Florent, Török, Szabó János és én”.²¹

A Kossuthékkal való barátsága is egyre szorosabbá fonódik. Ezt bizo-
nyítják az alábbi naplójegyzetek: 1843. május 13. „Kossuth Lajos és Meszlé-
nyi Teréz 10-én született Vilma leányuk megkereszteltetése. Én és Lászlóné
tartottuk keresztvízre”. 1844. május 26. és 27. „Pirospütkösd hajnal hasat-
tával szül. Kossuth Lajosnak és Meszlényi Théréznek fia – Tivadar-Károly-
Lajos ... Kossuth Lajos tegnap született fia megkereszteltetett este. Székács
József evang. pap által. Keresztatyja: Én és Wesselényi Miklós br.; kr. anyja
László-Szüts Jozefa. Keresztelés alatt dörgött, villámlott. Atya a kisdudet ha-
jós kapitánynak szánta.”²²

Nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy az elhunyt katona akadémi-
kusok – Lakos János báró vezérőrnagy, Baricz György alezredes – helyére új

²⁰ Tudománytár. Literatura 5 (1841) No. 4. pp. 127–135.

²¹ Kiss naplója. OSzK Kt. Quart. Hung. 2014/3. 48. lev.

²² Uo. 25–26. lev.; uo. 2014/4. 27–28. lev.

tagokat válasszanak meg az általa javasolt három hadtudományi szakíró, Czecz József hadnagy, Korponay János főhadnagy és Ujváry István ny. százados közül. Ezenkívül támogatta Mészáros Lázár alezredes jelölését is.

A XV. nagygyűlés 1844 decemberében Korponayt 24 és Mészárost 21 szavazattal levelező tagnak megválasztotta.

A polgári forradalom előtt 10 hónappal éles kritika tárgyává tette a magyar hadügy és hadtudomány elmaradott helyzetét, 'Hadi ügyünk a nemzet átalakulása korszakában' című értekezésével, amelyre pedig „a szabadság fenntartására” szükség van. „S halálunk bizonyos, ha mielőbb ki nem vetkőzünk a hadügy, s melly ennek lelke a hadtudomány iránti indolentiánkból.” A továbbiakban a „célszerű ujonczozás, fegyveres erőnk rendszeresítése, s végül a polgári őrhad szerkezete, mint a fegyveres erő kiegészítő része felől terjesztvén elő nézeteit”. Kiss ismételten kifejtette a haladó polgári hadügy programját, hogy ezzel is támogassa a nemzeti hadügy, haderő és hadtudomány megteremtéséért folyó küzdelmet.

Viharos forradalmi események rázkódtatták meg 1848 elején Európa államait. Magyarországon is érzékelhető volt, hogy döntő változások érlelődnek. Ezt tükrözték a pozsonyi országgyűlés vitái és más politikai jelenségek. Kiss Károly sem maradt tétlen. Az akadémiai kisgyűlések 1848. március 6-i, kilencedik ülésén hangzik el „folytatólagos előadása a hadi ügyünk korszerű átalakulásáról”. Az ülés elhatározta, hogy az előadás kivonatát közre kell adni az Akadémiai Értesítőben. Ezt a hírt közli a győztes forradalom után két nappal, a Társalkodó március 17-i száma is.²³ Március közepével véget ért életének egyik legtermékenyebb évtizede, melyet hadtudományi és szakírói munkásságának, társadalmi és közéleti tevékenységének szentelhetett. Számos neves kortársával együtt a reformokért folytatott küzdelmével egyik szellemi előkészítője és élesztője volt a nemzeti függetlenségnek és a polgári átalakulásnak. Óriási érdemeket szerzett az önálló nemzeti hadügy és a magyar hadtudomány alapjai lerakásában, a hazai hadikultúra fejlesztésében. Kiss Károly nyá. cs. kir. százados, akadémiai hadtudományi rendes tag munkássága nélkül valószínűleg nehezebben bontakozott volna ki a forradalom honvédelmének oly látványos és eredményes fejlődése.

Az idős Kiss Károly életének legkiemelkedőbb szakasza 1848 márciusa és 1849 augusztusa között játszódott le: negyedszázad alatt kiforrott haladó polgári hadtudományi nézeteit az új hadügy kiépítésében való aktív részvétellel valósíthatta meg. A forradalom győzelmének első napjától heves vita folyt az új honvédelem kiépítésének útjairól, a fegyveres erő szervezetéről, irányításáról, kiképzéséről és más fontos katonai kérdésekről. Különösen a forradalmi nemzetőrség felállítása körül csaptak össze élesen a nézetek.

A március 17-én Kossuth Lajoshoz intézett levelében felhívta a figyelmet a megoldásra váró legjelentősebb problémákra. Ebben a – magyar honvédel-

²³ Társalkodó 17 (1848) No. 11. (márc. 17.) p. 88.

mi politikai és a hadikultúra fontos alkotórészeinek alakulását befolyásoló – levélben elmondta: mint „katonát többi közt leginkább érdekel a honvédelem, és az ezzel egybe kapcsolt nemzeti őrhad; mindkettőről sokat gondolkodtam, itt s ott írtam is; távol legyen tőlem, tanácsadásommal teremtő elmédnek némi irányt adandni, de megengedj, ha azt írom, s kérlek: az állandó katonaságot el ne töröljétek, helyheztesse az azt mint már sok helyen van az alkotmány közé, vagy alá – ha úgy akarjátok, mert baricad mögött harcolhat ugyan a nép, a belbátorság fentartására jó ugyan a nemzeti őrhad, de a külső ellenség ellen jól rendezett állandó katona kell, de ezt egy pillanatban felfűjni nem lehet, ennek már kiképezve békében is készen állani kell, amely nemzet hadiügyét elszorgalmatlanítja, mindig drágán fizeti meg az árát, mi Európában vagyunk nem Amerikában”.²⁴

Kiss a hadtörténet, a polgári forradalmak tanulságait és a magyar sajátosságokat figyelembe véve átgondoltan mutatta be a forradalom legfontosabb feladatát a hadügy terén. Előre megsejtette, hogy a magyar forradalom és függetlenség külső és belső ellenségei, ha kell, fegyverrel is fel fognak lépni a kivívott vívmányok ellen. Ezért fejtette ki Kossuthnak a népre alapozott forradalmi honvédelem legcélszerűbb rendszerét, egyben belső és külső funkcióit. A honvédelem alappilléreinek a polgári alkotmányosságnak alárendelt, korszerűen szervezett, kiképzett önálló nemzeti hadsereget tekintette. Leveléből kiderül, hogy ennek a Habsburg-haderőtől független magyar hadseregnek a megteremtése azonnali feladat, mert „ezt egy pillanatban felfűjni nem lehet, ennek már kiképezve békében is készen állani kell”. Ha ilyen „állandó katonaság”-ot nem hoznak létre az esetleg támadó „külső ellenség ellen”, akkor annak a nemzet „drágán fizeti meg az árát”.

A nemzetőrségnek is felvázolta a honvédelem szempontjából szükséges szervezetét, irányítási rendszerét és feladatait. Mindenekelőtt szükségesnek tartotta, hogy az ország nemzetőrsége centralizált és egységes szervezetben, egy parancsnok vezetése alatt tevékenykedjen. Így lesz csak képes a centralizált nemzetőrség intézménye belső karhatalmi, de ha szükséges, külső védelmi funkcióit teljesíteni. A levelében kifejtett elvek hatással voltak a Batthyányi-kormány honvédelmi politikájára. Ezt igazolják a nemzetőrség és a hadügy más kérdéseiben elfogadott törvények és intézkedések.

Kiss Károly a reformkori, de általában a XIX. század első kétharmadának hadikultúráját gazdagító tudományos életművét Toldy Ferenc emlékbeszédében egy mondatba sűrítve, így határozta meg: „Ő egy új irodalmat kezdett köztünk – a hadit – megalapítani”.²⁵ Kiss Károly tevékenységével nem nőtt nagy hírnévre szert tett kortársai fölé, mégis mindenki tisztelte. Széles körű

²⁴ A forradalom és szabadságharc levelestára. 1. köt. Összeáll., jegyz. és bev. ell.: V. Waldapfel Eszter. Bp., 1950. Közoktatásügyi Kiadó. pp. 113–114.

²⁵ Toldy Ferenc: Gyászbeszéd Kiss Károly felett. In: Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. VI/2. köt. Gyász- és emlékbeszédek. 1861–1868. Bp., 1872. Ráth M. pp. 69–80.

műveltségét, írói tehetségét, lendületes tudományszervezői tevékenységét és óriási munkabírást nagy elismeréssel vették tudomásul, és minden fenntartás nélkül sorolták őt a kor nagyjai közé. Mohón szívta magába korának új ismereteit. Közreadott munkáit progresszív polgári nézetek hatják át. Egyszerre volt alkotó és befogadó személyiség. Sokoldalú érdeklődő, akit a legkülönbözőbb tudományok foglalkoztattak. Tevékenységének reális talaja azonban a hadtudomány volt.

Mint hadtudós bontakozott ki a legteljesebben. Követni tudta kora hadtudományának dinamikus változásait, és megértette a legfontosabb törvényszerűségeket, fejlődési tendenciákat. Nagy tehetséggel választotta tanulmányai tárgyává a politikailag is időszerű hadtudományi és hadtörténeti témákat. Kutatásaiban és írásaiban sohasem vált egyoldalúvá. Katonai szakírói munkálkodásának legfőbb erénye az volt, hogy gyakorlati tapasztalataiból és elméleti megállapításaiból szintézist tudott alkotni.

A reformkori hadikultúrát eredeti értékkel gazdagító hadtudományi irodalmi munkássága megkezdésekor, 1825-ben még „ábrándozónak” tekintették, és sokan feltették neki a kérdést: „Minek ez nekünk? Hasznukat veheti-e valaha ez igyekvéseknek a magyar?”²⁶ A feleletet még Kiss Károly életében az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc adta meg. A nem egyszer tapasztalt részvétlenség azonban nem csüggesztette el, hanem vezető szerepet vállalt a hadtudomány hazai honosításának nehéz és hálátlan feladatában.

A történelem igazolta, hogy Kiss Károly, ha szerényebb szerepben és módon, de egyike azon keveseknek, akik Zrínyi Miklós hadtudományi munkásságának folytatói. A XIX. század első kétharmadában ő a kezdeményezője a magyar hadtudomány újjáélesztésének. Nem véletlen, hogy mindig érdeklődéssel tanulmányozta Zrínyi Miklós gazdag életművét. A XIX. században ő a Zrínyi hagyomány igazi hordozója, aki korán felismerte, hogy a magyar nyelven művelt tudományok, így a hadtudomány is nemzeti üggyé válva a polgári átalakulást, a függetlenség megteremtését szolgálja.

A korabeli folyóiratokban, lapokban és más kiadványokban számos hadtudományi és hadtörténeti értekezést, cikket és fordítást találunk Kiss tollából, s ezekből megállapítható, hogy a magyar hadi műnyelv egyik leghatásosabb népszerűsítője volt hazánkban.

A hadikultúránk egyik legfontosabb alkotórészét képező hadi műnyelvünk fejlődése a XIX. század elején vett nagy lendületet, amikor más tudományágak nyelvét is magyarosítani kezdték. Kiss Károly korán felismerte, hogy a nemzeti törekvések elfojtásával, az önálló állandó magyar hadsereg hiányában, a korábbi gazdag katonai nyelvkészlet elkallódott és kiszorította a német vezényleti nyelv. 1825-től megjelent műveiben és fordításaiban tudatosan alkotta a magyar hadi műszavakat.

Kazinczy Ferenc is igen jelentősnek tartotta magyar katonai nyelvújító

²⁶ Uo. p. 75.

munkásságát²⁷. Kazinczy 1829. május 27-i, Pestről keltezett levelében beszámolt arról, hogy kiket ismert meg a tudományos életből: „Itt először Thaiszt, Fő-Hadnagy Kiss Károly, Prof. Imre és Bugát Urakat, kik tudományaikat magyarul dolgozzák”.²⁸

Ebben az időben a különböző kiadványokban és a sajtóban már szép számmal találkozhatunk a német katonai műszavak magyar megfelelőinek megalkotására és körülírására irányuló – jól vagy rosszul sikerült – próbálkozásokkal. Ezekkel kapcsolatban állapítja meg Kiss a Felső Magyar-Országi Minerva 1829 júliusi számában megjelent, 'Napoleonnak a' háborút illető alap-rendszabásai' című írásában: „Egyébbberánt vigyázunk a katonai hivatalok és dolgok nevei megmagyarosításában ... Majd egyszer ha időm, s helyezetésem engedi, a hadi-tisztségek nevökről, és a haditudományban előforduló mesterszavakról, egy bővebben esmértető szótárt szándékozok kiadni.”²⁹

A fenti sorok egyértelműen bizonyítják, hogy a reformkorban ő volt az első, aki szükségesnek tartotta egy hadtudományi műszótár elkészítését és közreadását. Az igazán céltudatos és szervezett kísérlet a magyar katonai nyelv új hadtudományi szavakkal való bővítésére, a Magyar Tudós Társaság kereteiben történt meg, és abban is neki volt kezdeményező, vezető szerepe. Az Akadémia első nagygyűlésén elhatározta egy általános magyar nagyszótár összeállítását. E terv végrehajtásának előmunkálataként indult meg a szakszótárak, így egy matematikai szótár kiadásának előkészítése is. Az Akadémia akkor hivatalos nézete szerint a hadtudomány a matematikához állt a legközelebb, ezért a hadi műszavakat a matematikai szótárnak kellett tartalmaznia.

A Magyar Tudós Társaság július 9-i levelében szólította fel a munka elvégzésére Kisst, aki 1831. október 10-i levelében a titoknoknak megírta: „... nem vagyok ugyan idegen az előmben kitűzött katonai osztályban a műszavak szerkesztésén munkálkodni, a mihez én már hozzá is fogtam”.³⁰

1832. augusztus 18-i leveléhez mellékelve küldte meg az Akadémiának a kéziratárban ma is megtalálható 'A hadi szótárhoz – 1832' című, mintegy 1750 kifejezést, szót felölelő munkáját.³¹ Indokoltnak tartotta, hogy a következő magyarázatot fűzze kéziratához: „A fekete betűkkel írottak már ezelőtt is voltak közönséges használatban, a veressel ellenben a tőlem vagy újonnan

²⁷ A korszak katonai nyelvére jó adatokat találunk Terestyéni Ferenc: Az állami élet nyelve. III. A katonai nyelv fejlődése. In: Nyelvünk a reformkorban. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Pais Dezső. Bp., 1955. Akadémiai. pp. 129–164.; Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp., 1957. Akadémiai. pp. 448–451.; Markó Árpád: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 7 (1960) No. 2. pp. 167–181.

²⁸ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 118.

²⁹ Kiss Károly: Napoleonnak a' háborút illető alap-rendszabásai. = Felső Magyar-Országi Minerva 5 (1829) No. 7. p. 539.

³⁰ RAL 50/1831.

³¹ MTAKK M. Nyelvt. 2-r. No. 223. Vol. II.

kigondolt, vagy a tárgyhoz alkalmaztatott új kifejezések. – Most a gyalog fegyvergyakorlás rendszabályaiban előforduló parancsszók (commandowörter) magyarosításán dolgozok, azt is kívánnám ezen szótár pótlékaul mentől előbb a tek. társaságnak beküldeni.”³² Meg kell jegyezni, hogy a szavak, mintegy egyharmadát maga alkotta.

Az 1833. október 1-i kisgyűlés újra foglalkozott Kiss Károly hadi műszóalkotói tevékenységével, mivel a „régbben beküldött hadtudományi műszótárhoz pótlékot küld, mely a katonai tüzi fegyverek részei magyar neveiket foglalja magában”.³³ Az ülés elrendeli, hogy azokat a kiadásra kerülő szótárban a megfelelő helyekre sorolják be. A Magyar Tudós Társaság 1834 elején közrebocsátja a 'Mathematikai Műszótár'-t, melynek előszavában a hadi műszavak alkotóira nézve ez olvasható: „A katonai seregredeknél divatozó német és francia elnevezéseket magyarra téve Kiss Károly és Szontagh Gusztáv levelező tagok küldötték be; a várerősítéseit s fegyverekéit Baricz György és Kiss Károly”.³⁴ Kiss Károly azonban csalódva vette kezébe a megjelent szótárt, mivel katonai kifejezéseinek jelentős részét – sok fontos hadi műszót – nem találta meg benne.

Némi elégtétellel vette tudomásul, hogy a Magyar Tudós Társaság által 1835-ben közreadott 'Magyar és német zsebszótár. Második vagy német–magyar rész'-ében és az 1838-ban megjelent 'Első, vagy magyar–német rész'-ében, melyet barátai Toldy és Vörösmarty szerkesztettek, hadi műszavaiból is sokat felhasználtak.³⁵

1836. július 15-én benyújtotta Bonyhádi Perczel Móríczt 'Várbeli erősítés' című kéziratának bírálatát az Akadémiának, amelyben ismételten rámutat: „Ajánlatom tehát hogy felszólíttassanak katona tagjai társaságunknak, mindegyik adja be összegyűjtött hadi műszavait mert e tekintetben se a matematikai kötet, se a zsebszótár félig meddig sem elégít ki; hogy a tek. Társaság felügyelése alatt, addig is, még a nagyszótár elkészülend, a hadi műszavak egy különös kötetben javaslatkép közrebocsájtatnának”.³⁶

Harcolt azért, hogy az Akadémia adjon ki egy hadi műszótárt. Küzdelmének eredményeként a kisgyűlés 1838. augusztus 6-i ülésén elhatározta, hogy megbízza „Kiss Károly, Szontagh Gusztáv és Tanárky Sándor II. tt. küldöttségképen a hadi tudományok terminológiájának együtt készítésére”.³⁷ A kisgyűlés 1839. január 7-i ülése elfogadta az általuk beterjesztett hadi műnyelvvél foglalkozó javaslatot, mely szerint ez a három fős bizottság a leghelye-

³² RAL 111/1832.

³³ RAL K No. 1389. 137. lev.

³⁴ Mathematikai Műszótár. Budán, 1834. A magy. kir. egyetem. p. VIII.

³⁵ Magyar és német zsebszótár. Második, vagy német–magyar rész. Budán, 1835. A magy. kir. egyetem. 2 lev., IV, 846 p., 1 lev. + Első vagy magyar–német rész. Budán, 1838. A magy. kir. egyetem. VIII, 790 p., 1 lev.

³⁶ RAL 64/1836.

³⁷ RAL K No. 1393. 58. lev.

sebb kifejezésekből szerkesszen egy betűrendes hadtudományi szótárt. Ettől a megjelenésre kerülő műszótártól azt várják, hogy megszünteti a hadtudományi kifejezésekben tapasztalható tévovaságot, hasznos kulcs lesz az olvasó kezében az Akadémia által kiadandó hadtudományi munkák megértésére, és a nagyszótár előkészületei egyik ágát is elvégzi.³⁸

A katonai nyelvújítói munkálatok meggyorsítását az is előidézte, hogy 1839. április 9-én V. Ferdinánd összehívta az országgyűlést, amely napirendjére tűzte a magyar nyelv ügyét. Az alsótábla július 16-án kidolgozta törvényjavaslatát a magyar nyelv hivatali használatának olyan kiterjesztéséről, amely a hadsereget is érintette volna.

Kiss Károly úgy érezte, hogy amikor az országgyűlésben politikai küzdelem folyik a magyar ezredek katonai nyelvének magyarrá tétele érdekében, akkor azt úgy segítheti elő a legjobban, ha katona akadémikus társaival minél hamarabb elkészítik a hadtudományi műszótárt. Ezért igen aktívan bekapcsolódik a hadtudományi műszavak összeállításába és a szótárszerkesztés munkájába.

Tanárky Sándor halála után a kisgyűlés 1840. január 7-i ülése Kiss Károly levelező tagot mivel „különben is az elhunynak a munkában segédére volt, annak folytatására felszólítatni rendelé”. Januárjától áprilisáig szorgalmasan dolgozik a műszótár első részének végleges összeállításán, az összegyűjtött hadi műszavak betűrendbe sorolásán. A szótárszerkesztői munka első ütemét befejezve április végén a kézirat „első részét A–E-ig beküldi” az Akadémiának.³⁹

Az országgyűlés is ezekben a napokban, 1840. május 13-án fejezte be munkáját. A magyar nyelvnek államnyelvvé tételét célzó törekvés a kormány ellenállása folytán ismét csak részleges sikert ért el. A katonai nyelv terén nem tudtak más eredményt elérni, mint az 1840. VI. tc. azon rendelkezését, hogy a magyar ezredek parancsnokai a magyar törvényhatóságokkal magyar nyelven levelezhettek. Kiss kedvét nem vette el a katonai nyelv ügyének ilyen alakulása, tovább folytatta a hadi műszavak alkotását, összeírását és a szótárszerkesztői tevékenységet. 1840 novemberében benyújtotta „a hadi műszótár második részét F–P-ig”, 1841 februárjában pedig a harmadik részét P-től Z-ig.⁴⁰

Az Akadémián pénzügyi nehézségek miatt nagy harc folyt, hogy milyen munkák kerüljenek kinyomtatásra. A különböző tudományágak képviselői között a publikációs elsőségért folyó vetélkedésben a hadtudományi műszótár kiadása háttérbe szorult.

1842 végétől folyt az újra összehívásra váró országgyűlés előkészítése is, melyen a reformellenzék ismét síkra kívánt szállni a magyar nyelvnek államnyelv rangjára való emelése érdekében. Kiss elhatározta, hogy egy ideiglenes szótárt ad közre. Az országgyűlés összehívását bejelentő hónapban, 1843

³⁸ Uo. 2–6. lev.

³⁹ RAL 14/1840.

⁴⁰ RAL 203–204/1840, RAL K No. 1393. 110. lev., RAL K No. 1394. 27. lev.

márciusában jelent meg a magyar katonai nyelv fejlődése szempontjából is az első jelentős Hadi Műszótár.

A 140 oldalas, nyolcad ívrét nagyságú kiadvány címlapján ez olvasható: 'Hadi Műszótár. Magyar–németül és német–magyarul. Közre bocsátja Kiss Károly, kapitány s magyar akadémiai rendes tag. Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv. 1843.' Az előszóban figyelemre méltóan indokolja a szótár megjelenítésének szükségességét: „A magyar académia megbízatából, annak katona tagjai egy magyar hadi műszótáron dolgoznak; mivel pedig az a hadi tudomány és művészség annyi sok elágazatot magában foglalandja: nem lehet az egy pillanat eredménye ... Addig is tehát, míg a magyar akadémia hadi műszótára napfényre jövendhet, szükségesnek találtam egy ideiglenit, a közéletben csak a legszükségesebbre szorítkozott hadi műszótárt kicsinyben közrebocsátani.”⁴¹

Kiss Károly összegyűjtötte a nyelvújítás során mások alkotta szavakat és kifejezéseket, de természetesen nagy számban maga is alkotott jól vagy kevésbé jól sikerült magyar hadi műszavakat. Szótárának a magyar–német része 3534, német–magyar része 3851 katonai műszót tartalmaz.

Az elkövetkező néhány évben fejlődésében némileg megtorpant hadtudományi műnyelv kérdésével a kisgyűlés csak az 1847. március 8-i ülésén foglalkozott újra. Ez arra kötelezte a hadtudományi alosztály tagjait, hogy terjeszsenek elő a tennivalókra egy javaslatot. Kiss Károly – Korponay Jánossal együtt – fogalmazta meg és terjesztette elő 'A hadtudományi alosztály javaslata a megalapítandó műnyelv tárgyában' című indítványt.⁴² A kisgyűlés a tervezetet elfogadta, és utasította a titoknoki hivatalt, hogy Kissnek és Korponaynak az akadémiai levéltárában „meglevő minden hadtudományi műszógyűjteményt használás végett kiadja”.⁴³

Kiss Károly szótárakban és egyéb kiadványaiban meglevő szó- és kifejezésanyaga többé-kevésbé ismert volt a közhasználatban, de csak a szabadságharc alatt került be a nyelvi gyakorlatba, állta ki a próbát és vált szélesebb körben elterjedtté a hazai hadikultúrában. Ha megvizsgáljuk katonai műszavainkat, nem egy olyan szót és kifejezést találunk, amelyet Kiss Károly alkotott vagy gyűjtött, több mint másfél évszázaddal ezelőtt. Ezeket a szavakat ma mindenki használja, aki magyarul beszél, ír és olvas.

Kiss Károly legismertebb szava a *honvéd*. Ezt Kisfaludy Károlytól vette át, ahol még a maitól eltérő jelentésben (die Landwehre) szerepel, és csak 1828-tól a maihoz közeli értelemben kezdték használni és terjeszteni. 1848-ban Kiss ruházta fel a ma is meglevő értelmével az új forradalmi hadsereget és katonáját, a honvédsereg és honvéd szavakkal.⁴⁴

⁴¹ Kiss Károly: Hadi műszótár. Magyar–németül és német–magyarul. Pesten, 1843. Heckenast. pp. V–VI.

⁴² RAL 10/1847.

⁴³ RAL K No. 1400. 46. lev.

⁴⁴ Toldy Ferenc: Gyászbeszéd Kiss Károly felett. In: Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. VI/2. köt. Gyász- és emlékbeszédek. 1861–1868. Bp., 1872. Ráth M. p. 76.; Urbán Aladár: Honvéd szavunk jelentésének kialakulása 1848-ban. = Magyar Nyelv 63 (1972) No. 3. pp. 330–332.

Az etimológiai szótárak szerint „honvédelem” szavunkat Széchenyi István gróf használta először 1831-ben, a 'Világ' című híres munkájában („a honvédelem erejét itt ex asse felvenni nem akarom”), a valós tény azonban az, hogy a mai értelemben Kiss Károly használta először 1828-ban, 'Napoléonnak a háború illető alap-rendszabásai' című fordítása 75. alapszabályát magyarázó jegyzetében, amikor leszögezte: „A honvédelem a polgári kötele-ségekkal légyen egybe kapcsolva”.⁴⁵

'A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára' első kötete a „csatár”, második kötete a „járőr”, harmadik kötete az „őrs”, „tüzér” és a „vágta” szavakat ismeri el csak Kiss műszavaiként. A szótár összeállítóinak figyelmét elkerülték Kiss Károlynak 1825-től megjelent munkáiban található új hadi műszavai és az 1832-ben az akadémiai nagyszótár számára beküldött kéziratot szóanyaga.

Az etimológiai szótárban mások alkotásának tekintik Kiss következő műszavait: aggharcos, aknász, alattas, gerilla, gyutacs, hadászat, hadastyán, hadilábon, harcias, lőtér, lövonal, önkéntes, parancsnok, támaszpont, utóhad és utóvéd.

Érdekes nyelvészeti feladat lenne a Kiss Károly 1825-től megjelent munkáiban alkotott és felhasznált hadi műszavait nyelvtörténeti és etimológiai szempontból kigyűjteni, számba venni és megvizsgálni. Műveinek tanulmányozása alapján annyit meg lehet állapítani, hogy igen kifejező hadi műszavakkal ábrázolta és elemezte a hadseregeket, a háborúkat, a hadi cselekményeket, a hadművészeti jelenségeket és hadtudományi törvényszerűségeket, s hogy milyen hatást gyakoroltak mindezek a reformkori hadikultúránkra. Kiss Károly katonai nyelvújítói és hadi műszótár alkotói tevékenysége máig érzeti hatását a köznap katonai nyelvben, a hadtudományi gondolatokat tolmácsoló hadi műszavainkban és hadikultúráinkban.

*

Kiss 1825-ben jelentette meg az első hadtörténeti munkáját: 'A 37-dik Magyar Gyalog, Mostan a Méltóságos Fő Hadi Vezéri Helytartó Márkus és Batisfalvai Bárány Máriaassz András Ur nevét viselő Császári Királyi Ezred Története' című, mintegy 6 ívnyi terjedelmű munkájában ezrede történetét négy szakaszra bontva mutatja be:

1. Az ausztriai örökségbeli, a hétesztendő és a török háború (1741–1790);
2. A Francia szabad társaság ellen való háborúk (1792–1804);

⁴⁵ Széchenyi István, gróf: Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s elöitélet eligazítására. Pesten, 1831. Füskúti Landerer. p. 113.; A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. H-Ó. 2. köt. Főszerk.: Benkő Loránd. Bp., 1970. Akadémiai. p. 142.; Kiss Károly: Napoléonnak a' háborút illető alap-rendszabásai. = Felső Magyar-Országi Minerva 5 (1829) No. 6. p. 455.

3. A Francia Birodalom ellen való háborúk (1804–1812);

4. Európa szabadságáért viselt háborúk (1812–1815).⁴⁶

Mindegyik szakaszt a katonapolitikai helyzet leírásával kezdi el, viszonylag realisan ábrázolva a háborúk okait, és a hadjáratok történetébe ágyazva elemzi ezrede harcait. Bemutatja az ezred szervezetét, parancsnokait. Szemléletesek a csatarajzai, amelyekben kiemeli az egyszerű katonák hőstetteit. Munkája egyszerre eseménytörténeti ábrázolás és hadművészettörténeti vizsgálódás. Művének értéke abban foglalható össze, hogy noha csak a 37. magyar sereg ezredéről ad képet, de az a cs. kir. hadsereg többi magyar ezredeire is jellemző volt.

1826-ban jelentette meg 'Az Ó és Újkor Csatarendje' című munkáját azal a megjegyzéssel, hogy „most a hadviselésre okvetlenül szükségesek a mélyebb haditudományok, melyeknek megtanulására bár valahára felerkenne dicső nemzetünk”.⁴⁷ Értekezésének azt a szerepet szánta, hogy érzékeltesse, milyen nagy a különbség az ókor és az újkor hadviselése, hadművészete között. Az újkori hadművészet és harcrend kialakulása kezdetének II. Frigyes hadvezetési gyakorlatát és elméleti munkásságát tekintette. Annyiban igaza volt, hogy a vonalharcászat zsákutcájából átmenetileg a kiutat II. Frigyes találta meg az ókori ún. ferde csatarend felelevenítésével. A feudális hadművészet alapvető ellentmondásait azonban a Kiss által nagyra értékelt ferde harcrend sem tudta véglegesen megoldani. Erre csak a francia polgári forradalom hadművészete vált képessé.

Kiss Károly egy korabeli, igen vitatott harcászati kérdésről és harci eszközről adta közre a Felső Magyar-Országi Minerva 1826 októberi számában 'S-s ur ideái a gyalogságnál a dsidának használhatóságáról' című munkáját.⁴⁸ Ebben megállapította, hogy az állandó hadseregben, a gyalogságnál nem kell újra rendszeresíteni a lándzsát. Ám „ha a dsida használatát a línea seregeknél nem akarnánk is visszaállítani, de a nép felfegyverkezetében nagy nyereség lenne. Egy Status gyakran juthat olly állapotba, melyben számos tűzi fegyvereket készítenek sem ideje, se költsége nincsen, de dsidát igen könnyen; szükségből mindegyik vas-villát arra lehet fordítani”. Ez volt a polgári forradalom és a függetlenség védelmében életre hívandó népfelkelés szempontjából talán a legfontosabb tanulság, amelyet Kiss levont vitaírásában a lándzsa újkori harcászati szerepéről.

Egy rövid tényszerű hadtörténeti leírást tett közzé 1826-ban, a török elleni hősi küzdelem egyik eseményét, 'Palota Várának 1566-diki Sz. Iván havá-

⁴⁶ Kiss Károly: A 37-dik Magyar Gyalog Ezred Története. = Tudományos Gyűjtemény 9 (1825) No. 1. pp. 16–48.; No. 2. pp. 3–24.; No. 3. pp. 3–18.; No. 4. pp. 3–35.

⁴⁷ Lásd: Kiss Károly. Az Ó és Újkor csatarendje. = Tudományos Gyűjtemény 10 (1826) No. 1. pp. 27–37.

⁴⁸ Lásd: Kiss Károly: S-s ur ideái a gyalogságnál a dsidának használhatóságáról. = Felső Magyar-Országi Minerva 2 (1826) No. 10. pp. 910–922.

ban a Török környül táborlás alol felszabadulása' címmel.⁴⁹ A budai pasa mintegy 9000 főnyi erővel 1566 júniusában ostrom alá vette Palota várát. Thury György kapitány 500 katonájával bátran védte a várat, és egy éjjeli rajtaütéssel súlyos csapást mért az ellenségre. A pasa 10 napi sikertelen ostrom után kudarccal vonult el.

Vártörténeti írásai mellett Kiss 1827-ben megkezdte a 'Magyar Al-Vitézek hősi tettei az újabb időszakban' címmel, 10 folytatásban a Tudományos Gyűjtemény 1827–1840-es évfolyamaiban megjelent hadtörténeti biográfiáinak közreadását.⁵⁰ Ezzel a művel – mint írta – „Hazám tudtára botsátom” százhusz magyar gyalogos, huszár közkatona és altiszt nevezetesebb tetteit, mert a történelemből nem lehet kirekeszteni a „tömegember”-t, aki tagja a „Magyar egésznek” és méltó, hogy róla is – nemcsak az előkelőkről – megemlékezzenek.

A török, a francia forradalmi és a napóleoni háborúk alatti „magyar vitézségeknek” a népszerűsítése egyfajta tiltakozást is jelentett az osztrák katonai függés ellen, egyben ideológiai hozzájárulás a nemzeti hadügy újjászületésének előkészítéséhez. A katonai hőstettek megrajzolásánál a legtöbb példát a 37. és 62. magyar gyalogezred, illetve a 3. és 6. magyar huszárezred történetéből merítette.

Kiss Károly első hadtörténeti műveiről megállapítható, hogy azok már a legjobb katonai írók példáját követve elemeztek hadtörténeti eseményeket. Írásaiban már kiváltak az előremutató elemek. Ezeknek a munkáknak közreadásával a hadtörténeti múlt megismertetéséhez járult hozzá.

Hadtudományi munkásságának egyik kiemelkedő teljesítménye volt a 'Maximes de Guerre de Napoleon' című könyv magyarra fordítása és a napóleoni elvekhez fűzött megjegyzései. Ez a munkája 'Napoleonnak a' háborút illető alap-rendszabásai' címmel hét részben jelent meg, 1828 szeptemberétől 1829 júliusáig, a Felső Magyar-Országi Minerva hasábjain.⁵¹ Napoleon 78 maximája közül 32-höz fűzött hadművészeti megjegyzést, amelyek kiegészítést, magyarázatot, de számos esetben alkotó hozzáadást jelentettek a napóleoni hadviselési elvekhez.

A Napoleon alapelveihez fűzött megjegyzéseiből körvonalazódik az a kísérlete, hogy a hadművészet legfontosabb szabályairól saját elméleti rendszert alkosson. Ennek a rendszernek fő pillérét a napóleoni alapszabályok képez-

⁴⁹ Lásd: Kiss Károly: Palota Várának 1566-diki Sz. Iván havában a Török környül táborlás alol felszabadulása. = Tudományos Gyűjtemény 10 (1826) No. 6. pp. 108–110.

⁵⁰ Lásd: Kiss Károly: Magyar Al-Vitézek hősi tettei az újabb időszakban. = Tudományos Gyűjtemény 11 (1827) No. 12. pp. 70–78.; 12 (1828) No. 1. pp. 60–66.; No. 4. pp. 57–65.; No. 7. pp. 101–111.; 13 (1829) No. 2. pp. 75–83.; No. 4. pp. 65–72.; 14 (1830) No. 4. pp. 83–94.; No. 11. pp. 91–101.; 21 (1837) No. 11. pp. 88–95.; 24 (1840) No. 7. pp. 91–101.

⁵¹ Lásd: Kiss Károly: Napoleonnak a' háborút illető alap-rendszabásai. = Felső Magyar-Országi Minerva 4 (1828) No. 9. pp. 1856–1861; 5 (1829) No. 1. pp. 38–52.; No. 2. pp. 105–116.; No. 3. pp. 192–208.; No. 4. pp. 293–300.; No. 6. pp. 446–459.; No. 7. pp. 528–543.

ték, mert véleménye szerint „azok csálhatatlan igazságokon épülnek és a hadviselőket győzelmekre vezetik”. Kiss Napóleon tanítása alapján a hadtörténetet a katonai gondolkodás bővizű forrásának tekintette, és a hadtudomány alapját a hadtörténethez vezette vissza. Elfogadta a napóleoni hadművészet elveit, de hadtörténeti példáin keresztül érzékeltette, hogy a háborút nem csak a hadseregek, hanem a népek is vívják, és ezért kimenetelét nem lehet egy-két csatával eldönteni. Kiemelte a napóleoni hadművészet olyan fontos szabályait, mint az erő összpontosítását és az ellenséggel szembeni fölény megteremtését a fő irányban, a gyors tevékenységet és a manőverezés egyszerűségét, az áttörést és átkarolást, a bátor és lendületes támadást, a különböző fegyvernemek együttműködését és harcrendjét, a hadtestek és hadosztályok alkalmazásának jellemzőit, a meglepésre törekvést, a ne csináld azt, amit az ellenség szeretne, és még számos hadászati és harcászati elvet.

Kiss hadművészeti megjegyzéseiből azonban az is kiderül, hogy rendszerének kiépítéséhez, mint fontos alkotó elemeket felhasználta a Napóleon alapelveitől sok vonatkozásban eltérő Bülow, Károly főherceg és Jomini műveiben kifejtett hadtudományi tanításokat és tételeket. A bülowi elvek közül mindenekelőtt elfogadta a hadműveleti vonal teóriáját és a tömeghadsereg szerepéről kifejtett gondolatot. Károly főherceg tanításai közül a hadvezér tulajdonságairól és szerepéről, a nép és a hadügy kapcsolatáról, a hadsereg erkölcsi erejéről, a parancsnokok képzettségének jelentőségéről kifejtett szabályokat. Jomini tételeiből a háború erkölcsi tényezőiről, a nép és hadsereg katonai szelleméről, a katonai fegyelemről, a katonai erényekről és a hadvezér művészetéről szóló elveket.

Kiss Károly elméleti rendszerének végül fontos összetevő és alkotó elemei voltak Napóleon és a neves katonai teoretikusok nem egy szabályát vitató és továbbfejlesztő saját elvei. Különösen azok a jegyzetei értékesek, amelyek a napóleoni hadászat és harcászat több alapelvét – kis erejű ellenséget sem szabad lebecsülni, szárnyak biztosítása, folyamátkelés, várvédelem stb. – új megvilágításba helyezték. Hadtudományi megjegyzéseiből talán az egyik legeredetibb gondolatsora a háború és a hadviselés erkölcsi és pszichológiai tényezőinek bemutatása. A honvédelem, a „Nemzet gondolkodása”, a „nemzet hadász szellem” a hazaszeretet, a nemzet és a hadsereg kapcsolata, a polgár és a katona viszonya, a hadi szónoklat, a szolgálati idő, a tisztikar tulajdonságai szerepének korszerű felvázolása.

Közben tovább folytatta a hadikultúránk fontos elemeit gyarapító, a török elleni küzdelem hadtörténeti eseményeit feldolgozó cikkeinek közreadását. Tényszerű leírását adja Kőszeg hősi védelmének 1829-ben ’Kőszeg védelme Szolimán ellen 1532-ben’ című munkája, kiemelve a várostrom lefolyását és szerepét a hadviselésben. Ennél az írásánál jelentősebb az ’Egynehány apróharcz-esetek Hazánkban 1598-ban’ című műve, amely a török hódoltság területén 1598 áprilisa és júniusa között végrehajtott portyázó hadviselés 10 sikeres

vállalkozását mutatja be.⁵² Folytatásban, 1830-ban megjelent 'Hadi történetek' című munkájában Kiss Mohács előzményeit vázolta fel; a „Horvát–Dalmata–Bosnyák-országokban 1516-tól 1521-ig esett dolgok”-at, majd azt, hogy „II. Szolimán 1521-ben bejön Hazánkba”, valamint Szabács, Zimony, Belgrád bevételét és végül az 1511 és 1525 közötti török hadjáratokat.⁵³

Kiss 1839-ben kezdte közreadni 'Hadi alapszabályok gyűjteménye' című munkáját.⁵⁴ Ez nem egyszerű fordítás volt csak, mert a 260 pontba szedett szabályokban újra kifejtette nézeteit a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. A reformkori hadikultúra fő jellemzőiről vallott nézetei közül a legfontosabbakat ismertetjük, zárójelben adva, hogy azokat melyik szabálypontjából emeltük ki.

A gyűjtemény összeállításakor főleg két híres katonai teoretikus – Károly főherceg 'A hadászat alapelvei az 1796-os németországi hadjárat alapján' és Carl von Clausewitz 'A háborúról' című műveiből merített.⁵⁵ Különösen Clausewitz munkája gyakorolt óriási hatást Kiss Károlyra. Ez érthető volt, mert a hadtudomány máig sem alkotott olyan művet, amelyben ilyen részletesen fejtették volna ki a háború legáltalánosabb szabályait és a háború filozófiáját. Kisst is magával ragadta a clausewitzi koncepció és elméleti rendszerét továbbépítve gyűjteményében a háború és a politika, a hadtudomány és a hadművészet clausewitzi alapszabályai összefoglalására és néhány elemének továbbfejlesztésére tett kísérletet.

A clausewitzi tanítás hatására Kiss Károly is azt vallotta: „A harcsművészetben két fő pillanat van, az ütközetre készülés t. i. és maga az ütközet”. De Clausewitzzel ellentétben a hadászat szerepéről Kiss 1839-es felfogása – „A stratégia az ütközet legnagyobb zavarában se szűnjék meg munkálni” – nemcsak korszerű, hanem tartalmában is helytállóbb. Clausewitz értelmezése szerint a hadászat az ütközet megkezdéséig játszik szerepet, Kiss viszont felismerte, hogy a harcban a hadászat mindvégig jelen van és az ütközetben is vezető, irányító szerepet játszik.

Gyűjteményének közreadásával jelentős mértékben elősegítette a háború, a hadtudomány és hadművészet legáltalánosabb elméleti alapjainak megértését a korabeli olvasó számára. Nem elégedett meg csak Clausewitz és Károly főherceg tanításainak ismételtetésével, hanem kísérletet tett néhány fontos

⁵² Kiss Károly: Egynehány apróharcz-esetek Hazánkban 1598-ban. = Tudományos Gyűjtemény 13 (1829) No. 2. pp. 22–31.; No. 6. pp. 20–31.

⁵³ Kiss Károly: Hadi történetek. Schels után. = Felső Magyar-Országai Minerva 6 (1830) No. 4. pp. 49–64.; No. 9. pp. 190–204.

⁵⁴ Lásd: Kiss Károly: Hadi alapszabályok gyűjteménye. = Tudományos Gyűjtemény 23 (1839) No. 5. pp. 33–44.; No. 11. pp. 80–91.; 25 (1841) No. 7. pp. 56–61.

⁵⁵ Lásd Károly főherceg: Grundsätze der Strategie erläutert durch die Darstellung des Feldzuges von 1796 in Deutschland. Bd. 1–3. Wien, 1813. és Clausewitz „Vom Kriege”-nek első kiadását: Hinterlassene Werke des Generals Carl v. Clausewitz, Über Krieg und Kriegführung. Bd. 1–2. Berlin, 1832–1833.

elv és szabály korszerűbb megfogalmazására, továbbfejlesztésére, mellyel, új értékekkel gazdagította reformkori hadikultúránkat.

Kiss Károlynak a reformkorban közreadott munkái közül érdemes még kiemelni az 1845. augusztus 9-én, a mohácsi csataterén, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VI. nagygyűlése résztvevői előtt tartott előadását, amely 'A mohácsi ütközet elemzése a csataterén' címmel 1846-ban jelent meg.⁵⁶ Ebben kimutatta, milyen politikai és katonai hibák vezettek el Mohácshoz. Noha Mohács neve a nemzetben gyászos hagyomány, de egyben fontos történelmi tanulság is az utókor számára, mivel „csak fegyver menthet meg bennünket a netalán bekövetkező veszélytől”. Súlyos hibának tartja, hogy „az ellenséget a hon szívéhez olly igen közeledni engedék” és „az ütközetet ott, hol az megtörtént, elfogadni stratégiai hiba, úgy mint vívatott, tactikai balfogás” volt. Érdekes képet rajzol fel a magyar és a török hadseregek jellemzőiről, felvonulásáról és a vezetésről. Részletes elemzés tárgyává teszi a csatateret, a harcrendeket és a csata lefolyásának dinamikáját. Értekezése befejező soraiban megállapította: „Mohács területe a magyar vitézség egy nagy emlék szobra” és „emlékezetül álljon az a mostani és későbbi nemzedéknek, ha még a magyarnak jövődjé leend, és intőjül”. Örök figyelmeztetésül annak, hogy a nemzet kerülje el azokat az okokat és körülményeket, melyeknek következménye „romba döntötte az édes hazát, és függetlenségének a halálos döfést adta”.⁵⁷

Összefoglalásként megállapítható, hogy hadikultúránkra szinte minden alkotóelemét maradandó értékekkel gyarapította Kiss Károly több mint 40 esztendőn keresztül folytatott katonai szakírói, hadtörténeti, hadtudományi, műfordítói és tudományszervezői munkássága. Írásai alapján bátran állíthatjuk, hogy hadtudományi nézetei a klasszikus katonai teoretikusok tanításain nyugodtak. Gondolatrendszerének fontos alkotóelemeit képezték a korábbi magyar katonai írók munkái, a magyar hadtörténelemből és a jeles hadvezérek tetteiből levont tanulságok. Említésre méltó, hogy honvéd ezredesként kiemelkedő szerepe volt az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharcban a nemzetőrség és a honvédség szervezésében, kiképzésében; az abszolutizmus időszakában pedig hadtörténeti tevékenységével segítette elő az önálló magyar hadügy eszméjének és hadikultúrájának ébrentartását. Hadtudományi és hadtörténeti munkássága elismerésre és megőrzésre méltó, írásaiban számos, a ma számára is hasznosítható hadtudományi gondolatot találunk.

⁵⁶ Lásd Kiss Károly: A mohácsi ütközet elemzése a csataterén. = A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pécsen tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pécsen, 1846. A püsp. lyceum könyvnyomó-intézetében. pp. 11–16.

⁵⁷ Uo. p. 12, 15.

„HADI MŰVELTSÉGEN ÉPÜLT NEMZETI ÖNÁLLÓSÁG” – TANÁRKY SÁNDOR A HADTUDOMÁNYOKRÓL

„Szokatlan hűrt pendíték meg! A hadtudományok hasznairól akarok értekezni. Úgy akarom a hadtudományokat előállítani, mint a nemzeti élet fenntartásának leghatalmasabb eszközét; elhanyaglásukat, mint politikai halálra vezető legegyszerűbb utat.”¹ Ezek voltak Tanárky Sándor 'A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fentartására életbe ható fontosságáról' című székfoglaló értekezésének első mondatai. Gróf Teleki József elnök és gróf Széchenyi István alelnök jelenlétében a Magyar Tudós Társaság 1838. november 19-i kisgyűlésében mondta el Tanárky Sándor őrnagy eredeti tudományos értékeket megfogalmazó székfoglalóját.

Tanárky Sándor, az Akadémia első hadtudományi rendes tagjaként és a magyar tudományosság történetében fontos mérföldkövet jelentő székfoglaló értekezéseért mindenképpen megérdemli, hogy reformkori hadikultúrát gazdagító Tanárky-életmű ne merüljön a feledés homályába. Ezért indokolt a magyar hadtudomány e jeles alakja katonai és tudományos pályafutásának rövid bemutatása.²

Tanárky Mihály Sándor (Bia, 1784 – Buda, 1839), iskolai tanulmányai után lett katona, 1806. január 25-től 1838. január 17-ig, 32 éven átszolgált a cs. kir. hadseregben. Először a 33. magyar sorgealozredben kadétként 2 év 11 hónap 15, majd zászlósként 2 hónap 6 napot. A főszállásmesteri törzsben [vezérkarban] főhadnagyként 9 hónap 6 napot. Az 51. magyar sorgealog ezredben főhadnagyként, 3 év 9 hónapot. A 2. bukovinai határőrzászlóaljban századosként 2 év 3 hónap 16 napot. A 32. magyar sorgealozredben századosként 1 hónap 14 napot. A 2. székely határőrezredben századosként 3 év 4 hónapot. A gradiskai 8. határőrezredben századosként 11 hónapot. A varasdi-kőrösi 5. határőrezredben századosként 13 évet, 15 napot és végül a varasdi Szent György

¹ A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). p. 226.

² Katonai pályafutásáról lásd: KA, Wien. Warasdiner St. Georger Regiment Nr. 6. Individual Beschreibung pro Anno 1836.; Regiment Nr. 6. Conscriptions Liste 28n July 1837. Hofkriegsrath. 1837 G 5/430 Quall. Fasc. 2951. 69/837. Életére és tudományos pályafutására vonatkozóan lásd: A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). pp. 204–213, 221–222.

6. határőrezredben 1833. június 14-től őrnagyként 4 évet és 6 hónapot. Kiváló teljesítményei alapján három ízben soron kívül lépett elő.

Kadétként elvégezte a bécsi bombászkari kétéves tüzérségi és mérnöki tanfolyamot, és 1809 tavaszán összeállítja a nemesi felkelés három gyalogsági szabályzatát. Az erdélyi főhadparancsnokság megbízásából 1810 és 1812 között elvégezte Erdély és Bukovina határainak katonaföldrajzi leírását és a Bánság katonai felderítését.

Minősítései szerint a kiválóan képzett Tanárky különböző törzsek vezérkari tisztjeként vitézül és hőiesen vett részt az 1809., az 1812., az 1813., az 1814. és az 1815. évi hadjáratokban. Különösen kitűnt a nemesi felkelés főszállásmesteri törzs (vezérkar) tisztjeként 1809 áprilisától júliusig a győri sánc tábor építésében, a győri csatában és a Meskó-hadtest híres portyájában; a belső-ausztriai hadsereg vezérkara tisztjeként 1813 augusztusától októberig a dél-karintiai hadműveletekben, Krainburg bevételénél és egy veszélyes bécsi futárküldetéssel; Ferdinánd főherceg két – a II. és a tartalék hadtestből álló – csoportja vezérkari tisztjeként 1815 júniusában és júliusában, a franciaországi hadműveletekben, amikor az ő terve alapján foglalták el Auxonne várát.

1815-ben kinevezik a bécsújhelyi katonai akadémia tanárának, és még abban az évben részt vett Franciaország elfoglalt részeinek katonaföldrajzi felmérésben. Terjedelmes erdőszabályzást végzett el 1821–22-ben az 5. varasd-körösi határőrezred területén, amiért az Udvari Haditanács megjutalmazta. Elismerték az 1833–35 közötti években az itáliai Romagnában végzett önálló zászlóaljparancsnoki működését.

Utolsó, 1836. szeptember 30-i minősítése szerint jól beszél magyarul, németül, latinul, olaszul, franciául, románul és horvátul, kitűnő az írás- és fogalmazási készsége. Kiemelkedő elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkezik a tábori erődítéstanból, katonai felmérésből, trigonometriából, tüzérségi tudományokból, földrajzból és történelemből. Jó erkölcsű, de kissé visszahúzódo magatartású. Viselkedése tisztelettudó, beosztottaival szigorú és igazságos, amiért igen becsülik. A szolgálatban megbízható és szorgalmas, jól elvezet egy csapatot. „Katonai tekintetben műveletlen ifjúból, önmivelés által hadtudóssá képezé magát”, és szolgálata alatt tudósként művelte a hadtudományt, magyar és német nyelven írta munkáit³ – írta róla Szontagh. Meg volt minden ismerete, képessége és tulajdonsága a magasabb beosztásra, de romló egészségi állapota miatt – saját kérésére – orvosi felülvizsgálat elé állították, s az Udvari Haditanács 1837 G 5/430. számú rendeletével félrokkantként került nyugállományba 1838. január 17-én.

Noha sok éven átszolgált külföldön, tollával mégis megtisztelő helyet vívott ki a hazai tudományos életben. 1837 nyarán nyugdíjaztatására várva, Széchenyi biztatására elhatározta, hogy bekapcsolódik az Akadémia kereté-

³ Szontagh Gusztáv: Emlékbeszéd Tanárky Sándor rt. felett. In: A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). p. 209.

ben folyó hadtudományi tevékenységbe. A Magyar Tudós Társaságnak Budán, 1837. június 26-án kelt levelében bejelentette, hogy – Festetics László gróf alapítványára pályázva – magyarra fordítja Károly főherceg 'Stratégia alapelvei' című munkáját, amihez kéri báró Lakos János tábornok, tiszteleti tagnak – kivél szerencséje volt a vezérkarban együtt szolgálnia – észrevételeit.⁴ A fordítás ügyében Bécsben személyesen kereste fel az alapító Festetics Lászlót, aki melegen egyetértett elgondolásával és Döbrentei Gábornak Tanárkyt pártfogoló 1837. július 4-i levelében kijelentette: „Egyéb iránt a Főherczeg Károly tudja: hogy az ő munkájával kezdődik a fundatio, és már most megbántódna, ha az nem úgy történe”.⁵

Az alapító gróf kívánsága és Tanárky munkássága alapján az Akadémia VIII. nagygyűlésének – Döbrentei Gábor titoknak megfogalmazásában – 13 jeles magyar tudós a következő javaslatot nyújtotta be:

„Levelező tagnak ajánltatik: Tanárky Sándor Szent Györgyi határőrző ezredbeli fő strázsamester, következő okoknál fogva: 1. Ezen hadi munkát: A felkelt magyar nemesség gyalogságának hadi regulamentumai 1809. Ő dolgozta ki az Ország Nádora rendeléséből, ki mellett akkor szolgált. 2. Később a Németujhelyi katonai akadémiában két esztendeig professzor volt, s így bizonyos lehet a magyar akadémia előtt, hogy a katonai tudományokhoz alaposan ért. 3. Az akadémiának kevés tagja lévén még, eleibe kerülő hadi munkákról hivatalos véleményadáshoz, szükséges azok számát nevelni. 4. Tanult magyar katona tisztek iránt mutatott figyelem, több katona tisztet serkentene arra, hogy hadi tudományos munkák több nemében dolgozzanak s így a Ludoviceához kívántató magyar írárok szűkében ne legyenek.”⁶

A VIII. nagygyűlés 1837. szeptember 7-i ülése ennek alapján megválasztotta levelező tagnak, amit szeptember 14-i levelében köszönt meg, és ígéretet tett, hogy „a társaság alap rendszabályai szerint való együtt munkálkodásra”.⁷ Tanárky akadémiai működésében előtérben állt fordítói tevékenysége és a hadi műszótár elkészítésének ügye, amelyre a titoknak 1838. február 12-én felszólította.⁸ Az 1838. március 26-i, az Akadémia titoknakának írt levele jelzi, hogy „levelező taggá történt kineveztetésem óta (7. Sept. 1837.) Károly cs. k. Főherczeg – Grundsätze der Strategie – czimű munkájának kötetét, magyarra fordítottam. A fordítás már egészen kész van, csupán a tisztába íratás hibázik, úgy hogy bizonyosan reménylem, május első napjaiban az Akadémia eleibe terjeszthetni a kéziratot bíráltatás végett.”⁹ Május 10-i levelében a ti-

⁴ RAL 60/1837.

⁵ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 55.

⁶ RAL 119/1837.

⁷ RAL 64/1837.

⁸ RAL 180/1838.

⁹ RAL 303/1839.

toknoknak bejelenti, hogy a Stratégia „első kötetét magyarra fordítván, szerencsém van azt ezennel bíraltatás végett az Akadémiának benyújtani”.¹⁰

Szontagh Budán 1838. május 29-én papírra vetett véleményében nagy nyelvi és tudományos haladásnak értékelte ennek a hadtudományi műnek magyarra fordítását, és némi javítás után a fordítást kiadhatónak tartotta. Ezzel lényegében megegyezik Kiss Szegeden írt, 1838. július 25-i bírálata, megjegyezve, hogy „Károly főherceg – korunk egyik legdicsőbb hadvezérének – német és francia nyelven minden hadtudós előtt ismeretes Grundsätze der Strategie czimezetű munkájának magyar nyelvre fordításá”-ról.¹¹

Az Akadémia 1838. augusztus 30. és szeptember 9. között megtartott IX. nagygyűlésén a Festetics László gróf alapította, s 1830-tól üres Matematikai osztály hadtudományi rendes tagságot először Tanárky Sándor őrnaggyal töltötték be. A nagygyűlés 1838. szeptember 7-i ülésén gróf Teleki József elnök az igazgatóság nevében – ha az alapító azzal egyetért – Tanárky Sándort javasolta hadtudományi rendes tagnak, akit aztán 24 szavazattal megválasztottak,¹² aki ezt követően is nagy aktivitással folytatta „harcát” a hadi műnyelvért.

Az akadémiai kisgyűlés 1839. január 7-i ülésén Tanárky előadta a hadi műnyelv fejlesztése, a műszavak gyűjtése, válogatása, elfogadása, a hadtudományi műszótár szerkesztése, kiadása érdekében 9 pontos programját,¹³ amelynek alapján az ülés elhatározta:

a) Tanárky végezze el a közéletben és kiadványokban előforduló hadi műszavak összeírását

b) Az összeírt műszavakat egymástól függetlenül Lakos János, Baricz György, Kiss Károly és Szontagh Gusztáv katona akadémikusok magyarosítsák, szem előtt tartva a francia hadtudományi műnyelvet és a magyar nyelvtant

c) A beérkezett öt munkát a Tanárky vezetése alatt álló bizottság hasonlítsa össze, és a leghelyesebb kifejezésekből szerkesszen egy betűrendes hadtudományi szótárt

d) A szótárt a kisgyűlés hagyja jóvá, és az Akadémia saját munkájaként kiadásra ajánlja a nagygyűlésnek.¹⁴

Életének utolsó esztendejében Tanárky szorgalmas folytatója a hadi műszavak magyarosításának és 1839 júliusában az összegyűjtött szókészletet beküldi az akadémiai szótár számára.¹⁵ Az Akadémia 1839. augusztus 5-én megbízta Virág József, 'A katonai tiszteli nyelv' című kézirat munkája bírálatával, de abban és a hadi műszótár munkálataiban már súlyos betegsége megakadályozta.¹⁶ 1839. december 29-én Budán hunyt el, amit a december

¹⁰ RAL 61/1838.

¹¹ RAL 7–8/1838.

¹² RAL K No. 1354. 31. lev., RAL 134/1838., RAL 219/1838.

¹³ RAL 5/1839.

¹⁴ RAL K No. 1393. 2–5. lev.

¹⁵ RAL 132/1839.

¹⁶ RAL 303/1839.

31-i kisgyűlésen jelentettek be, és felkérték Szontagh Gusztávot az elhunyt, első hadtudományi rendes tag feletti emlékbeszéd megírására. Az Akadémia Pest vármegye tanácsa nagytermében megtartott IX. nagygyűlése 1840. szeptember 8-án délelőtt 10 órakor megtartott ülésén – a lapok az eseményről hírt adtak – az egyik korabeli tudósítás szerint: „Számos és fényes hallgatóság, nemzeti köntösben, s anélkül, s asszonyságok a karzaton. A titoknok előadta Szontagh Gusztáv rt. emlékbeszédét Tanárky Sándor rt. felett.”¹⁷

Szontagh Gusztáv álláspontja az volt, hogy Tanárky Sándor „műveltsége nemzeti volt s nem fonák” és aki „öt méltólag akarja bírálni, annak katonai pályáján s nyomtatásban megjelent dolgozatain, kívül hátra maradt munkáit, magányos tanulmányai gyümölcseit, kivonatait, s naplóját kell ismernie. Ezekből kitetszik, hogy nem csak alapos hadtudományi ismeretekkel, hanem mély filozófiai, politikai s igazgatási belátással is bírt.”¹⁸ Sajnos a naplója és kéziratok műveinek többsége még valahol lappang, ha el nem tűnt.

Az eddigi feltárások szerint a magyar hadikultúrát a következő munkákkal gyarapította: Jeles vitézek tettei (1808); A szolgálati regulamentuma a magyar felkelő nemesség gyalogságának számára (1809);¹⁹ A tanítások regulamentuma a magyar fölkelő nemesség gyalogságának számára (1809);²⁰ A gyakorlás regulamentuma a magyar felkelő nemesség gyalogságának számára (1809);²¹ Oktatás hadban való szolgálatra a felkelő magyar nemes sereg ifjú tisztjeinek és altisztjeinek számára (1809);²² cikkei: Fő Hertzeg Ferdinánd Magyar Huszár Ezredének Története a Frantzia Háboru kezdetétől fogva a Lunevillei Békességig;²³ A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fentartására életbe ható fontosságáról.²⁴

Az emlékbeszéd megtartása idején még megvoltak az alábbi munkái kéziratban: A frantziák sok hadi szerentséjének okai a revolutió háboruban, az Uj Bellona kötetjeiből összeszedte és magyar nyelvre fordította 1804;²⁵ Munkácsy obester és keresztes vitéz. Életírás (1808); Altiszteket illető oktatás az elővigyázati szolgálatra; Topographisch-militärische Beschreibung der südlichen Gränze Siebenbürgens [Katonaföldrajzi leírása Erdély déli határának] (1809); Gedanken über die moralische Bildung des Soldaten [Elgondolás a

¹⁷ RAL K No. 1357. 51. lev. Lásd például: Necrolog. = Figyelmező 4 (1840) No. 1. (jan. 7.) p. 16.

¹⁸ Szontagh Gusztáv: Emlékbeszéd Tanárky Sándor rt. felett. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). pp. 208–209.

¹⁹ Pest, 1809. VIII, 69 p., 4 t.

²⁰ Pest, 1809. 94 p.

²¹ Pest, 1809. 119 p., 9 t.

²² Pest, 1809. 79 p.

²³ Tudományos Gyűjtemény 6 (1822) No. 5. pp. 5–55.

²⁴ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). pp. 226–240.

²⁵ A Neue Bellona 1803. évfolyama 2. és 4. füzetéből, németből magyarra fordította a francia forradalmi háborúról szóló tanulmány. OSzK Kt. Oct. Hung. 649., megjegyezve: „Hiányzik. Hiánya nyilvántartva az 1945. évi revízió óta.”

katonák erkölcsi képzésére] (1810); Betrachtungen über die militärische Ehre und Subordination [Elmélkedés a katonai becsületről és függetlenről]; Der Rhein von Fort Mortier bis Hamburg [A Rajna a Mortier erődtől Hamburgig]; Entwurf eines Unterricht-Plans für das in Kezdi-Vásárhely begründeten Militär-Institut [Egy tanítási terv vázlata a Kézdivásárhelyen alapítandó katonai intézet számára]; Vitéz székelyek! Búcsúlevél székely határőrszázadához (1819); Grundlinien eines Vorschlags bezweckend die Anempfehlung einiger Modificationen in der bestehenden Verfassung der Militär-Gränze [Alapvonalai egy indítványnak abból a célból, hogy egy váratlan megtámadás esetén a katonai határőrség helytálljon] (1831)

Tanárky Sándornak ezek a munkái a hadikultúra számos kérdését érintették, a már más vonatkozásokban bemutatott és elemzett, legértékesebb eredeti művében, az 1838. november 19-i nagy ívű, gondolatgazdag székfoglaló értekezésében, 'A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fentartására életbe ható fontosságáról' címűben reformkori hadikultúránk korabeli alapterületeinek állapotát vette bonckés alá. Az egyetemes és a magyar kútfőkből bőven merítve – ez klasszikusnak nevezhető mű – olykor szinte lírai hangnemben, az alkotó elemek, hol élénkebb, hol halványabb színekkel való felvázolásával tárja elénk a hazai hadikultúra reális képét és fejlesztési elképzeléseit, a „hadi műveltségen épült nemzeti önállóság” reformprogramját.

A híres katonai teoretikusoknak abból az a XIX. század elején uralkodó tételéből indult ki, hogy a hadtudományoknak az államok fenntartásában kiemelkedő szerepük van, és ami különösen fontos, a leghatalmasabb eszköze a Habsburg Monarchiához kötődő magyar államiság és a nemzeti élet megőrzésének. A hadtudományok művelésének elhanyagolása és teljesítményeinek fel nem használása az országok, így a magyar haza életében is előidézi a nemzetek politikai halálához vezető legegyszerűsebb utat. Kijelenti, hogy nem híve az országok, államok és nemzetek közötti a háborúnak, mivel a legigazságosabb fegyveres küzdelem is borzalmas károkat és szenvedéseket okoz az embereknek, népeknek és társadalmaknak. A világon és a népek életében azonban a háborút és a hadsereget nem lehet megszüntetni, és az állandó békét sem lehet megteremteni. Nézeteit vitathatóan, de alapjában reális indoklásában így adta elő:

„Nem czélom a hadak dicséretét hirdetni, nem czélom a Bellona véres szekerét körüllebegő rémképeket kellemes színekbe öltöztetni: borzasztók a háború tüneményei: feldúlt vidékek, kirablott városok, vég ínségre jutott családok, népségek, egész tartományok – illy szomorú nyomokat hágy maga után még a legigazságosabb úgy legszebb győzödelme is.

De ki változtat a dolgon? Ki alkot rendszert, mellynek boldogító eredménye a hadak vég kiirtása világunkból, s az áldott béke örök virágzása legyen? Nem! illy rendszert emberi ész nem terem: szétreccsen ezen sziklán a bölcsesség hajója, mint már ezt Saint-Simon, Rousseau, Kant s mások tapaszt-

talák, kik az örök békéről épen olly szívrehatólag, mint minden foganat nélkül elmélkedtek s írtak.

A had világunk rendszeréhez ragasztott szükségesség, mi nélkül egészen más valamivé kellene válnia, mint a mivé s millyenné akará azt a teremő alkotni. Ki a hadakozást száműzni akarná, annak az emberi természetet kellene megváltoztatnia, vagy a földet nálunk tökéletesebb lényekkel tölteni be. Mióta földtekénket ember lakja, földtekénk hadszín vala; valamíg azt ember lakandja, földtekénk hadszín marad. Itt műveltség és durvaság, felvilágosodottság és lelki vakság, erkölcsi simaság és állati butaság különbséget nem tesz: mert látjuk, hogy Australia vad népe, mellyen, nem mondom a polgárosodásnak, de még csak az emberülésnek is alig látszik nyoma, szintugy hadakat folytat, mint a csinosodottság legfelsőbb fokára hágott angol és francia.”²⁶

Szilárd álláspontja az, hogy ha ezen a helyzeten nem lehet változtatni, akkor abba bele kell nyugodni, de a nemzetnek fel kell készülnie az esetleges fegyveres küzdelemre. Lehet a háború iszonyatain sopánkodni, lehet egy háború kitörését kábultan bevárni, de azt önvédelem nélkül elfogadni, nemzeti gyávaság. Ellenben ha mindig készen állunk elhárítására, ha elkövetünk mindent a „béke fenntartásáért”, ha a háborútól soha sem rettegünk és viselésére a leghatásosabb támadó és védelmi eszközöket készen tartjuk, ha inkább mindent feláldozunk, „mint idegen járom alá simulni: ez illik férfiúhoz, ez illik nemzethez”. Magyarország helyzetére gondolva felteszi a kérdést:

„De honnan veszi a nemzet azon büszke önbizodalmat, melly őtet, joga megsértetvén, a bitorlóval bátran szemközé vezetí? Mi szüli azon nemes elszántságot, mellyel, alkotmánya s hazája fentartásáért, háromszorta erősebb ellenséggel is kész szembe szállani, s utolsó csepp véréig harcolni?

Nem egyéb, mint a hadmesterségbeni gyakorlottság, s a hadtudományokbeli jártasság. Mert csak az merhet nagy vállalatba ereszkedni, ki a vállalat szellemét felfogta, s kivitelére a szükséges ismereteket megszerzette. Csak az nyúlhat okosan fegyverhez, ki a fegyverforgatás mesterségét érti; a tudatlan vívó kezéből a vasat kipenderíti az ügyesebb bajnok, s legyőzött ellensége életének urává lesz.

A had, két ellenséges statuserőnek halálra küzdése valamelly országos érdekű ügy felett, mindenik fél törekedvén erőhatalommal birtokába lépni annak, mit alkudozások útján megnyernie nem sikerült. Itt tehát a társas [társadalmi] élet leggyöngédebb kérdései: függetlenség, országos élet és halál, forogván fenn, illy imádott javak megóvására kétségkívül a társaság [társadalom] minden erejének központosulnia kell.”²⁷

Tanárky szerint tehát, amikor két szemben álló állam, a vitás ügyeit békés tárgyalásokkal nem tudja elintézni, akkor társadalma erejével, fegyveres erőszakkal, háborúval, haderőinek bevetésével próbál érvényt szerezni az or-

²⁶ A` Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 5 (1838–1840). pp. 227–228.

²⁷ Uo. pp. 227–228.

szág függetlensége megvédése vagy más jelentős céljainak elérése érdekében. Itt közvetve már utal a hadikultúra fontos összetevőire, mivel azt vallja, hogy úgy mint az egyes emberben, úgy az emberekből alakult polgári államban is „három alaperőt különböztetünk meg: testi, értelmi, és erkölcsi erőt”. Elengethetetlennek tartja, hogy egy ország hadikultúrájának e tényezőit, az állam és a haderő erejét összeadó három – testi, értelmi és erkölcsi – alaperő fogalmát, magas színvonalának szükségességét és jelentőségét meghatározza. Tisztázza azt is, hogy milyen módon lehet a hadikultúra e három alaperejét gyarapítani, amikor az általa feltett kérdésekre – a hazai reformkori körülményeket is figyelembevevő választ – a reálisan teljesíthető legfontosabb hadügyi feladatot is megfogalmazza az alábbiak szerint:

„Mint kelljen már ezen alaperőket az egyes emberben, az országos hatalom képviselőjében, az armádában, sőt egy egész nemzetben kifejtetni, munkásságba tenni, legfelsőbb fokra emelni? Mint kelljen nekik oly hős szellemű irányt adni, hogy valahányszor a szükség kívánja, a három erő egyesülve, önkényt, örömmel, de nem vak buzgalommal, hanem a műveltségi föntebbség érzésin alapult hiedelemmel repüljön a haza védelmére?

Ez a feladat, mellyel a hadtudományok foglalkodnak, ez a fő eszme, mellyet a nemzeti életbe átváltatni, s ott meggyökereztetni törekednek.

Midőn tehát a hadtudományok az ország testét keménynyé, edzetté, értelmét tisztán látóvá, a hadviselés minden ágaiban jártassá, akaratját daliássá, buzgóvá képezik; midőn ekképen a nemzetet saját erejének, még pedig az erők mind a három nemének, érzésére felébresztik, az által bátorrá, vállalkozóvá, sértést, bitorlást nem szenvedővé teszik: valóban oly kincscsel gazdagítják a polgári társaságot [társadalmat], minél becsebbet a tudományok egy neme sem nyújthat.”²⁸

A hadtudományok szerepét, amikor egy kicsit talán eltúlozva kiemeli, a magyarországi államiság állapotára, a Habsburg-birodalomban az ország és hadereje függő helyzetére célzott, amit burkoltan adott elő, de mégis kritikusan, s ez pontos hazai „kormeghatározását” bizonyítja. Diagnózisában feltette a kérdést: „Mert mit használnak a tudományok, mit használ a művészet, ipar, kereskedés útján megnyert jólét, fény, és gazdagság? ha számokra bátorságot szerezni nem tudunk, ha védelmökre felállani nem merünk, vagy megóvások mesterségét nem értjük. Eljő a merész, tanult, hős szellemű ellenség, elborítja országunkat, leköti a tudományok nyelvét, elrabolja művészeti remekeinket, elzárja kereskedési útjainkat, a lealázott népcsoportot nemzetiségéből kivetkőzteti, kényszeríti azt idegen nyelven szólni, idegen szokásokat követni, idegen bálványokat imádni.” Válasza így hangzik:

„Minden tudománynak megvan a maga becse; de a Musák fegyvertelen félénk leánykák, csak úgy munkálnak szabadon, ha körülök csend uralkodik; zaj, háborgás látásán megszeppennek, munkájokat felfüggesztik, rejtek he-

²⁸ Uo. p. 228.

lyekbe vonulnak. Kell tehát Minervának lenni, ki, hatalmas paízsát a gyámoltalan Musák felett kiterjeszse, működéseik szabadságát fedezze, békés hajlékaiktól a zivatart távol tartsa.

Ez a főtől talpig érczczel borított hatalmas Minerva nem más mint – a hadtudomány, s vele testvér hadmesterség. – Hol ezek testi, értelmi, erkölcsi erővel felkészülve, a széleken őrt állnak, ott az ország belsejében bátorság uralkodik, tudomány, művészet, ipar, kereskedés szabadon virágzanak, s a köz jólét haladását semmi sem gátolja: úgy lévén működésök köre a természet urától szabályozva, hogy midőn az emberi ész és szorgalom minden egyéb mozgalmi a háború véres képe előtt meredten megállnak, vagy iszonyodva elrejteznek; ezek, épen a háború dulongásai közt gyarapodnak, tökéletesednek.

Milly végválasztó befolyása legyen a hadi műveltségen épült hősszellemnek a nemzeti önállóság fentartására, vagy az elvesztett függetlenség visszaszerzésére; legtisztábban kitűnik a minden időkorbeli hódítók által gyakorlott politicából. Semmitől inkább nem retteg a hódító zsarnok, mint az elnyomott nép hadi erényeitől. Ezek ellen intézi tehát legravaszabb cselszövényeit, jól tudván, hogy mihelyt ezeket megvesztegette, s a szívekből kioltotta, a hódítás munkája azonnal be lesz végezve.

Illy czélból legelőbb is a testi erő képviselőjét, a néptömeget, édesíti magához, úgy jelenvén meg előtte, mint nyomorult sorsán szánakozó védangyal. Igáját sok részben könnyebbíti is, még több javításokat ígér, mind addig, míg az elámított népség erejét a magáéhoz csatolván, további hódításainak műszerévé tette azt.

Elválasztván ekképen a testi erőt a nemzeti köz érdektől, az értelmi erőt képviselő osztály ellen fordítja a cselszövényt. Itt, nem mervén egyszerre elfojtani a daliás szellemet, kábító szerekhez folyamodik. A csendes élet gyönyöreit tárja fel előtte, fényűzésre, pazarlásra szoktatja, műveltebb nemzetek nyelvével, erkölcsével, életmódjával ismerkedtetvén meg, a magáéit vele megutáltatja: másfelől a hadtudományos kiművelődés útjait vagy tövisekkel megrakja, vagy egészen is elzárja, azután a bárdolatlan népet hadi fő hivatalok viselésére alkalmatlannak lenni kikiáltván, tőlök elrekeszti.

Ekképen a két munkás erőnek egyike idegen érdekek szolgájává, másika elaltatva lévén; az erkölcsi erő, mi nem más, mint a hazaszeretben egyesült köz akarat, sehol középpontra, sehol gyámolra nem találván, magától elenyésczik, vagy egyes polgárok keblébe rejtezik, siratván ott az elámított balga népvakságát.”²⁹

Kérdése tehát az, hogy mi az első teendője az ilyen elnyomott helyzetbe került boldogtalan népnek, amelyet már alig lehet nemzetnek nevezni, ha valamilyen okból, hosszú álmából felébred, és vissza akar térni az élet útjára? Válaszában közvetve figyelmezteti a magyar reformmozgalmat és a tudomá-

²⁹ Uo. pp. 229–230.

nyos köröket, hogy egy ilyen helyzetben, a nemzetnek első kötelessége elővenni „az elhanyagolt hadi erényeket” és „gyakorolja a hadtudományok minden ágait, ébreszsze, egyesítse általuk az elalélt, elszórt erőket; így valaha visszatérhet a nemzetek sorába: különben soha sem”. Megállapítása szerint minden elnyomott nép erőtlenség, következésképp félénk és ritkán meri elhatározni magát a fenti bátor lépésre. Inkább a kevesebb veszéllyel és dúsabb nyereséggel járó polgári mozgalmakban éli ki magát. Az elnyomott nép a gazdaság, kereskedelem, ipar, művészet és más békés ágakban serénykedik, mivel azt gondolja, hogy ezen az úton is eljuthat újra a szabad nemzetek közé, mint a több áldozatokkal járó hadi erények véres pályáján, a hadtudományok nehézkes ösvényén. Tanárky szerint ez az eszme magában igen helyes, de a választott út felette hosszú, könnyen elzárható, így a célba jutás bizonytalan.

Az ilyen jellegű polgári tevékenységek és mozgalmak kétségkívül hatalmasan emelik a nemzeti erőt, nevelik a közértelmességet, táplálják a szülőföld szeretetét. De ha elérkezik az a sanyarú idő, amikor az ország fennmaradását a legdrágább áron, az életek feláldozásával lehet csak megvédeni, akkor a nemzet és katonáinak hadi erényeire lesz szükség, s a hadtudományoknak kell e nagy munka végrehajtását elvégezni. Ha a felzúdult háborús viharban nem ezek tartják a kormányt, a nemzet hajója örökre elsüllyed, mivel polgári ügyesség egy ilyen helyzetben soha azt biztos révpartra nem vezeti. Kiemeli, hogy a hadtudomány örömet fog a polgári műveltséggel, mivel az adja meg forrásokat a hadseregnek feladatukra ellátásához, de a háborúban harcolni, önálló országok politikai életét fenntartani, elnyomott népcsoportokat nemzeti méltóságra felemelni és így az emberiségnek azon jót megszerezni, ami „nélkül a társas [társadalmi] élet hasztalan tengés, gyáva tespedés: ezen nagyszerű működésre a hőserényeket, a hadtudományokat hívta meg a gondviselés”.

Ennek bizonyítására hadtörténeti és hadtudomány-történeti áttekintését adja az egyetemes hadikultúra alapját képező hadtudomány fejlődésének, rámutatva arra, hogy a történelem során, mint „a műveltség minden egyéb ága, úgy a hadtudomány is sok változáson ment keresztül”.³⁰ Szerinte az emberiség történetének kezdetén, a világtörténet legrégibb időszakában, a hadviselésben sem rendszert, sem tervet, sem mesterséget nem találunk. A görögök voltak az elsők, akik „a hadakozás mesterségét tudományos rendbe szedték”, az értelmi erőt és az erkölcsi erőt – „a hazaszeretet hatását – hadi czélokra használják. Itt látjuk már a hadi műveltség első – talán legpompásabb – diadalát a pusztai testi erő felett.” A történetírás megörököltette, hogy a hadjárataikban a „hadtudomány jelképe, a hatalmas phalanx; mint hinti mindenfelé a görög műveltség magvait”, amit a történeti irodalom is megörökölt. Elismeri, hogy a „legmagasabb fokra hágott a hadi műveltség Róma uralkodásának

³⁰ Uo. p. 231.

első, legszebb időszakaiban. Itt tűnik fel tökéletes harmóniában a három alap-erő kifejlődése, s egy célra munkálása.”³¹

Álláspontja szerint a korai „középkorban általános sötétség borítá el Európát”, ami kiterjedt „a hadtudományokra” is. A háborúból nyers fizikai erő jellemezte, eltűnt az értelmi erő és az erkölcsi erő. Éles bírálatot fogalmazott meg a középkori európai országokban kifejlődött a hűbéri rendszerről, amely kizárta a „néptömeget a társas [társadalmi] élet legbecsesebb javaiból, elesvén azon jogtól is, hogy magát a nemzethez számlálhassa; szükségkép ki kelle aludni szívéből minden szeretetnek olly haza iránt, melly mindig csak terheket rak a vállaira, anélkül, hogy javaiból részesítetté. Ettől fogva a hadak egészen elvesztették a nemzetiség bélyegét.”³² Elítéli a nem a haza és a nemzetvédelme érdekében indított dinasztikus és hódító háborúkat, helyteleníti „a birtok és hazátlan nagy tömegeknek” erőszakkal a hódító háborúkat vívó hadseregekbe kényszerítését.

Részletesen elemzi, hogy a tűzfegyverek használatának elterjedése a XVI. század közepétől a XVIII. század végéig új hadikultúrát hozott létre, a hadügy területeinek átalakulása és fejlődése megteremtette az állandó hadseregeket. „Ettől fogva a hadtudományok művelésének sem szünete sem határa nem volt.” Ám a maradi feudális rendszer számos nehézséget idézett elő és gátolta az európai hadikultúra és a hadügy haladási folyamatait, az erkölcsi és értelmi alaperők fejlődését. Minden hadseregnek, de „kivált a porosz iskolainak, fő törekvése volt, a közkatonaságot minden emberi méltóságból kivetköztetvén, érzelm és akarat nélküli mozgékonyakká képezni, s ha lehet a dolgot annyira vinni, hogy a tan szabályai egy egész armadával úgy bánhasanak, mint bánik az erőművész érzéketlen gépelyével”.³³

Európa államainak hadügyét és hadtudományát ilyen állapotban találta a „francia forradalom: mihez még az a szomorú körülmény is csatlakozott, hogy az álló armádák a nemzet testétől lassanként egészen külön szakadtak, ennél fogva a polgári és katonai érdekek meghasonlotta, s a kölcsönös sympathia elenyészett: úgy, hogy a nemzeteknek, legdrágább javaikat, ősi alkotmányukat, szabadságaikat, a tulajdon hadseregtől gyakran sokkal inkább kell vala féltetniök, mint akármelly kül ellenségtől”.³⁴ Ezzel a megállapítással Tanárky egyértelműen a magyarországi helyzetre utalt, egyben a cs. kir. hadsereg állapotára és feladatkörére.

Megjegyzi, hogy mivel még az emlékezetben elevenen élnek, a „francia forradalmi háborúk nagyszerű eredményei”, azokkal nem kíván részletesen foglalkozni. De megjegyzi, ezzel a világot megrázó és átalakító eseménnyel „a hadtudományok történeteiben új időszak kezdődik”. A francia forradalom-

³¹ Uo. p. 232.

³² Uo. p. 232.

³³ Uo. pp. 233–234.

³⁴ Uo. p. 235.

nak hadviselési faktori, „egyesítvén a három alaperőt a képzelt szabadság fája alatt”; legyőzték az „erkölcsi erő által nem gyámolított armádákat”. Ezután értették meg Európa államainak „kormányai a nemzeti buzgó részvétel, vagy a háborúk nemzetesítésének nélkülözhetetlenségét”, és miután „a szövetséges zászlók alatt egyesült a három alaperő” tudták csak legyőzni Napóleont és hadseregét.³⁵

A hazai hadikultúra és hadügy szükséges reformjaira gondolva Tanárky – katonai szolgálatának tapasztalatait is figyelembe véve – vázolta fel az európai államok hadikultúrájának, vagyis a hadügy legfontosabb területeinek és a hadtudományoknak a helyzetét, problémáit és a fejlesztés lehetséges irányait. Ezekben az ügyekben az európai országok kormányainak tennivalóit a következőképpen határozta meg:

„Húsz évi tapasztalásból meggyőződének végre Europa kormányai, hogy szerencsés háborút csupán a három alaperő szoros egyesültével lehet folytatni; hogy a hadmesterség csak akkor tökéletes, ha mind a hármat egyiránt és célszerűen tudja használni: nem késtek tehát a hadtudományok hatáskörét kitágítani, azt tűzvén ki működéseik fő céljául, hogy ezentúl a testi és értelmi erő kifejtésével meg ne elégedjenek, hanem az erkölcsi erő életre hozására, s munkásságba tételére is hasonló figyelmet fordítsanak.

E tekintetben jelen korunk hadtudományos rendszerének fő problémái:

1-szor. A nemzeti nevelésre olly mélyen behatni, mint csak ezt másnemű érdekek sérthetetlenége megengedi, s így a hazaszeretet, hős szellem, hadi erények magvait mindenfelé hintegetni.

2-szor. Terjesztetni azon, gyakran elnyomott, még gyakrabban elcsavart, de még is igaznak megmaradt elvet: minél fogva hazavédelmezésre a társaság [társadalom] minden tagja egyiránt köteles.

3-szor. A polgári testtől külön szakadt álló armádákat lassanként a nemzet keblébe vissza vezetni, a polgári és katonai érdekeket egybe olvasztani, a kölcsönös sympathiát táplálni, vagy más szókkal: az armádákat nemzetesíteni, és a nemzeteket harcosítani.

Ezen üdvös célok megközelítésére Europa több kormányai már eddig is nagy lépéseket tettek, mások az adott példát követik úgy, hogy az említett feladatok megfejtése köz ügygyé, s általános törekvéssé kezd válni.

Ide céloznak többek közt Franciaországban a katonai összeírás, s a nemzeti őrség nagy kiterjesztése; Austriában a határőr katonai rendszer mély meggyökereztetésére fordított különös figyelem; ugyan ott, de főleg Poroszországban a néphad (Landwehr) nagy következtetésű intézete; Oroszországban, bár más célzattal, de ugyan azon iránnyal a katonai telepek életre hozása. Továbbá a szolgálat idejének rövid capitulatiókra szorítása, hogy így az ifjúság nagyobb része vehessen részt fegyvergyakorlatban. Végre a főtiszti pálya megnyitása akármilyen sorsú, születésű hazafi előtt, a kemény fenyték szelídítése, az emberte-

³⁵ Uo.

len bánásmód szoros megtiltása, az alsó *tactica* olly egyszerűsítése, hogy azt a legparlagabb fej is könnyen felfoghassa: melly utolsó, s főbb efféle intézmények csekélységeknek látszanak ugyan, de valóban nagy befolyást gyakorolnak a hadi élet megkedveltetésére, s így az erkölcsi erő emelésére.”³⁶

Ezek a hadügyi és katonai változások elindították a hadikultúra alapját, s egyik legfontosabb alkotórészének, a hadtudományoknak a fejlődését. A különböző országokban a „szoros értelemben vett, s mathematicai elveken alapuló hadtudományok szorgalmas művelése, vagy a hadi értelmesség öregbítése nem csak soha meg nem csökkent; sőt inkább az említett tudományok némelly ágai új találmányokkal gazdagítottak, mások, mint a strategia, szilárdabb alapokra állítatnak, mások ismét, mint a *tactica*, egyszerűbb, még is józanabb elvek szerint gyakoroltatnak: úgy, hogy bízvást reménylhetni, mi szerint Europa jövőendő hadai a teljesen kifejtett három alapvető szoros egyesültével fognak viseltetni. Íme! ezen a ponton állnak jelenleg a hadtudományok.”³⁷

Ezután vonja le Tanárky a reformkori magyarországi hadikultúra és a hazai hadtudományi kutatók, de az ellenzéki körök és az Akadémia számára is a legfontosabb tennivalókat, amikor leszögezi:

„Mind ezekből nyilván következik, hogy, mint a dolgok most állanak, Európában nemzeti függetlenséget hadi erő, hadi erőt hadtudományos műveltség, ebbeli tökélyt a három alaperő egyenlő kifejtése s munkásságba tétele nélkül még csak képzelni sem lehet. Ezen igazságot bizonyítványokkal támogatni szükségtelen, szemébe tűnik ez mindenkinek akaratja ellen is, mihelyt világrészünkben körültekintett. Hódol ennek még a török apathia is; mert előttünk áll a történeti factum, miképen ezen, elavultságokhoz vakon ragaszkodó nép, roskadásnak indult alkotmánya támogatására, politicalai életének tengetésére, másban üdvöt, menekvést nem tudott találni, mint az európai hadmesterség elfogadásában, s a hadtudományok európai mód szerinti művelésében.

Ha lakja még világrészünket nép, melly a hadi műveltség végválasztó hatását fel nem foghatván, vagy felfogni nem akarván, a daliás szellemtől s hőserényektől orcáját elfordítja; a fölebbi széles értelemben vett hadtudományokat sem nem kedveli, sem nem műveli, sem bennök előmenetelt tenni nem kíván; az csak mondjon le örökre a nemzeti méltóságról, ő azt sem meg nem érdemli, sem rá fel nem emelkedik, valámig fonák gondolkozásmódját meg nem változtatja.”³⁸

Tanárkynak ezzel a megállapításával egyértelműen a politikai és tudományos körökhöz, a magyar országgyűléshez és a közvéleményhez szól. Megállapítása szerint a Habsburg uralkodóháztól függő Magyar Királyság állapotának reformok útján való haladása érdekében „a hadtudományos műveltség a

³⁶ Uo. pp. 236–237.

³⁷ Uo. p. 237.

³⁸ Uo. pp. 237–238.

nemzeti élet fenntartásának legalkalmasabb eszköze; elhanyaglása political halálra vezető legegyszerűsebb út.

Nem ismerek Európában nemzetet, melynek a hadtudományok művelésére sürgetőbb oka lehetne, mint épen nekünk, magyaroknak. Országunkat fegyverrel szerzettük, polgári alkotmányunk, szabadságunk, mindenünk, mit legszentebbnek tartunk, hadi szolgálatra köteleztetésen alapul. Ezen köteleztetés alól akármi ürügy alatt menekedni akarni, vagy magunkat annyira elaljasodni engedni, mi szerint teljesítésére alkalmatlanoknak találtassunk, annyi, mint törvényes kiváltságainkról forma szerint lemondani, mert: »sublata conditione tollitur effectus«. Más nemzetek, kiknek státusalkotmányok a mienktől egészen különböző talpköveken áll, e tekintetben különböző elveket követhetnek: de nálunk, a hadi erények félretaszítása, a hősszellem kivetkezése, a hadtudományok elhanyaglása valóságos öngyilkosság.”³⁹

Franciaország pozitív példáját idézve, tagadja az olyan nézetnek a jogosságát, hogy az ország teljesen önálló hadserege és a hadügye akadályos lenne a nemzet jólétének és a polgári haladásnak. „Ha talán azt hisszük, hogy a hadmesterség műveléséhez fölöttébbi ragaszkodás, a polgári szorgalom szabad kifejlődését hátráltatván, a nemzeti jóllét forrásait apasztja: tekintsünk Franciaországra! Ott a hadi erények eleitől fogva legfőbb becsben tartottak, a lovagszellem mintegy nemzeti bélyeggé vált, a mozgékony nép szünet nélkül egy háborúból másikba vezetett. Ott van a tudományos hadi műveltség bölcsője és fő iskolája, ott hágott az a tökély legfelsőbb fokára, onnan terjedt ki Európára. De azért, valljon hátra maradt-e valaha ezen ország a béke tudományaiban, a művészet, ipar, kereskedelem valamely nemében csak egy lépéssel is! nem szolgált-e inkább más nemzeteknek mintául a’ hadmesterségben, mind az élet kellemeit nevelő csinosodottságában?”⁴⁰

Értekezésének befejező bekezdéseiben a tudományok magyarországi helyzetére és a hadtudományoknak szerepére gondolva az Akadémián meggyőzően érvel amellelt, hogy a „tudományok igen szépen megférnek egymás mellett. Hasson mindenik a maga körében, adja meg mindenik a társaságnak [társadalomnak], mivel neki tartozik, ne igényeljen egyik is felsőbbiséget, ne képzelje magát egyedüli népboldogítónak. Mert nemzeti boldogságot csak a minden nemű tudományok, művészet és anyagi szorgalom munkálatainak összes summája hozhat létre; akármellyik is közölök külön válva, illy nagy-szerű czél eszközölésére elégtelen.

Igen hibáznánk tehát, ha, hazánk boldogításában fáradozván, a működés egy vagy más nemét a tudományok hierarchiájából kirekesztenők; de megbo-csáthatatlan vétkeket követnénk el, ha a dolgot úgy intéznők, mi szerint a kire-kesztés épen a hadtudományokat találja. Ez annyit tenne, mint pompás kertet

³⁹ Uo. p. 238.

⁴⁰ Uo.

állítani, a legritkább, legbecsesebb növényeket benne központosítani; de a gyönyörű Édent védfalak, gát, vagy őrizet nélkül köz bitorlásra hagyni.”⁴¹

Tanárky történelmünk korai századai hadikultúrájához és hadügyéhez nyúl vissza, a rövidebb és hosszabb idejű tennivalók felvázolásánál, amikor érvelésében bemutatja: „Nemzetünk számos bal esetei közé tartozik az is, hogy míg az európai hatalmasságok sorában állottunk, addig az értelmi erő hadviselésben fő factor nem volt; midőn azzá kezde lenni, akkor régi állásunk megváltozott, e szerint újabb helyzetünkbe a testi erőnél egyebet magunkkal nem hozhattunk. Ezzel ugyan törvényes köteleztetésünket mindenkor híven teljesítettük; később, erkölcsi erőnk hatalmát is kormányunk ellenségeivel több ízben éreztettük: de a hadi értelmességben mindegyre rendkívül hátra maradtunk. Ezzel nem azt akarom mondani, mintha nem keletkeztek volna közülünk minden időkorban férfiak, kik a hadtudományokban kitűnő előmenetelt tettek, s ennél fogva fényes, néha legmagosabb hadi méltóságokra is emelkedtek; de ezeknek száma aránylag igen csekély: és valljon termékenynek tartjuk-e azt a gyümölcsfát, melly minden évtizedben legfőlebb két három gyümölcsöt érlel meg!

Nemzetünknek kétségkívül igen sok tenni valója van; de minthogy három század elmulasztásait egy két évtized alatt helyre hozni lehetetlen; a tenni valóak célirányos osztályozása által szükség a dolgon segítenünk, a legsürgősebbeket első osztályokba sorozván. Ide tartozik már véleményem szerint a hadtudományok honosítása is; azért is mivel e részben tán leghátrább vagyunk, de főleg azért, mert polgári alkotmányunk hadi szolgálatra köteleztetésén alapulván, ennek mai időben, hadtudományos műveltség nélkül, nemzethez illőleg megfelelni akarni képtelenség. Ezentúl nem Botond, nem Kinizsy a minták, kik után magunkat képeznünk kell; hanem azon régi és újabb időbeli hős férfiak, kik a személyes vitézséget hideg megfontolással, a gyors eltökélést tudományos belátással párosították.

Ha eddig híres huszárok, jeles gránátosok voltunk, megőrizvén ezen sajátosságokat, legyünk ezután tanult ágyúzók, s tábori mérnökök, ügyes taktikusok és strategok is. Mert mindig csak az armáda testéhez, soha sem lelkéhez számítani, valóban nem nagy dicsőség!”⁴²

A magyarságnak, mindenek előtt a cs. kir. hadseregben szolgáló magyaroknak hadügyben és a hadtudományokban való törekvéseit és céljait megfogalmazva, kijelenti, hogy „pedig e részben sikeres előmenetelt tehessünk, mindenek felett hadtudományos intézetekre van szükségünk, mi nélkül örökre ott maradnánk, hol eddig voltunk.

Érezték ezt hazánk nagyjai már ez előtt harmincz évvel, midőn gróf Fesetics György példája által lelkesítette, olly áldozatokat tettek, mellyek egy hadi academia felállítását lehetővé tévék. Érezte ezt az említett dicső atya ha-

⁴¹ Uo. p. 239.

⁴² Uo. pp. 239–240.

zafi keblű, lelkes fia, gr. Festetics László, midőn e nagy érdemű tudós társaság hatáskörét egy hadtudományi alapítvánnyal bővíteni nagylelkű volt. Ez utolsó intézetnek már látszik is némi zsengeje, de az első harmincz év óta életbe nem léphetett. Bízunk azonban, hogy hazánk forró óhajta e részben is nem sokára meg fog hallgattatni.

Addig is, Tekintetes Tudós Társaság! fogadd be kebledbe az eddig nálunk hontalan hadtudományokat, ápd őket azon gyöngédséggel, mellyel a tudományok más ágait ápolni szoktad! Milly boldogító lesz érzelmed, ha idő jártával így szólhatsz: »Ezt a csemetét én ültettem, sarjazását én öntöztem, növekedését én ápdam. Íme most egy pompás élőfa terjed ki felettem, mellynek védárnyékában bátorsággal nyugszom«.⁴³

Tanárky Sándor hadtudományi életműve és a fentiekben részletesen tárgyalt 'A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fentartására életbe ható fontosságáról' című híres székfoglaló értekezésének a reformkori hadikultúránk korabeli alapterületeiről bemutatott képe és alaptétele – a „Hadi műveltségen épült nemzeti önállóság” – a történettudományban azóta is számon tartott jelentős hozzájárulás Magyarország hadügyi felkészítéséhez.

⁴³ Uo. p. 240.

„HADI SZOLGÁLATRA RENDELT NEMZETI RÉSZ” – MÉSZÁROS LÁZÁR A KATONASÁGRÓL

Tagadhatatlan tény, hogy Mészáros Lázár olyan kiemelkedő, tudós katonánk volt, aki tetteivel, karddal és tollal írta be nevét történelmünkbe, így katonai és tudományos életműve szerves részét alkotja a XIX. század első fele magyar hadikultúrájának. A „legbecsületesebb magyar”-nak nevezett Mészáros Lázár (Baja, 1796. február 20. – Eywood, 1858. november 16.) honvéd altábornagy, az Akadémia levelező tagja, történelmünk első felelős magyar kormányának honvédelmi minisztere volt.¹

A kortárs történetíró róla készített arcképvázlatában „szabadelvű” katonaként ábrázolta, aki „mindenből kitűnő, buzgó hazafias érzelmei, jellemének ritka becsületessége, tisztasága s egyenessége, a társas életben tanúsított kedélyessége, és a gyakran kedvderítő humor, mellyel nyilvános szónoklatát fűszerezte, mindenenk felett pedig a németes szellemű hadseregben töltött harminczöt évi szolgálatának daczára teljesen megőrzött magyar zamatú egyénisége által nagy mértékben kiérdemelte a közbecsülést és közkedvességet”.²

A tudós katona érdekes pályafutása nagy történeti korokat ívelt át. Mészáros Lázár személyiségét számos körülmény formálta. Korán árvaságra jutott és négyéves korától tizennyolc éves koráig egyik rokonától a másikig, iskolától iskoláig vándorolt, miközben olyan gazdag ismeretekre, élményekre és tapasztalatokra tett szert, amelyeket egész életében megőrzött. Mindez hozzájárult jellemének formálásához, és nem gátolta meg az egyéniségét átható kedélyesség, humor és irónia kifejlődését. A nem kis nehézségekkel terhes életutat bejárta köznemesi birtokos család fia, aki nagyon művelt, sokféle érdeklődésű, bölcselkedő hajlamú, szellemes ember volt, másodéves „tör-

¹ Lásd életére vonatkozóan részletesen: Ács Tibor: Adalékok Mészáros Lázár tudományos munkásságához és katonai portréjához. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 26 (1979) No. 4. pp. 623–639.; uő.: Mészáros Lázár. Az első magyar honvédelmi miniszter élete és munkássága. Bp., 1995. Magyarország. Honvédség. Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ. 78 p., [16] t.; uő.: Mészáros Lázár. Bp., 1996. Akadémiai. 300 p., [1] t. (A múlt magyar tudósai); uő.: Széchenyi István és Mészáros Lázár. = Kortárs 32 (1988) No. 11. pp. 91–98.

² Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. 1. köt. Genf, 1865. Puky M. p. 21, 354.

vényhallgatóként” jogi tanulmányait megszakítva, a számára vonzóbb katonatiszti hivatást választotta.

A 7. huszárezred tisztje volt 1813. augusztus 1-jétől 1837. március 24-éig.³ Részt vett az 1813–1814., az 1815. évi és az 1831. évi hadjáratokban az ellenséggel szemben „minden alkalommal jól teljesítette a kötelességét”, és a „bátor és helytálló tiszt hírnevét nyerte el”.

Katonai minősítései is kiemelik német, latin, görög, olasz, horvát, francia, angol nyelvtudását és elmélyült ismereteit az irodalom, a történelem, a földrajz, valamint a fizikai, a hadi, az orvosi és az agrártudományok terén. Fiatal tisztként Szlavóniában mélyült el a társadalom, a gazdaság, a hadügy és az irodalom tanulmányozásában, de szellemi fejlődésére legnagyobb hatással több, mint tizennyolc esztendei itáliai tartózkodása volt.

Közismert, hogy az 1820-as esztendő arról volt nevezetes, hogy az abszolutisztikus kormányzás Magyarországon egyre nagyobb tiltakozást váltott ki a nemességből és a vármegyékből. Az ezzel szembeni erődemonstrációt szolgálta az 1820. szeptember második felétől október elejéig 16 lovas-ezreddel végrehajtott hírhedt pesti lovas hadgyakorlat. A 7. huszárezred is részt vett a gyakorlaton, melyen Mészáros főhadnagy kitűnt parancsnoki és harcvezetői képességeivel. A hadgyakorlat alatt rigiczai Kovács József szolgabíróhoz írt, 1820. szeptember 25-i leveléből kiderül, hatott rá I. Ferenc rendeleti kormányzása és a megyei ellenállás, mert kifejtette, hogy neki „kétféleképpen köll szolgálni” – katonaként a királyt, ám magyarként nemzetét.⁴

Az életében később nagy szerepet játszó gróf Josef Radetzky altábornaggyal 1821-ben találkozott először, akkor, amikor előljárója ellenőrizte a 7. huszárezredet. Érdekes az 1824 októberében elkészült minősítése, melyben ez olvasható:

„Rendfokozat: *főhadnagy*. Elölépett: *1813. augusztus 1-én*. Elő- és utóneve: *Mészáros Lázár*. Nőtlen vagy házasságban, gyermekkel vagy a nélkül: *nőtlen*. Születési év: *1792*. Születési hely: *Baja, Magyarország*. Szolgálat, hol szolgált: *ebben az ezredben főhadnagyként 8 év 7 hónapot*. Más ezredben vagy karban: *bácsmegyei veleséknél főhadnagyként 2 év 8 hónapot*. Összesen *11 év 3 hónapot*. Más hatalmat: *nem*. Vásárolt rendfokozatot: *nem*. Mi volt a foglalkozása: *nem volt*. Van-e anyagi támogatása: *igen*. Egészségi állapota: *jó*. Kedélyállapota: *komoly és megállapodott*. Természetes tehetsége: *nagyon sok*. Nyelvismerete: *németül, magyarul, latinul, olaszul, horvátul jól, franciául, görögül valamennyire*. Jártassága gyakorlaton: *nagyon jó*. Kiképzésben: *nagyon jó*. Műszaki ismeretei: *nincsenek*. Más tudományokból: *olvasott és jár-tas a történelemben*. Lovaglása: *jó*. Lóismerete: *közepes*. Milyen hadjáratban vett részt: *1814, 1815. évi*. Magatartása, ellenség előtt: *minden alkalommal*

³ Lásd részletesen: Ács Tibor: Mészáros Lázár ifjúsága és szolgálata a 7. huszárezredben, 1796–1837. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 33 (1986) No. 4. pp. 659–693.

⁴ M. Irod. Levelezés 4-r. No. 4.

*jól teljesítette kötelességét. Civilekkel: udvarias és komoly. Az ezredben: nagyon kedvelt. Alárendeltjeivel: jó és méltányos. Szorgalma és alkalmassága: igen nagy. Jó gazda: igen. Iszákos: nem. Játékos: nem. Adóssága: nincs. Kötelkedő: nem. Különben a szolgálatban: igen használható. Megérdemli az előléptetést: igen rangsorban. Hányszor és milyen okból mellőzték: soha.”*⁵

Mészáros főhadnagyot 1826. szeptember 10-én előléptettek második lovasszázadosnak, és kineveztek az alezredesi osztály 2. százada parancsnok-helyettesének. Az 1826 októberében készült minősítése mindenben megerősítette az előzőt, de kiemelte parancsnoki képességeit, mely szerint beosztottjaival: „szigorú, jó, méltányos és őket rendkívüli módon képes vezetni”. Az új másodlovas-százados gazdag ismereteit és tapasztalatait jól hasznosította: kiemelkedő teljesítményét tükrözi 1828. évi minősítése, mely szerint a szolgálatban „igen használható és megbízható”.

Az 1830. júliusi francia forradalom nyomán Olaszországban is veszélybe került a Habsburg-birodalom pozíciója. Ausztria az itáliai nemzeti mozgalmak kibontakozásának megakadályozására megerősítette csapatait. Ennek során a 15 éve Szlavóniában állomásozó 7. huszárezredet áthelyezték Észak-Olaszországba: Vukovárból 1830. október 25-én érkeztek meg Cremonába. A felkelések 1831 februárjában törtek ki a Habsburg főhercegek uralkodása alatt álló páduai és modenai hercegségben, a toszkánai nagyhercegségben és a pápai államban, melyek leverésére csapatokat vezényelték. Mészáros százada kitűnt San Benedetto és Novi elfoglalásában, Carpi, Modena, Castelfranco, Imola, Faenza, Forlì megszállásában, majd a március 25-i rimini ütközetben. Március végére az osztrák haderők elfojtották a nemzeti mozgalmat, és visszaállították a korábbi hatalmi rendszert. Ezután Mészáros százada Modenában és Cremonában állomásozott.

1831 decemberében Radetzky grófot nevezték ki a lombard-velencei főhadparancsnoknak. Ez fordulatot jelentett Mészáros pályafutásában is, mivel a főhadparancsnok hamarosan felfigyelt a tehetséges huszártisztre. Radetzky 1832-től olyan korszerű reformokat vezetett be, hogy az itáliai osztrák hadsereg gyakorlatai a valóságos háborús helyzeteket megközelítő körülmények között ismerhették meg. A 7. huszárezreddel Mészáros is részt vett az 1832. és 1833. évi hadgyakorlatokon, és minősítése szerint kitűnt a váratlan harci feladatok megoldásában. 1833. június 1-jén előléptették első lovasszázadosnak, és kinevezték az alezredesi osztály 2. százada parancsnokának. Ekkor már nemcsak az ezred legkiválóbb főtisztje volt, de kiemelkedett az egész itáliai cs. kir. hadsereg főtisztjei közül is. Századával kitűnt az Európa-szerte nagy elismerést kiváltó 1834. évi valeggioi-veronai hadgyakorlatokon. Az 1834. októberi minősítése a már ismert képességein kívül kiemelte: „Becsúgyó, komoly és megállapodott. Jártassága gyakorlatokon: igen ügyes és felké-

⁵ KA, Wien. 127/1824 Conduite Liste Der Ober Officiere Husaren Regiment, No. 7. Fasc. 562/1.

szült.” És ami a leglényegesebb: „Megérdemli-e az előléptetést: Mindenképpen”.⁶ Parancsnokai tehát feltétlenül javasolták őrnagyi előléptetését.

A következő három esztendő Mészáros első lovasszázados számára a szokásos katonai szolgálati elfoglaltságot hozta, igaz, közben herceg Heinrich Reuss-Köstritz lovassági tábornok lett az új ezredtulajdonos, és az ezred teljes törzstiszti kara is kicserélődött. Ez a nagy mozgás azt jelentette, hogy napirendre került Mészáros Lázár őrnagyi előléptetése. 1836 októberében készített újabb minősítése ismételten megerősítette pozitív jellemzését, és külön kiemelte: „Szikár, mindenestre erős szervezetű és igen jó az egészsége. Tudása más tudományokból: történelem, földrajz, katonai irodalom és állatorvógyászat... Megérdemli-e az előléptetést: mindenestre.” Így a 7. huszárezred rangidős első lovasszázadosának őrnagyi előléptetési javaslata, Radetzky lombard-velencei főhadparancsnok támogató soraival, a cs. kir. Udvari Haditanács elé került.⁷

Az Udvari Haditanács elnöke, gróf Hardegg lovassági tábornok, 1837. február 9-én juttatta el az uralkodónak a „Legkegyelmesebb előterjesztést”, és az abban szereplő öt első lovasszázados rangsorában 2. helyen olvasható „Mészáros Lázár a Reuss-Köstritz huszárezredből”. Az indoklás szerint az előléptetésre ajánlottak életkora arra a reményre fogósít, hogy jó fizikai erőnlétben magasabb beosztásba kerülhetnek, amiből – a nevezettek kiváló tulajdonságaiknál fogva – a szolgálat a legnagyobb előnyt szerezhethet. Ezért javasolta egyebek között, hogy „Mészáros lovasszázadost a Reuss Köstritz-husároktól létszámfeletti őrnaggyá léptessék elő”.⁸

Ferdinánd császár és király 1837. március 17-én Schönbrunnban hagyta jóvá a törzstiszti előléptetéseket. 24 esztendei tiszti szolgálat után Mészáros Lázár életének jelentős fordulópontjához érkezett: Az Udvari Haditanács 1837. március 24-i rendeletével létszámfeletti 3. őrnagyként a 7. huszárezredből áthelyezte az ugyancsak Lombardiában állomásozó 5. huszárezredbe. Az ezred első tulajdonosa Károly Albert szárd király, másodtulajdonosa gróf Josef Radetzky tábornagy, az ezredparancsnok pedig örgróf Friedrich Fürstenberg ezredes volt, aki Mészárossal együtt szolgált 1814 és 1821 között a 7. huszárezredben.

Mészáros törzstiszti működését akkor kezdte meg, amikor az udvar és a kormány mindenütt forradalmi összeesküvéseket vélt felfedezni, és a birodalom gyenge pontjának, a nemzeti reformmozgalom kibontakozása miatt, Magyarországot tartotta. Létszámfeletti 3. őrnagyként részt vett az ezred kiképzésében, szemléin és gyakorlatain: 1838. december 31-én kinevezték tényle-

⁶ KA, Wien. 128/1834 Conduite Liste Der Ober Officiere Husaren Regiment, No. 7. Fasc. 562/1.

⁷ KA, Wien. 128/1836 Conduite Liste Der Ober Officiere Husaren Regiment, No. 7. Fasc. 562/1.

⁸ KA, Wien. Hofkriegsrath, 17. März 1837. G 7696.

ges 2. őrnagynak és osztályparancsnoknak. Ettől kezdve vezetnie kellett osztálya két századának mindennapi tevékenységét, törődnie kellett tisztjeivel, 350 altisztjének és közhuszárjának kiképzésével, fegyelmével, ügyes bajos dolgaival. A következő években 2. őrnagyi osztálya mindig kitűnt a hadgyakorlatokon és a szemléken, amiért 1840. augusztus 21-én kinevezték az ezred 1. osztálya őrnagyává. Szolgálatát ebben a beosztásban is kiválóan látta el, 1842 júliusától októberéig osztályával kiemelkedő teljesítményt ért el a hadgyakorlatokon, melyek során a 7. huszárezred 1500 katonája lovasrohamot hajtott végre a szintén 1500 fős 5. huszárezred (közte Mészáros 350 fős 1. őrnagyi osztálya) ellen, amelyet utóbbi sikerrel hárított el.

A 48 éves Mészáros katonai pályafutásában jelentős állomás volt az 1844-es esztendő.⁹ Elöljárói nagy megelégedésére bizonyította parancsnoki tehetségét osztálya színvonalas kiképzésével és a gyakorlatok kiváló végrehajtásával. 1844. október 17-én megtudta, hogy elő fogják léptetni alezredesnek. Radetzky 1844. szeptember 20-i felterjesztésében azt javasolta, hogy nevezzék ki Mészárost ezredparancsnoknak, ám az Udvari Haditanács másként vélekedett. A haditanács elnöke 1844. november 16-i előterjesztésében elismerte, hogy: „E jeles őrnagy rendelkezik az ezredparancsnoksághoz szükséges kitűnő személyi adottságokkal, de vagyoni helyzete miatt ezen jelentős kiadásokkal járó előléptetés nem kívánatos. A jelen körülmények között az Udvari Haditanács alázatosan csak azt a javaslatot teheti, hogy Őfelsége ezt a méltó őrnagyot ezredében majd a megüresedő alezredesi rendfokozatra ajánlja.” Ferdinánd császár és király 1844. december 16-án saját kézjeggyel jóváhagyta az előterjesztést; így lépett elő Mészáros Lázár első őrnagy alezredessé. Ezt az Udvari Haditanács 1844. december 19-i rendeletével tudatta az illetékes parancsnokokkal.

Ezredparancsnok-helyettesi működését 1845. január 16-án kezdte meg a tisztikar és a legénység nagy megelégedésére. Helyzetéről Antal bátyjának 1845. július 25-én írt levelében ez olvasható: „Obsterem, 4 generalis üres hely lévén 5–6 hét múlva general tesszen, innént kezdve két hó múlva, ki fog tetszeni hogy akarnak e obesternek tenni, ha nem, úgy jövő évben látjuk egymást, ha igen akkor csak 47-ben. Sok bajjal kezdem új pályámat, mivel obesterem, szabadságra menve, nekem hagyta az idei fegyvergyakorlást és pedig Milánóba, hol a vicekirály 1-ső szülöttje herczeg Leopold alattam, velem fogja tanulni lovassági kötelességét.”

1845-ben ismét előtérbe került ezredesi előléptetése és ezredparancsnoki kinevezése. Radetzky tábornagy 1845. augusztus 14-i előterjesztésében az Udvari Haditanács elnökének ajánlotta „Mészáros alezredes urat ezredesnek és ezredparancsnoknak javaslatba hozni”. A tábornagy annyira biztos volt a kinevezésben, hogy azt 1845. augusztus 27-én közölte Mészárossal, aki két

⁹ Lásd 1837 és 1848 közötti törzstiszti pályafutására részletesen: Ács Tibor: Mészáros Lázár. Bp., 1996. Akadémiai. pp. 38–52. (A múlt magyar tudósai)

nap múlva megírta József unokaöccsének: „Tegnapelőtt neveztettem ki Óbes-
ternek, ad köszöntéssel tudtára atyádnak”. Az Udvari Haditanács csak
1845. szeptember 23-án terjesztette az uralkodó elé a kinevezési javaslatot,
melyben gróf Hardegg megjegyezte, hogy Mészáros „egyike a legdisztin-
gáltabb huszártörzstiszteknek. Ezredparancsnoki alkalmasságáról ennél a csapat-
nál meggyőződtem, és csak ismételni tudom, hogy a legmagasabb szolgálat
érdekében igen kívánatos kinevezése.” Ferdinánd császár és király 1845. ok-
tóber 20-án írta alá az előterjesztésben: „Kinevezem a Szardíniai királyi hu-
szárezred ezredesévé és ezredparancsnokká Mészáros Lázár alezredest”.

Az Udvari Haditanács 1845. október 24-i rendeletével együtt küldte meg
az uralkodó és a haditanács elnöke által aláírt díszes kinevezési diplomát.
Mészáros tíz hónapon belüli kétszeri előléptetését az évente megjelenő kato-
nai sematizmus sem tudta követni, mert még az 1845. évben is mint az 5. hu-
szárezred első őrnagya szerepelt. Ha viszont a következő évek katonai sema-
tizmusának a 12 huszárezreddel foglalkozó részét tanulmányozzuk, érdekes
dolgot fedezhetünk fel. A többi ezred parancsnoka báró, gróf, herceg vagy
több érdemrenddel kitüntetett ezredes, egyedül Mészárosnak nem volt arisz-
tokrata címe és érdemrendje, viszont ő volt a hadsereg egyetlen olyan ezred-
parancsnoka, akit levelező tagjává választott hazája tudományos akadémiája.
Ez a hivatalos katonai sematizmusban így olvasható: „Mészáros Lázár ezre-
des (a Magyar Tudós Társaság tagja), ezredparancsnok”.

Egy 1847. március 4-i levelében megjegyezte, hogy a „postató gyanánt
szolgáló ezredesnek sok dolga mellett” nem könnyű tudományos kérdésekkel
foglalkoznia. Ezredével kiválóan szerepelt az 1847. évi hadgyakorlatokon,
amely lényegében az erősödő nemzeti mozgalmak megfélemlítését szolgálta.
1847. október 30-án készült el a Radetzky tábornagy által jóváhagyott, igen
találó katonai portrét rajzoló minősítés, amely olyan parancsnokot mutat be,
aki alkalmas magas vezetői beosztás eredményes ellátására. „Mészáros ezre-
des rendkívül rátermett, kiváló ezredparancsnok, és minden tulajdonsága
megvan ahhoz, hogy mind háborúban, mind békében rendkívül használható
tábornokká váljon”.

Ebben az időben Mészáros felismerte, hogy nemcsak Itáliában, hanem
számos európai országban is robbanásig feszült a helyzet, és mint 1847. no-
vember 24-i levelében megállapította: „...egy európai esetre vár, hogy kitör-
jön, mit hozand a tavasz, nem tudom”. Az itáliai események 1848. január
elején kezdődtek a milánói „dohánylázadással”, az osztrákok által forgalma-
zott dohánytermékek bojkottjával. A felhalmozódott ellentétek az 1848 febru-
árjában Párizsban kitört forradalomhoz vezettek, melynek hatására Euró-
pa-szerte, így a Habsburg-birodalomban is felkelések kezdődtek.

Március 15-én győzött a magyar forradalom, és március 18-án Milánó-
ban is megkezdődött a nemzeti felkelés. A négy napig tartó heves utcai har-
cokban Mészáros ezrede is részt vett. Annak a hírére, hogy Károly Albert
szárd király hadat üzent, és hadserege Milánó felé tart, a cs. kir. csapatok ki-

ürítették a várost. Radetzky megbízásából Mészáros készítette elő az alakulatok Lodiban való elhelyezését, de onnan a túlerő elől április elejére Veronába vonultak. Mészáros ezredével sikeresen szerepelt az 1848. május 6-i Santa Lucia-i csatában, melyben Radetzky olyan súlyos vereséget mért a szárd hadseregére, hogy az az osztrákok számára kedvező fordulatot idézett elő a katonai helyzetben. Ám ekkor Mészáros sorsában és további katonai pályafutásának alakulásában már nem az itáliai, hanem a magyarországi események váltak meghatározóvá.

Ő azonban nemcsak katona volt, hanem tudós is.¹⁰ Kevésbé ismert, hogy Mészáros közéleti és tudományos munkásságával jelentősen hozzájárult a reformkori hadikultúra fejlődéséhez.

Katonai minősítéseiből egyértelműen kiderülnek tudósi jellemvonásai és képességei. Már a XIX. század utolsó harmadában is megállapították az életét vázlatosan összefoglaló írások, hogy a katonai pályán „csakhamar a sereg tudományosan művelt legjelesebb tisztjei közé sorolták”. Mészáros Lázár önmagáról nagyon szerényen azt állította: „nincs agyamnak constructivitása vagyis építészeti, azaz összeállítási műszere”. Ez az állítása így nem igaz, mert tudományos életműve éppen az ellenkezőjét igazolja.

Mészáros tehetséges személyiség, tudósi és gondolkodói alkat volt. Alaptermészetét az állandó tudásvágy és a sokoldalú érdeklődés jellemezte. Fiatal korától kezdve kíváncsian szemlélte, tanulmányozta a világot, és mohón nyúlt az ismeretek fő forrásához, a könyvhöz. Szenvedélyes olvasó volt, aki a dolgok, a jelenségek megismerésénél nem állt meg a felszínen, hanem a mélyebb megismerésre törekedett. Sokirányú volt tudományos érdeklődése, de tudományos tevékenységének, alkotó munkájának középpontjában mindig a hadügy és a gazdaság állt.

Érdekes, hogy közéleti és tudományos karrierje akkor kezdett emelkedni, amikor az abszolutizmus minden görcsös erőfeszítése ellenére a magyar reformellenzék jelentős sikereket ért el a polgári átalakulásért folyó harcban. Már szlavóniai, de különösen itáliai tartózkodása óriási hatással volt szellemi fejlődésére. Ebben az időben elmélyülten tanulmányozta az irodalmat és a tudományt. Élénk figyelemmel kísérte a pezsgő hazai életet, a reformkísérleteket, Széchenyi István gróf vállalkozásait, az országgyűléseken „a nemzet, vagyis inkább a karok és rendek katona-magyarosítási óhaját”. Kiemeli Széchenyi „tetteit”, megállapítva, hogy akit „a Hitel, a Világ, a Lovakrul, a Stadium stb. könyvei miatt eleinte a fél- és a régiben tespedő honi értelem megtámadott, de midőn taglalásba vették eszméit és azt az életben találttal hasonlítani kezdték: kibékültek, állításai igazságát átlátták, s hogy ő Magyarhon első embere – elismerték”.

A művelt és elmélkedésre hajlamos Mészáros közben rendszeresen olvasta a német, francia, olasz és angol nyelvű új tudományos, szépirodalmi, filo-

¹⁰ Közéleti és tudományos pályafutására és életművére részletesen lásd: uo. pp. 53–125.

zófiai, politikai és hadtudományi műveket és a különböző lapokat. Főleg hadtudományi, gazdasági és társadalmi kérdések foglalkoztatták. Nézeteinek alakulását nyomon követhetjük a tudományok számos szakterületébe vágó írásában, jegyzetében.

A magyar hadikultúrát gazdagító első hadtudomány munkáját 1823-ban írta, amikor az abszolutizmus támadásával szembeni rendi ellenállás elérte csúcspontját, és az országban feszült helyzet alakult ki. Ez a tény mindenképpen befolyásolta őt abban, hogy elkészítse százada, az alezredesi osztály 2. százada altisztjei és közhuszárjai számára magyar nyelven a hazafiság szellemétől áthatott, népszerű hadtudományi munkáját. E művében fejtette ki először nézeteit a háború, a hadsereg, a lovas fegyvernem, a katonai kiképzés, nevelés és fegyelem alapvető elveiről és szabályairól. Ezt a kéziratos munkáját az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában őrzik, a szerző nevének feltüntetés nélkül, a következő címmel: 'A szolgálatot illető szabások kérdésekre és feleletekre foglalva a közvitézeknek és altiszteknek számára. A puskázásról, strázsa és őrállásról, czirkálásról, és az altisztek kötelességeiről egyben foglalt kiadás, 1823.'¹¹ Ezt a nyolcadrét alakú, 183 számozott folio terjedelmű munkát nyomtatásban is közre akarta adni, de nem sikerült, s csak 1849-ben jelenhetett meg Pesten 'Huszárok kézikönyvecskéje. Oktatási szabályul altisztek és közvitézek számára' címmel.¹²

A 27 éves főhadnagy munkája elkészítéséhez felhasználta kora hadtudományi műveit és katonai szabályzatait, de bőven merített saját szolgálati tapasztalataiból is. A munka két fő részre oszlik: az első rész a 'Békeidőbeli oktatás' címet viseli és nyolc fejezetben tárgyalja a témakör legfontosabb kérdéseit. Kifejti általános gondolatait a katonaságról és a katonai pályáról, az alárendeltségről és engedelmességről, a közjó iránti akaratról, meg a jó közszellemről, a közvitézhöz, a káplárról és kötelességeiről, az altisztekről, a zászlótartóról és a strázsamesterről. Ebben a részben fejti ki részletes álláspontját is a katonaságról, amely szerinte: „Azon tiszteletre és becsülésre méltó tekintélyes rend, meny a haza védelmére és oltalmára rendeltetett”. Bemutatja a legszükségesebb katonai erényeket, és a katonai magatartás fontos jellemzőjének tartja, hogy „a katona mindenkor erkölcsös, komoly és csendes magaviseletű legyen, senkit gorombán vagy nyersen meg ne támadjon, a békés polgárokkal és földnépével, mint a meny őt saját keresményéből táplálja, élelmezi és ruházza, szép egyetértésben éljen”. A munka első része összefoglaló kérdésként azt teszi fel: Mi tulajdonokról ismerhetni meg a derék katonát? Felelete találó és ma is érvényes, amikor a jóra való katona tulajdonságairól a következőket írta: „józan és erkölcsös élet, nyíltszívűség, igaz és becsületes bánásmód az emberekkel, hűséges szolgálat zászlóalja és ezrede iránt;

¹¹ RAL Hadtudomány. 8-r. No. 4.

¹² Mészáros Lázár: Huszárok kézikönyvecskéje. Oktatási szabályul altisztek és közvitézek számára. Pest, 1849. Emich Gusztáv. IV, 140 p.

továbbá azon hiedelem és meggyőződés, hogy a derék katona később lesz életét feláldozni, mintsem hogy kötelességét, szolgálatát elhanyagolja s becsületén legkisebb csorbát is üssön; mindenek előtt pedig fényes tulajdona a katonának a harcos szellem, nemzetének, hazájának s alkotmányának hő szeretete”.

A munka második része, a „Háború időbeli oktatás” címet viselő, kilenc fejezetében fejti ki a háborúról, a hadszínterről, a menetről, az őrségekről, a járőrökről, az ütközetről tételeit. Érdekesen határozza meg a háborút: „Mi a háború? A háború két vagy több más seregnek ellenségeskedése. Hányféle a háború, katonai szempontból? Kétféle: támadó és védő. Miben határoztatik mégis végcélja mindkét háborút illető cselekvésünknek? A diadalban vagy győzelemben, azaz vagy saját hasznunk elérésén, vagy az ellenség haszna hátráltatásán s akadályozásán törekszünk. Mi a védő háború? Olly háború, menyben megelégszünk az ellenség megtámadását megsemmisíteni, vagy pedig állásunk, hazánk vagy tartományunknak csupán védelmére szorítkozunk.” A továbbiakban bemutatja a hadszíntér földrajzi jellemzőit, a menetek legfőbb szabályait, az elő-, oldal- és utóvéd feladatait, a tábori előőrs és a különböző őrségek kötelmeit, az őrzőjáratok szerepét, az ún. kis háború lényegét és harceljárásait. Megfogalmazza az ütközet tartalmát is: „Az ütközet azon következménye két ellenségi sereg összecsapásának, meny által fegyverét egymás ellen tettelesen használja; s e cselekmény általában ütközetnek vagy csatának neveztetik”. Végül a hadsereg háborús helytállásának jellemzőivel foglalkozik, feltéve a kérdést: „Mi tulajdonokkal kell bírnia minden hadviselő és vitéz seregnek általában?”. Válasza szerint: „Vitézsége mellett, mi lelke a háborúnak, s mi nélkül katonát nem is képzelhetni, a seregnek még e három főtulajdonnal kell bírnia: 1-szor hogy az ország és haza benne helyezett bizodalmanak teljes lelkéből igazán megfeleljen; 2-szor. Mindig erős és csatára edzett legyen; 3-szor. Hogy a háborúviselést alaposan értse.”

Mészáros Lázár első ismert hadtudományi műve értékei alapján kiemelkedő helyet foglal el a XIX. század első felének magyar katonai irodalmában, hadikultúránkban. Ez a mű is igazolja szerzőjének szakírói tehetségét. Közben a tudós katona élénk figyelemmel kísérte a hazai reformmozgalmat, az országgyűléseket, a Magyar Tudós Társaság megalakulását és működését. Közéleti szerepvállalásához a végső lökést Széchenyi egyik új kezdeményezése adta.

A társadalmi kérdések iránt érdeklődő törzstiszt ugyanis elolvasva a Társalkodó 1837. július 5-i számában a 'Gőzmalom-állítás iránt' című tudósítást, július 20-án levelet írt Széchenyi grófnak, melyben javasolta, hogy az itáliai melegnanoi hengermalom mintájára – mely a régi malomkövek helyett „aczel hengerek által örlet” – létesítsenek Pest-Budán új hengermalmot.¹³

Széchenyi 1837. augusztus 26-i levelében megköszönte a javaslatot, a

¹³ Lásd a pesti hengermalom ügyéről részletesen: Ács Tibor: Széchenyi István és Mészáros Lázár. = Kortárs 32 (1988) No. 11. pp. 91–98.

magyar malomipar jövője szempontjából nem mellékes technikai újdonságról tudósító levelet a „Vitéz őrnagy úr, igen tisztelt hazámfiá”-nak, a „minden esetre érdekes s szemem előtt tartandó közléséért, mellyel mind édes honunk java iránti buzgóságát, mind személyemhez viselten különös jó voltát bizonyítja”.¹⁴ Széchenyi december 13-án már részletes felvilágosítást kért a melegnanói malom tekintetében. Mészáros 1837. december 31-i és 1838. január 24-i levelében közölte a kért adatokat, megjegyezve: „Hat évtől, édes Hazámtól távol vagyok, ahol mint hiszem s reményilem az előre haladást kezdve, evvel sok régi szokásoktól menekedve, ki fejlődésökbe életmódjoknál is új rendszert kezdenek”.

Ettől az időtől kezdve rendszeressé vált Széchenyi és Mészáros levelezése, amely kiterjedt Széchenyi másik híres vállalkozására, a selyemhernyó-tenyésztésre is. Mészáros, helyeselve a vállalkozást, 1840. december 3-i levelében kifejti: „10 éve tanúja vagyok mikép egész Lombardia egy természetnyétől, selyemből, nem csak az egész adóját könnyen viseli, de még maradékot is szerez; és így érzem előre azon hasznót, mit édes Honom magának szerezhetne, ha ezen hat heti fáradsággal szerzendő iparágat honosíthatná”. Ez előidézné más iparágak terjedését és az elmaradott mezőgazdaság fejlődését. És ami a legfontosabb, a tőke, az ész és a munka segítségével növelhető a jövedelem, és ez a nemzet legnagyobb, de legszegényebb részének boldogulását szolgálja. Javasolja, hogy a hazai szőlészetek, a borkezelés és borkereskedelem fejlesztése érdekében hozzanak létre országos egyesületet.

Széchenyi nagyra értékeli Mészáros kezdeményezéseit és 1841. december 1-jei levelében méltatja a huszártiszt érdemeit a Pesti Hengermalom létrehozásában, amely megvetette a virágzásnak induló magyar malomipar alapját. Kijelentette: „ha Ön nem volna, alkalmasint a Pesti Hengermalom sem jó létre”. A hazai vezető körök 1842 tavaszán ismerik meg személyesen Mészáros Lázárt. Széchenyi 1842. április 22-én találkozott vele személyesen „a hídon és a malomnál”. Mészáros ekkor kerül közelebbi kapcsolatba Deák Ferenccel, Eötvös Józseffel, Klauzál Gáborral, Toldy Ferenccel és más neves személyiségekkel. Kossuth Lajos is felfigyelt a Pesti Hírlapot előfizető huszár törzstisztre.

Látogatást tett a Magyar Gazdasági Egyesületben is és megállapodott a Magyar Gazda szerkesztőjével, hogy cikkeket ír a lapba. Nyomtatásban megjelent első írása – ’A szederfa tenyésztésének s kezelésének módja Olaszországban’ című¹⁵ – a követelő érdekes megjegyzéssel jelent meg: „Mészáros Lázár cs. k. őrnagy tisztelt hazánkfia felfogván polgári hivatását, Olaszországban tartózkodását arra fordítja, hogy a mezei gazdaság és ipar mezején

¹⁴ Mészáros és Széchenyi levelezése megtalálható RAL K No. 207/18., 194/234., 207/29., 207/21–22., 197/22.

¹⁵ Magyar Gazda 2 (1842) No. 77. (szept. 25.) 1215–1226. has., No. 78. (szept. 29.) 1238–1241. has.

mind azt, mi hazánkra nézve érdekes lehet, összegyűjtse, s Egyesületünk által hazánkkal közölje”. A hazai mezőgazdaságnak a tudomány legújabb eredményeivel való fejlesztése Mészáros szívügye volt. Ezt bizonyítja a neves filozófussal, Szontagh Gusztáv nyugállományú századossal, az Akadémia rendes tagjával 1843-tól megkezdett levelezése a korszerű dinnyetermesztésről és más tudományos problémákról.

Mészáros pályájának jelentős állomása volt az 1844-es esztendő, amikor alezredesi előléptetésének napján, a Magyar Tudós Társaság XV. nagygyűlése 1844. december 16-i első ülésén javasolta levelező taggá választását. Az ajánlólistán ez olvasható: „Mészáros Lázár főőrmestert ajánlja levelező tagul Széchenyi István. Schedel Ferencz mint a magyar ügy apostolát Lombardiában. Különösen ajánlja B. Eötvös József.” Ezek után az ajánlást az alábbi sorrendben aláírták: Fáy András, Kubinyi Ferenc, Kiss Károly, Tarczy Lajos, Fogarasi János, Vörösmarty Mihály, Balasházy János, Luczenbacher János, Frivaldszky Imre, Szontagh Gusztáv, Beghard Xavér Ferenc, Döbrentei Gábor, Nagy János, Vásárhelyi Pál. A december 21-i ötödik ülésen felolvasott 29 levelező tagnak ajánlott sorrendjében a 17. Mészáros Lázár volt, akit a december 24-i hetedik ülésen 21 szavazattal választottak meg.¹⁶

Széchenyi István másod előülő és Toldy Ferenc titoknok 1844. december 30-i leveleikben értesítették Mészárost megválasztásáról.¹⁷ Ő a megítéltetést Lodiból, 1845. január 17-én a Magyar Tudós Társaságnak írt levelében köszönte meg, kijelentve a „Tekintetes Tudós Társaság ügyét helyzetem s tehetségem szerint magaménak vallani, és előmozdítani igyekszem”. Terhes szolgálati elfoglaltsága mellett nagy szorgalommal kezdte meg levelező tagi kötelességeinek teljesítését. Ezt bizonyítják 1845. július 9-i és augusztus 26-i levelei és a hozzájuk mellékelte tudományos munkák.¹⁸ Ezek közül a legfontosabb ’A katonaságról’ című székfoglalója, amit az Akadémia kisgyűlése 1845. október 28-i ülésén, Schedius Lajos igazgató tag elnöklete alatt, első napirendi pontként tárgyalt. Az eseményt a jegyzőkönyv így örökítette meg: „Korponay János l. t. olvassa Mészáros Lázár 1. tagnak beköszöntő értekezését A katonaságról”.¹⁹

Amikor felolvasták a reformgondolatait közreadó székfoglalóját, Mészáros már a hadsereg egyik legtekintélyesebb ezredese, hazájának ismert katonafia, aki polgári kötelességének tartotta, hogy tudományos munkásságával, írásaival részt vegyen az ország közügyeiben. Ő a cs. kir. hadsereg egyetlen ezredpa-

¹⁶ Lásd részletesen: Ács Tibor: „Helyesen tön a nevezett tudós-társaság, hogy őt nagy szerencsétlensége után tagjai sorából kitörölte.” Mészáros Lázár és a Magyar Tudós Társaság. = Magyar Tudomány. Új folyam 41 (1996) No. 5. pp. 618–625.

¹⁷ RAL 112/1845.

¹⁸ RAL 190., 241/1845.

¹⁹ RAL K No. 1396. 73. lev. A székfoglaló kézírata RAL 198/1845. Lásd részletesen: Mészáros Lázár: A katonaságról. A Magyar Tudós Társaság levelező tagi székfoglaló értekezése 1845. Sajtó alá rend.: Ács Tibor. Bp., 1979. Zrínyi. 88, [4] p.

rancsnoka, akit szülőhazája tudományos akadémiaja levelező tagjává választott. Ez az elismerés indította arra, hogy nem keveset kockáztatva – a katonai előírásokat figyelmen kívül hagyva –, a magyar tudományos közvélemény elé tárja a hadikultúra alapterületeit gyarapító és fejlesztő hadügyi reformgondolatait. A magyar katonai gondolkodás reformkori történetében Mészáros Lázár volt az első, magasabb rendfokozatú hivatásos törzstiszt, aki leírta és nyilvános fórumon kifejtette a hadügyre és a honvédelemre vonatkozó tételeit.

Elmélyülten tanulmányozta, hogy miként alakult ki a magyarországi torz hadügyi szimbiózis és az ósdi honvédelmi rendszer. Jól tudta, hogy előzményei az 1715. évi VIII. törvényig nyúlnak vissza, amely szabályozta Magyarországon a nemesi felkelés rendjét és az állandó hadsereg fenntartását. Ismerte, hogy a nemesség az országgyűléseken a katonáskodás kötelezettsége alól a „vérrel adózás” fikciójának hangoztatásával részben kibújt, az állandó hadsereg fenntartásának súlyos terheit (újoncállítás, adók stb.) pedig teljesen a jobbágyásra hárította. Mészáros előtt, aki jól ismerte kora hadtudományi irodalmát, nem volt titok, hogy az európai országok hadügyeiben kevés változás történt, viszont a katonai gondolkodásban nagy a szellemi pezsgés és óriási a hadtudomány fejlődése. Saját bőrén tapasztalta, hogy a Habsburg-birodalom hadseregére a pangás, sőt a visszalépés, az egészségtelen bürokrácia nyomta rá a bélyegét. A rendészeti feladatok ellátása volt a cs. kir. hadsereg fő funkciója, melynek szervezete nem változott, fegyverzete alig fejlődött, ellátása romlott, kiképzését a formalizmus uralta el, s hadviselési eljárásaiban sem haladt előre.

Látta azt is, hogy ezek a körülmények – hazája helyzete miatt – még súlyosabban érintik a cs. kir. hadsereg egynegyedét kitevő, a Magyar Királyságból származó 12 huszár- és 16 sorgyalogezrednek mintegy 60 ezer katonáját. Figyelemmel kísérte a korabeli, különösen az 1839–40. és az 1843–44. évi magyar országgyűléseken a honvédelmi kérdésekben mindig élesen folyó vitákat. Ismerte a követek jelentős részének – köztük számos ismerősének – követeléseit a hadsereg nemzeti jellegének erősítésére, a magyar tisztek alkalmazására, a magyar ezredek külföldre helyezésének megtiltására, a magyar szolgálati nyelv bevezetésére, a rövidebb szolgálati időre, a civil törvénykönyv alkalmazására, az újoncállítás visszasságainak megszüntetésére, az általános katonai összeírás bevezetésére, az elavult nemesi felkelés helyett nemzeti katonaság létesítésére, a Ludovika Katonai Akadémián (Ludoviceum) a magyar nyelvű képzés megindítására és más égetően szükséges katonai reformokra, hadügyi újításokra.

Mészáros tehát – sok kútforrásból és forrásból merítve – értekezésében sokoldalúan vizsgálta a társadalom és a háború összefüggéseit, a hadikultúra és a hadsereg jellemzőit, szerepét kora átalakuló világában, a Habsburg-birodalomban és a Magyar Királyságban. Új vizsgálati módszer alkalmazásával a lőpor (a tűzfegyver) és a sajtó (könyv) segítségével vázolja fel az emberiség életében a háború és a hadsereg szerepét. Kifejti, hogy az emberiség a lőpor és a tűzfegyver kártékony pusztításait elítéli, de azok felhasználását nem tilt-

ja, sőt folyik „az öldöklő szerek és eszközök végtelenegi szaporítása”. Kiemeli, hogy az emberiség szerencséjére a lőpor, s a tűzfegyver ellenszerét még idejében feltalálták, hogy „káros hatását az egész emberiség javára gátolhassa”. Igaz, az ember többet tett a tűzfegyver, szavai szerint a „pusztító első szülött hatáskör tágításán”, mint a sajtó, a nyomtatott szó, a „másodszülött jótékonyosságának” elterjesztésére.

Álláspontja szerint a „sajtó az emberi ész kifolyásainak terjesztője, szellemi tehetségek művelője, legjótékonyabban hathatott” a társadalmi életre, ha az ész és értelem egyszerűen az embert és vele viszonyban álló külvilág tényezőit teszi vizsgálatra tárgyául. Szigorú ítélete az, hogy a tudomány és az irodalom nem sok sikerrel munkálkodott a népek sorsának és az „élet túrhetőbbé tételének javításán, pedig a népek, nemzetek a jobb felé sóvárogtak”. Ám Európa országaiban már ébrednek azok az erők, melyek belátták, hogy „új és más módokról kell gondolkodni, miképen alkottassék egy jobb lét”.

Általános tételeinek bemutatása után – esetenként ugyan körülírva vagy óvatosan fogalmazva – a magyarországi átalakulás folyamatait, a nemzet törekvéseit, hogy – mint írta – „a borúra derű következzen”, veszi elemzés alá. Ennek során meglehetősen újszerű axiómát fejt ki a háború elkerülhetőségéről, a katonaság ésszerű átalakításáról és békefunkciójának kibővítéséről.

Tétele szerint a hírhedt machiavellisztikus mondást – „Si vis pacem, para bellum” [Ha békét akarsz, készülj a háborúra] – fel kell cserélni a „nemesebb, felségesebb és emberiségesebb mondással – Si vis pacem, para pacem [Ha békét akarsz, készülj a békére]”. Ezt kívánja „a nemzetek kifejlődése és csinosodása” és ha „a mostani civilizáció el bírta hárítani a közönséges háborút egy negyedszázadon át, ennek ellenére elképzelhető a fegyveres összeütközés és a rendbomlás az egyes európai országokban”. Ilyen esetben a „legfőbb anomália a háború, mint a festményben a fény mellett az árnyék, szükségesnek, nélkülözhetetlennek, s így normális állapotnak kell tartani”. Ezért a háború tényezőit állandóan figyelembe kell venni, és legfőbb eszközét, a hadsereget úgy kell alkalmazni, hogy a nemzet többi részét „békés működésében és vagyonszerzésében ne hátráltassa”, hanem inkább előmozdítsa.

Mészáros Lázár a hadikultúra haladását szolgáló hadügyi reformelgondolásait három kérdés köré csoportosítva mutatja be. Az első kérdésére – „Mi a katonaság, mért van felállítva és mi a kötelessége?” – szokatlan, de mégis elfogadható meghatározását adja a hadsereg általa elképzelt hármas feladatkörének. Először „a külső támadást visszaverni, azért elégtételt kivívni, ami rendeltetésének legszebbike”. Másodszor „ha törvényelleni belső rendbomlás mutatkoznék, melynek kiegyenlítését a törvény önnön tekintélye által nem bírta – azt helyre állítani eszközölni összemunkálkodjék”. Harmadszor még „más kötelessége is lehetne, melly a mostani majd csaknem általános terménytelenségét terményítővé alakíthatná; ld. a rómaiak példája – és más újabb nagy tekintélyű hademberek javaslata szerint, olyan nagy munkákban,

mellyeknek hasznát az egész haza, vagy több hazák egy statusbani egyesülete érezné, ... tevőlegesen részt venni”.

Egy máig heves vitákat kiváltó problémakört vetett fel második kérdésében: „Mit kell a katonaságtól követelni, hogy a mostani civilisatio iránya szerint, békés és hadi hivatásának megfelelhessen?” Válaszában hangsúlyozza a kor követelményeinek megfelelő tisztképzés és sorkatonai kiképzés fontosságát. Kifejti egy örök problémáról is a véleményét „A katonaságot, mint Aristoteles az Asszonyt – *Malum necessarium*nak tartották”. Ám a szükséges rossz tétele megingott, mivel Európában 30 éven át nem volt háború és feltételezték, hogy az még továbbra is elkerülhető. A hosszú békeidőszak hatására egyes körök elkezdték hirdetni: „A katonaság kiállhatatlan teher”. Jelzi, hogy ez a nézet jelentkezett a hazai közéletben is, sőt a kérdésről éles vita folyt az 1843–44. évi reformországgyűlésen. Erről Mészáros is megfogalmazta alábbi álláspontját: „Hogy pedig béke idejében igazán teher a többi rendekre nézve, azt senki sem tagadja, sőt be is vallja, csak hogy ezen tehernek tartott testület, bátran kérdezheti, kié a hiba? – Az övé nehezen, mert közvetlenül rontásra nevelve, közvetve rendbomlott esetekben egyenlítőül, és fájdalom csak hétébe-hóba itt ott a közjót előmozdító munkákra használtatva, egyéniségén túl nem léphet.” Leszögezi, hogy „a katonaságot még sokáig, vagy amint az okosabbak nálamnál mondják, – soha sem fogják tudni elkerülni, tehát amit nélkülözni nem lehet, kár ócsárolni, mivel jöhet idő, hol használni kell, hogy a rossz után jó következék”.

Erre a megállapításra alapozva veti fel a harmadik kérdést: „Amint most áll és szerkesztve van, megfelelh-e legszélesebb értelemben vett hivatásának a katonaság?” A válasza élesen elutasító, mivel egyértelműen kijelenti, hogy a cs. kir. hadsereg és a magyar honvédelem, az anakronisztikus nemesi felkelés rendszere nem felel meg hivatásának. Mondanivalójából félreérthetetlenül kiderül, hogy a hadikultúra hadügyi alapterületeinek megújítása a Habsburg-birodalom kötelékében vagy azon kívül csak egy polgári átalakuláson keresztülment Magyarországon valósulhat meg. „Mikép lehet a hibákon javítani?” – tette fel a kérdést. Feleletét négy pontban fogalmazta meg. Először, „amint most léteznek a társadalmi ügyek, bátran ki lehet mondani, hogy minden e tárgyban, az eddigi jobb, szebb s tudósabb javaslatok még mindig életbe léptetést várnak, úgy azokat, ezen firkálással szaporítani kár volt, noha, ha ezen értekezés, egy új szempontból felfogást” szeretett volna adni, de lehet, hogy megvalósításához időtlen időre lesz szükség. Másodszor, egy társadalom próbaköve az, hogy a jogokat és kötelességeket igazságos arányban osztja-e el polgárai között. Magyarországon a nemesség „véráldozat” adóját, az ósdi nemesi felkelés fikcióját, „a régi modorokat haladásiakkal kell felváltani” és mindenki számára polgári kötelezettség legyen a katonai szolgálat, a hadösszeírás. Harmadszor, a társadalom részét képező katonaságnak becsülettel kell helytállnia békében és háborúban. „De a becsülethez még kenyér is szükséges, azaz gond nélküli élet.” Negyedszer, az államnak a katonaságot fel

kell használnia „a pozitív jóra”, és ezért nem szabad lemondania a hadsereg és fegyvernemei korszerűsítéséről.

Értekezése befejezéseként kiemeli azt a ma is érvényes alapigazságot, mely szerint: „Minden nemzet csak annyit ér, amennyiben munkája által szerzett nyers és feldolgozott terményeivel, önnön szükségét kielégítve, feleslegével világi viszonyban is részt vesz”. Ezért minden erőnek össze kell fogni a hazában, hogy „a rohanókkal vágatva, a fontolva haladókkal léptetve” segítse a polgári átalakulás ügyét. A hadikultúra fejlesztésével és a hadügy átalakításával kapcsolatban leszögezi: „Míg ezen radikál hibák nem lesznek elhárítva, addig időtlen minden jobbnak tetteles elérhetése, mert hogy a mint korok szükség szülte intézkedéseit – melyeknek szükségessége ugyan most is áll, bár ha általános szükségén kételkedni merészkedek – foltozgatni, és a mostani viszonyokhoz alkalmazgatni lehet, és kell is, annak idejében pedig használni, igaz; még is minden tehetséget és akaratot nem ártana oda irányozni, hogy midőn a jó behozása elérkezik, a lehetőség, a szellemnek felvilágosítva, az alakítandó ügy egészében és részleteiben per analisim et synthesim fel fogva, és átdolgozva, célirányosan döntethessen el”.

Amikor elutasítja az elavult hadügyi rendszert és a hadikultúra korszerűsítésének szükségességét hangoztatja, kitér arra is, hogy minden európai államban vita folyik a célszerű hadügyi rendszerről és ő hazájának – „a legszebb jövődörüli álmokat” figyelembe véve – fogalmazta meg ennek alapelveit. A kritikus mondanivaló, a meghökkentő katonai reformjavaslatok miatt a Tudós Társaság, félve a következményektől, nem tette közre a székfoglaló értekezést az Évkönyvekben. Sőt, nyolc hónapon keresztül hallgattak értekezésének fogadtatásáról és levelező tagi oklevelét sem küldték el.

Ez kiderül Kiss Károly hadtudományi rendes taggal és a Társaság titoknokával való 1846. április 27-i, május 18-i, június 20-i, 30-i, július 1-jei és 12-i levélváltásából.²⁰ Végül megkapta oklevelét és az értesítést, miszerint: „A katonaságról szóló beköszöntő értekezés, úgy a többi közlemények is figyelemmel fogadtattak társaságunk által”. Erre írta válaszul Mészáros, hogy örül annak, „ha szerény s igénytelenül írt zengém figyelmet nyerhetett, és küldeményem kegyesen fogadtatott”. Igaz, ekkor már előjárói is figyelmeztették őt, hogy az Akadémia levelező tagjaként ne foglalkozzon hadügyi kérdésekkel, mert „a katonának nem szabad olly életbevágó kérdésekről tanakodnia nálunk, és nem nyílt sisakkal”.

Ebből az időből szükséges megemlíteni egy másik, igen jelentős tudományos kezdeményezését, amely a magyarországi meteorológiai megfigyelő hálózat megalapítására irányult. Itáliai példára hivatkozva 1845 augusztusában szinte azonos szövegű levélben javasolta a Magyar Tudós Társaságnak és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének a magyar meteorológiai egyesülés (megfigyelői hálózat) létrehozását.

²⁰ RAL K No. 1398. 21–22., 81. lev., RAL 5., 150., 212., 213/1846

A Magyar Tudós Társaság Mészáros javaslatát azonban csak jó félév múlva, a kisgyűlés 1846. március 16-i ülésén tárgyalta meg, hogy „Magyarország különféle pontjain is meteorológiai vizsgálatok eszközöltessenek”.²¹ Az viszont tény, hogy Mészáros nagy jelentőségű javaslatáról sem a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1845 augusztusi pécsi, sem az 1846 augusztusi Kassa-Eperjesi vándorgyűlésein nem esett szó, noha az „időjárás esmeretek és egy meteorológiai társulat alakítása” gondolata felvetődött. Mészáros igen hasznos kezdeményezése csak jóval később, 1870-ben valósult meg hazánkban, szinte teljesen elfelejtve egyik korai – 1845. évi – szorgalmazóját, akiről a meteorológiatörténeti munkák sem tesznek említést.

1845., 1846., 1847. évi leveleiben folyamatosan tudósította a Magyar Tudós Társaságot, illetve annak tagjait a korabeli Európa új tudományos eredményeiről. Több javaslatot tett az Akadémiának a történelem, a pszichológia, a pedagógia és más tudomány hazai fejlesztésére.²²

Egyedül a hadügyi kérdések vizsgálatától zárkózik el, de tollát felajánlja a hazai tudományos köröknek, leszögezve „csak ne katonai dolgokra mellyek ellenszenvedelmes vonzalomhoz tartoznak”. Leveleiben és cikkeiben valóban csak a gyakorlati kérdésekről, köztük a dinnyetermesztésről és selyemhernyó tenyésztésről írt. A hadikultúra, a hadsereg és a honvédelem gondjaira utalva kijelentette, hogy „én gyűlölöm a hasztalan beszédet mesterségem felől, mivel ha valahol valami jót be akarunk hozni, azt törölnünk kell vagy természetlen állapotából természetvé tenni, az az átalakítani, mire a tudós társaság minden katona tagja aligha nem képtelenek lennének”.²³

Előre látta, hogy az európai országokban felhalmozódott sokféle ellentét forradalmakhoz és fegyveres felkelésekhez fog vezetni. Közismertek az 1848. márciusi magyar forradalom és a pozsonyi országgyűlés eseményei, Mészáros Lázár ezredes, hadügyminiszteri kinevezésének körülményei. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc egyik fő szerepvivőjeként 1848. április 11-től 1849. április 15-ig volt hadügyminiszter, 1849. május 6-ig pedig ideiglenes hadügyminiszter. Közben tárcája mellett Baja országgyűlési képviselője, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja és két esetben hadseregpáncsnok is. A katonai nevelés főfelügyelőjeként 1849 májusában és júniusá-

²¹ RAL 5/1846., 241/1845., Semmelweis Egyetem Levéltára 15/d., RAL K No. 1398. 21–22. lev.; A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pécsen tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pécsen, 1846. A püsp. lyceum könyvnyomó-intézetében. p. 55., pp. 60–61., p. 193.; A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kassa-Eperjessen tartott hetedik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1847. [ny. n.] p. II, 159.

²² RAL 5., 213/1846., RAL K No. 1398. 81. lev.

²³ Mészáros 1847. március 4-i, 14-i, 28-i, szeptember 2-i, 29-i, október 5-i, 1848. március 14-i levele Szontagh Gusztávhoz. MTAKK Történl. 4–4. No. 10., M. Irod. Levelezés 4-r. No. 138.; Mészáros 1846. május 18-i levele Kiss Károlyhoz. OSZK Kt. Quart. Hung. No. 956.

ban működött. A nemzet hadseregeinek fővezéréként 1849 júliusában, majd vezérkari főnökeként augusztus 1-jétől 9-éig tevékenykedett.²⁴

Mészáros „a hadügyminiszteri síkos lovon” ülve azt a felfogást képviselte, hogy „amit lehet, a régi katonai rendszerből fel kell használni” az önálló nemzeti honvédelem és a magyar honvédsereg megteremtése és erősítése érdekében. Noha számára, mint kijelentette „a ministeriális élet a szolgáltatásoknak szolgálása vala”, de „szorgalmas napszámosként” mégis dolgozott. Az egyes korabeli túlzó bírálatok és a közelmúlt nem egy vitatható történeti ábrázolása ellenére tettei, parlamenti beszédei és elfogadott törvénytervezetei (az 1848. évi törvény a magyar hadseregről és a magyar hadi főtanodáról), rendeletei, intézkedései, parancsai és levelei reálisan tükrözik, hogy a körülményekhez és a lehetőségekhez képest teljesítette hadügyminiszteri kötelességét. Az általa vezetett minisztérium kormány szervként és főhatóságként az 1848–49-es szabadságharcban a magyar hadsereg megteremtésének, felfegyverzésének, kiképzésének és a hadviselésnek irányítója és szervezője volt.

A szabadságharcban betöltött szerepéről és működéséről mindig visszafogottan beszélt. Legjobban azt fájlalta, hogy minden erőfeszítése ellenére, a hadikultúra egyik alapintézményét, mint írta: „kedvencz gyermekemet, a Ludoviceumot, hol paradicsomot akartam a fiatalságnak teremtem” csak rövid ideig sikerült működtetnie. Az első magyar felsőfokú tisztképző intézményt – a Magyar Hadi Főtanodát, olyan jelentősnek tartotta, hogy kijelentette: „Én ezen eszmével és annak embriójával együtt akarok a történetben élni, s ha valaki idézván s megemlítvén nevemet, a forradalom alatti működésemet ezzel össze nem köti – a többi egy fütytyöt sem érvén –, azt a feledékenységek bízvást átengedheti”.

A szabadságharc leverése után Mészáros Lázár hátralévő életét – 1849. augusztus 14-étől 1858. november 16-ig – számkivetésben töltötte. Ezekben a nehéz években is hitt hazája elkövetkezendő szebb jövőjében. Bár szerinte a „politika rám nézve hányató”, nem foglalkozott vele, és nem vett részt az emigráció terveiben. Noha nem akart író lenni, mégis életének ebben az utolsó időszakában keletkezett gazdag irodalmi hagyatéka.

Ránk maradt mindegyik írása, ezek becses irodalmi művek és értékes történeti források, bár azokat mélyen áthatják a szubjektív érzések, a fanyar humor és az önironia.²⁵ 'Egy emberi élet töredékei' című, befejezetlenül maradt életrajzában gyermek- és ifjúkorának eseményeit rajzolja meg. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeiről, vezető politikai és katonai alakjairól, élményeiről és szerepéről írta meg a 'Történeti töredékek egy

²⁴ A szabadságharc alatti működésére lásd: Köhegyi Mihály – Merk Zsuzsa (szerk.): Mészáros Lázár emlékezete. Az 1991. március 13-ai tudományos ülésen elhangzott előadások. Baja, 1993. Türr Múz. 72 p., [1] t. (Bajai dolgozatok 8.)

²⁵ A kéziratok jelzetei a bemutatás sorrendjében: OSZK Kt. 1377/Fol. Hung., 377/Oct. Hun., MTAKK Történ. I. 2-r. No. 105.

ministeriális életből’ című terjedelmes emlékiratát. Törökországi naplója (1849–1850) tartalmazza napi feljegyzéseit saját és internált társai életéről.²⁶ 1850 és 1858 között kiterjedt levelezést folytatott az emigrációban élő neves személyiségekkel és otthoni rokonaival.

Életének utolsó hónapjaiban erősen foglalkoztatta, hogy halála után mi lesz írásainak, kéziratainak sorsa, s napvilágra kerülnek-e. Eközben jegyzi meg magáról, hogy „a magyar tudós-társaság ily szegény gyámoltalanokat is számított levelező tagjai közé! Természetesen, helyesen tőn a nevezett tudós-társaság, hogy őt nagy szerencsétlensége után tagjai sorából kitörölte, holtta nyilvánította”.

Valóban az önkényuralom idején hatósági intézkedésre kihagyták a Magyar Tudományos Akadémia Almanachjaiból a száműzött akadémikusok neveit. Mészáros Lázár újra csak az 1861. és 1863. évi Almanachban, az elhunyt akadémiai tagokról közölt összeállításokban szerepelt. Rövid idő múlva írásait – a cenzúra miatt sok részt kihagyva – Szokoly Viktor rendezte három kötetben sajtó alá.²⁷ Az emlékiratok befejező részét Szokoly csak négy évvel később (1871-ben) tudta kiadni ’Eszmék és jellemrajzok az 1848–49. forradalmi eseményeiről és szereplőiről’ címmel.

A Magyar Tudományos Akadémián, melynek levelező tagja volt, a szokásos emlékbeszédet csak a kiegyezés után, 1868-ban mondta el felette Gyulai Pál rendes tag. Méltatva életét és munkásságát, leszögezte, hogy benne „kitűnő írói tehetség lappang... Mindenik munkája inkább becses irodalmi mű, mint tisztán történeti forrás”, bár nem tagadja „történetforrási becsét” sem.²⁸

Tagadhatatlan tény, hogy Mészáros Lázár, az 1848–49. évi szerepéről folyó vita ellenére, tetteivel nemcsak a magyar történelemben, hanem a hadtudomány történetébe és reformkori hadikultúránkba is beírta nevét. Tanulságos életműve bizonyítja, hogy az értékes eredményes szolgálat volt Magyarország átalakítása, fejlődése érdekében.

²⁶ A napló megjelent az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára: Mészáros Lázár törökországi naplója, 1849–1850. Sajtó alá rend.: Ács Tibor. Bp., 1999. Zrínyi. 155, [2] p.

²⁷ Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja: Szokoly Viktor. 1–2. köt. 1848–1849. Pest, 1867.; Eszmék és jellemrajzok az 1848/9. forradalom eseményei- és szereplőiről. Mészáros Lázár kéziratai. Közrebocsátja: Szokoly Viktor. Pest, 1871. Athenaeum. 106 p.

²⁸ Gyulai Pál: Mészáros Lázár. 1868. In: Gyulai Pál: Emlékbeszédek. 2. bőv. kiad. 2. köt. Bp., 1902. Franklin. pp. 4–19.

„HONVÉDELMI SYSTEMÁT FELÁLLÍTANI” – RAKSÁNYI IMRE HADI ERŐRŐL

A temesvári csatában, 1849. augusztus 9-én esett el Raksányi Imre honvédtüzér őrnagy, akinek nevéhez fűződik a hadikultúránkat szolgáló első magyar hadtudományi folyóirat, a *Honvédelmi Szövétnek* kiadása. A magyar eszmétörténetnek, a hadikultúrának és a magyar hadtudomány fejlődéstörténetének nevezetes eseménye első hadtudományi folyóiratunk megjelenése. Önmagában már ez is indokoltá teszi, hogy bemutassuk: a XIX. század első felének méltánytalanul elfelejtett magyar katonai teoretikusát, a magyar hadtudományi irodalom egyik úttörőjét, aki fiatalon életét áldozta a haza szabadságáért.

Raksányi Imre hadtudományi munkássága jól érzékelhetően három fő szakaszra oszlik. E szakaszoknak nem az időtartam a fő meghatározó jegye, hanem az események sűrítettsége, a tettek súlya, valamint írásainak jelentősége.

A reformkorban kifejtett hadtudományi munkássága a leghosszabb időszakot öleli fel és súlyát az adja meg, hogy a magyar katonai szakírók közül egyike az elsőeknek, aki felismeri (1840-ben) Clausewitz 'A háborúról' című művének kiemelkedő értékét, és kísérletet tesz e remek munkában lelt igazságok magyar nyelvre történő „átplántálására”.¹

Az általa kiadott első magyar hadtudományi folyóirattal kapcsolatos tevékenysége 1848 márciusától júliusáig terjed csupán, hadtudományi munkásságának mégis ez a rövid négy hónap a legjelentősebb szakasza. Életének utolsó évében pedig honvéd tüzértisztként, az 1848–49-es szabadságharcban Kosuth, a kormány és a hadügyminiszter megbízásából számos fontos katonai és diplomáciai feladatot hajtott végre.² Raksányi Imrét korai halála megakadályozta abban, hogy hadtudományi munkássága kiteljesedjen, de így, töredékében jelentős, hadikultúránk gyarapító életműve indokolja, hogy megóvjuk a feledéstől.

¹ Életére és reformkori munkálkodására lásd részletesen Ács Tibor: Raksányi Imre hadtudományi munkássága a reformkorban. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 21 (1974) No. 3. pp. 463–493.

² Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatti tevékenységére lásd részletesen: Ács Tibor: Honvédelmi Szövétnek, az első hadtudományi folyóirat, 1848. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 22 (1975) No. 4. pp. 689–720.

Raksányi Imre 1818. május 14-én Orosházán, elszegényedett és értelmi-ségi pályára kényszerült ősi nemesi családban született.³ Anyja a Kossuth Lajossal rokonságban levő Rutkay Judit, apja Raksányi Imre, aki a napóleoni háborúk alatt a huszártiszt, majd 1816-tól az orosházi evangélikus iskola tanítója.⁴ A fiatal Raksányiban a katonai pálya iránti érdeklődést apja keltette fel, és tanulmányait 1834. november 14-én megszakítva, tizennégy esztendőre szolgálatot vállalt a császári-királyi hadsereg tüzérségében. Katonai pályafutásának fontosabb állomásait anyakönyvi és minősítési lapja tartalmazza.

Raksányit Hanner János tüzér toborozta kincstári pénz nélkül az 5. tábori tüzérezredbe altüzérnek.⁵ A tüzérség elit fegyvernem volt, és a szolgálati alkalmasság feltételei sokkal szigorúbbak voltak, mint a gyalogságnál vagy a lovasságnál. A tüzérek toborzása zenészó és minden egyéb ünnepélyes külsőség nélkül történt. Önként jelentkező polgár-gyermekeket, iparosokat, főleg azonban tanulmányaikat félbeszakító egyetemistákat vettek fel (utóbbiak rendszeren szép karriert értek el) – olvasható az egyik hadtörténeti összefoglalóban. „Jó termetű, erős, átlag 171 cm magas egyéneket toboroztak, németül beszélni, olvasni, írni kellett tudniuk. Előszeretettel fogadták még a nőtlenekeket.”⁶ Tiszti rendfokozatot csak az érhetett el, aki a legalacsonyabb rendfokozatnál kezdte és megszerezte a tüzértiszt számára elengedhetetlen ismereteket. A felvétel fő elve volt, hogy csak tehetséges és kifogástalan erkölcsű emberek kerüljenek a tüzérséghez, akiknek származásra való tekintet nélkül köztüzérként kellett a pályájukat kezdeniük.

Raksányi Imre ezeknek a követelményeknek megfelelt, és a tüzérség iránti szeretetből mindent vállalt. 1835. augusztus 1-jén előléptették tüzérnek. Az 5. tábori tüzérezredben 3 évet szolgált. 1837. szeptember 16-án áthelyezték a császári és királyi bombászkár Bécsben állomásozó 3. századába és előléptették bombásznak. A K. K. Bombardier-Korps 3te Compagnie Conduit-Liste für das Jahr 1837, 1838 és 1839-ben található Raksányi Imre személyi adatai és minősítései.⁷ Személyi adataiban két téves bejegyzés van, mert születési helyként Nagy-Becskerek, születési idejeként 1816. május 13-a van feltüntetve.⁸ A minősítési lap szerint vallása evangélikus. Foglalkozása diák.

³ Raksányi Imre születésére vonatkozó orosházi anyakönyvi bejegyzés: 1818, május 14. Gyermekek, neve: Emericus (Imre), Szülők neve: Emericus Raksányi, Juditha Rutkay, Keresztzsülők: Sámuel Folkasházi (a község jegyzője), Elis Márton. Lásd Békés megyei Levéltár. Evangélikus Egyházközség, Orosháza, Vegyes Anyakönyv III. köt. Keresztelés 1811–1825. p. 170. Lásd részletesen a Raksányi család történetét: Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedéki táblákkal. IX. köt. Pest, 1862. Ráth M. pp. 621–629.

⁴ Orosháza. Történeti és statisztikai adatok alapján ismerteti Veres József. Orosháza, 1886. p. 148. (Az egyház néptanítói: 1815. Gráf József, 1816. Raksányi Imre, 1820. Paul Mihály.)

⁵ KA, Wien. K. K. Bombardier-Korps. FAR 3. 1841–50. III. 14/129.

⁶ A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Bp., 1938. Reé L. p. 63.

⁷ KA, Wien. K. K. Bombardier-Korps. 3te Compagnie. Conduit-Liste für das Jahr 1837. 197. lev., uo. 1838. 169. lev., uo. 1839. 149. lev.

⁸ Uo.

Családi állapota nőtlen. Apja foglalkozása: tanító. Magassága 5 láb, 5 hüvelyk, 3 vonás.

Az ismeretlen minősítő tiszt Raksányi személyiségének legfontosabb jegyeit így rajzolta meg: „Jó adottságokkal rendelkezik: jól és gördülékenyen, majdnem tökéletesen ír. Jó eredménnyel tanulmányozta az általános geometriát; tűzérési vázlatokat és helyzeteket jól rajzol. A tűzérési tanulmányokban, ütegállások kiépítésében és a vezénylésben jó. Irányzóként jól alkalmazható. Általános szolgálatban megbízható, nyugodt természetű, rendezett az életmódja, jó házigazda, erkölcsi fogyatékoság nélkül; rendesen öltözködik. Elöljáróival és bajtársaival szemben tisztelettudó, a civilekkel udvarias; beszél németül, magyarul, latinul, rácúl és szlovénül; egészséges.”⁹

A jellemzés alapján tehát a 20 éves Raksányi előtt fényes tűzértiszti pályára állt, de mint anyakönyvi lapjából kitűnik, jövője mégis másként alakult. 1840. október 11-én még előléptetik tizedesnek és más beosztásba helyezik. Egy év múlva, 1841. november 1-jén viszont lemond rendfokozatáról, és 1846. október 31-én elbocsátólevéllel kiválik a bombászkarból.¹⁰ Leszerelésében szerepet játszhatott, hogy nem léptették elő, valamint a tudományos és írói ambíciói, s az előnyösebb polgári állás is csábították.

Raksányi Imre személyiségét és gondolkodásmódját korának eseményei formálták. Életét és tevékenységét nem kis mértékben befolyásolták a reformkori Magyarország lázas politikai harcai, a magyar nyelvújító mozgalom, a tudományos és irodalmi élet pezsgése. Ezek a hatások meghatározóak az éles eszű és tettevagyó Raksányi pályájának már kezdeti szakaszában is. Katonai tanulmányai során a tűzérési ismereteken túlmenően a hadtudomány általános kérdései iránt is érdeklődött. Tanulmányozta az egyetemes és a magyar hadtörténetet, a hadtudomány klasszikusait, a XIX. századi francia, osztrák, német, angol, orosz katonai teoretikusok műveit és a katonai szaklapokat. A hadtörténelem és a hadtudomány rendszeres tanulmányozásának eredményeként elmélyült katonai ismeretekre tett szert, s kifejlődtek benne a kutatói és szakírói tulajdonságok.

Tanulmányai alapján világosan látja, hogy a francia forradalom és a napóleoni háborúk óriási változást idéztek elő a hadviselésben. A hadviselésben bekövetkezett fejlődés hatására viszont lendületet kapott a hadtudományi kérdések elmélyült vizsgálata Európa-szerte, így Magyarországon is. A XIX. század első felében a magyar katonai nyelv és a hadtudomány művelésének kérdése nemzeti ügygá vált, ez a tény nem kis hatást gyakorolt rá. Figyelemmel kísérte az Akadémia és katonatiszt tagjai tevékenységét, mert eredményeik bátorítást és ösztönzést nyújtottak saját tudományos munkájához. Hadtudományi kutatói tevékenységének gyümölcsei korán beértek, 22 éves korá-

⁹ Uo.

¹⁰ KA, Wien. K. K. Bombardier-Korps. FAR 3. 1841–50. III. 14/129.

ban már a nyilvánosság elé léphetett a magyar hadtudomány fejlődéstörténetében nem kis szerepet játszó értekezéseivel és cikkeivel.

Úttörő szerepe van abban, hogy – felismerve Clausewitz és Jomini hadtudományi tanításainak óriási jelentőségét – elsőként vállalkozott magyar nyelvű interpretálásukra, s gondolataikat alkotó módon és egyéni felfogásban tolmácsolja a magyar olvasóknak. Kora változó hadügyét és a hadtudomány számos tételét veszi vizsgálat alá és fejti ki az ezekkel kapcsolatos nézeteit.

Bekapcsolódott a reformokért, az önálló hadseregért, a magyar hadtudományi irodalomért és a katonai szaklapok kiadásáért folyó küzdelembe. A reformkori hadikultúra alapterületeit elemző és gazdagító nézeteit a 'Hadi literatúra', 'Elmefuttatás a hadi erőről', 'Hadi műszótárról', 'Tanulság 1843-ból' című és más írásaiban fejti ki. Ezek a művek azért fontosak, mert a XIX. század első felének egyre gazdagodó magyar hadtudományi irodalmában nem sok olyan katonai szakíróval találkozunk, aki a hadtudomány tárgyáról és ágairól eredeti gondolatokat fejt ki és azokat tudományos rendszerbe foglalja. Jelentősek ezek az írások azért is, mert a későbbiekben az 1848. június 25-én indult 'Honvédelmi Szövetség' cikkeinek magját képezték.¹¹

A Századunk 1840. októberi két számában jelent meg első írása 'Kalászosok a hadtudomány mezején' címmel.¹² Ebben a programadó értekezésben fejti ki nézeteit a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. A szerkesztőség – felismerve az írás értékeit – a folyóirat első oldalán jelenteti meg, s ezt írja: örömmel tapasztaljuk, hogy a szerző olyan „fiatal katona, ki figyelemreméltó dolgokat vesz tárgyalás alá s lapjainkban önként fellép. Öröndetes jele, hogy literatúránk mindinkább tágabb körre terjed ki s mi már csak azon okból sem vetnénk félre a cikket, mivel szerzője benne buzgalmas, s erőt fejtett ki.”¹³

Raksányi értekezésében elsősorban Clausewitznek a háborúról írt műve legfontosabb tételeinek megismertetésére vállalkozott.¹⁴ A fiatal cs. kir. bombász a magyar katonai szakemberek közül az első egyike, aki felismerte e mű jelentőségét. A háborúval kapcsolatos kérdések fejtegetésében – írja 1840-ben megjelent tanulmányában – „...leginkább Clausewitz gondolatfonát követem; akinek e felőli remek munkáját figyelemmel átolvasván, az abban lelt igazságokat ide bármi gyengén átplántálni iparkodám”.¹⁵

Clausewitz alapján részletesen foglalkozik a háborúra való felkészülés jellemzőivel. Az ország háborúra való felkészülésének nagy jelentőséget tulajdonít. Megállapítja, hogy „a kereskedés, víz-szabályozás, csatornák, álló-

¹¹ Honvédelmi Szövetség. Kézikönyvül nyújtva nemzetőröknek és fiatal katonáknak Raksányi Imre által. 1–2. Pozsony, 1848. Belnay. 3 lev., 176 p.; 88 p., 6 t.

¹² Lásd: Századunk 3 (1840) No. 85. (okt. 22.) 673–677. has. és No. 86. (okt. 26.) 685–688. has.

¹³ Századunk 3 (1840) No. 85. (okt. 22.) 673. has.

¹⁴ Clausewitz, Carl von: A háborúról. Ford. és jegyz. ell.: Réczey Ferenc. 1–2. köt. Bp., 1961–1962. Zrínyi. 348, 517 p.

¹⁵ Századunk 3 (1840) No. 85. (okt. 22.) 674. has.

híd és színház” fejlődéséhez kedvező a kor; és a közvélemény országos ügynek tekinti a gazdasági és kulturális fejlődést, de sajnos nem foglalkozik súlyának megfelelően a hadügy kérdéseivel. Ezért követeli a reformkori magyar politikusoktól, hogy „állapodjunk meg egy kissé hadi hátramaradásunk mellett is; kiáltsunk fel, hogy országos dolog, és cselekedjünk. Tízszerezett akarrattal, erővel, gyorsasággal cselekedjünk 1840-ben, midőn (mint mondják) a világ minden zuga történetdús háborút lehel.”¹⁶

Az értekezés egyik legértékesebb része a kor hadtudományának fogalmáról szóló elemzés. Címe: ’A hadtudományról’.¹⁷ Raksányi önállóan határozza meg a hadtudomány tárgyát, területét és funkcióit. A hadtudományt és a hadtudományi irodalmat (a hadi literatúrát) azért tartja fontosnak, mert ez vértel fel a tiszteket mély gondolkodással, hiszen „a katonai tudat igen messze van a közönségesen olly szembeszúró, beszédes tudákosságtól”. Nagyra értékeli a XIX. század első felének hadtudományi kutatóit, elsősorban Jominit és Clausewitzet, akik mélyrehatóan vizsgálták a francia forradalmi és napóleoni háborúk tanulságait. Cikkéből kiderül, hogy noha támaszkodott műveikre,¹⁸ nem fogadja el a hadtudományról vallott felfogásukat: „A hadtudomány gyakorlati tapasztalatok összege, melyekből a hadtörténetek minden fordulatjára némi sínórmérték, theoria képezé magát”.

A továbbiakban rámutat a háború bonyolultságára, a hadműveletek során előforduló váratlan eseményekre, amikor a hadvezérnek, a katonai vezetőnek „általános, szoros tudományokból eredt theoriára van szüksége”. A hadtudományban „lehet ugyan minden egyes esetben a történetdőlnek némi valószínűségét kitapogatni; de ez a fentemlített hadi elmeél dolga, mellyet szinte egyetlen theoriául lehetne kitűzni. Mert noha több próba tétetett már a hadtudomány szoros, rendszeres előadására, mi végett különös mesterség, művészetten nevét nyeré: de ezen abstractismus és systematisálás mindig magától összedült. Legtöbb, mi a háborúról írható, az úgy nevezett hadtudomány tenni képes, csak abból áll, hogy a leendő bajnokot a hadi körülményekkel előre kissé megismerteti, hogy aztán elmeéle szabadon kifejlődhessék. Ha a hadtudományt tágasabb értelemben vesszük, akkor mindannak ismerete tartozik hozzá, mi a háborúban akár cselekvőleg akár szenvedőleg előfordul.”¹⁹

¹⁶ Uo. 674. has.

¹⁷ Századunk 7 (1844) No. 84. (okt. 22.) 659. has.

¹⁸ Jomini elődeinél mélyebb meghatározását adja a hadtudománynak, de azt a hadművészetel azonosította és a két szót egyenértékű fogalomként használta. A hadművészetet hat ágra osztotta fel: a háború politikájára, a hadászatra, az ütközetek és a harcok felsőbb harcászatára, logisztikára, a műszaki művészetre és az elemi harcászatra. Clausewitz ’A háború elméleté’-ben, azt a következtetést vonja le, hogy a hadügynek nem lehet pozitív tudománya, a katonai elméletnek csak a kérdések vizsgálatára kell szorítkoznia, de nem válhat tanná. Az a véleménye, hogy a hadművészet elnevezés helyénvalóbb, mint a hadtudomány, mert a művészetben az alkotás és a teremtés az uralkodó, a tudományban viszont a kutatás és az ismeret. A hadügyben nem a tudomány, hanem a művészet az uralkodó.

¹⁹ Századunk 7 (1844) No. 86. (okt. 26.) 685. has.

Raksányinak a hadtudományról vallott meghatározását eredetinek kell tekintenünk a clausewitzi tanítás érezhető hatása ellenére is; nézetének önállóságát erősíti a segédtudományok és a harc kimenetelét befolyásoló tényezők jelentőségének a felismerése is. „A földszínnel csak kettőt lehet tenni a háborúban – írja –, azt, miként van, haszonra fordítani, vagy pedig rajta némi változásokat végbe vinni: Ez okból az e felőli tudományok is kétfelé oszlanak: az ismeretiségiekre (Terrainlehre, Geographie) és azokra, melyek építeni tanítanak (Fortification; Pionnier-Pontonierdienst, Batteriebau, Sapeur-, Mineurkunst).”

A haditechnikáról találóan jegyzi meg, hogy „A most használatban lévő anyagi erő, a tűzpor és lövegek készítése, vagy az azokkal, kivált a nehéz lövegekkel élés is, mélyebb mathematicai és természettani jártasságot kíván”.²⁰

A hadtudománynak azokat a területeit is részletesen megvizsgálja, melyek szorosan kapcsolódnak a hadsereg tevékenységéhez, a „cselekvő erő”-höz, az emberekhez. A hadikultúra egyik alappillére, a hadtudomány különböző ágainak létjogosultságát és szükségességét a következőkkel indokolja:

„Midőn nagy embermennyiség azon célból áll egy tömegbe, hogy hasonló tömeget lefegyverezzen, semmivé tegyen, következőre van okvetlen szüksége:

1. Mindenek felett áll a vezér, kinek értelme és akaratja alá magát az egész aláveti... Tudományok, melyek e vezér cselekvésmódjának tanácsot adnak, a strategia és tactica, amaz a küzdhely meghatározására, ez pedig magára a küzdésre tanítván őt. Strategia tehát és tactica a tulajdonképi hadi tudományok, magokban a munkálkodási tant foglalók, nagy és kis téren, az ellenességgel érintkezvén...

2. Mivel pedig a vezér átlátása az igazgatás roppant mezején nem elegendő, különös segédekre, szállásmesterekre (Quartiermeister) van szüksége, kik a had hollétét; a megyéket, szállásokat, táborokat, tanyákat részletességgel kijelölik, s a cselekedendőket közelebből elrendelik. Ezen igen fontos személyeké kiváltképen a legelől említett színismeret, hadi geographit, s a tábornoktan (Generalstabswissenschaft).

3. A sereg ápolásától, fizetésétől és ruházatától függ többnyire annak erkölcsi ereje és haszonvehetősége. A seregkormányzás ezen administratív s képzettnél nehezebb része is különös, nem viaskodó hatóságokra bízatik, melyek cselekvésmódjokat különös; vagy kötetekre felrúgó szabályaikból merítik (Kriegscommissariat, Verpflegs, Oeconomiewesen).

4. Hogy végre az egész emberösszeg magától fel ne bomoljon, egyes részei erkölcsi összekapcsolására, törvényre van szükség és fenytékre, mely az egyesnek korlátlan munkálkodásrai hajlandóságát megzabolázza, a kitérésüket, elmulasztásokat megbüntesse, a hadseregnek politicai összekötését az ország többi polgáraival fentartsa, szóval mindent, mi társasági viszonynak

²⁰ Uo. 686. has.

nevezhető s a fővezér hatalma alá esik, elhatározzon. Sinórmértékül a hadi törvények szolgálnak.”

Raksányi a hadtudomány fenti ágainak felsorolása és jellemzése után rámutat arra, hogy a „hadtörténetírás is a hadtudomány egyik ága és, legfőbb forrása... a hadfias tudásnak szinte második fele”.²¹

Nemcsak meghatározza a hadikultúra keretébe tartozó hadtudomány fogalmát, ágait, szerepét és jelentőségét, hanem vizsgálat tárgyává teszi ezek magyarországi helyzetét is: „Szinte beleszédül fejem – írta –, ha a hadtudomány mezejének átnyargalása után a mi ebbeli állapotunkra tekintek. Nálunk a legkiválóbb hadi tárgyak még névről is csak ígén ritkán ismervék, s a leg-
elemibb dolgokról, az ágyúkról és röppentyűkről (Raketen), a legvisszásabb fogalmak cikáznak az országon szerte szét. Ez annál csodálatosabb, mivel-hogy népünkben – még nincs egészen gyökerestül kiirtva azon bajvívási szellem, melly hajdan olly szépen gyümölcsözött.”

Szomorú képet fest a honi hadtudomány 1840-es helyzetéről és a helytelen hadtudományi fogalmak elterjedéséről. Felismerte, hogy ez az aggasztó jelenség mindenképpen az önálló hadsereg hiányának köszönhető. Bírálja azt a nézetet, amely lebecsüli a hadtudományt, melynek jelentőségét méltatva ezeket írta: „De annál sajnálatosabb azon tünemény, hogy mi nálunk is ... a hadfiak és hadi tudományok becsét megcsökkenteni iparkodnak ... Nekünk korunkhoz kell magunkat alkalmaznunk... A hadtudománynak tehát elegendő pozitív, a korra nem tekintő értéke is van.”

Úgy véli, hogy a hadtudománynak fontos szerepe van az emberi ismeretek rendszerében, a hadikultúrában és ezért „a legszorosabb philosophnak sem válnék talán szégyenére, azt, bármi egyéb emberi ismeretkint ajánlani”. Cikkének befejező részében több, figyelemre méltó gondolatot vet fel a magyar hadikultúra alapját képező hadtudomány elmaradottságának okairól és a legsürgősebb tennivalókról. Szerinte a hadtudomány fejletlensége mindenekelőtt abból fakad, hogy nem folyik magyar tisztképzés. A tisztiiskolák a hadtudományi ismeretek átadásának legfőbb eszközei, de „Honunkban annak terjesztésére egyetlen egy intézet, a Ludovicaeum létezik, s az is már olly sok évek óta még alig bölcsőjében”.

Kifejti, hogy a hadtudomány művelésében, a hadikultúra gyarapításában és terjesztésben nagy szerepe lenne az Akadémiának. Kritikusan szól arról, hogy hadtudomány fejlesztésével és kutatásával kapcsolatban „az académia részéről is néha egy pár biztató szó” elhangzik, de ennél több nemigen. Ennek az az oka, hogy az Akadémián belül a hadtudomány nem képez egy külön osztályt, „holott fontossága, becse és kiterjedése még egy illy académiát érdemelne”.

Nem tartja elegendőnek a hadtudományi kutatómunkával foglalkozó akadémiai tagok számát, és megállapítja: „Az egynéhány académiai tag roppant

²¹ Uo. 687. has.

vállalat kivitelére, sőt még tökéletes műszótár szerzésére is, alig lehet elegendő”. Ennél a megállapításnál utal arra, hogy az 1834-ben kiadott Mathematikai műszótár katonai szakkifejezései közül nem egynek németről magyarra fordítása nem lett túl sikeres.

Raksányi szerint egy tökéletes hadi műszótár elkészítésére minden arra alkalmas szakembert be kell vonni, és a katonai nyelvújító tevékenységre „az egész hadseregben több erre alkalmas... férfiú” található, s a hadtudománnyal és a magyar katonai nyelvvel foglalkozók munkájának összefogására az Akadémia hivatott. Cikkét a magyar reformtörekvések körébe tartozó és a magyar hadikultúrát és hadügyet előre mozdító fontos tanulsággal fejezi be; „...elég legyen itt azt óhajtanom, vajha a hadi könyvek bár mi módon gyors és olcsó magyar kijövele nemzetemben a hadi ismereteket is minél előbb annyira otthonosítaná, minő otthonosak benne a hadi erények magjai”.²²

Tanulmánya – annak ellenére, hogy bőven merített Clausewitz művéből, sőt írásának bizonyos részei kompilációként hatnak – kitűnik friss hangvételével, az adatok és kérdések újszerű csoportosításával, a hadikultúra fontos összetevőinek a háború, a hadsereg és a hadtudomány összefüggéseinek feltárásával. Emellett elemzése a korabeli magyar hadikultúra és hadtudomány helyzetéről, problémáiról és feladatairól eredeti, s külön figyelmet érdemel az a felelősségérzet, amellyel a magyar katonai nyelvújítást szorgalmazza.²³

Értekezésében számos jól kigondolt magyar szó vagy szóalkotási törekvés található, mint például hadtudomány, háború, hadi hatalom, hadakozó fél, hadi eszközök, hadviselés, hadakozó erő, haditér, hadi erény, hadi esemény, hadi lángész, hadi szellem, hadi munkálkodás, hadvezér, hadi elmeél, hadi történetírás, katona, katonai tudat, katonai felvétel, katonai tehetség, fegyver, löveg, parancsnok, főparancsnok, tábornagy, legöldöklőbb tüzelés stb.; de előfordulnak ma már teljesen elavult szóalkotások is (például a menőr, a járőr helyett).

Értekezésének utolsó mondatában, felismerve a hadtudományi irodalom szerepét és jelentőségét a hadikultúra fejlesztéséért, a reformokért folyó harcban, síkra száll a magyar katonai könyvkiadás megteremtéséért és fejlesztéséért.

Első cikkének mondanivalóját, de elsősorban a zárómondataiban kifejtett gondolatát folytatja a Tudománytár 1841-es számaiban három részben megjelent, 'Hadi literatura' című terjedelmes összeállításában, amelyben áttekintést adott a hadtudományi irodalom egészéről.²⁴ Raksányi a 'Militäir Conversations-Lexicon' után, abból merítve ismeretei javarészét, összeállította a ko-

²² Uo. 687–688. has.

²³ Raksányi Imre 1840-től folytatott katonai nyelvújító tevékenységét az eddigi feldolgozások nem tárták fel. Megállapításunkat igazolja Terestyéni Ferenc: Az állami élet nyelve. III. A katonai nyelv fejlődése. In: Nyelvünk a reformkorban. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Pais Dezső. Bp., 1955. Akadémiai. pp. 129–164.

²⁴ Lásd Tudománytár. Értekezések. Új folyam 10 (1841) No. 7. pp. 28–45, No. 8. pp. 103–118, No. 9. pp. 157–162.

rabeli hadtudományi irodalom bibliográfiáját. Ez az értekezés ugyan névtelenül jelent meg, de stílusa és szóhasználata, mondanivalója és szerkezete első cikkével azonos jegyeket, ismérveket tartalmaz, így szerzősége erősen valószínű, amire egy későbbi írásában maga is utal.²⁵

Hadtudományi nézeteinek fejlődésében kiemelkedő állomást jelentő értekezése, 1842-ben jelent meg, az 'Elmefuttatás a hadi erőről'.²⁶ Írása az egyetemes és a hazai hadikultúra jelentős problémáját vizsgálta. Írása a polgári forradalmak nemzetőrséggel kapcsolatos tanulságait figyelembe véve, határozott politikai megfontolásból készült, és azt az utat kereste, amelyen haladva a függőség körülményei között meg lehetne teremteni az önálló nemzeti hadsereg és a magyar katonai erő kifejlődésének feltételeit.

Fejtegetésében azt tűzte ki célul, hogy elméletileg tisztázza, mit kell érteni a hadi erőn, az ország hadi hatalmán, vagyis az állam katonai erején. Az állam katonai ereje, a „hadi erő”, az állam más államok elleni hadviselési képességének az a foka, amelyet az adott gazdasági és politikai rendszerben a társadalom anyagi és szellemi erőinek maximális megfeszítésével elérni képes. Nézete szerint a társadalmi fejlődés és a hadi erő fejlődése is több síkon folyik, az erkölcsi, a testi és az értelmi szférák összefüggnek egymással, és valamennyi szférát az értelmi fejlődés határozza meg.

A Századunk két, 1842-es februári számában megjelent tanulmányának megírására a közvetlen ösztönzést a hazai hadikultúra haladásának egy jelentős híre adta. „Ezen értekezésre azon hír nyújtott alkalmat – írta –, hogy Győr megyében legújabbán a nemzeti őrsereg felállítása indítványoztatott, s az indítvány taglalása jövő közgyűlésre halasztatott; a dolog érdekében fekszik tehát, hogy a nyilvánosságon még ezen gyűlés előtt megjelenjen.”²⁷

Az értekezés kezdő soraiban a természeti erők szimbolikus felhasználásával érzékelteti: „Lassú, de magasztos mozgalomban halad nemzeti kifejlődésünk óriás folyama...”²⁸ A „nemzeti szellem”, a magyar függetlenségi és reformtörekvések jelzése mellett részletesen kifejti, milyen tudati indítékok vezették a hadi erő elmélyült és sokoldalú elemzésére. A hadi erő vizsgálatát az emberi tevékenység testi, erkölcsi és értelmi erejének felvázolásával kezdi, s leszögezi, hogy az emberi cselekvés, amely testi, erkölcsi és értelmi erő, mozgatórugóit az eszmei, értelmi hajtóerőkben látja.²⁹ Ezt a nézetét kiterjeszti a társadalomra is, de kifejti, hogy nemcsak a természetben, hanem a társadalomban is küzdelem folyik; „az egész mindenség ezer meg ezer actiója és

²⁵ Lásd: 1848. március 25-én kelt előzetes bemutató röpirvet: Honvédelmi Szövetnek. Kiadja több katona közremunkálásával Raksányi Imre volt cs. kir. bombavető. Pozsony, 1848. 18 p.

²⁶ Lásd: Századunk 5 (1842) No. 15. (febr. 21.) 117–120. has. és No. 16. (febr. 24.) 127–132. has.

²⁷ Századunk 5 (1842) No. 15. (febr. 21.) 117. has.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo. 117–118. has.

reactiója örök harcban van egymással. Az ember ebben kivételt nem tehet, nincs, ki valamivel ne tusakodnék.”³⁰

Érdemes idéznünk az ország gazdasági-technikai potenciálja, Raksányi által megfogalmazott definícióját:

„Országának anyagi vagyis testi ereje véleményem szerint:

1. Egészséges, dologra termett nép, a testi jólét középfokán...
2. Erős és sok munkatevő állat, szép marha, gyors és tartós lovak.
3. Folyóvizek, mert ezek is dolgoznak, kivált ha már szabályozvák és hajózhatók, nagyerejű gépeket hajtanak, roppant terhet szállítanak.
4. Alkalom, a szél erejét is szolgálatba fogni, azaz tengerpart.
5. Erőművek, melyekhez különös természetű erőket vésnek, p. o. gőz, lőpor, s. a. t.

6. Olly tárgyak, melyek a rontó erők megzabolázására szolgálnak, u. m. áradás elleni gátak, menykőhárítók, várak, erős bércecs határok s. a. t.

7. Olly tárgyak, melyek magoktól még ugyan erőt ki nem fejtenek, de a legtöbb fentebbi erők forrásai, lakhelyei, u. m. termékeny föld, erdők, ásványok, kivált pénz s. a. t.”³¹

Az erkölcsi tényező szerinte a következő: „Itt is leghatalmasab azon indítók, hogy a hon maga szereti magát, vagyis az egész mindattól, ki szeretni tud, azaz minden embertől, szerettetik. Az ország erkölcsi erejének egész lényét tehát a »honszeretet« szóba lehet foglalni. Ez azon arany edény, melyben a legfelségesb erények foglalnak, melyből, mint megszorított gőz, csodálatosan működik a nemzeti ipar, de mind azon bomba is, melyben az ellenségre nézve olly szörnyű erő rejtőzik.”³² Álláspontja szerint az erkölcsi erő állapotától nagyban függ az ország ereje, azt növeli vagy csökkenti.

Nagy jelentőséget tulajdonít az értelmi erő szerepének a hadi erő kialakításában. Meghatározása szerint az értelmi erő fontossága a következőkben foglalható össze: „Az országos értelmi súly; azaz nagyszámú, valóban tudós polgár megléte, különösen azáltal, hogy az országlást és törvényezést a lehetőségig a mindenkiben érzett vagy legalább sejdített igazság elveivel összekapcsolja, mindenkiben jobban felébreszti a kormány, törvényhatóságok és egyéb közintézetek iránti jóváhagyást, szül buzgalmat és honszeretetet.”³³

Kimutatja azt is, hogy a különböző tényezők között szoros kapcsolat van és az egyik hat a másikra. „Testi, erkölcsi, értelmi erő a honi összes erő factorai, úgyhogy csak egyikének megnagyobbodásával is már az egész productum nagyobbodik.”³⁴

Ezeket a tényezőket abból a célból mutatta be, hogy az olvasó jobban

³⁰ Uo. 119. has.

³¹ Uo. 119–120. has.

³² Uo. 127. has.

³³ Uo. 128. has.

³⁴ Uo.

megértse az adott ország hadi erejével kapcsolatos nézetét. A hadi erő általa definiált fogalma az ország katonai erejére utal. Szerinte „az országos erő általános fogalmából a hadi erő különös fogalmába” a következő erő-összetevők szivárognak át.

„Az anyagi, azaz »testi erőkből«:

1. A lakosság azon része, melly a hadi foglalatosságra alkalmas, t. i. az erős és egészséges férfiak, ha szükség kívánja, mindegyik.

2. Az országban levő lovak, ha kell mind.

3. Gépek, u. m. fegyverek és ágyúk, löszereikkel, társzekerek, hajók.

4. A háború helyévé vált tartomány földszíne, utai, folyói, hegyei, várai, takarmánya, termékei.

5. Főképen pénz.

Az erkölcsi erőkből: honszeretet pánczéjával körüledett bátorság és állandóság. Elég.

Az értelmiekből: a hadi tudományok. Annak tudása, hol és hogy kell a gépeket, fegyvereket, löszereket előállítani, készíteni; hogy a föld területét a teendő könnyebb tervezésére rajzba felvenni, hogy építeni vagy összerontani rajta erősítvényeket; minő rendet vezetni a számtalan emésztő ember és állat élelmezésében és ruházásában... Annak tudása, minő törvényeket kell felállítani és szigorúan kezelni..., hogy fentartani a nagy tömeg harczszomját... Annak tudása, minő alakot kelljen a tömérdek eleven gépnek adni, hogy az élén álló akaratja szerint halasztás nélkül mozoghasson, hogy a gép súrlódása minimum legyen, s akármikor lehessen az erők maximumát kifejteni; mint kelljen használni az időt és tért...; szóval, mind a felett rendelkezni, mit tegyen ember, mit ló, mit gép ereje, csata előtt, közben és utána.”³⁵

Raksányi vizsgálat alá vette a hadikultúra fő területét képező hadi erővel kapcsolatos korabeli nézeteket, és ezekre válaszolva azt követelte, hogy arról vitatkozzanak, „mikép kelljen a nemzet egész életerejét... a honvédelemre elkészíteni, minő módosítást, irányt adni neki, hogy midőn az egésznek függetlensége, boldogsága forog veszedelemben, az egész erő is működjék annak elhárítására”.³⁶ Értékelése szerint „katonai értelmi súlyunk = 0”, és ezen kellene változtatni, mert a korabeli viszonyok között ez jelentené az első lépést az önálló hadügy megteremtése felé. Ez a koncepciója lényegében a liberális nemesség, a reformellenzék elképzeléseit foglalta magában.

A hadi erővel kapcsolatos elmefuttatásának zárómondataiban is ezeket fejtette ki, amikor megállapította: „A testi erő és bátorság, mint a hadi erő két alsó alkotó része, kisebb nagyobb mértékben minden polgárunkban lakik; nem emberhez, polgárhoz illő e tehát, hogy a felső, az értelmi részből is legyen benne annyi, mennyi beléje fér? Miből egyenesen az következik, hogy a hadtudományt népszerűleg kell előbb terjesztenünk. Honvédelmi systémát

³⁵ Uo. 129–130. has.

³⁶ Uo. 132. has.

felállítani, s a felett okoskodni, álló vagy nemzeti őrsereg alkotása alkalmasabb e nemzetünkre – mert egyikre ez; másokra amaz szabható jobb sikerrel... Majd, ha nemzet általános értelmébe a hadi értelem is befészkelte – mi jó intézkedésünk mellett valóban igen rövid idő alatt történhet – a nemzet maga fog nyilatkozni, minő systema kell neki. E tárgyban a kormány vagy a képviselők épen ezért, hogy ha már tenni kell, a lehető legjobbat tegyék, a nemzet nyilatkozandott általános akaratja nélkül, vagy épen ellen, bizonyára soha tenni nem fognak.

Igénytelen véleményem tehát oda járul: jobb volna előbb a dolog velejére gondunkat fordítanunk, mint formájára; a külföldi érthetlen, drága, ritka hadi könyveket, hol úgyszólván már minden ki van merítve, honosítás által értelmesekké, olcsókká s szinte mindenkézen foroghatókká tennünk előbb, mielőtt honvédelmi rendszert hoznánk létre. Nincs még nyakunkon az ellenség, s olly hamar nem is lesz; egy pár évvel lassabb haladás e tekintetben inkább használ, mint árt.”³⁷

’Elme futtatás a hadi erőről’ című értekezése abból a szempontból nagy jelentőségű, hogy a magyar hadtudományi irodalomban sajátos megközelítésben tárgyalja a hadi erő leglényegesebb elemeit. A hazai hadikultúra fejlesztése érdekében felvázolta azokat a legfontosabb alapelveket, melyek szerint a „honvédelmi systémát felállítani” lehetséges. Az értekezés ezenkívül képet ad a szerző ideológiai és politikai gondolkodásának igen fontos elemeiről, és arról a következetes törekvéséről, hogy a magyar nyelvű hadtudományi irodalom jelentőségének megfelelő helyet kapjon a reformkori Magyarország politikai, tudományos és nyelvújító mozgalmaiban, s a hadikultúrában.

Értekezésének zárogondolata annak a felismerése, hogy nyelvünk betöltheti a polgári fejlődésben és a hadikultúrában reá váró szerepet, mert a feledésbe merült szókincs és kifejezőképesség felújításával, új szavak alkotásával alkalmassá vált polgári gondolatok, eszmék, érzelmek és a hadi műveltség hordozására. A megújított magyar nyelv mind szélesebb tömegek kincsévé vált a kor íróinak tolla nyomán. De Raksányi rámutatott arra a sajnálatos tényre is, hogy a katonai műszavak magyarosítása, felújítása és új szavak alkotása terén nagy az elmaradás.

A helyes magyar katonai kifejezések problémája napjainkban élénk vita tárgyát képezi. A XIX. század negyvenes éveinek elején a magyar katonai nyelv hasonló, sőt bizonyos vonatkozásban még nagyobb méretű megújítása folyt. Ezért tanulságos számunkra Raksányi Imre ’Hadi műszótárról. (Kiss Károly m. t. társasági r. taghoz)’ című – a Századunk 1843. február 27-i számát szinte teljesen kitöltő –, s a magyar katonai nyelv fejlődéstörténete szempontjából is jelentős levele.³⁸ A levél soraiból kitűnik az aggodás a magyar

³⁷ Uo.

³⁸ Századunk 6 (1843) No. 17. (febr. 27.) 129–136. has.

katonai nyelv elmaradottságáért, és tenni akarás a hadtudomány magyar nyelven való művelése előtt álló akadályok elhárítása érdekében.

Értékeli a reformmozgalom eddig elért eredményeit, és leszögezi: „És sok szép történt már nemzetülésünk, átalakulásunk ügyében, több még történetben van... egyedül a hadi dolgok azok, melyekről nemzeti és nemzetiségi szempontból még csak eszmélni sem akarunk.”³⁹

Ezután szenvedélyes hangon bírálta a hadtudomány elmaradását, és felsorolta azokat a körülményeket, amelyek miatt ez a helyzet bekövetkezett. Úgy értékeli, hogy a magyar politikai és tudományos körök nem foglalkoztak súlyának megfelelően a honvédelem és a hadtudomány fejlesztésének igen fontos kérdéseivel. Az a véleménye, hogy a reformokért folyó harcot ki kell terjeszteni a hadügy területére is.

Levele befejező részének igen értékes gondolatai tovább gazdagítják a teoretikusi tevékenységéről kialakított képet és abból kitűnik, hogy nemcsak felismerni képes, hanem meg is tudja határozni a megoldás útját. Ennek bizonyítására idézzük levelének befejező sorait:

„Mert a hadi tudományok nem olyan tudományok, melyek, mint az orvosi-, vegytani-, fűvészetiek s más hasonló, csak kisebb számú tudósok szükségai. A honvédelem mindenkinek, nagyobb kisebb mértékben, kötelességen járó mestersége; tehát a haditudományok is közkiterjedésűek legyenek. Azért a magyar hadi műnyelvnek nem szabad rögtönzött, éretlen, idegen sámrá vert szüleménynek lennie... A magyar hadi műnyelvnek és tudománynak gyökeresen nemzetinek, szépnek, és vonzónak kell lennie, melynek a nemzet megörüljön, azt szívesen magáénak fogadja s híven ápolja kebelében. – De ki fog nekünk ilyen hadi műnyelvet, ilyen hadi tudományt készíteni?...

Ha pénzes ember volnék, minden tárgyat érthetőleg és kimerítve írnék körül; e magyarázataimat kinyomatva hírlapjaink mintegy 10.000 olvasói közt szórnam el, a hírlapokhoz szokásos melléklés által; mert hogy olyan kis fontosságú iromány lapjaink polémái mellett a hasábokon helyt nyerhessen, azt józan ésszel remélni sem lehet! És minden magyarázatomhoz odaírnám: »a legjobb szó feltalálója kap ennyi meg ennyi aranyat!« Fogadok, e csekélység számos nyelvtudósnak közremunkáló hazafiságát fölélesztené.”⁴⁰

Úgy gondoljuk, nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a 25 éves Raksányi Imre a XIX. század első felének kevés számú magyar katonai szakírói, nyelvújítói közül is kiemelkedett.

A Habsburg-uralom és támogatói különösen a független magyar hadügy alapjainak megteremtését célzó reformtörekvések elé gördítettek nagy akadályokat. Raksányi 1844 elején megjelent 'Tanulság 1843-ból' című cikké-

³⁹ Uo. 130. has.

⁴⁰ Uo. 135–136. has.

ben arra hívta fel a figyelmet, hogy lehetőség nyílt az önálló fegyveres erő kereteinek megteremtésére.⁴¹

*

Előre megjósolja, hogy az ország a függetlenségért folyó küzdelemben csataterérré fog változni. „Ég ne adja – írja –, de vérző hadak pályatere e hon ismét lehet. Virrasztani kell!”⁴² Követeli és sürgeti a Habsburg elnyomás körülményei között meglevő lehetőségek kihasználását az önálló magyar hadügy valamilyen formában való megteremtésére.

Raksányit nagyon leverte, midőn azt kellett tapasztalnia, hogy javaslatai, az 1843–44-es országgyűlésen nem aratnak sikert. Ezt írja keserűen: „főnebbi javaslatomat a ki olvasta is, gúnymosolylyal fogadta”.⁴³

Ugyanebben az esztendőben megír egy válasziratot, melyben – Kisfaludy Sándor hasonló tartalmú írását támogatva – tiltakozik a Ludovika Katonai Akadémiának (Ludoviceum) polytechnikummá való átalakítása ellen. Nem bírta elviselni azt a gondolatot, hogy „a leendő katonai kiseddóvó intézetet is eltörlik”. Hangoztatja, hogy „a Ludovicaeum, tőkéje a hadi értelmesség meghonosítására lévén szentelve, azt hadtudományi könyvek népszerű kiadására lehet és kell felhasználni”. Ez a cikke azonban sajnos – Kisfaludy Sándor értékezésével egyetemben – a cenzúra, a „legyőzhetetlen akadályok” miatt nem látott napvilágot.⁴⁴

1844-ben életének és hadtudományi munkásságának egyik jelentős állomáshoz érkezett el, amelyet szerényen így értékel: Még újságírói „minőségem előtt különféle czikkek jelentek meg tőlem a Tudománytárban és a Századunkban, melyekkel azonban valami különös hatást előidézni nem sikerült”.⁴⁵

Pályája a hadseregből történt kiválása után ellentmondásosan alakult. Megélhetési gondjai miatt az újságírói foglalkozást választja, és saját szavaival élve, „a magyar napi sajtónak” lett „egyik ismeretlen ugyan, de fáradhatatlan közlegénye”.⁴⁶ Az újságírói állásnak azonban az az ára, hogy a konzervatívoknak a táborához csatlakozik. 1844 júliusától 1848 júniusáig a Széchenyi eszméjét is hirdető, de a Habsburgokkal való együttműködést szorgalmazó konzervatív párt vezérlapjánál, a Pozsonyban megjelenő Budapesti Híradónál helyezkedik el.

Ezt a lépését és az újságnál végzett fizetett tevékenységét 1848. március 25-i röpiratában a következőkkel indokolta:

⁴¹ Lásd: Századunk 7 (1844) No. 1. (jan. 4.) 5–8. has. és No. 2. (jan. 7.) 9–15. has.

⁴² Uo. No. 2. (jan. 7.) 12. has.

⁴³ Raksányi id. röpirata p. 11.

⁴⁴ Uo. pp. 11–12.

⁴⁵ Uo. p. 5.

⁴⁶ Uo. p. 3.

„Mi tagadás benne, a Budapesti Híradó keletkezte óta mai napig e lap »Külföld« rovatának írója valék. Tisztem a világ napi eseményeinek feljegyzetése volt, s eddigi olvasóim tudják, hogy abban részrehajlatlanul s tán nem alkalmatlanul jártam el. Egyéb iránt bármi volna politikai véleményem, az tisztán tudományos vállalatomra sem jó, sem rossz befolyással nem lehetne.”⁴⁷

Ezek az önigazolásul szolgáló szavak ellenére a Budapesti Híradónál eltöltött közel négy év nem maradt hatás nélkül hadtudományi szakírói tevékenységére. Aki a Budapesti Híradó számaiban tallózik, megláthatja, hogy a „Külföld rovat” előkelő helyet foglal el az újságban és Raksányi nemcsak feljegyezte az eseményeket, hanem jól szerkesztette és kommentálta is azokat. Az is igaz, hogy a világ eseményeivel való foglalkozás tágította látókörét és fejlesztette írói készségét.

A rovatot olvasva szembetűnik, hogy jól gyümölcsöztette hadtudományi ismereteit. Újságíróskodásának négy esztendeje alatt előszeretettel emelte ki a világ eseményei közül a katonai vonatkozásúakat. Írásai között számos érdekes, tömör hadtudományi leírást, katonai és katonapolitikai elemzést találunk.⁴⁸ Példaképp megemlíthetjük az általa élénk figyelemmel kísért, 1830 óta folyó francia–algériai kis háborút, s Bugeaud francia marsall Isly melletti 1844. augusztus 14-i győzelmes csatájáról adott rövid történeti leírását, mely után megállapítja: a szakértőknek igen érdekes lehet majd tanulmányozása.⁴⁹

Ég a vágytól, hogy újságírói tevékenysége mellett tovább munkálkodhassék a magyar hadtudomány és a katonai szakirodalom megteremtésében és fejlesztésében. Ebben az időben hadtudományi szakírói és újságírói tevékenysége alapján már ismerik őt, a közvélemény már számon tartja. 1846-ban megjelenik egy kiadvány, amely a közéletben szereplők születésnapját közli, ennek 50. oldalán olvashatjuk: „Május 13-dikán..., 1818. Orosházán, Békés vármegyében, Raksányi Imre író”.⁵⁰ 1847-ben írta, hogy az illetékes bécsi hivatalnál „előleges lépéseket tettünk, hogy ha a magyar kormánytól egy hadtudományi lap megindítására engedelmet nyernénk, azt a főhatalmukkal megerősíteni kegyelmeskedjenek. Az az elnyomottságnak leglázítóbb oldala, hogy képmutatókká teszi s mintegy kiforgatja formájából az embereket, A benyújtott programban saskörmökkel fojtám meg keblemben minden moccnását a hazaszeretet gerjedelmének, és én is tisztán birodalmi érdekeknek ajánlám szolgálataimat. S e szörnyű önmegtagadásnak mi lett a sikere? Az, hogy mint valami pártütőket utasítottak el bennünket, mivel magyar hadiro-

⁴⁷ Uo. pp. 4–5.

⁴⁸ Lásd: a Budapesti Híradó, 1844. évi első évfolyamának első számától (júl. 2.) az 1848. év utolsó, 888. számáig (júl. 15.)

⁴⁹ Budapesti Híradó 1 (1844) No. 34. (szept. 13.) p. 185.

⁵⁰ Ponori Thewrewk József: [Hongyülési emlény.] Magyarok születésnapjai. Második közlés, a multat és jelentet illető. Pozsonyban, 1846. Schmid Antal. p. 50.

dalmat rebesgetni merészkedénk.”⁵¹ Az általa elképzelt ’Szövétnek’ című hadtudományi folyóirat kiadási kísérlete tehát akkor nem járt sikerrel.

A polgári forradalom kitörésével lezárult életének és hadtudományi munkásságának első szakasza. Értekezéseivel komoly érdemeket szerzett a magyar nyelvű hadtudományi irodalom gazdagításában, valamint a katonai szak-sajtó és hadi műszavak megteremtéséért folyó harcban.

E munkásságának egyenes következménye volt, hogy a polgári forradalom győzelme után, 1848. március 25-én bejelenti az első magyar hadtudományi folyóirat – a Honvédelmi Szövétnek – megindítását, melynek első száma 1848. június 25-én látott napvilágot,⁵² amelyet bemutató ív, majd próbaszám követett.⁵³

A polgári forradalom győzelmét követő napokban sok röpiratban tallózhatott az olvasó, március végén azonban a katonai kérdések iránt érdeklődnek feltűnhetett egy 1848. március 25-i pozsonyi keltezésű, felhívást és ismertetőt tartalmazó röpirat, amelynek a címlapján a következő volt olvasható:

’Honvédelmi Szövétnek. Kiadja több katona közremunkálásával Raksányi Imre, volt cs. kir. bombavető. Pozsony, 1848.’

Ebben a röpiratban fogalmazta meg lapja programját, kiadásának okait és az elérendő célokat. A címmel is jelzi az olvasónak, hogy a folyóirat a szövétnek, vagyis a fáklya, a fény, a világosság szerepét kívánja majd betölteni a honvédelem és hadtudomány kérdéseinek népszerűsítésében.

„Itt az ideje – írta –, hogy a magyar valahára katonai tudománnyal is foglalataskodjék. Alulírt, elől kitett cím alatt egy népszerű hadtudományi folyóiratot kívánok megindítani, a magyar hadi irodalomnak egyik első zsengejeül.

A vállalat kitűzött célját a munka címe fejezi ki. Nem lesz az egyéb, mint a magyar lelkes ifjúságnak olvasmányt nyújtani, melyből mindenek előtt a maga rendeltetésével, a honvédelem roppant feladatával, az életre való hadseregek bonyodalmas lényegével megismerkedni tanuljon, a magyar tör-

⁵¹ Raksányi id. pp. 12–13.

⁵² A Honvédelmi Szövétnek című hadtudományi folyóirat megjelenéséről még az újabb kézikönyvekben is találhatók pontatlan adatok. A Magyar Életrajzi Lexikon ’Raksányi Imre’ címszavában ez a téves állítás olvasható: „Az első magyar katonai szaklap, a Bécsben megjelent Szövétnek megalapítója”. A lexikon az 1847-ben tervezett, de még meg nem jelent folyóiratra utal, s nem közli, hogy Raksányi a Honvédelmi Szövétneket Pozsonyban kiadta. Lásd: Magyar Életrajzi Lexikon. Második kötet. L–Z. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. 2. kiad. Bp., 1982. Akadémiai. p. 480. – Nem szerepel a Honvédelmi Szövétnek a jól ismert sajtótörténeti bibliográfiában sem. Lásd: A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája. 1705–1945. Szerk.: József Farkas. Bp., 1972. Magyar Újságírók Országos Szövetsége. 427, [1] p. (Sajtótörténeti könyvtár)

⁵³ Lásd 1848. március 25-én kelt előzetes bemutató röpirat: Honvédelmi Szövétnek. Kiadja több katona közremunkálásával Raksányi Imre volt cs. kir. bombavető. Pozsony, 1848. 18 p. és az 1848. július elején megjelent első számot, a próbakötetet: Honvédelmi Szövétnek. Kézikönyvül nyújtva nemzetőröknek és fiatal katonáknak Raksányi Imre által. 1–2. Pozsony, 1848. Belnay. 3 lev., 176 p.; 88 p., 6 t.

vényhozónak pedig kézi könyvet, melyben a honvédelmi rendszer felállításánál a szükséges statisztikai, idetartozó statustudományi adatokat, más nemzetek példáit, a különféle szempontokból felállított honvédelmi elveket, tanokat, lábrakapott tévedések, megigazításait feltalálhassa.

Illy változatot, ha céljának megfelel, méltó örömmel üdvözölhet a magyar nemzet.”

Egy ilyen jellegű és tartalmú folyóíratra – ha végig gondoljuk, hogy milyen helyzetben volt az 1848 márciusában a Habsburg Birodalmon belül önállóságát visszanyert Magyarország hadügye – égetően szükség volt. Raksányi felhívja a figyelmet, hogy erre nagy szükség van, mert a kivívott szabadságot veszélyek fenyegetik és azok elhárításában és a haza védelmében fontos szerepet játszik a honvédelem. „A nemzetalkotásnak különben is a leglényegesebb része, a honvédelmi erő létegesítése bizonyára támogatást kíván minden oldalról, és a kor fenyegető intéseinek közepette nem késendnek az értők, latba vetni értelmi kincseket a hazáért.”

Raksányi az önálló magyar honvédelmi erő megteremtésére irányuló erőfeszítésekhez kíván hozzájárulni a hadtudományi folyóirat kiadásával, amelyben elsősorban korának jelentős hadi elméleteit, a neves katonai teoretikusok hadtudományi tanításait és a gyakorlati katonai ismereteket akarta közkinccsé tenni. Emellett szándékában volt magyar katonai szakírók és a saját cikkeinek a közlése is. A folyóirat megjelentetésével mindenekelőtt az volt a célja, hogy a „hadratermett fiatal honfitársaimat, a mint telik tőlem, ismeretségbe tenni az előttük eddig oly mélyen elrejtve volt katonai tárgyakkal, mire a közremunkálás ígérését több egykori bajtársamtól is megnyertem”.

Röpiratában elemzi azokat az óriási nehézségeket és legfontosabb feladatokat is, amelyeket a forradalomnak meg kell oldania az önálló magyar honvédelem kiépítése érdekében. Ennek a felismerésnek ad hangot, amikor felveti a megoldásra váró legégetőbb hadügyi kérdéseket: „...hol vesszük hirtelen a nemzeti honvédelmi szerkezet alig felszámítható sokaságú eszközeit? Lesz-e elég magyar katonai tudományunk, nem mondom az állandó hadsereg visszamagyarosítására, hanem csak a nemzetőrség oly gyors organizatiojára is? ...Nem fog-e katonaságunk magyar parancsoltatása és igazgatása rendeltetni, még mielőtt a magyar hadi műnyelv megszülemlenék? sat., sat.”

Ezeknek a sürgős katonai problémáknak a megoldását és a honvédelmi feladatok végrehajtását óhajtotta sajátos eszközzel – 1847-ben hajótörést szenvedett tervének valóra váltásával –, a hadtudományi folyóirat kiadásával elősegíteni.

Leszögezi, hogy a jelentkező szerzőktől, szakíróktól elsősorban olyan hadtudományi, katonai és katonapolitikai témájú cikkeket és értekezéseket vár, amelyek három fő célt szolgálnának:

„1. Magyarország magas kormányát legelső s egyszersmind legsúlyosabb feladataiban jó tanáccsal istápolni; 2. harczias ifjúságunkkal a katona rendet megkedveltetni, és akik abba lépni nem akarnak, azokba, mennyire magánta-

nulás útján lehetséges, katonai értelmet, parancsnoki, vezéri észt csepegtetni; 3. a legszükségesebb magyar hadi irodalom elővarázsolására nekünk segédkezet nyújtani kívánnak.”

A röpiratból kitűnik azon elgondolása is, hogy hadtudományi folyóiratát az akkor még szervezés és intézményesítés alatt álló nemzetőrség égisze alatt jelenteti meg. Törekvése az volt, hogy periodikája a magyar nemzetőrség hivatalos közlönyévé váljék. Ezt az óhajt és szándékát röpiratának befejező részében fogalmazza meg: „A Honvédelmi Szövétnek az országos magyar nemzetőrség kézi könyve leend, s ami ennél több: a nemzetőrséget a magyar királyi állandó hadsereggel barátságosan összefüggő kapocs”.

A zárómondatokban az országgyűlési ifjúságokhoz, „a magyar nemzetőrségnek, a valódi honvédegyletnek dísze, virágja”-hoz fordul, hogy vegye pártfogása alá hadtudományi folyóiratát. Polgártársai figyelmét pedig felhívja „a hadi dolgok tanulására és a mienken kívül minden, bizonyára nem sokára napfényre jövő hadtudományi munkának nemcsak megszerzését, de fáradhatatlan tanulását e haza függetlenségének nevében szívetekre, tette szomjazó lelketekre kötöm”.

A Honvédelmi Szövétnek megjelenését bejelentő röpirat, az első magyar hadtudományi folyóirat mutatványíve és híre eljutott az ország minden részébe,⁵⁴ s a sajtó is beszámolt róla.

Reformkori hadikultúránk egyik terméke, a 'Honvédelmi Szövétnek' és szerkesztőjének helye a magyar hadtudomány, a katonai irodalom és szaksajtó fejlődési vonalában nagy jelentőségű. A Raksányi Imre szerkesztésében 1848 júliusában megindult lap a magyar hadtudományi folyóiratok történetében a kezdetet, az addigi meddő kísérletek valóra váltását jelenti. Munkásságát, katonai szakírói és szerkesztői tevékenységét a magyar hadikultúrában és a hadtudomány-történetben a megfelelő helyre kell tenni, hogy megismerjék a kiadványát és szerkesztőjét, hogy valóra válhasson jóslata: „munkám utólag fog több figyelemben részesülni”.

⁵⁴ A röpiratból az Országos Széchényi Könyvtárban a 224.486, az MTAK Kézirattárban az 522.050, a Hadtudományi Könyvtárban a 13.714 raktári szám alatt található példány. A röpiratok között a különbség csupán annyi, hogy az OSzK-ban található röpirat címlapjának belső oldalán, a Csokonai vers alatt, a tulajdonos korabeli beírása található. „Engesszel Mátyás, énekiskolai tanító, a Széchényi-országos könyvtárnak szentelé, 1848. okt. 7.”

„A MAGYAR HADÜGYI RENDSZER FEJLŐDÉSE” – KORPONAY JÁNOS A KATONAI AKADÉMIÁRÓL

Reformkori hadikultúránk számos területének értékeit, elsősorban a hadtudomány fontos ágát képező, hadi földírást fejlesztette színvonalas művekkel Korponay János (Him, 1819. május 16. – Kassa, 1881. január 15.), honvéd ezredes, akit tudományos munkássága alapján igen fiatalon, 25 éves korában választottak meg az Akadémia levelező tagjává.¹ A testület legfiatalabb katonatiszt tagja a nagy megtiszteltetést a következő – felelősségtől áthatott – sorokkal köszönte meg:

„Tekintetes Tudós Társaság!

Midőn levelező taggá megválasztatásom elfogadom, nem kések egyszer s mind szívem azon hön érzelmét nyilvánítani, hogy azt különös megbecsülésemnek nézem, s nem csak majd ha nékem felsőbb helyről azon megtisztelő czimmeli élhetés katonailag is megengedtetik, de addig is, a tekintetes társaságnak megbízásaiban, úgy szinte a hazai tudományosság terjesztésében is, tehetségem szerint eljárni, szíves örömet kész vagyok, és kötelességemnek ismerem.

Pest január 13-án 1845.

Korponay János főhadnagy
Főhr. Ferdinánd Este,
a 32-ik magyar gyalog ezredétől”²

Az ifjú főhadnagyt, az Akadémia XV. nagygyűlése 1844. december 24-i ülése, „mint hadtudományi író”, választotta meg levelező tagnak. Korponay János a XIX. század első felének kitűnő egyéniségekkel bővelkedő nemzedé-

¹ Életére és munkásságára lásd: Kápolnai Pauer István: Emlékbeszéd Korponay János lev. t. fölöött. Bp., 1882. Akadémia. pp. 3–12. (A m. tud. Akadémia elhunyt tagjai fölöött tartott emlékbeszédek I. köt. 1. sz.); Ács Tibor: Korponay János honvéd ezredes, az MTA legfiatalabb katonatagja. = Hadtudomány 11 (2001) No. 3. pp. 92–102.

² RAL 50/1845.

kéhez és nemzetünk azon szellemi harcosai közé tartozott, akiknek tudományos érdemeit és a hadikultúra érdekében tett szolgálatait csak akkor méltányolhatja az utókor igazságosan, ha tekintetbe vesszük azokat a XIX. századbeli viszonyokat, amelyek között élt és szolgált, küzdött és alkotott. A tudós katona sikereiben, kudarcaiban, drámai eseményekben bővelkedő élete és alkotói munkálkodása átívelte a reformkort és a szabadságharcot, az abszolutizmus korát és a dualizmus kezdeti időszakát. A hazai hadikultúra története szempontjából ezért tanulságos a tények segítségével bemutatni életútjának legfontosabb időszakait és állomásait.

Korponay János – miután gimnáziumi tanulmányai után sikeresen abszolvált egy évet filozófiából – apja példáját követve a katonatiszti pályát választotta, s 15 éves korában, 1834. október 17-én a 37. magyar sörgeyalozred – melyben két neves katona akadémikus, Kiss Károly és Szontagh Gusztáv is szolgált – kadétja lett.³ Több mint másfél évi tisztjelöltség után, 1836. május 18-án előléptették a tehetséges ifjút zászlósra, majd a szolgálatát kiválóan ellátó tisztet – Abaúj vármegye ajánlására – 1837. december 1-jén áthelyezték a magyar nemesi testőrségbe, és előléptették alhadnagynak. A fiatal testőrtiszt, többek között Görgey Artúrral együtt, öt esztendő szolgált Bécsben, ahol a magyar nemesi testőrség testületében egyetemeszerűen folyó felsőfokú képzés során lelkiismeretesen tanulta a katonai ismereteket és komolyan elmélyült a hadtudomány kérdéseiben. Főhadnagynak 1842. május 1-jén léptették elő és beosztották a 32. magyar sörgeyalozredbe, majd egy évi veronai helyőrségszolgálat után, az ezred 3. zászlóaljával együtt Pestre helyezték. Az ország fővárosában kapcsolatba lépett a tudományos körökkel, tehetségével és tudásával rögtön a magyar hadtudomány és hadi irodalom művelésének szolgálatába állt. Tudományos munkálkodásával és írásaival kivívta a hazai tudós körök és a Magyar Tudós Társaság elismerését, sőt még az akadémiai levelező tagságot is.

Az 1847 végén készült tiszti minősítése szerint komonokai Korponay János főhadnagy, aki az ezredben 5 éve és 6 hónapja szolgált, a magyar királyi nemesi testőrségben gárdistaként és alhadnagyként 4 év 5 hónapot szolgált, összesen 13 esztendő és 14 napot, melynek során idegen hatalmat nem szolgált és rendfokozatot sem vásárolt. Egészségi állapota jó és tábori szolgálatra alkalmas. Komoly és becsvágyó egyéniségű, természetes tehetsége igen sok. Beszél és ír magyarul és németül jól, franciául közepesen. Kiképzésben és gyakorlatban igen jó. A geometria, tábori erődítés, katonai helyzetvázolás és történelem tudományokból kiemelkedő tudással rendelkezik. Hadjáratban és ellenség előtt még nem szolgált. Magatartása és viselkedése a civilekkel udvarias és tisztelettudó, alárendeltjeivel szigorú, igazságos és gondoskodó, az ezredben kedvelt és tekintélye van. Tiszti alkalmazása sokoldalú és eredmé-

³ Katonai pályafutására lásd: KA, Wien. Die Personalakten. Grundbuch IR 32. 1841–60. Heft 27. Seit 87., Conduiteliste IR 32. – 1847. Fasc. 117/I., HKR 1845 – 13/53 2469

nyes. Jó gazda, nem irtózik, nem szerencsejátékos, nincs adóssága, nem párbajozik. Szolgálatban igen szorgalmas és teljesen megbízható. Az előléptetést a rangsor szerint megérdemli, soha sem mellőzték.

Ez a katonai minősítés is érzékelteti, hogy milyen képességekkel rendelkezett Korponay főhadnagy, de nem tükrözi hazafias megnyilvánulásait, melyekkel támogatta a Magyarország átalakulását szolgáló polgári reformokat, különösen a hadügy újjászületését sürgető nézeteket, törekvéseket.

A magyarság történetében új korszakot nyitó 1848-as márciusi napokat a Budán állomásozó, a 2., 32., 39. magyar seregalkotórészek gránátos osztályai-ból (2–2 század) szervezett, és István nádor testőrségét is alkotó Bausnern gránátos zászlóalj tisztjeként élte át. Rokonszenve és hazafias magatartása a lezajlott események, az ország átalakulása érdekében kiharcolt vívmányok és törvények iránt annyira közismert volt, hogy amikor az 1848. április 16-i minisztertanács ülésen Batthyány Lajos miniszterelnököt bízták meg – a hadügyminiszter szolgálati akadályoztatása miatt – a hadügy és a nemzetőrség szervezésével, irányításával, a munka első lépéseként a 29 éves gránátos főhadnagyot, Korponayt vette maga mellé katonai tanácsadónak. A miniszterelnök felkérte Lederer lovassági tábornokot, budai főhadparancsnokot, hogy mivel őt illeti meg a nemzetőrség „első felállítása és organisatiója”, ennek érdekében szolgálattételre rendelje mellé a főhadnagyot.

Az áthelyezés 1848. április 17-én megtörtént és ettől kezdve Korponay mint a miniszterelnök hadügyi és nemzetőri titkára működött. Batthyány április 20-án Korponayt még kinevezte a megalakult Országos Nemzetőrségi Haditanács ideiglenes előadójává is, s felelősségteljes beosztását sikeresen töltötte be a hadtudomány minden ágát felölelő katonai műveltségével. Ezt bizonyítják a kézjegyet viselő 1848 áprilisi és májusi miniszterelnöki hadügyi és nemzetőri ügyek iratai.⁴

Mészáros Lázár 1848. május 23-i hazatérte és tárcájának átvétele után megkezdte a magyar hadügyminisztérium megszervezését a közismert súlyos körülmények között. Először az elnöki irodát hozta létre és az addig a miniszterelnök hadügyi és nemzetőrségi titkáráként munkálkodó Korponay János főhadnagyot június 1-jével kinevezte „miniszteri titkárral”, amit a miniszter június 8-i előterjesztésére – más kinevezésekkel együtt – másnap István nádor is jóváhagyott.⁵ Korponay miniszteri titkárként Mészáros nagy megelégedésére eredményesen véggezte tovább hadügyi szervező és igazgatási feladatait. A had-

⁴ Lásd: Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. Magvető. 842 p. (Nemzet és emlékezet); Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. 1–2. köt. Sajtó alá rend.: Urbán Aladár. Bp., 1999. Argumentum. 1790 p.

⁵ Lásd részletesen Urbán Aladár: Az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezése. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 23 (1976) No. 1. pp. 42–71.; F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Bp., 1987. Akadémiai. pp. 311–381. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai 3.; Hatóság- és hivataltörténet 7.); Ács Tibor: A Honvédelmi Minisztérium 1848–49-ben. = Honvédelem 39 (1988) No. 4. pp. 77–88.

ügyminiszter június 24-én utasította a budai főhadparancsnokságot, hogy rendezze „Korponay János titoknokom, Esztei Ferencz Ferdinánd főherczeg ezredbeli gránátos főhadnagy titoknoki fizetését”. Másnap, 25-én pedig értesíti a 32. magyar sorgyalogezred másodtulajdonosát, Weigelsberg Ferenc altábornagyot, hogy Korponay főhadnagyot „ministeri titkárommá kinevezvén” tegyék az ezrednél számfelettivé, de az ezredbeli előléptetésekor „századosra emeltessék”.⁶ Az ezrede állományában ez az előléptetés augusztus 7-én megtörtént.

A júniusi, júliusi és augusztusi hadi események és katonai ügyek minisztériumi iratainak sokassága igazolja, hogy azok előkészítésében, kidolgozásában és kialakulásában jelentős szerepet játszott a hadügyminiszter tevékenységét közvetlenül segítő titkára. Korponaynak a hadügyminiszterrel való viszonyát jelzi egy augusztus 9-i levele, melyet a délvidéki szemleúton lévő hadügyminiszternek küldött, s melyhez több fontos iratot mellékel. A kialakult súlyos katonai helyzetről egyebek között ezeket írta: „Az egészből nézetem szerint az tűnik ki, hogy Jellasics azért ígért meg mindent, hogy mi a Dráva vonalról seregeinket némileg visszahúzáván az által ő ellenségeinknek segínyt küldhessen”. Végül levele végén ezek a megható sorok olvashatók: „Isten oltalmazza a miniszter urat, ne vegye rossz néven abbéli őszinte kérelmem, hogy életét mely vésszel környezett hazánk megtartására oly felette fontos, kockáztatni ne méltóztattassa”.⁷

Korponay János munkájáról és a vezetése alatt álló elnöki osztály (3 tiszt, 8 polgári tisztviselő) feladatköréről egy általa készített 1848. augusztus 29-i tájékoztatóban az alábbiakat írta: „Az elnöki osztályban, mindezideig: a diplomatikai, nyugdíjazási, előléptetési, leköszönési, előjegyzeti, a Közlöny, Kossuth és Pesti Hirlappali közlések tárgyalattak. Valamint azonkívül a minden napi postával érkező számos hírleveleket is alól írt személyesen tartozott felosztani és beosztani.” Ezen kívül az irányítása alá tartozó 5 polgári tisztviselőből álló „elnöki irodában, az elnöki tárgyakon kívül: 1. a katonai elhelyezési és mozdítási, 2. a királyhágóntúli, 3. a pótlóvázási, a 4. a fegyverügyi, 5. a katonanevelési osztályok hivatalos irományai jönnek össze”.⁸ Ebből a rövid tájékoztatóból is kitűnik, hogy Korponaynak teljes áttekintése volt a minisztérium működéséről, a hadügy minden területének helyzetéről, a folyó katonai ténykedésekről, a napi ügyekről és tervekről.

Az augusztus végi és szeptemberi válságos hetekben is állandóan továbbítja döntésre a különböző okmányokat a délvidéki hadszíntéren tartózkodó Mészáros hadügyminiszternek.⁹ Szeptember 9-én megírta a miniszternek: „Ma jön vissza a küldöttség Bécsből, isten oltalmazza szegény magyar nemzetünket, a

⁶ MOL Az 1848–49-es minisztérium levéltára. H 75. Hadügyminisztérium általános iratai (a továbbiakban – HM) 1848: 628., 1848: 699.; Hadtörténelmi Levéltár. General Commando in Hungarn 1848: R–76/12.

⁷ HM 1848: 5667/867.

⁸ HM 1848: 5819/979.

⁹ MOL Mészáros Lázár verbászi iratai 1848: 21., 38.; HM 1848: 6009.

mai nap minden esetre nagy napja az országnak, ha jó vagy rossz hírt hoznak le. Talán jól fog minden kiütni, bennem remény derül fel.”¹⁰ Ám Bécsből – Korponay minden bizakodása ellenére – Batthyány, Deák és az országgyűlés küldöttsége eredménytelenül tért vissza a magyar fővárosba. Sőt szeptember 11-én, amikor a Batthyány-kormány lemondott, Jellasich csapatai átlépve a Drávát, megkezdtek agresszív inváziójukat. Korponay János a beosztásában maradva, fáradhatatlanul és sikeresen folytatta munkáját a hadügyminisztériumban. Ezért léptették elő 1848. szeptember 24-én honvéd őrnagynak.

A közismert októberi politikai és katonai események miatt megtörtént a Béccsel való szakítás, és a gyökeresen megváltozott helyzetben Korponay minden nap tevőlegesen – mint hadügyminiszteri titkár – vett részt az Országos Honvédelmi Bizottmány és – Mészáros hadügyminiszter irányításával – a hadügyi zavarok leküzdésében, a szabadságharc szükségleteinek megfelelő nemzeti honvédelmi rendszer megteremtésében, a hadügyminisztérium kiépítésében, jog- és hatáskörének meghatározásában, szervezetének fejlesztésében, személyi állományának kinevezésében. A hadügyminisztérium 1848. december 2-i rendezési terve szerint az I. Osztály, az Elnöki osztály, melynek ügyeit Korponay János őrnagy, az elnöki titkár viszi, mivel a névleg kinevezett Gombos László ezredes hamar leköszönt.¹¹ A titoktartást igénylő, igen szerteágazó munkát Korponay nagy hozzáértéssel végezte és kézírása a hadügyet irányító, szervező és ellenőrző fő kormányhivatal és osztályai, részlegei szinte minden jelentős rendeletén, utasításán és ügydarabján ott látható.¹² Mészáros hadügyminiszter felső-magyarországi mozgó hadsereg-főparancsnoksága idején is a megbízott helyettesek és Vetter tábornok, vezérkari főnök, helyettes hadügyminiszter egyik legfőbb segítője a hadügyminiszteri ügyek vezetésében.¹³ A főváros katonai kiürítésében és az 1849. január 2-i haditanács határozatainak végrehajtásában, a hadügyminisztérium áttelepítése során folyamatos működésében is jelentékeny szerepet játszott. Ezt jelzi, hogy 1849. január 1-jén Budán a hadügyminisztérium osztályvezetőivel írásban közli, hogy „Vetter hadvezér, helyettes hadügyminiszter úr rendeletére szíveskedjék minden osztályigazgató és osztályfőnök úr azonnal sürgető értekezés végett a tábornoki osztályban megjelenni”. Korponay őrnagy készíti el Pest-Budán Vetter tábornok január 3-i utasítását, a Törökszentmiklósról települt hadügyminisztérium folyamatos működtetésére, az ügyek fennakadás nélküli folytatására. Ebben azt is elrendeli: „Az elnöki tárgyak vezetésével Korponay őrnagy úr, ki személyem mellett hátra maradt, van megbízva”.¹⁴

¹⁰ HM 1848: 6197.

¹¹ HM 1848: 10637/1737.; MOL Az 1848–49-es minisztérium levéltára. H 3. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (a továbbiakban – OHB) 1848: 4757.

¹² Lásd például HM 1848: 7847/9271., 10084/3984., 11573/2673., 11661.

¹³ OHB 1848: 6908.; HM 1848: 12803/3903.

¹⁴ HM 1849: 198/18. E., 1849: 84/10. E.

Debrecenben az újra szervezett hadügyminisztériumban is a kiemelt fontosságú elnöki osztályt vezeti és a hadügyminisztérium tevékenységét, a honvédsereg működését szabályozó, a katonai ügymenetet biztosító számos jelentős rendelet és utasítás előkészítése, kidolgozása fűződik a nevéhez.¹⁵ Ezért Mészáros Lázár hadügyminiszter 1849. február 16-án az OHB elé terjeszti Korponay János, a „14. honvédszászlóalj számfeletti őrnagyát és hadügyminiszteri titkárt, ernyedetlen buzgalmú szolgálataiért” alezredesi előléptetésre, „mivel nála rangban sokkal fiatalabb őrnagy már alezredes”. Az előterjesztésre az OHB elnöke, Kossuth Lajos 1849. február 18-án saját kezűleg írta rá: „Helybenhagyatik”.¹⁶ A hadügyminiszter „Korponay János alezredes úrnak, az elnöki osztály főnökének” február 21-én küldte meg az alezredesi kinevezési oklevelet.¹⁷

Korponay alezredes a honvédsereg ellentámadásának időszakában – februárban és márciusban – az elnöki osztály főnökeként sikeres erőfeszítéseket tett a hadügyminisztérium szervezete fejlesztésére, személyzete megerősítésére, a hadügyi jog- és hatáskör érvényesítésére, az igazgatási munka megjavítására, a hadsereg szükségleteinek kielégítésére, a tábornoki kar rangjegyzékének és más fontos okmányoknak a vezetésére.¹⁸ A minisztérium osztályfőnökeivel és részlegvezetőivel 1849. március 18-án körlevélben tudatta a hadügyminisztérium alábbi új rendezési tervét:

„Azon esetre, ha a magyarok Istene győzedelemmel fogná koszorúzni nemzetünk alkotmányos szabadságáért küzdő karjait; már eleve szükségessé mutatkozik a hadügyminisztérium saját körében, már eddigi tapasztalatainkból merített, a hivatalos eljárásban felderült hiányok, annak idejébeni orvoslására tervben eldolgozni, miszerint az ország fővárosában ismétli áttétele alkalmával a hadügyminisztériumnak, a közös megállapodáson készült és a hadügyminiszter úr által netalán elfogadott új terv, azonnal fogamatban is vétezhessék.

Ezen eszme életbe léptetésére, mely a minister úr jóváhagyását bírja, tisztelettel felhívom az osztályigazgató urakat, miszerint saját osztályaikra nézve amelyek hiányait önmaguk leginkább ismerik, a tervet a kellő hivatalos személyzet, és az ügyvitel megjavítására nézve, akkép elkészíteni szíveskedjenek, miszerint itt helyben még a tervek elkészültével, az összes osztályfőnök uraktól gyűlés tartathassék, amellyben az összes rendezésre nézve az összhangzás megalapíthatassék, és az így elkészült terv a minister úr jóváhagyása alá bocsáthatassék.”¹⁹

¹⁵ Például HM 1849: 842., 1149.

¹⁶ HM 1849: 3402., 3823.; OHB 1849: 2180.

¹⁷ HM 1849: 3954.

¹⁸ Lásd például HM 1849: 3592., 3983., 3993., 4786., 4796., 6215.

¹⁹ HM 1849: 6220.

1849 áprilisában is folytatta munkálkodását, ám ez a lendülete megtört, amikor Mészáros Lázár 1849. április 15-én az országgyűlésen bejelentette tárcájáról való lemondását, de ideiglenes hadügyminiszterként május 5-ig folytatta ténykedését. Az eddig írtak is felvillantják, de a korabeli iratok számai bizonyítják, hogy Korponay János, az Akadémia levelező tagja, honvéd törzstiszt, a hadügyminisztérium elnöki osztályának főnöke hervadhatatlan érdemeket szerzett a minisztérium és a honvédsereg megszervezésében és működésében. Ezt ismerte el Mészáros Lázár ideiglenes hadügyminiszter, amikor egyik közvetlen munkatársának új beosztásba való helyezési kérelmét 1849. május 3-án a következő sorokkal terjesztette Kossuth Lajos elé:

„Mellékelten áteszem kormányzó elnök úrnak Korponay János alezredes, hadügyminiszteri elnöki titkárnak előterjesztését; midőn ezt teszem ajánlom egyszersmind méltányolva dicséretes tetteik e derék haditisztet, hazánk ügye mellett buzgó hivatalnokot a polgári kitüntetés harmadik osztályú érdemjellel díszítése végett kormányzó elnök úrnak pártoló figyelmébe.”²⁰

Korponay Jánost azonban nem tüntették ki az olyan katonai érdemek megjutalmazására alapított, nem közvetlen fegyverrel a haza ellenségei elleni harcban, hanem más hű és áldozatteljes szolgálatok vagy hivatali működés által szerzett elismerésekre 1849. április 11-én alapított, Általános Hadi-Polgári-Érdemrend III. Osztályával, és később, 1849. május 25-én előléptették honvéd ezredesnek.

Az új hadügyminiszteri vezetés 1849. június 20-án leváltotta Korponay ezredes, aki a felelős minisztérium első napjától kezdve részt vett a hadügyi adminisztrációban, igazgatásban. Minisztériumi tevékenységét felcserélte a közvetlen fegyveres harccal, amikor a nyári hadjárat alatt, 1849. július 1-jén kinevezték a tiszántúli népfelkelés parancsnokává. Az önálló vezénnyel megbízott Korponay nem kis nehézségek árán szervezte meg, szerelte fel, és kezdte meg a népfelkelés kiképzését. Hatáskörét július 12-én kiterjesztették a Duna-Tisza közére is, és feladatául tűzték ki a Tisza bal partjának védelmét, az intervenciós orosz csapatok átkelésének megakadályozását.

A több mint ezer, alig kiképzett népfelkelő – néhány löveggel – július 15-én Tiszafürednél foglalt állást. Július 22-én jelentette Mészáros Lázár tábornoknak, fővezérnek, hogy az ellenség Szihalom felé nyomul, s július 25-én meghiúsítja az ellenség átkelési kísérletét a Tiszán. Ám egy nappal később Gorcsokov tábornok erői támadására feladja a tiszafüredi hídfőt és 15 ezer orosz katonától üldözve alakulatával visszavonul a Hortobágyon át Debrecenbe. Ott csatlakozott Nagy Sándor tábornok I. hadtestéhez és az 1849.

²⁰ HM 1849: 12564.; Makai Ágnes: "Hű vitézségért...". Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Bp., 2001. Osiris. p. 88. (Historia militaris 2.)

augusztus 2-i vereséggel végződött debreceni csatában, a magyar balszárnyat képezte csapataival, mely azonban súlyos veszteséget szenvedett.²¹

A világosi fegyverletételnél került fogságba, majd az aradi cs. kir. Haditörvényszék 1849. december 29-én golyó általi halálra ítélte, de 1850. január 18-án kegyelemből 16 évi várfogságra ítélték. Az általános amnesztiával 1856. április 5-én szabadult ki. Az évekig tartó fogság és anyagi gondjai megtörték őt, megélhetéséhez szerény lehetőséget biztosított, hogy 1861-ben Abaúj vármegye főlevéltárosának választották meg és ő lett a megyei Honvédegylet elnöke is. Korponay János honvédezredes, az Akadémia levelező tagja életét Kassán fejezte be 62 éves korában, amikor 1881. január 15-én elhunyt.

*

Életútjának áttekintése után meg kell vizsgálnunk, hogy milyen szerepet töltött be a hazai hadikultúra, különösen klasszikus ága, a hadtudomány szolgálatában. A hadtudomány-történet már régen megállapította, hogy a tudomány művelésében kevés olyan lángeszű személyiség volt, aki maradandó, máig ható alkotásokkal gazdagította az egyetemes, netán a magyar hadtudományt.

Már a kortársak is megírták, hogy Korponay Jánost nem sorolhatjuk a hadtudomány klasszikusai közé. Az viszont tagadhatatlan tény, hogy egyik kiemelkedő hadtudósa volt a XIX. századi Magyarországnak. Tudományos életműve bizonyítja, hogy a hazai hadtudomány honi nyelven való művelésével nagy érdemeket szerzett az önálló magyar hadügy megteremtésének szolgálatában. Ezt igazolja az 1808 óta vajúdjó önálló magyar tisztképzés megindítása érdekében közreadott első, 'A katonai akadémiákról általában' című írása, amely 1843-ban jelent meg a 'Tudománytár' című folyóiratban.²²

Tanulmányáról azt vallotta, hogy azt az „Österreich. Milit. Zeitschrift után” készítette, de akik a magyar szöveget a némettel egybevetik, azok számára világossá válik, hogy Korponay szövege más, és a hazai hadügy haladását ösztönző. A cenzúra miatt fejtette ki a külföldi cikk címe alatt saját nézeteit a hazai olvasóknak, bár figyelembe vette azt is, hogy az országban nagyobb elismertsége van a külföldi szakmunkáknak, mint egy 24 éves fiatal magyar katonai szakíró véleményének. A német cím felhasználásával kívánta a felállítandó Ludovika Katonai Akadémia (Ludoviceum) számára a haladást képviselő eszméi iránt az érdeklődést felkelteni az akadémiáról folyó országos vitában.

²¹ Hadtörténelmi Levéltár, 1848–49. évi gyűjtemény. 1849: 37/430., 38/16., 38/300., 39/90., 40/283., Korponay Jánosnak az 1849 júliusi alföldi népfelkelésről írt emlékiratainak mintegy fele; A szabadságharc hétköznapi tanúi. 1848–1849-es naplók. Szerk.: Nyulásziné Straub Éva, Előszó: Nemeskürty István. Bp., 1998. "Jövő Nemzedékéért" Alapítvány. 389 p. (Magyar sorsfordulók 1.)

²² Lásd Korponay János: A' katonai akademiákról általában. = Tudománytár. Értekezések. Új folyam 14 (1843) No. 11. pp. 291–299.

Az értekezésben részletesen kifejtette álláspontját a katonai akadémia célszerű tanítási és nevelési rendszeréről. Hangsúlyozta, hogy az akadémia növendékeinek (12 éves kortól 19 éves korig) a hadtudományi és katonai ismeretek mellett általános műveltséget is kell szereznük. Leszögezte: a katonai akadémia oktatása és a nevelése azon alapuljon, hogy a növendék többet tudjon, mint „ami egy hadi-tiszt szolgálatjához tartozik”, mert a hallgatóknál az „értelmet ápolnia kell”! Korponay írásában olyan katonai felsőoktatási intézmény képét vázolta fel, amely szervezetében s a képzésben, a tantárgyakban és a nevelésben, a karokban és évfolyamokban elvégzi a századparancsnokoktól a vezérkari tisztekig a kiképzést. Az akadémia első, alapkara képezi ki az ifjakat a századparancsnoki beosztás ellátására, míg az akadémia második karában képzik az olyan növendékeket, mely „ifjúság bennünket a legszébb reménnyel kecsegtetne, a felsőbb hadtudományt, és a hadművészetet kivéve minden katonai tudományt tanítatnék”.

Az akadémiai képzés utolsó két évében még egy kiválasztás történne, hogy a legkiválóbb növendékek előtt, még egy egyéves felső hadtudományi tanfolyam elvégzése után megnyíljon az út a vezérkari tiszti beosztásba, a „tábornoki-karhoz” kerüléshez. Ennek érdekében – a növendékek erkölcsi nevelése mellett – meg kell nekik tanítani az emberekkel való bánásmódot, továbbá a tiszti nyelvet, a szép- és gyorsírást, a földtant, a természet- és világtörténetet, a bölcsészetet és szónoklatot, „a katonai buzdító beszédek kidolgozásával együtt”. Tanulniuk kell a matematikát, a számvetést, az algebrát, a földmérést és trigonometriát, valamint a tájrajzolást. El kell sajátítaniuk a katonai szolgálati és gyakorlati alapszabályokat. Meg kell ismerniük az utásztant, együtt a tábori és állandó erődítés vázlataival és a tüzérség „legszükségesebb” tudományát. A tantárgyak között fontos volt a haditörvények és a hadtörténet elsajátítása. Az idegen nyelvek megtanulása is kötelező volt. A legfontosabb tantárgyak egyike a földszinttan volt. A harcászatot, a tábori szolgálatot és a hadtudomány fő elveit nem csak elméletben kellett ismerniük, hanem szabályait a gyakorlatban is alkalmazniuk kellett a század és zászlóalj harci eljárásaiban.

Kiemeli, hogy az általa elképzelt korszerű katonai felsőoktatási intézetnek meg kell alapoznia a hadtudós-képzést, illetve olyan ösztönzést kell adnia a fiatal tiszteknek, hogy szakmájukban elmélyedjenek, s „A felsőbb hadtudományban, és harcművészetben saját szorgalmuk által műveljék ki magokat az académiákból már kilépett ifiak”.²³

Korponay első műve értékeinél elsősorban azt kell figyelembe venni, hogyan képzei el a névleg már meglévő, de valójában még nem létező magyar katonai akadémia, mint felsőoktatási intézmény működésének legfontosabb elveit és szabályait. Neki mint hivatásos cs. kir. főhadnagynak, e munka megjelenése, vagyis a magyar nyelvű hadtudományi és szakírói

²³ Uo. p. 299.

munkálkodásának megkezdése, nem előnnyel, hanem inkább hátránnyal járt katonatiszti előmenetelére nézve. Ám hazafiasságát, a haladást szolgáló magatartásának erkölcsi bátorságát a honi tudományos közvélemény, az Akadémia és tagjai, különösen Kiss Károly, hadtudományi rendes tag elismerték és nagyra becsülték.

Ebben az időben a kiváló hadtudós, az Akadémia első katonatagja, Kiss Károly azon fáradozott, hogy a tudós testületen belül emancipálja a hadtudományt, és hogy az elhunyt katonaaadémikusok helyére új tagokat válasszanak. Törekvését 1844 decemberében végre siker koronázta. Az Akadémia XV. nagygyűlése 1844. december 16-i első ülésén döntött az új levelező tagok választásáról. A december 24-i hetedik ülésen megválasztották a levelező tagokat, „először is a hadtudományi levelező tag választásához fogván a nagygyűlés a három ajánlott közül többséget nyert s megválasztott: Korponay Jánost 24 szavazattal”.²⁴

A 25 éves hivatásos katonatiszt most már levelező tag minden vonatkozásban megfelelt az Akadémia és tudóstársai bizalmának, mivel nagy tehetséggel és szorgalommal vett részt a társaság rendezvényein és tevékenységében. Az, ami még fontosabb: elmélyülten dolgozott hadtudományi műve első kötetén.

Az 1845. március 17-i kisgyűlésen tartotta meg levelező tagi székfoglalóját, a 'Hadi földírás' című műve első kötete alapján,²⁵ de mivel a cs. kir. hadsereg 32. magyar sorgyalog ezred főhadnagya is volt, csak az előljáró cs. kir. katonai hatóságok engedélyezhették levelező tagsága elfogadását. 1845. július 12-én adta be – a szolgálati út betartásával – a József főherceg nádor támogatására hivatkozó, akadémiai levelező tagsága elfogadását engedélyező kérvényét a bécsi főhadparancsnokságnak, amely azt továbbította az Udvari Haditanácshoz. A bécsi Udvari Haditanács 1845. október 15-i 2469. számú rendeletével engedélyezte Korponay főhadnagynak a levelező tagság gyakorlását és a cím viselését.²⁶

Ezután néhány hét múlva, 1845 végén jelent meg a reformkori hadikultúra és a magyar hadtudományi irodalom történetében jelentős helyet elfoglaló könyve.²⁷ Címlapján ez olvasható: 'Hadi földírás. Írta Korponay János cs. kir. főhadnagy, s magyar academiái levelező tag. I. kötet. Hadi földírás elmélete; Európa általában; Orosz álladalom és Krakó köztársaság. Pesten, Nyomtatott Beimel Józsefnél. 1845.' Könyvét ezzel az ajánló mottóval ajánlja olvasóinak: „A földtérnek rendszeres ismerete jelenben, minden miveltebb hadi tisztnek mellőzhetetlen kellék”.

²⁴ RAL K No. 1398. 21–22., 40. lev.

²⁵ RAL K No. 1397. 19. lev.

²⁶ KA, Wien. Hofkriegsrath, 15-en Oktober 1845. N 13/53.

²⁷ Korponay János: Hadi földírás. I. köt. Hadi földírás elmélete; Európa általában, Orosz álladalom és Krakó köztársaság. Pest, 1845. Beimel József. VIII, 192 p., 2 t.

A négy kötetre tervezett műve előszavában megállapítja, hogy az újabb korban hazája „parlagon hagyta a hadtudományokat, s ezzel azon egyedüli módszert, mely által a nemzet felvilágosulhata, hogy a hadi-rendszerünknek az újabb korban egészen más a feladata, mint volt hajdanában”.²⁸

Leszögezi, hogy minden művelt katonatisztnek nélkülözhetetlenül szükségessé vált „a hadtudományok minden részletei, melyekből az elemtanok, u. m. oktató-, szolgálati-, gyakorló-, előszabály (Vorposten-Dienst), számtan sat., majd minden egyénnek; a szellemibb s fensőbb hadi tudományok pedig, mint: betűvetés, földmérés, vidékrajz, földtérkép (Terrain-Lehre), hadi-földírás (Militär-Geographie), harctörténet, had és harcműtan (Taktik und Strategie), hidász-, utász-, fegyvertan, nagyobb tömegkeli-gyakorlat, tüzéség sat., minden felsőbb rendű katonának, főleg ki többre is akar jutni, bizonynyal elkerülhetetlenek.”

Álláspontja szerint a haza védelme és a magyar hadügyi rendszer fejlődése a „hadtudományokbani kiművelésüktől függvény”. Nem panaszkodni kell a magyar tisztok, törzstisztek és tábornokok hadseregbeli helyzetére, mert „még nagyobb lenne pedig ezeknek száma, ha a hadtudományok közöttünk általában, különösen pedig nyelvünkön úgy műveltetnének, mint azoknak fontossága, s az egész állományrai befolyása igényli; vagy ha a haza védelmére szolgáló egyének, jobban megválasztatnának”.

Meghatározása szerint a hadtudományok egyik ágát, „önálló hadi tant” elemző könyve, témájának tárgya: „A harcz színhelyének rendszeres harcműi vizsgálata, s a harczviselés könnyíthető vagy nehezítő anyagi erőnek ismerete, *Hadi-földírásnak* nevezhető”. Munkája első fejezetében meghatározta a hadi földírás elméletének jellemzőit,²⁹ a második fejezetben bemutatja általában Európa hadi viszonyait,³⁰ a harmadik fejezetben katonai szempontból nagyon, részletesen megvizsgálta Oroszországot, az orosz állam haderejét,³¹ és végül a negyedikben a Krakkói Köztársaságot.³²

A korabeli sajtó is hírt adott az 1846 januárjában megjelent könyvek között könyvről és a Honi Irodalmi Hirdető a legfontosabb könyvészeti adatok közlése mellett azt is jelzi, hogy a fűzött kötet ára 3 forint 30 krajcár.³³ Ám ennél jelentősebb volt, hogy az Akadémia 1846. május 11-i kisgyűlése megvitatta és méltatta – Kiss Károly értékelése alapján – Korponay művét.³⁴ Kiss fennmaradt 7 folio (14 lap) terjedelmű ismertetőjében kifejtette véleményét „Korponay János tagtársunk, tudományának szűzvirágairól”.³⁵ Elgondolkozta-

²⁸ Uo. pp. V–VIII.

²⁹ Uo. pp. 1–20.

³⁰ Uo. pp. 21–55.

³¹ Uo. pp. 57–184.

³² Uo. pp. 185–192.

³³ Honi Irodalmi Hirdető 4 (1846) No. 1. p. 2.

³⁴ RAL K No. 1398. 32. lev.

³⁵ RAL 227/1845.

tó tényekkel egészíti ki a szerző „katonása rövid definícióját: mi legyen a hadiföldírás”. Szerinte „a physikai és politikai geographiából szerkesztve van a hadi geographia, amely is a föld felső területének előadásakor leginkább azon tárgyakat hozza említésbe, mellyek a hadi tekintetből a harczmunkálatra káros, vagy hasznos befolyást gyakorolnak, és nyomatékosak a politikaiból pedig mind azon adatokat összegyűjtögetve, mellyek minden egyes statusnak egymással viszonyait, segédeszközeit, és a háború viselésére megkívántató szellemi és anyagi erőket közelebbről érdeklik”.

Kiss kiemeli, hogy a fiatal szerző „midőn hadi földírásának I-ő füzetével az irodalomban föllépett, a magyar hadügynek egy megbecsülhetetlen szolgálatot is tőn, s bevallotta egyszersmind ezzel a polgári erények leg-szebbikét, nemzetiségünkhez t. i. és nyelvünkhöz hő ragaszkodását, ernyedetlen hazafiságát, és literatúránk körüli buzgólkodását”. A szerzőnek további munkája folytatásához javasolja: 1. Kerülje a hivatalos német katonai nyelv kifejezéseit a magyar fordításban. 2. Az egyszerű olvasó kezébe kö-zérthetően megírt hadi geográfiai munkát kell adni, mely, ha „az isteni gondviselésnek is úgy tetszend, egykor Ludoviceumunkban hogy tanköny-vül használtassanak, úgy kell szerkeszteni, hogy azokból a kevés ismere-tekkel bíró ifjú növendék is okulhasson”. 3. Az „académiától megalapított hadi műszótár még nincs, hiányát ennek a hírlapokban is olly gyakran elő-forduló borzasztó hadias kitételek bizonyítják”, a helyes hadi műszavakat alkosson és használjon.

Kápolnai Pauer István emlékbeszédében Korponay művét úgy értékelte, hogy az „határozottan felülmúl minden akkori német hadi földleírást” és a század negyvenes éveiben nem találunk az ő könyvével vetélkedő munkát.³⁶ Ha pedig a német irodalom mellett a francia kútfőket is felhasználta volna, akkor az egyes térségekről és országokról és hadszíntereikről olyan hadá-szati összképet alkothatott volna, amelyek nélkülözhetetlenek a hadműveleti tervezéshez.

Az sem volt mellékes körülmény, hogy ebben az időben Széchenyi Ist-ván gróf is megemlékezik egy 1846. november 26-i naplófeljegyzésében Korponay Jánosról. A fiatal főhadnagy pedig, mint az Akadémia titoknoká-nak 1846. december 7-i írt levelében megjegyezte, a „hazai tudományok ter-jesztését szívemen viselve, Bécsben létem ideje alatt”, felszólította Lukács Dénes bombászkari főtüzért és Czecz János hadnagyot, hogy tudományos munkásságuk alapján, őket „a Tekintetes Akadémiának is kegyeibe ajánlja”. Ezt azért tette, mert mint írta: „Én szívemből óhajtanám a hadi tudalmat olly mivel katonatisztek által képviseltetni az académiánál, kik a szó valódi értel-mében megfelelhetnének magas hivatásuknak”.³⁷

Az Akadémia XVII. nagygyűlése nem csak a hadtudomány emancipálá-

³⁶ Kápolnai Pauer István id. műve pp. 7–8.

³⁷ RAL 37/1846.

sáról fogadott el határozatokat, hanem két vonatkozásban az ifjú Korponay János hadtudósi munkásságát is elismerték. Egyrészt Kiss Károly 1846. december 18-i ajánlására „Korponay János l. tag: Hadi Földírás című munkájának első kötete dicsérettel említendőnek rendeltetett”³⁸ (ez volt az első hazai hadtudományi mű, melyet a tudós testület megdicsért). Másrészt elfogadták, hogy a nagygyűlés napirendjén hadtudományi témájú előadás hangozzon el ’A török hadi ügy jelen miben léte, Korponay János l. tagtól’.³⁹ A nagygyűlés ülésein elhangzott előadások közül, a többségében fiatalokból álló hallgatóságnak – még a titkosrendőri jelentések szerint is – a legjobban tetszett december 20-án „Korponay János értekezése a török hadseregről”.⁴⁰

Lankadatlan hadtudományi tevékenysége az 1847-es esztendőben nemcsak a maga számára hozott sikereket, hanem maradandó hadügyi értékeket is adott a magyar tudományosságnak. A magyar hadügy reformja érdekében, a hadi földírás további kötetén dolgozva, gránátos főhadnagyi szolgálatát teljesítve, az akadémia egyik legbuzgóbb tagja, a kisgyűlési üléseknek nemcsak rendszeres résztvevője, hanem egyik legtöbbet értekezője is. Az akadémiai kisgyűlések 1847. március 8-i ülésén Szerbia hadi földíratát – ma is érthetően – adta elő ’Szerbország harczszínhelye’ címmel, hadművelleti szempontból igen szakszerűen.⁴¹ A május 1-jei ülésen az ifjú levelező tag a Dunának hadtudományi leírását olvasta fel, a ’Duna melléke hadias leírása Magyarországon’ címmel.⁴² Az ülés egy másik napirendjeként olvasták fel – a Kiss Károly és Korponay János készítette – ’A hadtudományi alosztály javaslata a megalapító műnyelv tárgyában’ című előterjesztést, a korszerű magyar hadtudományi műnyelv megteremtésére, hogy az alapján „egy lehetőleg teljes hadtudományi műszótárt készíthessenek”.⁴³ A július 5-i ülésen olvasta fel Korponay a hadművészet történetét összefoglaló munkájából a görögök hadművészetét tárgyaló részt, melyben kiemelten foglalkozott a haditechnika szerepével.⁴⁴ Ez a ’Harczmű-történeti töredék’ címet viselő értekezés fölötti érdekes vitában a korabeli jegyzőkönyv szerint az előadó, Korponay tagadta, míg a civil akadémikusok elismerték, hogy a rakéta nagy változásokat fog előidézni a hadviselésben.⁴⁵

³⁸ RAL 6/1846.

³⁹ Lásd Korponay János főhadnagy értekezése a török hadi-rend jelen szerkezetéről. (Az 1846dik december 20kán tartott 17dik magyar tudományos akadémiai nagygyűlésen.) = Társalkodó 16 (1847) No. 1. (jan. 3.) pp. 1–3., No. 2. (jan. 7.) pp. 5–6.

⁴⁰ Bártfai Szabó László: Adatok a Magyar Tudományos Akadémia történetéhez 1825–1849-ig. In: Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez. Első füzet. Bp., 1926. Akadémia. p. 52.

⁴¹ RAL 4/1847.

⁴² RAL 140/1847.

⁴³ RAL 10/1847.

⁴⁴ Lásd Korponay János: Harczmű-töredék. = Társalkodó 16 (1847) No. 78. (szept. 30.) pp. 309–311., No. 81. (okt. 10.) pp. 322–323., No. 83. (okt. 17.) pp. 329–330.

⁴⁵ RAL 125/1847.

A hadászati szempontokat jobban elemző *Hadi földírás* II. kötete első részének megjelenésével tudományos munkásságának első időszaka befejeződött, mivel minden idejét lekötötték a hadügy bonyolult és szerteágazó kérdései és a minisztériumi beosztása.⁴⁶

A szabadságharc leverése után Korponay János honvéd ezredes, akadémiai levelező tag életének és tudományos alkotómunkájának alakulásáról el kell fogadnunk Kápolnai Pauer István találó megállapításait:

„Nem halt meg, de az 1849. előtti Korponay mégis elveszett volt! Évekig tartó várfogság és szerencsétlen magánviszonyok megtörték a hajdani daliás magyar testőrt, a sokat ígérő fiatal tudóst! 36 éves korában hazájába visszatért, reményeiben és az emberiség iránti hitében csalatkozott, életpályájáról a sors által leterelt férfiban megvolt ugyan még az igyekvés, a szorgalom, de szelleme elvesztette volt eredeti ruganyosságát és a mindennapi kenyérért való küzdelem közben azt nem is nyerte vissza többé soha.”⁴⁷

Valóban, a tények, levelei és a kortársak véleményei alátámasztják ezeket a súlyos megállapításokat. Aradi fogságában számos, meddőnek bizonyuló tudományos vállalkozásba és eredménytelen alkotói próbálkozásba fogott. Ezt bizonyítja Aradról, 1852. október 16-án írt és titokban Toldy Ferenc akadémiai főtitkárhoz eljuttatott levelének tartalma és kéziratai, mint írta:

„Fogságom idejét nem akarván tétlen tölteni, de egyszersmind tengő életemnek is, amennyire lehet mulatságot szerzendő, a hazai literatura színterén működöm. Helyzetemben nem lehetek annyi tudományos adatokkal ellátva, amennyinek valamely nagyobb tudományos mű kidolgozásához szükségeltetnének, legyen ezen körülmény szószólóm, ha az önnél közlött munkáimban, némely tárgyak találkoznának, amelyek bölcsebb belátása szerint, bővebb kidolgozást igényelnének.”⁴⁸

Korponay levelezéséből kitűnt, hogy számos témán dolgozott, amelyek egy része elkészült – a bírálók útján ismertté is vált –, csak sajnos nem jelent meg. Ilyenek voltak: 'Magyarország hadszerkezeti története', 'Abaúj vármegye monográfiája', 'Debreceni csata és előzményei', 'Első magyar felelős hadügyminisztérium történelme'.⁴⁹

A sikertelen vállalkozássorozat, a műveivel kapcsolatos kifogások, az azok átdolgozására tett javaslatok stb. sem csüggesztették el, noha tudományos alkotókészsége megfogyatkozott, de még mindig meg volt benne az a törekvés, hogy nemzetét a hadtudomány művelésével szolgálja. Utolsó munkája, a 'Magyarország harctörténete' című, öt kötetből álló, terjedelmes had-

⁴⁶ Korponay János: *Hadi földírás*. II. köt. 1. rész. Európai Török-álladalom, Görögország és a Joniai szigetek köztársasága. Kecskeméten, 1848. Szilády Károly. IV, 339 p., 1 lev., 1 t.

⁴⁷ Kápolnai Pauer István id. műve p. 10.

⁴⁸ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 78.

⁴⁹ RAL 152, 251, 323, 603, 633, 680, 690/1867.

tudományi művének – Salamon Ferenc, az Akadémia tagja által javasolt – átdolgozását, amely a hadművészet történetét a legrégibb időkől saját koráig tárgyalta volna, már nem sikerült befejeznie, 1881. január 15-én bekövetkezett halála miatt.⁵⁰

Korponay Jánosról epilógusként elmondható, hogy az Akadémia III. Mathematikai és Természettudományos Osztálya 1881. március 14-én Hollán Ernő altábornagy, tiszteleti tagot, az V., székesfehérvári, honvédkerület parancsnokát bízta meg a 37 esztendőn át levelező tagként az akadémiai munkálkodásban, a hazai hadtudomány és a magyar hadügy szolgálatában kiemelkedő érdemeket szerző, hadtudomány-történeti értéket is alkotó Korponay János feletti emlékbeszéd elkészítésével és megtartásával. Hollán az összeszedett adatok segítségével lényegében elkészítette az emlékbeszédet, de végleges megírása és elmondása előtt megérdeklődte az illetékes kormányzati és katonai köröktől: mi az álláspontjuk akadémiai vállalásáról, mivel mint az akadémia főtitkárának megírta 1881. június 12-én:

„Korponay életében, irodalmi működése mellett nem csekélyebb fontosságú a szerep, mely neki az 1848/9-ki események lefolyása alatt jutott. Nem lenne ugyan semmi akadály, hogy ezekkel tárgyilagosan jelen állásomban is ne foglalkozzam. De mert érintett körökben a rám nézve mérvadó azon nézettel találkoztam, miszerint tanácsosabb kerülni az alkalmat, nehogy az akadémia szószékéről tartott előadásom folytán, közvetlen vagy közvetve a fennálló katonai szabályokkal colirióba jöjjek, kénytelen voltam egyúttal beküldött hivatalos nyilatkozatomban arra kérni a III. Osztályt, hogy engem f. é. Marcz 14.-én kiadott megbízása alól fölmentsen. Mi mellett bátor vagyok megjegyezni, hogy ha neked vagy másnak, ki helyettem a szóban levő misszióval megbízva benned, az általam gyűjtött adatokra szükségse lenne, azokat haladéktalanul s a legnagyobb készséggel fogom rendelkezésére bocsájtani.”⁵¹

Ez a kordokumentum hűen bemutatja, hogy a korabeli vezető politikai és katonai körök miként viszonyultak az 1848–49-es szabadságharc és honvédserege emlékéhez, és 32 esztendő távlatából Korponay János honvéd ezredes hazafiasságból vállalt katonai szerepéhez. Az Akadémia vezetőinek nem kis tűnése után – valószínűleg Hollán Ernő ösztönzésére – a beszéd elmondását az 1881. május 19-én levelező tagnak megválasztott Kápolnai Pauer István honvéd őrnagy, a Ludovika Katonai Akadémia (Ludoviceum) tanára vállalta el. Ő az Akadémia 1882. január 3-i összes ülésén 'Emlékbeszéd Korponay János levelező tag felett' címmel foglalta össze az elhunyt életét, katonai és tudományos pályafutásának állomásait és jellemzőit, sikereit és kudarcait, alkotásainak

⁵⁰ RAL 1051/1871., MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 109., RAL 77., 102/1877., 1427/1878.

⁵¹ RAL 543/1881., 940/1881.

értékét és helyét a hazai tudományosságban és a magyar hadtudomány történetében. Nagyívű emlékbeszédét ezekkel a mondatokkal fejezte be:

„Az Úr angyala megkönyörült a sors által 30 éven át Jóbként üldözött társunkon, örök nyugalommal áldva meg azt, aki teljes életében a valódi nyugalmat meg nem ismerhette: a magyar nemzet hű fia, – hadirodalmunk csekély számú felélesztői egyike, – a magyar vitézlő rend őserényű tagja, – az emberöltővel ezelőtt nagy reményekre jogosító társunk – sírba szállt! Szerény fejfájára Turda babyloni hadvezér sírírata illenék: »Rövid ideig fénylettem, sokáig szenvedtem.«”⁵²

⁵² A szövegben több helyen idézetteket lásd Kápolnai Pauer István id. műve pp. 3–12.

ÍRÓ ÉS POLITIKUS KATONÁSKODÁSA „ÉDES HONUNK JAVÁRA”

KISFALUDY KÁROLY KATONAÉVEIRŐL – „NEM CSÜGGED S HONVÉD TISZTÉT TELJESÍTI”

A XIX. század elejétől a gazdasági és társadalmi fejlődés megteremtette a lehetőséget a hadsereg magyar seregredeci életében, így a hadikultúrában is a szabatos anyanyelvi kifejezések, a magyar katonai és hadtudományi műszavak bővítésére, megújítására. Hadikultúránkban a katona és a hadsereg fogalmát kifejező egyik legértékesebb szavunkat, a *honvéd* szót, a nyelvújítás során alkotta meg Kisfaludy Károly. Lehet, hogy nem szükségszerűen keletkezett egy katonaviselt ember kezétől az a költemény, melyben a *honvéd* szó még jelzőként szerepel, lehet, hogy véletlenül kapta új értelmét 1848 tavaszának katonapolitikai légkörében. Az irodalomtörténet szerint író 1821 tavaszán írott, *Az élet korai* című költeménye egyéni program, amellyel Kisfaludy Károly csatlakozott Kazinczy írói irányzatához.

Ám az tagadhatatlan tény, hogy az egykori katonatiszt Kisfaludy versének 9. strófája ötödik sorában írta le magyarul először, hogy a hazaszerető ember kötelessége:

*„Midőn hazáját rabbilincs fenyíti,
Bőszült érzéssel harczmezőre száll:
A szép szabadság hőslánggal hevíti,
Körüldörögje bár ezer halál.
Nem csügged s honvéd tisztét teljesíti
Míg győz, vagy testhalmok közt sírt talál;
A jobb utókortól reményelve bérét,
A nyert borostyánon kiontja vérét.”¹*

A költeményben még jelzőként szereplő szó új értelmét, nemes tartalmát 1848 májusában nyerte el, amikor is a minisztertanács határozata alapján megkezdtek a 10 ezer főből álló önkéntes nemzeti haderő tíz zászlóaljának

¹ Kisfaludy Károly válogatott művei. Sajtó alá rend.: Szauder József. Bp., 1954. Szépirodalmi. pp. 82–83. (Magyar klasszikusok); Kisfaludy Károly válogatott művei. Válogatás, szöveggyón-
dozás és jegyz.: Kerényi Ferenc. Bp., 1983. Szépirodalmi. pp. 45–48. (Magyar remekírók)

szervezését, katonáinak toborzását. Az Országos Nemzetőrseregi Haditanács politikai osztálya főnökének, Kisfaludy régi barátjának, Kiss Károlynak (később honvédezredes) a javaslatára fogadták el az új haderő katonáinak elnevezésére szolgáló *honvéd* szót. Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. november 27-i rendeletével hatályba léptette a magyar hadsereg neveként, a *magyar honvédsereg* elnevezést.²

Ez a körülmény is azt igazolja, hogy Kisfaludy Károly irodalmi életművének nem kis hatása volt a magyarországi reformkori kultúrára, így a hadikultúrára is. Ezt jelzi – és nem tűnik testvéri túlzásnak – bátyjának, Kisfaludy Sándornak Kazinczy Ferenchez írt 1830. december 16-i levele, amikor öccsének elhunytakor, kora magyar irodalmában betöltött szerepét így foglalta össze: „Ő lelkének testének minden erejét, a Sorstól vett minden tehetségeit Literatúránknak áldozta fel. Ő, midőn mások még katonáskodni kezdenek, már Főhadnagy volt, s Atyánknak akarattya, sőt tilalma ellen elhagyá a katonaságot, csak hogy életét s minden idejét Literatúránknak szentelhesse.”³

Valóban, ő volt az első írónk a reformkorban, aki az általa meghonosított különböző műfajú – vígjáték, novella, ballada, népdal – alkotásaiban felhívta a figyelmet a hazai valóságra, és egyesítette az új európai irodalmi törekvéseket a magyar nemzeti igényekkel. Ő volt az *Aurora* és köre megteremtője és szerkesztője, aki életvitelével és polgári gondolkodásmódjával – elutasítva az évszázados maradi feudális rendet – az irodalmat minden olvasó ember kezébe szánta és az írókat illetékesnek tekintette arra, hogy műveikkel beleszóljanak a hazai élet időszerű kérdéseibe, az ország és hadügye korszerűsítéséért folyó küzdelembe. Kisfaludy Széchenyi szemében is a kulturális reformok híve és terjesztője volt, aki még élete utolsó programnyilatkozatában is azt hirdette, hogy mi írók az „oppozíció és a reform zászlaját tűzzük ki”!⁴ Vörösmarty Mihály sokszor elmerülve barátja és mestere elhunytakor keletkezett pótolhatatlan hiány elemzésébe, az 1833-ban írt 'Kisfaludy Károly emlékezete' című elégiájában is kiemelte – „*A bölcsön tudomány, erő / Nem tágít a hadak hírkereső fián,*” – Kisfaludy katonáskodásának jelentőségét életművében.⁵

Kisfaludy Károly életében meghatározó szerepet játszott a császári-királyi hadseregben letöltött 6 év 10 hónap és 15 napos katonai szolgálata. Élet-

² Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. Akadémiai. pp. 234–235.; Ács Tibor: Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága (1793–1866). Bp., 1982. Zrínyi. p. 8, 44.

³ Kisfaludy Sándor 1830. december 16-i levele Kazinczy Ferenchez. MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 27.

⁴ Lásd: Fenyő István: Haza s emberiség. A magyar irodalom 1815–1830. Bp., 1983. Gondolat. pp. 162–163. (A magyar irodalom korszakai); Z. Szabó László: Kisfaludy Károly portréja. = Életünk 26 (1988) No. 11. pp. 1008–1009.; Ács Tibor: A hadiének nyomában. A patrióta irodalmisága. = Néphadsereg, 1983. febr. 26. p. 13.

⁵ Vörösmarty Mihály összes költői művei. 1. köt. Sajtó alá rend.: Horváth Károly, Martinkó András. Bőv. kiad. Bp., 1972. Szépirodalmi. p. 271. (Magyar Parnasszus)

rajzírói – mindenekelőtt Toldy Ferenc és Bánóczi József – objektív adatokkal, még ha kételkedő módon is, de érzékeltetik, hogy a cs. kir. 32. magyar sorgealozezredben 1804. október 1-jétől 1811. augusztus 15-ig tartó tiszti (ebből 11 hónap kadéti) szolgálata hatást gyakorolt további életének alakulására és irodalmi munkásságára is.⁶ Az író életének 16 éves korától 23 éves koráig tartó időszakából számos fontos katonai irat maradt fenn az MTA Könyvtárának Kézirattárában, a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban és a bécsi Kriegsarchivban. Mi elsősorban ezek segítségével vázoljuk fel katonai pályájának alakulását és jelentősebb állomásait, a tiszti szolgálata háborús éveinek izgalmas, megrázó eseményeit és a békeidőszak élményeit, valamint hadügyi nézeteinek változásait és a hadseregből való kilépésének körülményeit és indítékait.⁷ Lehet, hogy van vagy lesz olyan vélemény, hogy az író életútja katonai pályája feltárásával kapcsolatos érdemi munkát már az irodalomtörténet régen elvégezte és ez a vállalkozás csak kevéske új eredményt hoz majd. Mi mégis szükségesnek tartjuk újra felvázolni Kisfaludy Károly katonaeveit.

Életrajzából ismert, hogy a jó eszű, de túl eleven természetű gyermek 1799 és 1803 között a győri gimnáziumi osztályokat közepes eredménnyel végezte el. Károly előtt ismert volt, hogy „családja századokon át számtalan katonát” adott a hazának és hat bátyja közül „előtte már négyen katonák lévén, a többiek példája által ő is elragadtatott” és apjával közölte, hogy katonatiszt szeretne lenni. Atyja, Kisfaludy Mihály legfiatalabb gyermeke katonai pályára való lépését nem ellenezte, hanem elősegítette azzal, hogy beíratta tizenöt éves fiát a 15 magyar sorgealozezred egyik (valószínűleg a 19. vagy 34. ezred) katonai nevelőintézetébe. Ennek bizonyítéka, hogy amikor a 1803/4-es esztendő fordulóján „Győrött egy katona-nevelő Intézet telepedvén-le, sokan beadattak a vidékbéli Urfiak közül mind kosztra, mind jobb vi-

⁶ Toldy Ferenc: Magyar költők élete. In: Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. IV/2. köt. Bp., 1871. Ráth M. pp. 148–154.; Bánóczi József: Kisfaludy Károly és munkái. 1. köt. Bp., 1882. Franklin. pp. 55–58, 63–64. (továbbiakban – Bánóczi: Kisfaludy K. és munkái)

⁷ Lásd Kisfaludy Károly életére vonatkozó legfontosabb kéziratgyűjtemény: MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 124.; M. Irod. Régi s újabb írók m. 2-r. No. 8.; KA, Wien. Die Personalakten 32. Inf. Reg. Monat- und Standes-Tabella, Muster Liste, Conduit Liste 1804–1811., Hofkriegsrath, 1811.; Hadtörténelmi Levéltár. K. k. General Commando in Ungarn. Proprier Register Dep. P, Q, R, S, T 1806–1811.

Az MTAK Kézirattárában található katonai okmányokat Toldy (Schedel) Ferenc gyűjtötte össze 1842-ben. Kiss Károly jegyezte fel naplójában: „1842. május 12. Schedellel Duodo őrnagynál Kisfaludy Károly életírása végett, a számvevői irodához utasított”. Lásd: Kiss Károly naplója 1836–1849. OSZK. Quart. Hung. 2014/3. köt.;

Ludwig Duado, a Pesten állomásozó 32. herceg Esterházy magyar sorgealozezred 3. őrnagya volt, akinek utasítására az ezred számvevője, Vencel Baumann 1842. május 19-én kiadta másolatban a törzslap-kivonatát, az elbocsátó levelet és a magaviseleti bizonyítványt. Toldy kérelmére a bécsi cs. kir. Udvari Haditanács főszámvevősége megküldte hiteles kivonatban szolgálati leírását (1842. július 12.), az 1810. évi minősítését (1842. július 24.) és a katonáskodásra vonatkozó egyéb adatokat (1842. augusztus 2.). A többi katonai iratot bécsi Kriegsarchivban és a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban végzett kutatásaim során tártam fel.

gyázat alá; de leginkább azért, mivel az általános fizetés mellett ott táncz, muzsika, rajzolás, és nyelvek is tanítottak; egyéberánt az oskolákat a többivel egygyütt járták. Károly azon intézetben egy esztendeig volt... Ő rajzolni, és flótázni azon katona intézetben tanult először.”⁸ Egy év alatt a katonai nevelőintézetben az ifjú Kisfaludy elsajátította a katonai alapismereteket, és minden szempontból felkészültnek tartotta magát arra, hogy valamelyik magyar sorgyalogezredben kadétként szolgálva megszerezze a tiszti rangot.

Az apa látva, hogy a hirtelen fizikailag megerősödött és férfivá felserdült fia 16 életévébe lépett, egyben a „gyermekben naponként növvő hajlandóságot, maga biztatta, legyen katonává, és ha jól viseli magát, minthogy a gyalogsághoz volt kedve, hamar zászlótartói tisztséget veend néki, mind ez akkor nagy gyakorlatban volt”. Az apa, amikor legfiatalabb fiát elindította a katonai pályán, nem véletlenül választotta a XVIII. századi háborúban kitűnt, szép múltú 32. magyar sorgyalogezredet. Az ezredtulajdonos – Esterházy Miklós herceg tábornok – családjának ügyintéző kormányzója, a rokonsághoz tartozó Nagy Sándor (az egyik unokanővérük férje) volt, aki elősegítette, hogy Károly az alakulathoz kerüljön és „az Ifjúnak nagy segedelmére és pártfogására lehetett”.⁹ Kisfaludy Mihály jogász fiát, Boldizsárt bízta meg, hogy öccsét vigye Pestre, s az ott állomásozó 32. magyar sorgyalogezred parancsnokságával megegyezve – a parancsnok gróf Nikolaus Weissenwolf ezredes volt – érje el, hogy felvegyék kadétnak, ami 1804. október 1-jén meg is történt. „Károly úgy állott-be, mint Kadét; Atyánk jóváhagyásával, és segéd-hópnéz ajánlásával.”¹⁰ Életrajzírója is megállapítja, hogy 1804. október elsején „asszentáltatott Károly Pesten; a tizenhat éves ifjú szálás legény volt s erős mint egy fiatal óriás; természetesen bevált. Besoroztatott pedig a budapesti 32-ik gyalogezredhez... mint saját költségén szolgáló hadapród, miután a fölszerelési díjt 26 forint és 34 krajcár erejéig lefizette.”¹¹

Az ezrednél ekkor állították ki törzslapját, melyben ez olvasható:

„Törzskönyv. Füzet –. Oldal –. *Kis-Faludy Károly*. Született. Helység: *Téth*. Uradalom: *kir. szabadváros*. Járás vagy megye: *Győr*. Ország: *Magyarország*. Születési év: *1788*. Vallás: *katolikus*. Állapota: *nőtlen*. Foglalkozása: *nincs*. Növedék: *1804. október 1-én a herceg Esterházy 32. sz. gyalogezredbe sorozták, mint saját költségén (expropriis) szolgáló kadét, miután a fölszerelési díjat, 26 forint és 34 krajcárt befizette Pesten.*”¹² A „Későbbiek” rovat ekkor még kitöltetlen maradt.

A Budán székelő magyarországi főhadparancsnokság 1804. évi mutató-

⁸ Kisfaludy Sándor 1833. április 28-i levele Toldy Ferenchez. MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 130.; Kisfaludy Sándor minden munkái. 8. köt. Bp., 1893. Franklin. pp. 520–521.

⁹ Kisfaludy S. munkái 8. köt. p. 522.

¹⁰ Uo.

¹¹ Bánóczi: Kisfaludy K. és munkái. 1. köt. p. 23.

¹² MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 124./VIII. 1.; M. Irod. Régi s újabb írók m. 2-r. No. 8./3.

könyve az ezredhez való kadéti beosztását és felszerelési díjának lefizetését 507 P., illetve 1355 Q. számon rögzítette.¹³ A kiváló értelmi képességű és jó fizikai felépítésű ifjú kadét hamar beilleszkedett az 1741-ben felállított nagy hagyományú ezred mindennapi életébe. Mint expropriis kadét szolgálata első fél éve alatt az ezredtörzshöz beosztva ismerte meg a tisztikart és szellemét, de századnál teljesítette és sajátította el a különböző altiszti – örvezetői, a tizedesi és az őrmesteri – szolgálati kötelességeket.¹⁴ E beosztások gyakorlása közben megtanulta a közkatonákkal való bánásmódot, s a kiképzési, harcászati és szolgálati szabályzat előírásainak alkalmazását. Megszerezte az alegység parancsnoki beosztáshoz szükséges alapismereteket, mert szakasz-, század-, osztály- és zászlóaljkötelékben minden alakzati és harci formációt többször gyakoroltak, századparancsnoka pedig megtanította a gyalogos alegység vezetésének legfontosabb eljárásaira. Előjárói meglegedésére magatartásával kitűnt a katonai kötelességek és feladatok ellátásában, a tiszti rendfokozathoz szükséges katonai ismeretek és a rajzkészség elsajátításában.¹⁵ Kisfaludy Károly katonai pályafutásának alakulásába azonban gyorsan bele-
szólt a történelem is.

Az ifjú kadét a különböző forrásokból biztosan tudomást szerzett arról, hogy ebben az időben, 1805 elején, már nagyban folytak a katonai előkészületek az 1804. december 2-án francia császárrá koronázott, I. Napóleon elleni új háborúra. Oroszország és Anglia április 11-én szövetséget kötött Napóleon ellen. Az angol és orosz diplomácia nagy erőfeszítésbe kezdett, hogy rávegye I. Ferenc osztrák császárt a harmadik, franciaellenes koalícióban való részvételre, egyben az 1800. június 14-i marengói csatában elszenvedett döntő vereségért és az 1801. február 9-i előnytelen lunévillei békéért veendő katonai rávásra. A császár Károly főherceget, aki a háborúban való részvételt az alapvető katonai reformok és a hadseregbeli nagy horderejű változások befejezetlensége miatt ellenezte, elmozdította a birodalmi hadügy éléről. A vezérkar főnökévé a háborúpárti, elbizakodott Carl Mack altábornagyot nevezte ki, és gyors ütemben megkezdtek a háború katonai előkészületeit és a cs. kir. hadsereg ezredeinek hadilábra állítását. A háborús alkalmazásra a 32. magyar sorgealozrednél is megindultak a szükséges szervezési és más előkészüle-

¹³ Hadtörténelmi Levéltár. K. k. General Commando in Hungarn. Proprier Register Dep. P, Q, R, S, T 1804. Nr. 548.

¹⁴ Dienst-Reglement für die K. K. Infanterie. Erster Theil. Wien, 1807. pp. 105–106, 20–37. (továbbiakban – Dienst-Reglement), lásd részletesen: p. 8, 171.; ua. Zweiter Theil. Wien, 1806. 6, 338 p., 3 függ.; Szolgálati szaballat a cs. kir. gyalogság számára, mellyet kivonatban a közkatona s altisztek mind béke, mind hadi kötelességeit tárgyzva a magyar n. gyalog ezredek használatára szerkezve magyarított Virág József. Sopronban, 1836. Kultsár Katalin ny. 119 p.; Oktató szaballat a császári, és cs. királyi gyalogság számára. Fordította a magyar gyalog ezredek köz használatjára Virág József. Sopronban, 1835. Kultsár Katalin. VI, 7–128 p. 2 t.

¹⁵ Az ezred részletes történetére lásd: Seeliger, Emil: Geschichte des kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regiments Nr. 32, für immerwährende Zeiten: Kaiserin u. Königin Maria Theresia, von seiner Errichtung 1741 bis 1900. Bp., 1900. Pester Buchdruck. p. 130.

tek. Ennek során, 1805 elején, Kisfaludy Mihály „azon hivatalos tudósítást vette az Ezered kormányától, hogy Károly jól viseli magát, és a rajzolásban különös előmenetelt tesz”.¹⁶ Az apa ennek a hivatalos ezredparancsnoksági értesítésnek a hatására valóra akarta váltani fiának tett ígéretét, és levelet írt Károly századparancsnokának, hogy – az akkor a hadseregben elfogadott szokás szerint – miképpen és milyen összegért vásárolhatna fiának zászlósi rendfokozatot. A százados (sajnos nevét és a százada számát még nem sikerült pontosan megállapítani) válaszában megírta, hogy ne költse hiába a pénzét, mivel a háború kitörése bizonyos, és mihelyt az ezredet hadi létszámra növelelik, Károlyt azonnal elő fogják léptetni zászlósnak.¹⁷

Kisfaludy Károly kadétként 1805 tavaszától őszig maradandó élményeket szerzett, mivel tevékenyen átélte a katonai pálya minden nehézségét, de fiatal szervezete jól bírta a sok munkát, a nagy szellemi és fizikai megterhelést jelentő háborús készülődést, az ezred háborús szervezete felállítását, mozgósítását és a hadszíntérre való felvonulás fárasztó meneteit és felkészülést az első nagy próbatételére – a harcra. Egész életére kiható tapasztalatokat szerzett az elkövetkezendő hat hónap mozgalmas és drámai hadieseményeiben való részvételével.

Az Udvari Haditanács 1805. május 1-jén elrendelte a gyalogezerdeknek – így Kisfaludy ezredének is – a béke állománytáblázatról a hadi állománytáblázatra való áttérést. Mint kadét nem csak szemlélte, de átélte és szerény szolgálataival cselekvő részese is volt annak az eseménynek, amikor a 20 századból álló ezredét 5 zászlóaljba – 1 gránátos- és 4 lövészzászlóaljba – zászlóaljanként pedig 4 századba szervezték át. Részt vett azokon az ezredgyakorlatokon, amikor a szabályzatok előírásai szerint a 4 lövészzászlóalj pontos felállítását, valamely együttes tevékenység – alapalakzat, díszalakzat, menetalakzat, harc előtti alakzat, harcalakzat – végrehajtása céljából oktatták, amelyet az ezred jobbszárnyától a balszárnyáig a következő számozással: 1. 2., 3. és 4. zászlóalj hajtottak végre. Látták, hogyan hozták létre az ezredtüzéséget 6 lövegből, melyből a gránátos zászlóalj két és minden lövészzászlóalj egy-egy löveggel rendelkezett. A menetek alatti szállítás és az ellátás biztosítására az ezred 10 osztálya (egy osztály 2 századból állt) egy-egy 1200 adag élelmet szállító négylovas kocsival, egy négylovas pénztárkocsival, egy kétlovas tábori kovácsszekérrel és még egy törzskocsival látták el. Ezen felül még rendszerezítették minden osztálynak 24 málháslova a tisztek poggyászának és a szükséges felszereléseknek szállítására.¹⁸

Május 17-én az ezredtörzs és a 4 zászlóalj – közte Andrásy Dávid őrnagy 2. zászlóaljának 5., 6., 7. és 8. lövészszerkezete (valószínűleg az utóbbiban szolgált Kisfaludy Károly kadét is) – parancsot kapott Pestről a katonai határ-

¹⁶ Kisfaludy Sándor minden munkái. 8. köt. Bp., 1893. Franklin. p. 522.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Seeliger id. mű pp. 131–133.

örvidéki Károlyvárosba való menetre, majd június 25-én Ljubljanába való áttelepülésre. Itt harckiképzés és felkészülés közben tudták meg a hadüzenet hírért, tehát hogy augusztus 9-én I. Ferenc csatlakozott a Napóleon elleni koalícióhoz. Az ezred augusztus 19-én parancsot kapott Ljubljanából az itáliai hadszíntérre való menetre. Augusztus 27-én a 32. sorgyalogezredet „hadilábra” állították, az 1 gránátos és a 4 lövészzászlóalj mellett Pesten létrehozták a 4 századból álló tartalék-zászlóaljat és elrendelték, hogy minden század létszáma, így Kisfaludyé is, 12 őrzetűvel együtt 200 fő lövész közlegényből, 8 tizedesből, 1 őrmesterből, 1 zászlósból, 1 alhadnagyból, 1 főhadnagyból, 1 százados vagy alszázadosból és 2 trombitásból álljon. Ez azt jelentette, hogy a 32. magyar sorgyalogezred személyi állományának hadilétszáma mintegy 5200 főre növekedett, és ebből körülbelül 4300 fő menetelt és vonult be szeptember közepén a Padova körzetében felvonuló hadsereghez.¹⁹

Ekkor került ténylegesen az ezred tisztkarába Kisfaludy, amelynek létszáma 104 fő (1 ezredes, 1 alezredes, 5 őrnagy, 17 százados, 7 alszázados, 24 főhadnagy, 27 alhadnagy, 19 zászlós, 1 hadbíró, 1 ezredorvos és 1 számvevő-tiszt) volt. Amikor 1805. szeptember 1-jén előléptették Kisfaludy kadétot zászlóssá, a zászlósi rangsorban a 11. helyre került. Első tiszti beosztását a törzslapja „Későbbiek” rovataiba így jegyezték be: „Rendfokozat: Zászlós. Változás: *előlépett*. Évben: 1805. Leírás: *Szeptember 1-én.*”²⁰ A 17 éves kb. 180 centiméter (5 láb 7 hüvely) magas ifjú zászlóst, a jóval idősebb, nagy parancsnoki és háborús tapasztalattal rendelkező tisztek segítették a hadi mesterség elméletének és gyakorlatának további elsajátításában, a harctéren való helytállásban. A szolgálati szabályzat előírása szerint a zászlós rendfokozat volt az első tiszti rang, így az ifjú Kisfaludy a század mindenese lett, mivel neki kellett vezetnie és ellenőriznie a katonák kiképzését, jelentenie kellett minden eseményt az előljáró rangidős alhadnagynak, a napi kihallgatásokra rendelt katonák névsorát összeállítani, ellenőrizni a század jegyzékeit, a gyengélkedők listáját, intézkedni a betegek ellátásáról és más fontos ügyekben.²¹ Az eddigi feltárt forrás szerint tiszti pályafutását nagy valószínűséggel a 8. században kezdte el, ahol a sok mindent átélő tisztek voltak közvetlen parancsnokai – nem beszélve az altisztekről és a közlegényekről –, s lettek bajtársai háborúba vonuló 18. életévében járó, már verseket is írogató, a században közkedvelt ifjú zászlósnak. Kevés poggyászában egyetlen könyvet, Sándor testvérének 1801-ben megjelent ’Himfy’-jét vitte magával a harctérre, és ennek a műnek hatása olyan nagy volt a fiatal tisztre, hogy „költővé tette.”²² Kisfaludy Károly később bevallotta, hogy költővé válásában „először a bá-

¹⁹ Uo. pp. 132–133.

²⁰ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 124./VIII. 1.; M. Irod. Régi s újabb írók m. 2-r. No. 8./3.

²¹ Lásd Dienst-Reglement 1. köt. pp. 37–42.

²² Bánóczy: Kisfaludy K. és munkái. 1. köt. p. 56.

tyám Sándor lelkesített; ha ő nem írt volna, nehezen jutott volna valaha eszembe, hogy verseljek”.²³

Az ezred tisztjei, így előtte is nagyjából ismert volt a haditerv, amely szerint a Duna völgyében, Tirolban és Felső-Olaszországban felvonuló három – a németországi (60 ezer fő és 90 ezer orosz katona), az itáliai (150 ezer fő) és a tiroli (50 ezer fő) – hadsereg támadólag lép fel, a főttámadást Károly főherceg itáliai hadseregének szánták. Ám a terv módosult és a főszerepet, a németországi hadszíntéren az I. Ferenc, majd Ferdinánd főherceg, de ténylegesen a tehetségtelen hadvezér, Mack altábornagy vezetése alatt álló szövetséges hadsereg játszotta. Napóleon a szeptemberi és októberi hadműveletekben sorozatos vereségeket mért a szövetséges erőkre és a körülzárt Mack tábornokot 25 ezer katonájával együtt Ulmnál 1805. október 17-én lealázó megadásra kényszerítette.²⁴ Érdekes egybeesés, hogy ugyanezen a napon nyílt meg a pozsonyi magyar országgyűlés, amelyen az ulmi kapituláció hírére a rendek félretették sérelmeiket és nemcsak a 34 ezer újoncot szavazták meg, hanem a magyar nemesi felkelés fegyverbe szólítását is.

Míg a főhadszíntéren történelemformáló nagy hadiesemények zajlottak le, addig az olaszországi hadszíntéren a háború kimenetelére alig, de Kisfaludy Károly életére maradandó befolyást gyakoroló hadműveletek folytak le. Masséna francia tábornok 50 ezer fős hadseregét szeptember végén Verona körzetében összpontosította védelemre, várva, hogy ha a németországi hadszíntéren Napóleon döntő győzelmet arat, akkor megkezdje a támadást. A legkiválóbb hadvezér, Károly főherceg 1805. szeptember 20-án vette át a parancsnokságot az itáliai cs. kir. hadsereg felett, amelynek erőiből október elején 60 ezer katona az Adige (németül Etsch) folyó bal partján Caldiero körzetét, 18 ezer fő pedig Dél-Tirolt szállta meg. Masséna október 8-án bejelentette, hogy október 14-én déli 12 órakor megkezdje a harctevékenységet. Válaszul Károly főherceg október 9-én elrendelte hadseregének, így Kisfaludy Károly ezredének is, a következő harcrendbe (csatarendbe) történő állítását: az ezred 4 lövészzászlóalját beosztották a Simbschen altábornagy hadosztálya Mihaljevich vezérőrnagy vezette dandárjába, amely gróf Bellegarde lovassági tábornok 27 zászlóalj és 20 lovasszázad erejű hadtestébe tartozott és a Caldieronál táborozó hadsereg jobbszárnyát képezte. Az ezred gránátos-zászlóalját Colloredo vezérőrnagy dandárjába osztották be, amely a 60 zászlóaljból és lovasszázadból álló harcrend közepét alkotta, míg a harcrend balszárnyát 21 zászlóalj és 16 lovasszázad képezte. Ám a hadsereg ereje gyorsan csökkent, mivel csapatokat (20 ezer főt) vezényeltek el Tirolba és Németországba.²⁵

²³ Kisfaludy Károly 1820. február 29-i levele Gaal Györgyhez. MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 124./I.; Toldy Ferenc: Magyar költők élete. In: Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. IV/2. köt. Bp., 1871. Ráth M. p. 151.

²⁴ Lásd részletesen: Rónai Horváth Jenő: Az újkori hadviselés története. Bp., 1891. Pallas r.-t. pp. 165–176.

²⁵ Seeliger id. mű pp. 133–134.

A lesújtó németországi hadieseményekről és a szégyenteljes ulmi katasztrófáról Károly főherceg október 25-én értesült. Nem ismert, mikor tudta meg az ifjú Kisfaludy zászlós a gyászos hírt, bár annyi bizonyos, hogy a különböző, nem hivatalos csatornákon keresztül – mint minden rossz hír – gyorsan elterjedhetett a csapatok és a katonák között. Károly főherceg minden megtett, hogy hadseregét harckésszé tegye, és segítséget nyújtva a főhadseregnek, Itáliát egy győztes csata után akarta elhagyni, ezért az előre erődítménnyé alakított Caldiero melletti tábor állásaiba vonult. A 45 ezer főre csökkent sereg erőit a következőképpen állította csatarendbe: a jobb szárny „megerősített” magaslatait Simbschen 20 zászlóalj – közte Kisfaludyé – és 4 lovasszázada; a Caldiero mögötti középet Bellegarde 16 zászlóalja és 12 lovasszázada, valamint a tartalék (14 zászlóalja és 12 lovasszázada); míg az Adige (Etsch) folyóra támaszkodó balszárnyat Reuss (14 zászlóalj, 8 lovasszázada) és Nordmann (7 zászlóalj, 8 lovasszázada) csapatai foglalták el.

Masséna a francia győzelmi hír 28-i vétele után másnap, 29-én reggel átkelt az Adige folyón, és 6 gyalog- és 3 lovashadosztállyal megtámadta Károly főherceg hadseregének balszárnyát és közepét, de a rohamok nem hozták meg a francia sikert. A harc egész nap tartott, de Kisfaludy és ezrede – a Colognola és San Pietro magasságában elhelyezkedő jobbszárny – még nem kapcsolódott be a küzdelembe. Ez a heves csatanap ihlette első megmaradt költeményét, a hadi éneket. Ő, miközben ezredével tizenkét órát a harcbevételre várakoztak, írta meg Sándor bátyja ’Himfy-dalok’ verseskötete példájára – komponált hozzá dallamot és énekelte is a katonáival – a ’Hadi ének Olaszországban’ című versét:

*„Itt állunk mi Hunniának
Rettentő bajvívói,
A dicső magyar hazának
Igaz, hű pártfogói.*

*Mi Árpád szabad népei
Mi bátran megütközünk,
S régi vérünknek hívei
Vagy elesünk vagy győzünk.”²⁶*

Bánóczi József vitatható álláspontja szerint ez a „vers erő és hév nélkül való, puskapornak, hadi zajnak nyoma sincs rajta; ép úgy megírhatta volna a szerzetes Révai a nyitrai kolostorban.”²⁷ Az egész költemény voltaképp csupa rímelés és verselés, mindkettőnek módját pedig, mint előre láthatni, egyetlen

²⁶ Kisfaludy Károly válogatott művei. Sajtó alá rend.: Szauder József. Bp., 1954. Szépirodalmi. pp. 79–80. (Magyar klasszikusok); MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 124./XV.

²⁷ Révai Miklós (1749–1807) piarista szerzetes, költő, kiváló nyelvtudós.

mintájából, a *Himfy*ből, kölcsönözte – de meg van benne mintájának hazafias hangja is... De végre is, ha Kisfaludy hadi éneke nem mutat lyrai tehetséget, mondhatni: ő nem volt katonai természet, őt a csata hevíté, de nem lelkesíté.”²⁸ Jegyzetében elfogadhatóbban értékelte Toldy Ferenc, aki szerint „Tüzes vitéz katona volt, azért hirtelen ment előre és más m.[agyar] író, mint bátyját, nem ismert” és a „Hadi ének-e 1805. legrégebb munkája, melyet bírnunk, első hadba menetele korából, 17 éves. – *Vérszomjuhozó / Despotának zsoldosi*. Napoleon katonái. Utóbb más nézete volt róluk. – Tüzes és elszánt; leír fenti csapásokat mellyeket az ellenség okozott a tájakban, hogy elkésérsítse társait nyelv és verselés még minden szépség nélkül; akkor a magyar vitézséghez apellál, minden hetvenkedés nélkül... Megérzik rajta, hogy katona írta, nem költő.”²⁹

Ám ezekből az értékelésekből is kivehető az a tagadhatatlan tény, hogy első irodalmi kísérlete költői mű volt, és a harci zajban született vers rímekbe szedett képei mondanivalójának lényege, s méltó emlékéllítása a csatában kitűnt 9 magyar sorgyalog- és 6 huszárezred sok ezer katonája hősiességének és hazafiságának.

Még véresebb csatanap volt az október 30-a, mind a két fél erőivel döntő támadásba lendült. Kisfaludy Károly végigharcolta ezt az öldöklő küzdelmet. Ezért indokolt csatahistóriájának és a fiatal zászlós ezrede szerepének részletesebb bemutatása, melynek felvázolásánál az ezredtörténet leírását követjük.³⁰ Kora reggel Károly főherceg elrendelte, hogy csapatai 4 hadoszlopba felállva fél kilenckor támadják meg az ellenség szárnyait, majd közepét és vessék vissza őket a folyón túlra. Masséna terve pedig az volt, hogy először Károly főherceg balszárnya ellen egy hadoszlopát veti be, majd utána megtámadja és áttöri az osztrák harcrend közepét. Ám a haditervek végrehajtásába beleszólt a kora reggeltől délig a csatamezőt beborító sűrű köd. A főherceg ezért elhatározta, hogy a köd felszállása után olyan döntő támadást indít a franciák ellen, hogy azokat egy rövid csatában megverje. Csapatai türelmetlenül várták a támadás megindításának a jelét.

Ezekben a reggeli órákban történt meg az ifjú zászlós idegeit és bátorságát próbára tevő első harctéri bevetése. A köd leple alatt Simbisch altábornagy jobbszárnnyal oszlopába, beosztva Kisfaludy zászlós és ezredének 4 zászlóalj, észrevétlenül előnyomultak Porrente Progno d’Illasi vonaláig, hogy felkészülve támadják meg az ellenség balszárnnyának elővédjeit. Elérkezett a fél kilenc, de a köd nem oszlott el, így Károly főherceg sem adta ki a parancsot a támadásra. Simbisch jobbszárnny-csapatai délelőtt 10 óráig várakoztak kedvező állásban az ellenség elleni roham jelére, majd anélkül, hogy felfedezték volna őket, visszavonultak a magaslaton kiépített korábbi állásaikba.

²⁸ Bánóczy: Kisfaludy K. és munkái. 1. köt. pp. 56–57.

²⁹ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 124./XV.

³⁰ Seeliger id. mű pp. 136–139.

A köd felszállta után azonnal megkezdődött a véres küzdelem. Két francia hadosztály – Porcile irányába előrenyomulva – harcba lépett Károly főherceg balszárnycsapataival, de a heves küzdelem ellenére döntést nem tudtak kicsikarni. A harcrend közepe ellen intézett erős francia támadás sem vezetett eredményre, noha keresztül hatoltak Caldieron, de rohamuk a helység mögött elhelyezkedő állásban lévő csapatok erős ellenállásán megtört. Minden etovábbi lépésért sok francia katona esett áldozatul az elkeseredett közelharcban. Masséna bevetette gránátos hadtestét is, és már azt hitte, hogy kivívta a győzelmet, ekkor azonban Károly főherceg állt az ellenlökést végrehajtó, a különböző ezredek gránátos osztályaiból álló gránátos hadosztály és a jobbszárnyról a középére átdobott Esterházy ezred élére, és visszaverték a franciákat. Ezekben az ide-oda hullámozó rohamokban és véres közelharcokban részt vett és vitézül teljesítette kötelességét Kisfaludy Károly is.

Masséna gránátos-hadteste tartalékának és a lovasságának bevetésével akarta a sikert kivívni. Erős tűzharcban iszonyú francia túlerő tört az Esterházy ezredre, de a négy zászlóalj századai hőiesen hárították el a francia gránátosok dühös rohamait; az ezred bátor fiatal katonái állták a gyilkos tüzelést és a megritkult soraik egy lépést sem vonultak vissza. Kissé hátrább, a Lipppa gránátos-dandár állt harcbevetésre készen, hogy ha az Esterházy-ezred meginogna, segítségére siessen, ám erre nem volt szükség.

A francia hadvezér ezek utána a győzelem kicsikarása érdekében még egy utolsó kísérletet tett; egyidőben támadta meg Károly főherceg harcrendjének közepét és jobbszárnyát, hogy a kulcsfontosságú állások elfoglalásával vereségét mérjen a cs. kir. itáliai hadseregére. A francia közép új támadását a Molitor hadosztály kezdte meg Colognola magasságában; ám a védelemre berendezkedett Simbschen jobbszárnycsapatai rendkívül bátor csapatai megghiúsították támadásokat, és a súlyos veszteségeket szenvedő franciák kénytelenek voltak visszavonulni. Ezután rendelte el a francia tábornok a közép elleni támadást, és az egész arcvonalon Colognolatól az Adiga folyóig heves küzdelem kezdődött, s erő-összpontosítással Chaussée-nél sikerült is az ellenségnek áttörnie. Ám az itt tomboló borzalmas harcban ismét az Esterházy ezred helytállása segített; a véres küzdelemben – a sáncokat halottak és sebesültek borították el, a puskáikkal való gyors tüzelés feketelőpor füstje rárakodott a katonák arcára, akik a heves tusától szinte teljesen kimerültek – mégis szilárdan tartották magukat. Gróf Weissenwolf ezredes parancsnok az elszánt bátorsággal küzdő katonáit újra és újra zászlóalj harcalakzatba felállítva verte vissza az ellenséget. Masséna utolsó tartalékait küldte rohamra a halálra elszánt hősökre, akiket először sikerült meghátrálásra kényszeríteniük. Az erős tűzben előnyomuló franciák ellen Károly főherceg bevetette utolsó tartalékát, az 5 magyar gránátos zászlóaljat, amely megrohamozta az ellenséget; a hátráló 32. sorgyalogezred dobpergés közepette ismét előre tört, és ezeknek a közlegényeknek az együttes erőfelfejtése végül is eldöntötte a csatát.

Masséna 8000 katonáját elveszítve visszavonult a csataterrről Verona felé.

A háromnapos csatában véghezvitt hősiességével Károly főherceg hadserege győzelmet aratott. A 32. Esterházy magyar sorgyalogezred dicső hírnevét ismét bebizonyította, amikor vitéz helytállással a hadsereg közepét áttörő francia gránátos hadtesttel szemben, szilárdan megtartotta állását és ezzel meghatározóan hozzájárult a győzelemhez. A caldierói csatában 9 magyar sorgyalogezred és gránátos zászlóaljai, valamint 6 huszárezred dicsőségesen vett részt. Károly főherceg csatajelentésében kiemelte: „A 32. Esterházy ezred ez alkalommal, a vitézség kimagasló példáival tündökölt”.³¹ Az ezred vesztesége 535 főt számlált: 76 halottat, 113 sebesültet, ebből a vicenzai tábori kórházban 41 fő fogságba került és 346 fő, aki a véres közelharcokban esett hadifogságba. Nem ismert, hogy az ifjú Kisfaludy századának mennyi volt a vesztesége, de az ezred tisztikarából 1 fő meghalt, 6 megsebesült, míg 2 tiszt és 1 kadét francia hadifogságba esett.

A csata után Károly főherceg hadseregével, így a 32. magyar sorgyalogezreddel, megkezdte november 2-án elvonulását a Vincenza–Görz–Ljubljana útvonalon a magyar határig. A Kisfaludy további pályafutását befolyásoló eseményt ezredével való menete közben, november 10-én hirdették ki: régi ezredparancsnokát vezérőrnaggyá léptették elő, helyébe báró Karl Bubna von Warlich-et nevezték ki ezredesnek és parancsnoknak. November 12-én pedig az új alezredes Vinzenz von Hermann, 1. őrnagy Anton von Hirsch, 2. őrnagy Lányi Pál, 3. őrnagy Peter Radivojevich és a 4. őrnagy Szent-Iványi János lett; az előléptetés azon a napon történt meg, amikor a franciák elfoglalták Bécsét, I. Ferenc pedig utasította a nádort, hogy hívja össze a magyar nemesi felkelést. A fárasztó menetelés közben értesültek arról a gyászos hírről, hogy december 2-án Napóleon csapatai Austerlitznél döntő vereséget mértek a koalíció osztrák és orosz hadseregeire. Kisfaludy ezrede december közepén érkezett meg Vas vármegyébe és az ezredtörzs Ikerváron, a századok pedig a környékbeli falvakban helyezkedtek el és itt tudták meg, hogy I. Ferenc jelentős területi engedmények és hadikárpótlás fejében Pozsonyban december 26-án aláírta a békét Napóleonnal.

A több mint négy hónap átélt hadi eseményei alatt a fiatal Kisfaludy Károly zászlós megismerte a katonai élet minden nehézségét, a háború borzalmait és a harc életveszélyes, idegeket és egészséget ölő megpróbáltatásait, megismert más országokat és népeket is. Kapcsolata még jobban elmélyült ezredével, parancsnokaival, tisztjeivel, altisztjeivel és közkatonaival. A meneketek alatt – táborozás és harc közben – megfigyelhette az emberek jellemét, jó és rossz tulajdonságait. Élményei nagy hatással voltak gondolkodásmódjának alakulására és személyiségének fejlődésére. Az ifjú Károlyban elmélyült a hazaszeretet és az egyszerű emberek tisztelete. Noha eddig még nem ismert az 1805-ben és 1806-ban róla készített tiszti minősítés, de vitathatatlan, hogy gazdagodott katonai képzettsége, kialakultak nézetei a hadseregről és a hábo-

³¹ Uo. p. 139.

rúról. Fizikai erejének gyarapodása mellett megismerte önmaga képességeit. Harci gyakorlatot és tapasztalatot szerzett az alegység és katonák vezetésében, tisztába jött parancsnoki és szervezői tulajdonságaival. Megszilárdult benne a tiszti hivatás iránti elkötelezettség. De e rövid időszak megrázó eseményeinek következtében éledezni kezdtek az írói elhivatottság csirái is.

Örült annak, hogy a megalázó pozsonyi béke után az ezrede parancsot kapott arra, hogy vonuljon vissza a békehelyőrségébe. Ezredével 1806. január 8-án indult el Ikervárról és 18-án érkeztek meg Pestre, ahol megtisztelő fogadtatásban részesítették a vitéz katonákat. Az ifjú tiszt számára emlékezetes maradt az a lelkes üdvözlés és barátságos köszöntés, melyben a helyőrség tábornokai, a helytartótanács és a városi tanács tisztségviselői, a sok polgár, az egyszerű pesti és budai lakosok ezrei részesítették őket. Ezen a napon a pesti városi tanács az ezred tiszteletére ünnepi bált adott Pest legelőkelőbb tánchelyiségében, a belvárosi Váci utca „Hét Választófejedelemhez” (Zu den sieben Kurfürsten) címzett szálló-fogadó dísztermében.

Ám az ünneplések után Károly számára ismét beköszöntöttek a katonai élet mindennapjai. Az ezred nagy része a törzsszel, a pesti nagy (Károly-) kaszárnnyában maradt, míg 6 századát a környező falvakban – Monor, Vecsés, Fót, Palota, Gomba és Pende – szállásolták el. A napi szolgálati teendők mellett ünnepet jelentett az ezred számára, hogy az Udvari Haditanács 1806. február 4-i rendeletével elismerte a caldieroi csatában az altisztek és a legénység által tanúsított vitézséget, s közülük három őrmestert arany Érdem-éremmel (Érdempénzzel) és egy gránátos tizedest, két őrvezetőt és egy közlegényt pedig ezüst Érdem-éremmel tüntetett ki.

A február 10-én újra a birodalmi hadügy élére került Károly főherceg tovább folytatta a legénység kiképzésének és bánásmódjának „reformját”, a hadsereg szervezetének korszerűsítését, és más katonai reformok bevezetését, melynek következtében március 15-én az ezredet béke állományba helyezték, és tartalék-zászlóalját elbocsátották. Nem kis változás történt Kisfaludy Károly tiszti beosztásában és életében is, mivel 1806. áprilisában, május 1-i hatállyal a 8. lövészs századból áthelyezték a 14. lövészs századba.³² Károly főherceg május 15-én korszerűbb, új szolgálati és kiképzési szabályzatokat vezettek be a gyalogság számára, és a 22-i rendelete alapján tovább csökkentették az ezred alegységeit, a 3. és 4. gránátos századot megszüntették; az ezred szám szerint újra 2 gránátos századból, az 1. és 2. zászlóalj 6-6 századából, és a 3. zászlóalj 4 századából állt fel. Egy gránátos század 120, egy lövészs század 180 közlegényből állt. Közben Bubna ezredes március 17-i halála után az ezredparancsnoknak lovag Ludwig d’Eckhardt ezredest nevezték ki.

Ám Kisfaludyra és ezredére újabb megpróbáltatások vártak, mivel Anglia és Oroszország támogatásában bízva, Poroszország – érdekei védelmében – 1806. augusztus 9-én hadat üzent Franciaországnak. Napóleon a szeptember

³² KA, Wien. Monath Tabella pro Aprille 1806. Inf. Reg. Nr. 32. Fasc. 1864.

végén megindított poroszországi hadjárata során az október 14-i jénai és auerstädti csatában, majd az üldöző hadműveleteiben döntő vereséget mért a porosz hadseregre, és november 8-án már egész Poroszország hatalmába került. Noha a Habsburg-birodalom a poroszokkal szimpatizált, de semleges maradt. De mivel a hadi események a szászországi hadszíntéren zajlottak le, ezért az osztrák hadvezetés egy megfigyelő-hadtestet rendelt a cseh-szász határra, melybe beosztották Kisfaludy ezredét is. Az ifjú zászlós a gránátos osztállyal és a 3 zászlóaljjal szeptember 16-án indult el Pestről a Bécs–Znaim–Iglau–Kolin útvonalon, és október 30-án értek Beratekbe, ahol Lusignan örgróf altábornagy hadosztálya kötelékébe kerültek. Kisfaludy alakulatával 1806 novemberétől állandó harckészültségben élve értesült a porosz és az orosz hadseregek fölötti francia győzelmekről.

Ezt követően az osztrák megfigyelő-hadtest feloszlott, és Károly ezrede parancsot kapott november 18-án, hogy települjön át a Nógrád vármegyei Gácsra, a menetet Kolin–Iglau–Znaim–Stockerau–Nyitra útvonalon végrehajtva, december 29-én érkeztek meg és foglalták el a kijelölt gácsi téli szállást. Ám a rossz elszállásolási körülmények miatt 1807. január 8-án az ezred továbbvonult egy jobb szálláshelyre, Zólyom és környékére, ahol az elhelyezkedés után – január utolsó napján – ünnepélyesen végrehajtották az ezred ellenőrző szemláját. A szolgálati és kiképzési szabályzatok előírásai szerint lezajló szemlén az ezred díszalakzatban felsorakozva, a parancsnok vezényszavaira – különböző alakzatokat felvéve – végül négyszöget formált. A különböző ellenőrzések után az ezred hadbírója felolvasta a haditörvények szövegét, majd az alakulat zászlóaljanként végrehajtotta a századok szemláját.

Az 1807. január 31-i zólyomi ellenőrzésen, a herceg Esterházy 32. sorgyalogezred 3. zászlóalja Einhauser százados vezette 14. századának személyi állományáról a legfontosabb adatokat tartalmazó szemlejegyzék készült. Miután a parancsnok vezényszavára a század különböző alakzatokat formált, majd a század személyi állománya az előírt alapalakzatban élén a parancsnok, tőle balra a főhadnagy, alhadnagy, zászlós, majd 3 soros vonalban felállva, az altisztek és a közlegények, végrehajtották a szemlelista alapján a névsorolvasást, melynél nevüket hallván „Hier!” (Jelen!) szóval kellett felelni, átvizsgálták minden katona felszerelését, ellenőrizték a létszámot, ki van szabadságon, áthelyezve, beteg, vezényelve, járandóságot stb. Végül számvetői szempontból is ellenőrizték a századot, és ez alapján készítették el a század és a személyi állomány állapotát rögzítő szemlejegyzéket.³³

Ez alapján ismerhető meg, hogy Kisfaludy kikkel szolgált együtt, milyen katonai és emberi közegben élte napjait. Századának három tisztje pályafutását az ezredben kezdte el. A századparancsnoka, a már két évtizede szolgáló, 39 éves osztrák Josef Einhauser von Seevald, aki 1784. szeptember 16-án lett kádét, 1788. augusztus 1-jén zászlós és 1800. november 1-jén nevezték ki száza-

³³ Dienst-Reglement 2. köt. pp. 55–66.

dosnak és századparancsnoknak. A hat heti szabadságon lévő helyettese, a 29 éves magyar származású, Rüssel Ignác nős alszázados, aki 1795. augusztus 15-én kadét, majd 1796. december 1-én zászlós, 1800. szeptember 1-től főhadnagy (ebben a rangban köt házasságot 2000 forint kaució letételével), 1805. november 30-án áthelyezték a magyar nemesi felkelő hadseregbe, majd 1806. február 1-jén előléptetik alszázadossá és visszahelyezik az ezredhez.

A 28 éves galíciai-lengyel gróf Karl Zielinsky, akit 1796. december 1-jén léptették elő zászlósnak, négy év után alhadnagynak, 1802. szeptember 1-jén helyezték át a 2. bánáti határőrezredből az ezredhez, itt lépett elő 1803. december 16-án főhadnagynak. A század legidősebb tisztje a már három évtizede szolgáló, 1805. szeptember 1-jén őrmesterből alhadnaggyá előléptetett 45 éves magyar Szecsődy Mihály volt, aki 1776. március 14-én közlegényként vonult be katonának, 1778. július 6-án őrzetetővé, 1787. szeptember 9-én tizedessé, 1793. szeptember 23-án őrmesterré nevezték ki, és harctéri vitézségeért kitüntették az ezüst katonai becsület emlékéremmel.³⁴

Kisfaludy Károlyról a szemletáblázat rovataiban ezt jegyezték fel: Rendfokozata zászlós. Született Téth, Győr megye, Magyarország. Kora 18 év, vallása katolikus, családi állapota nőtlen, foglalkozása nincsen. Magassága 5 láb 7 hüvely. Megjegyzés 1804. október 15-én, saját költségén lépett szolgálatba, 1805. szeptember 1-jén előlépett zászlósnak.

A szemle megállapította azt is, hogy a század tényleges létszáma: a főtisztikar 1 százados, 1 alszázados, 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 1 zászlós, őrmestertől kezdve 3 őrmester, 12 tizedes, 1 küldönc, 2 dobosból, 8 őrzetető, 1 ács, 157 közlegény, 3 magánszolga, összesen 192 fő. Ám a század teljes létszámának 206 főnek kell lennie, de most számfeletti 1 alszázados, 2 őrmester, 6 tizedes és a hiányzó létszám pedig 23 közlegény.³⁵

A fiatal zászlós és alakulata itt maradt egészen október végéig, és főképpen Károly főherceg a császári királyi gyalogság számára 1806. május 15-én kiadott Szolgálati Szabályzata és Oktató Szabályzata előírásainak elsajátításával foglalkozik. Kisfaludy az itteni szolgálata idején tudta meg, hogy az áprilisban megnyílt budai országgyűlés június 17-én, amikor a francia hadsereg Friedlandnál legyőzi az orosz hadsereget, elvben megajánlja a nemesi segínyt és az újoncokat. A hírekből arról is értesült, hogy Napóleon Tilsitben 1807. júliusi 7-én I. Sándor orosz cárral szövetséget kötött, míg 9-én III. Frigyes Vilmos királlyal Poroszországot megalázó békét. Ez a békekötés olyan külpolitikai helyzetet teremtett, melyben az Osztrák Császárság csak másodrangú szerepet játszhatott, de az uralkodó ennek dacára mereven elzárkózott a magyar nemzeti sérelmek orvoslása elől. Tette ezt annak ellenére, hogy az országgyűlés július 29-én megszavazta 12 ezer újonc kiállítását, majd két nap múlva a rendek évi jövedelmük egyhatodát ajánlották meg a háború céljaira. Igaz, hogy

³⁴ KA, Wien Muster-Liste. 1807. Inf. Reg. Nr. 32. Fasc. 1864.

³⁵ Uo.

a nemesség nagy része is úgy gondolta, hogy az alkotmányos sérelmek emlegetésénél fontosabb a régi rend megvédése a franciákkal szemben.

Kisfaludy abban az időben értesül az alsótábla, a megajánlott újoncok és a nemesi segély törvényjavaslat királyi szentesítését is kérő, október 22-i feliratáról (melyet I. Ferenc november 10-én elutasít), amikor október végén az ezredével újabb díszlokkációt hajt végre: a törzs, a gránátos osztály és az 1. zászlóalj 4 százada Kassára, a többi század Eperjes és környékére települt. Az új esztendő két első hónapja után annak örült az ifjú zászlós, hogy véget ért a vidéki szolgálata, mivel Kassáról és Eperjesről 1808. február 25-én az ezred – két század kivételével, amely Kassán marad helyőrség szolgálat ellátására – Pestre menetelt. Az ezredtörzs, a gránátos-osztály, az 1. és 2. zászlóalj Pesten maradt, a 3. zászlóalj Vácra települt. Áprilisban Kassáról a 2 század bevonult az ezredhez Pestre.

Ám Kisfaludy és alakulata nem sokáig maradt a városban, mivel május 7-én új menetparancsot kapott a Péterváradra településre, ahová 31-én érkezett meg. Az ezredparancsnokság a gránátos-osztállyal és négy századdal a péterváradi helyőrségben maradt, míg az ezred többi része Eszéken és környékén szakaszonként – a határsértések és a rablások megfékezésére – határőrizeti és rendfenntartó őrszolgálatot látott el. Az ifjú Kisfaludy zászlós június elejétől kellenlenül látta el ezt a nem katonához illő szolgálatot, mint százada közlegényi és altiszti állományának szinte minden ügyes-bajos dolgával és szolgálati feladatával foglalkozó, a tiszti rendfokozatban legfiatalabb előljáró parancsnoka. A 20 éves Károly katonasorsának ilyen alakulása feletti komor hangulatát még tovább fokozta, hogy apjától már két éve nem kapta meg a havi anyagi támogatást. Ám az is igaz, hogy éppen ez a nagyon elkeseredett állapota és magánya idézte elő írói érdeklődése felé fordulását, amit első drámai kísérletének kézírata (1808-ból egy szomorújáték-töredék: 'A gyilkos') bizonyít. Toldy Ferenc állapította meg, hogy az ifjú tiszt „1808-ban drámai kísérletet is tett: A Gyilkos, szomorúját. 3 felv., melynek azonban írásai közt csak töredéket találtam letisztázva.”³⁶

Kedélyének hullámvázát jól tükrözi a nővérétől előző napon kapott szívélyes, vigasztaló levelére elküldött 1808. július 17-i válasza.

„A rablók ellen kivezenyelve vagyok itt – írja Teréz nővérének levelében –, Eszéken, a szerémségi határon egy erdőben, hol az utas is visszariad a szörnyű pusztaság borzalmaitól.”³⁷ Majd így folytatja: „Te megvádolsz engem, hogy én nem írok. De te velem igazságtalan vagy, milyen sok levelet írtam én meghallgatás nélkül, mily hosszú ideje nem kaptam kérésemre egy választ sem – és mindazon által, ez nem tett jót nekem. Már két teljes eszten-

³⁶ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 124./XV. 2., 4.; Toldy Ferenc: Magyar költők élete. In: Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. IV/2. köt. Bp., 1871. Ráth M. p. 151.

³⁷ Kisfaludy Károly minden munkái. 7. bőv. kiad. Sajtó alá rend.: Bánóczi József. 6. köt. Bp., 1893. Franklin. pp. 223–224. (továbbiakban – Bánóczi: Kisfaludy K. minden munkái)

deje, hogy nem vettem levelet hazulról, és minden reményről, s minden jótéménnyről le kell mondanom. Mondd magad, jó Terézem, méltányos dolog-e, hogy pótlék-pénzemet visszavonják, – miután csak 6 hónapig élveztem. – Most nem kell már semmi, mert szeretetedet a világ minden pénze ki nem pótolhatja – szegényesen és nyomorultan akarok élni, de pénzt soha többé nem kérek. Írj minél előbb, mert csak leveleidben lelek enyhülést, – én is gyakran írok majd neked, de panaszkodni többé nem fogok.”

Levelének befejezéseként üdvözli sógorát, Farkas Gábor nyugalmazott cs. kir. századost és minden testvérét, a második anyjaként tisztelt nővérének pedig boldog életet kívánva, ezerszer csókolva emlékszik rá és arra kéri, hogy „ne feledkezz meg teljesen a téged örökre hőn szerető testvéredről, Károly.” Levelét azzal az utóirattal zárta, hogy kedves Teréz nővére a következő levelében gyorsan írja meg a vele kapcsolatos teljes igazságot, hogy ezzel a családjával és apjával szemben érzett fájdalmát enyhítse. Megfogadja, hogy helyzetéről ő is gyakrabban fog írni neki, „de nem a panaszomról”.

A fiatal tiszt és ezrede 10 heti határőrizeti, rendészeti és erődőrizeti szolgálat után kapott parancsot, hogy ebből a helyőrségből vonuljon erődépítésre Komáromba. Az ezred augusztus 18-án kezdte meg a majdnem egyhónapos menetét, és szeptember 17-én megérkezve Komáromba, elhelyezkedett a barakk-táborban és a legénység nagy része a munkát megkezdte. Itt hallotta és olvashatta az októberi magyar országgyűlés hadüggyel kapcsolatos döntéseit, amellyel felhatalmazta a királyt a nemesi felkelés szükség szerinti fegyverbe hívására és 20 ezer újonc kiállítására. Az uralkodó viszont engedélyezte – önkéntes adományokból – a magyar tisztképző akadémia felállítását, melyet a király feleségéről, Mária Ludovika királynéről neveztek el. Az udvar megkezdte a Napóleon elleni újabb háború előkészületeit. Károly főherceg hiába javasolta a békét, amíg reformokkal meg nem erősítik a hadsereget. A nagy kérdés 1809. február 8-án dőlt el, amikor Károly főherceget leszavazva, a haditanács és a császár elhatározta a Franciaország elleni háború megindítását.

Nem tudni, hogy a háborús készülődésből Kisfaludy Károly és a tisztikar milyen híreket ismert meg. Az ezred november 11-ig állomásozott és dolgozott Komáromban, majd innen a parancsnokság és az 1. zászlóalj a Duna menti Hainburgba, a többi alegység a Lajta-parti Bruckba vonult téli szállásra. Itt 1809 elején az ezred parancsot kapott az állomány létszámának emelésére, amit végre is hajtott. Ettől fogva a századok létszáma 200 közlegényből, 2 ácsból, 12 őrzetéből, 12 tizedesből, 2 őrmesterből és 2 dobosból állt. Pesten január 2-án egy tartalék-osztályt, február 16-án a 17. és 18. századot alakították meg. Ezután Kisfaludy ezrede 1 törzsből, 2 gránátos századból, 3 zászlóaljból, mindegyik 6 lövészs századból és egy tartalék (raktár)-osztályból állt, és elvonuló állománya 3480 főt számlált. Ezen a napon helyezték át őt a 14. századból a 17. századba, és léptették elő alhadnagynak, amit bejegyeztek

a havi állománytáblázat növedék és előléptetés rovataiba.³⁸ Törzslapja változások rovatába is feljegyezték, hogy „1809. február 16-án előlépett alhadnagynak”³⁹ Kisfaludy alhadnagyon kívül a vele egyidőben előlépettekből állt az ezred 3. zászlóalj 17. századának tisztikara. A parancsnok Rudolf Müralt százados, helyettese Ignaz Mirsivinsky főhadnagy, és Alexander Schöffmann zászlós.⁴⁰ Kisfaludy Károly alhadnagynak és főtisztársainak három nap alatt kellett összeszoktatni a század altiszti és közlegény-állományát, amely 200 közlegényből, 2 ácsból, 12 őrzetéből, 12 tizedesből, 2 őrmesterből és 2 dobosból állt.

Február 20-án kapott az ezred menetparancsot, hogy vonuljon be a hadműveleteket megkezdő hadsereghez (157 zászlóalj, 154 lovasszázad). A március 1-jével hadilábra állított hadsereg kilenc hadteste és két tartalékhadteste megkezdte elfoglalni gyülekezési helyét. A hadműveleti terve szerint a hadsereg nagyobb része (6 hadtestet) Csehországban, két hadtest az Inn mögött, két másik Karintiában, egy pedig Galíciában összpontosult. Az Inn környékén elhelyezkedő VI. hadtest gyülekezőhelye Wels, a II. tartalékhadtesté pedig Enns volt. Február 25-én az egész 32. ezred Hainburgból megkezdte a menetet, s a Bécsen és St. Pöltenen keresztül érkezett meg az Enns folyóhoz. Itt az ezred gránátos osztályát – a 31. és 51. ezred gránátos osztályaival, Schrlach őrnagy parancsnoksága alatt egy zászlóaljat képezve – a II. tartalékhadtest gránátos dandárjába osztották be.

Kisfaludy ezrede Felső-Ausztrián átmenetelve vonult be a Braunaunál összpontosult VI. hadtesthez, ahol a 25. sorgyalogezreddel és 4 könnyű lovasszázaddal együtt képezték Ettinghausen vezérőrnagy dandárját, s tartoztak Jellasich altábornagy (8 zászlóaljból és 8 lovasszázadból álló) hadosztály-kötelékébe. Ez a hadosztály fedezte az Inn folyót átlépő hadsereg déli (bal) szárnyát, Salzburgtól Mühlhemig. Károly főherceg – átvéve a főparancsnokságot – 1809. április 6-án kiadott egy hadseregparancsot, melyet felolvastak a csapatoknál, így Kisfaludy alakulata előtt is – a harci szellem erősítésére – felszólítva a katonákat hazafias kötelességük teljesítésére az ellenséggel szemben, a monarchia és a birodalom népei, Európa szabadsága védelmében.⁴¹ Április 9-én Károly főherceg, a Dunai Hadsereg parancsnoka (egyben a cs. kir. haderő főparancsnoka) írásbeli üzenetet küldött Münchenbe, a francia Lefèbvre marsallnak, a Bajorországban felvonult francia és német hadseregek parancsnokának, melyben bejelentette a hadüzenetet. Másnap a hadsereg főerői megindították a támadást és kisebb összecsapások után a bajorországi Isar folyóig nyomultak előre. Április 16-án Kisfaludy és ezrede – a Jellasich

³⁸ KA, Wien. Monath Tabelle pro Februari 1809. Inf. Reg. Nr. 32. Fasc. 1899.

³⁹ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 124./VIII.

⁴⁰ KA, Wien. Monath Tabelle pro Februari 1809. Inf. Reg. Nr. 32. Fasc. 1899.

⁴¹ Seeliger, Emil: Geschichte des kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regiments Nr. 32, für immerwährende Zeiten: Kaiserin u. Königin Maria Theresia, von seiner Errichtung 1741 bis 1900. Bp., 1900. Pester Buchdruck. pp. 147–148.

hadosztály kötelékében – bevonult Münchenbe, majd állást foglalt az Isar folyó mentén; az ezred 2 zászlóalja a folyónál táborozott és 1 zászlóalja Münchenben őrszolgálatot látott el.

Nem maradt tétlen Napóleon sem, és megkezdte a sikeres ellentámadását; április 19-én Landshutnál, 20-án Abansbergnél győzött, a 22-i eggmühli döntő csatában pedig súlyos csapást mért a cs. kir. főerőkre, amelyek megkezdték az általános visszavonulást. A hátvéd harcaiban kitűnt az ezred gránátos osztálya. Kisfaludy és ezrede, a Jellasich hadosztállyal együtt április 22-én elhagyva Münchent, a francia-bajor erőktől szorongatva visszavonult az Inn folyón túli Wasserburgba, majd Salzburgba. A hátrálás során az április 29-i laufeni és salzburgi harcokban kitűnt az ezred 2. zászlóaljának 4.–6. osztálya (7.–12. százada), Titus első őrnagy parancsnokságával, igaz súlyos veszteséget is szenvedett: 3 altiszt és 12 közlegény meghalt, valamint 22 megsebesültek. Kisfaludy alhadnagy jól ismert tisztársai közül két főhadnagy, 3 alhadnagy, két zászlós, valamint 1 őrmester, 22 tizedes, 2 dobos, 20 őrzető, 1 küldönc és 225 közlegény, francia hadifogságba esett; az eltűntek száma 2 tizedes, 3 őrzető és 26 közlegény volt.⁴²

Miközben a főhadereg Csehországba vonult vissza, a franciák május 13-án elfoglalják Bécset, és a május 21–22-i véres asperni csatában, melyben az ezred gránátos osztálya is részt vett, Károly főherceg legyőzte Napóleont, míg az ellenségtől üldözött Jellasich hadosztály és Kisfaludy ezrede a stájerországi Ablenaunál május 5-én ütközött meg az ellenséggel. A szorongatott 1. zászlóalj 3. és 4. százada segítségére sietett Hirsch Antal alezredes vezetésével Kisfaludy és zászlóalja, a 3. zászlóalj, és ellenlökésükkel visszaverték a hússzoros túlerővel támadó francia-bajor erőket. Az összecsapásban két százados sebesült meg, 9 közlegény meghalt, 7 altiszt és 27 közlegény is megsebesült, 11 közlegény fogságba esett, 10 közlegény pedig eltűnt. A harc után a hadosztály megmaradt erői tovább hátráltak az ellenség állandó támadásai közepette Leoben felé, hogy csatlakozzanak az Itáliából visszavonuló János főherceg déli hadseregéhez. Átkelve a Mura-folyón, május 25-én St. Michaelnél újabb ütközetre került sor. Lovag d'Eckhard ezredes vezetésével az ezred 2. és 3. zászlóalja – Kisfaludy százada is – az első összecsapásban szuronnal rohanta meg a vonalban álló, erősen tüzelő ellenséget. Ám a katonák bátorsága dacára ebben az ütközetben az ellenséges túlerő győzött, és fogságba ejtette a Jellasich hadosztály nagy részét. A harcban a zászlóaljak századai, közte a 17. század, igen súlyos emberveszteséget szenvedett: 2 alhadnagy, 1 zászlós, 3 tizedes, 5 őrzető és 21 közlegény hősi halált halt. Megsebesült két százados, az egyik Kisfaludy alhadnagy parancsnoka, Rudolf von Müralt, 1 főhadnagy, 1 alhadnagy, 3 őrmester, 8 tizedes, 2 őrzető és 87 közlegény. Hadifogságba esett Hirsch Antal alezredes, 3 százados, 2 alszázados, 3 főhadnagy, Kisfaludy 4 alhadnagy társa, 8 zászlós, közte a 17. század zászlósa,

⁴² Uo. p. 150.

Alexander Schöffmann, valamint 4 őrmester, 3 magán-kadét, 60 tizedes, 8 dobos, 64 őrzető és 962 közlegény; ezen kívül még 35 ember eltűnt.⁴³

Ebben a szerencsétlen ütközetben a bátran harcoló Kisfaludy Károly alhadnagynak nagy szerencséje volt, nem sebesült meg és nem esett hadifogságba. A francia Durutte-hadosztályon áttörve a Jellasich-hadosztály és az ezred megmaradt részével Leoben-en keresztül Bruck an der Mur felé hátrált. Ám Leoben-nál újabb sikertelen ütközetre került sor, amelyben d'Assante őrnagy parancsnoksága alatt az 1. zászlóalj századai, a 13. század és más szétvert századok megmaradt katonái, köztük Kisfaludy Károly, heves küzdelmet vívtak. A veszteség itt is nagy volt: 1 százados, 1 főhadnagy megsebesült, továbbá Josef Rösler és Kisfaludy Károly alhadnagyot, 3 őrmestert, 26 tizedest, 29 őrzetőt, 1 ácsot és 364 közlegényt fogságba ejtettek; elesett 3 altiszt és 13 közlegény, továbbá megsebesült 2 tizedes, 1 őrzető, 1 közlegény és eltűnt 1 dobos és 15 közlegény.⁴⁴ A hadosztály és az ezred megmaradt töredéke visszavonult Grazba, ahol egyesült János főherceg hadserege IX. hadtestével, amellyel május 30-án átlépte a magyar határt és június 13-án Győrben egyesült a magyar nemesi felkelőhadsereggel.

A fiatal Kisfaludy Károly alhadnagyot tehát ebben május 25-i ütközetben már elhagyta a szerencséje, ugyan csak könnyebben sérült meg, de francia fogságba esett. Az életrajzát tárgyaló munkák a fogságba esésének történetét bemutató mondatai mind egy forrásra, Kisfaludy Sándor 1833. április 28-i levelére hivatkoznak. Tény, hogy kevés hiteles kútfő maradt fenn, ám két korabeli levelet mégis meg kell említeni. Kisfaludy Sándor őrnagy, a nádor szárnysegédje, Győrből 1809. május 17-én még azt írta öccséről feleségének: „Károlyról még semmit sem tudok, senki nem hallott felőle, mióta elkezdődött a háború”.⁴⁵ De a vesztes győri csata után két héttel, 1809. június 29-én már kapott egy olyan levelet öccsétől, melyben beszámolt bátyja francia hadifogságba esésének és szökésének kalandos történetéről és tiszti pályájának alakulásáról. Kisfaludy Sándor őrnagy ennek ismeretében Komáromból 1809. július 1-jén nejeinek írt levelében legkisebb öccse katonasorsának alakulását már ezekkel a sorokkal tudósította: „Károly öcsém, aki már főhadnagy, Stíriában könnyen megsebesítettén, elfogattatott; hanem a rossz tartása miatt, mindenétől megfosztatván, elszökött, és a hegyeken keresztül-kasul Pestre vergődött; most ott van a Rezervánál”.⁴⁶

Negyedszázaddal később Kisfaludy Sándor Toldy Ferenchez írt levelében már így ismertette Károly öccse fogságba esésének és kiszabadulásának májusi és júniusi eseményeit: „1809-ben ő Ezerevével Jellasich Hadosztályánál egygyik ütközetben (már nem emlékezem, hol?) a Francziák által el-

⁴³ Uo. pp. 151–152.

⁴⁴ Uo. pp. 152–153.

⁴⁵ Kisfaludy Sándor minden munkái. 8. köt. Bp., 1893. Franklin. p. 168.

⁴⁶ Uo. p. 191.

fogattatott. A fogságból azonban, alkalmat lelven, visszaszökött, és nyomban hadosztályához ment. Elfogatása után szolgálégénye bútorát szerencsésen megmentette, és azt Téthre az atyai házba hozta. Ez az akkori sok essőben megázott ruhát más napon az udvarban kitergetvén és szárítgatván véletlenül ott termettek a Francziák, és egy szomszéd nemes birtokos, Matkovics által Atyánk házába vezettettek azon reménnyel, hogy ott sok zsákmányhoz jutnak, mivel a háznál akkor valóban több ezer forint kész pénz is volt. Látván ott a Francziák a katona formaruhákat, és Matkovics, az ő Czimborássok által, tudtukra adván, hogy ezen házból hárman hadakoznának ellenők, úgy mint: Sándor, mint felkelő Főstrázsamester, és Nádor segéd, János, mint Huszár Főhadnagy, és Károly, mint gyalog Főhadnagy, a ház és az Udvar annyira kiraboltatott, hogy Atyánk kárát utóbb 60 ezer forintokra liquidálta; de a miből a Nemzetség soha semmit nem látott, ámbár 1815-ben minden Magyar Országi liquidált kár a Francziák által megtérítettett.”⁴⁷

Toldy Ferenc ennek alapján írta a Kisfaludy Károly életútját bemutató munkájában, hogy 1809. „május 25-én pedig Leobennél harcolván ott el is fogatott, de fogságából szerencsésen visszaszökövén, nyomban hadosztályához menekült, s még azon évi augusztus 23-án főhadnaggyá lett”. Majd szó szerint idézi a 13. lábjegyzetében Kisfaludy Sándor ezzel kapcsolatos levélrészletét, megjegyezve, hogy a fogságba esés helyét és idejét a hadiesemények, „a történetek egybevetése a fenjelelt helyre mutat a legnagyobb valószínűséggel”.⁴⁸

A 22 éves fiatal tisztnek ezeket a drámai napjait, amelyeknek élményei és hatásai kitörölhetetlen nyomokat hagytak egész élete és írói munkásságára nézve, a másik jeles életrajzíró, Bánóczi József is csak két, összetett mondatban ábrázolta: „A visszavonuló sereget a győztes ellenség űzi, és védekezésre szorítja – s május 25-ikén kerül egy ily küzdelem alkalmával Kisfaludy Leoben mellett francia fogságba, de szerencsésen megszökik s vissza megy egyenesen hadosztályához, s csakhamar pár heti pihenőre szabadsággal Teréz néniéhez. Mire ezredénél újra jelentkezik, megtudja, hogy bátorsága elismerésül főhadnaggyá mozdíttatott elő.”⁴⁹ E megállapításának bizonyítására Bánóczi három forrásra támaszkodik lábjegyzeteiben, a 75. és 76. Toldy munkájának idézett soraira hivatkozik, a 77-ben nővéréhez írt, 1809. július 28-i levelére és végül, a 78. lábjegyzetében törzslapjának 1842-ben készült másolatára és kivonatára.⁵⁰

Ám az adatok újbóli összevetése és a szeptember havi állománytábla 16. lövészszázada növedék rovatának bejegyzése, mely szerint – áthelyezték a „16. lövész-századba Kisfaludy Károly alhadnagyot folyó hó 1-én, a 6. szá-

⁴⁷ Uo. pp. 522–523. és MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. No. 130.

⁴⁸ Toldy Ferenc: Magyar költők élete. In: Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. IV/2. köt. Bp., 1871. Ráth M. pp. 151–152.

⁴⁹ Bánóczi: Kisfaludy K. és munkái. 1. köt. pp. 28–29.

⁵⁰ Bánóczi: Kisfaludy K. minden munkái. 6. köt. pp. 225–227.; MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. No. 124./VIII. 1–2.

zadból, és előlépett”, és az előlépett rovatban pedig ez szerepel: „Előlépett főhadnagynak Kisfaludy Károly alhadnagy augusztus 23-án”.⁵¹ Ez azt valószínűsíti, hogy Kisfaludy Károly sorsa ezekben a hetekben másként alakult. Mérvadó még az általa, több mint valószínű, a győri csata utáni napokban írt, de csak 1809. június 29-én bátyja kezébe jutott levele. Kisfaludy Sándor őrnagy, mint feleségének megírta, tegnapelőtt kapott több levél közül, „egy Károly öcsémtől” jött. Ennek az elolvasása után írta Komáromból 1809. július 1-jén, a már idézett levelének ezeket a sorait: „Károly öcsém, aki már főhadnagy, Stíriában könnyen megsebesítettén, elfogattatott; hanem a rossz tartása miatt, mindenétől megfosztattván, elszökött, és a hegyeken keresztül-kasul Pestre vergődött; most ott vagyon a Rezervánál.”⁵²

Ebből az következik, hogy a könnyebben megsebesült Kisfaludy Károly a francia hadifogságból hamar megszökvé, Stájerországból (valószínűleg civil lakosok segítségével, gyalogosan és lovas kocsin néhány nap alatt megtéve a több mint 250 kilométeres utat) 1809. június elején jelentkezhetett a pesti tartalék zászlóalj parancsnokságnál. Ekkor már javában folyt a súlyos veszteségeket szenvedett ezrede újjászervezése és a személyi állomány kiegészítése. Kisfaludyt beosztották ezrede 6. századába és ekkor közölték vele, hogy a hadjárat alatti bátor magatartásáért főhadnaggyá léptetik elő, ám hivatalosan csak augusztus 23-án lépett hatályba, és ezt jegyezték be később okmányai-ba.⁵³ Nem zárható ki az sem teljesen, hogy Kisfaludy Károly – az 1. zászlóalj 6. század tisztjeként – nem vett-e részt a győri csatában. Hiszen néhány nappal előtte az ezred megerősítésére csaknem teljesen kiképzetlen 400 újonc érkezett meg Pestről, akiknek legnagyobb részét beosztották a 2. zászlóaljba. A magyar nemesi felkelő hadsereg és a IX. hadtestből álló egyesített hadsereg (40.148 fő) főparancsnoka, János főherceg az ezredet a Jellasich altábornagy hadosztálya Eckhard-dandár kötelékében, a harcrendje közepének első lépésője balszárnýára, a kismegyeri major és Győrszabadsfalva körzetébe osztotta be az 1809. június 14-i győri csatában. Az 1. (Kisfaludy 6. százada is) és 3. zászlóalj (1152 fő) a Pándzsa-ér (patak) menti védelmi harcokban vett részt, míg Titus őrnagy 2. zászlóalja (576 fő) tartalékként a Márton-hegyen foglalt állást. Az ezred bátran verte vissza az ellenség rohamait, de a Colloredohadosztály Lutz-dandárjának visszavonulása magával rántotta az Eckhard-dandár – zömében nemesi felkelő gyalogságból álló – csapatait. A dandár magját kitevő Esterházy 32. sorgyalogezred 1. és 3. zászlóalja megkísérelte felfogni a francia gyalogság támadását, s több egymást követő szuronyrohamot indított a támadó franciák ellen. A véres közelharcban az ezred két zászlóalja érzékeny veszteséget szenvedett. A csatában elesett a Kisfaludy Ká-

⁵¹ KA, Wien. Monath Tabelle pro Septembri 1809. Inf. Reg. Nr. 32. Fasc. 1899.

⁵² Kisfaludy Sándor minden munkái. 8. köt. Bp., 1893. Franklin. p. 191.

⁵³ KA, Wien. Monath Tabelle pro Septembri 1809. Inf. Reg. Nr. 32. Fasc. 1899.; MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 124/VIII. 1–3.

rollyal korábban a 3. zászlóalj 14. századában együtt szolgált, általa jól ismert 29 éves gróf Karl Zielinsky alszázados, 4 altiszt és 16 közkatona; megsebesült 1 tiszt, 6 altiszt, 1 dobos és 37 közkatona; eltűnt 7 altiszt és 80 közkatona; fogságba esett 1 tiszt, 1 altiszt és 103 közkatona.⁵⁴

Ám a nemesi felkelés Mecséry-lovashadosztályának pánikszerű megfutamodása nyitottá tette a harcrend balszárnyát, amit a franciák azonnal kihasználva, heves támadásba kezdtek, hogy átkarolják az egyesített hadsereget, amely véres utóvédharcban megkezdte a visszavonulást. Eközben a tartalékban álló 2. zászlóalj is bekapcsolódott a Szabadhegyért folyó harcba. Közismert, hogy a csatát János főherceg elvesztette és kénytelen volt visszavonulni erőivel a Duna északi partjára, Komárom várába. A csatavesztésért egymást okolták: a magyar nemesek az osztrák tábornokok kapkodását, hanyagságát, a cs. kir. tábornoki kar pedig a magyar nemesek fegyelmetlenségét és az inszurrekció elavultságát emlegették. A csata objektív elemzése alapján azonban megállapítható, hogy János főherceg és Nugent tábornok vezérkari főnökök elemi hadvezéri balfogásai idézték elő a hírhedetté vált kudarcot.

Kisfaludy Károlyban mély nyomott hagyott a vereség és erős ellenszenv keletkezett benne a nemesi felkelés tisztjei iránt. A ifjú főhadnagyot feltehetően a csata utáni napokban visszavezényelték Pestre a tartalék zászlóaljhoz, az újoncok kiképzésére. Közben az ezrede a IX. hadtesttel június 23-án Komáromból Pozsony körzetébe vonult és 14 napig védőállásban volt a sáncokon, ám a parancs ellenére Kisfaludy ezrede nem jutott el a július 5–6-i wagrami csatába, melyben csak az ezred gránátos századai vettek részt. A vesztes csata után július 12-én a két hadviselő fél Znaimban aláírta a fegyverszüneti megállapodást, mely után az ezred Komáromba vonult. A főhadereg hét hadteste Északnyugat-Magyarországon csoportosult, a magyar nemesi felkelés csapatai a Dunántúl északkeleti körzetében helyezkedtek el, míg a déli hadsereg VIII. és IX. hadteste a Dunántúl délnyugati részében állomásozott. Kisfaludy Károly ezredének századai Zala vármegyében kerültek elhelyezésre, s ő századával az alsólendvai uradalom egy kis falucskájában, Újfalun volt elszállásolva. Innen írt 1809. július 28-i leveléből kitűnik a vereségek hatására a cs. kir. hadsereg és katonái harci szellemének lesújtó állapota.

Károly az oly sokat ígérően kezdődött tiszti pályája szerencsétlen alakulása miatti levert hangulatát is hűen tükrözi Teréz nővérének küldött levele, amely egyszerre szól a szeretetről és elégedetlenségéről. Első soraiban boldogan emlékszik vissza testvérével töltött rövid, de emlékezetes és kellemes napokra, és azért búsul, hogy tőle távol az oly szerencsétlenné vált katonai beosztásában, egy nyomorúságos helyen sínylődik. Mint írta: „Sok kellemetlen-

⁵⁴ Seeliger, Emil: Geschichte des kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regiments Nr. 32, für immerwährende Zeiten: Kaiserin u. Königin Maria Theresia, von seiner Errichtung 1741 bis 1900. Bp., 1900. Pester Buchdruck. pp. 157–158.; Veress D. Csaba: Napóleon hadai Magyarországon 1809. Bp., 1987. Zrínyi. pp. 127–159.

séget, amit nehéz állásom reám mér, egykedvűséggel tűrhetem most már, mert tudom, hogy él még valaki, aki rajtam igaz szeretettel csüng és szenvedéseimet, melyeket az ő távolléte idéz elő, megosztja velem. Itt állomásozom Újfalun és legkellemesebb óráim azok, melyeket bár csak gondolatban, de veled tölthetek. Mélyen fájlalom, drága Trézsim, hogy csak holt betűk által érintkezhetek veled, s hogy e pár sorra utalhatok csupán, mint őszinte szeretetem tanúira. Bárcsak részesülhetnék abban a boldogságban, hogy szeretett nővérem kezeibe biztosan eljutnak.”⁵⁵

Beszámol azokról a katonaságot érintő, szinte megsemmisítő rossz hírekről is, amelyeket méltósággal kell elviselniük, és noha valami kezd alakulni, de szigorú önítélete szerint olyan helyen és beosztásban van, „hol csak félelme vagyok”. Levelének további részében másik nővérenek, Annának küldi névnap-i jókívánságait. „Mikor még nem voltam katona – írta –, akkor Annát névnapján köszöntöttem, amit ő illendően fogadott”. Ám most csak tegnap csapott fel egy szlovák kalendáriumot, amiből kiderült, hogy Anna névnapja (július 26.) már elmúlt, és így utólag küldi Terézen keresztül őszinte testvéri szeretettel jókívánságait a másik testvérnénjének, aki – írja – legyen mindig szerencsés és éljen békében és boldogan férjével. Levelének záró soraiban arra kérte Terézt, hogy a neki írandó válaszlevelet így címezze „Egerszegen át Lendvára”, mert ő ott biztosan megkapja. Károly az utóiratban köszönti még nővére férjét, Gábort, és arra kéri még, hogy adja át – „Kézcsókom a papának”.

Az ifjú tisztnek kedélyállapota nem sokat változhatott arra a hírre, hogy Károly főherceg július 30-án lemondott a főparancsnokságról, és az új főparancsnoknak herceg Johann Liechtenstein tábornagyot nevezték ki. Közben a béketárgyalások ellenére az udvari háborús párt Napóleon ellen új, támadó hadműveletet tervezget, amelynek híre elterjedt a csapatoknál, így Kisfaludy ezredében is. A szeptember havi állománytábla szerint 1809. augusztus 23-án hivatalosan Kisfaludy Károly alhadnagy „előlépett főhadnagynak” és szeptember 1-ével a „6. századból”, áthelyezték a „16. lövész-századba”⁵⁶ A háborús feszültség növekedése és az új háború lehetősége augusztusban és szeptemberben demoralizálóan hatott a csapatokra. Ez olvasható ki abból, a már a 3. zászlóalj 16. századával Zalaapátiban állomásozó ifjú főhadnagynak 1809. október 2-án írt leveléből, melyet Teréz nővére névnapára (október 15.) küldött. Testvérnénjéhez odaadással ragaszkodik, erre utalnak ezek a mondatai: „Vannak pillanatok és napok, melyek az embert kedves emlékek által előkészítik, és mód nélkül boldogítják. Ez volt nekem a te névnapod”.⁵⁷ Testvéri szeretetének és a jókívánságainak kifejezése mellett arra kéri nővérét, hogy írjon neki, meg-

⁵⁵ Bánóczy: Kisfaludy K. minden munkái. 6. köt. pp. 225–227.; MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. No. 124./XV. 2., 4.

⁵⁶ KA, Wien. Monath Tabelle pro Septembri 1809. Inf. Reg. Nr. 32. Fasc. 1899.

⁵⁷ Bánóczy: Kisfaludy K. minden munkái. 6. köt. pp. 224–225.; MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. No. 124./XV. 2., 4.

jegyezve – ő újdonságot nem tud papírra vetni, bár abban a zugban ahol állomásozik, valószínűtlenül terjed ez a hír: „Azt hiszem háború, mégpedig spártai háború küszöbén állunk”. Érdeklődik arról is: „Hogy van a te 2. katonád, Gábor?” Szólt arról is, hogy tiszti karrierje kedvezőbben alakult volna, ha bátyja, Kisfaludy Sándor, a nádor szárnysegédje nem feledkezett volna meg ígéretéről: „Minden nap, nagyobb ranggal mennek el innen tiszték az Insurrekcióhoz; kevés költséggel én is odajuthatnék, de Sándor megfeledkezett ígéretéről – egy lovasszázadosnak éppen megfelelnek”. Tehát Kisfaludy Károly ebben az időben még a tiszti pályán előrehaladva képzele el életét.

Ám a szembenálló felek katonai erőviszonyai nem változtak meg, és így az elképzelt háborúból és magasabb rendfokozatba kerülésből nem lett semmi. Október 14-én megkötötték a megalázó schönbrunni békét, melynek értelmében a Habsburg-birodalom lemondott 150 ezer négyzetkilométernyi területről és 3,5 millió lakosról, ezenkívül kötelezte magát 85 millió frank hadisarc fizetésére és hadsereg létszámának 150 ezer főre való leszállítására. Ezek a körülmények nem kis hatással voltak Kisfaludy Károly tiszti pályafutásának és katonaelétének további alakulására. Novemberben a 32. sorjalogezred a Zala megyei Kis-Komárom és környékén helyezkedett el. Nővérének 1809. december 26-án beszámolt az általa vidámnak nem mondható, számára aggasztó helyzetéről, katonasorsának kedvezőtlen fordulatáról; s különösen a tekintélyét veszített hadsereg viszonyait és katonai pályáját vette bonckés alá.⁵⁸

„Végre befejeződött ez a híres háborúnk – írta –, elhagyjuk eddigi állomáshelyünket és átvonulunk békekvártélyunkra – Pestre. Ez a zajos élet nem boldogít többé – nem talállok élvezetet a pesti termek és bálók fényűző csillogásában, Vönöckön jobb nekem, és ha valami módon pár hónapra elszabadulhatok, sietek Hozzád, hogy Nálad kipihenhessem a háború viszontagságait, minthogy ez városon nem lehetséges. –

Édes Teréz, hidd el, nem vagyok többé szívesen katona, ha egyenruhában járok-kelek (ami mégiscsak a legtisztességesebb a mi állásunkban), ujjal mutatnak rám: Ni, egy osztrák katona. Mindent elvesztettek, becsületet, hírnevet, megelégedést és most besoroztatik ez a sok fölkelő tiszt, kik csak néhány napot szolgálnak. Kiket protekció, pénz, vagy valami más mindig érvényesíteni segített, talán még engem meg is rövidítettek – valóban mindez böszültté tehetne, hogy örökre megbélyegezzem őket – vagy pedig őket és magamat szerencsétlenné tegyem.”

Újévi jókívánságait kifejezve beszámolt az életpályája döntő változását jelző írói munkásságának megkezdéséről, amit egy mondatban így foglalt össze: „Itt, a világ egy félre eső zugában, a Bakonyerdő közepében eltemetve váltam költővé, sok mindent elgondoltam már”. Majd a nővéréhez intézett le-

⁵⁸ Bánóczi: Kisfaludy K. minden munkái. 6. köt. pp. 227–228.; MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. No. 124./XV. 2., 4.; Kisfaludy Károly válogatott művei. Válogatás, szöveggyűjtés és jegyz.: Kerényi Ferenc. Bp., 1983. Szépirodalmi. pp. 803–804. (Magyar remekírók)

velét ezekkel a sorokkal zárta: „Légy boldog és megelégedett, s gondold a Téged mindenek fölött szerető testvéredre és fiadra, Károly főhadnagyra”.

Az új képzetlen tisztek miatt, ő is hátrányos helyzetbe jutott, mivel az ezred 27 főhadnagjának rangsorában a 22. helyre csúszott vissza. Szemében sokat veszített a tiszti rang tekintélye, saját bőrén tapasztalta Zala vármegyében, hogy a nép az annyiszor megvert hadsereget többé nem becsüli. Jogos elkésredésének hangulatában feltámadt alkotókedvében írta meg első jelentős darabjának, a 'Tatárok Magyarországon' első változatát. Toldy Ferenc állapította meg: „Ugy látszik hogy a 'Tatárok Magyarországon', 1809-be készülén első kidolgozásukban, ide Szalába a július–dec. közti időbe teendők.”⁵⁹

Károly ezrede az 1809-es esztendő utolsó napjaiban kapott parancsot a Pestre való áttelepülésre, a 3 zászlóalj a menetet végrehajtva 1810. január 23-án érkezett meg. Itt vette át a hadifogságból visszatért, ezredessé előlépett Hirsch Antal alezredes az ezred-parancsnokságot, aki egyébként – a hadjárat idején a harcokban kitűnt – Kisfaludy Károlyt nagyon megkedvelte. A báró Kottulinsky altábornagy hadosztálya báró Schmelzern vezérőrnagy dandárjába osztott házi ezredet a vendégszerető polgárok megérkezésükkor szívélyesen fogadták, míg a városi tanács a tisztikart látta vendégül a „Hét választófedelemhez” fogadóban. Az ezred 1. zászlóalja a helyőrségben maradt és az Invalidus(Rokkant)-házban szállásolták el őket, a 2. zászlóalj Vácra és a 3. zászlóalj Egerbe települt. Végrehajtották az alakulat békelétszáma csökkentését, a gránátos-osztály a budai helyőrségben szolgált, a tartalék-osztály 17. és 18. századát január 25-én megszüntették, minden század közlegényi állományát 120 főre csökkentették.⁶⁰

Kisfaludy Károly 1809. december 26-án ezt írta nővérének: „Ez a zajos élet nem boldogít többé – nem talállok élvezetet a pesti termek és bálók fényűző csillogásában”, hozzátéve, hogy Pesten a tiszti életvitelhez több pénzre volt szüksége, mint vidéken, a drágaság rendkívüli volt, a pénz értéke leromlott, mindennek az ára felfűzött. A gazdag városban anyagi támogatás és segítség nélkül nem lehetett tisztességes életet élni, s ez sértette Károly büszkeségét, el is kezdődött érlelődni benne a hadseregből való kilépés gondolata. Az 1810. február 26-án kelt leveléből már új bajokról értesülünk, úgy tűnik, hogy kirabolták, ezért apjától pénzt kér felszerelése kiegészítésére és ruházkodásra. Nem kis összegeket kér kölcsön, és nyomasztó adósságokba keveredik. Mind korábban, most is levélben fordult segítségért és tanácsért a nővéréhez, s mint írja: már jó ideje Pesten vannak, de még nem volt egy szép napja.

„Jó Terézem! Ismered szerencsétlenségemet, – az apám mégsem küld pénzt, hogy magamat teljesen felszerelhessem. Az a pár forintom, mit vidéken megtakarítottam, elkelt s most e szörnyű drágaság közepette nincs miből élnem. – Hogy magamat igen egyszerűen felszerelhessem, bizony arra azzal a

⁵⁹ MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. No. 124./XV. 2.

⁶⁰ Seeliger id. mű pp. 162–163.

sok aprósággal, mire, mint katonának szükségem van, legkevesebb 1000 forint kell, de én nem kívánok ennyit. Csak azt óhajtom, hogy ne kelljen koldusként megjelennem.

Adósságot kellett csinálnom, hogy magamnak egy kaputot [hosszú felsőkabátot] vehessek. Az ezredesem, ki igen jó emberem, erőnek erejével adott 200 forintot, hogy tisztességesen járhaszak. – A Nagy Sándorné meg 300 forintot kölcsönzött, ezen ingeket vettem, melyekért igen drágán kellett fizetnem, most annyira amennyire föl volnék szerelve, de az adósságok nincsenek kifizetve.

Légy ismét, Jó Terézem, szószólóm, szeretetem meg fogja azt neked egykoron hálálni. Légy rajta, hogy atyánk ez összegeket kifizesse, melyeket, esküszöm, nem költöttem el hiába... Édes Nővérem, mondd meg milyen módon szabadulhatnak meg a katonaságtól? Adj tanácsot, iparkodni fogok, hogy a szerint cselekedjem – itt töltsem örökké panaszos életem... Csak arra legyen gondod, édes Terézem, hogy az ezredest kielégítsem.”⁶¹

Ebben az időben Budán tartózkodik a nádornál Sándor bátyja, aki az 1810. március 8-i levelében arról tudósítja nejét, miszerint: „Károly és Miska testvérem szintén Pesten vannak. Mindenkit csókoltatnak”.⁶² Ám ismervé öccse nehéz helyzetét és anyagi gondjait, megkapva apja Károlyt elmarasztaló levelét, a Budáról 1810. április 6-án kelt válaszában a testvére védelmében a következőkről tudósítja édesapját:

„Nem tudhatom ugyan, mi oka lehet annak, hogy Uram Atyám annyira neheztel rá; de én magam amennyire itt létemben tapasztalhattam, és az egész Világgal is bizonyítom, hogy Károly nem csak nem rosszul, hanem megkülönböztetve jól és dicséretesen viseli magát. Obesterénél voltam, és különösen dicsérni hallottam Önnön magától. Obesterének házában mindennapi, és úgy tartatik, mint a házi gyermek. Most supernumeráriusnak [létszám felettinek] esvén rangja szerint a Regimentnél, Egerbe kellett volna neki menni, és az Obester itt fogta Pesten. Jó viseletének legnagyobb bizonyossága az, hogy a főhadnagyságra 18-at praetereált [megelőzve]; s ugyan ezen okból vannak némely Irigygyei a Tisztek között. Nagyon elszomorodott szegény, midőn Uram Atyám neheztelését jelenteném nékie; én sajnálnám, és a gyermeknek nagy kárára is lenne ha ilyen viselete mellett, a millyent tapasztaltam, Uram Atyám kegyelmét elvesztené; – elkeseredésében utóbb valóban rosszra vetemedhetne.”⁶³

Valóban, Hirsch ezredes és felesége szinte saját gyermekükként kezelték a fiatal főhadnagyot, akinek – mint létszámfelettinek – a 3. zászlóalj 16. századával Egerbe kellett volna vonulnia. Sőt az is igaz volt, hogy a háború után a nemesi felkelésből és más karokból nagyszámú létszámfeletti tisztet helyez-

⁶¹ Bánóczi: Kisfaludy K. minden munkái. 6. köt. pp. 229–230.; MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. No. 124./XV. 2., 4.

⁶² Kisfaludy Sándor minden munkái. 8. köt. Bp., 1893. Franklin. p. 260.

⁶³ Uo. 276–277.

tek az ezredhez. Az 1810-es esztendő elején számfeletti volt az alakulatnál 1 alezredes, 1 őrnagy, 12 százados, 4 alszázados, 15 főhadnagy, 20 alhadnagy és 33 zászlós.⁶⁴ E nehéz körülmények ellenére az ezredparancsnok a – 18 tisztársát megelőzve előlépett – ifjú főhadnagyot, az 1. zászlóalj 2. századába helyezte, és így maradhatott Pesten. Sőt Kisfaludy főhadnagy az Esterházy ezredből ebben az évben „szabadságot” és az ahhoz járó „előleget” is kapott.⁶⁵ Így valószínűleg megvalósíthatta azt a korábbi (1809. december 26-i) tervét, melyről nővérének így ábrándozott: „Vönöckön jobb nekem, és ha valami módon pár hónapra elszabadulhatok, sietek Hozzád, hogy Nálad kipihenhessem a háború viszontagságait, minthogy ez városon nem lehetséges”.

Bátyja nemcsak az apánál pártfogolta öccsét, hanem – ahogy Horváth János is megállapította – a „katona, vagy igen is katonás fiútestvérei közül nyilván még Sándor törődött vele legtöbbet. Segítette itt-ott pénzzel is. 1810-ben 300 forintot adott neki kölcsön.”⁶⁶

Bátyja neve nyitotta meg az utat számára a pesti írói körökhöz. Sűrűn találkozott Kazinczy Triászával, Szemere Pállal – akivel már 1805-ben barátságot kötött –, Horvát Jánossal és Vitkovics Mihállyal. Szemerének be is vallotta írói ambícióit, és megmutatta versesfüzetét is.⁶⁷ Ennek a körnek nem csekély befolyása volt rá. Ekkortájt a 22 éves főhadnagy beleszeretett egy elszegényedett polgárcsalád leányába, Heppler Katalinba, amit kezdetben még a legkedvesebb nővére előtt is titkolt. Az első szerelmének történetét beszéli el, a 'Vallomások' című novellatöredékében,⁶⁸ amely szerint Károly Galambokról Pestre menet egy fogadóban találkozott először a lánnyal és néhány szót váltottak, másodszor Pesten sétája közben pillantotta meg újra. A szerelemre lobban főhadnagy közelebbről is megismerkedett Katalinnal és az anyával, özvegy Heppler Johannával. Ám kedvesének vagyoni helyzete és saját anyagi függősége miatt rettegve gondolt arra, hogy mit szól házassági tervéhez édesapja, aki ugyan a házasságot nem ellenezte, de egy szegény lánnyal...

*

Valószínűleg Károly is részt vett ezrede 900 emberével együtt a szeptember 10-én Budán kitört pusztító tűzvész nyolc napig tartó oltásában, emellett hő-süinknek az életét égető belső tüzekre is oltóanyagot kellett keresnie. Ezt jelzi nővéréhez intézett 1810. szeptember 28-i levelének mondanivalója, melyben

⁶⁴ Seeliger id. mű p. 163.

⁶⁵ Lásd 5378. Q., 14447., 18298. R. rendeletet Hadtörténelmi Levéltár. K. k. General Com-mando in Hungarn. Proprier Register Dep. P, Q, R, S, T 1810. 552. Nr.

⁶⁶ Horváth János: Kisfaludy Károly és íróbarátai. Bp., 1955. Művelt Nép. p. 15. (Irodalomtörté-neti tanulmányok 1.)

⁶⁷ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 124/XV. 2., 4.; Toldy Ferenc: Magyar költők élete. In: Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. IV/2. köt. Bp., 1871. Ráth M. p. 152.

⁶⁸ Toldy: Magyar költők, pp. 152–153.; Bánóczi: Kisfaludy K. és munkái. 1. köt. pp. 37–44.

ismét jelzi azt a szándékát, hogy „nem lehetek többé katona”.⁶⁹ Levelének első mondataiban forró szeretetéről biztosítja a nővérét, és sok boldogságot kíván „egyetlen barátnőjének”, aki nélkül üres lenne a világ. Arra kéri, hogy vegye sietősen írt sorait „az igazi testvéri szeretete” bizonyítékának, és ne fedkezzenek meg egymásról, amíg élnek. Érzékelteti Terézzel, hogy a hadseregben uralkodó viszonyok miatt előtte bezárult a további tiszti karrier lehetősége és a kilépéséhez szerezze meg édesapja hozzájárulását; mivel „a mostani idő már több a soknál és csak Te tudsz közbejárni, mert én már nem tudok szolgálni”. Kéri, hogy a felhasználható érvekért forduljon Anna nővére férjéhez, a nyugalmazott őrnagyhoz – „Kérdezd meg a Mayert, akinek írtam, hogy a mi siralmas katonaszerencsénket elmondhatja. Ostromold meg a papát.” Kéri, hogy pályáját módosító lépésének szükségességéről győzze meg édesapját. „Ő nem tud Neked ellenállni, de ki tudna Neked.” Továbbá még arra kérte Terézt, hogy mivel öreg szolgáját, Vámost – aki mindig hű, becsületes és gondoskodó volt vele szemben és a harcokban életét veszélyeztetve védelmezte, elbocsátottak az ezredből – fogadja szolgálatába. Vámost mással nem tudja megjutalmazni, ezért kéri testvérét, hogy amilyen hosszú ideig tudja, tartsa meg szolgálatában, amíg a véletlen vagy a sors jobb napokat hoz, és akkor magához veszi.

Nem ismert, hogy Kisfaludy Károly hangoztatta-e az ezred tisztjei és parancsnokai előtt kilépési szándékát vagy sem. Az viszont tény, hogy Teréz nővérének írt levele után egy hónappal, 1810. október 28-án, Pesten elkészítették a herceg Esterházy 32. sorgyalogezred főtisztjeiről a „Conduite-Liste der Ober – Officiers für das Jahr 1810”-t, vagyis a minősítési listát, melyben a rovatok sorrendjében ez olvasható az ifjú főtiszttről: „Rendfokozat: *főhadnagy*. Elölépett: *1809. június 20.* Elő- és utóneve: *Kisfaludy Károly*. Nőtlen vagy házasságban: *gyermekes vagy gyermektelen: nőtlen*. Születési éve: *22 éves*. Születési helye és országa: *Téth, Magyarországon*. Mennyit, hol szolgált ebben az ezredben: *magánkadétként 8 hónap 7 nap, zászlósként 3 év 5 hónap 15 nap, alhadnagyként 4 hónap 4 nap, főhadnagyként 1 év 4 hónap 11 nap*. Összesen: *6 év 1 hónap*. Szolgált-e más ezredben vagy karban: *nem*. Szolgált-e más hatalmat: *nem*. Vásárolt-e rendfokozatot: *nem*. Mi volt a foglalkozása: *diák*. Van-e anyagi segítsége: *kevés*. Egészségi állapota: *jó*. Kedélyállapota: *jó*. Természetes tehetsége: *sok*. Nyelvismerete: *németül, magyarul, latinul jó*. Jártassága gyakorlaton: *közepes*. Felszerelésben: *közepes*. Kiképzésben: *közepes*. Tudása műszaki ismeretekből: *valamicske*. Más tudományokból: *katonai rajz és magyar költészet*. Lovagol: *nem*. Lóismerete: *nincs*. Milyen hadjáratokban vett részt: *1805. és 1809. évi*. Viselkedése, magatartása ellenség előtt: *teljesítette a kötelességét*. Civilekkel: *békés, összeférő természetű*. Az ezredben: *kedvelt*. Alárendeltjeivel: *figyelmes*. Szorgalma és alkalmas-

⁶⁹ Bánóczi: Kisfaludy K. minden munkái. 6. köt. pp. 231–232.; MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. No. 124/XV. 2., 4.

sága: *közepes*. Jó gazda: *igen*. Hibái: *Italozó: nem*. Játékos: *nem*. Adóssága: *nincs*. Kötelkedő: *nem*. Sajátságossága: *–*. Helye van a szolgálatban: *meg kell tartani*. Megérdemli az előléptetést: *a maga idejében*. Hányszor és milyen okból mellőzték: *soha*.⁷⁰

A jellemzés két megállapításnál (adósságai, gazdálkodása) vitatható, de Kisfaludy Károlyról mégis megközelítően reális tiszti személyiség jegyeket és képességeket felvázoló minősítés amelyet, Hirsch ezredes, Titus első őrnagy és Papp második őrnagy írtak alá. A minősítés készítésében részt vett Csek József százados, a 2. lövészs század parancsnoka is. Érdekes, hogy az éves minősítés után egy hónapra, 1810. november 28-án végrehajtották az ezrednél az előírt éves ellenőrzést is, melynek során elkészítették a teljes személyi állomány ellenőrzési jegyzékét. Ebből kiderül, kik voltak Kisfaludy főhadnagy tisztársai, kik az altisztek és a közlegények. A „Revisions Lista” szerint a század tényleges létszáma 199 fő, a rangsorban feljegyzett nevek első helyén Csek József százados szerepel, a 2. Johann Stvitetski százados, a 3. Joseph Rösler főhadnagy, a „4. Kisfaludy Károly főhadnagy”, 5. Franz Tomosini alhadnagy, 6. Anton Kiebast alhadnagy, 7. Csiszár Ferenc zászlós, 8. Georg Feuerfeil zászlós, öt követi 2 őrmester, 13 tizedes, 2 dobos, majd az őrzetők és a közlegények.⁷¹

Az 1811-es esztendő nem hozott változást tiszti beosztásában – a főhadnagyi rangsorban a 23. –, helyzetét és jövőjét reménytelennek tartotta.⁷² Az apa részvétlen, nem küldött pénzt, ő viszont főhadnagyi rangjához méltó megélhetése mellett szeretett volna társaságba járni. Ám ehhez nem volt elegendő a havi 25 forint 9 4/5 krajcár főhadnagyi illetménye.⁷³ Nemcsak Hirsch ezredes és felesége, hanem tisztársai is – különösen Csek József százados – kedvelte, így Kisfaludy hozzá fordult kölcsönért: 1000 pengő forintot vett fel kötelezvényre. Az „Obligation”, vagyis a kötelezvény német szövege magyarul így hangzik:

„Alulírott elismerem, hogy örökségemre a mai nappal Csek József százados úrtól a tek. herceg Esterházy gyal. ezredtől 1000 mond! Egyezer forintot váltópénzben kamatkötelesen felvettem és átvettem. Ígérem és kötelezem magam ennél fogva, hogy az egyezer forintot a hitelező úrnak vagy örökösének vagy az adóslevél hites tulajdonosának az országszerte szokásos 6 százalékos esedékes kamattal a mai naptól kezdve fizetem, minthogy az 1000 forint összeget 1812. július végére teljesen és veszteség nélkül újra váltópénzben

⁷⁰ MTAKK M. Irod. Régi s újabb írók m. 2-r. No. 8./4.; Fürst Esterhazy Inf. Reg. Nr. 32. Auszug aus der Conduite-Liste der Ober-Officiers für das Jahr 1810. Wien, 1842. július 24-én készített hiteles másolatot aláírta, Petrich ezredes.

⁷¹ KA, Wien. Muster-Liste. 1810. Inf. Reg. 32. Nr. Hauptmann Csek Comp. Nr. 2. Revizions Lista. Fasc. 1899.

⁷² Schematismus der Kais. Königl. Armee für das Jahr 1811. Wien, 1811. pp. 143–144.

⁷³ Dienst-Reglement 1. köt. p. 117. 2. táblázat

kifizetem és az ünnepélyesen írásba foglalt határidőre megfizetem. Biztosíté-
kul betáblázom tėti portám és tulajdonrészem és nem fizetés esetének követ-
kezményeként minden igényemről és jogomról lemondok.

Ez valódi és törvényes okirat, és az adóslevelet saját kezűleg állítottam
ki, írtam alá és pecsétémmel a jelenlévő alulírott tanúk előtt lepecsételtem.

Kiállítottam Pesten, 1811. március 17-én.

Kisfaludy főhadnagy

Röszler fhdgy tanú

Koncsek zászlós tanú⁷⁴

A két tanú ezredbeli tisztjárja, az első Josef Röszler a főhadnagyi rang-
sorban a 2. helyen áll, a második, Franz Koncsek a zászlósi rangsorban az
utolsó, 24. helyen állt.⁷⁵ Az apa, miután megtudta, hogy fia adósságot csinált,
s ráadásul a tudta nélkül tėti örökségét adta fedezetül, kitagadással fenyegette
és Heppler Katalinnal való házasságához sem adta beleegyezését. Mint Ká-
roly későbbi önéletrajzi levelében írta: „fölmondtam az atyámnak az engedel-
mességet”.⁷⁶ De a vele másfél évig viszonyt folytató szerelemében is csaló-
dott, Heppler Katalin ugyanis időközben úgy döntött, hogy nem köti sorsát a
főhadnagyi rendfokozaton kívül egyébbel nem rendelkező ifjúhoz.

A hadseregből való kilépését Pestről az 1811. május 5-én Teréz nővére-
nek írt levelében jelenti be: „Boldog az az ember, akinek fülében a megszo-
kás és bosszantás lánczöreje szelíd harmóniaként hangzik, – nekem e tehetség
nem adatott – és, talán a saját szerencsétlenségemre, le akarom rázni az igát,
melyet soha önként magamra nem vettem. Kedves Teréz, halljad, mit csele-
kedtem – de félre ne ismerj. Őszinte nyíltszívűség s ebből eredő szerencsétlen
párbaj miatt ezredesemmel meghasonlottam és ez által a szolgálathoz minden
kedvemet elvesztettem, – minthogy az előléptetéshez úgy sincs semmi kilátás
és atyámnak méltánytalan makacssága otthon élnem nem enged. Azon felül a
rossz élet és egészen elhagyatva nem várhatok többé segítséget senkitől; mie-
gyéb maradt hátra, mint hogy megtegyem a kétségbeesett lépést és kvietál-
jak? Be is adtam már lemondásomat, elmegyek Spanyolországba és aligha,
vagy talán soha többé vissza nem térek. Atyám és testvéreim szeretete úgyis
sokkal gyöngébbek, hogysem itt tartanának. Persze, szomorú elhatározás, de
elég jó egy oly ember részéről, kinek kevés vagy éppen semmi a remélni való-

⁷⁴ Közli Viszota Gyula: Kisfaludy Károly hagyatéka. = Kisfaludy-Társaság évlapjai. Új folyam
38 (1903) pp. 143–144.

⁷⁵ Seeliger, Emil: Geschichte des kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regiments Nr. 32, für
immerwährende Zeiten: Kaiserin u. Königin Maria Theresia, von seiner Errichtung 1741 bis
1900. Bp., 1900. Pester Buchdruck. pp. 492–493.

⁷⁶ Bánóczi: Kisfaludy K. minden munkái. 6. köt. pp. 445–448.; Kisfaludy Károly válogatott mű-
vei. Válogatás, szöveggygondozás és jegyz.: Kerényi Ferenc. Bp., 1983. Szépirodalmi. pp.
850–852. (Magyar remekírók)

ja. Átengedem magamat sorsomnak, mely vagy szerencsésé tesz, vagy a sírba fog vinni. Néhány katonai ismeretem, melyeket önfáradozásom által szereztem, nekem majd jól fognak jönni... Amennyiben kilépésemet megerősítik, hozzád megyek, szabadságra – hiszem, nem sokára megtörténik. Az apámnak nem mondtam még semmit.”⁷⁷

A levélből kitűnik, hogy a hadseregből való kilépéséhez számos ok és körülmény járult hozzá, mindenek előtt a tiszti pályán való előmenetel reménytelensége és összeütközése ezredesével. A hadseregben és ezredénél is ösztönözték a sok létszámfeletti tiszt végkielégítéssel történt kilépését, ami a 32. sorgealozezrednél 1811 őszéig folyamatosan végbe is ment.⁷⁸ Kisfaludy Károly kilépési kérelme bejárta a katonai szolgálati utat, lemondási nyilatkozatát tanúk előtt készítette el:

„Nyilatkozat

Kérésemre a legmagasabb helyről megkaptam az engedélyt, hogy a cs. kir. herceg Esterházy 32. sorgealozezredben betöltött főhadnagyi helyemről – megkapva egyévi illetményemet – kvietálhassak.

Kötelezem magam arra, hogy a legfelségesebb ausztriai Habsburg-ház és szövetségesei ellen nem vállalom katonai szolgálatot, és ellenségeit nem támogatom.

Minden katonai járandóságról önként lemondok és a jövőben nem fogok a cs. kir. hadseregbeli beosztásért folyamodni.

Ugyancsak kötelezem magamat, hogy a katonai hatóságok előtt követelésükre minden ellenkezés nélkül megjelenek, előttük szolgálati tevékenységemről, az esetleg terhemre írható eseményekről számot adok és döntéseiknek alávetem magam.

A fentieket igazolom sajátkezű aláírással, pecsétemmel és két tanú aláírásával.

Kelt Pesten, 1811. június 23-án

Kisfaludy főhadnagy

Tanúsítjuk, hogy Kisfaludy főhadnagy előttünk a nyilatkozattételre saját akaratából megjelent, és azt saját kezűleg aláírtuk és lepecsételtük.

Kelt Pesten, 1811. június 23-án

Peltzer főhadnagy

Tudorovits főhadgy. tanú”⁷⁹

⁷⁷ Bánóczi: Kisfaludy K. minden munkái. 6. köt. pp. 432–433.; Kerényi: Kisfaludy pp. 804–805.

⁷⁸ Seeliger id. mű p. 163.

⁷⁹ KA, Wien. Hofkriegsrath, 1811 G 1 27/96. 21 fol., 1811 6 1 3/161. 6 fol. Ezeken a számokon van nyilvántartva, összegyűjtve a Kisfaludy Károly leszerelésére vonatkozó összes irat.

A budai főhadparancsnokság előterjesztése alapján Bécsben az Udvari Haditanács 1811. július 15-i 1811–1–27/66. számon listát állított össze az egy évi végkielégítéssel és 2,5%-os udvari kamarai kötvény kamataival ellátott 13 kilépett tisztról. Ezt a jegyzéket július 27-én terjesztették elő jóváhagyásra az Udvari Haditanács elnöke elé, megjegyezve, hogy a G. 4047. számú július 15-i listán az Esterházy gyalogezredből Kisfaludy Károly főhadnagy szerepel, aki végkielégítésként 711 forint 45 krajcárt kap. Az Udvari Haditanács 1811. augusztus 7-i Q 4429. számú rendeletét megküldte a budai főhadparancsnokságnak végrehajtásra, mely szerint Kisfaludy Károly főhadnagy az Esterházyaktól 710 forint végkielégítéssel és 1 forint 45 krajcár kamattal kilép oly módon, hogy a „végkielégítés ellenében tiszti rendfokozat nélkül kért elbocsátását olyan formában engedélyezzük, hogy az ezred állományából folyó hó 15-el fogyatékbba kell helyezni.”

Mindezt a 32. magyar sorgegyezred parancsnoksága az 1811 augusztus havi állománytáblázata 2. lövészszázad fogyatékb rovata így rögzítette:

„Kvietált. Kisfaludy Károly e hó 15-én a Magas Magyarországi Főhadparancsnokság Buda, 1811. augusztus 10-i R. 5975. számú rendeletével egy évi végkielégítéssel, 710 forinttal és az udvari kamarai kötvény kamatával, 1 forint 45 krajcárral, egy részét készpénzben, más részét banki utalványban felvéve, kilépett a tiszti rendfokozat megtartása nélkül... A végkielégítést bécsi pénznemben számolták el.”⁸⁰

A budai főhadparancsnokság 1811. augusztus 31-i G. 5082. számon terjesztette fel az 1811. augusztusában engedélyezett 14 kilépett tiszt listáját, a sorrendben a második helyen ez olvasható: „Ezred: Esterházy gyalog. Rendfokozat: főhadnagy. Név: Kisfaludy, 2589/11. Születés helye és ideje: –. Kilépés oka: végkielégítés ellenében. Kilépés rendfokozattal vagy anélkül: nélkül. Kilépés dátuma: augusztus 3. Az engedélyezés az Udvari Haditanács vagy a főhadparancsnokság által történt-e meg: Udvari Haditanács engedélyével.” A cs. kir. Udvari Haditanács tagjai által láttamozott, 1811–G–1–3/161. számon iktatott iratokat 1811 szeptemberében helyezték el a bécsi hadilevéltárban, ahol mai is őrzik.⁸¹

Kisfaludy a kilépését engedélyező döntésről még annak Budára érkezése előtt tudomást szerzett, s erről a Pestről 1811. augusztus 1-én írt levelében nővérét tudósítja is: „Minden létszámfelettit elbocsátottak, – én is egyike vagyok – s ez az én adósságom, 17-et megelőzve léptettek elő főhadnagynak, és most mennem kell; nem nekem egyedül, hanem még 30 másoknak is. Az atyám haragszik és rossz embernek tart, hát jó – nem fárasztom többé magam azzal, hogy ellenkezőjét állítsam.”⁸² Közli még, hogy amint teheti, még szeptember hónapban nővérehez utazik.

⁸⁰ KA, Wien. IR 32. Monath Tabelle pro Augusto 1811.

⁸¹ KA, Wien. Hofkriegsrath, 1811 G 1 3/161.

⁸² Bánóczy: Kisfaludy K. minden munkái. 6. köt. pp. 234–235.

A kor szokásának megfelelően, de apja vádjával szembeni védelméhez is, kilépésének körülményeiről nyilatkozatot kért az ezred tisztikarának képviselőitől. A huszonnégy százados rangsorában első helyen álló Franz Nowak, és a hatodik helyen álló Josef Kruka, a harminc főhadnagy rangsorában 13. helyen álló Mathias Thierling, a harmincöt alhadnagy rangsorában 5. helyen álló lovag Carl Truyts, a harmincöt zászlós rangsorában az 1. helyen álló báró Rudnyánszky Antal és az 5. helyen álló Alexander Schöffmann⁸³ írta a nyilatkozatot:

„Mi, a herceg Esterházy 32. sorozatvezetési tisztikara részéről a családi körülményei miatt önként kvietált⁸⁴ Kisfaludy Károly főhadnagy úr kérésére, számára hivatalosan igazoljuk, hogy a nevezett hét évig tartó szolgálati ideje alatt a fent nevezett tekintetes ezrednél kadéttól tisztig mindenkor rangjának megfelelően becsületesen szolgált és bátran viselkedett, és ez által előjárónak megbecsülését és tiszteletét, bajtársainak szeretetét kivívta, ennél fogva ebben a tekintetben nem ez volt az oka a kilépésének.

Törzsszállomáshely, Pest 1811. augusztus 29.

Nowak százados

Kruka százados

Thierling főhadnagy

Truyts alhdgy.

B. Rudnyánszky zászlós

Schöffman zászlós”⁸⁵

*

A hadseregéből kilépett ugyan, de kapcsolata katonabarátaival és a bécsi „hírvivőkkel” nem szakadt meg. A ’Tatárok Magyarországon’ 1819. május 3-i első előadása kapcsán a bécsi Polizei-Hofstelle pesti titkosügynöke május 4-i jelentésében beszámolt arról, hogy „tódultak a darab megtekintésére és a nézők végigtapsolták, éljeneztek és kiáltották a darabbeli »Éljen a magyar szabadság!« felkiáltást.” A Polizei-Hofstelle érdeklődésére május 23-án válaszolt a magyar királyi kamara elnöke, gróf Majláth József, aki szerint néhány könnyelmű fiatalembernek tudható be mindez, meg néhány Esterházy gyalogezredből való tiszt idézte elő a „rendetlenséget”.⁸⁶ Kisfaludy volt bajtársai – ez időben az ezrednél már századosok, alszázadosok és főhadnagyk⁸⁷ – az előadáson követelték: a színházi zenekar helyett magyar zenekar játsszon.

⁸³ Seeliger id. mű pp. 500–501.

⁸⁴ kvietál = nyugdíjba megy (– a szerk. megj.)

⁸⁵ MTAKK M. Irod. Levelezés. 4-r. No. 124.

⁸⁶ Harsányi István: A „tatárok Magyarországon” és a bécsi Polizei-Hofstelle. = Irodalomtörténet 6 (1917) No. 3–4. pp. 169–172.; Horváth János id. műve p. 370.

⁸⁷ Seeliger id. mű pp. 500–501.

A volt főhadnagy nyolc évi keserves vándorlás, hányattatás és útkeresés után 1819-ben a 'Tatárok Magyarországon' bemutatójával országos hírnévé lett. Ezt a hírnevet öregbítették drámái, elbeszélései, versei, dalai, egyéb művei, továbbá az Aurora szerkesztése. Kazinczy Ferenc írta róla: „hazánkban ő emeli magasabb esztétikai színvonalra a patrióta irodalmiságot”.

Gaál Györgynek írt, 1820. február 29-én keltezett levelében – egyebek között – így jellemezte a katonából íróvá válásának folyamatát: „Azt is el kell ismernem, hogy a filológiában nagyon sok pótolnivalóm van – zsenge ifjúságtól katona lévén, kevés gondot fordítottam erre és szabályok nélkül leírtam mindent, amit – egy szenvedélyes érzés és egy melankóliára hajló kedély tollbamondott; csak néhány éve, mióta a hadiszolgálatot elhagytam, és magam teljességgel a szépmesterségnek szenteltem, kezdtem el szorgalmasan önképzésemet”.⁸⁸ Egy későbbi írásában az ún. 'Önéletrajzi levél'-ben – melyet kedves barátjához intézett – pedig leírta: „Bizonyára hallottad, hogy karddal, mely 14 éves koromtól 21 éves koromig oldalamon csüngött, jóllehet nem győzelmi jelként, mindazáltal teljes becsülettel felkötve, és a katonáskodással, ahol kivált békeidőben igazán soha nem éreztem magam otthon, felhagytam”.⁸⁹

1820-ban volt századparancsnoka, Csek József, akitől az 1811. március 17-én felvett 1000 pengőforint kölcsönt Kisfaludy határidőre nem fizette vissza, sőt 1820-ig még az előírt kamatot sem, „barátságának bizonyítására” az 1000 pengőforintot (ami 2500 váltóforintnak felelt meg) leszállította 1000 váltóforintra; 1002 forint 40 krajcár volt az elmaradt kamat összege. Kisfaludy a már őrnagy Csek József váltójának hátlapján, Pesten 1820. augusztus 3-án saját kezű aláírásával és pecsétjével ezt elismerte, és kötelezte magát az összeg kifizetésére 6%-os kamattal.⁹⁰ Kisfaludy 1820-tól 1830-ig 945 forintot fizetett vissza. Halálakor még 1057 forint 40 krajcárral tartozott a már alezredes Csek Józsefnek. Pest vármegye 1831. április 28-án elrendelte az összeg és a kamatok, összesen 1084 forint 45 krajcár kifizetését.⁹¹

Az irodalomtörténet újra és újra megállapítja Kisfaludy Károly életművének helyét és jelentőségét az irodalmi folyamatban, kivált a reformkor megalapozásában. Széchenyi István is felfigyelt munkáságára, amikor irodalmi szövetségest keresett reformterveihez. Éles kifogásai ellenére, Petőfi is elismerte Kisfaludy életművét. Mi a jeles író életművéből kiragadtuk katonai pályafutását és lehet, hogy vitathatóan, de irodalmi hagyatékának csak azon alkotásaira hívtuk fel a figyelmet, melyek – véleményünk szerint – elsősorban reformkori hadikultúránkat gazdagították.

⁸⁸ Kisfaludy Károly válogatott művei. Válogatás, szöveggondozás és jegyz.: Kerényi Ferenc. Bp., 1983. Szépirodalmi. pp. 817–818. (Magyar remekírók)

⁸⁹ Uo. pp. 850–851.

⁹⁰ Viszotai id. műve p. 148.

⁹¹ Uo. p. 101.

BATTHYÁNY LAJOS KATONAÉLETE – „VÉDELME ALATT MINDEN FEJLŐDIK”

Batthyány Lajost 1849. január 8-án este tartóztatták le Pesten és ezzel megkezdődött ellene a kilenc hónapig – mártírhaláláig – tartó császári-királyi haditörvényszéki eljárás. Lovag Leuzendorf hadbíró százados óriási apparátussal összegyűjtött vádanyagában, a kihallgatási jegyzőkönyvben és a büntetési előterjesztésben szükségesnek tartották, hogy külön kitérjenek Batthyány katonai szolgálatára.¹ Erről a legrészletesebb adatokat az 1849. július 3-án Bécsben a cs. kir. Udvari Hadiszámvevőség által készített hivatalos okmány tartalmazta. A szolgálati leírásban a kvietált alhadnagyról a következőket írták:

„Neve: Batthyány Lajos Sándor gróf. Született: Pozsony, Magyarország, 1807. Vallása: katolikus. Családi állapota: nőtlen. Szolgálati ideje a 32. Franz Ferdinand d’Este gyalogezredben ezredkadétként 1826. augusztus 5-től 1827. április 19-ig, 8 hónap 15 nap; a 9. Miklós cár huszárezredben² alhadnagyként 1827. április 20-tól 1831-ig, ezen a napon az Udvari Haditanács 1831. április 21-i G 2144. számú rendeletével tiszti rendfokozat megtartása nélkül kilépett, 4 év 11 nap. Szolgálati ideje összesen: 4 év 8 hónap 26 nap.”³

Életében ez az időszak, a 19 éves korától 24 éves koráig tartó katonai szolgálata, maradandó nyomokat hagyott és személyiségére kitörülhetetlen hatásokat gyakorolt. Ám ha átnézzük a vele foglalkozó munkákat, azt tapasztaljuk, hogy ha ki is térnek életének nagyobbik felét kitöltő gyermek- és ifjúkorára, valamint katonáskodásának idejére, a források hiányában adataik pontatlanná válnak és értékeléseik is elbizonytalanodnak.⁴ Batthyány közel öt esztendei cs. kir. hadseregbeli szolgálatát hosszú ideig nem dolgozta fel a

¹ Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. 2. köt. Bp., 1932. Magyar Történelmi Társulat. p. 393, 444, 506. (Magyarország újabbkori történetének forrásai. Hivatalos iratok és levelek)

² A cs. kir. 9. huszárezred 1806. és 1832. között ezredtulajdonosa, báró Frimont János lovassági tábornok nevét viselte.

³ Károlyi Á. id. műve 2. köt. pp. 404–405.

⁴ Lásd ezzel kapcsolatos történeti irodalom értékelését: Molnár András: Batthyány Lajos a reformkorban. Zalaegerszeg, 1998. Zala Megyei Levéltár. pp. 11–13.

hadtörténetírás.⁵ Egyedül Balogh Gyula 1887-ben megjelent 'Gróf Batthyány Lajos ifjúsága' című írásában közölt ehhez értékes adalékokat.⁶

Közismert, hogy Batthyány Lajos vezető szerepet játszott történelmünk olyan jelentős időszakában, mint a reformkor, a polgári forradalom és szabadságharc. Történelmi feladatának vállalásához bonyolult és ellentmondásos személyiségfejlődési folyamat eredményeként jutott el, amely időben átfogja a gyermek- és ifjúkort, de a meghatározó változás a katonáskodása alatt indult meg. Életének és szerepének, a hadikultúránk fejlődését befolyásoló munkásságának bemutatásához új adatok és tények segítségével, hasznos támpontokat találunk katonáskodásának eseményekben gazdag idejéből.

Batthyány Lajos Pozsonyban, 1807. február 10-én született.⁷ Apja, németújvári Batthyány József Sándor gróf, Ikervár, Szalónak, Tótmorác és Dobra Vas megyei és egyéb földbirtokok gazdája, anyja lomniczai Skerlec Borbála, régi birtokos nemesi család tagja volt. 1804-ben megkötött házasságuk azonban nem volt harmonikus az apa szenvedélyes természete és az anya pazarlásra való hajlama miatt, ezért 1807-ben közös megegyezéssel különváltak. Az anya két gyermekével – az 1805-ben született Emíliával és a két évvel fiatalabb Lajossal – Ikervárról Bécsbe költözött.

Batthyány József Sándor gróf 1811. április 7-én Ikervárott kelt végrendeletében minden ősi és szerzett javait egyetlen fiára, Lajosra hagyta oly formában, hogy a vagyont nagykorúságáig Vas vármegye első alispánja, vagy árva-

⁵ Lásd először részletesen: Ács Tibor: Batthyány Lajos katonai szolgálatának története. 1826. augusztus 5. – 1831. április 30. = Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam 31 (1984) No. 4. pp. 716–752.

⁶ Balogh dolgozata a Vasárnapi Ujságban jelent meg, lásd: Vasárnapi Ujság 34 (1887) No. 36. pp. 590–592., No. 37. pp. 605–608., No. 38. pp. 622–623. Balognak munkája elkészítésekor nem tüntette fel a felhasznált levéltári források lelőhelyét és jelzeteit. Balogh írásához az apai örökségért az anya, özvegy Batthyány grófné, született Skerlec Borbála és fia, Batthyány Lajos gróf között folyó per iratait használta fel. A peranyagban Batthyány Lajos gyermek és ifjúkorára, valamint katonáskodására a Vas megyei Levéltár (továbbiakban – VL) értékes okmányokat őriz a „Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1694–1828 F. 242.” fondjában. A magyar, latin és német nyelvű eredeti és hitelesített másolatú iratok között találhatók az udvari kancellária leiratai, a megyegyűlések jegyzőkönyveinek kivonatai, Batthyány és anyja folyamodványai, nyilatkozata, levelei, igazolásai, a megye és a 9. huszárezred levelezése, az ügyet vizsgáló bizottság az 1829. november 16-i megyei, közgyűlés elé terjedelmes jelentést vitt. A jelentést 14690/1829 számmal, mellékleteit – melybe az összes iratot besorolták – AA, BB, CC, DD, EE, FF, GG, HH, II, KK, LL betűkkel, a mellékletek iratait számok, vagy számok és betűk kombinációjával jelölték. Ezen kívül az összes iratot, keletkezésük időpontjától és előző számuktól függetlenül a közös 14690/1829-es számmal is jelölték. Itt kívánom megjegyezni, hogy tanulmányom megírásakor felhasználtam Balogh németből magyarra fordított anyagait, de azokat minden esetben az eredetivel is összevettem és a szükséges pontosításokat elvégeztem.

⁷ A születés időpontjául 1807. február 10-ét fogadom el, mivel maga Batthyány is ezt a napot tekintette annak. 1831. március 22-i, katonai szolgálatból való kilépési kérelmében ezt írta: „Nagykorúságommal 1831. február 10-én...” Lásd: KA, Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. Fol. 4.

választmánya felügyelete alatt kezeljék és jövedelméből a fia 10 éves koráig 5000, 14 éves koráig 7000, 20 éves koráig 10 ezer és 20 éves korától 24 éves koráig, nagykorúságáig, 12 ezer forint évjáradékot kapjon. Özvegyének 12 ezer forint évi tartásdíjat állapított meg. Továbbá úgy rendelkezett még, hogy ha családja teljesen kihalna, vagyonát a haza védelmében meghalt magyar katonák özvegyei, árvái és a hadirokkantak támogatására használják fel. A végrendelet végrehajtójának Vas vármegye első alispánját, Szabó Ignácot jelölte ki. Felszólította az anyát is, hogy ügyeljen a végrendelet előírásainak betartására. A végrendelet utolsó soraiban a királyt kérte fel arra, hogy intézkedjen végakaratainak teljesítésére.⁸

Batthyány József Sándor gróf 1812. július 13-án hunyt el Ikervárott. Szabó Ignác, Vas vármegye első alispánja, a végrendeletben kijelölt végrehajtó és a javak felügyelője, jogainak érvényesítése érdekében semmi erélyt nem fejtett ki. Úgy mentegette magát, hogy a gróf végrendeletének az ikervári uradalom irodájában történő kihirdetésében Skerlecz Borbála és ügyvédje, Hetler József megakadályozták. Így ő megelégedett az özvegynek azzal a kijelentésével, hogy egyetért a végrendelet előírásaival és azok végrehajtásáról majd gondoskodik.⁹

Skerlecz Borbála így elnyerte az összes javak feletti korlátlan rendelkezés jogát, de ezzel maga vetette el a fiával való későbbi éles családi viszály magját. Az özvegy grófné megkezdte fényűző és költséges nagyvilági életét, amelynek fedezésére fordította a gyámsága alatt álló fia birtokai jövedelmének nagy részét.

A kisgyermek Batthyány Lajost érzékenyen érintette a korai apátlanság és a szülői szeretet hiánya. Az utazni és szórakozni szerető anyát a vagyon feletti birtoklási vágy korán elidegenítette fiától, akit 1815-ben, nyolc éves korában, évi 500 forint ellátási díjért, Vinzenz Pleban tanár bécsi nevelőintézetébe adott. Ettől kezdve a nevelőintézeti szabályok irányították a félárva gyermek életét. Batthyány Lajos itt nyert oktatást az alsófokú iskola összes tantárgyaiból, vallástánból, szépírásból, rajzból, latin, magyar, olasz és francia nyelvből és táncból. Pleban özvegye később úgy jellemzi a gyermek Batthyányt, hogy jó növésű és alkatú, gyengéd gyermek volt. „Szellemi tehetségei kitűnőek – gyorsan fogott fel mindent –, de rendkívül izgékony, élénk és heves véralkatú. Szenvedélyessége mintegy heves szélvész tiport el útjából virágot, gyümölcsöt egyaránt. A komikus vidámság bizonyos neme volt az előjele az ilyen kitöréseknek, amely csakhamar haragba ment át és dühöngésben végződött.”¹⁰

⁸ VL Gróf Batthyány József Sándor 1811. április 7-i végrendelete. Latin nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. AA. 2.

⁹ VL Szabó Ignác alispán 1812. november 6-i nyilatkozata. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. HH. F. 13. g. 1.

¹⁰ VL Vinzenz Pleban özvegyének 1828. november 10-én Bécsben Batthyány Lajos grófról készített bizonyítványa. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 19. 12. p. 2.

Az intézetben Batthyány egy alkalommal súlyosan megbetegedett. Ekkor anyja is meglátogatta, aki ezekben az években idejének nagy részét Nápolyban töltötte, fényűző életmódban.¹¹ Az anya életviteléhez bőséges anyagi alapot szolgáltatott kiskorú fia birtokainak jövedelme: az 1815. esztendőben 163.493 forint, az 1816. esztendőben 150.037 forint, az 1817. esztendőben 135.614 forint, az 1818. esztendőben 113.593 forint és az 1819. esztendőben 93.603 forint.¹²

Skerlecz Borbála nagyon költséges utazásait és rendszeres külföldi tartózkodásait 1828-ban úgy próbálta igazolni, hogy azt állította: fia születésekor egészsége úgy megromlott, hogy orvosi tanácsra, gyógykezelés céljából kellett Nápolyban tartózkodnia.¹³

Batthyány Lajos 1819. április 15-ig élt és tanult a magán nevelőintézetben, az előkelő arisztokrata családok sarjai között. Az anya azt szerette volna, hogy fia továbbra is az intézet növendéke maradjon, de ez ellen Lajos makacsul tiltakozott és Pleban özvegye is azt javasolta, hogy gyermekét adja más intézetbe.¹⁴

Az anya ekkor a magyarországi ikervári uradalomba küldte fiát, aki az 1819 és 1821 közötti években a győri bencés gimnáziumban tanult, majd 1821 márciusától 1824 májusáig Fritz Klinkovström bécsi felső tan- és nevelőintézetében folytatta tanulmányait, évi 500 ffr tandíjért és ellátásért. Itt megkezdte az angol nyelv tanulását és a kétéves bölcsészeti tanfolyamot.¹⁵ 1823–24-ben dr. J. B. Freiburger tanár vezetésével a jogi szakképzéshez szükséges filozófiai előkészítő anyagokat tanulmányozta.¹⁶ 1824 tavaszán Klinkovström felismerte, hogy a 18. életévébe lépő és a katonáskodás gondolatával is foglalkozó ifjú Batthyány kinőtte intézetét. Ezért 1824 áprilisában azt javasolta az anyának, hogy fia további nevelését és tanítását bízsa Nikolaus Möllerre, a filozófia doktorára, akinél majd befejezheti felsőfokú tanulmányait. Egyben azt is tanácsolta, hogy fiát, jellemének helyes fejlődése érdekében, lássa el megfelelő összegű havi zsebpénzzel.¹⁷

Dr. Möller tanár 1824. április 20-i levelében megírta az anyának, hogy elvállalja fia nevelését és tanítását. Az anya megfogadta Klinkovström taná-

¹¹ Uo.

¹² VL Kimutatások a Batthyány-birtokok 1812 és 1827 közötti jövedelmeiről és kiadásairól. Német nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. GG. Nr. 10–14., HH. F. 13. g. 1.

¹³ VL Dr. Franciscus Vierer 1828. április 2-i Bécsben és dr. Englicher Ignác 1828. november 2-án Pozsonyban kelt orvosi igazolása. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 18. o. 2.

¹⁴ Uo.

¹⁵ VL Friedrich Klinkovström 1828. november 11-én Bécsben kelt bizonyítványa Batthyány Lajosról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 20. 12. g. 2.

¹⁶ VL Freiburger, J. B. 1829. január 23-i Bécsben kelt nyilatkozata Batthyány Lajos grófról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. HH. N. 12. e. 3.

¹⁷ VL Klinkovström 1824. április 23-i levele özv. Batthyány grófnéhez. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 21. a 12. s. 2.

csát és havi 100 frt zsebpénzt adott fiának, aki 1824 májusától 1826 februárjáig Möller házában tanult és élt, s ahol érte évi 800 frt-ot kellett fizetni.¹⁸ Az ifjú Batthyány hamar megkedvelte Möllert, de meleg barátságot kötött dr. Freiberggerrel, a filozófiatanárával, dr. Andreas Hugo Neurohr orvossal és más fiatal polgári értelmiségiekkel is.¹⁹ Velük járt társaságba és szórakozni. Ebben az időben került főúri társait, a mánás ifjakat.²⁰ Különösen dr. Freibergger és dr. Neurohr voltak rá nagy hatással, akik barátságukkal, önzetlen ragaszkodásukkal, nagy műveltségükkel, polgári szabadságesszméikkel és szabadelvű nézeteikkel erős vonzást gyakoroltak Batthyányira, erősítve benne a liberális és demokratikus nézeteket. Együtt olvasták a nagy német, angol és francia költők és írók remekeit, melyek mély nyomokat hagytak a magára hagyott, akaratos és lobbanékony Batthyány gondolatvilágában.²¹

Anyja, amikor értesült fia polgári értelmiségiekkel való egyre erősödő barátságáról, élesen kikelt ez ellen és megbízta a Bécsben élő barátnőjét, Lesnovska grófnőt azzal, hogy fia cselekedeteiről szerezzen számára rendszeresen értesítéseket.

Az ifjú Batthyány jó viszonya egy év után felbomlott dr. Möllerrel, aki 1825. június 10-i levelében arról tájékoztatta az anyát, hogy fia már hosszabb idő óta nem ül le az asztalához és háza békéjének megőrzése érdekében szívesen megválna tanítványától.²² 1826. február 21-i levele már tele van az ifjú gróf elleni panasszal, azért, mert barátságot kötött két fiatal külföldi orvossal, akikkel italt fogyasztva éjjelekre menő zajos szórakozást folytatnak. Amikor ezért figyelmeztette őt, Batthyány ajtót mutatott neki. Erre kénytelen volt más szobába költöztetni, ám azóta az ifjú gróf nem lépte át háza küszöbét.²³

A fiatal Batthyány Lajos 1826 eleji magatartását két évvel később Möller úgy jellemzi, hogy makacs, önféjű, szeszélyes, a házi békét megzavarta, a bölcsészeti tanfolyam befejezésével jogi tanulmányokba kezdett, de azokat elhanyagolta és haszontalan időtöltéssel foglalkozott. A multságoknak élt, pénzét, amit anyja ruhára adott neki, elszórta és a szabóval, cipésszel hitelre dolgoztatott. Új szállást rendezett be és évi ellátása 2000 forintnál többbe került. Möller valószínűleg rosszabb színben tüntette fel Batthyányt, mint a valóság, mivel ezt a nyilatkozatát 1828 decemberében tette meg, amikor az

¹⁸ VL Dr. Möller 1824. április 20-i levele özv. Batthyány grófnéhez. Német nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. GG. Nr. 23. 12. u. 2.

¹⁹ VL Dr. Möller 1828. december 5-i Bécsben kelt nyilatkozata Batthyány Lajos grófról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 21. 12. r. 2.

²⁰ Uo.

²¹ Károlyi A. id. műve 1. köt. pp. 592–593.

²² VL Dr. Möller 1825. június 10-i levele özv. Batthyány grófnéhez. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 23. a. 12. v. 2.

²³ VL Dr. Möller 1826. február 21-i levele özv. Batthyány grófnéhez. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 23. b. 12. w. 2.

anya és fiú közötti heves ellenségeskedés a birtokok vezetése és jövedelmének felhasználása miatt már kitört.²⁴

A 20. évébe lépő Batthyány Lajos pénzügyi szükségletei természetesen megnövekedtek, de az anya azokat nem volt hajlandó fedezni azokat olyan mértékben, ahogyan azt az apai végrendelet előírta. Az ifjút bántotta, hogy a számára megállapított évi 10 ezer forint járadékból az anyja csak kis összeget, 1200 forintot, azaz havi 100 forintot utalt ki neki.

1826 tavaszára az ifjú Batthyány Bécsben anyjával és tanárával került konfliktusba, s lelki válságba is, amelyből kiutat keresett. A társadalmi rangjának megfelelő kiutat a katonai pályán vélte megtalálni. Döntésében több indíték játszott szerepet. Mindenek előtt a család katonaelődjének példája – nem az apjáé, aki „a cs. k. hadseregben, hol számos évekig szolgált, kapitányságnál följebb vinni nem tudta”,²⁵ hanem másoké –, de közrejátszhatott az a körülmény is, hogy egy évtizeddel a napóleoni háborúk után az arisztokrata körökben még nagy volt a vonzása a tiszti egyenruhának.

Batthyány Lajos 1826. március 29-én levélben fordult anyjához; gondolkodásmódját és a katonai pálya választásának indítékait hűen tükrözik sorai:

„Kedves Anyám!

Bizonyos körülmények között egy közvetítő éppen nem felesleges, mint például most; bocsáss meg tehát kedves anyám, ha helyettem ez a levél szól hozzád, s fiadnak forró kérését eléd terjeszteni bátorkodik. Mivel a körülmények úgy alakultak, hogy helyzetemben a változás szükségesnek tűnik, bizonyára neked, mint édesanyámnak és nevelőmnek, van jogod ahhoz, hogy jövő környezetemet meghatározzad és kijelöld számomra azt a helyet, melyet anyai bölcsességed és óvatosságod a legalkalmasabbnak talál. Ez azonban a jelen körülmények között nagyon nehéz feladat rád nézve, éspedig azért, mert nekem olyan a kedélyem, hogy az már több helyen akadályokat gördített utamba és meggátolt abban, hogy akármely, rám nézve üdvös helyzetbe beleláljam magam. Bizonyára tehát az volna rám nézve a legcélszerűbb, ami nemcsak kellemes és jó, de amit szeretni is tudnék és méltó is volna hozzám. Gyermeki kötelességemnek tartom tehát kedves Anyám, hogy ebben, amennyire tőlem telik, segítségedre legyek, hogy őszintén kijelentsem mit tartok legközelebbi rendeltetésemnek, egyszerűen hogy mily pályára szentelném magamat a legszívesebben.

Ez az igazi hősi pálya, amely már sokak nemességét megszerezte és gyökere minden nemesnek, nagynak, gyökere az előkelő lovagkor azon lépéseinek, melyek a legrövidebb úton vezetnek a becsülethez és dicsőséghez; melyek vé-

²⁴ Lásd dr. Möller idézett, 1828. december 5-i nyilatkozatát.

²⁵ Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élete és halála. Pest, 1870. Heckenast. p. 17.

delme alatt minden fejlődik, mely nélkül pedig minden elpusztul, melynek mindent köszönhetünk, amiért a történelem küzd, amit a múlt védelmez!

Te tudod Édesanyám, hogy nem hirtelen fellángolás, nem múló képzelet az, ami kényszerít, hogy szóljak, mert már évekkkel ezelőtt kinyilvánítottam előtted ezt a kérésemet, és bízva türelmedben és jóságodban, ismételtén bátorodom azt ezúttal is eléd terjeszteni. Ámde ne hidd azt, hogy ez nem egyéb, mint törekvés arra, hogy minden köteléktől megszabaduljak, és a szellemi foglalkozást azonnal abbahagyjam.

Bizonyára nem, kedves Anyám! – Csak érjem el egyszer célomat, csak legyek a pályán, mely csábít és vonz, akkor fogok még csak minden hasznossal és jóval foglalkozni, mert az addig kellemetlen nekem, míg azt látom, hogy szép terveimnek útjába áll. Ha majd ezredemmel oly városban leszek, ahol alkalmat találok, szabad óráimat bizonyára a tanulmányaimnak szenteltem. Mindenekelőtt azt ígérem meg neked, hogy a hazai jogot nem fogom elhanyagolni, hanem naponként foglalkozom vele néhány órán át, hogy egykor furfangos ügyvédek kezeibe ne kerüljek. Attól sem kell tartanod, hogy a katonáéletet hamar megunom, látván a kisebb-nagyobb nehézségeket. Ó nem, mert hiszen Isten után Neked erős, egészséges testalkatot köszönhetek és meglátod majd, hogy állhatatos lelket is, amely bizonyára mindenkor, békében éppúgy, mint háborúban, a helyén lesz, hogy neked, családnak és saját magamnak becsületére váljék. Ha azonban másként határoznál, biztosítalak, hogy beleegyezésem boldoggá tett volna, de tilalmad sem fog elkésérsíteni, hanem leszek mindenkor az én jóságos Anyámnak engedelmes fia.

Bécs, 1826. március 29.

Batthyány Lajos²⁶

A katonai pálya iránti vonzalma tehát erős. Lelkesedéssel és optimizmussal beszél róla, mint életének egyetlen céljáról. Nem rettentik vissza a tisztí szolgálat nehézségei sem.

Az anyát azonban fia érvei nem győzték meg, ezért az 1826. április 2-án kelt újabb levelében igyekszik eloszlatni édesanyja aggodalmát. Meggyőződése – írta –, hogy szándéka a katonai pályára lépésre végleges és kérte ahhoz az anyai jóváhagyást: „Hozd meg ezt az áldozatot számomra. Én azt mondom áldozat, de belátom, számodra milyen riasztó karrieremet kockára tenni.” Kéri anyját, találjon megoldást arra, hogy régi ígéretét valóra váltva „elmenjen katonának”.²⁷

Az anya és fiú kapcsolatára jellemző, hogy noha mindketten Bécsben éltek, ezt az életbevágó kérdést nem személyes beszélgetéssel, hanem levelezés

²⁶ VL Batthyány Lajos 1826. március 29-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. a. 12. p.

²⁷ VL Batthyány Lajos 1826. április 2-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. b. 12. o.

útján akarták megoldani. Ez is jelzi, hogy anya és fia viszonya megromlott, elvesztette közvetlenségét és hideggé vált. Az újabb levél sem érte el a kellő hatást, mert Skerlecz Borbála továbbra is ellenezte fia pályaválasztását. Ezért Batthyány tervének megvalósításához a család jó ismerősétől, Laval Nugent gróf altábornagytól, a Páduában állomásozó velencei hadosztály parancsnokától kért támogatást.

Nugent megkísérelte a fiatal Batthyányt lebeszélni törekvéséről azzal az érveléssel, hogy ő a család egyetlen fiúgyermeké, ezért ne legyen katona, hanem inkább fejezze be jogi tanulmányait. Batthyány azonban meggyőzte Nugentet, hogy katonaként is befejezheti a jogi tanulmányokat. Ezek után az altábornagy vállalta, hogy kérését pártfogolja és beszélni fog a családjával. Összeült családi tanács, s Batthyány Vince gróf és más rokonok előtt – Nugent altábornagy rábeszélésére – az anya beleegyezését adta, hogy Lajos fia kadét legyen, de közben folytatnia kell jogi tanulmányait is, és abból le kell vizsgáznia. Feltételül szabta még, hogy olyan magyar ezredben legyen kadét, amely Nugent parancsnoksága alá tartozik, hogy ő személyesen felügyelhessen a fiára. Az altábornagy tanácsára az anya fia havi 100 forint zsebpénzét 60 forintra csökkentette, nehogy – mint Nugent mondta – egy kadét jövedelme felülmúlja egy századosét. Batthyány Lajos a feltételeket elfogadta és így megnyílt az út az olyan nagyon óhajtott tiszti pálya előtt.²⁸

Elérte, hogy az általa mérlegelt lehetőségek közül hajlamainak megfelelő pályát választhatott, ahol – úgy gondolta – sikerül majd életideálját megvalósítania.

*

Az ifjú Batthyány Lajos gróf ilyen körülmények között vonult be a Nugent altábornagy velencei hadosztálya kötelékébe tartozó 32. magyar sorgyalogezredbe, ezredkadétnak. Több mint négy és fél éves katonai szolgálatának legfontosabb állomásait törzslapja így rögzítette:

„Törzskönyv. Füzet: 1. Oldal: 4. *Batthyány Lajos gróf*. Születése. Helység: Pozsony. Megye: Pozsony. Ország: Magyarország. Születési év: 1807. Vallása: *katolikus*. Állapota: *nőtlen*. Foglalkozása: *diák*. Növedék: 1826. *augusztus 5-én a herceg Esterházy 32. gyalogezredbe ezredkadétként 27 ft. 23 krajcár felszerelési pénz letétele ellenében létszámba vették*. Későbbiek. Rendfokozat: (...) Változás: *Ebben az évben*. Leírás: *áthelyezték 1827. április 19-én; alhadnagynak előlépett 1827. április 20-án; kilépett 1831. április 30-án a tiszti rendfokozat megtartása nélkül*.” Törzslapja „utóirataként” halá-

²⁸ VL Gróf Laval Nugent altábornagy 1828. november 15-i nyilatkozata Batthyány Lajosról gróf Reviczky Ádám kancellárnak. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 24. 12. y. 2.

lának körülményeit is rögzítették: „1849 októberében a lázadásban való részvétel miatt a pesti Új épület kaszárnyában agyonlőtték.”²⁹

Batthyány Nugent altábornaggyal együtt utazott Itáliába, ahol kadéti szolgálatát a Páduában állomásozó, pesti hadkiegészítésű, 32. magyar sorgyalogezredben kezdte meg, melynek névadó ezredtulajdonosa Esterházy Miklós herceg tábornok, ezredparancsnoka pedig Stephan August von Auenfels ezredes volt.

Alig három hónapi kiképzés után már minősítik Batthyány Lajos ezredkadétot. A minősítés szerint egyénisége kissé változó. Természetes tehetsége sokoldalú. Jól beszél, ír és olvas magyarul, németül, olaszul, franciául, keveset angolul. Felkészültsége a gyakorlaton jó. A nevelésben és kiképzésben nincs tapasztalata. Némiképp tudása van műszaki ismeretekből. Jó tudása van történelemből, földrajzból, matematikából és jogból. Szorgalmas magatartású és az ezredben tekintélye van. Jó gazda és viselkedésében nincsenek hibái. A „szolgálatban a legjobb akarat mellett még oktatásra van szüksége.” Az „előléptetést mindenképpen megérdemli”³⁰

A minősítés Batthyány személyiségének szinte minden lényeges jellemzőjét megrajzolta és képességeit is bemutatta.³¹ Az ifjú ezredkadét az 1826. évi katonai személynévsorban még nem szerepel, de az 1827. éviben, a 32. magyar sorgyalogezred 7. rendes és 20. ezredkadétját felsoroló névsorban a 8. helyen olvasható „Batthyany, Ludwig Gr.” A rangsorban az előkelő nyolcadikként nem szolgálati ideje alapján szerepel, hanem azért, mert a 20. ezredkadét nevét abc sorrendben közli a személynévsor.³²

Életét és tevékenységét katonai előjárói nagy figyelemmel kísérték, sőt – anyja megbízásából – Range hadnagy az ifjú minden lépését ellenőrizte és azokról rendszeresen beszámolt. Szabadidejében – ígéretéhez híven – egy Jurinisch nevezetű tanár felügyelete alatt folytatta jogi tanulmányait, és 1826 végén sikeres vizsgát tett a királyi jogakadémián, Zágrábban. Tanulmányainak és vizsgájának költségei állítólag 1690 forintba kerültek.³³

Az anyja elégedett a fiú katonai szolgálatban tanúsított előmenetelével és eredményes jogi vizsgájával, mert 1827. január 20-án ajándékkal lepte meg,

²⁹ KA, Wien. 9. Hus. Reg. Grundbuch. Abgang. 2. Classe. 1. Heft. 4. Seite. A törzslapra később grafíteruzával még ezt írták rá: „1849 októberében a lázadásban való részvétel miatt a pesti Új épület kaszárnyában agyonlőtték.”

³⁰ KA, Wien. Fürst Esterhazy 32-te Linien Infanterie Regiment. Conduite Liste. Der infant. kaiser. könig. ordinaier und Regiments cadeten. Pro Anno 1826. Fasc. 117/I.

³¹ A minősítési jegyzék a 32. magyar sorgyalogezred 26. cs. kir. rendes és ezredkadétjáról 1826. október 31-én Páduában készült. A minősítési listát az ezredparancsnok, Stephan August von Auenfels ezredes, az ezredparancsnok-helyettes Johann Kissling alezredes, a zászlóaljparancsnokok, Pisztory János és Friedrich Drever őrnagyok írták alá. A kadétok között Batthyány a 26., azaz az utolsó helyen szerepel.

³² Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1827. Wien, 1827. p. 159.

³³ VL. Elszámolás gróf Batthyány Lajos kiadásairól özv. Batthyány grófnénak. Német nyelvű. Hitelesített másolat 14690/1829. GG. Nr. 5. 12. e.

amit Batthyány 27-én Páduából írt levelében köszönt meg. Ebben a levelében arra kérte anyját, hogy vesse latba befolyását Franz Ferdinand d’Este főhercegnél annak érdekében, hogy őt áthelyezzék egy huszárezredbe, ahol gyorsan elérheti a tiszti rendfokozatot, „amely a lovasságnál nyitva áll, a gyalogságnál azonban évekre zárva van”. Beszámolt arról is, hogy a tábornok – valószínűleg Nugent – már tudomására adta, hogy áthelyezése elé nem gördít akadályt. Azt is bizonygatja: a „te anyai szereteted a legfontosabb és örömet az sem rontja el, hogy Range hadnaggyal felügyeltetsz engem”. Közli még azt is, hogy a leveléhez mellékelte borítékban van ezredparancsnoka válasza a hozzá intézett levélre, és – nyilván ismerve annak tartalmát – megjegyezte: „Remélem örülni fogsz neki”. Levelét azzal fejezte be, hogy elmondja: beteg volt, amiből nehezen tudott kikászálódni: „Remélem, hogy ez az idő elmúlik és visszatér az egészségem”.³⁴

Az áthelyezésre azonban még várnia kellett, mivel ezredét 1827 februárjában beosztották az itáliai cs. kir. hadsereg hadikészültségbe helyezett csapatok közé, és több századát áthelyezték a Po folyó túlsó partjára, ahonnan csak márciusban tértek vissza a páduai helyőrségükbe.³⁵

A 32. magyar sorgyaloezredben az ifjú Batthyány 8 hónapot és 16 napot szolgált, mint ezredkadét. Ez alatt az idő alatt elsajátította a tiszti beosztáshoz szükséges katonai alapismereteket; megismerte a gyalogsági fegyvernemet, különösen az alegység – szakasz, század – mindennapi életét, kiképzését és harcászataát; részt vett zászlóalj- és ezredgyakorlaton és belekóstolt a szinte háborús állapotot jelentő hadikészültségbe; megszerezte a többi fegyvernemi és csapatnemi ismeretek minimumát is. Megfelelő alapokkal rendelkezett a tiszti rendfokozathoz.

Skerlecz Borbála kérésére Ferdinand d’Este főherceg elintézte, fiát 1827. április 9-én a 32. sorgyaloezredből áthelyezzék az ugyancsak Itáliában állomásozó 9. huszárezredbe.³⁶

Batthyányt 1827. április 20-án előléptették alhadnagynak a Vicenza és térségében települt 9. huszárezredben, amelynek ezredtulajdonosa Frimont báró, Antrodocco hercege, lovassági tábornok, Lombard-Velence főhadparancsnoka, ezredparancsnoka pedig báró Anton Callot ezredes volt. Az ifjú

³⁴ VL Batthyány Lajos 1827. január 25-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. c. 12. r.

³⁵ Seeliger, Emil: Geschichte des kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regiments Nr. 32, für immerwährende Zeiten: Kaiserin u. Königin Maria Theresia, von seiner Errichtung 1741 bis 1900. Bp., 1900. Pester Buchdruck. p. 200.

³⁶ A dualizmus és a Horthy-rendszer alatt megjelent és a 32. magyar sorgyaloezred történetét tárgyaló kiadványok meg sem említik, hogy Batthyány Lajos az ezredben szolgált. Lásd a következő munkákat: A császári és királyi 32. sz. magy. sorgyaloezred fennállása első évszázadának története. Összeáll.: Szabó M. Ferenc. Bp., 1886. Bagó ny.; Varga Sándor (szerk.): Budapest volt házi ezredének a cs. és kir. 32. gyaloezrednek története. 1741–1918. Bp., 1930. Pallas. 401 p. 1 t.

alhadnagyot az Adolph Klein őrnagy parancsnoksága alatt álló első őrnagyi osztály 2. századába osztották be, amely Trevisóban állomásozott.

1827 májusában Batthyányt szabadságolták, hogy felszerelje magát. Fényes huszártiszti felszerelése és lovai 7125 forintba kerültek. Alhadnaggyá történt kinevezése után anyja a havi 60 forintos járadékát ismét 100 forintra emelte.³⁷ Az anya a család egyik barátját, báró Carl Mergen vezérőrnagy kőszegi dandárparancsnokot kérte meg arra, hogy vegyen a fia számára egy, a lovassági szolgálatra alkalmas lovat. Mergen a báró Vincent könnyűlovas ezred egyik tisztjétől 75 arany dukátért akart Batthyány számára lovat vásárolni. Skerlecz Borbála meg volt elégedve Mergen választásával, de a fia ezt a lovat nem fogadta el, hanem Ferdinand Fechtig bárótól vett lovakat.³⁸ Az anya tiltakozása ellenére Batthyány Fechtig bárótól két lovat vásárolt 700 aranyért és ezt azért tette, mert állítása szerint az el nem fogadott lovat úgy akarták a számára megvenni, hogy ő azt ne is lássa, és majd ezredéhez utána küldik.

Batthyány alhadnagy, immár felszerelve, a nyarat és az őszt a századnál töltötte Itáliában, ahol részt vett a kiképzésben és a gyakorlatokon. Ebben az időben megismerte a lóval való bánásmódot, az egyes és kötelék huszárkiképzést, a lovasharcászat legfontosabb eljárásait, a lovasalakzatokat és a huszáral egységek vezetését. Szabadidejében visszahúzódva élt, önképzéssel gyarapított ismereteit. Nagy befolyást gyakorolt rá Itália szépsége és kultúrája.

Az 1827. évi őszi hadgyakorlat befejezése után szabadságot kért, amelyet 1827 novemberétől 1828 márciusáig Bécsben és Pozsonyban töltött el. 1827 végén Bécsben régi polgári barátai társaságába járt. Anyja ekkor megfenyegette, ha nem szakít velük és nem a főúri körökből keres barátokat, akkor írni fog ezredparancsnokának, hogy rossz környezetbe keveredett. Batthyány későbbi állítása szerint anyja tudatosan szorgalmazta az arisztokrata ifjakkal való kapcsolatát, abban bízva, hogy a költséges szórakozások nyomán bekövetkezik a kor fiatal mágnásai szokásos ballépése: az adósságcsinálás. Ha ez megtörténik, akkor könnyen bizonyíthatja fiának könnyelműségét, a birtokok kezelésére való alkalmatlanságát, az anyai gyámság szükségességét.

Batthyány – ennek ellenére – hallgatva az anyai sugalmazásra, idejét a továbbiakban már az ifjú mágnásokkal töltötte. Felhagyott szerény magatartásával és főúri életmódot kezdett folytatni. A nagy lábon élő társaságban azonban hamar rá kellett jönnie arra, hogy havi 100 forintja nem elég az ilyen életvitelhez és úgy érezte, ezzel az összeggel nem tud grófi és tiszti rangjához méltó életet élni. Elkeseredését növelte az a tudat, hogy az atyai végrendelet értelmében már évi 12 ezer forint járadékot kellene kapnia. Az anya ugyan sugallta, hogy éljen nagyvilági életet, de annak költségeit nem volt hajlandó fedezni.

A Bécsben és Pozsonyban élő arisztokrácia társasági életét a pompa, a

³⁷ Lásd Nugent altábornagy idézett, 1828. november 15-i nyilatkozatát.

³⁸ Báró Carl Mergen vezérőrnagy 1828. december 13-i nyilatkozata Batthyány Lajos lóvásárlásáról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 25. 12. z. 2.

fényűzés jellemezte. Különösen Pozsony mutatott mozgalmas és szórakoztató képet a fiatal Batthyány számára. „Pozsony vormärzbeli farsangjai vígságtól voltak hangosak, jókedvtől gyöngyözőek, s elevenségben vetekedtek a bécsiékel... A Redoute-ban és a Pálffy-teremben voltak étkező- és játékhelyiségek, ahol a vendégek nem takarékoskodtak, ha megéheztek vagy megszomjaztak.”³⁹

Batthyány Lajos 1828. január és február havát mágnás tiszti ismerőseivel szórakozta át Pozsonyban. Mivel anyja a nagyvilági élethez nem adott pénzt, jöttek az uzsorások, akik számára a szorult anyagi helyzetben levő ifjú gróf „gazdag zsákmányt” jelentett. Először Mayer Henrik nagykanizsai kereskedő jelentkezett, aki Forgách Ferenc gróf 50 ezer forintos adóslevelét és 1000 forint készpénzt kínált neki, ha több, összesen 44 ezer forintból szóló adóslevelet ír alá. Az adósleveleken azonban nem Mayer, hanem a sohasem látott Tuboly József volt hitelezőül megnevezve. Az első, 12.900 forintból szóló váltót 1828. január 12-én írta alá a megszorult Batthyány.⁴⁰

Másnap, január 13-án a pozsonyi Redoute-ban 15 lovastiszt barátját pazarul vendégül látva elverte minden pénzét.⁴¹ Ezek után jelent meg a színen a másik uzsorás. Stein Leopold frankfurti lakos megbízottja, aki Festetics Albert gróf 100 ezer forintos adóslevelét kínálta megvételre olyképpen, hogy még 10 ezer forint készpénzt is kap. Batthyány Festetics adósleveléért két 50 ezer forintos adóslevelet állított ki, és adóssága Steinnél hamarosan 200 ezer forintba szaporodott.⁴² De Mayernek is eszébe jutott még valami. 400 forintot ajánlott fel Batthyánynak, ha az egyik 9000 forintból szóló adóslevelét oly módon helyesbíti, hogy abban hitelezőül Tuboly helyett Inkey János legyen feltüntetve. Ezt is megtette a tapasztalatlan ifjú, akinek mindenképpen készpénzre volt szüksége, s óvatlanul besétált a minden hájjal megkent uzsorások utcájába.⁴³

Ebben az időben régi barátja, dr. Neurohr, sikertelenül próbálta visszatarítani a ballépésektől a meggondolatlan ifjút. Ezért elhatározta, hogy a kétségbeejtő helyzetről beszámol Lesnovska grófnőnek. 1828. február 12-i levelében leírta, hogy a fiatal gróf nagy lábon él, a pénz meggondolatlanul szórja, pénzügyei zavarosak és uzsorásokkal áll kapcsolatban. Ezekre a jelenségekre csak későn figyelt fel, de amikor a tudomására jutottak, tanúk jelenlétében figyelmeztette Batthyányt. Szórakozásai nemcsak anyagi helyzetére, hanem egészségére is károsak, mivel is januárt átmulatta és sokszor italozott.⁴⁴

³⁹ Sas Andor: A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig 1818–1848. Bratislava, 1973. Madách. pp. 90–93.

⁴⁰ VL Gróf Batthyány Lajos váltói. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. h.

⁴¹ VL Dr. Neurohr 1828. február 12-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. gg. Nr. 4. 12. d.

⁴² VL Gróf Batthyány Lajos váltói. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. g.

⁴³ Uo. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. h.

⁴⁴ Dr. Neurohr idézett, 1828. február 12-i levele.

A helyzet azonban nem változott semmit, így dr. Neurohr 1828. február 18-án Pozsonyból újabb levelet írt Lesnovska grófnőnek, amelyben részletes helyzetképet fest Batthyány súlyos problémájáról. Tudatja, hogy Batthyány Mayer és Stein uzsorásoktól jelentős összegeket vett fel, vagyonát lekötötte, és noha kiskorú, elfogadta, hogy ha adósságait nem fizeti vissza, az osztrák törvények alapján járjanak el vele szemben. A fiatal gróf csúszik lefelé a lejtőn, és ő nem tudja megakadályozni könnyelmű cselekedeteiben.⁴⁵

Lesnovska grófnő a leveleket átadta az anyának, aki nem az általa előidézett körülményeket hibáztatta fia kilengéseiért, hanem dr. Neurohrt tartotta rossz szellemének és felelősnek. Ezt megtudván, Neurohr 1828. február 28-án újabb levelet írt Lesnovska grófnőnek, amelyben kifejti, hogy nem érti, miért tünteti fel őt rossz fényben Batthyány grófné, amikor négy esztendőn keresztül nevelte fiatal barátját, harcolva annak rossz tulajdonságai ellen. A jelenlegi válságos helyzetét éppen az anyai keménység és hidegség idézte elő. A fiatal grófban nagyon sok jó van, de mint minden ember, hajlik a könnyelműség felé is. Ő korábban és most is mindent megtett annak érdekében, hogy Batthyány viselkedésében a józanság kerekedjen felül.⁴⁶

Skerlec Borbála véleménye dr. Neurohrról nem változott, sőt a bécsi rendőr-igazgatóságnál feljelentette őt, mint fia rossz útra térítőjét. Az anya a kezében levő leveleket is átadta a rendőrségnek, hogy dr. Neurohrral és a fiával szembeni eljárás alapjául szolgáljanak. Dr. Neurohr nem értette meg, hogy jó szándéka ellenére miért kívánja Batthyány grófné bíróság elé állítani őket. Akkor még nem ismerte az atyai végrendeletet és az anyának azt a törekvését, hogy fia vagyonát megszerezze, illetve, hogy a fiút örökségéből kiforgassa. Skerlec Borbála azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem fiát a katonai hatóságoknál is feljelentette.⁴⁷

Az ezekről a lépésekről mit sem tudó Batthyány – viharos szabadsága leletével – 1828 áprilisában bevonult a Trevisóban állomásozó 1. őrnagyi osztálya 2. századához. Alig kezdte el a szolgálatát, amikor megtudta, hogy anyja panaszt emelt ellene drága lóvásárlása és adósságai miatt. A fiút az anyai vádak felháborították.

Báró Anton Callot ezredes, ezredparancsnok május első napjaiban vizsgálatot rendelt el az ügyben. Az alhadnagy először szóban, kihallgatáson jelentette a lóvásárlás történetét, de a parancsnok utasította, hogy készítsen írásos igazoló jelentést. A Batthyány által elkészített jelentés így hangzik:

⁴⁵ VL Dr. Neurohr 1828. február 18-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. 2. 12. k.

⁴⁶ VL Dr. Neurohr 1828. február 28-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 18. 12. o. 2.

⁴⁷ VL Dr. Neurohr 1828. október 18-i Bécsben kelt emlékirata. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. g. 12. m. és 1829. január 22-i Bécsben kelt emlékirata. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. HH. M. 12. d. 3.

„Báró Frimont 9. huszárezred

Batthyány alhadnagy az
1. őrnagyi osztály 2. századából.

Alázatos nyilatkozat
a tekintetes cs. kir. ezredparancsnoksághoz

Alulírott alázatosan jelentem a tekintetes ezredparancsnokságnak, hogy Fechtig bárótól vettem ugyan két lovat és ez az ügylet úgy történt, amint azt már egyszer az ezredparancsnoknak szóban jelentettem. A két ló neve nem Hassan és Messan, hanem Samhar és Massan, s azokat nem, mint ahogyan tévesen híresztelve volt, drága 17.000 forintért, hanem az ettől nagyon is eltérő 3150 forintért, vagyis 700 darab aranyért vettem. A két nevezett ló nem csak hogy még most is a birtokomban van, de azokat egyáltalán nincs szándékomban visszaadni, mert úgy hiszem, hogy egy tiszt adott szavát soha vissza nem vonhatja. Megengedem ugyan, hogy a két lovat kissé drágán vettem, de ez a jövőre nézve nekem zsinórmértékül fog szolgálni.

A jelentésemet a tekintetes ezredparancsnokságnak ezennel felterjesztem.

Treviso, 1828. május 9.

gróf Batthyány Lajos alhadnagy

Vidi [láttam] Klein őrnagy⁴⁸

Az adósságok ügyében Batthyány – katonai előjáróin keresztül – Reviczky Ádám gróf udvari kancellárnak részletes emlékiratot nyújtott be. A német eredetiben megmaradt emlékirat igen értékes adatokat tartalmaz az ifjú helyzetéről, anyjával való kapcsolatáról és sokat segít abban is, hogy megértsük a későbbi Batthyányt. Ezért érdemes közölni ezt az iratot:

„Gróf Batthyány Lajos alhadnagynak,
a báró Frimont 9. huszárezredből Trevisóban,
alázatos emlékirata az adósságok miatt
ellene indított vizsgálat tárgyában.

Nagyméltóságú Uram!

A kitűnő bizalom, mely Nagyméltóságodat minden oldalról övezi, arra ösztönöz engem is, hogy az adósságok miatt ellenem indított vizsgálatban a következő kijelentést tegyem.

Az anyám iránt való tisztelet és kímélet visszatartott eddig azon lépéstől, melynek célja nem egyéb, minthogy megismertessem eltévedésem történetét, s megmentsem nevem becsületét, amely anyám támadásai által sérelmet szenvedett. Az a világos, szellemes szem, mellyel nagyméltóságod a földi dolgo-

⁴⁸ VL Gróf Batthyány Lajos alhadnagy 1828. május 9-i nyilatkozata a 9. huszárezred parancsnokságához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. g. 12. m.

kat tekinti, teljesen meggyőz engem arról, hogy kellő és méltányos megvilágításban fogja látni helyzetét a védtelen árvának, akit vagyonából megcsónkítva, a nagyközönség előtt kegyetlen módon, rossz hírbe állítottak. Szükséges azonban, hogy a múlt némely eseményeire visszatérjek.

Atyám jó volt, noha nagyon heves, hirtelen haragú, de anyám olyan természettel bírt, hogy házasságunk boldog nem lehetett, s néhány év múlva különváltak. Különválásuk után anyám két gyermekével Bécsben élt, korlátozva és visszavonultan. Midőn azonban ezelőtt mintegy 15 évvel édesapám meghalt és végrendeletében összes vagyonát rám hagyta, számomra a megyei hatóságot gyámul rendelte, nővéremnek kiházásításul 100.000 forintot, özvegyének évi 12.000 forintot állapított meg; ekkor anyám azonnal Ikervárra, boldogult atyám halálozási helyére sietett, kieszközölte a végrendelet megsemmisítését, amihez mi gyerekek még akkor mit sem szólhattunk, a hagyatékot a felettem való gyámkodással együtt hatalmába kerítette, s oly keveset gondolt az én javammal, hogy olyan esetekben, mikor a jószágkormányzó, egy szüleim házában megöregedett szolga, az évi jövedelmekből atyám adósságait törlesztgette, emiatt őt mindig korholta.

Noha engem csupa elővigyázatból többnyire Bécsben neveltetett, mégsem volt az megakadályozható, hogy a dolgokról egyet-mást meg ne halljak. Már akkor is félt ettől, mielőtt megtörtént volna. Attól a szerencsétlen pillanattól pedig megszűnt anya lenni. Gyanakodás és bizalmatlanság szállta meg a lelkét, a szívélyességnek nyoma sem maradt. Ő bennem már inkább csak az atyát, vagy annak örökösét látta.

Így nőttem fel otthon nélkül – mert anyám mindig távol tartott magától –, szülők nélkül, legtöbbnyire fizetett álbárátoktól körülvéve, kik meg voltak bízva, hogy minden szavamat drágán adják el édesanyámnak. Midőn eszmélni kezdtem, merevsége, hajthatatlansága, hidegsége annál inkább feltűnt, mivel több ízben tanúja voltam, mily bensőséges szeretettel dédelgették más szülők az intézetben velem levő gyermekeiket. Minden igyekezetem ellenére, hogy megnyerjem – mely igyekezetemben részint saját hajlamaimat, részint nevelőim és barátaim tanácsát követtem –, nem voltam képes őt megváltoztatni. Mindig úgy viselkedett velem szemben, hogy már pusztán látásával is minden vidám gondolatom elhalt.

Eközben egyre közelgett az az idő, mikor engem szerencsétlenségbe kellett taszítani. Az a következetesség, mellyel ezen dolgoztak, és a sietség, mellyel minden ballépésem felhasználtak, minden kétséget kizár, hogy romlást nem szándékosan idézték volna elő.

A műveletet azzal kezdték meg, először egészen jól bántak velem; havonként 100 forint zsebpénzt kaptam csak a szórakozási célokra, mert élelem, lakás, tanítás, szolgálat stb. után házigazdám külön fizetést kaptak. Bízattak arra, nyilvánítsam ki, hogy katona szeretnék lenni; kezemre jártak és én Itáliába mentem az Esterházy gyalogezredbe kadétnak. Ettől fogva egészen másféleképpen bántak velem. Mindent elkövettek, hogy elkésérítsenek. Fájó volt a hi-

deg búcsúzás, midőn elutaztam; bántó a hír arról az örömlakomáról, melyet anyám elutazásom napján az Augarten asztalainál rendezett; fellázító az a tilalom, hogy semmiért se forduljak hozzá írásban, mert leveletem felbontatlanul küldi vissza; s végül havi járadékomnak azonnali leszállítása, mert Bécsben 100 frt-t kaptam, Itáliában csak 60 frt-t adtak, amiből még a rendes kiadásaimat is fedeznem kellett, holott azokat azelőtt külön fedezték. Abban a hitben voltak, hogy ez az abszurditás majd megfoszt hidegvérűségemtől és belevisz abba a kelepcébe, amelybe utóbb beleestem, s amit magamnak megbocsátani soha sem fogok.

Erkölcsei magaviseletemről Bécsben november és december hónapokban valamint korábbi viselkedésemről az ezrednél Páduában, később Vicenzában, bizonyára mindenki csak a legkedvezőbb bizonyítványt állíthatja ki. Mégis, dacára annak, hogy mindig csendben és visszavonultan éltem, s magamat mindazoktól a mulatságoktól, melyeket a velem hasonló származású személyek felkeresni szoktak, visszatartottam, anyám velem mégis mindig elégedetlen volt. Miután semmi olyat, ami jogosan korholható lett volna, szememre vetni nem tudtak, azt rótták fel legfőbb bűnömül, hogy polgári származású ifjakkal társalkodom, kiket én tudományos képzettségük, erkölcsi tisztaságuk miatt szeretek és becsülök, s kik engemet mindig csak a jóra ösztönöztek. Mivel ezredbeli bajtársaim – kik közül a legtöbb születésre és vagyonra nézve alattam áll – három, de legalább is két jó lóval rendelkeznek, az én két lovamat előljáróim alkalmatlannak nyilvánították, ezért azt hittem, hogy jobb lovakra én is joggal számíthatok. Úgy akarták ugyan, hogy egy 700 frt-os lovat küldenek utánam oly módon, hogy azt még csak meg se nézzem. Éppen olyan gúnyosan válaszolt anyám akkor is, amikor arra kértem, hogy havi díjamat emelje fel, mely, mióta tiszt vagyok, 100 frt-ból áll. A megtagadásnál is jobban fájt az a mód, mellyel kérésemet elutasította. Eközben nem szűnt meg, hogy az eddigi barátaimmal való társalgást úgy tüntesse fel, mint amely az én tisztességemre nézve nagyon ártalmas és nyomatékosan sürgetett, hogy hozzám hasonló születésű ifjakkal társalkodjam. Sőt annyira ment, hogy azzal fenyegetett, ha kívánságának nem teszek eleget, akkor írni fog Vicenzába ezredesemnek és kérni fogja megbüntetésem engedetlenségemért. Hogy tehát anyám akaratának végül is eleget tegyek és ezáltal kéréseim teljesítésére őt is fogékonyabbá tegyem, legutóbbi bécsi tartózkodásom alatt előkelő ifjak társaságát kerestem fel, akik szívesen láttak maguk között. De ez is mind hiába volt. Ekkorra már türelmem – mellyel egy ideig lehetett ugyan visszaélni – teljesen elhagyott, s mivel új előkelő barátaim egyik mulatságból a másikba hívtak, keserűségemben elköltöttem azt a kevés pénzt, amely birtokomban volt, és elfogadtam az egy idő óta mindig körülöttem ögyelgő haszonleső alkuszok ajánlatát, akikkel – úgy látszik – csupán felületesen ismerkedtem meg.

Fellázított az a gondolat, hogy anyám az atyai végrendelet intézkedéseinek törvényellenes megakadályozásával jogaimban és megillető jövedelme-

imből annyira megrövidít, hogy részvét és anyai szeretet nélkül, győzelemitasan, a nagyvilág veszedelmei közé lökött.

A benső felháborodásomnak ebben az állapotában ismét megjelentek a zsidók ajánlataikkal, s fáradhatatlanok voltak abban, hogy engem egy pénzügyi művelet veszélytelenségéről meggyőzzenek. Én beleegyeztem, de alighogy megtörtént, legnagyobb fájdalomra beláttam, hogy belekerültem a hálába, melyet anyám már évek óta kivetett ellenem és hogy most már kíméletlen hatalmába kerültem. Midőn nyugtalanságom a legnagyobb fokra emelkedett, magamhoz kérttem Freibergert és felfedtem neki mindent, ami történt és sürgősen kértem őt az általam kötött ügylet megsemmisítésére, még abban az esetben is, ha ez némi veszteséggel volna összekötve. És ez a derék férfi ismét igaz és buzgó barátunk bizonyította magát.

Anyám panaszainak jogossága a Bécsben megtartott vizsgálatból sokkal világosabban fog Nagyméltóságod előtt állni, hogysem azt itt nekem részletezni kellene. Mivel anyám volt az, aki ellenem először nyilvánosan vádlóként lépett fel, kötelességemnek tartottam, hogy magamat ez ügyben illetékes bíraim előtt igazoljam.

Végül alázatosan kérem Nagyméltóságodat, hogy ezen fontos és egész életemre kiható ügyben engemet elnézésére és kegyes pártfogására méltóztatni kegyeskedjék.

Legnagyobb tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak

legalázatosabb szolgája
gróf Batthyány Lajos
cs. kir. alhadnagy

Treviso, 1828. május 28-án.⁴⁹

Sokféleképpen lehetne magyarázni Batthyáynak ezt az önvallomását. A számos ok közül valószínűleg a legfontosabbak a pszichológiai indítékok és azon belül az elkeseredés mindent elsöprő nagy vihora, amely a 22. évébe lépő ifjú lelkében kitört. Az emlékiratból is kitűnik, hogy jellemének alakulására negatív hatást gyakorolt a szeretet hiánya és az anyai ridegség. Ennek következtében alakultak ki olyan tulajdonságai, amelyek alapján később úgy jellemzik, hogy visszahúzó, gögös és akaratos.

Batthyány úgy gondolta, hogy emlékiratával objektívabb megvilágításba helyezi ballépését és így az udvari körök, a kancellária nem egyedül az anyai vádak alapján ítélik meg magatartását és jogát az apai örökségre. A helyzet azonban nem minden vonatkozásban alakult várakozásának megfelelően.

Batthyány egyre kevesebb figyelmet tudott fordítani szolgálatára, mivel anyjával való viszonya egyre feszültebbé vált. Skerlecz Borbála, látva fia

⁴⁹ VL Gróf Batthyány Lajos alhadnagy 1828. május 28-i emlékirata gróf Reviczky Ádám udvari kancellárhoz. Német nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. HH. 12. j. 1.

nagykorúsága közelségét – 1831. február 10. –, mind jobban a maga számára akarta kihasználni fia birtokait. 1828 júliusában Batthyány tudomást szerzett arról, hogy az anyja az ősi ikervári uradalmat augusztus 15-ével 12 esztendőre évi 22 ezer forintért bérbe akarja adni Franz Ferdinánd d’Este főhercegnek.⁵⁰ Ez azt jelentette volna, hogy az uradalom csak nagykorúsága után tíz évvel került volna vissza, valószínűleg erősen elhasznált állapotban.

Skerlecz Borbálának ezzel a lépésével elkecsesedett harc kezdődött anya és fiú között. A vagyonért folyó küzdelemben, a maguk jogának igazában, nem kímélték egymást. Az anyai szándék megakadályozására a fiú folyamodványt intézett a legfelsőbb helyre azért, hogy javai az anyai kezelésből Vas vármegye első alispánja, vagy árvaválasztmánya kezelésébe kerüljenek. Az udvari kancellária 1828. szeptember 5-i átiratában a folyamodványt megküldte a vármegyének azzal a rendelkezéssel, hogy az apai végrendelet alapján rendezze az anya és fia közötti viszályt.⁵¹

A vármegye 1828. szeptember 15-én úgy határozott, hogy egy négy fős bizottság útján „a folyamodó ifjú Gróf Úr, és panaszlott Édesannya között előforduló nehézségeket kellemetes uton el intézni törekedjenek”. Ha ez nem sikerülne, akkor terjesszenek a vármegye elé döntésre érett javaslatot.⁵² Batthyány a határozatról értesülve 1828. október 1-jei levelében kérte a vármegyét, hogy míg az ügyet ki nem vizsgálták, tiltsák el anyját attól, hogy az örökségét adóságokkal megterhelhesse. Mivel jelenleg is arra törekszik, hogy „az ikervári uradalmat, minden javaimnak felét, 12 esztendőkre kiárrendállja, arra nevezetes summákat felvevén, sorsomat súlyosbítsa, s így engemet annak birtokából nem csak időre, de talán örökre is ki penderítsen” és így „engemet minden javaimnak birtokából kivetköztettvén, földönfutóvá tegyen”.⁵³ A vármegye kisgyűlése helyt adott a kérelmének és az anyát eltiltotta a „fiára néző javak sérelmére szolgáló elidegenítésektől”.⁵⁴

Skerlecz Borbála 1828. szeptember 16-án maga is folyamodvánnyal fordult az Udvari Kancelláriához. Bejelenti, hogy vádat kíván emelni fia megkárosítói ellen, akik bevitték a 200 ezer forint adósságba, illetve több mint 80 ezer forintot csaltak ki tőle. Kijelenti: ő figyelmeztette a fiát; annak adóssága-

⁵⁰ VL Özv. Batthyány grófné, Skerlecz Borbála és Franz Ferdinand d’Este főherceg, modena hercege közötti szerződés szövege. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 6. 12. f.

⁵¹ VL Az udvari kancellária 1828. szeptember 5-i 12286/1616. számú leirata Batthyány folyamodványa ügyében Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázata: 14690/1929. 1694. 58. K. 11. f.

⁵² VL Vas vármegye végzése. Kivonat az 1828. szeptember 15-i közgyűlés jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázata: 14690/1929. AA. 2.

⁵³ VL Gróf Batthyány Lajos 1828. október 1-jei levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázata: 14690/1929. CC. 4.

⁵⁴ VL Kivonat Vas vármegye 1828. október 1-jei közgyűlésének jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázata: 14690/1929. CC. 4.

it nem tudja kifizetni, ne is terheljék meg vele, mivel mint kiskorú vette fel azokat, és gyámját nem lehet kötelezni a fizetésre. Kérte, hogy fia ellen rendeljenek el vagyonzárt.⁵⁵ A folyamodványt az udvari kancellária 1828. október 2-i átiratában szintén megküldi Vas vármegyének kivizsgálásra.⁵⁶

Az anyjával való pereskedés hátrányosan hatott Batthyány katonai előmenetelére. Ezt bizonyítják az 1828 októberében az ifjú alhadnagy ismereteiről, képességeiről és tulajdonságairól készült minősítés megállapításai. E jellemzés szerint „egyénisége jó és derűs, de nagyon könnyelmű”. Nyelvismerte német, magyar, latin jó, francia, olasz közepes, angol némi. Ismeretei műszaki tudományokból némi, magyar jog, egyetemes történelem, földrajz jó. A gyakorlaton és nevelésben „még elég gyenge”. Lovaglása „még kissé gyenge”. Magatartása a civilekkel nyugodt, az ezredben udvarias, alárendeltjeivel „jó, de még túlságosan elnéző”. Szorgalma van. Nem jó gazda és „emiatt már figyelmeztették”. Viselkedésének hibái: nem italozik, nem játszik, nem kötekedő, de adósságot csinált és „emiatt ugyancsak figyelmeztették”. A „szolgálatban kevésbé lehet használni”. Az előléptetést még nem érdemli meg. Az ezredben soha semmilyen okból nem mellőzték.⁵⁷

A jellemzést 1828. október 23-án Vicenzában készítették Batthyányról, aki a 9. huszárezred 17 alhadnagya között a minősítési listán a rangsorban a 13. helyen szerepelt. A minősítési listát báró Anton Callot ezredes, ezredparancsnok, gyurcsákfalvi Gyurcsák János Károly alezredes, ezredparancsnok-helyettes, Adolph Klein őrnagy és harcvári Herbay Miklós őrnagy, osztályparancsnok írta alá. Az 1828. évi katonai sematizmusban a 9. huszárezredből felsorolt alhadnagyságok között a 14. helyen olvasható „Batthyany, Ludw. Gr.” neve.⁵⁸

Az örökség és a vádaskodások ügyének vizsgálatát Vas vármegye megkezdte és ennek keretében 1828. október 12-én kérte a 9. huszárezredet, hogy személyes meghallgatás céljából engedjék szabadságra Batthyány Lajos alhadnagyot.⁵⁹ Ezt szeretné Batthyány is, aki 1828. november 3-i levelében két kéréssel fordult a vármegyéhez. Egyrészt bejelenti azt, hogy tudomása van arról, miszerint az anyja tékozlással vádolta meg a trón előtt és az újságokban hirdetésben közzétette, mint olyan kiskorú tékozlót, akinek zavaros pénzügyeiért nem vállal felelősséget, adósságait nem fizeti ki. A becsületét sértő anyai vádakra, a királyi rendeletnek megfelelően, kész személyes meghallga-

⁵⁵ VL Özv. Batthyány grófné, Skerlecz Borbála 1828. szeptember 16-i folyamodványa az udvari kancelláriához. Latin nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1929. CC. 5.

⁵⁶ VL Az udvari kancellária 1828. október 2-i 13581/1807. számú leirata Skerlecz Borbála panaszáról fia ellen, Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. CC. 1856.

⁵⁷ KA, Wien. Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. Conduite Liste. Der Ober-Officiere. Pro Anno 1828. Fasc. 563/I.

⁵⁸ Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1828. Wien, 1828. p. 315.

⁵⁹ VL Vas vármegye 1828. október 12-i levele a 9. huszárezredhez. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. CC. ad. 5. b.

tással felvilágosítást adni és tisztázni magát a megye előtt. De mivel „én pedig Olaszországban katonáskodván, az Ezred Commandójának engedelme nélkül haza nem jöhetnék; azért a Tekintetes Ns. Vármegyének könyörgök, hogy T. Bárá Frimont Lovas ezrede Commandójánál, mint az árváknak fő gyámattya, három hónapokra leendő haza bocsájtásomat eszközteni kegyesen méltóztasson”.⁶⁰

Batthyány levele arról is tájékoztatja a megyét, hogy noha anyjának minden eladást megtiltottak, november elején mégis eladta 140 mázsa gyapjút és az árát felvette. Kérte a vármegyét, hogy a gyapjú árát helyezték bírói zár alá, anyját pedig tiltsák el a további eladásoktól.

A megyei kisgyűlés megbízta az ügyet vizsgáló bizottságot, hogy hallgassa meg az ifjú grófot, békés megegyezéssel rendezze az anya és fia közötti áldatlan ügyet, és javaslatát terjessze elő. Mivel a királyi rendelet előírja az ifjú gróf személyes meghallgatását, kérelmének megfelelően ki kell eszközölni az illetékes főhadparancsnokságtól a szabadságát.⁶¹ Az 1828. december 15-i megyei közgyűlésen a kancelláriai rendeletekre hivatkozva kérik az Udvari Kancelláriát, hogy segítsék elő ügyének tisztázása érdekében Batthyány Lajos alhadnagy háromhavi szabadságra engedését.⁶²

1828. december 23-án Batthyány újabb kérelemmel fordult Vas vármegyéhez, amelyben kifejti, hogy az atyai végrendelet szerint birtokai saját kezű irányításáért a trónhoz benyújtott folyamodványára – többszöri sürgetés ellenére – anyja csak a most folyó megyei közgyűlés utolsó napjaiban nyújtotta be második nyilatkozatát ügyvédje útján. Ezért ő még nem tud megfelelő választ adni az ügygel foglalkozó bizottságnak. Bejelenti még, hogy anyja továbbra is elad minden terményt, és birtokait mindenből kiüríti, a vármegyének, mint gyámjának ezt meg kell akadályoznia. Kéri, hogy az ügyet a kisgyűlés tárgyalja meg és javaslatát terjessze fel öfelsége elé.⁶³

Az új esztendő első hónapja sem hozott változást, és a várva várt szabadságot sem kapta meg Batthyány, aki 1829. február 3-án ismét levéllel fordult a vármegyéhez. Ebben bejelentette: „magam ezen engedelem adás végett folyamodásomat meg tenni akarom, és ennek megnyerésére a Tekintetes Nemes Vármegyének mint fő gyámtyámnak bizonylevele arról, hogy hazajövetelem szükséges, szükséges volna”. Ezenkívül „még azért is esedezem, hogy mivel a Conduit Listék csak hivatalos kérésekre szokták kiadatni, és édesanyám (fájdalommal kell ezen szót ki mondanom) nemcsak vagyonomnak veszedel-

⁶⁰ VL Gróf Batthyány Lajos 1822. november 3-i levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. CC. 40. 7.

⁶¹ VL Kivonat Vas vármegye 1828. november 3-i kisgyűlésének jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. BB. 41. b.

⁶² VL Kivonat Vas vármegye 1828. december 15-i közgyűlésének jegyzőkönyvéből. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 42. 8.

⁶³ VL Gróf Batthyány Lajos 1828. december 23-i kérelme Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 43. 8. ¼.

mét, hanem utolsó, a tekintetes küldöttségnek beadott nyilatkozatában morális characteremnek is a világ előtt megfeketítését vette célba, méltóztasson a Nemes Ezred Commandóját Conduit Listámnak [minősítési lista] megküldése végett megkérni, hogy így Anyámnak méltatlan vádjaira megfelelhessenek, és így sorsomnak elintézését hamarítani lehessen”.⁶⁴ A vármegye úgy döntött, hogy kiadja a támogatólevelet és megkéri a Conduite Liste-t.

A vármegye 1829. február 6-án küldte el levelét a 9. huszárezred parancsnokának, amelyben tájékoztatják, hogy „özvegy gróf Batthyányné született Skerlec Borbála asszony Öfelsége előtt említett édesfiát súlyosan vádolván, minthogy ezen tények (vádak) megvizsgálása végett hozzánk lévén leküldve, a vizsgálatnak tellyesítésére kiküldött Bizottság azon véleményt adta, hogy említett Gróf Úrnak személyes hazajövele s itt léte az elől adottak megbizonyíttására, mint az anyai vádaktul való tisztázása nagyon szükséges volna, azért annak személyes meghallgatása”. Kéri, engedélyezzenek Batthyánynak három hónap szabadságot és „mivel hogy említett Gróf Úrnak erkölcsi karaktere ellen vádak tételnek, azon Gróf Úrnak kívánságára annak magaviseletéről szóló Conduit Listát nékie kiadni szíveskedjenek”.⁶⁵

Vas vármegye levelére az ezredparancsnok magyar nyelvű levélben 1829. március 2-án válaszolt. Ekkor már a 9. huszárezred megkapta az Udvari Haditanács parancsát arra, hogy Itáliából Stájerországba kell áttelepülnie. Az ezred személyi állománya és tisztkara – így Batthyány alhadnagy is – teljesen le volt kötve az áttelepülés előkészítésével és a menetbe való felkészüléssel. Callot ezredes mint megírta:

„A fő hadi Tanács parancsolatya következtében ezen Ezered Stíriában, mint jövőendőbeli békességi helyzetetésében fog masschirozni. Ezen körülmények állás a lovasságnál minden Tisztnek jelenlétét szükségessé teszi, annyival is inkább, hogy az Ezered száma meg neveltetődven – minden századnál számos Recruták és Remontok vannak, akiknek taníttatása és a reájok való felvi-
gyázat nevezetesen a Marsch alatt nagyon szükséges és a szolgálatnak egy legnevezetesebb tárgya. Amidőn egy fiatal tisztnek most legjobb alkalmassága van ezt az ágat is a szolgálatnak megtanulni. Felsőbb Rendeléseknél fogva, – a legfontosabb okok nélkül, a szabadsággal való botsáttás keményen megtiltatik, minthogy a szabadság ideje inkább csak télen által lévén, – az már elmúlt.

Ha mindazon által a Nemes Vármegye némely tárgyaknak felvilágosítását ohajtaná, s más olyan kérdésekre, melyeket írásba lehetne tenni feleletet kívánna, az Ezered kormánya kész minden olyan szükséges felvilágosítást, magyarázatot vagy más megkívántató feleletet a hadnagy gróf Batthyáni által

⁶⁴ VL Gróf Batthyány Lajos 1829. február 3-i kérelme Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 46. 8. 1/8.

⁶⁵ VL Vas vármegye 1829. február 3-i levele a 9. huszárezredhez. Magyar nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. DD.

írásban tétetni, hogyha pedig éppen szükséges volna – mindeneket az Ezered törvényes útján felvételni s eligazítani.

A Nemes Vármegye kívánsága szerint a nevezett Hadnagy Urnak Condeute Lista-ját egészen ki adni ugyan nem lehet, mivel az csak a felsőbb katonai rendekhez szokott küldetni, de az iderekesztett lapon annak legnevezetesebb, s talán leginkább tudni szükséges pontjai láthatók.

A mint már fent is említettett, az Ezered a f. holnap 15-dikén innét elindulván, mintegy április közepéig Styriában fog érkezni; ha azért a Nemes Vármegye a Hadnagy Grof Batyany szabadsággal való hazabotsáttatását elkerülhetetlen szükségesnek tartaná, netherheltessen a végett egy hiteles bizonyító levelet az Ezered kormányának Gratzban küldeni, melynek következtetésében azután az ott lévő Styriai General Commandohoz a szabadság megnyerése végett folyamodni lehetne.”

Ezért érthető, hogy a katonai szolgálat érdekeire hivatkozva, a diszlokáció végrehajtása előtt Callot ezredes nem engedélyezi a szabadságot gróf Batthyány Lajos alhadnagynak, de igen előzékeny a vármegye kérdéseivel kapcsolatban. A levélből kitűnik, hogy az ezredparancsnok az anyával szemben Batthyány iránt érez nagyobb szimpátiát.⁶⁶

Az ezred tisztikara becsületének megóvása vezeti akkor, amikor Callot ezredes kész a katonai szabályok megengedte előírásain túlmenően felvilágosítást adni Batthyány alhadnagyról. De ha ez nem elég, akkor Batthyány írásban adja meg a vármegyének a szükséges magyarázatot. Azt javasolja, hogy a szabadságot az alakulat áttelepülése után az ezredparancsnokságon keresztül a stájerországi főhadparancsnokságtól kérjék. Még arra is hajlandó, hogy Batthyány alhadnagy – hadnagynak nevezik, pedig a hadseregben ekkor még ilyen rendfokozat nincs bevezetve – 1828. évi Conduite Liste-jének legfontosabb megállapításait, a magatartásában bekövetkezett pozitív változásokat is közölje. Ez a magyar nyelven készült minősítési kivonat így hangzik:

„Német ujjvári, a báró Frimont 9-dik Huszár Ezredben szolgáló alhadnagy gróf Batyány Lajos, 22 Esztendő, holnaponkét 100 f. c. pénz Zulágja van, jó és tartós egészségű, jó vig kedvű, de még kevéssé könnyelmű. Sok természeti talentuma van. A polgársággal tisztességes, az Ezredben szerény és kellemes magaviseletű. A szolgálatban szorgalmatos és jó maga alkalmaztatása. Nem igen különösen jó gazda ugyan, s azért meg is intetődött, de úgy látszik, hogy azon intések otta magát jobban hátra tartoztattya. – A mint az Ezrednek felsőbb helyről értesítésére esett Bécsben adosságokat tett volt, azért az Ezered kormányá meg is intette; tulajdon vallomása szerint a mostoha ked-

⁶⁶ VL A Baron Frimont 9. huszárezred parancsnokának 1829. március 2-i levele és a Conduite Liste kivonata Batthyány Lajos grófról Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 493.

vetlen környüállások kénszerítették az adosság tételre. Különben sem az előtt, sem most az Ezeredben semmi adossága tudva nintsen, sem valami aféle panasz ide bé nem jelentődött.

Vicenza, Martius 2-dikán 1829.

Baró Callot
Ezeredes Kapitány⁶⁷

A 9. huszárezred parancsnokának levele és a mellékelt minősítés 1829. március 12-én érkezett meg Szombathelyre, és azt a vármegye március 16-i közgyűlésén ismertették. De akkor már egy napja, március 15-ével, a 9. huszárezred megkezdte menetét az itáliai Vicenzából a stájerországi Ehrenhausenba. Április közepére az ezred elérte a kijelölt új helyőrségek körzetét: az ezredtörzs Ehrenhausenba, az ezredesi osztály 1. százada Murekbauba, 2. százada Lichtenдорfbba, az alezredesi osztály Bettauba, az 1. őrnagyi osztály Feldbachba és Fehringbe, a 2. őrnagyi osztály Luttenbergbe és Wernseebe települt.⁶⁸

Batthyány századának új helyőrsége tehát a magyar határ melletti Fehring lett. Így nagyon közel került mind birtokaihoz, mind az örökségével foglalkozó Vas vármegye székhelyéhez, Szombathelyhez, mind pedig a Bécsben székelő udvari kancelláriához.

Nagyon várta már Vas vármegye újabb levelét a szabadsága ügyében. A megye 1829. április 10-én készítette el és 22-én küldte el újabb levelét a 9. huszárezred parancsnokának. Ebben megköszönik a magyar nyelvű levelet és a minősítési kivonatot, és ismételten kéri a parancsnokot, hogy segítse elő, hogy a gráci főhadparancsnokság engedélyezze Batthyány szabadságát, hogy a felsőbb helyről sürgetett, anya és fiú közötti viszályt rendezhessék. A megye mellékelte az egész ügy rövid ismertetését, az ezredparancsnok pártolólág ezt terjesztette föl a főhadparancsnokságra.⁶⁹

Batthyány júniusban megkapta a kért háromhavi szabadságot, amire nagy szüksége volt azért, hogy ne csak levelezés és jogi képviselője útján, hanem személyesen is foglalkozzon örökségével. A felek közötti feszültség nem csökkent. Skerlecz Borbála panasszal fordult az udvari kancelláriához, hogy kiskorú fia el akarja zálogosítani az őrszigeti birtokot, noha arra még nem jogosult. Az 1829. június 1-jei megyei kisgyűlés megtárgyalta a kancellária leiratát és megbízta a kijelölt bizottságot az ügy kivizsgálásával.⁷⁰ A kancellária

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Ernst, Georg: Geschichte der k. k. neunten Hussaren-Regiments Fürst Franz Liechtenstein. Wien, 1862. p. 170.

⁶⁹ VL Vas vármegye 1829. április 10-i levele a 9. huszárezredhez. Magyar nyelvű. Eredeti fogalmazvány 14690/1829. DD. 492. 47. 8. ¾.

⁷⁰ VL Kivonat Vas vármegye 1829. június 1-jei kisgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztaát. 14690/1829. EE. 1205. 48. 9.

az ügyben július 3-án újabb leiratot küldött, amelyet a szeptember 1-jei kisgyűlésen ismertettek.⁷¹

Ebben az időben Batthyány is újabb kérelemmel fordult a megyéhez, amelyben azt panaszolja, hogy anyjának ügyvédje, Ajkai Pál, már három hónapja átvette azokat az iratokat tanulmányozásra, amelyek az őfelségéhez beadott kérelmére adandó válaszhoz szükségesek és még nem adta vissza azokat. Így akadályozza, hogy a megyei bizottság jelentését elkészíthesse. Ez az ügyvédi huzavona szánt szándékkal azért történik, hogy anyja továbbra is törvénytelenül kisajátíthassa a jövedelmeit, „Mesterkedései a birtokbul való tökéletes kijátszásra” irányulnak. Az anyja ügyvédje a késést azzal menti, hogy arra hivatkozik, az akták több hónapig voltak Batthyánynál, aki viszont azt kéri, vegyék figyelembe, hogy a családi archívum az anyja kezében van és a szükséges iratokat nagyon nehezen tudta beszerezni. Kérte a megyét, intézkedjen az iratok visszaadására, hogy a legközelebbi kisgyűlésből ügyét a felleges trón elé terjeszthessék.⁷²

Az 1829. szeptember 1-jei megyei közgyűlés ismét részletesen tárgyalta a Batthyány-örökség ügyét és úgy határozott, hogy a megoldást sürgető királyi rendeletek végrehajtására a kijelölt bizottságnak a felek adják be nyilatkozataikat. Skerlec Borbála számára október 15-ét, Batthyány Lajos számára október 25-ét jelölték ki a beadás napjául.⁷³ A nyilatkozatokat mindketten határidőre benyújtották.

Az anya eredeti és hitelesített másolatú okmányokkal tűzdelte meg nyilatkozatát, amelyben továbbra is kitart állítólagos jogai mellett.⁷⁴ A fiú is igen részletes nyilatkozatban fejti ki álláspontját a végrendelet végrehajtásáról és ajánlatát az anyjával való megegyezésre.⁷⁵

A megyei bizottság 1829. november 16-ára elkészítette jelentését, melyhez számos dokumentumot csatolt.⁷⁶ A megyei közgyűlés megtárgyalta a jelentést és megállapította, hogy az apai végrendelet végrehajtásából származó problémák megoldására és a két fél folyamodványainak kivizsgálására Ebergényi Benedek táblabíró elnökletével négy fős bizottság küldetett ki. A bizottság hivatalos jelentését, a felek nyilatkozatait és a csatolt dokumentumot

⁷¹ VL Az udvari kancellária 1829. július 1-jei 7751/1029. számú leirata az anya és fiú ügyében. Latin nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. EE. 1713. 49. 10.

⁷² VL Gróf Batthyány Lajos 1829. szeptember 1-jei levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. EE. ad. 11. a.

⁷³ VL Kivonat Vas vármegye 1829. szeptember 1-jei kisgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. JJ. 50. 11.

⁷⁴ VL Özv. Batthyány grófné, Skerlec Borbála 1829. októberi nyilatkozata. Latin nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. GG. 12. a.

⁷⁵ VL Gróf Batthyány Lajos októberi nyilatkozata. Latin nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. HH. 12. a. 1.

⁷⁶ VL Az ügyet vizsgáló megyei bizottság 1829. november 16-i jelentése. Latin nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. 2133. 12. A jelentés mellékletei az AA, BB, CC, DD, EE, FF, GG, HH, JJ, KK, és LL jelzetű iratok.

kat benyújtotta, olyan javaslattal, hogy rendeljék el azok felterjesztését őfelsége elé. Ezt azzal indokolták, hogy az atyai végrendelet előírásainak végrehajtását „a panaszlott özvegy Gróffné hatalmasan akadályozván és atóll fogva azt el titkolván” a birtokok 17 évi jövedelmét önkényesen nem a javak szaporítására és gyermekei nevelésére, hanem „magános haszontalan czéllýaira fordította”. Ezért a közgyűlés „a panaszlott özvegy Gróffné ellen a törvényes zárt elrendelni” javasolta őfelségének és hogy a végrendeletnek megfelelően gyámul Niczky János első alispánt nevezzék ki.⁷⁷ Batthyány Lajossal kapcsolatban, mivel „a pazarlásra való hajlandóságának jeleit már az által is kimutatta, hogy csekély summa pénzért, és némelly veszendő obligációkért az uzsorai zsidoknak Bécsben nevezetes summa pénzt kötelezett”, a zárt kiterjeszteni szükséges.⁷⁸

A közgyűlés végül úgy döntött, hogy a határozatot az összes iratokkal jóváhagyására felterjesztik az Udvari Kancellárián keresztül a király elé.⁷⁹ A megye döntése – annak dacára, hogy a törvényes zár Batthyányra is kiterjedt – minden szempontból kedvező volt, mivel az anyát pazarlás és gondtalan gazdálkodás, valamint a végrendelet kijátszása címén marasztalták el. Az udvari kancellária azonban nem fogadta el a vármegye határozatát, javaslatát, a törvényes zárt, mint korait, az anya panaszára feloldotta és Batthyányt igényeivel a rendes per útjára utasította. De kíváncsúnak tartotta a felek békés megegyezését, és ennek megteremtésére utasította a vármegyét. Egyben meghagyta: míg ez nem jön létre, az özvegynek a birtokok mindennemű megterhelését zárral való fenyegetés mellett tiltsa le.⁸⁰

Batthyány Lajos alhadnagy a közgyűlés határozatáról és a kancelláriai leiratról már ezredénél szerezhette tudomást, mivel novembertől ismét szolgálati helyén volt. A 9. huszárezred elhelyezési körülményei nagyon kedvezőtlenek voltak, ezért az Udvari Haditanács intézkedésére 1829. december 8-án áttelepült Rackerburgba és körzetébe, ahol nagyon rövid ideig, négy hónapig állomásoztak. 1829 végén változások következtek be az ezred törzstiszti kará-

⁷⁷ VL Kivonat Vas vármegye 1829. november 16-i közgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázata. 14690/1829. 2133. 77. 50. 11.

⁷⁸ Uo. A közgyűlés foglalkozott Poltzer Károly főhadnagy, szombathelyi hadfogadó parancsnokkérelmével is, mivel gróf Batthyány József Sándor napirenden szereplő végrendeletének előírása szerint a család „magva szakadása esetére a cs. k. szolgált katonák s jelesen némelly részben éppen ezen ezredbeliek javára igen nevezetes intézetek foglaltatnak”. Ezért ahhoz, hogy eljáróinak jelenteni tudja, mit tartalmaz a végrendeletnek a katonasággal foglalkozó része, szüksége lenne rá. A közgyűlés határozata értelmében Poltzer főhadnagy számára a végrendeletnek a katonasággal foglalkozó része, szüksége lenne rá. A közgyűlés határozata értelmében Poltzer főhadnagy számára a végrendelet ezen részének kivonatát kiadták.

⁷⁹ VL Vas vármegye 1829. november 16-i közgyűlése határozatának alapján felterjesztés a kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazványa. 14690/1829. 2133. 14.

⁸⁰ VL Az udvari kancellária 1829. december 4-i 13695/1963. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredet tisztázata. 14690/1829. 3232. 54. 15.

ban és az ezredes, aki 1815-től volt az ezredparancsnok, előlépett tábornoknak, ezredparancsnokká pedig gróf Ladislaus Wrba ezredest nevezték ki.

1829 decemberétől 1830 áprilisáig a megye több sikertelen lépést tett annak érdekében, hogy a két fél békésen megegyezzen.⁸¹ 1830. április 26-án a vármegye közgyűlése megtárgyalta bizottságának jelentését, amely szerint az anya és fiú közötti békés egyezség érdekében 1830. április 19-én a bizottság Ikervárra ment, ahol az özvegy grófnét Ajkay Pál, a fiatal gróft Ritter József ügyvéd képviselte.⁸² Skerlecz Borbála képviselője hat pontban terjesztette elő az özvegy követeléseit: a fiú vállalja el az adósságok kifizetését és az anya által vállalt terhek maradjanak érvényben; 28 ezer forint hozománya fejében az anya kapjon évente 1680 forintot; kapjon továbbá az új szerzemények és javítások költségeként 150 ezer forintot, illetve annak kamatait; a kiadásokon kívül fennmaradó jövedelem fele legyen az özvegyé, a másik fele a fiúé, de neki kelljen gondoskodnia nővére kielégítéséről; az ikervári kastélyt és uradalmat az anya meg kívánja tartani és annak jövedelméből a járandóságán felüli részt hajlandó átadni fia kijelölt gyámjának.

Batthyány Lajos nevében ügyvédje a következőket ajánlotta: 1. A végrendeletnek megfelelően az anya adja át az uradalmakat fiának és annak nagykorúságáig azokat a kijelölt gyám igazgassa. 2. Az özvegynek először 16 ezer, majd később 18 ezer forint évjáradékot ajánl fel, és ha az esetleges követeléseiről lemond, a dobrai és tótmoráci uradalmak jövedelmei is őt illetik meg. 3. Ha az anya a szerzemények, és javítások költségeit követeli, arról akkor a bíróság döntsön, de ebben az esetben az ifjú gróf is követelni fogja a végrendeletben végre nem hajtottakat.

A bizottság megállapította, ha az özvegy követeléseit elfogadnák, akkor a grófné évi 32.340 frt-ot kapna, fia csak 27.660 frt-ot, de ebből kellene fedeznie nővérenek járandóságát és fizetnie a tetemes régi adósságokat is, amelyekre az özvegy 17 év alatt szinte semmit sem fordított. Ezért a bizottságnak az volt a véleménye, hogy a fiú nagy hátrányba kerülne az anyjával szemben. A bizottság azt javasolta, hogy Batthyány Lajos ajánlatát fogadják el, de azt az özvegy jogi képviselője elutasította és így nem sikerült a két fél között békés egyezséget kötni. A megyei közgyűlés az egész ügyet ezért további intézkedés céljából ismét felterjesztette az udvari kancellária elé.⁸³

⁸¹ VL Vas vármegye 1829. december 12-i közgyűlése határozatának felterjesztése az udvari kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. 3232. 15. b.; Az udvari kancellária 1831. január 18-i 14690/2064. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 55. 15. ½.

⁸² VL „Tiszti tudósítása, Ebergényi Benedek Tábla Birónak, és a belől irtt kiküldöttségnek arról, Lomniczai Skerlecz Borbála asszonyság néhai németujvári gróf Batthyányi József Sándor Úr özvegye és édes fia gróf Batthyányi Lajos Úr között egyesség nem eszközölhettek.” 1830. április 26. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 644. 16. a.

⁸³ VL Vas vármegye 1830. április 26-i közgyűlése határozatának felterjesztése az udvari kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány 14690/1829. 644. 56. 16.

1830 áprilisában az udvari haditanács intézkedése alapján a 9. huszárezred ismét áttelepült. Ezúttal az ezred új helyőrségéül a csehországi Pardubitzot jelölték ki. Az alakulat 1830. április 10-én indult meg és Bécsen keresztül vonulva május 10-ére érkezett meg a kijelölt helyőrségbe. A menet alatt az ezred – de Batthyány alhadnagy számára is – két jelentős esemény történt. Bécsben II. Ferenc osztrák császár (I. Ferenc néven magyar király) megszemlélte a 9. huszárezredet és a látottak felett megelégedését fejezte ki. A csehországi Hrudinban pedig herceg Liechtenstein tábornagy, főhadparancsnok ellenőrizte az ezredet, amely után az elvonult új állomáshelyére: az ezredtörzs és az ezredesi osztály 2. százada Pardubitzba, az ezredesi osztály 1. százada Darchitzba, az alezredesi osztály Josefstadba, az 1. őrnagy osztály 1. százada Brelatschba, Batthyány alhadnagy alegysége, az 1. őrnagy osztály 2. százada Bogdanetzbe, a 2. őrnagy osztály Hohenmauthba, a raktár Königgrätzbe.⁸⁴

Az új ezredparancsnok, Wrba ezredes, számos reformot, újítást vezetett be az ezredben, mindenekelőtt a tisztek és altisztek oktatómunkájában és a lovaskiképzésben. Megszüntette a szétszórt elhelyezést, nagy gondot fordított az ezred életének szervezetségére, az ezred-, osztály- és századkötelékben történő kiképzésre, a lovasalakzatok és harcászati eljárások gyakorlására. Megszervezte az ezred fiatal tisztjeinek továbbképzését, amelyen részt vett Batthyány alhadnagy is.⁸⁵

1830 nyarán fordulatot vett az anya és fiú közötti örökösödési per is. Vas vármegye sikertelen kísérlete a két fél békés megegyezésére új elhatározásra késztette a király tanácsadóit: kiküldtek egy udvari kancelláriai bizottságot, amelynek 1830. augusztus 2-án sikerült az anya és fia között békés megegyezést elérnie. Az egyezés szerint az uradalmakból az ikervári, dobrai és a tótmorácsi a fiúé, a többi az anyáé lett. A birtok jövedelméből törlesztik az adósságokat, fizetik a kamatokat, az uradalmi nyugdíjasokat és Batthyány nővérének kiházasítási járadékát. A jövedelem fennmaradó részét egyenlő arányban megosztják az anya és fiú között. Batthyány tehát, hogy közelgő nagykorúságakor birtokait kezébe kapja, kompromisszumot kötött, sőt az egyezséget úgy módosította, hogy a közös terhek kifizetését is magára vállalta.⁸⁶

Az alhadnagy 1830 augusztusában már nyugodtan készülődhetett ezredének nyárvégi gyakorlataira, mivel véget ért az örökségéért folyó pereskedése. A 9. huszárezredet 1830. augusztus 22-én vonták össze Pardubitzba, amelynek körzetében a gyakorlat kezdődött. A gyakorlat alatt bemutatták az ezred alakí és harcászati alakzatait, végrehajtották az ezred támadását, védelmét, üldözést és menetet. Liechtenstein tábornagy, csehországi főhadparancsnok

⁸⁴ Ernst, G. id. műve pp. 170–171.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ VL Az udvari kancellária 1831. január 20-i 1235/135. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tiszttáza 14690/1829. 268. 57. 17.

és más előjárók a gyakorlat minden mozzanatát ellenőrizték. A 9. huszárezred sikeres gyakorlata nagy elismerést váltott ki és a tisztikart megdicsérték.⁸⁷

Az 1830-as esztendő nemcsak a 9. huszárezred, hanem Batthyány Lajos alhadnagy számára is sikeres volt. A katonai élet minden területén előrelépett, megerősödtek pozitív emberi és parancsnoki tulajdonságai, gazdagodtak ismeretei. Ezt jól tükrözi az 1830. október 30-án Pardubitzban készített és Wrba ezredes által is aláírt katonai minősítése.

A jellemzés szerint egyénisége becsvágyó és vidám. Természetes tehetsége nagyon sok. Nyelvismerete: német, magyar jó, francia, latin, olasz közepes. Jártassága a gyakorlaton: szorgalmas és közepes. Felszerelése jó, kiképzésben és nevelésben törekvő. Némi műszaki ismerete és tudományos képzettsége van. Lovaglása bal oldali és némi lóismerettel rendelkezik. Magatartása civilekkel udvarias és tisztességes, az ezredben kedvelt, az alárendeltjeivel szigorú, de jó és méltányos is. Szorgalma és alkalmassága jelentős. Jó gazda. Nem italozik, nem játékos, nem csinál adósságot és nem kötekedő. A szolgálatban szorgalmas és használható. A soron következő előléptetést soron megérdemli. Mellőzve soha semmilyen okból nem volt.⁸⁸

A minősítési listában a 9. huszárezred 17 alhadnagya – közülük 10 volt magyar – rangsorban van felsorolva, Batthyány a 6. helyen, a sematizmusban az 5. helyen szerepel.⁸⁹ Batthyáynak ez a minősítése azt bizonyítja, hogy régi és új parancsnokai jóindulatúan egyengették katonai pályafutását, elismerték a szolgálatban elért eredményeit és reálisan határozták meg személyiségének jegyeit.⁹⁰ Akkor már 3 és fél éve töltötte be első tiszti beosztását, az első őrnagyi osztály 2. század első szárnya 4. szakaszának (kb. 35 fő) parancsnokságát. Szolgálati kötelességeit lényegében feddhetetlen magaviselettel, nagy szorgalommal, jó ismeretekkel és ügyesen látta el.

Ismereti alapján – a Tábori Utasítás szabályai szerint – képes alegysége harcát vezetni. Főhadnagyi előléptetését – ami szárnyparancsnoki beosztást jelent – javasolták. Nyitva állt tehát előtte a katonai karrier lehetősége, a körülmények azonban közbe szóltak.

Az udvari kancellária 1831. január 29-i leiratában tudtul adta Vas vármegye rendjeinek, hogy Batthyány Lajos gróf és anyja Skerlecz Borbála, özvegy Batthyány grófné ügyében a néhai Batthyány József Sándor gróf végrendeletével kapcsolatban királyi bizottság előtt barátságos megegyezés jött létre

⁸⁷ Ernst, G. id. műve pp. 170–171.

⁸⁸ KA, Wien. Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. Conduite Liste pro Anno 1830. Der Ober-Officiere. Fasc. 563/I.

⁸⁹ Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1830. Wien, 1830. pp. 314–315.

⁹⁰ A minősítést gróf, Ladislaus Wrba ezredes, Mathias Kukletta alezredes, ezredparancsnok-helyettes, Legedics Ignác első őrnagy és gróf Haller Ferenc, másodőrnagy írták alá. A minősítés elkészítésében valószínűleg részt vett még az akkortájt nyugállományba került Gyurgyák alezredes, Tóth őrnagy, de mindenekelőtt Batthyány osztályparancsnoka, az ezredben 1814-től első őrnagy, Adolph Klein.

1830. augusztus 2-án. A megegyezés Batthyány Lajos nagykorúságával, 1831. február 10-ével lép majd érvénybe, amikor az átveszi birtokait.⁹¹

Ez a tény, valamint birtokainak súlyos helyzete bírta arra az elhatározásra, hogy kilépjen a hadseregből és minden erejét leromlott birtokainak rendbe hozására, a gazdálkodásra fordítsa. A Bécsben tartózkodó Batthyány 1831. március 22-én a 9. huszárezred parancsnokának az alábbi szövegű kilépési kérelmet nyújtott be:

„Báró Frimont 9. huszárezred
183

Gróf Batthyány alhadnagy
14/46

G

A magas cs. kir. báró Frimont 9 huszárezred
parancsnoksága

Pardubitz

Nagykorúságommal, 1831. február 10-én bekövetkezett birtokom átvételével arra a teljes meggyőződésre jutottam, hogy azok a 17 évig tartó gyámsági kezelés ideje alatt, nagy terjedelmük ellenére, nemcsak a legacsonyabb szintű jövedelmezőségük alá süllyedtek, hanem az összes épületek és a gazdasághoz tartozó használati eszközök is igen rossz állapotba kerültek; s amelyeket csak egy erős és gyorsan bekövetkező nagy befektetéssel összekötött munkával lehet talpra állítani, hogy a teljes pusztulástól megmentsem. Ehhez társul még a rá nehezedő tekintélyes adósság, amelynek csökkentéséhez idejében nem tudom az eszközöket előteremteni. Mivel mindezek a körülmények, saját érdekeimnek a figyelembe vételével, a lehető legjobb gazdálkodást igénylik, családtagjaim közül a birtokból csak személyes jelenlétemmel várhatom el a lehető legmagasabb jövedelmet. Ezen szándékom megvalósításában azonban a katonaságnál elfoglalt beosztásom lényeges akadályt jelent. Ezért engedtessek meg nekem, hogy a magas ezredparancsnoktól az elbocsátásomat, az alhadnagyi rendfokozat megtartása nélkül kérelmezzem, amely célból mellékelten csatolom az ide vonatkozó lemondási nyilatkozatot.

Bécs, 1831. március 22.

gróf Batthyány Lajos
alhadnagy⁹²

Wrbna gróf, ezredes, a 9. huszárezred parancsnoka, támogatva a kilépési kérelmet, 1831. március 28-án kiállította a Consignationt, az alábbi igazoló nyilatkozatot:

⁹¹ VL Az udvari kancellária 1831. január 20-i 1235/135. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 268. 57. 17.

⁹² KA, Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. 1831. április 21. 144. Fol. 4.

„9. Báró Frimont huszárezred

Consignation

az alább megnevezett tisztről 1831 március havában beadott
elbocsátási kérelmével kapcsolatban

Rendfokozat: alhadnagy

Név: Németújvári gróf Batthyány Lajos

Születési hely és ország: Pozsony, Magyarországon

Hány éves: 24

Vallása: katolikus

Állapota: nőtlen

Szolgálati ideje: 4 év 7 hónap 24 nap

Milyen okból kéri elbocsátását: a mostanában átvett birtokainak saját igazgatásra van szüksége.

Van-e valami érv, ami ellene szól: nincsen

A tiszt rangját meg kívánja-e tartani, vagy magasabb rendfokozat megállapítását kéri és milyent: az illető katonai rendfokozat megtartása nélkül kíván kiválni.

A kar és ezred támogatja-e és milyen okból, és az előírt lemondási kérelem mellékelve van-e:

miután a kérelmező mellékelte kérelme szerint átvett birtokainak saját irányításra van szüksége, ezért kérelmét az ezred támogatja; a lemondási nyilatkozat mellékelve van.

Törzsállomáshely, Pardubitz, 1831. március 28-án.

Wrbna
ezredes

A fent megnevezett tiszt az elbocsátását saját akaratából kéri, semmiféle fegyelmi vizsgálat alatt nem áll és semmiféle törvényes akadály nem áll fenn, amely kérelme teljesítésének útjába állna és ezt mi sajátkezű aláírásunkkal kötelességszerűen, igazoljuk.

Törzsállomáshely Pardubitz, 1831. március 28-án.

Legedics	Kukleta	Wrbna	Haller	Herle
őrnagy	alezredes	ezredes	őrnagy	hadbíró” ⁹³

Batthyány „elbocsátását saját akaratából kéri”, és „semmiféle törvényes akadály nem áll fenn, amely kérelme teljesítésének útjába állna”. Az ezredes még aznap a szolgálati úton továbbította az iratokat.

Az elbocsátási előterjesztést 1831. április 2-án a dandárparancsnok, másnap, április 3-án, a hadosztályparancsnok pártolólal tovább küldte, úgyhogy

⁹³ Uo. Fol. 6.

április 4-én már Prágában a főhadparancsnokság hivatalnoka iktathatta a kérelmet.⁹⁴ Herceg Aloys Liechtenstein táborszernagy Batthyány Lajos gróf alhadnagy kilépési kérelmét április 7-én terjeszti fel „magas döntés hozatal végett” az Udvari Haditanácshoz, ahol április 11-én iktatják a beérkezett iratokat.⁹⁵ Az Udvari Haditanács április 21–22-i ülésén hozott G. 2144. számú rendeletével engedélyezi a kilépést a hadseregből, és ennek megfelelően intézkedik 1831. április 25-én a főhadparancsnokságnál:

„1831.

4/46

Cseh főhadparancsnokságnak

Bécs, 1831. április 25-én.

A Frimont 9. huszárezredben szolgáló gróf Batthyány Lajos alhadnagy családi okok miatti, a betöltött tiszti rendfokozat megtartása nélkül kért elbocsátását az Udvari Haditanács akképpen engedélyezi, hogy az, a minden tekintetben megszokott eljárással, folyó év április végén állományon és illetményen kívülként az ezredből távozzék és az erről kiállítandó elbocsátási irat ezután készítsék el. – Az április 7-i 978-as számú felterjesztés elintézése a fent említett ezrednek, a mellékelt rendelet további intézkedésre, tudomásul vétel végett kihirdetessék.”⁹⁶

Batthyány Lajos gróf 1831. április 30-án levette a 9. huszárezred gazdag aranyszűrt, zölddolgányos és buzérvörös nadrágos alhadnagyi egyenruháját, és rendfokozatának megtartása nélkül kilépett a császári-királyi hadseregből.

Itt kell megjegyezni, hogy Batthyány 1830. évi minősítése és kilépésének előtörténete egyértelműen cáfolja azt a – visszaemlékezésből származó – állítólagos történetet, mely szerint Batthyány alhadnagy és Wrba ezredes között az előbbi magyarsága miatt súlyos „incidens történt, melynek következtében a katonaságtól kilépett, s mely talán elhatározó befolyással volt egész életére”.⁹⁷

Sajnálatos módon, ezt a teljesen alaptalan állítást több történeti munka is átvette, amely szerint a Batthyány Lajos pályamódosításában fordulatot legközvetlenebbül kiváltó okok „azok a pofonok, amelyeket nemzeti hovatartozása miatt kap a hadseregben – kivált ezredparancsnokától, a magyarfaló Wrba gróftól”. Ám vitatható az a megállapítás is, hogy „hazájához még

⁹⁴ Uo. Fol. 2.

⁹⁵ Uo. Fol. 5.

⁹⁶ Uo. Fol. 1.

⁹⁷ Lásd: Komlóssy Artúr: Batthyány Lajos gróf megválása a katonaságtól. = Budapesti Hírlap 47 (1927) No. 82. (ápr. 10.) p. 10. A szerző Komlóssy Lajos (1811–1883) korabeli kadét, 1848/49-es huszároronagy öregkori visszaemlékezése alapján írta meg cikkét, azt állítva, hogy ez az incidens az 1833. augusztus 25-től szeptember 11-ig lezajlott ezredgyakorlaton történt meg. Az időpont, de maga az állítás is téves és a cikk nem az igazságot tartalmazta.

alig-alig kötődött”⁹⁸ és „ő maga anyanyelvként a németet ismerte, és legfeljebb a huszárezred, amelyben szolgált, illetve ennek tisztjei vagy közlegényei emlékeztethették magyarságára.”⁹⁹

Batthyány Lajos életének első nagy drámája, az anyjával való éles konfliktusa akkor ért véget, amikor kilépett a katonaságtól. Édesanyjával végül is kibékült és annak 1834-ben bekövetkezett haláláig barátságban élt.¹⁰⁰

Batthyány életének igen jelentős, személyiségét alakító szakasza volt katonáskodásának ideje. Szolgálat alatt megismerte a katonai életet, a katonai szabályzatokat, a gyalogsági és lovassági fegyvernemet, de elsajátította a tüzéségi és műszaki ismeretek minimumát is. Kialakult benne az alapvető elméleti és gyakorlati katonai ismeretek olyan rendszere, amelynek szilárd, el nem felejthető alapjai voltak.

*

A katonai életben szerzett ismeretek és tapasztalatok pozitív hatással voltak birtokosi és politikusi pályájának alakulására. Ma már a történeti irodalom elismeri, hogy a „négyéves katonáskodás megedzette jellemét, önfegyelemre nevelte. A birtokait 1831 májusában átvevő gróf művelt, határozott, céltudatos egyéniség, aki az elkövetkező éveket anyagi biztonságának megteremtésére, valamint tudásának és képességeinek fejlesztésére használja fel. Olvasmányai, baráti beszélgetései, valamint külföldi utazásai révén szerzett tapasztaltait az 1830-as években elsősorban gazdaságának racionalizálására fordítja. Eközben ikervári kastélya az önképzés szellemi műhelyévé és – kiváltképp házassága után – a környék társasági életének központjává válik.”¹⁰¹

Kezdetben a gazdag mágnások szokásos életmódját folytatta, s Széchenyi István, a reformmozgalom vezére ezért jegyezhet fel 1831. szeptember 18-án naplójába: „Batthyány a céljainkra nem sokat ér – ezt gyanítom”.¹⁰² Széchenyi megállapítására rácafoltt azonban Batthyány életvitelének és politikai pályájának alakulása, az ellenzék vezérévé válása. Már az 1839–40-es országgyűlés idejéből, az osztrák titkosrendőri jelentések megállapították, hogy Batthyány „neve, gazdagsága, kitűnő talentuma, kitűnő jelleme és nagy modern olvasottsága, logikus és gondolatokban gazdag beszédei” magasan ki-

⁹⁸ Lásd erről részletesebben: Spira György: Batthyány Lajos. In: Spira György: Négy magyar sors. Bp., 1983. Magvető. p. 33. (Nemzet és emlékezet); Szabó Géza: Batthyány Lajos pályája a forradalomig. Nyíregyháza, 1985. p. 89. (Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis 10/B. Történettudomány.)

⁹⁹ A tények ismeretében nem fogadhatjuk el Molnár András kitűnő művének – ’Batthyány Lajos a reformkorban’ (Zalaegerszeg, 1998) – 22. oldalán található ezt a vitatható megállapítását.

¹⁰⁰ Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élete és halála. Pest, 1870. Heckenast. pp. 17–19.

¹⁰¹ Lásd részletesen Molnár A. id. művét pp. 22–29.

¹⁰² Széchenyi István: Napló. Bp., 1978. Gondolat. p. 695.

emelik a többi főrend közül, és ez a fiatal mágnás „demokratikus-liberális eszméknek hódol”.¹⁰³ Az 1840. április 22-i titkos jelentés, a főrendi tábla szó-lásszabadságot tárgyaló ülésén elhangzott felszólalása alapján, úgy értékeli: „Fölötte jelentős volt e vitában Batthyány Lajos gróf beszéde; ő eddigi követ-kezetességével, változatlan jellemével, valamint vagyonával és családja rang-jával messze felülmúlja Széchenyi István grófot, s így mindez a hazát a leg-szebb reményekre jogosítja fel”.¹⁰⁴

Az 1839/40-es országgyűléstől kezdve a liberális ellenzék vezetőjeként folytatott politikai reformtevékenysége, beszédei, levelei és írásai jelzik, hogy munkálkodásának középpontjában a társadalmi reformok és az alkotmányos jogok kiterjesztése állt. Ez a törekvése szinte minden vonatkozásban érintette a magyar hadikultúra fejlődését és az önálló hadügy megoldandó kérdését.¹⁰⁵

Katonai szolgálatának hatása nyomon követhető politikusi és miniszterel-nöki pályáján is.¹⁰⁶ 1848-ban az önálló honvédelem megteremtésében törté-nelmi szerepe volt. Személyes érdeme a nemzetőrségre épülő, de lényegében a polgári forradalom fegyveres erejének funkcióit betöltő honvédség meg-szervezése, amely szilárd alapját és vázát képezte 1848 szeptemberétől az önálló magyar nemzeti hadsereg – a honvédsereg – kiépítésének. Miniszterel-nöki és ügyvezető miniszterelnöki katonai ténykedései mellett 1848 áprilisá-ban és májusában ellátta az ideiglenes hadügyminiszteri teendőket is.¹⁰⁷ „Mé-száros Lázár helyettesítése, ezt joggal feltételezhetjük, nem azért jutott Bat-thyánnak, mert több mint négy esztendő-t szolgált a hadseregben. Ez sokkal inkább a helyzet bonyolultságából következett, így Batthyány közismert hatá-rozottságára volt szükség.”¹⁰⁸ Ez így igaz, azonban megítélésünk szerint Bat-thyány határozottsága, az őt segítő katonai tanácsadók – mindenekelőtt az Or-szágos Nemzetőrségi Haditanács – mellett nem kis szerepet játszottak tisztí szolgálatok során elsajátított katonai és hadtudományi ismeretei az 1848 áprili-sától szeptemberéig meghozott helyes katonai döntéseiben, s a honvédelem-mel kapcsolatos építő és alkotó tevékenységében.

¹⁰³ Károlyi Á. id. műv. 1. köt. pp. 594–595.

¹⁰⁴ Takáts Sándor: Kémvilág Magyarországon. Bp., 1932. p. 46.

¹⁰⁵ Lásd részletesen: Molnár A. id. műve pp. 29–173.; Batthyány Lajos reformkori beszédei, le-velei, írásai. Sajtó alá rend.: Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. Zalai Megyei Levéltár. 278 p.

¹⁰⁶ Lásd a Batthyány Lajos születésének 175. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés tanul-mányait: Századok 116 (1982) No. 6. pp. 1153–1261.; Urbán Aladár: Batthyány Lajos mi-niszterelnöksége. Bp., 1986. Magvető. 842 p. (Nemzet és emlékezet)

¹⁰⁷ Lásd: Urbán Aladár: Batthyány és a honvédelem 1848-ban. = Századok 116 (1982) No. 6. pp. 1229–1250.

¹⁰⁸ Uo. p. 1230.

PETŐFI SÁNDOR KÖZKATONÁSKODÁSA – „KATONA VAGYOK ÉN, KISZOLGÁLT KATONA”

Nagy költőnk 1844 decemberében vetette papírra a fenti sorokat, amiből világosan kitűnik, hogy közkatonai szolgálatát élete egyik jelentős fordulópontjának tartotta. Illyés Gyula szerint Petőfi életének minden fordulata egy-egy lecke, amelynek, mint költő látja majd hasznát. „Vagy épp e fordulatok tették költővé?”¹

Petőfi Sándor számára a császári-királyi hadseregben 1839. szeptember 6-tól 1841. február 28-ig tartó – egyéniségével nehezen összeférhető – közkatonai szolgálata nagy iskolát jelentett. A katonakori zsengék költői kibontakozásában már a magyar kultúrát gazdagító új értékeket jeleznek, a múlt évek pedig egyre zamatosabbá érelték lírájában közkatonai szolgálatának élményét, amely a hazai hadikultúra máig ható fontos alapelemévé vált. Hetyke obsitoshang, humorral oldott keserűség, az egykori nehézségeket az idő távlatából kifigurázó fölényes önérzet és egészséges életszeretet jellemzi katonaidejéről írt költeményeit (*Kuruttyó, Tolvaj huszár, K... Vilmos barátomhoz, Halvány katona, Ivás közben, Katona barátomhoz, Szobámban, János vitéz, Katona vagyok én..., Téli világ, Tarka élet, Nézek, nézek kifelé...*) Verseiből kiolvasható, hogy katonaéletének lelki és fizikai megpróbáltatásai nem kis szerepet játszottak költővé érésében.

A XX. század nyolcvanas éveinek közepén ismét feltámadt – ad absurdum jellegű – „barguzini vita” is bizonyítja, hogy Petőfi Sándor életművének feltárása több mint másfél évszázada nemzeti ügy és minden előkerülő új adalék nagy visszhangot vált ki közvéleményünkben.² Halála óta minden kor kötelességének tartotta, hogy újra ellenőrizze és felfrissítse a költő életének történetét, és az egyre gyarapodó adatok és adalékok, az egymásnak ellentmondó legendák és értékelések tengeréből feltárja és bemutassa a mítoszok nélküli lényegét – a valóságot. A Petőfi-kutatás korántsem merítette ki lehetőségeit, sőt számos izgalmas irodalmi, esztétikai, történeti, életrajzi problé-

¹ Illyés Gyula: Petőfi élete. 4. átdolg. kiad. Bp., 1949. Athenaeum. p. 9. (Népkönyvtár 1.)

² Lásd: Fekete Sándor: A szibériai métely. Egy Petőfi-legenda feltámadása és újbóli elhantolása. Bp., 1990. Magvető. 245 p.

ma vár megoldásra, feltárássra. Erre kötelezi a szakembereket Petőfi költészetének hatékonysága, szellemi örökségének elevensége, példájának korszakos jelentősége és a tudományos igazság igénye. Nem egy esetben még a jelentéktelen – vagy annak látszó – adatok is sokat lendíthetnek a költő életművének és sorsa alakulásának hiteles feltárássában. Elengedhetetlenül szükség van filológiai pontosságú, hiteles, oknyomozó tudományos kutatásra, a bármilyen csekély részeredményekre is, hogy azok segítségével új vonásokkal gazdagítsuk valós Petőfi-képünket.

Erre jó alkalmat nyújtott a Petőfi-kutatóknak a költő születésének 175. és halálának 150. évfordulója, amelynek során elkészült alkotások elsődleges számvetését kitűnően elvégző irodalomtörténész szerint: „Petőfi Sándor befordulásának története természetesen sokféle társadalmi meghatározottság, objektív és szubjektív tényező eredménye. Ha azonban a kultusztörténet diszciplináris rendje helyett szabadabb szemmel tekintünk végig a folyamaton, legalább három, egymással is összefüggő mozzanat hívja fel magára minduntalan a figyelmet, és határozza meg a mai és holnapi teendőket. A páratlan és tartósan népszerű költő alakját egyre gyarapodó *legendarium* övezte és övezi mindmáig, életműve mindenkor ki volt és van téve az igen változatos indítékú *kisajátításoknak*, értelmezésében pedig gyakorta más *tudatformák normarendszere* szerint ítéltetett meg.”³

Értékelésében megállapítja azt is, hogy „a sokszínű, konfliktusos Petőfi-életmű *egésze*” volt a kutatás tárgya és az évfordulós „rendezvények és kiadványok pedig átfoghatták a Petőfi-életút egészét.”⁴ Gyorsmérlegében arra is rámutatott, hogy az évforduló „számos problémát, megoldatlan kérdést is fölvet”. A mai és a következő nemzedékeket „nem az ideológiatörténeti menetek, hanem a hétköznapi, konfliktusos ember és az őt körülvevő világ fogják érdekelni Petőfiben (is). Ennek feltáráshoz és érdeklődést kiváltó megjelenítéséhez elodázhatatlan a társ- és rokontudományok jóval szervezesebb és rendszeresebb együttműködése. A néprajz, az irodalomtörténet, a történettudomány, a zenetörténet művelői, a képzőművészetek historikusai csak együtt képesek egy olyan egyetemes jelenség hiteles megidézésére, mint Petőfi. A folyamatnak ma még a kezdetén vagyunk...A kép tehát felületes és ellentmondásos, a tennivalók – évfordulóktól függetlenül is – számosak.”⁵

Mégis, a legújabb munkákat olvasva úgy tűnik, hogy a Petőfi-kép felvázolásánál még ma is általában felületesen, és ellentmondásosan ábrázolják, mellékes epizódnak tekintik nagy költőnk rövid, de rendkívüli életében mégiscsak másfél éves közkatonazkodását. Már jó egy évtizeddel ezelőtt feltették

³ Kerényi Ferenc: Évfordulók után, kultusz közben. = Magyar Napló 11 (1999) No. 7. p. 12. A lap e számának írásai szinte teljes terjedelemben (pp. 4–69.) Petőfivel és a Petőfi-kutatás új eredményeivel foglalkoznak.

⁴ Uo. p. 14.

⁵ Uo. p. 16.

a kérdést: Mire tanít a fiatal Petőfi Sándor életrajza? Erre maga a költő is válaszolt, amikor sok állomású életútjának ezt a jelentős állomását, később versei elé szánt németnyelvű önéletrajzában (1846. május–június) így jellemezte: „Rendkívüli ellenszenv mindenféle alárendeltséggel szemben; ezért hagyta ott az iskolát többször, 1839-ben pedig végleg. Egy ideig bolyongott. Végző éjszékében néhány hónap múlva beállt katonának. Katona két évig, semmi több, csupán közlegény. Amikor éppen szökni akart már, egy orvos közbenjárására elbocsátották. Miután visszatért a katonaságtól, újra iskolába járt, de mivel állhatatosan ragaszkodott a függetlenséghez, csak egy évig tudott itt tartani, aztán színész lett egy vándortársulatnál. Két évig vándorszínész.”⁶ A jeles irodalomtörténész szerint a tehetsége révén, önerejéből érvényesült költő maga emelte ki így élete általa tartott legfontosabb mozzanatait. „Mai szóval: az önmegvalósítás romantikus változatait. A katonáskodás a napóleoni háborúk lezárása óta ritkább életrajzi mozzanat íróéletrajzokban (csak Jósika Miklósban játszik domináns szerepet) – itt hamvába holt kísérlet a világlátásra, amely a grazi helyőrségi kórházban végződött.”⁷ Miért éppen közkatona akart lenni? Erre a kérdésre a XIX. század közepe óta adott válaszok és érvek, a kortársi visszaemlékezések és feldolgozások – az objektivitás mellett – sok pontatlan adatot és szubjektív elemet is tartalmaznak. Ennek fő oka volt a levéltári kutatás hiánya és a kellő forráskritika elmulasztása, az új kutatási és feldolgozási eredmények figyelmen kívül hagyása

Az ifjú Petrovics Sándor közlegény – Gemeiner Alexander Petrovich – szolgálatának adatsorait, az 1829 óta ezredtulajdonos, Aloys Gollner von Goldenfels báró altábornagy nevét viselő 48. magyar sorgyalogezredben, számos irodalomtörténész feldolgozta. Közkatonáskodása megrajzoló⁸ Petőfi írsain és a kortársi visszaemlékezéseken kívül többnyire Bayer Ferenc ’Petőfi katonáskodása’ című közleményét⁹ használták fel, aki a 48. gyalogezred parancsnokságának másolata alapján 1879-ben közreadta a költőre vonatkozó 1839. szeptember 15-i, 1841. január 12-i és március 9-i parancscikkelyeket és katonai törzslapját, valamint a cs. kir. hadügyminisztérium számviteli osztálya másolata alapján készült felülvizsgálati jegyzéket. Többet hivatkoznak Baróti Lajos ’Petőfi katonáskodásról’ című közleményére is,¹⁰ amelyben a 48. gyalog-

⁶ Petőfi Sándor vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások. Bp., 1956. Akadémiai. p. 164., pp. 247–248. (Petőfi Sándor összes művei 5.)

⁷ Kerényi Ferenc: Petőfi és kora, 1842–1849. 2. jav. kiad. Bp., 1993. Petőfi Irodalmi Múzeum. pp. 14–15. (Képes bevezető a magyar irodalom világába 4.)

⁸ Dienes András: A fiatal katona. In: Tanulmányok Petőfiről: Szerk.: Pándi Pál, Tóth Dezső. Bp., 1962. Akadémiai. pp. 7–40. (Irodalomtörténeti könyvtár 9.); Fekete Sándor: Petőfi Sándor életrajza. 1. köt. A költő gyermek- és ifjúkora. Bp., 1973. Akadémiai. 363 p.

⁹ Bayer Ferenc: Petőfi katonáskodása. Nyílt levél dr. Meltzl Hugó úrhoz. = Koszorú 2 (1879) pp. 272–276.

¹⁰ Baróti Lajos: Petőfi katonáskodásáról. Újabb adatok. = Irodalomtörténet 1 (1912) No. 7–8. pp. 380–384.

ezred 1839., 1840. és 1841. évi parancskönyveinek Alexander Petroviccsal foglalkozó cikkelyei jelentek meg. A két közlemény egyikében sem találunk levéltári hivatkozási jelzetet, és egyik iratot sem adták közre facsimile kiadásban.

Az életrajzírók figyelmét valószínűleg nem kerülte el a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában található négy katonai dokumentum sem. A gyarapodási napló szerint ezek az iratok a XX. század elején kerültek a Petőfi Társaság anyagába, s ezen belül a katonai törzslap Ferenczi Zoltán gyűjtéséből a cs. kir. 5. hadtestparancsnokság ajándékeként, a költőre vonatkozó 1839. szeptember 15-i, 1841. január 21-i és 24-i napiparancsok pedig ismeretlen adományozótól.¹¹

Az eddig elmondottakból egyértelműen kiderül, hogy a Petőfi katonáskodását feldolgozó irodalomtörténészek – a törzslapot és a három napiparancsot kivéve – nem elsődleges forrásokat használtak fel. Noha abszurdnak tűnik – a kutatás már számos ilyet produkált –, joggal foghatja el az embert kétely a közleményekben közreadott adatokkal és a négy irattal kapcsolatban. Ez a kutatói kétely késztetett bennünket arra, hogy levéltári kutatást folytassunk a hazai, a bécsi és zágrábi levéltárakban annak feltárása céljából, hátha őriznek azokban olyan iratokat, amelyek minden kétséget kizáróan bizonyítják a két közleményben megjelent források és a négy dokumentum hitelességét, valóságát.

Először 1981 májusában a bécsi Kriegsarchivban vizsgáltuk át a báró Gollner 48. magyar sorgyalopezred 1830–1841 közötti állomány-nyilvántartó törzskönyvének névmutatóját. A mutató P betűjénél Alexander Petrovics nevét két helyen is olvashattuk, adatai először az ezredtörzskönyv 33. füzeté 168. lapjára voltak bevezetve, majd az állományváltozások miatti új számozás következtében a 3. füzet 63. lapjára kerültek. A megtalált törzslap pedig a rovatok sorrendjében a következőket tartalmazta (magyar fordításban közöljük):

„Törzskönyv. Füzet: 3. Lap: 63. *Petrovics Sándor*. Származás. Helység: *Kiskőrös*. Tartomány vagy megye: *Pest*. Ország: *Magyarország*. Születési év: *1821*. Sorozási jegyzék szerint helyes. Vallás: *evangélikus*. Állapota: *nőtlen*. Foglalkozása: *diák*. Növedék: *1839. szeptember 6-án a báró Gollner 48. sorgyalopezredbe közlegényként 21 forint kézipénzért önként 6 évre Sopronba besorozták*. Későbbiek. Rendfokozat: *közlegény*. Változás: *Ebben az évben*. Leírás: *A kézipénzét 1839 szeptemberében 21 forintban felvette. Elbocsátva felülvizsgálat útján. 1841. február 28-án teljes rokkantként saját kívánságára gyenge testalkata, s hajlama a tüdőbajra és a szíverek tágulása miatt. (A főhadparancsnokság, Zágráb 1841. január 31-i R. 610. és 586. sz. rendeletével.) A rendelet itt nem található meg.*”¹²

¹¹ Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár. Petőfi Sándor katonai törzslapja 1839–41. P. 73. sz.; Petőfi Sándor katonaságára vonatkozó dokumentumok, 1839–1841. P. 74/1–3.

¹² KA, Wien. Die Personalakten. A. Musterlisten und Standestabellen. Conduiten Listen Infanterie Regiment Nr. 48. 1823–1849. Fasc. 134/1.; uo. B. Grundbuch-Evidenz. Grundbuchs 48. Inf. Regt. 1841–1850. III. Cl. Heft. 1–3., Heft 3. Zeite 63.

Az általunk feltárt törzslapot hazatértünk után összevetettük a Bayer által közreadott másolattal és a Petőfi Múzeumban lévő törzslappal és kiderült, hogy számos eltérés mutatható ki.¹³

A lényegtelen helyesírási és szórendi eltérések mellett két lényeges új adatot ismerhettünk meg. Az első, hogy a születési éve rovatban beírt 1821 mellett, még ez az igen jelentős rövid mondat található: „Sorozási jegyzék szerint helyes”. Közismert, hogy Petőfi 1823-ban született, de két évvel öregítette magát, hogy felvegyék katonának és a hadfogadó az 1821-es születési évet azzal igazolja, hogy hivatkozik a sorozási jegyzékre. Ez a jegyzék valószínűleg már nincs meg, pedig az abban szereplő adatokat maga Petőfi mondta tollba a hadfogadó írnokának, és ezek alapján készült el a törzslapja.

Lényeges új adat a 'Leírás' résznél a Petőfi leszerelését rögzítő feljegyzésben található. A múzeumban lévő lapon csak ez olvasható: „Elbocsátva. 1841. február 28-án mint teljes rokkant leszerelt. Zágráb, 1841. január 31-i R. 610.” A Bayer-féle másolaton pedig ez szerepel: „Közlegény. Elbocsátva. 1841. február 28-án a magas főhadparancsnokság, Zágráb, 1841. január 31-i R. 610. és 586. számú rendeletével teljes rokkantként saját kívánságára leszerelt.” A bécsi hadilevéltárban feltárt törzslapra pedig ezt írták: „Elbocsátva felülvizsgálat útján. 1841. február 28-án teljes rokkantként saját kívánságára, gyenge testalkata, s hajlama a tüdőbajra és a szíverek tágulása miatt. (A főhadparancsnokság, Zágráb 1841. január 31-i R. 610. és 586. sz. rendeletével.) A rendelet itt nem található meg.”¹⁴

További kutatásaink eredményeként a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban megtaláltuk azokat a hiteles iratokat, amelyek igazolják, hogy a Bayer Ferenc és a Baróti Lajos által ismertetett 1839., 1840. és 1841. évi napiparancsok Alexander Petrovics közlegényre vonatkozó cikkelyei megfelelnek a valóságnak. A Hadtörténelmi Levéltár őrzi a budapesti cs. és kir. 4. hadtestparancsnokság katonai osztálya 1897. évi két kötetből álló névmutató könyvét. Ha felnyitjuk első kötetét a B betűnél a „Baroti Ludwig Dr. professor 1–5/2. 1, 2, 3.”, a második kötetben pedig a P betűnél „Petőfi Alexander Dichter 1–5/2. 1, 2, 3.” bejegyzéseket olvashatjuk.¹⁵ (A számok a német nyelvű előadói ívet és a csatolt iratokat jelzik.)

Az aktákból kitűnik, hogy Baróti Lajos 1897. november 2-án azzal a kérelemmel fordult a 4. hadtestparancsnoksághoz, járjanak el annak érdekében,

¹³ Lásd Ács Tibor: „Katonának számúzott balvégzetem...”. Új adatok Petőfi katonáskodásáról. = Kortárs 27 (1982) No. 3. pp. 452–455.; uő.: Alexander Petrovich katona törzslapja. = Magyar Hírlap 22 (1989) No. 211. (szept. 8.) p. 8.; uő.: Adatok Petőfi katonáskodásáról. „Mit szenvedtem, s te bajtárs mit szenvedtél”. = Néphadsereg 42 (1989) No. 38. (szept. 22.) p. 10.

¹⁴ KA, Wien. Die Personalakten. A. Musterlisten und Standstabellen. Conduiten Listen Infanterie Regiment Nr. 48. 1823–1849. Fasc. 134/1.; uo. B. Grundbuch-Evidenz. Grundbuchs 48. Inf. Regt. 1841–1850. III. Cl. Heft. 1–3., Heft 3. Zeite 63.

¹⁵ Hadtörténelmi Levéltár, K. u. k. 4. Corps-Commando. 1897. M. A. Register Bd. 1. 2180., bd. 2. 2181., uo. 1897. M. A. 1–5/2 1., 2., 3.

hogy „a 48. gyalogezred 1839–1841. évi ezredparancsait, továbbá a nevezett ezred keretparancsnokság parancsait – szintén 1839–1841-ből – megküldjék a nagytekintetű hadtestparancsnokságnak, nekem pedig megengedni szíveskedjenek, hogy a nevezett iratokat a nagytekintetű hadtestparancsnokság valamelyik hivatali helyiségében átnézhessem. Azt remélem, hogy ezekben adatokat találok, amelyek valamiben vonatkoznak Petőfi Sándor híres magyar költőre, akinek életrajzán én már évek óta dolgozom, és aki, mint ismeretes, az 1839. esztendőől 1841. február végéig a nevezett ezredben közlegényként szolgált. A keret-, vagy zászlóaljparancsnokság, amelynél Petőfit 1839. szeptember 6-án önként besorozták, akkor Sopronban állomásozott.”

Figyelemreméltó, hogy az illetékes parancsnokok milyen feltűnő gyorsasággal foglalkoztak a kérés teljesítésével. A kérést a 4. hadtestnél november 4-én vették nyilvántartásba, és már 7-én megküldték a kérelmet a pozsonyi 5. hadtestparancsnokságnak – melynek alárendeltségébe a cs. és kir. 48. gyalogezred tartozott – a következő szövegű átirat kíséretében megküldjük a kérést: „a 48. gyalogezred számára azzal a tartalommal, hogy abban az esetben, ha az ezredparancsokat az említett évekből még nem selejtítették ki, vagy adatokat tartalmaznak, amelyek Petőfi Sándor költőre vonatkoznak” (küldjék meg nekünk). (Nemleges esetben is kérem, hogy a beadványt ide, jelentéssel visszaküldjék”.

Az 5. hadtestparancsnokság 8-án kapta meg az ügydarabot, és 11-én – a 14. hadosztály és a 27. dandárparancsnokságon keresztül – a Pozsonyban állomásozó 48. gyalogezred parancsnokságának ezt a lakonikus utasítást adta: „A parancsokat küldjék át a 4. hadtestparancsnokságra, esetlegesen jelentsék, ha semmit sem találtak.” Ezt az ezred 1897. november 16-án kapta meg és Csanády Artúr ezredes, parancsnok még aznap megküldte a Nagykanizsán állomásozó és az ezredarchívumot őrző pótzászlóalj keretparancsnokságának azzal: „Ha a kért iratok nincsenek meg, akkor ezt azonnal, az irat visszaküldésével jelentsék”. November 22-én Nagykanizsáról Pussehmann őrnagy és Fritsch hadnagy aláírásával az ezredparancsnoknak felterjesztették a következő jelentést: „Az ezredparancsnokság 1839., 1840. és 1841. évi parancskönyvei előtaláltattak és a mai nap postán a cs. és kir. ezredparancsnokságnak átküldetnek. Más parancsok az irattárban nincsenek.”

Ez a jelentés november 26-án érkezett az ezredhez Pozsonyba, de mivel Csanády ezredes kevesellte az előtalált iratokat, másnap még a következő, új utasítást küldte a nagykanizsai pótzászlóalj keretparancsnokságának: „Vissza! Ismételten a legpontosabb kutatást végezzék, vajon valamilyen Petőfi Sándor költőre vonatkozó egyéb parancs vagy parancsok, különösképpen a kerületi hadkiegészítő-parancsnokságtól az 1839–1841. évekből, nincsenek-e még az ezredirattárban. E kutatás eredményét az illetékes parancsok mellékletével az ezredparancsnokságnak kell jelenteni.” Az utasítás november 30-án érkezett meg Nagykanizsára, de sajnos a keretparancsnokság újabb jelentését már nem csatolták az iratokhoz. Viszont ismeretes az ezredparancsnoknak 2147-es szá-

mon a 4. hadtestparancsnoksághoz felterjesztett jelentése, melynek második oldalán az ezredbélyegzőn és ügyszerabszámon kívül ez áll:

„A cs. és kir. 4. hadtestparancsnokságnak

Budapest

Pozsony, 1897. december 12-én.

Hivatkozással az önök által a cs. és kir. 5. hadtestparancsnoksághoz intézett folyó évi november 7-i M. A. 10.121 sz. jegyzékére, a budapesti illetőségű dr. Baróti Lajos tanár által kért ezredparancsnokság 1839–1841. évi napiparancsait azzal terjesztem elő, hogy más irat vagy parancs, amelyek Petőfi Sándor költőre vonatkoznak, az ezred irattárában nincsenek.

Csanády ezredes”

A hadtestparancsnokság 1897. december 17-én küldte el Baróti Lajosnak az értesítést, mely szerint: „Ez évi november 12-i (ez téves, mert 2-i) megkeresésére hivatkozva értesítem, hogy a 48. gyalogezred ön által kért ezredparancsai megérkeztek és a hadtestparancsnokság irodaigazgatóságán minden nap délelőtt 9 órától délután 2 óráig tanulmányozhatók”. Baróti közleményéből tudjuk, hogy ezt 1897. december 18., 19., 21. és 23. napján tette meg. A hadtestparancsnokság december 27-én visszaküldte a dokumentumokat Pozsonyba a 48. gyalogezrednek, a következő szövegű átirattal: „Az ezredparancsnokság folyó év december 12-i 2146. segti. szám alatt megküldött, 1839–1841. évi napiparancsait dr. Baróti Lajos professzor általi kellő áttekintés után csatoltan visszaküldjük. Mellékletek: az 1839-es, 1840-es és 1841-es ezred napiparancsok három évfolyama.”

Baróti Lajos a napiparancsokból a következő, Petőfire vonatkozó részeket jegyezte ki és jelentette meg német nyelvű közleményében (az alábbiakban magyar fordításban közöljük):

„Bregenz, 1839. szeptember 15. – 1. cikkely: Állományváltások. Növedékbe kell venni az önkéntes újoncokat: ...1504. Petrovics Sándor 1839. szeptember 6-ával az 1. lövészs századnál...

Bregenz, 1839. december 5. – 2. cikkely: Az 1839. szeptember havában újonnan növedékbe vett személyek a következő törzskönyvi füzetbe és lap számon lettek bevezetve, mint... Petrovics Sándor közlegény az 1. löv. századból a törzskönyv 33. füzetbe 168. lapján...

Bregenz, 1840. április 4. – 1. cikkely: A tartalékosztály előző hónap 24-i jelentése szerint Karner alhadnagy úrral az alábbi közemberek mentek Grazba, akiket a századok nyilvántartásba tartoznak venni: ...Petrovics Sándor újonc az 1. század...

Bregenz, 1840. április 9. – 3. cikkely: A hátralékban lévő kézipénz Petrovics Sándor újonc javára 3 ft. 50 kr...

Menetállomás Klagenfurt Karintiában, 1840. június 3. – 6. cikkely: Az 1.

löv. századdal közöljék, hogy Petrovics Sándor közlegényt Karner alhadnagy úr szállítmányából, mint beteget, előző hónap 24-én a grazi helyőrségkórházba adták, s ennek megfelelően kell nyilvántartani...

Zágráb, 1840. november 10. – 2. cikkely: Ezekből a bevonult újoncokból és egyéb közlegényekből Csóka alkáplár Franz Frauenberger közlegénnyel az 1. löv. századból, Petrovics Sándor újoncnak az 1. löv. századból (fegyverét és felszerelését) beszállították...amit az illetékes századok kötelesek átvenni...

Zágráb, 1840. december 28. – 1. cikkely: A tekintetes dandár által már megvizsgált Petrovics Sándor közlegény az 1. századtól holnap délelőtt 10 órakor megjelenik az ezredkórház épületében, hogy a kórházparancsnokság által a magas felülvizsgáló bizottság elé állítsák. A mellékelt aktákat egyidejűleg a bizottság elé kell helyezni...

Zágráb, 1841. január 21. – 5. cikkely: Petrovics Sándor közlegényt... az 1. századból, ... beleértve e hó 20-dikát, ellátták az ezredkórházban, bevonult...

Zágráb, 1841. január 24. – 9. cikkely: Az előző hónapban megvizsgált Petrovics Sándor közlegényt az 1. századból holnap a többi invalidussal a magas felülvizsgáló bizottság elé állítják...

Zágráb, 1841. március 9. – 4. cikkely: A magas főparancsnokság Zágrábban, 1841. január 31-én R. 610. és 586. számon kiadott rendelete alapján a következő személyek teljes katonai rokkantként és a teljes rokkantsághoz közeledve, kívánságuknak megfelelően obsittal leszereltek, mint: ...Petrovics Sándor közleg. az 1. löv. századból 1841. február 28-án..."

Itt kell megjegyeznünk, hogy valószínűnek tartjuk: Baróti emelte ki az ezredparancs-könyvekből azt a – ma a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában található – három foliot: az 1839. szeptember 15-it, az 1841. január 21-it és 24-it, vagyis a költőre vonatkozó cikkelyeket. Ezeknek hitelességéhez nem fér semmi kétség. A három napiparancsoldalt összevetve más korabeli napiparancskönyvek lapjaival, valamint Peter Edler von Moulholand ezredes, parancsnok aláírásaival, egyértelműen megállapítható azok valódisága. Ma már nincsenek meg a 48. magyar gyalogezred 1839., 1840. és 1841. évi napiparancskönyvei és hogy mi lett a sorsuk, szinte kideríthetetlen. A kutatásunk sajnos azt is bebizonyította, hogy az ezekből az esztendőkből származó ezred mustrajegyzékeket és a grazi helyőrségi kórház okmányait is régen kiselejtették, megsemmisítették.

*

Megoldandó kutatási feladatnak tekintettük, hogy a Bayer-féle felülvizsgálati jegyzékmásolatot az eredeti felülvizsgálati jegyzék és leszerelési rendelet feltárással hitelesítsük. Élt bennünk a remény, hogy a zágrábi Horvát Levéltár (Archiv Hrvatske) őriz Petőfiről hiteles és eredeti katonai iratokat. 1990 októberében végre lehetővé vált számunkra, hogy egyhetes zágrábi kutatásunk során a Horvát Levéltárban, az egyesített bánsági, károlyvárosi és varasdi

főhadparancsnokság 1840–1841. évi fondjaiban, a gazdasági osztály iratai között megkeressük Petőfi eredeti felülvizsgálati jegyzékét és leszerelési rendeletét az 1841 R. 30/26. – R. 586. számú jelzet alatt.¹⁶ Az anyagot megtaláltuk, s ennek magyar fordítása a rovatok sorrendjében a következő:

„Br. Gollner 48. sz. sorgyalog ezred. Felülvizsgálati jegyzék az alábbi, a magas felülvizsgálat elé állított közlegénységről. Század: *1-ső lövész*. A törzskönyvben, füzet: 33. Lap: 168. Rendfokozat: *közlegény*. Család- és utónév: *Petrovics Sándor*. Születés, Hely: *Kiss-Kőrös*. Megye: *Pest*. Ország: *Magyarország*. Hány éves: 19. Vallás: *evangélikus*. Foglalkozása: *diák*. Családi állapota: *nőtlen*. Gyermek: *nincs*. Szolgálati év: *1839. szeptember 6-án önként 6 évre besorozva*. Lekötelezés a szolgálatra: *6 évre*. Mennyi van hátra a vállalt szolgálatból: *4 9/12 év*. Sérülés. A század tisztjei által megadott rokkantság: *Gyenge testalkat*. Orvosi látélet: *Gyenge testalkat, hajlam a tüdőbajra és a szíverek további tágulására*. A sérülés mikor jelentkezett, A besorozás előtt: ... A szolgálatban saját hibájából: ... Vagy hibáján kívül: /. Mikor és hol keletkezett, felhasználtak-e minden szükséges eszközt az egészsége helyreállítására: *Ez év május és június havában ideglázban Grazban szenvedett és ennek következtében a mondott betegség ismételt kiújult, és 3 hónapra keresztül minden szükséges gyógymóddal eredménytelenül kezeltük*. Minősítése és szolgálata: *jók*. A felülvizsgáló bizottság lelete és határozata: *Közeledik a teljes rokkantsághoz, kérésének megfelelően a szolgálatból el kell bocsátani*. Fő: 1. ... [Ez után következnek még a jegyzéken szereplő 27 éves Mazalt Gáspár, a 32 éves Lőrincz József és a 22 éves Szekrényi István adatai.] *Zágráb, 1840. december 23-án. Edler von Moulholand ezredes. Vizsgálva! és a fent nevezett közlegénységnél a feltüntetett testi fogyatékoságok valóban fennállnak, ezért további cs. kir. tábori szolgálatra alkalmatlannak találtuk, amit hivatalosan igazolunk. Dátum mint fentebb. Dr. Römer ezredorvos. Előttünk. Simunichz vezérőrnagy, Supplicatz hadb. seg. Felülvizsgálva és a nevezett legénységnél a meglévő testi fogyatékoságokat itt is, mint fentebb, megállapítjuk, és igazoltnak találjuk. Zágráb, 1841. január 25-én. Delpini hadbizt., Wöber altbgy., Dr. Schlosser vezető törzsorvos.*”¹⁷

Az itt közölt felülvizsgálati jegyzékből is látható, hogy Petrovics Sándor közlegényt első fokon ezrede találta alkalmatlannak 1840. december 23-án, ezt írta alá az ezredparancsnok. Még aznap ugyanarra az eredményre jutott a másodfokú vizsgálat, melynek megállapításait dr. Conrad Römer ezredorvos saját kezűleg vezette rá a jegyzékre és írta alá azt, majd kézjegyével hitelesítette Balthasar Simunich vezérőrnagy, dandárparancsnok és Johann Suppli-

¹⁶ Archív Hrvatske, Zagreb. Vereinigtes Banal-Warasdiner-Carlstädter General-Commando. Nr. 485. Register des Departeman R. 1841 Bd. 1.; uo. Invaliden Angelegenheiten. Superarbitrirung und Klassifikation Befinden. 1841. R. 30/26-R. 586., R. 30/29 – R. 610.

¹⁷ Lásd először közreadva Ács Tibor: Petőfi nyomában. „Invalidus valék...” = Magyar Honvéd, 1990. No. 41. (dec. 14.) pp. 42–43.; uő.: Új iratok Petőfiről. = Magyar Hírlap 24 (1991) No. 34. (febr. 9.) p. 2.

catz főhadparancsnoksági hadbiztossegéd is.¹⁸ Ezt hagyta jóvá 1841. január 25-én a felülvizsgáló bizottság és írta alá Franz Delpini főhadparancsnoksági hadbiztos, Anton von Wöber altábornagy, hadosztályparancsnok és dr. Andreas Schlosser, a főhadparancsnokság vezető törzsorvosa.

A főhadparancsnokság 5. elnökségi ülése, mely gróf Laval Nugent tábornagy vezetésével folyt le, a négy közlegény leszerelése mellett döntött. A zágrábi főparancsnokság 1841. január 31-i R. 586. számú rendelete így hangzik: „Csatoltan két példányban megküldöm az ezrednek a felülvizsgálati jegyzéket az előállított 4 emberről, hogy a felülvizsgáló bizottság határozatának megfelelően intézkedjen az e hó 16-i 2872/25. számú jelentés elintézéséeként”.

Az ezredhez került iratok eltűntek, ám szerencsére a rendelet fogalmazványa és a mellé csatolt felülvizsgálati jegyzék, mint lezárt ügy, az 1841 R. 30/26 – R. 586. számon a főhadparancsnokság irattárába került és így megőrizték. A Petőfi-kutatás szempontjából érdektelen a főhadparancsnokságnak ugyancsak az 5. ülésén hozott 1841. január 31-i R. 610. számú rendelete az ezred 106 másik katonája felülvizsgálatának ügyében, mert ezek között nem szerepel Petőfi és három társa. Ezt a rendeletszámot tévedésből vezették rá Petőfi törzslapjaira, erről bárki meggyőződhet, ha átnézi az 1841. R. 30/29 – R. 610. levéltári jelzet alatt található felülvizsgálati jegyzéket és a rendelet fogalmazványát. Sajnálatos, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött törzslapon egyedül csak ez a téves rendeletszám van feljegyezve. *Cáfolhatatlan tény, hogy Petőfi, a 48. magyar sorgealozezred 1. zászlóalja 1. századának közkatona, a zágrábi főhadparancsnokság 1841. január 31-i R. 586. számú rendeletével szerelt le.*¹⁹

Íme ezek azok a nélkülözhetetlen hiteles és valódi katonai iratok, amelyek segítségével legendák és mítoszok nélkül rekonstruálható Petőfi Sándor közlegényi szolgálata és elbocsátása a cs. kir. hadseregből.

Az elmúlt években a költő közkatonáskodását is bemutató, figyelemre méltó munkák kerültek publikálásra. Így például Fekete Sándor 'Petőfi forradalma. Egy magyar história, lírával és polémiával' című szellemes műve, amely tárgyalja a költő pályafutását, kiemelten az 1848/49-es szerepét.²⁰ Kerényi Ferenc életrajzi albuma, a 'Petőfi Sándor élete és kora. 1823–1849',

¹⁸ Dr. Römer Konrád (Pozsony, 1807 – Milánó, 1853) tábori törzsorvos pályafutásáról lásd: Ács Tibor: Petőfi orvosa. = Magyar Hírlap 31 (1998) jan. 24. p. 15.; National- und Conduite-Liste über nachstehenden Herrn Stabsfeldarzt für das Jahr 1851. Dr. Konrad Römer. KA, Wien. 2382. Mil. Arts. Cond. Listen, Kart. 897.

¹⁹ Lásd költőnk összes katonai iratairól Ács Tibor: Petőfi, a közkatona. = Új Honvédségi Szemle 47 (1993) No. 5. pp. 1–11. és klny.: Bp., 1993. 12 p.; Petőfi-adattár. 3. köt. Petőfi-okmányok, függelék (családi adatok), pótlások az I. és II. kötethez. Sajtó alá rend.: Kiss József. Bp., 1992. Akadémiai. pp. 20–31, 197–201. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 15.) Kiss már precízen átvette addigi kutatásaink eredményét.

²⁰ Fekete Sándor: Így élt a szabadságharc költője. [Petőfi Sándor élete – saját műveiben, kortársi emlékezésekben és egykorú képekben]. 7. kiad. Bp., 1997. Móra. 185, [4] p. (Így élt); uő: Petőfi forradalma. Egy magyar história, lírával és polémiával. Bp., 1998. Szerző kiad. 271 p.

nemcsak kiemelkedő könyvművészeti műalkotás, hanem életrajzi remekmű is, mivel jelentős számú – eddig még közre nem adott – korabeli képanyaggal illusztrálva, magas színvonalon és mégis közérthetően tekinti át a költő életpályáját.²¹

Ezek a munkák csak részben pótolják azt a közismert tény, hogy máig nem készült el az a Petőfi-biográfia, amely összefoglalná az elmúlt évtizedek újabb kutatási eredményeit is. Ám még sajnálatosabb, hogy ezek a költő életművét és pályáját feldolgozó, bemutató írások sem vették figyelembe az újabban felkutatott iratokat, dokumentumokat és képanyagokat. A hetedik kiadást is megélt népszerű munka – Fekete Sándor kötete – Petőfi közkatonáskodását tárgyaló rövid része illusztrációként az egykori soproni kaszárnyát és a téves adatot tartalmazó katonai törzslapot adja ismét közre.²² A kiváló életrajzi album 'A császár katonája' fejezetben négy képet – a költő a katona kórházban (Székely Bertalan vázlatát); a soproni kaszárnya, a kiképzés színhelye (Jaschik Álmos rajzát); az 1841-ben volt iskolatársának lejegyzett katonaéletre emlékező versét ('Az órágyhoz'); a téves és hiányos Alexander Petrovich közlegény katonai törzslapját – adott közre.²³ Témánk szempontjából érdekes Ratzky Rita 'Petőfi Sándor politikai eszméi, közéleti szerepe a forradalom előtt' című értékes tanulmánya is,²⁴ amelyben Petőfi közkatonáskodásról csak annyit olvashatunk, hogy „katonáskodása” során felkereste az önképzőköröket, „Sopronban mint közlegény többször megjelent a Magyar Társaság közgyűlésein, könyveket kapott kölcsön”, 1841-ben „járt Pozsonyban (ahogyan katonaévei alatt)”.²⁵

Az irodalomtörténet a forradalomban és a szabadságharcban játszott szerepe és lírája alapján méltó módon illette Petőfi Sándort, a „katona-költő” megtisztelő elnevezéssel is. Ám véleményünk szerint már a „zöld hajtókás, sárgapitykés közlegényként” szert tett a „katona-költő” hírnévre. A 48. magyar sorgyalogezred 1. zászlóalja 1. századában, 16 éves és 8 hónapos korától 18 éves és 4 hónapos koráig tartó, közkatonai pályafutásának drámai és groteszk jelenetekkel bővelkedő históriája döntő hatást gyakorolt a költővé, a katonaköltővé válás lélektani folyamatára. Fiatal diák volt még, tizenhetedik életévét sem töltötte be, amikor két évvel idősebbnek vallva magát, jelentkezett önkéntes katonának a soproni Halász-kaszárnyában, a báró Gollner 48. magyar sorgyalogezred főhad-fogadóójában.²⁶ Miután a „cs. kir. hadiszolgálat-

²¹ Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és kora. [1823–1849]. Bp., 1998. Unikornis. 131, [4] p. (Életrajzi album)

²² Lásd: Fekete S.: Így élt... pp. 46–52., p. 47. 51.

²³ Lásd: Kerényi F.: Petőfi Sándor élete és kora, pp. 24–25.

²⁴ Ratzky Rita: Petőfi Sándor politikai eszméi, közéleti szerepe a forradalom előtt. Petőfi Sándor (1823–1849). In: Körmöczy Katalin (szerk.): A márciusi ifjak nemzedéke. Tanulmánykötet. Bp., 2000. Magyar Nemzeti Múzeum. pp. 71–79.

²⁵ Lásd: Ratzky R. id. műve p. 72.

²⁶ Az ezredről lásd részletesen: Hold, Alexander: Geschichte der k. k. 48. Linien-Infanterie-Regiments von seiner zweiten Errichtung im Jahre 1798 an. Wien, 1875.

ra alkalmasnak találtatott”, a sorozó tiszt magyarázta el röviden Petrovics Sándornak 1839. szeptember 6-án kora délelőtt a katonai hűtlenség súlyos következményeit, és eskette fel őt. Az eskü szövegét az egyik tiszt – nem tudni, hogy a főhadfogadó és a tartalék osztály parancsnoka, a magyar Mihályfalvi József (Pécs, 1794), az ezred 3. rangidős századosa, vagy helyettese a magyar Nákó Demeter (Újvidék, 1799), az ezred rangidős főhadnagya, esetleg a parancsnok segédtsíztje, a magyarul tudó Friedrich Edler von Weigelsberg (Brandeis, 1813) főhadnagy vagy a magyar Karner Jakab (Sopron, 1814) alhadnagy – olvasta fel az önkéntes újoncnak, német és magyar nyelven.²⁷

Nem tudjuk, hogy magyarul vagy németül tette-e le „Gemeine Alexander Petrovich” újonctársaival a következő szövegű katonai esküt:

„Mi ünnepélyesen esküszünk a mindenható Istenre, hogy Őfelsége, fejedelmünk és urunk, Első Ferdinánd Austria császára; Magyarország, Csehország, Galícia, Lodomeria, Horvátország, Szlavónia királya, Ausztria főhercege stb. stb., Ő apostoli felsége iránt hűséggel és engedelmességgel viseltetünk, Őfelsége tábornokainak és minden egyéb előljáróinknak is engedelmeskedünk. Őket tiszteletben tarjuk és védelmezzük, rendeleteiket és parancsait minden szolgálatban teljesítjük, minden ellenség ellen, bárki legyen is az, és bárhol fogja is azt császári Őfelsége kívánni. Vízen és szárazon, éjjel és nappal, csatákban, rohamokban, ütközetekben és bárminemű vállalkozásokban, szóval mindenütt, mindenkor és minden alkalommal vitézül és férfiasan harcolunk. Csapatainkat, zászlóinkat és ezredlobogóinkat semmi esetben el nem hagyjuk, az ellenséggel soha legkisebb egyetértésbe sem ereszkedünk; s magunkat mindig a hadi törvényekkel megegyező és harcosokhoz illő módon viseljük, és így becsülettel élünk és halunk. – Isten bennünket úgy segítjen. Ámen!”²⁸

Tények bizonyítják, hogy Petőfi egész életében büszke volt a jellemében, lelki alkatában és lírájában maradandó nyomokat hagyó közkatonai múltjára, obsitos mivoltára. Ez kiolvasható a katonakori zsenyékből, a múltó évek köz-katonáskodásának élményeit pedig egyre zamatosabbá érlelő költeményeiből, sőt prózájából is. Életének rendkívül mozgalmas 541 napos közkatonai szolgálata alatt, az ifjú váratlanul nagy tömegben kapta a közhelyektől riasztóan elütő új életélményeket. Ebben az időben kicsírázó költészetének mindenki másétól elütő, az utánzás felszíne alól is erős kontúrokkal kibontakozó élet-szerű hitelességgel és otthonossággal ábrázolja katonaéletét. Az osztrák császári és magyar királyi szolgálatba öntudatosan induló, az „országunkat védő” katona mellett – és sokszor helyett – természetes megkívánással festett, jóízűen megszeretett népi figurák, katonapajtások sorjáznak elő, kiemelkedő katonai életképek tárulnak elénk. Petőfi katonaversei a XIX. századi népköl-

²⁷ KA, Wien. Die Personalakten. Conduiten Listen Infanterie Regiment Nr. 48. 1824–1841. Fasc. 134., Conduite-Liste der Ober Officiere und Cadeten für das Jahr 1838. 48/1838. 127. doboz.

²⁸ Lásd: Dienst-Reglement für die K. K. Infanterie. Zweiter Theil. Wien, 1806. pp. 1–2.

tészeti formákat öltötték magukra közlegényi egyenruhában. A „síkos katonai pálya” csalódásait, szenvedéseit, álmait és élményeit nem restellte az emelkedett érzelmességgel megszólaltatni. Művei a közkatonáskodás reformkori valóságát mutatják be és kiemelkedő versei közé tartoznak katonai életképei, melyek 1839-től 1849-ig művészi ábrázolással, de mégis közérthetően mutatják be reformkori, majd a forradalom és szabadságharc hadikultúrájának szinte minden területét. Közismert nemzetőri és honvédtiszti szolgálata históriája és az a drámaian rideg tény, hogy Petőfi Sándor honvéd őrnagy, az 1849. július 31-i segesvári ütközetben hősi halált halt és ezzel a költő átlépett a halhatatlanságba. Petőfi Sándor nemzeti költő, egyben legnagyobb katonaköltőnk is, lírájának gyöngyszemei nemcsak kultúránkban, de a hadikultúránkban is halhatatlanná teszi a nevét.

Epilógusként elmondhatjuk, hogy a több évtizede tartó, sokszor sziszifuszinak tűnő kutatásaink során a valódi iratok feltárása, a 48. magyar sorgyalozzred, a korabeli katonai szabályzatok és a könyvészeti anyag tanulmányozása mellett a legnagyobb élményünknek azt tartottuk, hogy Sopronban, Grazban és Zágrábban hosszabb-rövidebb időt töltve idézhettük fel Petőfi közkatonáskodásának helyszíneit. Ezek közül soproni és zágrábi Petőfi emlékhelyeket már tábla jelöli, kivéve a ma még álló egykori zágrábi kaszárnnyát és a grazi helyőrségi kórházat.

Kutatásaink meggyőzték arról, hogy múlhatatlanul szükséges és időszerű lett objektíven feldolgozni és közreadni közkatonáskodásának históriáját, mivel a Petőfi-életmű egyik központi jelentőségű kérdésköre közkatonáskodásának problematikája. Ezt jelzi a polgári forradalom és szabadságharc alatti lírája is. Sokat foglalkoztatta a közkatona helye és szerepe az új nemzeti tömeghadseregben, a magyar honvédseregben, amit jól példáz a 28. honvédszászlóalj századosaként 1848 októberében és novemberében írt ’Tiszteljétek a közkatonát!’ című verse, melynek első strófája így szól:

*„Tiszt vagyok... ha lát a közlegénység,
Tisztelkedve megyen el mellettem;
Én pirúlok, gondolván magamban:
Nincs igazság, nincs igazság ebben.
Nekünk kéne köszönteni őket,
Mert minálunk sokkal többet érnek. –
Tiszteljétek a közkatonákat,
Nagyobbak ők, mint a hadvezérek.”*

NÉVMUTATÓ

A

Ajkai Pál 303
Albrecht, főhg. 86, 92
Allmayer-Beck, Johann Christoph 31–32
Alvinczy József 98
Andrássy Dávid 248
Applegate, R. A. D. 12
Aristoteles 204
Árpád (fejedeleme) 18
Assante, Pasqual d' 262
Auenfels, Stephan August von 286
Augustin Vince (Vinzenz Augustin) 128–133, 135, 138

B

Bajza József 74, 155, 159–160
Balásházy János 201
Balogh Gyula 279
Balogh Pál 125, 127
Bánóczy József 245, 251, 263
Barclay de Tolly, Michel B. 102, 144
Bárdy Rudolf 64
Baricz György 67, 71, 88, 90, 104, 106, 123, 157, 161, 166, 178
Baróti Lajos 313, 315, 317–318
Batthyány Emília, gr. 279
Batthyány József Sándor, gr. 279–280, 305
Batthyány Lajos, gr. 229, 231, 278–291, 294–310
Batthyány Vince, gr. 285
Bayer Ferenc 313, 315, 318
Beghard Xavér Ferenc 201
Beimel József 236

Bellegarde, Heinrich 250–251
Bem József 120
Beöthy Ödön 45–46, 60
Bezerédj István 160
Blücher, Gebhardt Leberecht 102, 144, 152
Bogue, Richard 119
Bollinger 133
Bolyai János 124
Borcsiczky István 47
Botond 189
Boussand 105
Bubna von Warlich, Carl 254–255
Bugát Pál 165
Bugeaud de la Piconnerie, Thomas Robert 223
Bülów, Adam Heinrich Dietrich von 68–69, 84, 89, 95, 101, 172
Buttler János, gr. 49
Byron, Lord George Gordon 121

C

Callot, Anton 287, 290, 296, 298–300
Camillus 18
Chateaubriand, Francis-René 120
Clam-Martinitz, Karl Joseph 24
Clark, Adam 160
Clausewitz, Carl von 9, 68–70, 95, 102, 108, 173, 209, 212–213, 216
Collredo, Hieronymus 250
Congreve, Sir William 119–124, 126, 128–129
Czecz János 106, 108, 238
Czecz József 162
Czirák Antal, gr. 51
Czuczor Gergely 125

Cs

Csanády Artúr 316–317
Csanády Ferenc 161
Csehy József 99
Csek József 272, 277
Csiszár Ferenc 272
Csóka János 318

D

Deák Ferenc 160, 200, 231
Delpini, Franz 319–320
Dessewffy József, gr. 150
Döbrentei Gábor 86, 88, 125–126, 177, 201
Döbrentei Gáborn 121

E

Ebergényi Benedek 301
Eckhardt, Ludwig d' 255, 261
Einhauser von Seevald, Josef 256
Engel Ferenc 119
Eötvös József, br. 160, 200–201
Esterházy Miklós, hg. 246, 286
Esterházy Pál, hg. 246, 253–254, 256, 264, 270–272, 274, 276, 285
Ettinghausen 260

F

Farkas Gábor 259, 266–267
Fáy András 155, 159, 201
Fechtig, Ferdinand 288, 291
Fejér György 17–18
Fejérváry Géza, br. 94
Fekete Sándor 320–321
Ferdinánd főhg. lásd Ferdinánd, V.
Ferdinánd, V. 24, 27, 43, 49, 167, 176, 194–196, 250
Ferenc Ferdinánd, estei főhg. 230, 287, 295
Ferenc, I. 24, 27, 35, 192, 247, 249–250, 254, 258, 303
Ferenczi Zoltán 314
Festetics Albert, gr. 289
Festetics György, gr. 189
Festetics László, gr. 21, 65–66, 86, 88, 114, 159–160, 177–178, 190

Feuerfeil, Georg 272
Florent, Simon 161
Fogarasi János 201
Foltány Vilmos 140
Forgách Ferenc, gr. 289
Fraknói Vilmos 20
Frauenberger Ferenc 318
Freiberger, J. B. 281–282, 294
Fricke, Hans-Dierk 132, 141
Friedrich (Frigyes), II. 22, 99, 170
Friedrich Wilhelm (Frigyes Vilmos), III. 103, 257
Frimont, Johann Maria Philipp 287, 291, 297, 299, 306–308
Fritsch 316
Frivaldszky Imre 201
Frontinus, Sextus Julius 100, 103
Fürstenberg, Friedrich 194

G

Gaál György 277
Gail József 140
Gollner von Goldenfels, Aloys 313–314, 321
Gombos László 231
Gorcsokov, Mihail Dmitrijevics 233
Görgey Artúr 228

Gy

Győry Sándor 71, 79, 113, 115
Gyulai Pál 208
Gyulay Ignác, gr. 44, 98
Gyurcsák János Károly, gyurcsákfalvi 296

H

Haller Ferenc 307
Hanner János 210
Hardegg, Ignaz 25, 56, 194, 196
Heckenast Gusztáv 70, 123, 168
Helmeczy Mihály 159
Heppler Johanna 270
Heppler Katalin 270, 273
Herbay Miklós, harcvári 296
Herle 307
Herman, Vinzenz von 254
Hetényi János 75
Hetler József 280

Hirsch Antal 254, 261, 268–269, 272
Hollán Ernő 93, 241
Horváth János 270
Horváth Mihály 77, 109

I

Illyés Gyula 311
Imre János 165
Inkey János 289
István, főhg. (nádor) 229
István, I. (Szent) 32

J

Jakkó László, zalárdi 101, 103
János, főhg. 261–262, 264–265
Jaschik Álmos 321
Jellacsics (Jellasic), Josip 230–231,
260–262, 264
Jomini, Antoine Henri 68–70, 75, 84,
95, 102, 144, 172, 212–213
Jósika Miklós 313
József, főhg. (nádor) 74, 83, 85, 102,
157, 236
Julius Caesar 17, 100, 107, 151
Jung János 100
Jurinisch 286

K

Kajdán Miklós 63
Kállay Ferenc 91, 106, 122, 125, 157
Kant, Immanuel 72, 180
Karner Jakab 318, 322
Károly (Karl Ludwig Johann), főhg.
68–69, 71, 75, 82–95, 98, 102, 106,
127, 144, 159, 172–173, 177–178,
247, 250–255, 257, 259–261, 266
Károly Albert (szárd király) 194, 196
Kaufmann Károly 137
Kayl, Amadé 50
Kazinczy Ferenc 99, 156, 164, 244,
270, 277
Kerényi Ferenc 320
Kiebast, Anton 272
Kinizsi Pál 189
Kisfaludy Anna 266, 271
Kisfaludy Boldizsár 246
Kisfaludy János 263

Kisfaludy Károly 155–156, 158, 168,
243–277
Kisfaludy Mihály 245–246, 248, 269
Kisfaludy Sándor 102, 222, 244,
249–251, 262–264, 267, 269
Kisfaludy Teréz (Farkas Gáborné)
258–259, 263, 265–269, 271, 273
Kiss Károly 9, 19, 67, 70–71, 76–81,
83, 86–93, 105–106, 108, 111–115,
121–125, 154–174, 178, 201, 205,
220, 228, 236–239, 244
Klauzál Gábor 160, 200
Klein, Adolph 288, 291, 296
Klinkovström, Fritz 281
Köhlbaum Henrik 140
Kölcsey Ferenc 46
Koncsek Ferenc 273
Korponay János 9, 68, 77–78, 80–81,
92, 106, 108–109, 112, 114, 125–127,
162, 168, 201, 227–241
Kossovich Károly 73–74
Kossuth Ferenc 160
Kossuth Lajos 44–45, 49, 57–58, 61,
138, 153, 159–163, 200, 209–210,
230, 232–233
Kossuth Tivadar 161
Kossuth Vilma 161
Kőszeghi-Mártony Károly 68
Kottulinsky, Friedrich 268
Kovács Jenő 13
Kovács József, rigiczai 192
Kováts Mihály 125
Kray Pál 98
Kreutere Mihály 137
Kropf András 140
Kruka, Josef 276
Kubinyi András 48
Kubinyi Ferenc 201
Kukleta, Mathias 307
Kunewalder Fülöp 161

L

Lahner György 138
Lakos János, br. 67, 71, 87–88, 91,
104, 106, 123, 157, 161, 177–178
Lamberg Ferenc, gr. 161
Lányi Pál 254
Lászlóné Szűcs Jozefa 160–161
Lederer Ignác Lajos, br. 49, 54, 229

Lefèbvre, Charles 260
 Legedics Ignác 307
 Leopold, hg. 195
 Leorier, I. P. A. 104
 Lesnovska, grófnő 282, 289–290
 Leuzendorf, Ludwig 278
 Levin, Krisztof Andrejevics 120
 Liechtenstein, Aloys 304, 308
 Liechtenstein, Johann 266
 Lipót, II. 34
 Lónyay Menyhért 20
 Lovassy László 49–50
 Luczenbacher (Érdy) János 201
 Lukács Dénes 137–138, 238
 Lukács Kálmán 140
 Lukács Móric 125
 Lukács Sándor 63
 Lukasz László 132, 135, 140–141
 Lusignan, Franz 256

M

Mack, Carl 247, 250
 Majláth József, gr. 276
 Malter József 106–107
 Mannlicher 50–51
 Mária Ludovika (királyné) 259
 Mária Terézia 32
 Máriássy András, br. batisfalvai 169
 Markó Árpád 101
 Martini, Anton E. von 104
 Mártony Károly lásd Kőszeghi
 Masséna, André 250–253
 Matkovics 263
 Mátyás, I. 18
 Mayer (Kisfaludy Anna férje) 271
 Mayer Henrik 289–290
 Mayer Henrik 289
 Mecséry Dániel 98, 265
 Mérey Sándor 50
 Mergen, Carl 288
 Meskó József 98
 Mészáros Antal 195
 Mészáros József 196
 Mészáros Lázár 68, 78, 81, 104–106,
 109, 112, 162, 191, 193–208,
 229–233, 310
 Meszlényi Teréz 161
 Metternich, Klemens Lothar Wenzel von
 27, 29, 129

Mihaljevich 250
 Mihályfalvi József 322
 Miklós, I. (orosz cár) 122, 278
 Miklósy Ede 140
 Mirsivinsky, Ignaz 260
 Molitor, Gabriel Jean Joseph 253
 Möller, Nikolaus 281–282
 Molnár György 140
 Moore, J. R. 12
 Moser Sándor 135–140
 Moulholand, Peter Edler von 318–319
 Müralt, Rudolf 260–261
 Murat, Joachim 102, 144

N

Nagy János 201
 Nagy Pál 46
 Nagy Sándor 246
 Nagy Sándor (tábornok) 233
 Nagy Sándor (világhódító) 17, 107
 Nagy Sándorné 269
 Nákó Demeter 322
 Napóleon, Bonaparte 7, 19, 22–23, 75,
 82–84, 98, 103, 105, 107, 121, 150,
 156, 165, 169, 171–172, 186, 247,
 249–250, 254–255, 257, 259, 261, 266
 Neurohr, Andreas Hugo 282, 289–290
 Niczky János 302
 Nordmann, Josef 251
 Nowak, Franz 276
 Nugent, Laval 265, 285–287, 320

P

Papp Ferenc 272
 Patay József 153
 Pauer István, kápolnai 238, 240–241
 Péchy Mihály 98–99
 Péczely József 74
 Pelzer Károly 86–88, 274
 Perczel Móric, bonyhádi 71, 166
 Petőfi Sándor (Petrovics Sándor) 277,
 311–323
 Phokion (Phocion) 18
 Pleban, Vinzenz 280–281
 Polybos 100, 151
 Pulszky Ferenc 62, 160
 Pussehmänn 316

R

Radetzky, Joseph 29, 102, 129, 144, 192–197
Radivojevich, Peter 254
Raksányi Imre 9, 80, 106, 108, 116, 124, 209–216, 218–226
Range 286–287
Ratzky Rita 321
Reuss-Köstritz, Heinrich 194, 251
Révai Miklós 251
Reviczky Ádám, gr. 291
Ritter József 303
Rogniat, Joseph 103
Römer, Conrad 319
Rossini, Gioacchino 121
Rösler József 262, 272–273
Röttiger, A. 133–134
Rousseau d'Happoncourt, Leopold 50, 52, 54
Rousseau, Jean Jacques 72, 180
Rudnyánszky Antal 276
Rüssel Ignác 257
Rutkay Judit 210

S

Saint-Simon, Claude 180
Salamon Ferenc 21, 241
Sándor, I. (orosz cár) 257
Sándy Gyula 140
Schedel lásd Toldy Schedius Lajos 201
Schlosser, Andreas 319–320
Schmelzern, Johann 268
Schöffmann, Alexander 260, 262, 276
Schuhmacher, Andreas Anthon Frederik 129
Schwarzenberg, Karl Philipp 102, 120, 144
Simbisch, Josef 252
Simbschen, Joseph 250–251, 253
Simunichz, Balthasar 319
Skerlec Borbála, lomniczai 279–281, 285, 287–288, 290, 294–295, 298, 300–303, 305
Skopál József 135, 137, 140
Splényi Ignác 99
Stachr, Moriz 52
Stancsics (Táncsics) Mihály 161
Stein, Leopold 289–290

Steiner Imre 137
Stipsits József, br. 101
Stöck Ferenc 90, 160
Stuwer, Anton 118
Stuwer, Johann Georg 118
Stuwer, Kaspar 118
Stvitsetski, Johann 272
Supplicatz, Johann 319–320

Sz

Szabó Ignác 280
Szabó János 161
Szalay János László 125
Széchenyi István, gr. 7, 10, 42, 65, 67, 71, 76, 83, 91, 102, 105–106, 114, 120, 121, 143–153, 158–160, 169, 175–176, 197, 199–201, 222, 238, 244, 277, 309–310
Szecsődy Mihály 257
Székáts József 161
Székely Bertalan 321
Szekér Alajos Joakim 99
Szemere Pál 270
Szent-Iványi János 254
Szilasy János 125
Szokoly Viktor 208
Szolimán, II. 172–173
Szontagh Gusztáv 67, 70–71, 74–75, 84, 87–92, 106–107, 123, 125, 154–155, 157, 159, 166, 176, 178–179, 201, 228
Sztankó Soma 108

T

Tacitus, Cornelius 104
Tanárky Mihály Sándor 101
Tanárky Sándor 9, 20, 67, 69, 71–74, 76, 88–91, 106–107, 159–160, 166, 167, 175–181, 184–187, 189–190
Tarczy Lajos 201
Teleki József, gr. 71, 76, 85, 87, 175, 178
Thaisz György 165
Thierling, Mathias 276
Thury György 171
Titus Ferenc 261, 264, 272
Toldy (Schedel) Ferenc 87, 93, 125,

155, 158, 163, 166, 200–201, 240,
245, 252, 258, 262–263, 268
Tomka György 106
Tomosini, Franz 272
Török János 161
Trefort Ágoston 94
Truyts, Carl 276
Tuboly József 289
Tudorovits Simon 274
Turda, babyloni hadvezér 242

U

Ujváry István 162
Unger Károly Sámuel 135–138, 140

V

Valero Antal 161
Vállas Antal 79, 113, 115, 125–127
Vámos 271
Vásárhelyi Pál 201
Vegetius 100
Végh Péter 36
Vetter Antal 231
Vidák Adolf 140
Vincent, br. 288
Vinzénz Augustin lásd Augustin
Virág Benedek 99
Virág József 84, 106–107, 178
Vitkovics Mihály 270

Vörösmarty Mihály 64, 125, 155, 159,
166, 201, 244

W

Washington, George 18, 121
Weigelsberg Ferenc 230
Weigelsberg, Friedrich Edler von 322
Weissenwolf, Nikolaus 246, 253
Wellington, Arthur Wellesley 18, 102,
120, 144
Wesselényi Miklós, br. 49, 60, 161
Westermayer Márton 132–134
Wilfing József 135–138, 140
Wilson, Robert 97
Windisch-Grätz, Alfred 29
Wissler, Carl 11
Wöber, Anton 319
Wrbna, Ladislaus 302, 304–308

X

Xenophon 151

Z

Zichy Ottó, gr. 60–63
Zichy, grófnő 63
Zielinsky, Karl 257, 265
Zrínyi Miklós 62, 154–155, 164